

A MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE

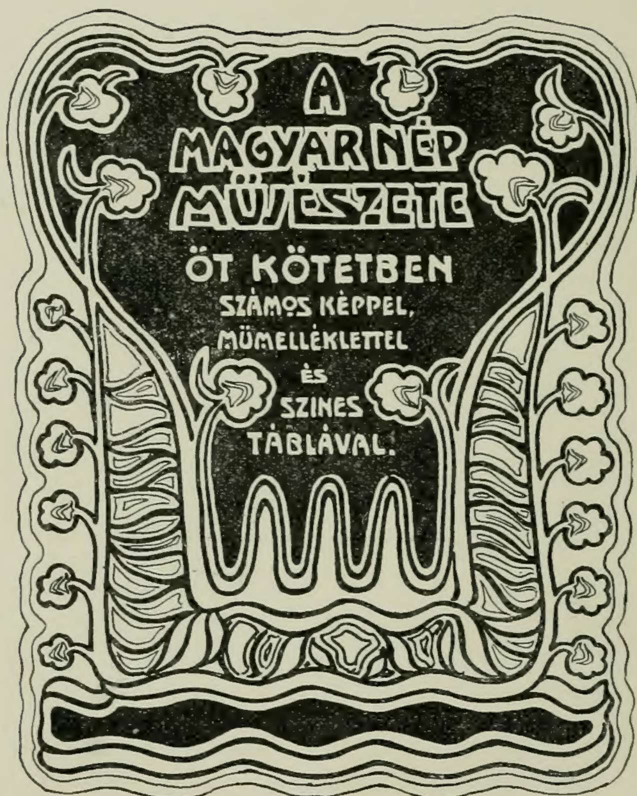

IV.
KÖTET

FRANKLINTÁRSULAT KIADVÁNYA
· BUDAPEST ·

Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada

A
MAGYAR NÉP
MÜVÉSZETE
ÖT KÖTETBEN
SZÁMOS KÉPPEL,
MÜMELLÉKLETTEL
ÉS
SZINES
TÁBLÁVAL.

A MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE

NEGYEDIK KÖTET

A DUNÁNTULI MAGYAR NÉP MŰVÉSZETE
(VESZPRÉM, ZALA, SOMOGY, TOLNA)

SZÁMOS SZAKÉRTŐ ÉS MŰVÉSZ KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

IRTA

MALONYAY DEZSŐ

IV

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1912

Franklin-Társulat nyomdája

BAKONYTÓL
A TOLNAMEGYEI SÁRKÖZIG.

A GERENCE VIDÉKE. (1)

Csönd.

... A bakonybéli apátság toronysisakja lent a völgyben, mögötte az ős apátsági kert százados fenyőfái s körül a vadregényes vidék, a régi hegyhajlások, a régi erdőség — és a régi csönd, az a magasztos, lélekbékitő csönd.

A Somhegy alatt hallottuk először az apátság harangja szavát. Csodálatos meghatottság vett erőt rajtunk. Hogy megdöbbenhettek a pogány bujdosók, Koppány vitézei, amikor először kondult itt harang és szava utánuk talált a rengetegben! ... Mi szól így le a dugdosott pogány oltárokra az erdőzúgásból, micsoda Isten, akinek hangja olyan erős mint a mennydörgés és mégis olyan panaszosan szelid, olyan segítő és hívó, hogy bujik előle, aki engedelmeskedni nem tud vagy nem akar? ...

Hányszor eszünkbe jutnak a szömörkei völgyben pogány őseink! Amikor a harangszó utánuk talál a vadonban, szinte látjuk őket, amint suvadnak be a Holomány sűrűségébe vagy a Hegyeskő bozótjába s marad elhagyatva, pislákolva, gubbasztó füstjével a sziklatörmelékből sebtiben összehordott áldozati oltár. És amikor elhallgat a harangszó — és megint a szűz ősi csönd, amelyben Günter atya és a mi szentünk, Gellért barátkozott az örökkévalósággal.

Mert az ő harangja kondult itt meg először, — állítólag Szent István királyunk sógora, Gizella királynénk bátyja — türingeni Günteré.

Tékozló úrfi volt, jókedvű, kicsapongó királyfi, «mígnem megrendüle lelkében, bánni kezdé multját s biztosítani igyekvék lelkének jövendőjét».

A háborgó, meghasonlott lélek örök orvosa az erdő. Csak az elvonulás formája volt akkor kalandosabb. Ma is úgy csinálunk. Günter a Bakony mentén érkezett az első magyar király udvarába s az atyai uralkodó alamizsna-osztogatója ő lett. Nem fukarkodott. Adott olyan bőven a zarándokoknak, szűkölködőknek, özvegyeknek, árváknak, kolostoroknak, egyházaknak, hogy hamarosan kiürült a kincstár (camera regis sub manu sua posita ... brevi fuit exinanita). Gyakran rándult ki a királyi Veszprémből, Fejérvárról, Pannonhalmáról s a Bakony csöndjét mindjobban megszerette: ő kérte uralkodó sógorát, épittetne kolostort a Bakony belében, a szépséges Gerence volgyében, hogy ott elvonulva, «Istennel társaloghasson».

Az ezredik esztendő tizennyolcadik éve táján kondult a rengetegben az első harangszó s ide a vadonba telepedett a könyorület, az irgalmasság, a pogányhódító szelidség és felebaráti szeretet.

Lándzsa, kard nem is igen birt volna a magyarokkal. Harangszóra szelidültek a magányos kis kolostor egyszerű falai alá.

Zord idő volt az még. A lázadó Koppány négyfelé hasítva se tágított: hívei konokul bujdostak szerte Somogyból a bakonyi Koppány (Cuppan) vidékére; itt áldoztak az ormokon, a Gerence rejtekeiben, a Szömörke bujásos völgyében. És itt telepedtek meg, a szeretet fegyvereivel, bátor papok akkoriban már, amikor még nyitott, sík helyen is Hadúrra esküdtek még szerte az országban.

Egy öreg besenyői főember, Tomuzoba (a Tomaj-nemzetség őse, a losonci Bánffyak eleje) szörnyű halált szenvedett pogány hitéért; még Taksony fejedelem idejében ütötte föl sátrait a tiszaabádi révnél s egész István király idejéig kormányozá nemét.

VESZPRÉM, ZALA, SOMOGY ÉS TOLNAMEGYE. (2)
(A felkutatott terület térképe.)

«Mikoron a boldog István király hirdette az élet igéit — írja Anonymus — és keresztelte a magyarokat, Tomuzoba, mint hitében hiú, nem akart keresztény lenni és feleségével élve eltemettetett az abádi révnél, mert nem kivánán, hogy ő és felesége Krisztussal örökké éljenek». István királyunk nem riadt vissza az erőszaktól a főemberekkel szemben, de ugyanakkor a nép kincsévé is akarta tenni a kereszténységet. Szeretett és szeretni tanított ő is, nem mint azidőben Vladimir nagyfejedelem, aki Kiev népét ostorral kergeté a Dnyeper vizébe s jeladásra «az országnagyok nyakig, mások mellig buktak a vízbe, a fiúk közel a parthoz állottak a vízben s a papok tutajokról olvasták föl a keresztelő imákat, maga Vladimir pedig a szárazon, a parton térdreborulva köszönte meg Isten kegyét».

Igen, a mi királyunk hatalmasan szeretett s csupa jóság azok a legendák is, melyek ehhez az ősrengeteghez fűződnek.

A király «sürgette a lomhákat, kedvelte a buzgókat; fundációiban rendele papjainak jószágokat, udvarokat, cselédséget és jövedelmet». Az apátság cselédsége: Sár ispán, Fancsal udvari ispán; Mahal, János, Budusa, Lőrinc; Uros a biró, Samudi, Luta, Keta, Taluta,

Janka, Radván udvarnokok, akiknek fejét Sár ispán buntetésből lenyiratá; Negus, Nesines, Nánása, Szákán, Válen, Desee (Dezső). Lava, Béla, Bedládi, Kasodi, Zagordi, Csunya, Kunei. Gnenu, Zaut és Bagot az apátság sószállitói; Botka a poroszló.

Az idegenből érkezett pap hamarosan hozzátanult itt a magyar szóhoz s apránkint került atya a kolostorba a magyarság sorából is, akik kissé, valószínűleg, hevesebbek valának, mint teszem bajor testvéreik, acélosabb és hirtelenebb talán az öklük is, mely oly kis ideje kulcsolódott imára; arcukat se igen tarthatták oda balrul, ha a jobbat ütés érte ... Azonban a nép, bár «új ültetésű vala, buzgó lélekkel hallgatta őket», holott még az igricek Árpádot, Bulcsut, Botondot dicsőítik terített asztal mellett s az úr is inkább kedvelé a délceg paripát, mint a szelid alázatosságot, az önmegtagadást kívánó keresztet.

Hát még az irdatlan Bakonyban!

Ott térítettek. Kereszteltek a Gerence vízében, ahová most a szijácsot veti a vellafaragó s terjedt a magyar ige, amit magyarjaink, Priscillianus, Donatus, is hirdettek.

Csak a jóság, csak a szelídség hatalma!

És maga a mennyei jóság, ő is itt szelidítette a vadont: Gellért.

BAKONYBÉL. 3)

Itt remetéskedett Bakonybélben, itt szerette ő is a csöndöt hét esztendeig. élve tudásnak és szemlélődésnek úgy, hogy jósága meghatotta az őserdő állatjait is, «előtte békén legelt a farkas együtt a szarvas borjával».

Birt ő könnyen még az emberrel is. A jósága! Mert csak így lehetett akkor, ma se egyébként. És ma is így dolgoznak itt a bakonybéli atyák.

Gellért, a velencei születésű bencés perjel, Isztria félszigetén találkozott barátjával, Rasinával, a szentmártoni klastrom apátjával. Éppen a Szentföldre készult, ahol jámbor apja is [temetve volt; az apát marasztotta, «mert ha a tengeren ér hajótörés, minden tudományoddal együtt elmerülsz, mert nem vagy te Jónás próféta, hogy három napokig megmaradjál a cethal gyomrában. Kövessed te az apostolok példáját. Eredj és indulj a magyarok országába, szabadítsad meg a gonosz szellemek birtokában lévő lelkeket». Gellért így cselekedett. Átment Zárába s «élelmét és konyveit szamarakra rakva, tovább ment Keletnek, egy vezetővel». Pécsett megpihent Maurus püspöknél és marasztotta őt Anasztázius, a pécsváradi apát is; megnyerte «kitunő deákságával» István király barátságát s a király rábizta Imre fia nevelését.

Azután vonult a Bakonyba, a béli kolostorba, 1023-ban.

A hely ugyanaz ma is, mint akkor.

BAKONYBÉLI HATÁR. (4)

A völgy (270 méter magasan) s körül: a Kőröshegy, a Tönkölös, még közelebb a Küeshegy, a Kis- és a Nagygáthegy, a Somhegy, a Fekete Séd vize, a szentgáli erdők és a Gerence. A völgyben az egyszerű kis fakolostor.

Gellért még innen is magányosabb helyre járt ki elmélkedni: a mai Borostyánkút mellé.

Magasztos hely az ma is. Erdőtemplom. A minap, hogy egy ősi bükköt kivágtak, a jelenlegi apát, az áldott lelkű Francsics Norbert, szinte megkönyezte. Ott a Szentkút. Az írás szerint, hajdan «az apátság templomából az angyalok éjjelenkint, elragadó égi hangokon zengedezvén az Úr dicsőítésére zsolozsmáikat, látogatták e szent helyet, hol a patakocska szüntelen gyönge moraja Isten szellemétől átlengedezett ezredéves bükkök lombjainak susogásával olvad össze».

Itt mondogatta tollba könyveit a negyvennapi bőjt idején s miután együtt zengte társaival a zsoltárokat az Úr dicsőítésére, együtt is dolgozott vélük: erdőirtásban, fahordásban vala segítségükre a király fiának magisztere. Amikor egy fanyalábot vitt haza az apátságba, ajtaja előtt talált egy vergődő farkast; a sebzett állatnak ajtót nyitott, bebocsátá, a farkas pedig lába elé feküdt és el nem mozdult, amíg sebeit be nem kötözé; és ettől fogvást nála tanyázott a farkas is, barátságban a kis szarvassal, úgy, hogy együtt jártak ki a kapun legelőre.

Innen hivatott el, Ajtony (Achtum) legyőzetése után a marosvári, már azután csanádi püspöki székbe; útjához — Bakonybéltől Csanádig — fűződik az önálló magyar népzenének legelső történeti emléke.

Innen vivé tanítótársakul magával Ulrikot és Valtert, a két bencés atyát. Az úton «ezen vidéknek erdős részében, mely a sertések tartására szolgált, egy jószág (tanya) feküdt, melyben délre megszálla. Ott azután, éjféltájt, hallá a malomkövek zúgását, amelyeket ő egyébként nem vett vala észre. Csudálkozék, hogy az mi légyen? Legottan egy némber, aki a malmot hajtotta, énekelni kezde. A püspök pedig, elámulva, odaszól Valternek: «Hallod-e, Valter, miképpen szól a magyarok dudája?» — és mindketten mosolyogtak ez éneklésen. Csak ez az egy némber forgatta a malmot, dalolása pedig magasra fölment. A püspök, aki ezalatt lefeküdt az ágyba, még mindig mosolyogva, odaszól: «Valter, magyaráznád meg nékem, micsoda dallamú éneklés ez (quis istius

METSZŐ A BAKONYBAN. (5)

melodiae cantus sit), mely szent olvasmányomat abbahagyni kényszerít?» Feleli amaz: «A dalnak változata az (ista modulatio carminis est); a nő pedig, aki dalol, szolgálója annak a gazdának, akinél szállva vagyunk s urának buzáját őrli olyan időben, amikor e földön más őrlőmalmot feltalálni nem lehetne». Mire a püspök: «Mesterségesen jár, avagy munkálásra?» Mondja Valter: «Mesterségre is, erőfeszítésre is; nem igás barom vontatja, de ama némber forgatja körül kezével». «Mely bámulatos dolog — mondja a püspök — miképpen vesződik az emberi nem! Ám, boldog ez a némber, aki másnak hatalma alatt, mégis ily vidám kedvű és zúgolódás nélkül teljesíti köteles szolgálatát». Egyszersmind nem csekély értékű pénz összeget küldött a leányzónak.

AZ ŐSERDŐ NYOMA BAKONYBÉLBEN. (6)

Csendül a nóta ma is munkaközben és olyankor mennyire sajnáljuk: ha Gellért életírója bár följegyezte volna szavát is annak, amit az a megelégedett némber dalolt!

Ez volt a Bakony idillje.

De volt, bizony baj is, pörlekedés is. Említsünk példának egyet Sörös Pongrác Benedek-rend históriájából, ahonnan máris citálgattunk.

Bizonyos rossz ember, Euzén nevű, el akarta foglalni az apátságnak Tatától és Peregrinusztól kapott jószágait. Az apát a király elé vitte az ügyet; Euzén megrettent s visszabocsátotta a birtokokat. A király a visszaadáshoz Gil fejérvári kanonokot küldte ki, azzal a meghagyással: ha más baj akadna, igazítsa el azokat is. A szüzi nép ugyanis magáénak vitatta azokat a földeket, amelyekért eddig árendát fizetett s úgy folyamodtak a királyhoz, hogy a Kajár déli részével összeeső jószág jogos birtokuk. A pert elvesztették; a régi perjogban a pervesztettet ellenségnek tekintették (ezért nevezték a pert harcnak, viadalnak is) s az ítélet után valóságos hadi megtorlással éltek. Így jártak a szüziek is: Gil, mint poroszló, fölégeti Márton malmát, bárddal veri szerte Péter házának ajtaját s a többi szüzi házat ledönteti és kiveri őket a kajári területről, mire elismerték, hogy köteles árendásai az apátságnak. Az apát (Apa nevű) vállalta az alkut, úgy, hogy minden telek ád egy csöbör mézet, öt köböl búzát azzal a «nagy köböllel» mérve, amelyet a király a maga kezével mért meg s azután Bakonybélbe, «Szent Móric házába» küldött, hogy ott őrizzék.

De adakozók is voltak.

Folkomár ispán Szent Móric egyházának adta Polány nevű birtokát két ekével és négy mansióval (tanya), amelyeken laktak: Sudán és leánya, Pita; Somos és fiai, Somos, Bol, Kicsid, Cin és két gyermeke, Ruzsa és Bugos, meg a testvére, Rue; adott továbbá egy Seged nevű szolgát, két harangozót, Jeremiást és Vodamot, vélük anyjukat és testvérüket, Hugost és Kata-

PRIBILLA JÁNOS TELKE, BAKONYBÉLBEN. (7)
(A mestergerenda évszáma szerint: 1814-ből.)

MATYASOVSZKI JÓZSEF HÁZA BAKONYBÉLBEN. (8)
(Előtte a kiskert virág nélkül.)

lint — továbbá több szolgálót, hogy az atyáknak posztót szőjjenek. A szolgálók neve: Lence két leányával, Bibubrával és Dubával; Hugod és testvérei, Degve és Cuce· Adott a jószággal tizenhárom vadcsikót, harminc sertést és száz juhot. Vala pedig a jószág határa a Kőröserdőnél, innen vonult valami temetkező (sepulchrum) helyen át Surt malmáig, onnan a bélpoklosok szigetecskéjéhez, majd az Egrud vizén át egy kúthoz s onnan, egy rókalyuk mellett el, vissza a Kőröserdőhöz. És az apátságnak adta Merete nevű birtokát is, két ekével és két mansióval, amelyen Miklós és Vendég laktanak; adott Henye birtokán hat szőlőt, mívelése Attára vala bizva és fiaira, akiknek neve: Csega, Fornád, Uzdra és Lusad. Adott végül két szőnyeget, egy bissusból és egy vászonból készült függönyt, egy tálcát és egy födeles kupát, e kettőnek súlya vala négy ezüst márka.

Mindez régen volt.

A közelebbi időkben az adakozók nagyon megfogyatkozának. Még András királyunk gondolt a bakonybéli atyákra s nékik ajándékozá a veszprémmegyei Máncshegy alatt fekvő Szent-Keresztet, akkora földdel, a mekkora a templom cintermétől a négy világtáj felé «két nyíllövésnyire elterül».

Pör azonban, harc és viaskodás, támadt bőven s már nem a mi jó királyunk, boldog István itélt. A bakonybéli jámbor atyák jószágait megtépázta a szomszédság, az Eszterházyak szarvasai bódorognak ma is azon az ősterületen, ahol valaha békés bencések szedegették a jó cseperkét s a zamatos szilfagombát, a bükkfaoldalon lapuló gévát, mind a maguk termését.

De azért nincs baj, sanyarúság sincs az ősi kolostorban — és megvan a régi magyar szivesség; a mindenható, a Bakonyt is meghódító szeretet nem kevesebb, nem gyöngébb, mint akkor, amikor először ringott szerte a harangszó az ezredéves rengetegben.

És a csönd, az a magasztos, lélekbékítő csönd! . . .

*

BAKONYBÉLI RÉGI GÁDOROS HÁZ. (9)

Csönd a faluban is.

A nagy szárazságban már hetek előtt összeaszott májusfák magas póznáin libeg egy-egy fakó zászló, nemzeti színű: követválasztásról marad meg s a tavaszi örömfára tűzik esztendőnkint, ha «ablakfirhang»-nak ki nem szabják.

A tiszta, gyakran meszelt házak közt vigyáz a csöndre a bakonybéli bencés-apátság méltóságos tornya.

Az emberek munka mellett, az udvaron, a «sopár» árnyában; az asszonynép is munkán, künt a földeken, az erdők alatt. Egy-egy ős bükk az utcán, a régi erdőből maradtak a faluban, amikor a falu épült az irtott területen; némely ház előtt ott van még ülőkének a kivágott óriási bükk

tuskója, két-három ölnyire kígyózó gyökerei még a földben s amint az eső elmosta a gyökerekről a földet, látszik, milyen makacsul kapaszkodnak a sziklák közé az ősi helyen (6).

De milyen régi csönd! . . . Az ember önkéntelenül csittítja a maga szavát is.

Egy-egy leány vagy asszony tér haza a munkáról, «gazizélni», gyomlálni jártak. Fejen hozzák, batyuba kötve, a frissen sarlózott füvet, keverni a récéknek. Halkan köszöntenek, amint elhaladnak mellettünk:

— Dicsértessék!

Amire «Mindörökké!» a fogadjisten.

Középtermetű, gesztenyebarna s vegyesen szőke, egészséges formájú a fehérnép; jelentéktelen arcok. Nem is tiszta magyar fajta, — Koppány megszelidült pogányait nem itt kell keresnünk, hacsak egy-egy tősgyökeres pásztor-familia, mint a Pizse Molnárok, nem azokból maradt, — betelepült tót és német az idevaló, de gyönyörűen ide magyarosította őket az a néhány magyar család, meg a bencés-apátság, meg az ősmagyar Bakony.

KÁPOLNA EGY BAKONYBÉLI UTCAAJTÓ MELLETT. (10)

A falu mindjobban terjed. Ötven év előtt még erdő volt a Pityerdombon, ma már ott is helyes házikók, s faragnak szorgalmasan a vellások és talicskások.

Akad egy-egy gádoros régi ház, de itt is fogy a zsupptető s helyette modern cementlapok tarkállanak ki a tető fölé boruló lomb alól.

Régi építés — a szoba mestergerendáján az évszám: 1814. — a Pribila Józsefé (7), felesége nagyapja, Palkovics János építette; kémény nincs, a konyha «füstös», ami azt jelenti, hogy a nyitott «kutyás» tűzhely füstje a konyhaajtón jut ki, azért mindig füstös is a konyhaajtó felső küszöbje s a fehérre meszelt falat ott, a füstjárás helyén, agyagos mésszel keni ki minden szombaton Pribiláné.

A BÍRÓ KERTJE A HÁZ ELŐTT. (11)
(Az egyetlen Bakonybélben.)

Kis kert alig egy-két ház előtt; van a Matyasovszky Józsefé előtt, de csupasz, virág nincsen benne, csak a kiskert helye van meghagyva (8). Gádoros régi épület a Hasprai Lajosé; «kűoszlopos» gádor van Makó Német Imre házán, amiben az a nevezetes, hogy a «kűoszlop» agyagból van tapasztva; faoszlopos gádor Ajk Mihály udvarán; jámbor ember Haspra János a faluvég utcában: kicsi kápolnás fülkét rakott a kerítésébe, hogy úrnapkor oltárt állítson ott; van ilyen fülke több is a Borostyán-utcában, mely a Kálvária felé vezet (10).

A BAKONYBÉLI BÍRÓ UDVARA. (12)

Módos ember Gasparics, a biró. Jó gazda, szemes kereskedő; megrendel a fara-

LAKATOS MÁTYÁS KAPUS HÁZA BAKONYBÉLBEN. (13)

góknál tizenöt-húszezer favellát s adja tovább, nagyban. Háza előtt virító kis kert, tisztára seprett udvarán is gondozott bokrok, a téglából rakott oszlopos gádoron virág, oldalt a hidasok (sertésólak), krumplis-verem, tik-ólak; a láncos kút mellett nagyanyó kever vacsorát a kis récéknek (11, 12).

— Dicsértessék!

A konyha fala teli városlődi, herendi új cseréppel; egy-egy régi tál is akad Dudarról, ahol a dudari tatármaradék olyan gyönyörű vagdalásos, meg hímzettes fehérmunkát tudott még tizenöt, húsz év előtt, hogy nem győzzük csodálni azt, ami még imitt-amott találkozik belőle. A Gasparics család ereklyéje a nagyapa itcése: butélia az egykori somhegyi hutából. Ugró szarvas az üveghasán, mint a szentgáli pinteseken, de benne, magában a palackban is van valami nevezetes: három üvegtörzsecske nő ki a palack fenekéből; az egyik törzsön kígyó, a másikon madár, a harmadikon leveles ág.

— Van-e panasz a községre, biró urunk?

HORVÁT ISTVÁN BOGNÁR HÁZA BAKONYBÉLBEN. (14)

— Semmi baj ezekkel. Megférünk. Eccer, eccer, ha valamelyöknek egy-egy zirci ács vagy kőmíves, aki Pesten dolgozott, elcsavarja a fejét afféle «cokilistáskodással», csak jól rá kell ripakodni s békén ellisztűnek. A bort? . . . Megisszák. A háromemberes bort is. (Az a bor, aminek megivásához négy ember kell: egy, aki issza, de úgy, hogy két ember fogja, a negyedik meg önti beléje.) Baj csak az, hogy a szőlő nálunk késő érik be, aratni is két héttel később aratunk, mint lent a Balaton mellett, de a szárazságot is jobban birja a Bakony. A dolgot se röstelik. Csak egy akadt, aki elment Amerikába: hozott haza egy kis pénzt, megvett egy kis irtást a Kiskúttetőn, se szántott, se vetett, csak elszórta a magot, mert, aszondta, azt tanulta ő Amerikában, hogy nincs párja az erdőtalajnak . . . De aztán leshette. A pénze bizony ott maradt a földben. Ez a föld nem ád ingyen nékünk. Amerikába? . . . Hát mennek, mennek, a Bucses Ferenc sógora is küldött már haza az idén kétezer pengőt, földet vétetett. Mert visszajönnek ezek és a szenngáliaktól mindig lehet földet kapni. Hogy a viselet? . . . Az nincs nálunk, kérem. A környéken nem is tudom, csak a dudariakat; azoknál még találkozik pruszlék, puruszléknak is mondják, aféle melles. A mieink magyart viselnek, de semmi jeles rajta; az asszonynép a kéket, köznapon, de a vasárnapi is csak olyan. Ahogy Veszprémben árulják. A szűr? . . . Akinek van régi, az cifra, ámbár, hogy arról is leszedették a cifrát az ötvenes években, a betyárok miatt. Úgy parancsolták a becirkerek . . .

KOCSIS JÓZSEF CSIPKÉS-PÁRKÁNYOS HÁZA BAKONYBÉLBEN. (15)

Erről még lesz szó, most gyerünk át a kovácshoz: Bajcs Istvánhoz (21).

A kovácsok ezen a vidéken mind Bajcsok, amint hogy a pásztor, ahány, az mind Pizse Molnár.

El a tágas térségen álló Luca-kútja mellett, — a piacot, nagy békességben veri föl a dús mezei mályva, — a Pityerdomb tövében a kovács ősi háza. A szűk és nyitott gádor végiben tárt boltozat alatt a százados műhely: kerítés nincs. Minek is?

— Nem a kerítés a hiba itt, uram. — oktat Bajes István, — hanem az adó!

— Ugyan! Baj is az! Nem kell fizetni, aztán passz.

— Úgy ám, de lehúzzák miatta az emberről a goncot is. A kerítés se használ, begyunnek.

Itt hentereg, a sok ráspoly, pöröly, kalapács, könnyen eltévedhet belőle. Holmi facér ember, valami enyveskezű?

BAKONYBÉLI UDVAR ÉS ALSÓHÁZ. (16)

— Itt, uram, nincs olyas ember, — mondja a kovács. — Szerszám künn maradhat éjszakára. A minap künt feledtem a vágó fejszét az úton, reggelre bevetette valaki a konyhaajtó elé. Ha meg elviszi?... Az viszi, akinek jobban köll. Tudhassa mindenki, hogy a kovácsnak leginkább köll.

Térünk visszafele, az apátság kertje mellett. Óriási fenyőfák, a mult század elejéről, néhai Guzmics apát ültetései: a bükkös és vérbükkös nagykert végében valóságos székesegyház ősi fákból. Odébb az apátsági kistó, ahol valaha az apátság kőedénygyára állott. Kiérünk a templom elé. Itt is, itt még régibb, olyan áhítatosan ódon a csönd (23).

MÁJUSFA ZSID UTCÁJÁN. (17)

A csöndben, hatalmas hársfa alatt a régi kőszent; nepomuki Szent János, a miről az a dévaj mese, hogy leveszi a sipkáját, ha meghallja a déli harangszót... Egy herendi jámbor német leste is, déli harangozáskor, de a kőszent nem vette le a sipkáját; bément panaszra az apátságba, ott megbékítették, hogy a kőszent ma nyilván nem hallotta a harangszót — de talán holnap!

Az apátság majorjában (micsoda kilátás nyílik onnan a Gerence völgye felé!) nézegetjük az igákat. Akad-e valami hímes?

NYÁRI TÁNCOLÓ HELY, (SOPÁR) A BAKONYBÉLI FOGADÓ UDVARÁN. (18)

RÉGI GÁDOR A BAKONYBÉLI BOROSTYÁN-UTCÁBAN. (19)

MAKÓ NÉMET IMRE RÉGI HÁZA BAKONYBÉLBEN (20)

Csakugyan, a béfák vége a jármon agancsosra van vágva, áttört kereszt a díszítése; Bucsek Ferenc tud az ilyesmihez, a tislér meg bekeni zöldre, a szélit pirosra s egy-egy fehér pötyöt is ejt rája.

Amint így ókumlálódunk, egyszer csak lassan, — olyan harmónikusan, hogy nem lehet megriadni tőle, s nem bontja meg a környezet arkaikus szundikálását, — megmozdul a csönd. Méla kolompszó: a páskomról érkezik haza a jószág.

Egy öklömnyi kis pásztor, egy Pizse-gyerek tereli, ostor nélkül, csak úgy biztatással.

Hogy mennyire Pizse, a kis fattyú! A szeme is másként villog. Tudja a «Dicsértessék!»-et ő is, de úgy nem illik vakmerő kis ajkára a szelíd halk szó, akkor látszik rajta a fajtája, amikor a jószág után rikolt: megnő olyankor, szilaj a mozdulata, s neki menne a tülekedésre készülő bikának.

— Errébb, te! — hívjuk őt.

— Minek?

— Azt mondjad, egyszeribe, kit szeretsz?

— Senkit, — feleli habozás nélkül a gyerek.

— Apádat, te?

— Nem.

— Anyádat?

— Nem, — mondja még határozottabban.

— Hát?

— A kis borjut.

Ez a született pásztor.

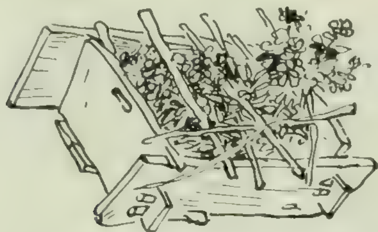
Ballaghatunk tovább, le, a Gerence partjára, Palkovics Mártonékhoz. Régi udvar, kerítés nélkül (25). A gádoron, egy avatag talicskában szunyókál a kutya.

BAJCS KOVÁCS UDVARÁN BAKONYBÉLBEN. (21)

— Mer' e még minditig itten fekszik, fedi öt Palkovics néne szeretettel. — Azt se bánná, ha dunyhát adnék rá, meg vánkost a feje alá.

A KIS BAJCS EMMA KERTJE. (22)

A BAKONYBÉLI APÁTSÁG TEMPLOMA. (23)

Régi, füstös konyha, de már a szobában városlődi zöldmázos kemence, haloványzöld ragasztékkal. Az udvaron tik-ól, krumplis verem, ódon hidasok. Az udvar végiben a régi száraz malom, «ahun csak daráltak»; hatszögletes épület. A parton a fűrészmalom, a metsző, mellette halomban a százados törzsek.

A kert végiben, a Gerence vizére ereszkedő hajlásban, lombok alatt, a jó hűsön, két sopár, meg a kemence-szín: a műhely. Ott dolgozik két emberrel, meg fiával Palkovics Márton, a vellafaragó (28.)

— Kicsit mérgesen kell szólni neki, — mondja Palkovicsné, — mert nehézfülű ember.

Körülnézünk.

A pöszmétebokrok mentén száradnak, a «nagyhajtóba», meg a «kishajtóba» szoritva a vellaágak; a száritókemence mellett rotyog az üst s benne is főnek a vellaágak; az üst mellett a kezdetleges «marató», amelyen a görbülést adják meg a vella hegyének. A sopár alatt a kézvonó pad, a «vonyószék». Maga a sopár afféle lugas: négy ágasfán hat hasló, tetejére szórva, födélnek, a «szijács» (26, 27).

— Hogy a szijács micsoda? A vonyatforgács. Annyi, hogy tüzelni nem győzzük, beléhordjuk az utakba. Itt dolgozunk a vonyópadon. E' meg? Hát csak a négy lába, a nyerges pad, maga a nyereg, a fej, ami alá ide szoritjuk a fát, osztán a fejszeg, a fejszár, lent a papucs (Erdélyben lábító a neve), a nyeregtartó, meg a nyeregszeg. Ezen kocogunk egész nap. A szerszámaink? . . . Itt vannak. A vonyókések, rendbe, a vonyórácson. Meg az aprószerszám: a simító, a szélesvésű, a patkavésű, zápfuru, keresztfuru, szegfuru, kis vésű, sulyok, meg a kisfűrész. Fő a topor

A BAKONYBÉLI GABONÁS OLDALFALA. (24)
(Simánfalván látott törökbuza-kas — II. kötet 101—112 oldal — gerendaváza itt mint vakolatdiszités szerepel.)

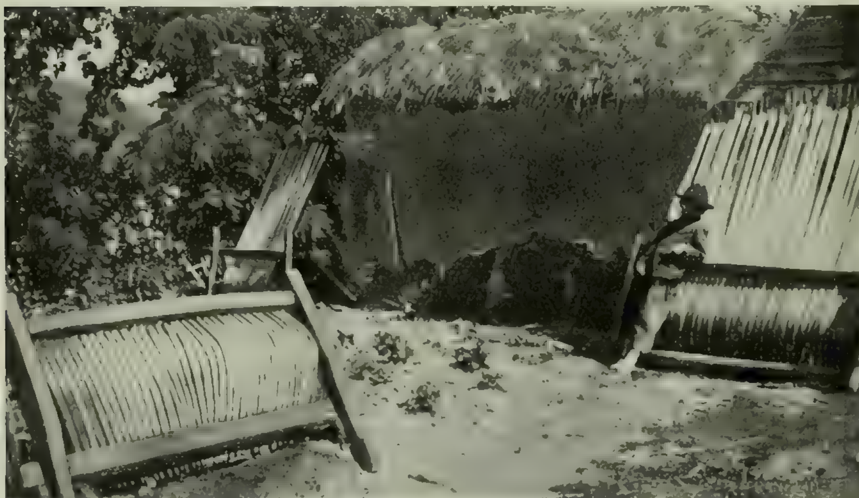

A BAKONYBÉLI VELLAFARAGÓ PALKOVICS HÁZA. (25)

(hasító fejsze). Kell a «mérték» is. A «patka-mérték», mert a patkát mérjük ki vele. A patka meg: a vella két oldalsó ága odáig, ahol a hegye indul. Középső része a vellának: a «hosszi ág». A mérték mutatja meg, hová kerüljön a «patkalik», ahol át kell ütni, — a két oldalágon, meg a hosszi ág «széleslik»-ján, — a zápot. A hosszi ághoz is van mértékünk,

A «NAGYHAJTÓ» ELŐTT. (26)

NAGY HAJTÓ, KIS HAJTÓ. (27)

a «hosszi ág mérték». Egyéb sincs. Még a bürkét se feledjük (kis bőrkötény) amit a vállunkra vetünk, mint a tarisznyát, amikor nyelet vonyunk, hogy a szálkás durung ne rontsa ki az ember ódalát (30).

— Aztán fizet a mesterség böcsületesen, Palkovics bácsi?

— Az adó kitelik belüle. A taplósok, Zircen, amikor még megvoltak, többet kerestek. Pedig nem rontották magukat ennyire. Keresünk. Ahogy a fa adódik. A piacon egy vella

harminc krajcáron kél, de az odahordás! . . . Mi inkább sommázunk. Az keres többet, akinek telik a piackodásra. A fa, hogy micsodás? Bükk, kőris, ihar, gyertyán, jávor, de jó nekunk a cser is. Hogy mennyiér' fizetjuk? Egy fa most, mert már hitványabb: harminc, negyven forint. Ha jó, telik belule négy-otszáz vella. Ha ki nem jó, abból egy se nincs. Abból lesz kerítés, kaloda, kohó, vagy talpat csinálunk belőle. Hogy a kohó micsoda? Amin a fát hasítjuk. A fa pedig akkor nem jó, ha nem hasad, ha «szákás». Mert csak hasítani lehet nékünk, tekintetes uram! A fürész alig kerul kézbe. Legtobbet csak a vonyókés, meg a simító, akivel a nyelet gömbolyitjuk meg. No, meg a topor, ott a faragó tuskón. Neki kezdünk Péter-Pálkor, aratás után s megy a dolog husvétig. Addig dolgozni nem lehet, amikorig a fa «leves». Amikor már nem leves, akkor «vágunk» az erdőn. Télen? . . . Vonyunk. Tavasztájt megyünk vele faluzni is a felső Bakonyba. Cseréljük a vellát kukoricáért, répáért, ami itt nem terem. Mi hárman, meg a gyerek, elbánunk egy esztendőben tiz-tizenöt fával.

KÉSZ VELLÁK A SOPÁR ALATT KALODÁBAN; TŐKE, RAJTA A TOPOR. (28)

— Az asszony segít?

— Minek? . . . Az asszony ád enni. Mi azért aratunk nekik. Ember farag. Az asszonynak a földeken van elég munkája.

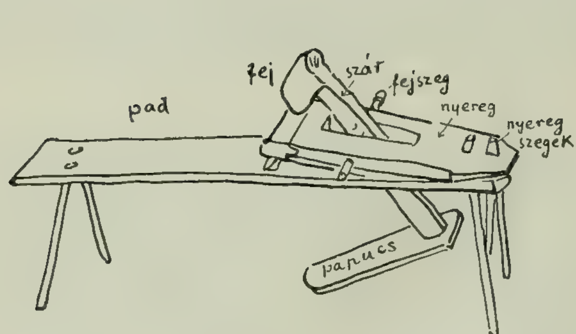

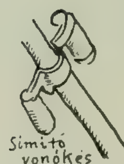
VELLÁK A BAKONYBÉLI GÁDORON. (29)

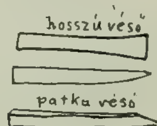
Kioktatott bennünket Palkovics bácsi a bakonyi formás favella minden alkotására. Van benne egy hosszi ág, két rövid ág (amelynek nem hegyesedő része a patka s a hossza egy arasz); a három ágat a záp tartja együvé. A három rész előbb négy vagy nyolcszegletüre van nagyolva, aztán következik a simítás; azután a főzés az üstben, hogy puhuljon a hajlításhoz, a marató alá.

— Drága jó víz az ott az üstben! A forrt víz vörös lesz. Jó, amikor állja a láb. A Pribila János, aki sokat jár szekeren posta után, Zircbe, attól gyógyul csak, meg a Makó Német Imre köszvényének is az használ csak.

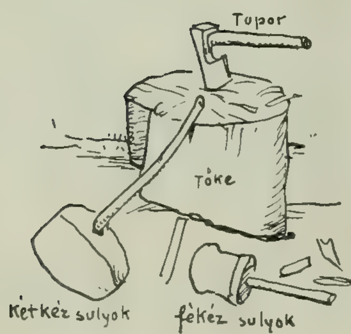

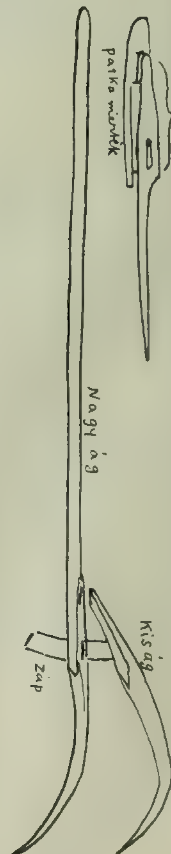

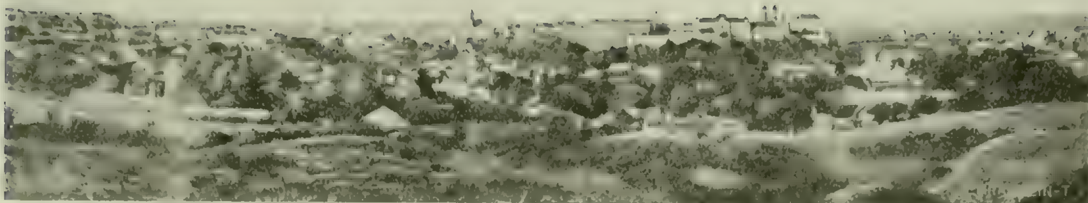

HOGYAN KÉSZÜL A VELLA. (30)

SÁRKÖZI LEÁNYOK ÜNNEPI VISELETBEN. (L. Ib.)

VESZPRÉM. (31)

— A kész vella megyen a kalodába. Egy kalodában elfér tíz vella: csomóba fűzve «összepaszítjuk», beszegezzuk rovid szeggel s mehet . . . A kalodán csak a «csüszeg» meg a «hátsó szeg» (27 30).

Érdekes, hogy a kaloda szó eredeti jelentéséről Palkovics bácsi semmit sem tud, az már itt elveszett, olyan nyomtalanul, mint a temető domboldaláról a Szent Gellért kápolna.

Ott is csak olyan arkaikus csönd: a temetőben.

Baloldalt a régi sírok, legutolsó gondozójuk is a föld alá került már s kezdődik fölöttük az új élet; ma még virágos rét, de már sarjad az új erdő is, száz esztendő se telik, lesz belőlük lomb, a lomb alatt árnyék, aztán, egyszer talán favella . . .

Jobboldalt a frissebb elmúlás. Néhány egyszerű fakereszt csak, néhány kő.

Ványik, az első bakonybéli gazda felesége sírján olvassuk:

Szeretteim ne sirjatok,
Én is voltam mi ti vagytok,
Odafenn az ég a hazám.
Ti is odajöttök hozzám.

Az első sorban feküsznek az apátság halottjai. Sárkány Miklós dr. apát, aki negyvenöt esztendeig volt itt a nép jóságos apja (1802—1891.); Markovics Adolf, perjel (1822—1898.). Nagy kort ád itt jámbor remetéinek az erdő! . . . Sírkövükön az apátság címere: Szent Móric, a páncélos tébaisi ezredes, balkezében Krisztus zászlaja, jobbjában lándzsa!

Köröskörül a zöldelő hegyek s a rengetegből árad le ide is az az áldott csönd.

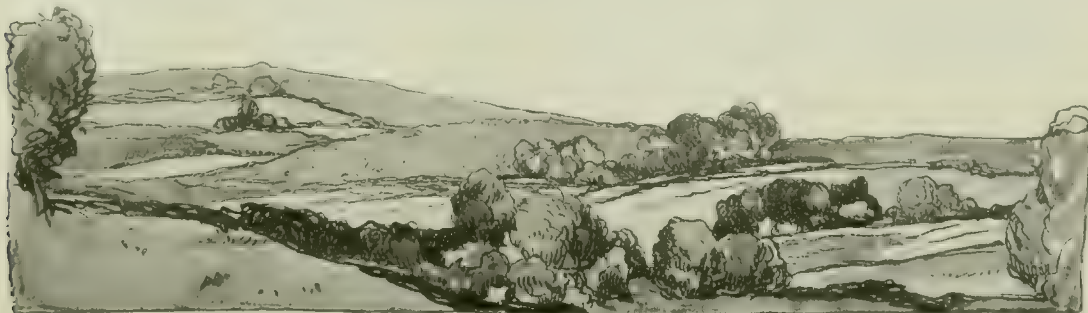
*

Hová lett innen, az a sokszor emlegetett, az a visszaáhított «régi jó világ» !? . . .

Mind elmúlt!?

Még van egy falatka belőle.

Eldugva a ma is rengeteg Bakonyban, az ősi Feketehegy alá, túl a Küvestetőn, ahol hollós Mátyás űzte a bükkös királyi vadját, a hímszarvast: Szentgálon (32).

A KÖVESTETŐ SZENTGÁL FÖLÖTT. (32)

Ahány virtusos, zamatos magyar eset a Bakonyban történt, azt a szentgáli nemesek, a «királyvadászok» cselekedték nagy idők óta, mert valának ők «publikált nemesek», mind az ötvennégy család — és azok, magyar nemesek ők ma is, mindannyian, akik megmaradtak belőlük ezekre a bakonyirtó, véderdős, szürke napokra, amíg ki nem szalad alóluk éltető ősi talajuk, a Bakony. Mert megindult már, fogy már nagyon s maholnap

A SZENTGÁLI REFORMÁTUS TEMPLOM 1771-BŐL. (33)

telefonon beszél haza tisztáért az asszonynak a kanász is, Pizse Ferkó, akinek pedig tizennégy szél a gatyája s a subája olyan cifra, hogy ötödnapja rajzoljuk már, mégse tudtunk elkészülni vele.

Valának ők elébb is csak valahogy, királyi kanászok, s azután pedig, amikor megszorult nagyurunk, II. Endre király nyalábbal szórta a szabadalmat, ráadást az aranybullára, a vitéz szentgáliak kapták a Bakony javát, harminchatezer holdat, le a Balatonig, ahol ma is ott vagyon még Udvardiban a Szentgáli-itató.

Hogy miért? Hogy minek?... Sor kerül arra is mindjárt.

Nevezetes voltuk híre fogadott már ahol nyoma sincs többé telegráf-gerendának, ahol feketedik az erdő, s pogány magyar áldozótüzek maradékának vélnéd egy-egy bérealj tisztásán a tuskóirtás magasba kavargó kék füstjét az Akli-pusztánál; emlegették őket a vendégszerető Pénzeskuton s kocsisunk a Somogyhegy aljában, meg az ősi bakonybéli kolostor fölött, a Pityerdombról mutogatta a szentgáli határt.

A SZENTGÁLI KATOLIKUS TEMPLOM, A MIT A REFORMÁTUSOK IS SEGÍTETTEK MEGÉPÍTENI 1810-BEN. (34)

— Ahol e'! a hármashatár, ahová a Laposok szolgálnak le! A Küvestető, a Gellánhajlattal! Amott Pápavára, Hajszabarna, a' már mind az övék, ami aztán gyün, a Séd vizétől. Az Eszterházyaknak se igen tágítottak. Elmulattak belőle már jócskán, de maradt még nekik annyi, hogy trágyázni ma se győzik.

Az erdők is?

— Persze. Nekünk csak a vágás. Jó világ volt az, amikor ők árulták a fát! — sóhajt a kocsisunk. Vásár előtt mi fizettük az áldomást három napig. Ők daloltak, mi meg vágtuk

A NEMES FAZEKAS-CSALÁD PORTÁJA 1600 ELEJÉRŐL SZENTGÁLON. (35)

A NEMES KOVÁCS KIRÁLYVADÁSZ FAMILIA SZENTGÁLI ŐSI PORTÁJA 1735-BŐL. (36)

a fát, a javát. Nekünk is jó volt, ők se sajnálták... Akkor még a herendi csárda is az övék volt. Olyan se lesz itt eztán!... Szólt ott a nóta mindig: Hej, Luca Panna, Luca Panna, megy a kútra!...

Az áldott, kedves főtisztelendő urak a csöndes bakonybéli kolostorban, — akik úgy megbecsülik a vendéget, hogy párnát raknának néki oda is, ahová csak tekint, — ők is fájlalják a régi jó világot.

— Elmult, spektábilisz, elmult. Hogy pásztorembert mutassunk, olyan régi módit, pápai süvegest, kék gatyásat ? . . . Csak egy kicsit elébb tetszett volna érkezni ! Utolsó régi kanászunkat, Pizse Molnár Istvánt (nagy pásztornemzetség a Pizse !) most két hete temettük el . . . Az öreg Istenes János meg volna még, de őt bajos lesz szóra birni, nem szeret urak előtt mutatkozni, amióta Savanyu Józsi felkötötte magát Veszprémben. Aszondja, valami maradhatott utána, azt firtatják az urak ! . . . Itt volna még a Ványikoknál a vén Simon, de ő is örökké mérges. Elmult, spektábilisz, a régi Bakony, csak még a szentgáliak ! Ott lesz még, a régi jó világból !

SZENTGÁLI UTCA. (37)
Elül a nemes Izsó-család ősi portája a XVII. század végéről.

VASZARI GYÖRGY HÁZA SZENTGÁLON A XVII. SZÁZADBÓL. (38)

A RÉGI VARGA-CSALÁD PORTÁJA SZENTGÁLON. (39)

Gyerünk hát, Szentgálba.

Bélből indultunk. Irgalmatlan út, az irtásos Küvestetőn át. Az irtott tetőkön mintha fogát vicsorgatná a csupaszra vetkeztetett hegy, — hogyne, amikor az erdőt földestől adja el a szentgáli nemes úgy, hogy tarlás után ingyenbe marad a föld. De mikor annyi volt s bőven van ma is még.

Meg külön filozófiája is van az útra a szentgáli kompetenciának. A néhai bírónak, nemzetes Sebők urabátyánknak panaszolta az alispán :

— Kutya rossz az út, nemzetes bíró úr !

A nemzetes úr ezt felelte :

— Rossz-e ? Hát aki nem szereti, járjon mellette.

De szép ! Csodálatos, hogy milyen szép ! Az ereszkedőnél, ahol a Tót Béni pusztája («Sok méhéje is van») ; a Dobán-majornál a Pörjesbörc (Perjésbérc) alatt, ahol a metsző (fűrészmalom) van (5), meg a régi módi birkausztató a Pizse-nemzetség kezén ; meg ahol a Feketehegy véderdős oldalán az erdők bársonyát szüntelen cirógatja a Somhegyen lakó szél . . . Aztán a Pörjesbörcön, ahonnan belátni Németbánya tetőire, nem a régi bogárhátú házakra, új már az is, piros, sárga, szürke «cimen vagy éterni» (cement- s eternitlapok) — de oly szép szinesen kandikálnak elé az erdőség mély zöldjéből ! És látni a bércről a Kiskút tetőt ; a magasban, lilás párák közt Bankavárát, háttérben a Tönkölös tetőn a «Podnenecki vár»-at s a Kékhegyet, mely ellátszik tiszta időben Győrig, Szentmártonig. De röstellem, hogy ezeknél a Rocher de Nay-t, a Dent du Midit, a Rigit, a Mont-Blanct elébb csudáltam . . .

És ez mind szentgáli határ, amit nem lehetett elmulatni századokon keresztül, máig se. Pedig iparkodtak véle, emberül.

Előttünk a község.

Két zömök templomtorony. A református a régibb (1771-ben javították), a katolikus ifijabb (1810), azt már a reformátusok segítették építeni, persze nagy áldomások során, de magyar barátságból (33, 34).

VARGA GÁBORÉK HÁZA SZENTGÁLON. (40)

BARCZA GÁBORÉK RÉGI GÁDORJA SZENTGÁLON. (41)

A község! Hamarjában érdekesebbet, változatosabbat., a régit megőrzőbbet nem tudnék ajánlani annak, aki Tuladunán keresi, tanulja az ilyet: a régi mészárszék háza; nemes Berhiday Gáborné udvara; nemes Fazekas Mihály portája 1600-ból (35); a régi nemes Hegyi-család sarokportája; a nemes Kovacs, királyvadász három jeles ősi háza, amelyek közül a legfiatalabbat 1735-ben tatarozták (36); a nemes Izsó nemzetség portája (37); a nemes Vaszary familiáé a tizenhetetik századból (38); meg az apróbbak, a bocskorosságé — a Kása Gáboré, a Varga Gáboré, a Kövecses Gáboréké, a Barcza Gáboré, a pipási Kis Gáboré; megcsudálni való nemes Dienes Károly hidasa és van két ősi herkelik (padlásföljáró) is még, amiből olyan kevés akad már, hogy ezek közül is az egyiket éppen most falazzák el, — ha holnap érkezünk, nyomát se látjuk többé.

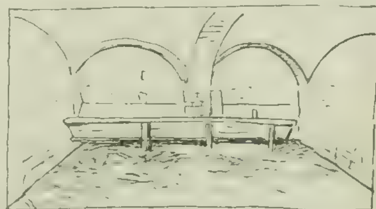
Pedig kell ám mindez, ha magyar építést, magyar stílust akarunk teremteni, mert a subagallérból soha se lesz nemzeti architektura.

Mindezt egy aranyos kedvű, igen művelt pap, főtiszteletes Gózon Gyula mutogatta és magyarázgatta nékünk. Ahová beköszöntünk, szivesen látó mosolygás fogadta; egy jó szava, egy kis jóízű dévajkodása volt mindenki számára, öreg bácsinak, fiatal menyecskének. Mondják: temetni is szebben tud, mint esketni más pap.

Kuruc elődjei valának. Semmi okmány, semmi emlék a régi parókián, elhordott mindent az idő, meg a tűz 1732-ben, — nagy veszedelem ezen a széljárta helyen a tűz, azért is minden udvaron ott a szikracsapó, — de egy írás maradt 1760-ból, amelyben Kanizsai Pálffy János püspök keményen meghagyja a pápai várkapitánynak: ha pediglen «Bakó Márton, engedetlen szentgáli református pap bémegyen, vettesse börtönre».

Nem is cserélné el a szentgáli parókiát holmi kis tót püspökséggel, a főtiszteletes úr.

— Nevezetes hely ez, uram, egyébként is! Nyugta szerint bizonyos, hogy a pesti királyi várpalotához a deszkát, a tölgyfa deszkát Szentgál szállította az építőknek! . . . Jó világ ez ma is még. Csak a viselet pusztult el, meg az ősi vadászkürt siketült meg. Viselet, a régiből? Csak egyetlen egy «fecskefarkú» dolmányról tudok, Fábián Bálinté, de a zsinórt ő is leszedte már a határól (47). Hanem kaszinónk, az van, 1839-ből való. Mihelyt Széchenyi biztatta az országot, hogy kaszinókat alapítsanak, mi szót fogadtunk a nagy magyarnak tüstént; 47-ben már állandó épülete is volt a mi kis kaszinónknak s azóta se hagytuk bitangjába. Művészet? . . . Az is. Van egy csutorám. Egy pupos, sánta, kis esett ember csinálta az effélét. Az enyimet is, egy kis hasasat, főzött kecskerágó (püspöksüveg) fából: a Mátyás József.

SZENTGÁLI RÉGI BOLTHAJTÁSOS ISTÁLÓ. (42)

Portré is van rajta : borozó közvitéz barátja. Vitézkötést pedig senki olyan kacskaringósat nem rajzol, mint az öreg Dankó, a kiérdemesült szabó céhmester. Üveg is van a régi somhegyi hutából. Kőedény is a bakonybéli apátság hajdani műhelyéből . . . A többit meg tudja nemes Kovács János bátyánk, a királyvadász. Gyerünk hozzá !

Könyvet lehetne írni abból, amit nemes Kovács bátyánk révén tapasztaltunk. Hogy ezt a könyvet elmulasztották, hogy ezt a világot papiron nem marasztották, amikor még

PIPÁSI KIS GÁBOR HÁZA SZENTGÁLON ; ELŐTTE KIS KERT. (43)

A FAZEKAS-CSALÁD RÉGI HÁZA SZENTGÁLON. (44)

épen megvolt, amikor limonádéízű német nyavalygást, érzékeny lugasi románcokat fordítgattak meg utánoztak a magyar pennaforgatók ! Mennyi jellemző magyar egészség, mennyi ősi jókedv, mely turáni bölcseség s mind elhordta az új idők hebehurgya szele, pedig megrigolálhattuk vón vele, az idegen guanó helyett, vékony humusú modern irodalmunkat hosszú időkre.

Nemes Kovács János bátyánk tipusa a tuladunai egyszerű, régi jó világból maradt nemesnek (48). Tenyerén a szíve, de van is hatalmas tenyere ! Tekintélyes toka ; egy kis has, hogy éppen módos helyen csilloghasson a nadrágszíj csattja ; derüs szem, zömök sasorr ; tempós, meggondolt szóejtés, uri szivesség s komoly dévajság ; a hangban valami kedves parancsolás, amikor kér is.

— Egy pohár bort, édes öcsémuram ! E' kis száraz kalbászt, mer' mi már ebéd után vagyunk. Addig csinál az asszony egy kis gulyáslevest, meg egy kis turóscsuszát is.

A gádoron szarvasagancsok, a régi pintesen szarvas, szarvas a poháron, a butykoson, szarvas a sétapálcán.

A HORVÁT-CSALÁD RÉGI HÁZA SZENTGÁLON. (45)

Az a mi cimerünk, a kiralyvadászoké, a szenngáli nemesi kozbirtokosságé.

Lerajzoljuk öt is, a pintest is.

Csak valami huncutság ne legyen belőle!

Kovács néni magyarázza: a pintes régi, a Somhegyről, annyi idős, mint én (1836) öregapám használta, aki vadászbiró volt: rajta az is, hogy «vivát», mer' a nemes ember

A SZENTGÁLI REFORMÁTUS PARÓKIA. (46)
Épült 1832-ben.

pintesén az volt, hogy «vivát», a parasztén csak «éljen»... Csak azt fájlaljuk, hogy elébb nem tetszett érkezni. Nagymosás van, a maradék is elfogyott. (Már ekkor van annyi ennivaló az asztalon, hogy hatan jóllakhatnánk).

Mer' úgy szokás az, öcsémuram, — oktat nemes Kovács bátyánk, — hogy nálunk a leves: ahány ember, annyi tyúk, de abbul csak annyi leves, hogy mindenkinek éppen egy jó tállal jusson. Ugy-e, gyöngyöm?

A gyöngyöm a kicsi unoka. Öt fertály esztendős, piros sipka a fején, kis zömök vitéz: — egy kis bort neki, mert szereti, magyar nemes ő is!

Hogy ragyog nemes Kovács bátyánk szeme, mikor a gyerekre tekint! Csupa szeretet, gyöngédség: az unoka... És megtelik könnyel a Kovács nénié is, amikor egyetlen fiára kerül a szó, akinek egy kicsit fájt ma a torka s másnap... elment, itt hagyott bennünket.

— De hát egy pohárkával!

Sok fogyott így, a régi jó világban is. A közbirtokosság évente háromszáz akóval vásárolt s hozzá hatszáz akót feltöltésnek. A bíróság is úgy

RÉGI SZENTGÁLI VISELET; FECSKEFARKU DOLMÁNY. (47)

volt. Volt malombíró, pálinkabíró, borbíró, vadászbíró és öregbíró ; az elüljáróságot a kisbíró hítta össze munkára. A munka sorja pedig így volt : reggel a kisbíró ment stafétának s összeszedte az elüljáróságot ; mentek a malombíróhoz, az adott a közbirtokosság költségén kalbászt, szalonnát, sajtot, kenyeret ; onnan mentenek a pálinkabíróhoz és ittanak ; azután elballagtak a borbíróhoz a kulcsért s ki a falu pincéjébe és ittanak tovább estig. Másnap ujra.

— Jó szokás !

— Nem szokás az, öcsémuram. Ökör iszik szokásból, ember barátságból.

Az öregbírót, nemes Sebők urunkat, sokszor zaklatta a felesége. Kardos menyecske volt. Mondta is az öreg : «Fiaim, én majd mindig menni akarok, ti meg csak marasszatok !» Azután ha az asszony patáliát csapott, hogy micsoda disznóság, már megint becsípett kigyelmed, hogy nem ég le a bőr a képiről, — az öregbíró nem feleselt a párjával, csöndesen mondta neki : «Hadd el, asszony, nem ujság !»

Ami az ivást illeti, nem vetette meg azt a nemesi bözbirtokosság. Tellett is a régi jó világban. Volt a vadászházban — Mátyás királyé a Feketehegy alatt, ma is ott van s majd elmegyünk oda is, — négy csutora, mindenik tizenöt pintes, bornak; négy darab pedig három pintes a papramorgónak. Meg a herendi csárda is idetartozott Ott tanulták a nótát. Pápai diákoktól az uj nótákat! Amikor a diákság útnak eredt Pápáról légációba, a jegyző meg a kisbíró ott lestek diákra, elfogták s addig evett-ivott a csárdában a diák, amíg a község megtanulta az új pápai nótákat

NEMES KOVÁCS JÁNOS SZENTGÁLI KIRÁLYVADÁSZ. (48)

Az a csárda, a Szarvas-csárda, minden esztendőben leszámolt a községgel. Még 1884-ben Fejes uram, a csárdabérlő benyujtotta a számlát, ilyenformákat: «Molnár uram, meg Benki uram, a két tanitó, meg Horvát uram, a jegyző kigyüttek uzsonnálni — 9 pengő, este azután kigyütt az elüljáróság, vacsorát főztünk — 119 pengő 36 krajcár. Benki uram, meg Molnár uram, meg Horvát uram kigyüttek uzsonnálni — 14 pengő, kigyütt az elüljáróság, vacsorát főztünk — 200 pengő 42 krajcár reggelig. Az elüljáróság reggel Veszprémbe járt deputációba, addig vártak Horvát uram, meg Molnár uram meg Benki uram — 26 pengő 11 krajcár, estére visszakerült az elüljáróság Veszprémből — 190 pengő 74 krajcár, meg az üvegek 16 pengő 48 krajcár... «Apránkint irogatta Fejes uram a «többihez», — év végére 1884-ben, háromezer pengő lett a kontó.

Hét csárdája volt a nemesi közbirtokosságnak s minden esztendőben ráfizettek az árendára.

Egyebet se fizettek.

— Mi nem, öcsémuram, egyebet, csak a vadporciót a királynak. 48-ig minden koronázott király, mihelyest kiállította a koronázási hitlevelet, következett a mi szabadalmunk megerősítése. V. Ferdinánd adta az utolsót. 50-ben nem fogadta el a császár a vadporciót, aszondták: 48-ban föllázadtatok, vége a szabadságnak!... Pedig vittük neki. Nemes Kovács István vitte 1850-ben az utolsó porciót.

Parádés eset volt ez is : a porciószállitás.

Járt a királynak a szentgáli királyvadászoktól évente : hat szarvasbika, hat szarvastehén, tizenkét őz és háromszáz huros rigó : a 36.000 hold erdőért. Egyéb semmi.

Nemes Kovács István még meséli, mint szállította a császárnak Bécsbe a porciót.

— Négy csikót, persze a közbirtokosság költségén, már négy héttel előbb abrakoltattunk, csutakoltattunk. Mi is készültünk azalatt, nagy áldomásokkal, az útra. Aztán négy-négy csengőt mindenik csikóra, s egy tarisznya huszast akasztottunk a lőcsre útravalónak. Hadd tudja a nép, amerre a szenngáliak járnak!... Igy vittük. A fölség, V. Ferdinánd

ott lesett bennünket a Burgban, a gádoron. Megtekintette a terítéket, kegyesen bólintott, dicsérte, tetszett neki, mer' aztán levezettek bennünket a pincébe s egy óra nem tött belé, már vigan voltunk. Daloltunk. A bécsi nép ott hallgatta a burgpince ablaka előtt a szentgáli verbungost, meg azt, hogy : Hej, Luca Panna, Luca Panna, megy a kutra . . . Hazakerültünk s megültük az áldomást idehaza is. Mert így volt ez, lelkem öcsémuram, a régi jó világban !

*

A rengeteg Bakonyban, az ősi Feketehegy alatt, túl a Küvestetőn, ahol hollós Mátyás űzte a bükkös királyi vadját, a hímszarvast, Szentgálon tanyáztunk.

Nemes Kovács János, a publikált nemes és királyvadász szelíd mosolygással tűrte, hogy lerajzoljuk.

Közben koccintunk, «e' kis kevertet». Az aranyos kedvű pap, Gózon Gyula tiszteletes urunk, gondoskodik, hogy a pohár minduntlan csordultig legyen.

Kovács néni be-betekint : mi hibázik az asztalról? — «Ládd, lelkem, föstenek engem», — panaszolja neki nemes Kovács János, akit a hosszas mozdulatlanságban kivert a verejték. Úgy ül, combhoz szorított ököllel, mintha éppen igazságot osztana a Feketehegy erdejében, egy ledöntött százados bükk törzsén pihenve.

— Nagy papir kell akkor, hogy azon elférjen kigyelmed. — mondja Kovács néni s ő néki is csak a szeme mosolyog.

Betekint az unoka is, az öt fertály esztendős.

— Erre, gyöngyöm, erre ! hívja az öreg királyvadász.

A gyerek, persze, nem engedelmeskedik. Ennek örvend a nagyapja.

— Ilyen ! Ha egyszer megtoppanik, nem indul többé. Ez, nem. Borra se, ez ! . . . Ebből is lesz királyvadász, de milyen !

És tetszik szörnyen Kovács bátyánknak az öt fertály esztendős nemes fejessége, bár pirongatja szeretettel : — «Adunk a zsidónak, gyöngyöm, a Vízhordta zsidónak !»

Mert az is van a környéken, zsidó.

Hogyne volna itt, ahol ötvennégy nemes familia vagyon, királyvadász valamennyi s költi mind az ötvennégy az erdőt, két kézzel, annyi száz esztendeje, Mátyás királyunk óta. Minden familiának a saját házi zsidaja. Nemes Kovács János urunké a Vízhordta zsidó nemes Berhiday urunké a Másfél zsidó ; a nemes Izsó nemzetségé a Hóttigcsaló zsidó ; nemes Kása Gábor urunké a Roszkorgyütt zsidó; nemes Köveeses Gábor urunké a Nyakigláb zsidó ; nemes Barcza Gábor urunké a Tóbaf . . . ó zsidó és a többi. Ne feledkezzünk meg a nemesi közbirtokosság közös zsidajáról, a Récelábú zsidóról, akiről tudva vagyon, hogy sokat toppogott egy helyes szentgáli magyar menyecske körül.

— De nem találtatott alkalmatosnak, — mondja a tiszteletes.

Éppen ekkor érkezik staféta a parókiáról.

— Tiszteletes urunk, meggyüttek az esketésre !

Ejnye ! Az ám ! . . . Szinte feledte a tiszteletes, hogy esketni is kell ma. De elvégzi hamarosan.

— Szépen papolj nekik, Gyula öcsém ! — indítja őt Kovács bátyánk s dícséri nékünk : — Mer' összeadja ez őket egykettőre olyan akkurátosan, hogy soha el nem kívánkoznak egymás oldala mellől.

Mig a tiszteletes odajár, magunk vesződünk a töltögetéssel s nemes Kovács János urunk panaszolja :

— Biz' így az, öcsémuram ! Nem úgy van már, mint volt régen ! . . . De azért csak megvagyunk itt. Ha kerül két akó boroeskánk lefejteni való, elvesződünk vele s valahogyan mégis csak lefejtjük. Mire kész, marad egy akó. Hanem a vadászatnak, annak már befellegzett. Szarvasban már csak a csutorán gyönyörködünk.

Hogy régen, még a jó világban, mint volt?

Sóhajt egyet az öreg királyvadász:

— Hej, kedves öcsémuram, vékony ma már az erdő, mint Városlődön a posztó. Akár a lisztet meg lehetne szitálni rajta. Bezzeg, húsz esztendő előtt még, rengeteg volt a Küvestetőn is! Nyomtuk a Fekete erdőt a veszprémi arravaló urakkal s alig egy hajtás, már meg volt a szarvas. Aztán be, a herendi csárdába, a Fejesbe . . . Hajnalra elkészültünk a kontóval: ezer pengő, — üveg nélkül. Az üveget, kiki fizette, amit tört, a többit meg irta föl Fejes gazda, a «többihez»!

A vadászregula?

Négy darab tizenötpintes csutora a bornak és a règula az volt, hogy aki fiatalabb hozzányult a csutorához, amíg valamelyik öregebbik belé nem kóstolt, annak kijárt a

A SZENTGÁLI KASZINÓ ALAPÍTÓI A RÉGI VISELETBEN. (49)

A szentgáli olvasóház építtető tagjai 1863-ban: **1. Zsebők János, 2. Zsigmond Henrik, 3. Bognár Gábor, 4. Berecz Lajos, 5. Csapó József, 6. Dezső Sándor, 7. Gombás Lőrinc, 8. Csapó Gábor, 9. Sass József, 10. Gál Imre,** ***a halott,*** **11. Pintér József, 12. Szalay János, 13. Kis Benő, 14. Gombás Bálint, 15. Horváth János, 16. Rozenberg Károly (zsidó), 17. Gombás Károly felső.**

porció: tizenkét bot. Ez volt a legelső regula. A második, hogy aki fiatalabb előbb lőtt a szarvasra, amíg valamelyik öregebb nem lőtt: tizenkét pálcacsapás annak is. Ez a kettő volt a fő, — egyébben aztán nem is volt hiba.

Napkeltekor a vadászbíró megfútta a kürtöt — Mátyás királyunk adta azt minékünk — s elmondtuk a vadászimádságot és: neki! Estig. Ha az idő odanyomott bennünket, ha rajtunk estvéledett: behúzódtunk Mátyás király vadászházába, a dobronyi kút alatt. Oda, ahol ő is meghált valaha, igen sokszor. Tessék majd oda betekinteni, öcsémuram, ha arra vezet az útjuk.

Ott volt, a vadászházban, a «talppirító».

Végig, a falmentin két oldalt, feküdt frissen rázott szalmán húsz-harminc vadász: az épület farában, a másik végén, a hajtók melegedtek. Úgy feküdtünk, hogy a lábunk befelé volt, az épület közepén s ott izzott végig, talpunk előtt, a sáncban a jó tuskóparázs. Minden két vadásznak egy hajtó pirította a szalonnát s járt körül a csutora. Ha kifogyott, egy kis tartalék mindig volt a fegyverkamrában. Hogy az micsoda?... Jó kitalálás volt az is. A ház mellett, egyazon födél alatt — mer' olyan veremforma az épület — egy pince: mielőtt nekiheveredtünk s indult vón' a csutora, a fegyvert mindenkinek oda kellett

A SZENTGÁLI KASZINÓ ALAPITÓI A RÉGI VISELETBEN. (49*a*)

A szentgáli olvasóház részvényes tagjai: 1. leragasztva, 2. Kovács János, 3. Tamás Gábor, 4 Gombás Dániel, 5 Tamás Péter, 6. Tamás Sandor, 7 Gombai Károly and, 8. Jemes János, 9. Jamai János, 10. Csapó Károly 11. Bognár Károly, 12. Sūdi István ifj., 13. Jamai Ferenc, 14. Jamai Gyula, 15. Berecz Lajos ifj.

berakni, a kamrába. Gondolhatja, öcsémuram! Ha netán valami előadta vón' magát, teszem, ha egyiknek több lett az igaza, mint a másiknak: hogy a fegyver ne essék tüstént a kezeügyébe... Mer' csintalan emberek voltunk ám mi is, kedves öcsémuram. Koccinthatunk!

Visszakerült a tiszteletes úr is.

Megnéztük a szentgáli régi kaszinót. Az alapítókat lefotografirozta a képcsináló veszprémi német; egyet, aki éppen akkor nap halt meg, úgy, a halottas ágyán. Pompás magyar arc valamennyi; bajusz, hajviselet, mint Deák Ferencé s olyan, tiszteletparancsoló a nézésük is. Amikor még nem ment el a Balaton mellől kocsisnak, libériás inasnak a

halászbokrok java, ott voltak ilyen kemény magyar ábrázatok. Az a leragasztott kép? . . . Az nincs, megszünt, képét kivetették a kaszinóból is, mint a honáruló dózse képet a velencei galériából : választáskor a kormányra szavazott! . . . (49*a*)

Betekintettünk Dankó bácsihoz is, a híres szentgáli magyar szabóhoz.

A kis ablak előtt dolgozott feleségével, egy kitlin, afféle «melles»-en, Herendre. A néni sóhajtott : «Bezzeg, a régi jó világban, nem győztem a vitézkötést öltögetni a sok magyar nadrágra, — most, mindjárt itt a pünkösd, de kinek telik ma már zsinórra ! . . .»

— Hej, tekintetes uram, — dicsekedett az öreg Dankó, — a fiamnak van jó sora. Annak ! Addig hányódott, vetődött, míg Pesten megtalálta a szerencsét. Most husvétkor is azt írta, hogy nem ér rá írni, mert sétálni mennek. Úr lett ő belőle, no !

— Miféle hivatalba került?

— Az? Házmester, Budán. Negyvenegy lakója van. Kúlcsot csak egy hatosért vesz az a kezébe. Mi meg hordhatjuk a muszát (mész-salak) a ház elé, ingyen.

— Minek?

— Mer' megin azt találták ki, hogy utat kő csinyálni a ház elé a faluban.

— Mindegy már, úgyis, — mondja a néni. — Nekünk már lejárt.

— Jók leszünk bürök alá, — bólint Dankó bácsi.

Bizony bürök alá kerül, ami elmúlik. Dúsan növő, haragos zöld bürök alá.

Igy a Mátyás király vadászháza is, a talppirítóval, a Feketehegy tövében.

Odarándultunk ki, alkonyat felé.

Hamvaskék párából ágyazott maga alá a Laposokon derekaljat a közeledő éjszaka ; a hegyoldalak lombsubája még bársonyosabban simult a bódorgó szél tenyere alá. A réteken törökszekfű, halovány vörös here, cickafarok, tikhur, békavirág virít.

Egy csalítos hajlásban, a Nyirő-tag végiben, mutatják a vadászházat.

Csak egy domb, úgy mesziről nézve. Mint egy bozótfölverte, elhagyatott sírdomb.

— Ott, ni, ahol az a nagy hárs ! Az alatt is pihent Mátyás királyunk s ivott a Gella vizéből is.

Nem látom. Csak szembe az Öreghálást s még tovább a másik hegyet, a Szénégetőt.

Amikor előtte vagyunk, akkor, csak akkor tárul elénk a nagy bolthajtásos, kéményes verem-épület kapuja. Kíváncsian nyitunk be, mert valami különös nesz hallatszik ki: vagy másfél száz malac habzsolja a főzött krumplit . . . A szomszédos tanya egy veszprémi fiskálisé, annak a malacai kosztolnak a hollós király vadászházában.

Vagy negyven lépés az épületdomb hossza. Gyönyörűséges födelet adott reá az idő. Dús, sűrű gyep, teli kék zsályával, — bürök, gyalogbodza, nagybodza, sűrű szederbokrok iharbokrok, egyik végén cseresznyefa s előtte a százados hárs, meg egy fiatalabb szilfa. Mögötte, ami maradt a meredek oldalon a Fekete-erdőből.

A verem hátsó felében, külön bejárással : a hajtók tanyája.

A forrás a dobronyi kúttól érkezik le a hárs alá.

A kürt, mely innen hívta le a tetőkről, a Kenkőről, a Mester Halyagról, az Iharosról, az Égett hegy nyugati lejtőiről a hajtókat s be a falkát, Mátyás király tülke, a szentgáli királyvadászok ereklyéje biztos helyt van. Jó helyt : a veszprémi gazdag kis muzeumban.

Mert maholnap, — nem is annyira holnap, inkább már ma, — csak múzeumokban kereshetjük a Bakonyt s majd ott se találjuk meg.

Túl a Feketehegyen csetlett, botlott egy konda.

No, végre, kanászra is bukkanunk. Lerajzoljuk, kivallatjuk, megnézzük a «tikres»-ét, elékérjük a sótartóját . . . Siessünk !

Siettünk, már amennyire a jó Isten gondozására bízott szentgáli úton sietni lehet. De jöttek a felhők a Papvet felől, beborult. Szitálni kezdett a várvavárt eső, ami után egy hónapja sóhajtozik Bakony népe.

Annál inkább siessünk!

Az ám, de alighogy csepergett, a kondás bévonult az erdőaljba, egy faodúból előkeresett valamit: az esernyőjét! . . .

Paraplis kondás, a Bakonyban! ! . . .

Ettől nincs mit tudakolnunk, gyerünk, le Veszprémen át, Zalába.

*

Kemény magyar nép az ott Zalában, Somogyban, kivált a zalavári.

De most milyen alázatos, milyen szelíd! Csak dödörög, magában beszél, csöndesen a leghangosabb is. Az asszonynép meg, — mintha vecsernyén, templomban ülnének, — esengve dalolja esténkint az aszott eperfa alatt az udvaron: «Nagy anyánk, mü szűz Máriánk, tárd ki palástodat reánk . . .»

Mert két hónapja sül ki minden, gyilkos aszály öli az egész határt. Csak a szél jár s úgy zörög a falomb, mint őszkor, pedig csak július kezdődik. A pap esőért imádkozik, a mester is mind kéri az esőt, énekszóval, — még sincs. Minden oda; úgy le van forrázva a vidék, mint a kövesztett étel.

Már a hidvégi úton, — ott állott a vár s ott hajdan, törökfutás előtt, víz volt a vár körül, — a sásos legelőt is rágja a szárazság. Dorozsmás a föld, mint a Balaton jege, amikor a szélhordta hó reáfagy. A vár helyén, körben, sárgul a füzes, akár nyár végén, pedig máskor, egy kis eső után, itt a tenger s csak bürü az út oda. Mintha őszülne a zalavári erdőre ékelődő jegenyesor is, úgy megfekszi lombját a por. A Zala vize ha másfél arasz, a Zala-csatornában meg a réce is alig talál fürdéshez elegendő vizet.

De a kép elragadó. Mikor fedezik föl a magyar piktorok ezt a csodálatos vidéket? Távolban a Balatont szegélyező keszthelyi hegyvonal kéklik s ott látszik Barátgödör, Cserszeg, Tomaj, a Veréb-hegy; idébb, aranysárga foltokban, a gabonás táblák; még idébb a halványzöld Zalaberek s a kép alján a sötét égererdő; az egész fölött azuros ég, lassan foszló fátyolfelhők. És mily szelid, enyhe hajlású vonalak! Egy-egy mérföldekre húzódó jegenyesor mily arányosan tagolja a képet! A lombos fa magasra nő s fönt úgy terül szét sötétzöld foltja, mint a méltóságos cédrusé. És a zöldnek mennyi száz és száz változása, az ezüstös szürkétől a fenyőfeketéig; a sárga, a kék, a rőttes barna, a lilák mily gazdag skálái! . . . Egy-egy távol bércről, a fennsík valamely szikladudorodásáról tekintve, a távlatban mily dús valőrjei a levegőnek! Lilásan lebegő párázatban a Balaton délibábja emel ezüstös csillogású vizet a part mögé, úgy, mintha a part csak sziget lenne a vízben s a Balaton mögött újra a Balaton kezdődnék. Közelebb: szinte rezeg a napsütésben a kép; még közelebb: oly tiszta, színeiben oly kövér, részleteiben olyan változatos, vonalaiban olyan szelíden arányos, csupa, csupa kép. Hasonló szépet hasztalan keresünk az agyonfestett németalföldi mezőkön. Délkeletnek, mint itt mondják, linkós, mocsaras, suppedékes a vidék; ott hullámzik a lengeteg nád, látszanak a kanyarikós csapások: ott a Kis-Balaton.

Még egy kis kapaszkodó: Zalaváron vagyunk.

Az idevalók úgy mondják: Szalavár, aminthogy Zala nagyobb részében Szalának ejtik e szót. Késő Ensel Sándor tudományoskodott a kérdéssel: Lazius szerint «Salla» átkos mondást jelent, mivel Balaton tavától szenvedett — Quia scilicet urbs Sala paludis Volczae aestu quodam strepebat; Szent Hieronim jász tudós szerint Zala—Sala—Solum—Solom egy név; Zalavár—Salamonvára, Lazius szerint, a rómaiak alatt már Salom nevet viselt; Mocsári szerint Szalavár kazár elnevezés; vannak adatok, melyek szerint — 843-ban — Karentánia és Tótország grófja, Salacho, aki Nagy Károly uralma alatt közbenjáró szerepet játszott, Pannónia egy részének hercege lett, itt lakott, Balacho várában. Nagy Károly után Lajos a morva herceget, Privinát fogadta be Pannoniába s a Szala vize mellékét, a Balatontól Peltánig, neki adta és a herceg építtette Szala várát. Pray szerint azonban, Zala nem más, mint Szalárd, tehát Zsolt vezér neve; «így Katonánál (Hist. Erit. Ducum 311 p.)

ÖSKÜ. (50)

Zala nevén 924. évben a magyaroknak külön vezérök volt s ez leginkább a szláv nép megtörésén működvén, elvevő, foglaló címmel ruháztatott föl, Zala értelmes levén nyelvökben».

Így a régiségekkel bizonyító tudomány.

A ma, az eleven élet azt bizonyítja, hogy itt, e tájon a vidék legmagyarabb népe él és pompás magyar a szomszédos Egeraracsa, odébb pedig Dióskál, a Tompa-család ősi fészke; ma is Dióskálon él még a költő atyafiságából Tompa Mihály, — szegény földmíves ember, aki «rét után szolgál», Bárándra jár robotba, harmados termésért, meg a sarju feliért.

Itt a váltót még nem ismerik.

Elég messzire a bennünket egyformábbra fésülő vasúttól, megmaradt itt keveredetlenül fajtánk; nehezen alkuvó, bajosan vezethető, nyakas magyarnak. Egy községtestületi gyűlés azt akarta határozni a minap: idegen be ne települhessen Zalavárra, sőt az apátúrság se tarthasson itt cselédet tovább három esztendőnél, nehogy a «gyütt-ment» begyökerezzen, illetőségi jussot nyerjen itt a községben. A körjegyző magyarázta nékik, hogy ilyet ne cselekedjenek, mert a felsőbb fórum nem hagyja helyben úgy se. Nem is igen kedvelik a jegyzőt. Szinte megkövezték s amikor ad audiendum verbum citálta a zavargókat, nem mentek: «Ha két csendőrt kűd mindenegy után, akkó' sé!»

Egyet elcsípett, egy gyerekembert, s megkérdezte tőle:

— Ki vagyok én?

— A jegyző, — mondta a gyerek.

— Hát te ki vagy?

— Dógos ember, — felelte a gyerek.

Tudni kell, hogy: akit a radaiak meg nem lopnak, a sármellékiek be nem csapnak s a zalaváriak meg nem vernek, bizvást mehet az egész világon mindenfelé.

Zalavári ősfamilia a Lucz, a Király, a Benkő, a Tót, Horvát, Szabó, Pati, Mikó, Varga, Tarnóczy, Zalaveczky s hogy megkülönböztessék magukat, kijár a melléknév mindenegynek; így: Lucz József Kaszás, — Kóka Kis Hancz Véres; Király Antal Rádi; Benkő Gábor Gyürkös (markos); — Tót János Jeszes, — Berényi Bertás, Horvát Vendel Pető, — Ujláb János Magyar; Szabó János Vas, — Réz; Pati Józsi Sánta, — Kuka, Mikó Gábor Kapás, — Pösszentő, — Tömő; Varga Sándor Faragó, — Huszár, — Halász; Tarnóczy János Takács, — Góri, — Bóha; Zalaveczky Gábor Csorba, — Nyiszlet (nyavalyás). A melléknévnek rendesen oka, magyarázata s története van. Tót János Jeszesnek az öreganyja szeretett sopánkodni, minduntalan Jézushoz fohászkodott s így maradt rajtuk a Jeszes név. Két Mikó fiú dolgozott a cséplőmasina mellett, egyik tömte a dobot, a másik a kazán mellett pösszögetett, így lett az egyik Pösszentő, a másik Tömő. Akinek nincs ilyen harmadik neve, az nem is «a mi fajtánk», az csak «gyütt-ment», azt nem igen szenvedhetik.

Hogy miért?

— A szilaj közé se igen lehet beverni idegen marhát, — magyarázta nékünk a félkarú csősz, Bonyai József. — Man erre mifelénk, tekintetes uram, a borjas tehénhez is bajos közel menni.

Összetartanak. A régi világban, amikor még több volt a szabadság, a legjelesebb betyartanyák itt voltak, a Berekben ; itt pihent meg Séta Pista, Simon Bali Péter a híres rezi lókötő, gangos Kulics Józsi, a gavallérbetyár.

— Ma már csóbingos az élet, tekéntetes uram, mint a kutya farka, a ráragadt sok giz-gaztól. E' kis süllőért viszik az embert törvény elé, peig ma is csak úgy szeretjük a halat, mint régen. Attu' kopnék az állunk, ha a nótásfa nem vóna !

A Kis-Balaton nádasaiban állanak a nótásfák.

Mint a kukoricásban a határpásztor, arra kapaszkodik föl, aki ügyeli a környéket, amíg pajtásai halásznak. Ha gyanúsat vesz észre, ha a cimboráknak azt akarja tudtul adni, hogy iparkodjanak beljebb a nádasba, — dalolni kezd : «Paripám az állófához ki van kötve, Hej ! ! ! de ki van kötve...» Hosszan, kétszer, háromszor rikoltja: «Hej!!! de ki van kötve...» Ha meg tiszta a levegő, hogy akár öreghálóval is dolgozhatnának, csöndesen, mint a pásztu eső, dudolgatja, aki vigyáz, órák hosszat, elülről s megint elülről :

Elment a tik a vásárra,
Batyut kötött a hátára.
Batyut kötött a hátára,
Ugy ment a tik a vásárra.

Vigyáznak, de nem mintha félnének, — csak éppen becsületből. Mert ha éppen arra kerülne a sor, «akar diót a ződ héjjábú', kikopájjuk mi a csendőrt is a mundérjábú'!»

Van, hogy egy-két jókedvű legény, merő virtuskodásból, kimegyen «csendőrt lelültetni», amikor már nagyon ott kujtorognak a zöldtollasok. A legények gyanús mozdulatokkal lappanganak a jelesebb hal-ívó helyek táján s mihelyt csendőr mutatkozik, iramodnak a nádas felé s onnan kiáltják : no ! gyertek !... S a csendőr utánuk, viszik órákhosszat, «had lelüljön», — lihegjen, mint a tikkadó eb.

A csendőrt, hej, nem szeretik, de az urat se nagyon. Azt tartják, ahol kevesebb az úr, ott több a levegő.

Egyik, mondjuk Galambos János, ha jól emlékszem, a Nyakas, ereszkedett szóba vélünk.

— Adjon Isten, gazd'uram !

Kiegyenesedett, megnézte, mifajták vagyunk. Kedvire lehettünk, kezet nyújtott.

— Adja Isten, hogy hála Isten, tekéntetes uram. Esső kéne!

— Nagy szegénység lesz, ha így tart.

— Má' van. Megérzik az urak is, — mondta minden gúny nélkül az öregedő magyar.

— De a szegény nép?

BÁRÁND-PUSZTÁRÓL. (51)

ORVHALÁSZOK SZIGONYOZNAK A BALATON SZÉLÉN, A PAPUCSHAJÓN (52).

SZABÓ JÁNOS ÖREGHÁZA ZALAVÁRON. (53)

TÓT JÁNOS JESZES NÁDLÉZSÁS HÁZA ZALAVÁRON. (54)

Meg kell jegyezni jól, amit erre felelt Galambos János Nyakas, a zalavári földmíves, — pedig ide még nem jár békétlenkedő krajcáros ujság, itt még nem szónokolnak cucilista dandárparancsnokok, itt még leemeli süvegét az arató, amikor meghallja a déli harangszót s nem az az első gondolata, hogy no most már együnk.

Azt mondta Galambos János Nyakas:

— A szegény nép! . . . Mi győzzük, uram, a szegénységet. Beleszoktunk. Aki úr, az a szegényebb, mer' mindenkire rászorul. Mi megesszük a hajdinakását: jóllakunk. De mitévő lesz a sok gróf, ha nem fehér a kenyere? . . . Peig, lesz baj! . . . Az urak nem akarnak tanulni. Mint a légy, nekimegy százszor az ablaküvegnek, soha meg nem tanujja, hogy ablaküveg. Nem szeretjük az urakat? . . . Nem. Ha gyün közibénk, — alig gyün, — az ember alig ember nekijük. Csak a csalingós (kacér) fehérnép tetszik. Dugdoshatjuk a leányt meg asszonyt szem elül, mer' csak a körü' forog, mint a kutya meg a macska, üzekedési időben. Haki elpöttyent e' jó szót, úgy veti, mint alamizsnát a kódisnak. Érd be vele! Ha meg nem öleg: coki arébb! A mai úr! . . . Meg kő néznyi ott, ahun kastéj van, a sok táblát: tilos! tilos! . . . Tilos az út, a dülő, csukva minden kapu, bepillantanyi se igen szabad oda, ahun az úr él. De amerre a szem ellát: minden az úré! . . . Az úr meg, nincsen sehun. Ha van, azt se érezzük. Csak onnan tudjuk, mikor itt az uraság, hogy a zászlót látjuk a kastéj tornyán. Állatra az erdőn, szarvasra, fácányra több gond van, mint az emberre. A fácányt étetik, a szarvasnak szénát raknak télire. No! . . . Az öregek aszongyák, nem így vót régen. Nem is lehetett így, mer' akkó' nem győzték vón' el az urak ennyi idáig! Ha így tart, se t'om, meddétig futja! Addig redvesedik, addig eccé' beszakad, mint a páhoki peresztegés kű. Lesz baj, tekéntetes uram! A Balaton se úgy kecskézik már (ha tarajos tajtékzó hullámot ver), amiótátú a sok úr e'lepte. Amikor még bödönhajón járt ki a halász! . . . Ma mán a suszter is vízbe öli magát, ha péze nincs. Az is úr lett! A multkoriba vetett föl egyet a keszthelyi parton a hajó masina csigalevele, nem köllött neki az élet, a cseszkónak. Há mé' nem lett gróf?!

*

Esteledik, Zalaváron, — sóhajtás a köszöntés:

— Jó Isten! egy kis eső ha lenne! . . .

A falu egyetlen nagy utcájára ékelődő széles út, a Ménesjárásra vezető marhacsapás végén üldögélünk, Szent Vendel és Szent Flórián sommásan faragott köképe

SÁRKÖZI PÁRTÁS LEÁNYOK ÜNNEPI VISELETBEN. (II. tb.)

alatt. Az alkonyra görnyedő nap még mig hinti a parazsat. A két kőszent is tikkadtan várja az estét; a jó Vendel lábszára mellett, — lévén ő a pásztorok mennyei pátrónusa ezen a vidéken, — egy iromba kötinó pihen, leheveredve, de szinte nyelve lóg a forróságtól; vitéz Flórián is lehorgasztott fővel várja az éjszakai harmatot s búsulni látszik, hogy kezéből a tűzoltó rocskát kihordta már az idő. Egy kalászkoszorú a két szent nyakában; búzaszenteléskor kapták, de arra se vigyáztak kellően: agyonszáradt, mint künt a határban a többi kalász.

A két szent, nyolc hét óta, egyéb fohászkodást sem hall: jó Isten! egy kis esőt!

Dalolva jön a csigás-kút felől két szélesderekú leányzó, Gál Maris és Lucz Kata. Fejükön, sajtárban, az ivóvíz, — viszik az égenföldi táblára, az aratóknak. Sok víz a két jókora sajtárban, mert dolgozik ott vagy huszonöt kaszaerő! A marokszedő, kévekötő s vizhordó asszonynéppel együtt vannak legalább százan. A két szent előtt lemarad ajkukról a nóta s hosszan köszöntenek: «. . . csiértessék!»

— Mindörökké! — feleljük mi.

Mellettünk üldögél Bonyai bácsi, a félkarú csősz. Balkarja hiányzik. Ő szól a lányoknak:

— Siessetek, Kata, mer' megáztok!

— Aunye! . . . Ezt má' meg kitü' hallotta kigyelmed, Bonyai bácsi? — kérdi dévaj álmélkodással a formás leány.

— Tán ü ne tunná! — évődik a másik leány, a Maris. — Azér' üldögél itt. Szen' Flórián csicsergi a fülibe, nekije.

— Nem a'! Mer' onnaj tudom, ho' nagyon viszket má' regge uta a balkarom.

— Nyujtsa ide kigyelmed, Bonyai bácsi! Megvakargatjuk!

És dalolva haladnak a nehéz terüvel tova. Bonyai bácsi dödörög utánuk valamit.

Szembe vélünk, Szabó Jánosné Vasák százesztendős, reketyelézsás, üstökös házának konyhaajtaján bodorodik már kifele a vacsorafüst; a rég özvegységre maradt nénike hordja be az udvarról, a hidas mögül, tüzelőnek, a szeprentét, a venyige rőzsét, — majd betekintünk hozzá utóbb: megkérdjük, mi lesz a vacsora? . . . (53).

Eközben a félkarú csősz, Bonyai bácsi, — úgy «rótánám», ahogy a pásztu eső esik, — hosszú, hosszú történetet mesél s azt is jól esik hallgatni az apránkint szunnyadó melegségben.

— Hogy hova lett? Az én balkarom? . . . Lövést kaptam, legénykoromban, a Szabadi-hegyen. Aztán levágták. Az apáti orvos vágta le, könyökbe. Keszthelyen meg a többit, a spitályba faragták le vállig.

Nem szólunk. Mégis csak mondja:

— Azótátu marad egy kis baja a gyomromnak is. Van, hogy megtelik epéve' . . . Hanem egy kis szürke pilula, akkorka, mint amekkorát az űzött nyúl pöttyint, ha bokor alá lapíthat, ha azt jó' e' tanája a patyikus, attu' rendbe vagyok megen'.

Erre se szólunk. Bonyai bácsi dödörög tovább.

— Jó pilula! Az őszkor megcsinyátatom megin. Tudós ember vót, nemhiába!

— Kicsoda? — kérdém, hogy éppen hát én is szóljak.

— Aki nékem a pilulát fölírta, a jó Isten is megáldja érte. A doktor, Illaván.

Ejnye, de furcsa!

— Hát Illavát is megjárta kigyelmed, Bonyai bácsi?

Bólint az öreg, szeliden, hogy igen. És csöndesen, még szelidebben, mintha esőért fohászkodnék:

— Hét évet Illaván raboskodtam, meg hármat, elébb, Szekszárdon. E' kis bakatellaság!

— Valami bajba keveredett, öreg?

A legeslegszelidebben feleli:

— Tolnába, a kónyi papot raboltuk ki, harmadmagammal. A plébánost. Mire kisült a baj, én már félkarral voltam a keszthelyi spitályban . . .

Már ezután jobban odahallgattunk Bonyai bácsi szavára. Elmeséltettük véle, apróra, azt a tolnamegyei kirándulást. Megtudtuk, hogy nem is olyan öreg, mint amilyennek látszik : 1850-ben született, szegény földmíves ember gyermeke volt, szerette a munkát.

— Utóvégre katona lettem. Addig mindig becsületes ember vótam. De aztán megakartam nősülni. Ha anyám nem ellenkedik, mind nincs, ami vót . . . Szerettem egy leányt, de anyám azt szegénylette. Kerestem egy másikat, azt meg csunyállotta, mer' hogy kicsi vót és nem valami melles. Akkor én elkeseredtem, összeadtam magam rossz társaságra. Hétről-hétre nem ment más, mint csak a mulatás, a kocsmázás. Nőszemélyekkel is. Végtin odaértem, hogy e'fogytunk a pénzbü. A kőtséget nem adta ki a kereset, de mán akkó' az ördög benn vót az emberbe.

Ezt is, a többit is, végig egyforma szeliden, egy csipet izgalom, harag s bosszúság nélkül, ahogy régi csatáit meséli unokáinak a rokkant vitéz, mesélte Bonyai bácsi, miközben mind alább ereszkedett a nap.

— Akkor azt gondoltuk ki : gyerünk rabolni ! . . . Egy társamnak jutott eszibe. A kónyi paphoz mentünk, Tolnába. Bekormoztuk a képünket ; két ablakát bevertük ; az ajtót behasítottuk, de a papnak nem vót bántódása. E' kicsit megcsavartuk a karját, egy-két tüskét nyomtunk a körme alá, mindjá' eléadta a pízt. Az a bizonyos társunk, aki már elhót, a' rakta el a pízt, a tarisznyába . . . Akkor a nép fölzúdult, mert észrevétel vót. A pap szolgálója szaladt harangozni. Gyütt a nép. Én két lövéssel elszélesztettem üket. Gyüttünk haza, békességbe, a Lebuj-pusztára. Három nap, három éjjel. Útközbe' semmi bántódásunk nem vót. A nagy kocsmába mulattunk három nap. Harmadnap, mondok, gyerünk ki a szőlőhegybe, mer' ott egy szőlőpásztorral vót leszámolásom. Azt hiresztelte, mi törtük föl a Pati sógor pincéjét, hogy abbu' mulatunk. Peig ez nem vót igaz. Kigyütt oztán a törvénybe is, hogy ez semmit se vót igaz. A szőlőhegybe rátaláltunk az emberemre, ott dógozott huszonnyolc metszővel. Én megszólítom ütet, nevérül. Ide gyere, nékem mondjad szemembe, hogy én törtem föl a Pati sógor pincéjit ! Én itthun se vótam. Hogy hun vótam, ahhol sémmi közöd ! . . . Ü erre beszalatt a hajlékba, dupla puskát hozott elé : nekem adta, a balkaromnak, az egyik csövet, a másikat a társam jobbkezinek, de annak nem tört csontja. Akkor menekedni akart, a puskát is eldobta. Én elő a tarisznyábul egy e'csövű pisztolt : bal lapickán lüttem. Tizennyolc nyúlsörét ment belé (ez is kigyütt a törvénybe), de ollan vattás pruszlikja vót, avval összütt kifordult a husa nekije. Nem tudta a lüvés megőni ütet . . . Avval hazagyüttünk a szőlőhegybül is. Bementünk a kocsmába, hajnalig ott mulattam, mer' az ördög benne vót már az emberbe, egészen. Osztán az apáti orvos levágta a karomat, könyökbe, de elbrantosodott. A keszthelyi orvoshoz vittem be gyalog. Kisült a baj is, míg én Keszthelyen feküdtem, a spitályban. A metszők nem szótak a szőlőhegyi atakru', de a kónyi pap szógálója, az vakogta ki, hogy én jártam ott. Engem szavamru' megösmert. Összeszédtek bennünket a pandurok. Utolsó pontig tagadtam a törvényen. A társamnál, a fiatalabbnál, azomban kiódódott a zsák szájja. E'vittek Szekszárdra, ott három év, — aztán, Illaván, hét . . . Ott lehet tanúni. A kibe marad jóság, ott tanúhat. Míg én élek, rosszaság nem lesz bennem. Hej, tekéntetes uram, mégse jó azt látni a rácsos ablakbu', hogy halad künt a szabad ember!... Engem a kigyó megcsipett, azúta félek én a gyiktu' is.

Pipára tömött Bonyai bácsi (ügyesen, a félkézzel) s azon szeliden, csakolyan csöndes szóval fohászkodott :

— Csak e' kis essőt adna már ennek a népnek a jó Istenünk !

— Aztán van sok baja velük, evvel a néppel, öreg, a mióta kigyelmed őrzi a határt ?

— Vót. Elejibe, a mikor hazagyüttem közibük, Illaváru', vót velük baj. Most má' nem mondhatnám. Tanutak rendet. Egy-kettőt kivéve, megfogadják a szót. Jó kedvű nép e', tekéntetes uram, A' megvan körülöttük. Jó dógosok, de a búcsuba' kicsinye, nagyja táncul. A míg én itt leszek velük, baj nem lesz ezekkel.

— Kigyelmed, persze, csak egyedül éldegél ?

ÉPITIK HAJDINA BÓDI VERTFALU HÁZÁT ZALAVÁRON. (55)

«Cimezik», a párkányt rakják téglából.

HÁZÉPITÉS ZALAVÁRON. (56)

Három nap «vertek», mint azt a száradási retegek mutatják.

— Nem én, — mondta mindig egyforma szeliden. — Soha se köllött nékem az ollan rideg élet. A baj is azér' lett. Tanutam. Asszonyom van. Összütt vagyunk, bagóhiten. De most, zalavári búcsura megesküdök vele. A három gyerek mián. Ne visejjenek utánam rövid nevet a gyerekek . . .

A nap lecsúszott a Berek mögé.

Az asszonynép érkezik mezei munkáról ; jönnek a rakott szekerek ; Szent Vendel és Szent Flórián háta mögött, akár vihar közelednék, hatalmas felhő a marhacsapáson : érkezik a jószág. Előbb a konda csörtet haza ; megelégedett röfogéssel kocog be mindenik a maga udvarára s olyan esengve várja ahány ház a magáét, mintha a gyermek érkeznék haza iskolából. Még nagyobb por : ballagnak befele a tehenek . . . Valóságos köd : bevonul a ménes ; gyönyörű csikók ficánkolnak a széles utcán, egy-egy játékosabb kedvű nem akar haza találni, akárhogy «rössebcik» utána a gazda, sok, sok szeretettel.

ŐSI HÁZ ZALAAPÁTIBAN. (57)

ALSÓÖRS A BALATONPARTON. (58)

Egy szürke csikót, – nagy vére lehet a szépséges állatnak — ugyancsak oktat Benkő Gábor Gyürkös, a gazdája. Büszke is a vidám állatra, de egy kicsit haragszik is már.

— No! te! no!... a radai hat rössebb csiceseregjen a melled kosarán!... Há, nem! e' csak nem!... Egyen ki az a zöldsalugáteres, palláson szárogatott lila radai rössebb, te!... Pille, te!... Há' nem odébb suttyant megin'!... Kigyelmed meg, Bertás szomszéd, mé' nem téríti kigyelmed túlafelü? Álljon a kigyelmed szeme is, mint a sütt halé!...

Végre otthon a Pille; mintha csiklandoznák, kecseskedik, mialatt gazdája cirógatja. Mi azt szeretnők kitudni a gazdától, miért hogy éppen a «radai rössebb»-hez folyamodik, amikor ilyenfajta segedelemre van szüksége?

— Mer' az a jobbik, a radai, — világosít föl bennünket Benkő Gábor Gyürkös. Úgy látszik, tapasztalati alapon dolgoznak. Már itt Zalaváron a «radai» ki lehet próbálva.

Belételik egy jó óra, majd egészen este lesz, mire a por elült.

Akkor terjeng, együtt a Szűz Anyát szólító esti harangszóval, az az egész világon egyebütt nem érezhető kedves illat, az a békességet, becsületes munka után pihenést jelentő, az a vendéghivogató füst: a magyar falu vacsorafüstje.

— Mi lesz vacsorára, Szabó néne?

— E' kis salátát sütök, kedves. Sütöm bizom'! E kis ecet rá, meg fokhagyma, belé a zsírba s megvan.

— Hát a husocska?

— Többször van kenyér melléje, mint hús, lelkem.

— Legalább egy kis tojást csak üt melléje, Szabó néne?

A szomszéd (három család lakik a régi házban, egy telken) beleszól:

— Ha tojás vón' melleje, a saláta akkor el is maradhatna.

A nyitott tűzhelyről megtelik füsttel a konyha; most tárva az ajtó, de télen csak egy kis «lik» az ajtó fötött a füstjárásnak; a menyezet mintha szurkolva volna a százados füstrakódástól és zománcosan csillog a tűzhely «kutyái», a vas fazéktartók mellett izzó rőzse egy-egy lánglobbanására.

HALÁSZGUNYHÓK A BALATON-PARTON. (59)

— Hogy a szemem?... Annyit ríjok, kedves, mintha halottat őriznék, amikó' főzök Rítt, bizony, idesanyám is, öreganyánk is rítt. Ez az asszony sora.

Régi ház. A szobából nem nyílik ajtó a konyhába (persze, hogy a füst megne töltse

PALOZNAK. (60)

a szobát), minden ajtó a gádorra szolgál ; a gádor meg csak annyi itt, hogy a háztető egy kiesit, vagy három lábnyira kinyúlik — a ház hosszában fektetett tópgerendáig (küszob) — az ajtók fölött. A tópgerendán üldögélnek a háziak így esténkint s varják az esöt.

Az udvaron álló bálványfa lombja elér a tetoig.

Öreg fa, velem összütt, — mondja Szabó néne, — de a szaga ollan, hogy finom, a mikó' nyilik. A tetö bizon', a' hibás mán, kedves. E' kiesit megtapodták a tüzkor, tizenöt esztendeje aki vót. Az akácfák, az áldottak, a ház elött, azok mentettek meg bennunket, meg ez a bálványfa. Nem eresztették a fodélre a szikrát. Ha nincsenek a fák, ma haz se vón'. Öreg bizon', öreg ház. Úgy gondolom, több száz esztendösnél. Édes apám kolerában meghótt, isten nyugtassa, 55-be, akkó' má' oreg vót a ház. Nincs a faluba ember, aki tunná, mikó' készült, peig van itt kilencfenhat éves ember is.

Áttekintünk Szabó János Öreg udvarára is. Az is régi ház ; gicazsupp a tetőn s fonott rekeityekert (kerítés) a ház homloka, a lézsöfal ; a fal fecskerakású.

— Összesegítetiek s megvót a fal háromnap. A vert vályogfal se több, de ez maradandóbb s tam melegebb is.

Nádlézsás, nádból van a tűzfal (a ház homloka, oromfal) Tót János Jeszes házán, — a fala «repecskes», olyan, mint «az ember ajaka, a mikó' kifujja a szél».

János gazda Jeszes ócska bőrt, valami elviselt csizmaszárat áztat a vályuban, — bocskor lesz belőle, aratáshoz, mert a csizmaszárat mind kibököd̃i a «tóró» (tarló). Fecskerakás ez a ház is.

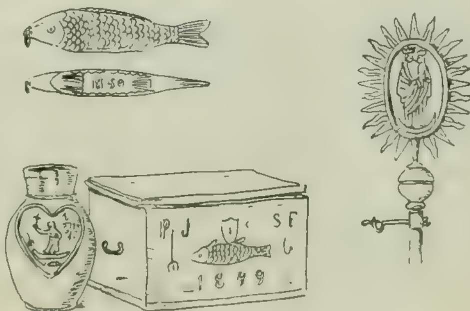
A falu mind csöndesebb. Szinte hallatszik a szivek dobbanása, egy közös érzés most az egész faluban, a szorongó vágyakozás : bár esnék ma éjszaka ! . . .

Mint egy pohár vízben, úgy látni ennek a tiszta népnek a magyar lelkében mindent: hibáit, amiket szintén csak szeretni lehet, mert nincsen azokban aljasság ; jó tulajdonságait, amiket nem a meghunyászkodó gyávaság termel ; gondját, örömét — s nem tudja rejtegetni azt a csekély ravaszkodását sem, amit a megélhetés gondja kényszerít reájuk.

Egy-egy kis ablakon, a piros karton függöny mögül, szürődik elé már a lámpás fénye, de legtöbb helyt künt üldögélnek az udvaron, a tópgerendán, vagy a konyhaajtó tópján, a küszöbön.

Az udvaron a hasábfa, a boglyába rakott ölfa ; fölhalmozva, csupron a kő, hogy legyen, ha netán építeni kell ; az ól s a hidas ; a gádor előtt «e' kis ojtovány» bökős sövénnyel kertelve, hogy az állat ne rontsa ; ott a virágkerék, ott a virágpole s a polera rakott cserepes virág mellé szúrva, — muskátli, szegfű, rezeda s rozmarinbokor mellé — a formásabbnál formásabb virágtartók (Képek a III. kötetben). Koppányban is, Csányon, Szentgyörgyvárott, Vörsön, Bókaházán, Pálhokon is.

Szót már alig ejtenek.

A KESZTHELYI HALÁSZ-CÉH TÁBLÁJA, KORSÓJA, LÁDÁJA ÉS ZÁSZLÓ-RUDJÁNAK VÉGE. (61)

CÉHKORSÓK A BALATONI MUZEUMBAN. (62)

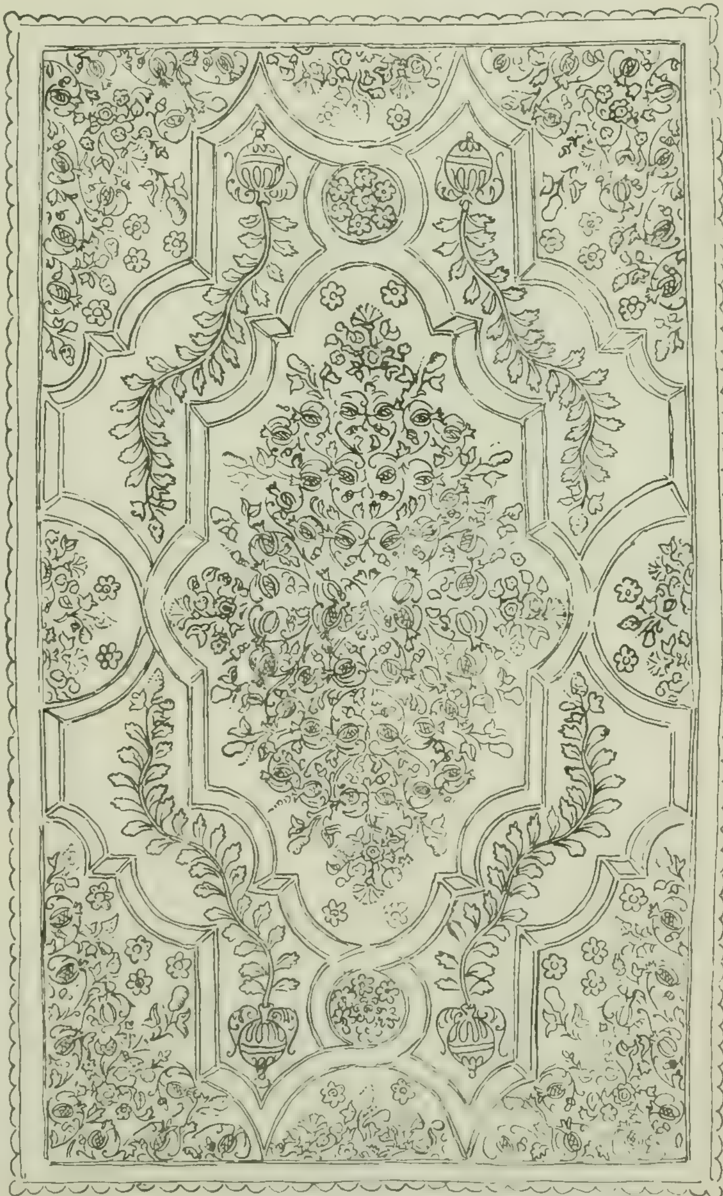
Lesik a világos nyáresti égen elébukkanó felhőket. Összeérnek? . . . Nem érnek össze? . . . Mi atyánk, jó Isten, lesz eső az éjjel ? . . .

Zalaveczky Gábor Csorba komoran mondja :

Végrehajto, tekéntetes uram, nem járt eddig ebben a mi falunkban, de most maj' jar ! E' kis krumplhér' vót künn az asszony, de akár a sublótfiókban kotorászott vón utána ; a krumplibokor alatt semmi.

— Kérjük pedig az esőt sokszoronként, — mondja az asszony, — de nincs erre a jó Istenünk fule. Már nyóc hete esett utójára.

Meg lehetett innya, a mennyi esett, — dörmög Gábor gazda. — Fölhő, az van minden este. Hogy a szivunk szorujjon ! De ha nincs «diszi» a felhőnek, mit ér? . . . Baglyázni vótunk ma az Ingón (a Kisbalaton vidékén), kétszer indult errefelénk az eső, vitte a száraz szél tovább. Csak vigye ! Má' viheti ! Doglünk a szárazságba !

A BADACSONYTOMAJI HEGYKÖNYV FELSŐ TÁBLÁJÁNAK DÍSZÍTÉSE (63)
Jankó János dr. után

Az asszony feddi :

Csapjon kigyelmed a szájjára, ember ! Meg ne hallja a jó Isten !

És most már a nagy csönd az egész falun.

Az a biblikus mezei csönd, amiben árpaaratás kezdetén — miután evett és ivott, és megvidámult — az igen gazdag Booz szunnyadt aratói között, az ég csillagos sátra alatt, az asztag mellett a szérűn ; és lábához tére aludni a szelid szép némber, a moábi Ruth.

Ha most idetekintene amennyei Atya ! . . . Ha összeérnének a felhők s megerednének az ég csatornái ! . . . Milyen boldog éjszaka lenne ez ma ! . . .

Él az Úr. Aludjunk reggelig.

*

Nézzünk meg egy «tanyavetést» is a Balatonon.

Amennyit az igazi magyar tengeren, a Balaton vizén két halászbarkáról egy bokor halász (ma kilenc ember) a hatszáz méteres öreghálóval egy vetésre — azaz egy eresztésre, egy rugatásra — bekerít : az egy tanya.

TIHANY. (64)

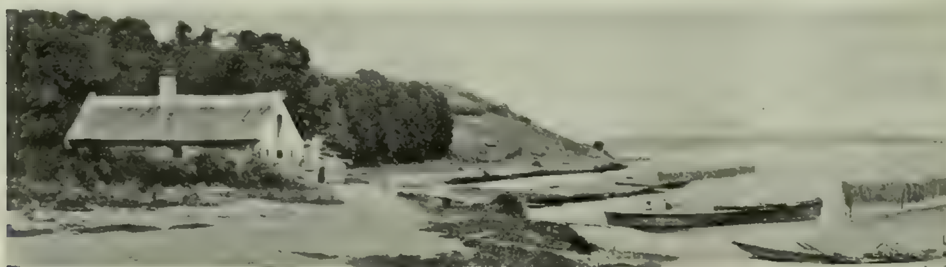
Nézzünk végig ilyen tanyavetést. Ez se úgy van ma már, mint volt régen.

Ma már a Halászati Részvénytársaság masinás bárkái járják a Balatont ; Fonyódról és Siófokról gőzös vontatja a bárkákat a halászás színhelyére. Keszthelyről, Révfülöpről, Akaliból kézerővel, evezve járnak munkára a Társaság halászó napszámosai, — inkább csak emléke él még a balatoni régi magyar halászásnak, egyik ősfoglalkozásunknak. A régiek emlékét őrzi egy-két napszámos-sorra vedlett öreg halász, őrzi Sági János a keszthelyi múzeumban, s legjobban megőrzi Herman Ottó páratlan könyve, a Magyar Halászat . . . Künt, a nagy vizen, még egy kicsit olyanformán, mint régen, de kedvetlen napszámosmunka folyik ma már.

PUSZTULÓ HALÁSZGUNYHÓ. (65)

A halászó magyarság nem áll már össze bokorba, kötésbe vagy felekezetbe, mely — mint Herman Ottó írja — sokszorosan kapcsolatos volt a nemzetségek, hadak ősi intézményével is; osztásra működtek össze, a bokor fejét vagy elejét választották, szabályaikat maguk alkották meg, szóval teljes önkormányzattal birtak. A legnevezetesebb szervezet, mely napjainkig fönnmaradt s amelynek csak a halászatot szabályozó törvény adta meg a halálos döfést, mindenesetre a Balaton tükrébe benyuló Tihany félsziget tizes halászbokra volt, különösen abban az időben, amikor

TIHANYI HALÁSZTELEP (66)

SZENTMIHÁLY-HEGY, HÁTUL A BALATON. (67)

(Kisfaludy Sándor regét irt róla.)

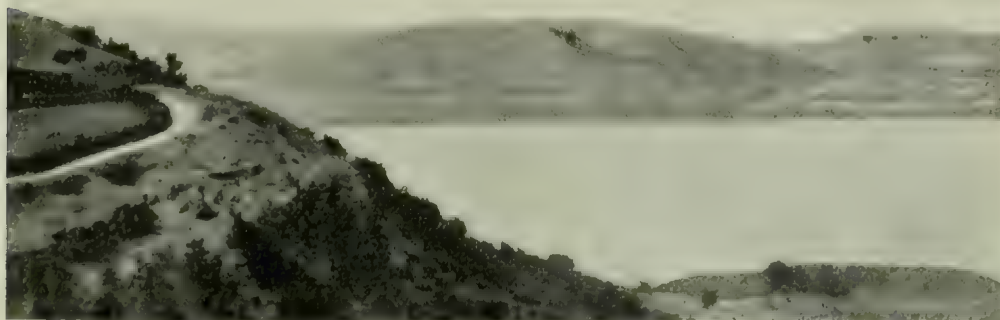
vizi járóműve még a bödön vala, az egy szál óriási tölgy törzséből részben még tűzben vájt lélekvesztő, tehát határozottan a legősibb alakzat. A bokor teljesen önkormányzatilag megalkotott szabályzata megtartotta a testi büntetést még 1884-ben is; a bokor feje jogi tekintetben úgyszólván csak annyiban különbözött kilenc társától, hogy a hibáért több cibékütést kapott, lévén azért «a bokor feje, hogy ahhoz való több esze is legyen».

CÖLÖPÖS HALÁSZGUNYHÓ A KIS-BALATONON. (67 a)

(Jankó János dr. után.)

Ma már múzeumban a bödönhajó s a keszthelyi múzeumban találtuk három hires bokor céhkorsóját. Zöldmázas tömérdek kancsó az egyik, hasán, egy szívben, az írás: «Ezen korsó készült Veszprémben, Csinyálta Sziver Ignátz fazekas mester a Tihonyi Selem halászok összes társosag részére Éljenek sokáik vivát.» A kancsó oldalán is írás: «Balaton Partján halász legény vagyok én, balaton partján kis gyunhóban lakom én, barna kis ány jöjbe hozám piheni, Édes anyám majd gondodat viseli. Sem aranyom sem ezüstöm nincs nekem egy szél horta piczin gyunhó mindenem de keblemben forrón szeret érző szív, a mely vison szeretetre holtig hiv»; a kancsó füle mellett: «Ezen Selem halaszó urakat az Isten mencse meg minden veszedelemtül

A BALATON TIHANY ALATT. (68)

BÖDÖNHAJÓ. A KISEBBIK PAPUCSHAJÓ (69)

tarcsa őket egész családjukkal együtt éljenek sok számos éveket, a melyet tiszta szivemből kivánok Vivát Éljen a haza Aki iszik belőle vájon egéségére vivát» (62).

Ma már, szegényeknek, dehogy van nekik kancsójuk.

Egy falatka jussuk sincs már azon a nagy vizen, amely hétszázhuszonhárom négyszögkilométer s valami ráérő német természetű ember kiszámította, hogy bőven megférne rajta négyezermillió ember, szinte mindenik, aki a földhátán szanaszét nyüzsgünk.

— Hej, tekéntetes uram, — panaszolja az öreg halász, — nem is értem én ezt a mái igazságot! Hogy minden az uraságoké már itt a vizen is, ahol pedig uraság soha se szántott, se nem vetett és mégis csak ő, aki arat.

Gyerünk a tanyatevésre, a nádasban, a grófi fürdő mellett rejtőzködő telepre (72).

BALATONGYÖRÖK ALATT PUSZTULÓ BÖDÖNHAJÓ. (70)

Az öbölben, a vízbe állított tericsfák között, amelyeken a négy darab négyszázméteres háló szárad reggeltől alkonyatig (június közepétől szeptember végéig éjjel halásznak, mert a nagy hőségben a reggeli fogás megromlanék délig): ott a nyolc nagy bárka s a halászmester kátrányos sajkája. A személyzet, harminchat ember, a gunyhó mellett heverészve várja az indulást, az esti hat órát. Csöndes, fáradt társaság, szedett-vedett öltözetben.

A telepen példás rend és tisztaság. Az udvar déli végében a földszinen épített amerikai jégház; az udvaron húszméteres gunyhó, falazás nélkül, csak úgy a földön, kokasüllőkkel összekötött ragfákon nádas tető; a parton az üzemépület s benne, cementvályúkban, huszonöt százalék sóba áztatva a keszeg, a mit Temesvár vidékén szalonna helyett esznek a szerbek; egy nádból rakott fészerben a fűzfavesszőből font szállítókosarak, mázsás téli s félmázsás nyári küldésre szabva.

A telepre a halászmester, Kalló János ügyel. Megmutatja a gunyhót bévül is. A sarokban tizenöt kilós hordócskák, azokban szállítják a halpénzt, a garda ezüstfehér pikkelyeit Stettinbe. Minek? Hamisgyöngy készül abból, a balatoni garda pikkelyeiből, de nem itthon, hanem odakünt, Stettinben! . . . A kokasüllőn lógnak az elkobzott orvhalász szerszámok, az ősi szigonyok; Sági János menten el is kéri a múzeumnak, ahol van már ilyen tiltott szer-

A KESZTHELYI ÚJ HALÁSZGUNYHÓ. (71)

A KESZTHELYI HALÁSZTELEPRŐL. HÁTUL BALRÓL, KÖZÉPEN ÉS JOBBRA A TERICS-FÁK. (72)

szám több is; másik sarokban a téli halászás eszközei pihennek: jégpatkók, csáklyák, gémesék (amivel a vezérrudat tapogatják elé a jég alól), szakócák (jégvágó fejszék); a kokasüllőre nyujtóztatott rudakon hálók: pondorháló, eresztő, gyalogháló (kisebb fajta húzóháló) s tartalékkötelek; az ajtó mellett néhány halriasztó sulyok, a bukálók

HALÁSZHAJÓK A VONTATÓ GŐZHAJÓVAL. (73)

GŐZHAJÓ VONTATJA A HALÁSZOKAT. (74)

A ragfa mellé szúrva néhány hasitókés, egy két hálótű s egy halmérő, mert azt a halat, amelyik a törvényszabta hosszúságot meg nem üti, lökik vissza, hogy növekedjék pecsenyesorba.

Kalló János értelmesen megmagyaráz mindent. Nyilván régi halász, a vizen csepe-redett már gyermekkorában? . . . Oh, dehogy! Jóravaló komíves mesterember volt, de már hozzátanult a halászáshoz.

BALATONI HALÁSZHAJÓK, A HÁTTÉRBEN FONYÓD KETTŐS HEGYE. (75)

AZ ÖREGHÁLÓ. (76)

Hanem a bárkán, ott találtunk egy öreg halászt, aki negyven esztendeje járja a Balatont s járta apja, nagyapja, minden nemzetsége, «amiótátul csak tudják magukat». Mi az ő hajóján, a Göndöcs Istvánén telepedünk meg; ő oktat a tudományra.

Minden halóhoz két hajó: az öreghajó, meg pajtása, a postahajó. A háló az öreghajóra van szedve s az öreghajón az öreg kormányos, a vezeres, ötödmagával; a hajó elején, az orrán, Lakics József, a macskás, aki a horgonyt s hálóhúzásnál a csapófát, a kötélvettetőt kezeli; három evezőlegény, Marton József, Kaponics Lajos és Csordás József.

A postahajón a kiskormányos Szita Sándor; a macskás Lokmicer István s mellette két evezős, Balázs István és Dugonics János. A hajónak van orra s fara; oldala a habvető, párkánya a hajóprém; bordái a bokonyok; az evezőnek van rúdja s tolla; a rúdon a karikós evezőpánt, amit evezéskor a kalodán a kalodaszegbe akasztanak; ezt a kalodát a régi bödönhajón a fűzvesszőből font gúzs pótolta. A hajófaron a fogaskerekű csavarógép, amivel a hálót vonják be. Hát ugyan, tudnak-e jó magyar nevet erre a modern szerszámra? Tudnak. Gránit a neve. Mondják is már a Balaton vidékén: «Erős gránittal húzták oda», «Kigránitozták». A masina részeit is elnevezték ők magyarosan. A fogaskerék neve csipkéskerék, fölötte a kis fogaskerék a gyorsitó, a tengely a vánkosfán forog s a tengelyen a dob, amire a kötél csavarodik.

Indul mindjárt a négy bokor (77).

AZ ÖREGHAJÓ ÉS A POSTAHAJÓ. (77)

A halászmester, Kalló János, a teriesfák közé nyuló hajóhidról adja ki a parancsot a négy vezéresnek a ma éjjeli munkára, kijelölvén nekik a keszthelyi öbölben a tanyavetés helyét, harsány hangon :

Göndöcs a tanyakereszten alul, a tanyasarokba ! a Dóci utána ! . . . Magyar Imre a grófi fördön alul ! Gombás utána !

A nyolc hajó indul s nyomban távolodnak egymástól (78). Szép sorjába, ahogy a régi evezősök bontakozhattak hadisorba. A halászmester hol ide, hol amoda siklik közöttük kátrányos kis lélekvesztőjén, úgy dirigálja a munkát. Szó alig esik, tudja a dolgát mindenik. Az evezősök nekifeszítik lábukat a rugófának : láb, derék és kar ugyancsak dolgozik, mert ekkora bárkán nem játék az evezés. Göndöcs alám teríti esőköpenyét,

ERESZTIK AZ ÖREGHÁLÓT. (78)

HUZZÁK AZ ÖREGHÁLÓT A BEKERITETT HALLAL. (79)

a viaszosvászon cirádi-t (nyilván a francia toile-ciré magyarosítása), pipára gyujt s csak úgy, a pipacsutora mögül, adogatja a szót.

— Ma nem sok szerencse lesz! Ilyen susorgó széllel nincs szerencse. Rossz ez, amikor így : se fuj, se anélkül ! Kis hullám nem a mi vizünk.

Mellettünk halad pajtásunk, a postahajó. Onnan szól át Szita Sándor, a kiskormányos :

— Bezzeg a mult csütörtökön ! Reggel tíz órakor értünk haza, hajnal helyett. Akkora szélvész volt. Öntözött a víz bennünket, egész éccaka, fészt !

— Gyütt ránk a víz a Balatonból, mint egy-egy nagy ponyva. Förödtünk.

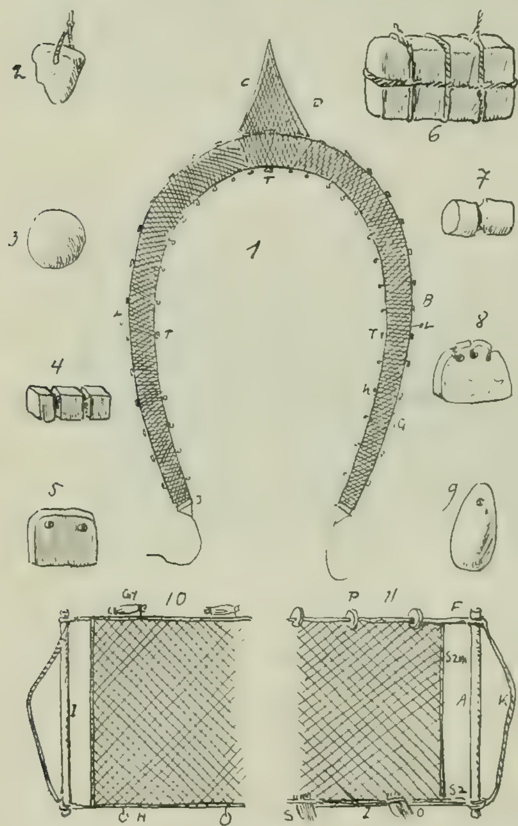
Mert a balatoni halász soha a maga jószántából nem fürdik. Az öreg Göndöcs jó tíz esztendeje nem járt a Balaton vizében. Velünk Csák Árpád dr., — a keszthelyi múzeum régészeti osztályának őre, aki most Fenéken a régi Mogentiát ásatja, — ő se szereti a vizet, ha csak lehet, hátat fordít a bárkában is a víznek, s magyarázza:

FOGÁS UTÁN HAJÓBA HUZZÁK AZ ÖREGHÁLÓT. (80)

Az urifajta is ilyen a Balaton vidékén. Nagyapám, az öreg Csák, kilencvennyolc esztendőt ért, soha a Balatonban meg nem fürdött.

A vihart szeretik. Akkor keveredik a hal. Északi viharban szélutáni részen halásznak, mert olyankor az alsó részen van a hal, déli széllel meg felső oldalon kell «zavarnyi».

Így haladunk a gyönyörű öbölben, el a grófi tanyamellék partján, a Vízfoló irányába, ahol hajdan a római földhányások, Mogentiana védősáncai emelkedtek; mert valaha berek, mező, ingovány volt itt a partvidék. Hévíztől idáig, a római légiók csapolták le, Galériusz katonái, részint a malária miatt, részint hogy hajózható utat kapjanak a Sión le a Dunáig . . . A Balatont csókolgatja a búcsúzó nap s a ragyogó víz belépirul, majd sápad, zöldül, kék lesz. A hegyeken sötétlila párázat, — Szent Mihály kápolnája mögül elétűnik a Badacsony. Milyen szép!

1. AZ ÖREGHÁLÓ c) A ZSÁK, EBBE MENEKÜL A HAL 2—9 HÁLÓ-KÖVEK. 10, 11 ÖREGHÁLÓ KÉT VÉGE. (81)

(Jankó János dr. után.)

Mindenki szereti látni, — mondja Göndöcs, — csak a halászok nem! Hogy miért? Mert amikor már megint nem látjuk, hazafelé menet, mindjá' otthon leszünk.

Az előttünk haladó két hajón már kezdenek ereszteni, távolodnak egymástól, bocsátják vízbe a hálót s azután majd ki állnak (79.)

Mi is helyt vagyunk. Göndöcs átkiáltja a postahajóra: Kijár!... Onnan átvetik hozzánk az istápért a kötelet; a kötelet a hálóhoz akasztott első istápra hurkoljuk, — az istápot a vízbe s eresztjük utána a hálót. Az öles istáp függélyesen, mint amilyen széles a háló, megáll a vízben, talpra állítja az alsó végére hurkolt fenék-kő — s viszi véle a hálót tovább a postahajó. Mi horgonyt eresztünk s a hálót apránkint bocsátjuk a hullámok közé.

Az öles istáp alsó és felső végére hurkolt két kötél — az alsó és felső in — között maga a négyszázméteres háló (léhés, hálósühém); a felső inon — amelyen parafakarikók, póták vannak, hogy vízszinen tartsák a felső inat — száz méterenkint egy-egy gyékényből kötött vánkos, a négy jelpóta; az alsó inon szalmacsutakok, hogy a tófenék sarába ne ragadjon a háló. A háló közepén a zsák amibe a lassankint körbe vont hálósühémbe kerülő hal szorul be menekvés közben. A zsák fölött libeg, vízszinen, az ötödik gyékényvánkos: a torokpóta (81).

A négyszáz méter hálósühém vízbe van eresztve, vége, — kiment már a második istáp is. Most következik a háló után, mindkét hajóról, 400—400 méter húzókötél, ami a hajókon a gránitdobra van csavarodva. Be a macskát! . . . A horgonyt bevonja Lakics József, a macskás; az evezősök munkához látnak s a két hajó a torokpótát vigyázva, annak az állása szerint igazodik félkörbe; a vezeres bocsátja a hajófarról az egész bárkán végighúzódó s a gránitdobról lecsavarodó kötelet a háló után, ezalatt — keze el lévén foglalva — testével irányítja a csipőjéhez feszülő kormánylapát rúdját. Most a postahajó, a félkör másik végén, macskát ereszt, áll; ott már lefutott a négyszáz méter húzókötél. Végihez ér a miénk is, — kiállunk. Lakics macskát ereszt ismét. Amíg a macskakötél meg nem feszül, nem feszül a húzókötél sem. Egy perc — s feszül mind a kettő.

A SZÁNTÓDI RÉVHÁZ. (82)

Állunk vagy száz ölnyire a somogyi parttól, szembe a Vízfolóval, s délkelet felé ott a Badacsony.

Az emberek szusszannak egyet. Ezalatt Lakics megtanít bennünket, hogy a macskakötélnek két szála van : egyik a faroskötél, a hajófar második bokonyjára hurkolva, másik az orrkötél, amelyet a hajótokéhez és egyik hosszabbra ácsolt bokony fejéhez, a bikához erősítenek meg. Most már kezdődhetnék a hálóbevonás, de hogy annál nagyobb tanyát foghassanak (akkorát, mintha mindkét hajóról 800—800 méter húzókötelet bocsátottak volna a háló után) : rugatnak.

A gránit mellé áll két ember s hajtja : vonják be, csavarják vissza a gránitdobra a huzókötelet s így 400—400 méterrel közelebb vonják a hálót. A dobra csavarodó kötelet a macskás igazgatja rendbe a csapófával (kötélvető, kötélvettető). Kattog a csipkéskerék s erre a gyári muzsikára riadtan kelnek a parti nádasból a vadrucák . . . Tréfa, dévajkodás dehogy van, nóta sincsen ehhez a napszámos nehéz munkához, csak verejték az emberek homlokán. Régen, akkor sem volt kevésbbé kemény munka a hálóhúzás, de nem ilyen keserves. Húzták kézzel- s motolával : «csak úgy sodorta a kötél az ember tenyerit dorozsmásra, akkor volt mesterség halásznyi!»

Amikor a háló tíz-tizenöt ölnyire van már, amit megmutat az istáp vízből kiálló felső vége : a macskát fölveszi Lakics, evezünk hátrébb négyszáz métert s bocsátjuk vízbe ismét a húzókötelet a gránitdobról.

Ezalatt szó esik a régi világról.

Amikor még négy bokor halász volt Keszthelyen s négy halászmester ; az öreg Böröczi, meg Zábó, Kardos és Horvát ; a keszthelyi vizet ők vették ki bérbe a gróftól és

A SZÁNTÓDI RÉV KOMPJA, HÁTTÉRBEN A TIHANYI FÉLSZIGET. (83)

közösbe dolgoztak. A gazda két részt kapott a fogásból, az emberek egy-egy részt; mérték a halásztarisznya volt, amint az asszony szabott. Jobb karral a balvállról csuklóig mérve, – amelyik halásznak bögyösebb volt a párja, annak a tarisznyája annyival kiadósabb is volt. A halat az asszonyok hordták piacra. A keszthelyi főutcán, a zsidóháztól – ahol Goldmark, a világhírű zeneszerző született — a városházáig, egész soron, ott volt a halpiac; az apró hal fontját, jól megtetézve, két krajcárért vesztegették; a fejedelmi falat, a süllő, meg a fogas fontja tíz-tizenöt vas. Ma? . . .

A Balatonnak ötvenhárom ura s gazdája volt. Mind Zichyek, Hunyadiak, Festeticsek, a veszprémi káptalan s néhány község, Kővágóörs, Boglár közbirtokossága; 1883-ban jött a halásztörvény: a vizek mentén lévő birtokosok kötelesek halásztársulattá alakulni s dolgozzanak ki illő üzemtervet! Védeni kellett pusztuló halállományunkat. Ez megtörtént a Balaton mellett is; a Társulat azután kiadta bérbe az egészet a Halászati Részvény-Társaságnak. Nem utolsó üzlet! . . . Keszthelyen dolgozik négy háló, Fonyódon tíz, Akaliban kettő, a tihanyi vizen négy s most van a Kis-Balatonon, Alsóörsön keletkezőben egy új telep; a keszthelyieket kivéve, mindenik háló hatszáz méteres. Igaz! Ne feledjük: Révfülöpön is dolgozik egy hálója a részvénytársaságnak. Csak egy! . . . A révfülöpi közbirtokosság ugyanis kikötötte, hogy ott a süllő ára 30 krajcár marad s 8 krajcár a keszeg! Gondoskodtak magukról az előrelátó polgártársak, így hát elég oda egy háló, máskülönben . . . ráfizetne révfülöpi üzletére a társaság, lévén most az árak megállapítva így: garda kilója 20 fillér, keszeg 30, őn és csuka 60, ponty 1 korona, harcsa 80, a nagy harcsa (hat kilóstól föllebb) 1·20; süllő és fogas egy, négy osztályba válogatva (35 centimétertől félkilósig a IV. osztályú s két kilóstól fölfelé az I. osztályú) 1 korona 80 fillér, 2·20, 3·40 és 4 korona.

RIANÁS, A BALATON BECSUKÓDVA. (84)

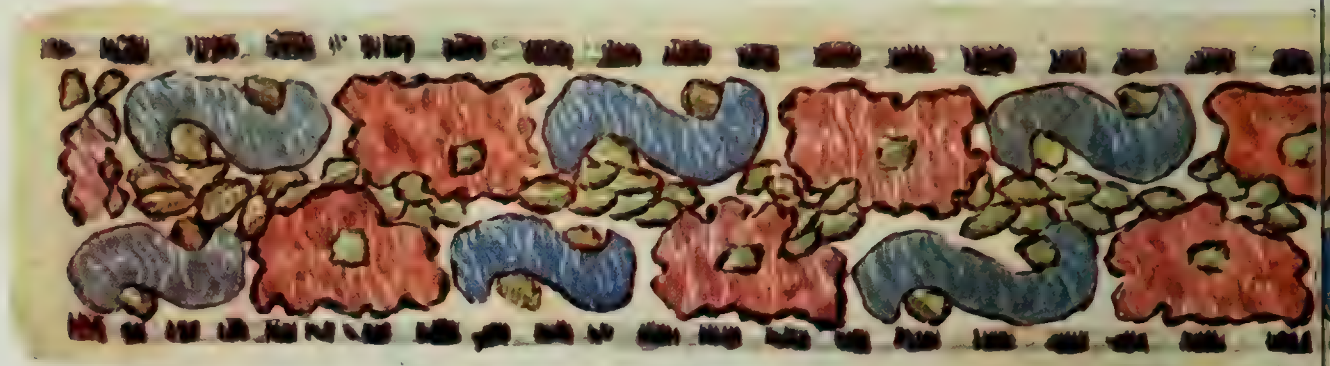
És van most a Balatonon vagy harminc bokor halász, ezelőtt pedig voltak s mind megéltek, jó száz bokorral. A fizetség pedig ma: a kormányos, a vezeres kap hatvan koronát hónaponként, a kiskormányos ötven koronát, a többi negyvenet; naponta minden ember egy kiló vacsorahalat, szombaton három kilót, meg nagyobb-fogás után valami kis mázsapénz is jár, a halak minősége szerint, Aprilis elsejétől június tizenötig semmi munka, tehát sallárium se jár.

Múzeumban a régi bödönhajó, ott lepi a por az öblös céhkorsókat is, nem dalol már a balatoni halász s ha testét nehéz munkában ellepi a verejték, nyel egy korty vizet a meregetővel a tóból.

— Régen volt, igaz se volt, a mikor a halász a vizen nem vizet ivott! . . . Régen, amikor ha nem volt halászmunka, volt szőlőmunka. Jött a filoxéra, megette a szőlőt . . . s odalett, elhagyta már a szegény halászt a Balaton is. Elszéledtek, ki erre, ki arra. Akinek volt itt egy kis szőlőcskéje, eladta, egy hold árán kapott Szlavoniában tizenöt hold földet. Azon nyomorog. Ott keressék a tekéntetes urak, Szlavóniában, a kapa mellett a balatoni halászt!

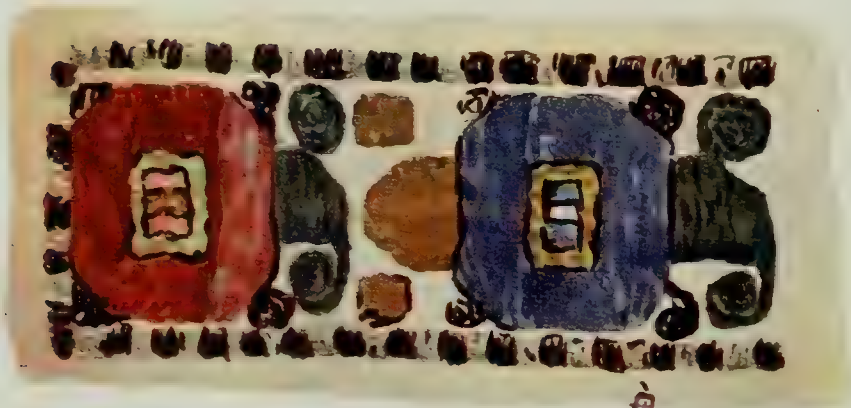
A húzókötél ismét künn van mind a két hajóról. Most a két hajó összemén, most csapatunk. Ki a macskát, kattog a csipkés kerék, vonjuk be a húzókötelet.

A régi halásznóta helyett ez a gyári muzsika ismét s két simléderes sapkájú, rongyolt ruhájú, ványolt arcú napszámos hajtja a kereket. Maga az öreg Göndöcs is, — akinek hány öregapja, mind a Balatont halászta, — ő is olyan ágrólszakadt formájú; kopott, pöcsétes, rég elviselt piros paszomántos nadrág van rajta, a csizmaszárba szorítva.

SÁRKÖZI BIBORV

k (III. lb.)

HIMZETT SÁRKÖZI JEGYK

к. (IV. 1b.)

Miféle pantalló az kigyelmeden, öreg Göndöcs?

— Az öcsém küldte, aki surgönydrótos Zágrábban. Valami olyan postásféle a fiú!

Szinte este van. Jó harmadfél órája folyik a munka már. Minden szél elült. A nagy víz síma tükrén vadrucák úszkálnak.

Közeledik a hajóhoz az istáp, az egyre erősebben feszuló húzókötélen elébukkan a vízből egy nedves, sáros bördarabka, a célle, amit a mai halászok megváltónak is neveznek, mert azt jelenti, hogy vége a kerékhajtásnak. Be a macskát! Kezdünk ismét evezni: a két hajó összemén, azután kereszteznek: a kör a hálóval bezárul s amikor a két istáp is összekerül, horgonyt vetünk.

Eközben a vezeres bukál, hosszúnyelü fasulyokkal csapkodja a vizet, ügyesen, úgy, hogy a víz nem csap vissza a hajóba; arra való ez, hogy visszariassza, a becsukódó hálókör közepe, a torokpóta, illetve az ottlévő zsák irányába riassza a menekvő halakat. Olyik hal, kivált a ponty, megtanulta már, hogy nem kell megijedni a bukálástól: kisurran a hajó mellett, s ha kell, átveti magát a hálón is.

— Huncut állat, — mondja Göndöcs, — mégis annak adta a torvény a leghosszabb tilalmi időt. Kár neki egy óra is, mert se télen, se nyáron meg nem fogjuk.

Mihelyt együtt van a két istáp, a postahajóról átjő három ember s már most, az alsó- és felső-inat megmarkolva, nyolc ember vonja be a súlyos hálót, kézerővel. Kemény munka, kivált viharban. Egy-egy ember a bevont hálósühémet rendezi a hajófenékre, veti ki a hinárt belőle, hajigálja vissza a vízbe a hálószemek közé akadt, ijedten pipáló apró keszeget; a vezeres szorgalmasan bukál s mihelyt az első keszeget megpillantja, fölsóhajt: «Nincs szerencse! Ha ilyen büjkét hoz a léhés, annak a jele, hogy nem lesz hal.»

A húzás eltart jó félórát, az egész mívelet vagy három óra hosszat. Az eredmény ezúttal: mintegy húsz kiló keszeg, csuka, ponty, egy szép harcsa s néhány süllő a hálózsákban. Az apróbb süllőt sietve vetik vissza a vízbe, mert az «nagyon gyáva állat, mihelyt levegőt ér, menten hóttra rémül»; a többit a postahajó halasládájába öntik. Ha szerencse van, kerülhet a hálózsákba százhúsz kiló is, de megesik, hogy három kilót is alig fognak. A százhúsz kilónak sem örvend a mai napszámos-halász túlságosan.

És kezdődik a tanyavetés elülről, még kétszer így, hajnalig.

Most már éjszaka van.

A vizen a hold pazar ezüstje. Minden szél elült. A sima, nagy víztükrön vadrucák úszkálnak. Ruca anyókák oktatják pihés kicsinyeiket az élethez, ma is csak úgy itt is mint régen, mint száz, mint ezer esztendő előtt.

Két napszámos forgatja ismét a gránitot, kattog megint keservesen a csipkés kerék, szól tovább, egyhangúan az emésztő gyári muzsika... Megszokták már a vadrucák is. Mi pedig eltanakodhatunk ismét három óra hosszat, hogy ez, ez az a muzsika, amellyel — az elmuló magyar nóta helyett — majd átmennek maholnap a patakon... az ökrök.

Hogy miféle patakon s micsoda ökrök?

... Van egy kis patak, akkorka csak, hogy a pendelyes gyerek átlábolja. A patak egyik felén, százholdas legelőn, hasig érő kövér fűben, a jóllakottságtól alig tud már enni két-három elhízott szarvasmarha. A patak másik oldalán, két-három hold kavicsos, sivár, leaszott földön éhezik, nyalja kínjában a követ száz sovány ökör. Csak egy lépés: átmehetne a patakon, jóllakhatnék a kövér fűben a száz ökör. Hát miért nem megy át a patakon az a száz ökör?... Mert ökör.

Mesélik már egymásnak az ilyen veszedelmes példákat a hajdan békés balatoni halászok is. Sok a régi s mind több az új kastély a Balaton vidékén, valamennyinek zárva a kapuja, csukva vannak az ablakai, pedig jó lesz kinyitni azokat az ablakokat s meghallani, mit beszélget egymásközt verejtékes munka után a nép a ridegen elzárkózó méltóságos dominiumok környékén, meg a Balaton partján, «aki elhagyta már a szegény halászt».

*

Nagy lelki gyönyörűséggel kapjuk a hírt innen is, amonnan is, hogy népművészeti gyüjtésünk célját számosan megértették és segítenek lelkesen az önmagunk megismeréséhez szükséges adatok összehordásában — s ha majd ezt a mai hazát egészen megleltük. Talán az «őshazát is megtalálhatjuk, valahol a Himalája tövében», írta egy Indiában kutató honfitársunk, *Tóth* Jenő, a festőművész.

Jó multkoriban, horvát földről (Piszanica, Grdjevac—Belovár) keresett föl soraival *Haller* Jenő, tudatván elhatározását: «a horvát-szlavonországi magyarság népművészeti tárgyait én is gyűjteni fogom, hogy mentsem, a mi menthető; szintúgy a pásztorok életét, eszközeit, szerszámait, ruházkodását, a nép nyelvét, szokásait, szóval néprajzi adatait segítem hazám javára megrögzíteni — papiroson».

De mennyire szükség van ilyen munkára!

Tapasztaltuk a Balaton mellékén. Alig tengődik ott ma harminc bokor halász, ezelőtt pedig voltak s mind megéltek, jó száz bokorral. Múzeumban a régi bödönhajó, ott lepi a por az öblös céhkorsókat is, — nem dalol már a balatoni halász, s ha testét irgalmatlan napszámos munkában ellepi a verejték, tüzes badacsonyi helyett, nyelhet egy korty langyos vizet a meregetővel a tóból.

És sóhajt a vezeres, Göndöcs István, az öreg halász, aki negyven esztendeje járja a Balatont, s járta apja, nagyapja, minden nemzetsége: «Régen vót, igaz se vót, amikor a halász a vízen nem vizet ivott!... Régen, amikor ha nem volt halászmunka, volt szőlőmunka. De jött a filloxéra, megette a szőlőt... s odalett, elhagyta már a szegény halászt a Balaton is. *Elszéledt a nép innen. Ki erre, ki arra. Akinek volt itt egy kis szőlőcskéje, eladta. Egy hold árán kapott Szlavóniában tizenöt hold földet.* Inkább azon nyomorog. *Ott keressék a tekéntetes urak, Szlavóniában, a kapa mellett keressék a balatoni halászt!*»

Meg amit Galambos János Nyakas mondott, a zalavári földműves: «Baj lesz! Nem szeretjük az urakat. Ha gyün közibénk, — alig gyün, — az ember alig ember nékijük. Csak a csalingós fehérnép tetszik. Ha elpöttyent egy jó szót, úgy veti, mint alamizsnát a kódisnak. Érjed be vele! Ha meg nem tetszik: coki arébb!... Ilyen itt a mai úr. Tilos az út, a dülő, csukva minden kapu, bepillantani sem igen szabad oda, ahol az úr él. De amerre a szem ellát: minden csak az úré... Állatra az erdőn, szarvasra, fácányra több gond van itt, mint az emberre. A fácányt étetik maggal, a szarvasnak szénát raknak ki télire... Az öregek mondják, nem így volt régen. Nem is lehetett így, mert akkor nem győzték vón' el az urak ennyi idáig. Ha így tart, se tudom, meddétig futja!... Lesz baj, tekéntetes uram, ha mi belészoktunk is már a szegénységbe.»

Aki nem győzi tovább, megyen világgá, a barázda mellől is. Megy, s visz magával, pusztulóba, a magyar lélekből is valamicskét, mindenik.

Ezeket keresi majd meg Haller Jenő.

Ezuttal egy Somogyországból odaszakadt vérünkhöz, Napos Öllésékhez (Illés) kopogtat be vélünk. Hogy micsoda szomorúság nékünk, s mennyi okulni való abban, amit az apránkint idegenbe vesző s onnan is tovább, még messzebb, persze Amerika felé szállingózó magyar tűzhely mellett tapasztal!...

Naposéknak — írja ilyenformán Haller Jenő — právájuk (jog) mai napig sincsen Horvátországban, de földjük van: husz rál. Az egy tagban fekvő kis birtokot nyolcszáz pengőért kótyavetyélte el néhai gazdája; a granicsár nem tudott megélni negyven holdon, most három gazda van jómódban a lösszel elegyes televényen. (Jóravaló magyar munka érvényesülhetett ott, mert földhöz juthatott.) A granicsár kukoricakóréval födött putriban szorongott, ma ott a magyaros porta. Helyes istálló az udvaron; csak tömés az oldalfala, de olyan takarosan, s olyan tartósra van megcsinálva, hogy örök mindétig abban leli gyönyörűségét Napos bácsi. Kivált a pajta kontyos tetejét kedveli.

A garádos, két kőoszlopon nyugvó pitvar, a sellenc ajtaján nyitunk a konyhába. A konyhaban rend és hideg, mert itt csak nyaranta tüzelnek, meg kenyérsütéskor; az ajtóval

szemben mélyedés van ágyalva a konyha falába, s ott lógnak a színes tányérok, rózsás, tulipános, iratos, madaras tányérok ; — de biz' ez már németes tempó, mert a magyar egyszerűbben, inkább tálason rakja polcra cseréptányérait, bujtatva egyiket a másik után.

A lepedővel függönyözött ajtón át kihallatszik a vidám, pajkos csevetölés. Az öreg Öllés leányának két kis cselédje játszik odabent kumróst :

«Ögyedöm, bögyedöm, bögy vállára,
Szól a rigó rigoncára!
Cérnára, cünögére,
Cuc ki madár a mezőre!
Cuc ki,
Akaszd ki!
Hadd száradjon odaki!

A zsinatolásba valami tompa hang veri a taktust : a szüjőfa (szövőszék) lábitójának kattanása ; kisálódik a nyomító, egy kis hájkenegetés után nyöszörög.

Bedicsérünk.

— Mindörökké! — dünnyögi Ölés bátya, aki már olyan öreg, hogy mindenkit halálsejtelmeinek panaszolásával fogad.

A két kis unoka megriad. A diákleány a szeneskemence kuckójába bújik, az öccse meg — mert itt a húg is öccs — a szüjőfa csikatéjához törleszkedve menekül anyja kötője alá.

A menyecskén csak dógzónapi ruha, de ingválla fehér, mint a zuzmara, viganója patyolattiszta, biborfehér fejkötőjének csipkecsücskei látszanak a feketeselyem keszkenőből készült hátrakötő buggyanói alatt, amelyről bokrárakötött piros és zöld szalagvégek fityegnek le hátul. Igazi magyar menyecskefajta. Gömbölyded, karikós arc ; a kissé erős vonásokat, mihelyt megszólal, csintalan mosolygás enyhíti.

Indul az öreg, hogy a Noha borából héberézzen, a menyecske meg két izromban is letörli a széket, amire leüljünk.

— Elcsunyították a gyerekek, — mentegetőzik, — pedig tiszta az a szék, akár a tükör.

— Hát az ember? — tudakoljuk az urát.

— Már Newyorkban van. Irja már, hogy odaért.

Nézegessük a szüjőfát. Kérdezgetjük, minek mi a neve rajta? A menyecske félig szégyellősen, félig gyanakodva, de egészben csodálkozva, mégis csak elmondja, hogy van a szövőmasinának bordája, bordahéjja, csikatéja, nyüstje, mellfája, közfája, vászonhajtókereke, feszítő csimpácája, szobolfája, nyomító dorongja ; meg hogy van a keréken szárny, van kis lába is, orsója, közfafeje, szolgája, srófja, padja, lába, tengelye, torokvasa, vendégkarikója, macskája, kerékvetélője, csüggőfája, vetélővölgye. (Lám, még minden neve magyar annak a magyar szerszámnak, még a sróf is hazai.)

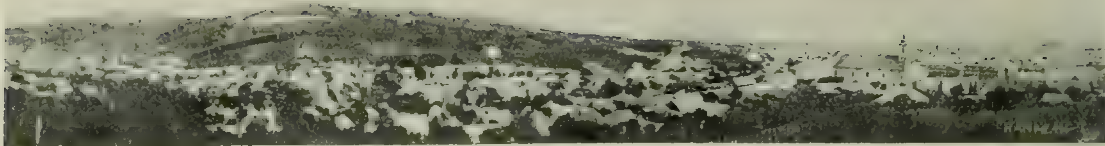
Ezalatt játéknak bátorodik megint a két apróság, s nótáznak:

«Elmöntem én arra alá, arra fő, Ispurgis város felé!
Ott irgyák jaz levelet,
Bele töszik nevemet,
Háromágu tulipán
Nyilik a Tisza partján,
Ergye litya, fogj fát!

Ha én litya vónék,
Egeret is fognék,
De én litya nem vagyok,
Egeret se foghatok.»

Messzi, délibábos vidékről kerültek ide ezek a játékversikék, örökre hol vesznek el majd? Itt-e, vagy a tengeren is túl?...

Előkerül az öreg is. Avatag, rózsairatos kancsó remeg a kezében. Meg-megbiccen, mintha italos volna, de csak az aggság rogyasztja.

SZEKSZÁRD. (85)

— A magam termése, — mondja amikor tölti. Ha a szaga olyan volna, amilyennek az izinek lenni köllene: egészen jó bor válna belüle.

Ennek a kiszólásnak is magyar még a zamatja. Régi, de legalább ki van próbálva.

ÖCSÉNYI LEÁNYOK (86)

Szóba kerül — aféle téli beszélgetés — az egészség, az időjárás, a vetés, a kancák ellése, meg... a politika.

— Nem sajog-e belül, Illés bátya, ha úgy olykor-máskor visszagondol Somogyországra?

— Nem! nem! — s még a feje ingatásával is nyomatékot akar adni tagadása állhatatosságának.

— Ugyan? Hát nem kívánkoznék vissza soha a beleznai rezulák közé? Illés bátya, a lelkibül!

— Nem én. A lelkembül! — feleli makacs határozottsággal. Ott én a más kutyája voltam, itt a magam kódusa. Cselédjeim is jobban el lehetnek ebben a görbe országban. Lisztem van, kenyerem is van. Elgyünni nehéz volt, de már itt maradunk. Maholnap ugyis már fölülről pislangatok én majd a csillagokra is, de legalább nem vagyok ollan tedd-ki, cuc-ki ember!... Csak právánk volna! De ezek a fortélyos horvát opcsinabeliek elsikkasztik a jogosításunkat. Hej, csak právánk lenne, akkor minden megjárná!

FIATAL MENYECSKÉK TEMPLOMOZÁS UTÁN, ÖCSÉNYBEN. (87)

Vajjon: minden?...

Egy régi lapicka is van a házban. Tiszafából. Hazai. Még Öllés bátya számadókorából.

A mángorlólapicka derekatájára kétfejű sas vésve, berzenkedő szárnyakkal, s alatta az évszám: 1803.

— Miért éppen kétfejű?

— Mer' ilyen volt az uraság címerében is. Apám faragta.

— Nem eladó?

— Nem ez! Két leányeselédemet már eladtam, de ezt nem. A lányféle romlós portéka. Minél vénebb, antul kevesebbet ér. Ez meg annál fiatalabb árban, minél idősebb korban.

Így az öreg, aki még Horvátországban is ilyen magyar tud maradni. De mire Amerikába viszi — ha ugyan elviszi magával! — a vén lapickát valamelyik a két unoka közül, akik még dudolják:

«Háromágu tulipán
Nyilik a Tisza partján . . .»

*

A tolnamegyei Sárközbe nézzünk le, ahol gazdag a nép, nagy a mód . . . Ott talán jobb világ van még, ha a szegénység olyan baj.

Pünkösd vasárnapja, Őcsényben (87).

Szekerünk megáll a templom piacán s ámulva nézzük: mintha tulipánerdő vonulna a templomba, az Urasztala köré «jóval élni».

Szól a harang, gyülekezik a gyönyörű magyar nép. Külön a férfiak, öregek, és a fiatalok is külön. Külön a fehérnép is; bandák szerint a kortársak, akik együtt jártak iskolába, együtt a játszóba s egyszerre tűztek pártát; választott vezérükkel jönnek: külön Ábró Évi bandája, Korsós Sáráé, Lovas Judité, Deák Évié, a Bóli Judika bandája is külön. Köztük már egy-egy menyasszony, s vélük vannak, még fátyolosan a fiatal menyecskék is, olyan káprázatos pompában, olyan díszesen, oly művészi érzéssel összeválogatott szinekben, hogy ehez foghatót csak a néhai nagy velencei mesterek álmodhattak. Veronese, amikor a kánai menyegzőt festette.

Elül a teljes tavasz, pünkosdi virulás, — a fiatalság.

AZ UJ SÁRKÖZI PÁRTA. (88)

ŐCSÉNYI MENYECSKE PARITYA-FŐKÖTŐVEL ÉS NYAKDISSZEL. (89)

Utánuk, a szinek méla, egyre lemondóbb, mind bánatosabb lefokozódásában a többi asszony: haloványodó zöld, folyton sápadóbb lilaszínben, mind sápadtabb, mind egyszerűbb színben, aszerint, amint korosodik; még selyem, még bársony, egy kis kék, egy kis sárguló

ÖCSÉNYI MENYECSKE. (90)

DEÁK ÉVI ANDICS JÓZSEFNÉ, ÖCSÉNY. (91)

zöld még van a negyveneseken, az ötven éves azonban már csak fehér és fekete, — a hatvan esztendős pedig feketében tetőtől talpig. Hogy mily szépen, mennyire nemesen tud itt a korral lemondani a nő ! . . . Ahány tavasz elhervad az életéből, annyiszín marad le a köntöséről is, — ravatalán kerül reá ismét a biborümög, a gabocánhímzésű hófehér ing. Mert nem piros ám a magyar bibor, hanem fehér. («Az Árpádok-korabeli oklevelekben találkozunk személy- és helynevekkel, miket a korbeli ruha-nevekről vettek: suba, guba, palást, bybur, barsun, cuntus (köntös). A besztercei szójegyzékben (1410—1412) két szót találunk egymás mellett: az egyik byssus, mit a szójegyzék írója a byssus szó alatt bybur szóval fordított magyarra; a másik szó purpur, amit barsun szóval fordított le. A byssus régi latin szótárunk szerint: fehér szövedék, fehér szövet.») A sárközieknél ma is fehér a biborümög s a biborkendő.

És mindezt ragyogva ragyogtatja a sugárzó nap. Vakít a gabócánhímzésű bulyavászon, tükröződik a duflarostos, meg a bütkös hármas-selyemkendő, virít a bluz, aminek itt jó magyar neve röpike s maguk szövik, maguk varrják meg; csillog az islangos szorítkó, az öv, ami arasszal átérhető, például Kökény Örzse karcsú derekán. Tündöklik a színes kötény is, rajta a gyöngyös paszomány, az ezüstcsiga, aranycsiga, selyemfonyás, százvirágos pántlika. Homlokukon a szép barna arcokat arkaikusan tetőző hármas fekete bársony (homlok-bársony, középbársony, nagybársony), színes szélhímzéssel, gyöngysorral, dúsan bodrozott szegéssel; a nagybársonyon a rezgő berék, piros, kék gyöngyös zsinórok, amelyeknek a végén, ércsodronyon rezeg a gyöngyszem, mint a fűzfa, meg a nyárfa barkája, a cicabere ; a nagybársony közepén virágkoszorúból emelkedik elé, kócsagformán, a rezgőberés, gyöngyvirágos targyag. Mellükön, keblet retjve, a magukfűzte gyöngyék, amiknek mintáit megleljük az egyiptomi sírokban de a mordvin is így fűzi a gyöngyöt. Az asszonyok fején, amit éjszaka is viselnek, a parittya fékötő (89).

Külön sort kezdünk ennek a mesés finoman hímzett holminak. Csudálatos szép! Kivált a régiek. Szerencsére, e gyönyörű magyar munka szépséges régi példányait gyüjtögeti, menti a pusztulástól munkatársunk Ács Lipót, a jeles szekszárdi professzor.

Parittyaszíj-formájú fekete selyemfátyolra varrják, öreg asszonyok cirokszállal vetett rajza nyomán, a leheletfinom egyelös hímzést, többnyire fehér szállal: szíves ruzsát, makkos ruzsást, metélléses ruzsát, pávaszemest, a tulipánosat, ókosat, gránátalmást, százmód inazva.

Valaha így készült a magukszőtte menyasszonyfátyol, a biborfátyol is, aranyszálas piros-kék-zöld himzésű biborvéggel.

És ragyog a nap a fátyolozó («tekerődző») menyecskék biborján is.

Ősi szokás ez is, uram, mint a csafring, — magyarázza Kováeh Aladár.

Azt a fejdíszt az esküvő, illetve a lakodalom után következő nap reggelén kapja a menyecske. Másütt ez a kontyolás, a fejbekötés. Itt, a Sárközben, ahol a nőnek soha nem volt, nincs is kontya, fátyolozás a neve. A fiatal menyecske fejét finom fehérlepelbe, biborba tekerik s azt addig viseli a menyecske, míg gyermeke nem lesz; az első gyermek születése után többé nem illeti meg a bibor. Nincs is eset rá, hogy fölvenné. Sajnos, a régi szép biborvégek divatja is mulik már. Az osztrák meg cseh gyárak elárasztják a Sárközt arany s ezüst paszománttal, azt varrják a régi hímzés helyébe.

SZARVAS MARISKA «KATOLIKUS» VISELETBEN, ÖCSÉNY. (92)

A biborra kerül a hat darab ezüst tű, meg husz-harminc gyöngyöstű; a bibor alá — hogy át ássék a fátyolon — színes pántlikák a tarkóra s hátul lóg le, színes zsinóron a három gyöngyös boklyóból szerkesztett csafring, mint a misemondó pap tallárján. Ősi holmi ez is.

A besztercei szójegyzék írójának is nyilván ez a főkötődísz lebeghetett szeme előtt, amikor a capitium nevű ruhadarabot chafrang szóval fordította magyarra. De milyen körülményes a fésülködés hozzá!...

A leány se tud itt maga megfésülködni; az anyja, valamelyik napamasszony vagy a szomszéd fésüli, a fiatal menyecske pedig kénytelen a fátyolozó asszonyhoz folyamodni. A kis konty, még pedig kettő, a két halántékra kerül s háromfajta remek, valóságos miniatür fonásban. A menyecske haját, a homlok fölött, kétujjnyi szélességben, lenyírják, odajön a parittya fékötő s valószínűleg ősi szokás maradéka, a leányságtól való megfosztás egyik külső jelzése ez is. A szappanos vízzel, jó másfélóra hosszat, csipkeszerűen fonott kis hajtincsek a vakszömön (halántékon) egybefésülten maradnak a következő vasárnapig, akkor újra fésüli a fátyolozó asszony. Ez a szokás a legmaradandóbb a viseletben. A többi bizony, elvész apránkint. Elveszett a férfiviselet java, el a nők piros csizmája, a hímes jegypapucsok teljesen el a csörgős cipellők. Az volt a játszóban a fehérnép lábán: a hímes félcipő sarkára, belül, a talpfelől, rézrudacskán két-három rézkarika s az csörgött, pendült mulatás közben.

De párta még találkozik. Nem ugyan a régi, az aranyszálakból épített héttülkös, (olyan már csak a szekszárdi múzeumban, van: a csücsökpárta), de van még elvétve csigasoros s mindenik csigában egy-egy csillogó fémlemezke: islang. Bezzeg a régi!... A tülkök között rezgő ezüst- meg aranyszálakból, fórisból csavart rózsa, meg tulipánbokréta díszlett... Az utolsó tülökpártás menyasszonyt 1887-ben látta Kováeh Aladár (aki, ha meg nem írja, amit az elmuló Sárközben annyi szeretettel kutatott a multból s

ÖCSÉNYI TEKERŐDZŐ (FÁTYOLOZÓ) MENYECSKÉK. (93)

DEÁK SÁRIKA. (94)

VARGA SÁRA GYÁSZBAN, ÖCSÉNY. (95)

GYÖNGE JÁNOSNÉ ÉS ERZSIKE, ÖCSÉNY. (96)

IDŐSEBB SÁRKÖZI ASSZONYOK. (97)

ÁBRÓ ÉVI NYÉKI JÓZSEFNÉ (ŐSCSALÁDBÓL), ÖCSÉNY. (98)

őriz a rohanó jelenből, nyomtalanul elvész egy kupa gyöngy ismét ősi magyarságunkból), akkoriban is már, úgy kérte kölcsön a menyasszony, mert a nyolcvanas években csak egy-kettőt őrzött a falu.

A régimódi papok tiltották, nagyon hívságosnak találták ezt a fönséges, hazánkban páratlan viseletet, az új nemzedék készíteni se tudja már s az ősi fejdísz helyét elfoglalta apránként a szekszárdi német-menyasszony viselet, a tüllből csinált virágkoszorú, amit egy szekszárdi Hellebrand nevű kapcásmester feleségének az édesanyja készített. Az igaz, magyarosították rajta, megtoldották bodorral, rezgővel, de a régi héttülkös pártának nyomába se léphet a mai új párta. (88).

Érkeznek lassan, módosan; méltóságosan komoly apraja, nagyja; szólítja őket

SÁRKÖZI ÖZVEGY ÖREGASSZONY VISELETE. (99)

a lassú, komoly harangszó s a nagy templompiacon, dísztelen, egyszerű házak keretében még pompásabb, méltóságosabb a káprázatosan színes kép.

A nők kezében a fekete zsoltáros könyv, fehér kendő és színes virág.

Hófehérben egy-egy asszony: gyászol. A fehér volt itt a gyász színe, mint ma is a somogyi Csökölyben. Ma ugyan már feketét is viselnek (95). Micsoda jó módra vall, amikor a földmívesnek külön köntöse vagyon a gyász jelzésére!... A mód különben elengedhetetlen az ilyen viselethez; a sok selyem, a nehéz brokátok, a csipke, a rojt, — négy-ötszáz pengő egy-egy menyecske pünkösdi köntöse. De illik rájuk, s a férfi nem sajnálja, aminthogy egyébként is nagy jó sora van itt a fehérnépnek; munkára csak a szőlőbe jár ki s a földekre is inkább csak kerti munkára. Van is olyan puha, bársonyos, formás kezük, hogy cirógatására vágyik, aki látja.

És a szavuk! Milyen szelíd, andalító!

— Menyecske, lelkem, álljon meg! «Lekapjuk!»

Elmosolyodik, nyugodtan a fényképező masina felé fordul, igazít egyet a nyakbodorján s bár sohase látott bennünket, azt feleli:

— Igen, kedves angyalom.

A kép készen van, ő pedig megyen, nyugodtan, szó nélkül, tovább, a templomba.

— Van-e régi főkötője, nénémasszony?

— Néköm, nincsen, gyönyörűségem. Nincsen. De hozok.

És megy a faluba, régi főkötőt keresni, örömest, egy jó szóért.

Mialatt üres maradt a nagy templompiac, de egészen üres és a község bent énekelt az Urasztala körül, eltanakodtunk: milyen méltóságos az ilyen nagy térségre szabadon emelt falusi templom!...

Nem hinnők, hogy az építkezésnek ez a módja véletlenség. Az ősmagyar oltár is künt állott, nagy térségen, a sátortáboron kívül. Első keresztény őseink, amikor már a sátrak helyett szalmatetős gunyhókat raktak, ők is csak nagy térségre, a falun kívül építhették az Isten házát. Szent hely volt az, emberi hajlék nem való köréje; az ekevas, a falvak alatt, ma is még megcsorbul a hajdani templomfalak romjaiban. A tisztes távolságot utóbb is megtartották. Az ünnepet azonban mindig a templom piacán ülik meg. Ezek is, régente, itt gyülekeztek a délutáni könyörgés után; külön a férfi, külön a nő és külön a leány, külön a férjes asszony.

A játszó is itt volt, csak a nyolcvanas években vonultak a korcsma udvarára. Előbb azonban kiki hazaviszi énekeskönyvét s csak azután indul játszóra, de mindig ünnepi ruhában. Mondják, azért hagyták el a templom piacát, mert akadt olyan sívárabb kedvű lelkipásztor, akinek nem tetszett a templom árnyékában űzött vigalom. Pedig, milyen tiszta mulatás a mi játszónk!...

Nem is tánc ez! Ősi szertartás maradéka, pogány elejink istentiszteleti szertartásának a lelke él még ma is a csillegőben, a lépőben, meg az ugrósban, amit a sárközi fehérnép táncol. Csak a fehérnép, férfi közöttük nappal soha.

Élvezet azt hallgatni, amit Kovách Aladár, az ő magyar lelkével megérez a sárközi játszóban.

... Eljöttek a gyulák, megrakták az oltárt, meggyujtották az áldozati tüzet. Előlépett a táltos, ledöfte a hófehér harmadfű csikót, az apró papság fölkoncolta s miután a táltos jövendőt látott, a tetemből megtetézték a tüzet. És ekkor előlépett a fehérnép. Leányzók, ifjú asszonyok nagy körben, kéz-kézbe fogózva lejtették körül az oltárt. Lassú, tipegő volt a tánc kezdetnek, majd valamelyest gyorsult, mint hullámzó tó tükre; lengett, ingott s a tánchoz szüzek, ifijú menyecskék daloltak, hol egyedül, hol meg együttesen... Egyszer csak megtorpant a karéj, a menyecskék kiléptek: maradtak a leányok, lenge bíborban, koszorús fejjel s összefogózva, ők lejtették már most, gyorsan, mind sebesebben, bomló fürtökkel, egyre sebesebben... Fejkoszorúik virágja szóródott az oltár köré s hangzott a dal, a csodálatos, a bűbájos. Észbontó szertartás az ifijú embernek! Jaj néki, ha egyszer látta a tündérkaréj táncát. Tiltva is voltak onnan a leventék, — a sárközi férfinép ma se elegyedik a táncba. Nem illik, hát nem is cselekszi.

A sárközi játszó és tánc, törvénye: a teljes ünnepi dísz, meg az, hogy férfi nem veszen részt benne.

Eljönnek a bandák, négy, öt, tíz leány; a fiatal menyecskék; a fiatal anyák, karjukon a kicsi, a lölköm-aranyom; jönnek az öreg szülék is, de meg a kis leánykák is jönnek, már fölpártázva, csillegőt tanulni. A kedv inkább csöndes, ünnepi.

Mondja az egyik: no kezdjük!

Erre egy csoportba verődik leány s menyecske, körbe fogóznak: jobbkéz a jobbfelöli második szomszéd balkezébe, balkéz a balfelöli második szomszéd jobbkezébe, úgy, hogy mindenik táncos keble alatt a két szomszéd bal- és jobbkeze fogózik össze. A tánc pedig, mindig ballábbal kilépve, baloldalvást indul, soha fordítva.

VARGA ÉVI, KIS JÁNOSNÉ ; PÖRNYI ÉVA, KOVÁCS ISTVÁNNÉ ; KARA RÁKEL ÖRSI ISTVÁNNÉ,
TEKERŐDZŐ MENYECSKÉK. (100)

— No!

Kezdődik a csillegő.

A banda vezetője, valamelyik Évi vagy Judika, halk nótára kezd s lassú tempóban indul forgásnak a kör: féloldalt balláb előre, ujjhegyre föl, vissza a sarokra, jobbláb előre, ujjhegyre föl, sarokra vissza, aztán megint, így tovább, amíg az egész kör fordult... Valamelyik táncoló frissebb dalra gyújt: pillanatra megáll a kör s kezdődik, ballábbal indulva, a lépő. Olyanforma, mint a bokázó; a dallam lassú, inkább bús mint vidám, mégis enyelgő. — balláb féloldalt előre, utána a jobb és a sarkak bokázva össze, aztán ismét balláb előre, a jobb pedig kecsesen hátra csoszszantva, a bal mögé, ujjheggyel a balsarokhoz közel. Ha csak egy lépés hibás, a szomszéd már megbotlanék s a kör megállhat. De egyik se hibázza el.

SÁRKÖZI FÉRFIVISELET: KIS JÁNOS ATTILÁBAN. (101)

A táncmozgás üteme adva vagyon a szó értelmében. Csillegni annyit tesz: lappangva járni; mondják is: ott csilleg a kertek alatt. A csillegő alatt lassú ringásban mozog a kör. A lépő már sokkal enyelgőbb: a test hajlik jobbra, balra kecsesen, mint a lassú szellő ingatta nádas, a nagy pártán rezegnek a berék, ringanak a dús rödbe szedett rokolyák,amint a karcsú derék ring jobbra s balra.

— Lányok, ugorjunk! — kiáltja Judika.

Egyszerre megáll a kör, a menyecskék kilépnek. A menyecske, akár ha egynapos is, az ugrósban részt nem vessz. Az a pártások mulatsága.

A kör összezáródik, hangzik a gyorsütemű magyar nóta, kigyúladnak a szemek, kipirul az arc, a berék hevesen rezdülnek, repülnek a rokolyák s forog a kör, gyorsan, gyorsabban, mind sebesebben forog a tündérkaréj . . .

Kinek ne jutna eszébe: Hej! regő röjtöm. Röjtött regém kezdöm . . .

. . . Űzik a hímszarvast Hunyor és Magor ifijú leventék s a szarvas nyomán bukkannak Bulár király népének táncoló szűzeire; erdő tisztásán, férfiszemtől óva lejtik bűvös táncukat azok . . .

Itt is csak a fehérnép járja, mint hun és magyar ősanyáink s csakolyan egészségesek, tiszták, űdék és olyan bódító szépek a sárközi geszteshajú leányok ma is.

*

Az ocsényi nagy módból iparkodunk a még gazdagabb Decsre, a szomszéd községbe, a legérdekesebb, leggazdagabb sárközi portára, a legfiatalabb és legszebb sárközi menyecskéhez, a törzsökös gazdag bíró, Kis Széll Kálmán unokája feleségéhez, a «nagyportára». A bíró egyetlen fiának egyetlen fia (egy portán él a három nemzedék s milyen nagyon elférnek a nagy portán!), Kis Széll Mihály alig tizenkilenc esztendős; öt hónapja mult, hogy feleségül adták Mihály öcsénkéz Boli Jánosék (felesége Kara Judit)

NÁDI JÁNOS FORDÍTÁSOS HÁZA OCSÉNYBEN. (102)

ÖCSÉNYI ÖREG EMBEREK. (103)

tizenhatesztendős egyetlen leányát, a házasságuk tizenkilencedik évében született szépséges Judikát.

Két nagy vagyon egyesült, két parasztmajorátus politikája aratott diadalt.

— Így a szokás — magyarázza az úton Kovách Aladár. — De nem mindig ilyen volt s ma se mindig ilyen a feleségszerzés módja a Sárközben. Vannak ma is még, akik a nótafákkal rakott hosszú dombsoron, ott az öreg Sár fölött. a szőlőhegyen keresik meg a párjukat. Hajdan is ott űzték a leányt bakháton, horgoson, gyalogúton át, egyik tanyáról a másikra. «Mikor a nap őszrejárt, legény űzte a leányt».

Rég ideje, biz' az úgy volt, hogy mikor a szőlőt javában érlelte az őszi napsugár s az édes szemre rákapott veréb, seregély, meg sok torkos madár: madár hessegetni, szőlőt megőrizni a sárközi leányok jártak a hegyre. Bukóujjú biborüngben, islangos kötővel rostos selyemkendővel, gyöngyékkel bodornyakkal, piros szattyán kis csizmában, hét elején mentek. Fűzvesszőből fonott csörő-kosárkában vittek magukdagasztotta kalácsot s a kalácsra virágot hintettek és úgy hívogatták egymást a komák leánygyermekei; «Érik a szöm, gyere mátka szőlőcsősznek!» Hét utolján tértek haza, vasárnapra, istentiszteletre, más héten megint ki s így, hétről-hétre, míg a szüret nem kezdődött.

A hegyen elszéledtek, ki-ki a maga tanyájára s hangzott a kóté (Kóté = kézi kereplő ; régi magyar szó; igéje: koltog, zörög, zörget, — sárközi *l* kilökéssel: kotog, innen: kolté. kóté.) vidám berregése a pászták aljában s rebbent más határba a szőlőtolvaj madársereg, Madárriogatás közben daloltak :

Édös szülikém, csak ne is kérdözze.
Hányszor nézök én a csillagos égre.
Mikor este csillag támadt,
Kend se mondta az annyának,
Csupán csak a kedves édös apámnak.

A nótára érkeztek a legények, ünneplőben ők is: varrott pitykés kék mellesben, csillagosra vágott pöngös sarkantyújú rámás csizmában, — falkára szakadva csaptak a leányhad után. Azok nótaszóval, pörgő kótéval menekültek, kanyarogva hosszú sorban a tőkék között s egy-egy tanyatéren verődtek ismét csapatba. A legénység így cserkészte őket s mikor egyszer-egyszer találkoztak: szótlanul, kipirulva néztek farkasszemet és menekült a leány megint, dalolva:

Hej iszalag, iszalag,
Futnál, de megfogtalak.
Szaladj rózsám, hogyha tudsz.
Elérsz még ma, hogyha futsz.
Gyer utánnam, gyere hát,
Csizma nélkül, mezitláb . . .

Újabb találkozásnál valamelyik bátor leány odaszólt a legényhadnak:

— Mit akarnak kigyelmetek, hogy úgy reánk estek? Nem vagyunk mink nem tudom mik, mi utánunk mit kóvályog kendtek?

DECS (SÁRKÖZ). (104)

Az egyik legény pironkodva feleli:

— Nem akarunk mink sömmit se, csak titöket nézünk.

— Ejnye, úgy-e?... Nohát nézzön kigyelmetek. Bakháton a csizmánk nyoma, nyomon járhat két szömük világa. Gyerünk lányok!

Surrant a leányhad és szólt a nóta újfent:

Kend csak olyan ólommadár,
Mikor viszik, sebösen jár,
Meg is botlik két ballábra,
Csigarigás karikába...

Így, alkonyatig. Akkor, valamelyik tanyatéren, könyörögtek a legények: Álljatok meg, egy-két szóra! «Hát mögállunk, hanem aztán böcsülettel gyüjjön kigyelmetök!...»

Megbékéltek, ismerkedtek, nyájaskodtak s a leány megmutatta, kinek a kedveskedését fogadja. Azután, külön, pihenő tanyára vonultak a legények s úgy felelgettek egymásnak a távolból, nótával, furulyaszóval. A leányok játszóba kezdtek, járták, karajba fogózva, a *csillegőt*, majd a lépőt, meg ugrósba kezdtek s dalolta a soros, a többi meg rája:

Bibor üngöm pántlikája
Fújja a szél a Dunára,
Barna legény fut utána,
Mikor a szél fujdogálja,
Ihaj! tyuhaj!
Tilaj! tulaj!
Mikor a szél fujdogálja.

Haggya kendtök, hadd lobogjon,
Vőfélyboton fönnakadjon,
Legyen annak is virága:
Barna kislány pántlikája... stb.

Adok másat a helyébe,
Szivet varrok a végére,
Kendtök nevét közepébe,
Abba vigyön esketőre,
Ihaj! tyuhaj!
Tilaj! tulaj!
Abba vigyön esketőre.

És így forogtak, örvényeztek, míg nótával bírták; amikor eltikkadtak, oszlatták a játszót. Kedves, tiszta mulatás volt ez; az esztendő elvégzett

DECS. (105)

FEHÉRBEN (DECS). (106)

nagy munkája, a takarodás után pihenő is, — úgy mondták: szüretre készülődnek, pedig lakodalom lett belőle, új borra vagy esztendőre, zöld farsangon (husvétkor).

Ilyen volt hajdanán, gyönyörű Sárközben, a szüret eleje. «Szüret után pedig, egy-két öreg Sára susogóba jára: vajjon a kis Sára, lehet-e hamarján Deák Pali párja?»

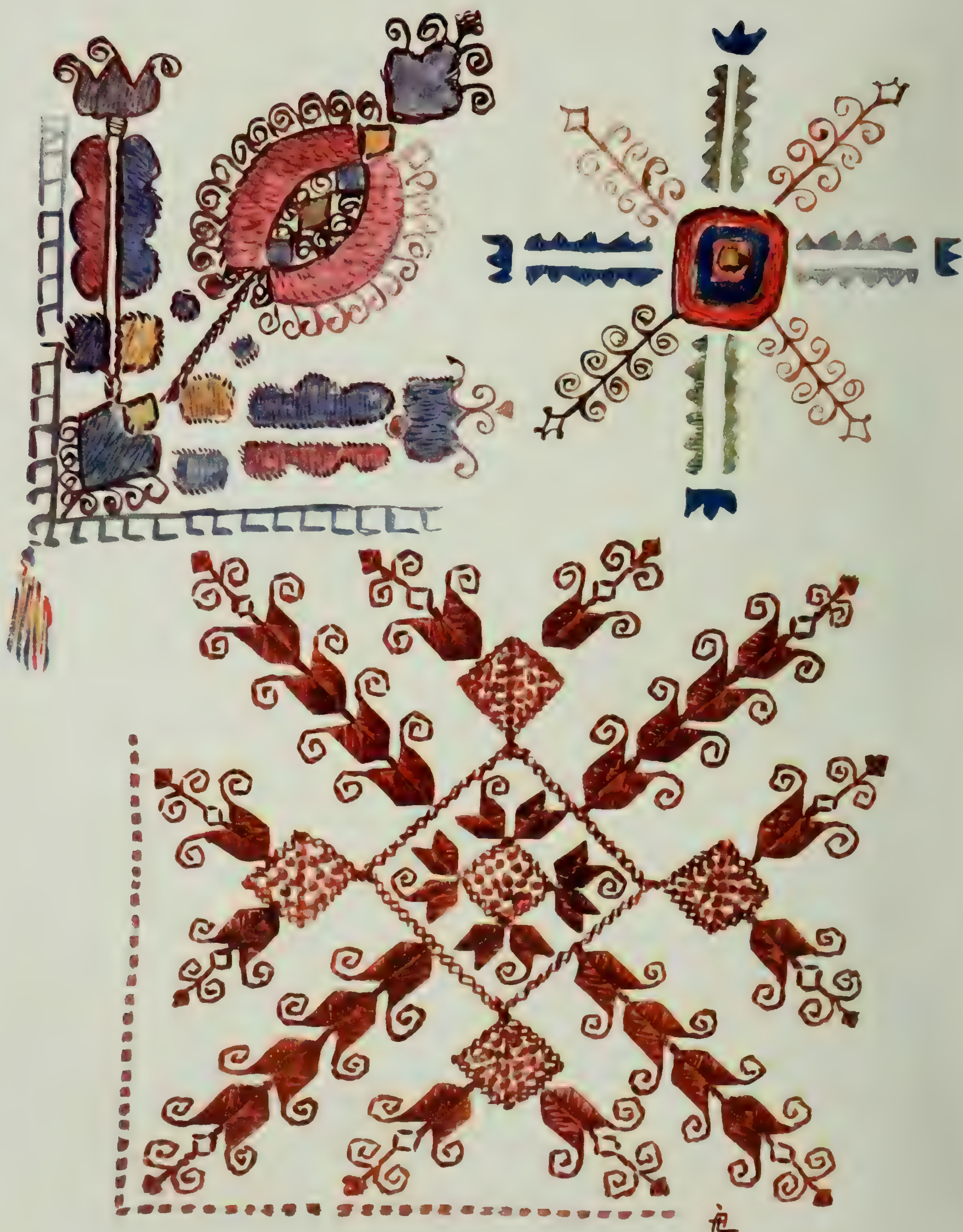
A susogó megmaradt, járják az öreg szülikék, ők boronálgatják össze az egymásnak szánt legényt meg leányt ma is, de kevesebb lett a nóta s nem elegendő már a furulyaszó, hogy kiadják az egyetlen leányt a nagy portáról.

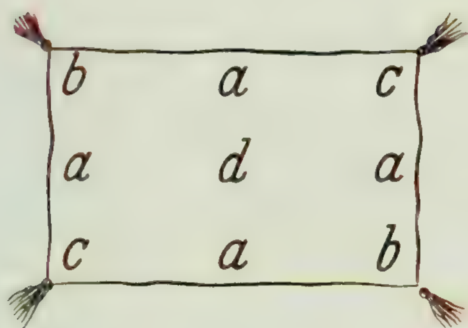
SÁNDOR JUDIT FEHÉRBEN (DECS). (107)

DECSI LEÁNYOK. (108)

HIMZETT SÁRKÖZI JE[...]

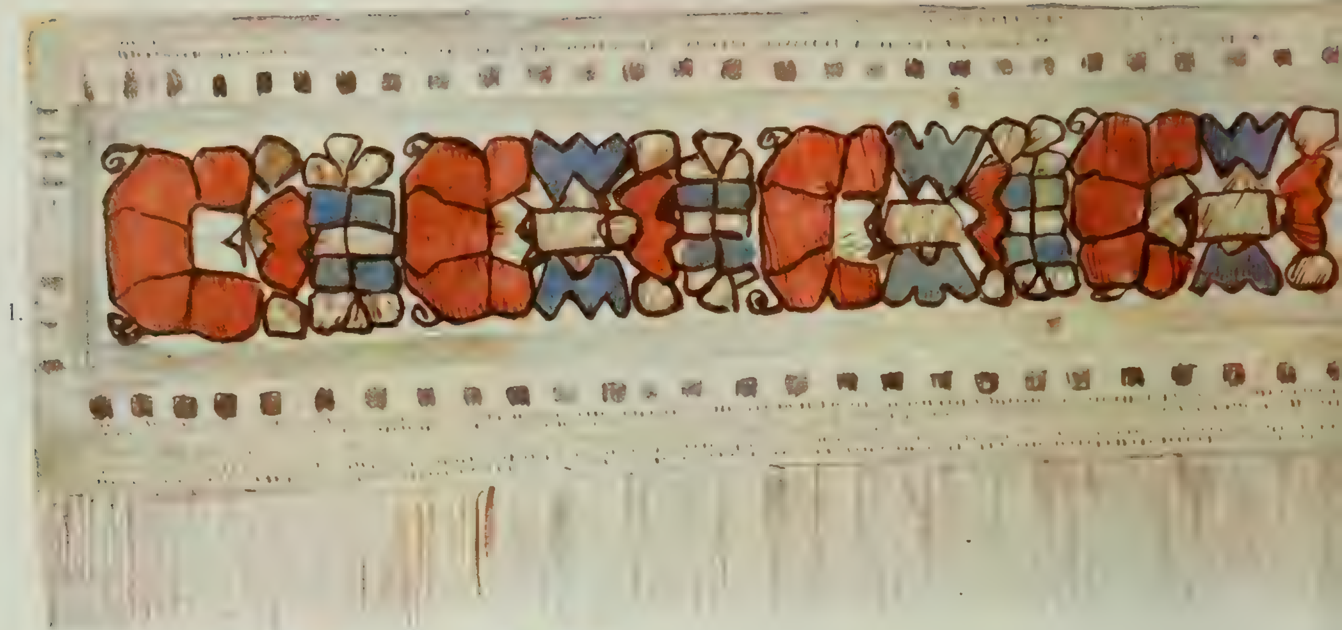

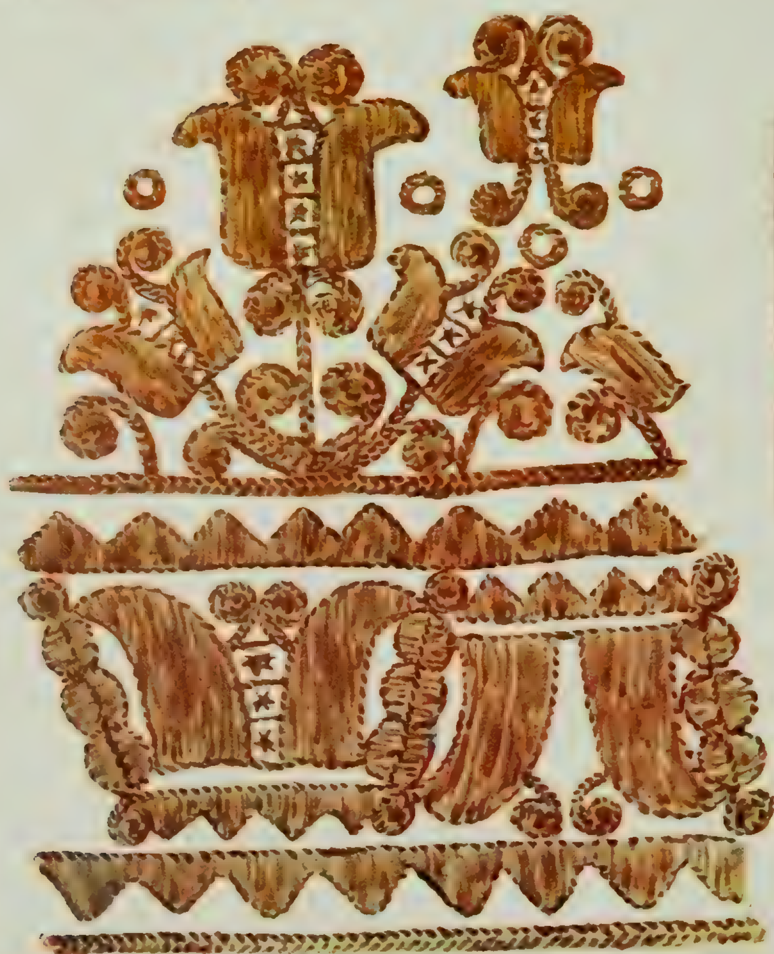

nobk. (V. tb.)

1.

SÁRKÖZI H

1. 2, 3 bíborvégek. -

2.

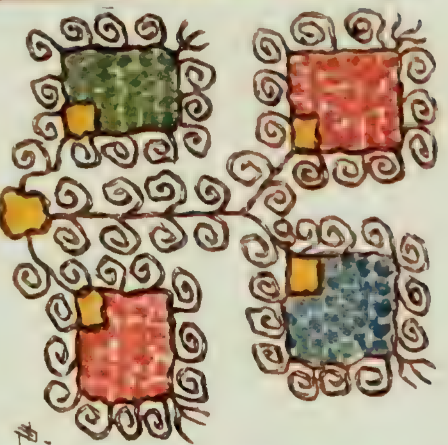

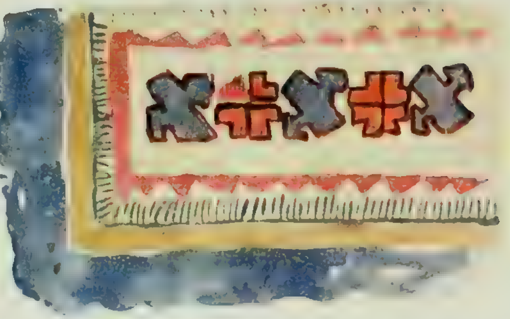
3.

ÉSEK. (VI. 1b.)

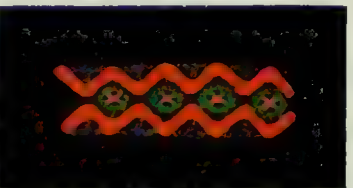
tóbla jegykendő himzése

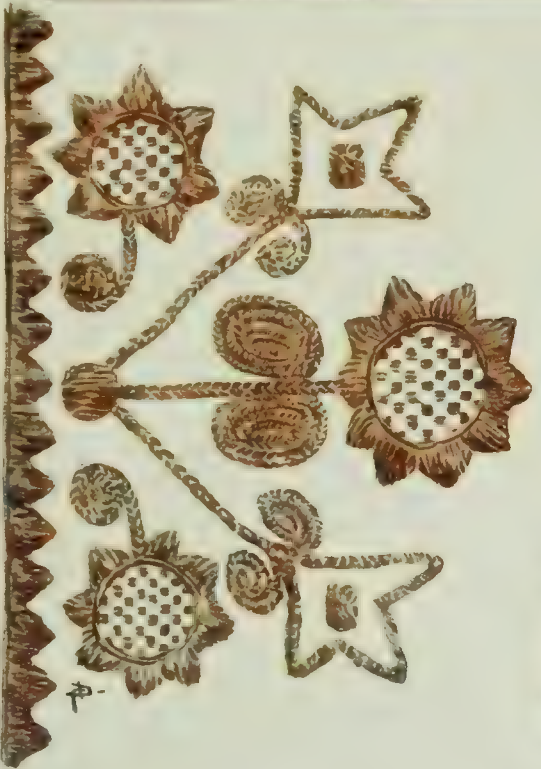

SÁRKÖZI HIMZÉSEK. (VII. tb.)

A felső, a jobb kettő és az alsó középső biborvégek. — A középső jegykendő dísze. — A baloldali halotti vánkos himzése.

Tekintsünk be a legnagyobbra.

Valóságos városi ház; hat tukórablak az utcára, üveges veranda; a szobaajtókon maratott reneszánsz diszítésű kétméteres uvegtáblák ; a régi szemes kemence helyén zománcos kályha; mozaik a konyhában (ahol nem főznek); kövezve a hatalmas udvar, példás rendben a baglyába rakott tüzelőfa; elkerítve a gazdasági udvar. A házban előszoba, nappali, háló (még ott a fostott menyezetü, szúnyoghálós nyoszolyák), szalon . . . A szalonban még böcsuletben két régi, komáromi tulipántos láda, de a gyönyörü sok varrottas, a remek islangos biborümögök, a drága selyem meg nehéz brokát-kendők már üveges szekrényben; Petőfi rézmetszésű arcképe a falon, de ott vannak a modern színnyomatok is. Az öregszüle — rövid fekete rokolyában — mezítláb tessékeli a vendéget a szalonba, de már az unokán pantalló és vászon regatta-cipő. Hanem a bejáró ajtón ott libeg még, légyhajtónak, a virágos piroskarton lepedő, s a háziak nem az üveges tornácon, hanem a ház végiben, a tornáclépesők mellett, a pincegádorban poharazgatnak, ingujjra vetkezve a férfiak, mezítláb a nők, akik most öltöztetik délutáni istentiszteletre a ház gyonyorűségét, Judikat.

DECSI LEÁNYOK FEHÉR DÍSZBEN. (109)
Kis Éva, Szücs Eva, Sán dor

DECSI FEHÉR ÜNNEPLŐ. (110)

Nyomasztó nagy csönd a hatalmas udvaron. Érzik a makulátlan fehér falakon, a melléképületeken, a pompás, modern gazdasági eszközökön is a zavartalan, a biztos jó mód — és mégis, valami tikkadt, valami szomorú van itt.

A bíró, Kis Széll Kálmán példája a törzsökös magyarnak. Remekbe mutogathatnók. Öles alak, kifent deresedő bajusz; erős, de nem túlságosan testes; komoly méltóság arcán, mozdulatain, de szemében ott az egészséges dévajság. Fogának, hajának, dereka feszülésének semmi híjja (111).

— Isten hozta az urakat. Hoztak-e essőt?

Fia, az egyetlen, alacsonyabb, zömökebb; kopasz fejére fölfésülve az oldalválaszték, bajusza hajdúsan pödrött, napbarnított arcán egészség, de őt már köpcösíti a nagy mód.

KIS SZÉLL KÁLMÁN DECSI BIRÓ. (111)

Ott ül a harmadik nemzedék, az unoka is. Sápadt, napsütésen is borzongó, vékonyka legény, utolsó és egyetlen hajtása a nagyapában még százados nemzedéket igérő törzsnek.

Nagy, nagy itt a megőrzendő gazdagság! És hogy imádják azt a legénykét!... Édesanyja viszi utána a párnát, ahová leül, s az öregszüle is jár utána a kendővel, hogy borzongó vállacskájára terítse. Ügyelik, lopva, mikor köhint, hordják helyibe órákint a tápláló malátasört.

— Csak a jó Isten nekipendítse, viszem megint, — mondja elboruló szemmel nagyapja.

— Mi baja?

— Kolótikus, — súgja az öregszüle.

— Tuberkolótikus — mondja a nagyapa. — Foglyászni jártak három esztendő előtt, az apjával. Nedves ősz volt, meghült. Hoztak haza vagy harminc foglyot, benne van azóta mindenik ötven pengőmbe. Megjártam már vele Tátrafüredet, a pesti orvosokat, most viszem Gleichenbergbe.

— Vele marad bíró uram is?

— Hát hogy hagynám el, az unokámat!...

A nagy gazdagság örököse, az utolsó Kis Széll, az egyetlen: fáradtan, közömbösen tekint valahová messze a napfényben izzó tágas udvaron, ahol vidám gyermeksereg űzhetné egymást a kerekes kút körül s jutna azért majdan mindeniknek ekkora udvar — és elférne a házban hat boldog család.

— Hol marad Judika? — kérdi a fiú.

— Hát e sápadt legényke felesége a legszebb sárközi menyecske?

— Az övé.

— Nem tagadhattuk meg a kívánságát — mondja a nagyapa halkan. — Nagy örömet szereztünk néki.

— Szerették egymást gyerekkoruk óta — mondja Boli János, Judika apja, mert ő is itt van így délutánonkint s vigyázza, mint gyógyul a veje.

Jő elé Judika.

Képzeljék az egészségben most bimbózó legüdébb teremtést, szépet, amilyenről a nóta szól: aki nem anyától lett, rózsafán termett, piros pünkösd napján, hajnalban született. Elnémultunk a bámulattól. A sápadt férj szeme is, a hunyó parázs, megcsillant, de

arcán maradt a fáradt kööny s fázott tovább. Judika elefántcsontfényű fehér brokát kontösben, ugyanolyan rojtos kendő a vállán; fején halványzöld nehéz selyemkendő, az állalá-való. Formás kis kezében az imádságoskönyv. Tizenhat tavasz, tizenhat pünkösd vasárnapja virult, tündöklött, hódított a piruló, bájos arcról. Csudáltuk és csudálta a nagyapa, az öregszülék, csudálta apja s anyja, csudálták a sápadt férj szülei. Modorán meglátszott, hogy megszokta a kényeztetést amióta él s ma már meg is követeli.

— Tizenkilenc esztendeig várakoztunk rá mi is, — mondja Boliné, az anyja.

Meggondoltuk jól, — mondja az apja, Boli János.

— Nem is hibázták el kigyelmetek, — hagyja helyben a nagyapa, a bíró.

Csak a férj nem dicséri hangosan, akinek keskeny, horpadt keblére tűzték a pompázó virágszálat, hogy «öröme legyen» . . . Nézi s a mi élet még iparkodik benne, az már ott tüzel mind, sóvárgó szemében.

Az asszonyok simítgatnak, egyre igazgatnak Judika köntösén. Ahogy a kápolnában, búcsújáróhelyt pompásítják hívő asszonyok a csodatévő Mária-képet. Hiszik, mind azt remény1ik: Judika is cselekszik csudát, mellette gyógyul meg a férje, akinek nem tagadhatták meg ezt a kívánságát . . .

Beszélgetünk, poharazgatunk a pincegádorban. Érkezik egy-egy szomszéd asszony, jön Pörnyi Éva, Kara Rákel, Héjjos Vica, Judika kortársai, a banda. Odaszólnak mihozzánk: «Adjon Isten jó beszélgetést;» — s ök is csodálják a gyönyörű menyecskét. Jő egy szép öregember, a régi generációból, a nagyapa kortársa; nyolcvanöt éves, helyet foglal, mert «nem tudja, mi oka, hogy úgy gyöngülnek a lábai!»

A DECSI TEMPLOM ELŐTT. (112)

— Aztán nem árt majd ez a házasság a gyógyuló fiúnak?

— Tud talán ügyelni magára, — mondja halkan a bíró s miután egy csepp konyet szertemorzsolt szeme alatt, koccint és erőltetett vidámsággal biztatja nászát, Boli Jánost: Igyunk, nászom! Mert az a mi nótánk: «Elmennék én a bú elől, de a bánat megyen elől . . .»

— Tetszik Judika az öreg bácsinak is?

— Tetszik bizony — magyarázza a bíró; sodorint daliás bajuszán s úgy mondja: a fiatal kecske nyalja a sót, a vén meg harapja.

— Nehéz sor-e Decsen a bíróság, bíró urunk?

— Széll Kálmánnak hívnak engem is, tekintetes uram, de olyan a községi bíró sora is, mint a miniszteré. Csak kisebbe. Mindenik maga vakargatná ebben a községben is, ha a szunyog megcsípte. Pedig mé' nem mondja, inkább én ütöttem vón' oda. A miniszter is csak így. Ő azonban nem koccintgathat így, vasárnap délután, a pincegádorban. Mi így szíjjuk a tudományt, ettől leszünk filozófusok. Mert ilyenkor összebékélünk.

Elhallgattuk volna napestig a bíró kedves, józan, egészséges szavát.

— De az az «egy» gyerek, bíró urunk. Az nem jól van. Abból veszedelem lesz. Elfogy itt a magyar.

Elkomorodott.

— Van hiba, van. Ügyelem is már, tekintetes uram, az új menyecskéket . . . De itt Sárközben annyi az infámis bába, hogy Debrecenben nincsen diák annyi.

Csönd lett. Hosszú csönd. Mennyi irgalmatlan keserűség kavaroghatott a nagyapa lelkében, akinek egy fia s most unokája is csak egy, az a sápadt, akit maholnap viszen

megint Gleichenbergbe, mert «menjen rá mindenünk, csak egyszer még ha egészséget adna néki az Isten!»

Hogy micsoda esze van annak, tekintetes uram! Tudja az kívülről Petőfit, Vörösmartyt, pedig csak itt tanult a községi iskolában. Rajzolni is hogy tud! Lerajzolta Kontot meg a harminc vitézt . . . Csak egy kicsit nekipendülne! Ha nem fáznék mindig, meg ne verejtékezném annyit éjszakánként! . . . Egy kérésem volna, tekintetes uram, ha megtenné? . . . Ha Pestre érkezik, ne feledné: egy kosárka zöldbabot küldetne nékem! Nagyon vágyik utána a gyerek. Itt nálunk még nincsen. Már mentem volna érte magam, föl Pestre, ha éppen ilyen munkaidő nem volna.

*

Másutt, ahol többet is kivánnak az istenáldásából, -- azt tartja a romlatlan magyar, ember, hogy pohárból, gyerekből sok legyen a háznál, mert hamar törik az, — sorra, mindenik az «egyetlen», a legkedvesebb, a legdrágább édes szülőjének ; itt, ebben a szerencséjére kissé még eldugott, gyönyörű magyar világban, a sárközi Öcsényben, Decsen, Pilisen, Nyéken, de Bátán és Bogyiszlón is, a gazdag ősmagyar, kunbesenyő falvakban, itt félnek, óvakodnak az áldó Isten bőkezűségétől. Minél több a mód, és mind több, annál inkább félnek. Őrzik a vagyont, a tallért s maguk pusztulnak belé.

Itt csak egy a gyerek ; satnya, beteges, pusztulásra kényeztetett az «egyke», a «drágaságunk», az «eédös öggyem, te!»

És ha aztán az ilyen «egy» eltörik . . . Négy jó magyar szív szakad utána, amint hogy ilyennek a keserves példáját láttuk ott Decsen, éppen pünkösd vasárnapján. Elborult lélekkel gondolok vissza rá.

Két lelkes emberrel járjuk a Sárközt. Mutogatják lépten-nyomon a kincset, amit, — ha nem is annyit ma már, mint amennyi még tegnap volt, — amit nemzeti kulturánk számára még értékesíthetnénk. Ács Lipót és Kovách Aladár vezetgetnek faluról-falura. Ács Lipót rajzol, Kovách Aladár írja s gyűjti a magyar szót, magyar szokást — és rajongva szeretik ezt a népet. Kovách Aladár, mint szerelmes legény a választottjáról, akiért száz halálnak menne, úgy beszél az ő szépséges sárközi magyarjairól.

«Az elmult, elveszett magyar századok lelke szól belőlük hozzám. Idegen nem is mindig érti őket. A kódex-nyelvet, az ősmagyart beszélik ezek ma is. Itt még busz a földpára neve, sötemös a sötét, esenyős az esős, gomba itt az esevényen nő, kóté a kerepelő, sügresnek hívják a berket, buti a balta, kuti a sótartó; a leány, az őzikés mozgású, karcsú sudar szép leány, az Évi, a Vici, a Judika févót teszen a fejére, amikor terhet cipel. Pontosan «öz»-nek, csak a kenyér nem könyér, hanem kinyer, — a térd pedig röviden terd. Rövidítéseikre jellemző: Szomfova, ami azt jelenti, Asszonyfalva.

A nótáik! . . . Itt, uram, nótafa a szőlőtőke neve s mialatt bakhátra kapálják, terem az ilyen:

Az öcsényi templom alja
Márványkövel van kirakka,
Mikor végig mögyök rajta
Citorál a csizmám sarka.

Az öcsényi templom előtt
Háromágú diófa nőtt,
Három ága, hat levele,
Nem t'om mi a ruzsám neve . . .

Itt, uram, itt temessenek el engem, a Tejesszögben, ahol a legdúsabb, legízesebb fű terem, ahová ma is betévesztik a boszorkányok az embert, s ott dalolják majd a hantomon:

Ülöm a tömlöcöt
Hét szilaj tinóér',
Zörgetem a vasat,
Nyerges paripákér,

Az én égő gyertyán,
Kígyók, békák szeme,
Takarózó párnám
Tömlöcöm teteje . . .

Visz bennünket a kocsi Öcsény felé, az eperfás úton. Gazdag termés a lecsapolt síkságon. A mély fekvésekben pompás füzesek; a Csatárpatak, az Öreg Sár és a Kis Sár közeiben topolyfák, de a régi nád és sás helyén gyönyörű vetés: a dús sárközi falvak veszedelmes gazdagsága.

Itt, nem is olyan régen még, egyetlen fából vájt lélekvesztőn járt, zajtalan iramodással, a síró nádas nyomtalan rengetegében a halász. A keskeny fokok hátán ringott a csöndes tavacskák halfészkeihez s ott szigonyra kapva, egymásután vágta a termetes pontyokat, karcsú csukákat. A lesö halász szabad birodalma volt ez. A buja legelöket hol itt, hol amott, karikásra gyürüzve ölelte a nagy Duna. A Duna, a Sárvíz, meg a Báta hármas vízközén, a gyürök, meg a szegek selymes füvét címeres fehér gulya harapta, odébb szilaj

DECSI HÁZAK. (113)

ménes vasalatlan körme rúgta a port s tán át is került vón' a szegen, ha a csikós — lóháton nött, tizenhatszélgatyás, lobogós ümögujjas, csúcsos túri süveges legény — elibe nem vág s erős szíjteleken kigyózó karikásának egyetlen kongatására lábagyökerezve állott meg a vágtató ménes... Itt, a hármasvíz közén bujdosott katonafogdosás elül a legény, s dalolgatta:

Megfogadott engöm a komiszáros
Mint a rétön a marhát a mészáros;
Arra kéröm komiszáros uramat:
Engedje el ezt a csökéj bajomat.

Engedje el ezt a csökéj bajomat:
Majd hajtok én pejparipát az urnak;
Hajtok neki hat pár lovat feketét,
Ki fölszántja Tolnamegye mezejét.

El is möhetsz betyár gyerök békével,
Nincsen bajod, nincs panaszod senkivel :
Ergye hát el betyár gyerök szabadnak,
Csak azután ura légy a szavadnak . . .

Vége, eltünt. El a bugás nádrengeteg, a halászok nádgunyhói, ménes, gulya, lobogós üng, — el a héttülkös párta, a dorombéskartonból ráncolt rokolya. És a nép is fogytán. Alig egy-egy gyümölcs a fán, amelyről gonoszul tépik a termést már bimbókorában.

Nincs, alig van gyermek a falvakban.

Nékem, — mondja Kovách Aladár — ha kérdem, minek nincs úgy, mint volt régen, öreg Döme Péter uram egyet sóhajt s nagy bölcseséggel vallja: «Tuggya, kigyelmed, más a talaj, más a hang.» Egykor szabad mező, szabad vizek, most meg határt szab az eke, eddig a tiéd, a többi a másé. Jól vigyázz, hogy a sok osztozkodó közül majd a legkisebbik, a legkésőbbik is annyit kapjon, mint a legelső, nehogy majd szíjdarabkaföldön koldusivadék nyögje a nyomorúságot.

Vigyáznak is, megdöbbentően jól, hogy ne sok legyen az osztozkodó s bezzeg, annyival kevesebb a legpompásabb magyar fajta.

Nincs, alig van gyermek a falvakban. Aki van, azok között is sok a sápadt, a vérszegény ; meddőségre kárhoztatott, meggyötört ágon félve, későre termett sovány gyümölcske a mai nemzedék. «Egyke» volt már apjuk s anyjuk, de még telve az ősi erőből, — ők már fiatalon aszottak: a harmadik nemzedék. És innen terjed a métely, szét Túladunán, mindenüvé, ahol a magyar félti, óvja a jussot.

Amióta gazdagok lettek. Amikor a vizeket lecsapolták, s a tömérdek legelőből jutott mindenkinek szántó bőven, határmérés nélkül, ameddig a kasza vége elért . . .

Pedig hát itt álmodják a fiatal menyecskék a sátoros ágyban Emőse álmát ma is, — nagy ünnepük a csöröglő.

Mi az?

— Zamatos csengésű ősi szó, nem afféle német vagy tót kitalálás, — magyarázza Kovách Aladár.

Keletről érkezett őseink családi életének titkát rejtegeti ez az ősi szó is. Csapai ügönszüle, meg a többi öregszülék bizonykodnak róla, hogy hajdan, még az ő öreg szüléik korában, «körösztölő, mög poszit jóformán ögybe mönt; most, úgy is mondik, hogy poszit, pejg a' csak csöröglő.»

Hónapokkal a «keresztelő után ülik meg, hogy illendően elkészülhessenek rá: az igazi ősi pogánykeresztelőre».

Mert azért ma is, mint régen, az ifiju magyar asszony eseng itt remegő vágyakozással a házasság első évében az elsőszülött fiugyermek után, mert az az ő ura öröme és az lészen érdemes asszony, azé a család, a vérség és nemzetség tisztelete, akinek első gyermeke fiu. Ennek csöröglő az ünnepe. Ezért álmodják itt ma is a sátoros ágyban ezek a kései szépséges kún-besenyő menyecskék: Bendeguz felesége, Álmos anyja, a tündérszép Emőse álmát, akinek turul madár jelenté meg a fiút, nagy nemzetség ősapjának születését . . . Nem is ült hajdan a sárközi magyarság csöröglőt, csupán az első fiu örömére, vagy ha az első meghalt és született elsőnek egy második; ma már jut csöröglő a leánygyermeknek is, de ma is csak az esetben, ha elsőszülött, mint a szép Bóli Judika.

Ma is, — mint hajdan — a kis egyke érkezése elé az első komaasszony, a menyecske asszony anyja rendezi a kis házban (második szoba) a külön sátrat: a szúnyoghálós menyezetet a nyoszolya fölé ; szúnyogháló csupán csak akkor kerül oda, előbb soha régebben sem, mai nap sem.

— Anyámasszony, minek 'a? — tudakolja a menyecske.

«Nyári gólya eémögy, maj' mög gyün a teéli, eédös lánykám, úgy ám! Te csak tödd a magad dógát, eén is a magamét.»

A csiszlér a nyoszolya négy sarkára magas léceket szögezett, a léceket kivagdalta cifrára, megföstötte sötétkékre, végig rajta piros sávot s aközé piros tulipánvirágot fehér

cirommal, vagy fehéret pirossal, a tulipánok közé meg pávaszemes rózsát. Erre, körül, a viragos vásznat, a szúnyoghálót, a csorgét, s a nyoszolyába «feétökmagos» párnahéjat ujdonatt szőtt madarasokkal és a nagy dunnahéj helyébe táblás héjjat; alul is puhát, fölül is polyhoset.

Ebben a puha fészekben száll az asszony pilláira Emőse álma . . .

És amikor majd folpillant, két orcáját asszonyanyja simogatja, nyájas szóval kérdezgeti: «Hogyan eérzöd magad, eédös, kegyös kis madaram? Eédös oggyem te! . . . Ehun, a tiéd! . . . Fiu! . . . Szakajtott eédös kegyös apja!»

Hatodnapra a fiatal anya leánykori pajtásai, két mátkája (szülék komasága után a leányok mátkák s a fiúk komák egymással), meg a menyecskék, akik véle egy bandába tartoztak, de korábban férjhez mentek már: gyülekeznek. Férfi csak egy akkor: a koma. A nyoszolya mellett terítve a kalács, tojásos perec, meg egy kis konty alá való bor: decsi szagos, keverve sárfehérrel. Csudálják a pirinyót; hogy pedig «meég mög ne verjék szömmee», a szüle az ajtó menyezetfájába odabökött két nagy evővillát, hogy a boszorkány csak féllábbal tudjon beférni az ajtón; van kés a vánkos alatt is, – megvágja magát a gonosz lélek, ha ott járna. A gonoszüző két szerszám ott is marad a gyermek kétesztendős koráig. Azután a lölköm aranyomat piros-pántlikás pólyában viszik keresztelőre (ahogy azt Csók István megfestette), édesanyja egy falatka kenyérkét hajít utána, hogy majd «jó evő lögyön.» Keresztelő után csókolja meg az apja: az eédös öggyemet!

— Töszi kiee mindjárt a kalapját a kis fejibe!

És bizony az apja kalapjával befödik háromszor. «Mer' mikó' az aptya szüve örömeébe úgy megröpdös rá», — a szeme könnyen megárthatna a kis ártatlannak. Azután kapja a bába is nagy hamarsággal az apróságot s be, a nyoszolya alá, jó messzire be, hogy aki utána kiván nyúlni, másszon is egy kicsikét, szolgálja meg az örömet, hogy «először kaphati föl.» Kiáltja is a bába: ki szereti, maj' fölvöszi! . . . Úgy illendő, hogy a legközelebbi komaasszony «lögyön a fölkapója.»

Ha most ríva fakad: az eédös öggyem!

A szüle aszondi, hogy mögverték. Elé nyomban egy zöld tányért, teli vízzel s a vízbe három szem parazsat a vacsoratűzből! . . . A parazsak mind leülnek — s az apróság szemikéjét, homlokát, két halántékát, pici száját meg is mosogatják belőle, a szenes vizet pedig odaloccsantják a söprüszögbe, az ajtó mögé. Így. «Most a boszorkány lösz mögverve.»

De ő nem tágít, az eédös öggyem. Keservesen rí tovább.

Ki verhette meg a szemivel? Ki nézegette olyan sokáig? Alighanem a Gamós Évi szeme ártott néki! A szüle hamarosan nekiindul: Gamósékhoz. Sebbel-lobbal ront, egyenest Évinek:

«Hallod-e, Gamós Évi, te verted mög szömmee Jánoskánkat! Adj most a hajadbu, mög a pöndölyöd kötöjjéébü!»

Az Évi adja, jó szívvel. A szüle, otthon, parazsat rak egy serpenyőbe, a hajat, meg a pöndölykötő darabot a parázsra veti s annak a füstjével füstölgetik körül Jánoskát.

Keresztelő után való naptól kezdve, a komaasszonyok — minden nap másik komaasszony — hordják a házhoz rendre: a komatálat. Kitesz magáért mindenik: finom, erősítő leves, sült tyuk, liba, nagy karimás rétesek a vörös réztepsiben. Amit hoznak, ők maguk, a komák kóstolják meg legelébb, mert ez az illendőség. És így tart, amíg a fiatal anya az egyházjárást meg nem cselekedte; utóbb, hónapokkal, fél esztendőre is, az ősi pogány keresztelő következett: a csöröglő.

Nagy áldomás az! Együtt a sok fehérnép, csupa komaasszony, módosabb helyen százan is vannak, de harminc-negyven mindig: leányok, menyecskék, sógorság, atyafiság. Férfi egy sincs még. Mindenik fehérnép hoz valami süteményfélét, csörge vagy csöröge fánkot, aminek innen a neve, nem pedig megfordítva.

Az asszonynép örvendezik a fiugyermeknek.

Az apa künt a szálláson vagy a tanyán s úgy viszik neki hírül: fiút adott az Isten De nem siet haza. Végezzenek előbb ők, az asszonyok. Alkonyat felé, — amikor már a vendégség eltakarodott a háztól, — akkor ballag haza s csókolgatja boldogan az öggyemet.

Ma már, férfinép is van a csöröglőn, amit rendesen aratás utánra, még inkább szüret idejére halasztanak. Ha évderekán született az első: disznóöléskor ülik a csöröglőt. Egész kis lakodalom, vigasság, tánc, világos-viradtig.

A csörge, cserge — magyarázgatja Kovách Aladár — török szó, nemez takarót, pokrócot jelent; a perzsa csärgä értelme sátor; ugyancsak a török csöröglü azt jelenti: sátoros, nemeztakarós. A székelységben máig megvan a csörge és cserge. Vegyük már most a lebetegedés idején nyoszolyára vont takarót, a sátrat, megkapjuk a csöröglő magyarázatát: sátorban született fiugyermek ünneplése. Az alkalmi sütemény, a csőrögefánk neve? A nyers tésztát úgy vagdossák föl, mintha nemez-szőnyeget, lepedőt szabdalnának.

Hogy milyen ősi mindez! Ha kissé kalandos is a magyarázat!...

KARA JUDIKA GYÁSZBAN (DECS). (114)

Eleink török-tatár faj voltak; része annak a nagy ujgur népnek, akik legősibb időkben Ázsia legkeletén, a nagy Altáj-hegy tövén, a keleti nagy hun birodalom javarészét alkották, élve egymás mellett hosszú időket a mongol, ujgur és finn-ugor elemek. Ebből a hun-ujgur török népből váltak ki először Atilla hunjai, később az avarok, — majd pedig egy részük egyesülve a finn-ugor magyarsággal, hozták ide azt, ami a miénk itt ma is. Ami mese és rege ma, ősi valóságból termett az. Emőse álma az anya vágyódása az elsőszülött fiugyermek után; a sárközi sátoros ágy az anyaság elé készülő ősanya külön sátra, ahol csupa asszonynép viselte gondját, — s a születés hírét úgy viszik az apának, mint vitték Bendeguznak valaha Álmos érkezte hírét.

Az Árpád-nemzetség nyámsága (atyafisága), a kun törzsek Kiew alatt csatlakoztak Árpádhoz s ezek lehettek a Sárköz első települői, amint később rokon kunság telepedett a Duna—Tisza közé is: fajbeliségüket, szóban és szokásban, hűségesen megőrizték máig.

De mi marad belőle holnapra?... És hányan maradnak, akik még őrzik, satnya, pusztulásra kényeztetett «egykék?»

Veszedelmesen meggazdagodott az elmult hatvan-hetven év alatt ez a gyönyörű nép, belépusztul, ha nem ügyelünk a sorsukra.

*

És jellemző, hogy minél gazdagabb, annál sivárabb ezen a vidéken a magyar falu képe.

Virágos kis kert nincs az ablak előtt; kapu, kerítés, tető, csupa tucatmunka; azzal törődtek, hogy jó tartós legyen, szépségére ügyet már nem vetnek. Minél több a tallér, annál tetézettebb, egyre több a pénz becsülete. A szép ösztönszerű megérzését elnyomja, mint dudva, a szüntelen mohóbb gazdagságra vágyás. Itt már látszani kivánkozik a vagyon, a paraszt nem szereti, ha parasztnak mondják, ő már polgár s a gyönyörű női viselet ellen is csak azért zúgolódik kevesebbet a férfinép, mert az is a módot mutatja.

A szegényebb, lám, még tudja szeretni holmiját, gazdasági eszközeit, szerszámját, a maga építette kis házát, — egy van csak belőle, azt megbecsüli, cifrázza, himezi, fösti,

csinosítja, megkülönbözteti, annak gondját viseli. A gazdag . . . Gombház, ha leszakad, lesz más! A vagyon a piacról él, gyári holmi pótolja a magukkészítette szép régit. A zsidónál is, a magyar bótban is kap mindent, amire szüksége van, kap pénzért. Ki farag ma már hímes áspát, a főzőkanalat ki cifrázza, ki puskaporozza a pásztorbotot, a tülköt, a sótartót, a tükröst ki díszíti pecsétviaszos berakással; hímes sulykon, ékített lapickán ki vesződik: a bíborvászonnál olcsóbb a bolti patyolat s nem is emészti véle magát a fehérnép.

Ennek a két szomszédos falunak (Öcsény és Decs) a képe se festői már, pedig itt még nem pusztult el a régi világ egészen. Bár ezek is meggazdagodtak, túlságosan. Akárhány százezer pengős gazda üldögél a városias nagy ház előtt s várja csöndes pipaszó mellett az esőt a szekszárdi Rohadt Sarok felől, a haloványzöld tamariskus ritkás árnyékában.

Hogy még sivárabb legyen az utca, szögleten ott a csúf hivatalos figyelmeztetés: «Balra hajts! Jobbról előzz! Az úttesten megállani tilos!»

A mód elemésztette a barátságosabb régi építkezést; mint első pár keztyűjében a káplárrá rangosodott parasztlegény eke szarvához szokott ökle, úgy feszeng a városiaskodó házakban a falu. Egy-egy oromfalon még találunk jóízű parasztbarokkot, de az egész építkezést elgermánosította a szomszédos német Bátaszék és Szekszárd. Hogy mennyire nem stílusos az uraskodó tornácon a tavaly óta kiaggatott paprikafüzér, s a nagy tükörablak mögött milyen parvenü a hímes párnákkal magosan megrakott falusi nyoszolya!

DECSI KŐNCZÖL SÁRA PÁRTÁBAN. (115)

És nem is tudják telilakni a négy-ötszobás nagy házat, amelyben mozaikos a konyha s magas üvegajtók nyílnak a szobákba. Az asszony nem a díszes konyhában főzi a baboshúst, hanem a hátulsóház régimódi kis konyhájának nyitott tűzhelyén, — a tágas, magas utcai szobának lebocsátott redőnyei mögött szalonna, kolbász, sonka lóg a menyezetre erősített rudakról a sötétben, a másik szobában meg a női ruhák vannak fölaggatva ma még, de nemsokára (ha ugyan az «egyke»-rendszer mellett marad még itt magyar) lesz majd zongora is azokban a szobákban. Gramofon bizonyosan!

És milyen szomorú ezeknek a hivalgó házaknak az üressége!

A kővel kirakott tágas udvaron nem futkos apró cseléd, egy-egy szomorgó, magányos gyermek ődöng a kerekes kút árnyékában s azt vigyázza, félti széltől, óvja még a napsütéstől is anyja, az eédös eggyemet! az egyetlen világomat!

A gazda is kedvetlen. Eső sincs, az is baj; gabona talán lesz elegendő, de — — de még megeshetik, hogy mák nem terem az idén!

Dicsérjük a szép női viseletet. Milyen szép! Ilyen színeset még csak Kalotaszegen találtunk!

— No! — morog a gazda, hogy az asszony meg ne hallja (ha már gyermeke nincsen, respektusa az van itt az asszonynak) — no! no! Azér' elég sokba van ám ez a szépség a Sárköznek!

— Sajnálja talán rólam, kigyelmed . . . eédös, kegyös uram?

— No! No! — csittítja párját az ember s inkább az eget tekintgeti. — Az, az! hogy az essö nem akar gyünni! — s nékünk is magyarázza, abba a parádés házba illő parádés szóval: — Rosszul áll a nép mifelénk, tekintetes uram, az eső nem létele végett.

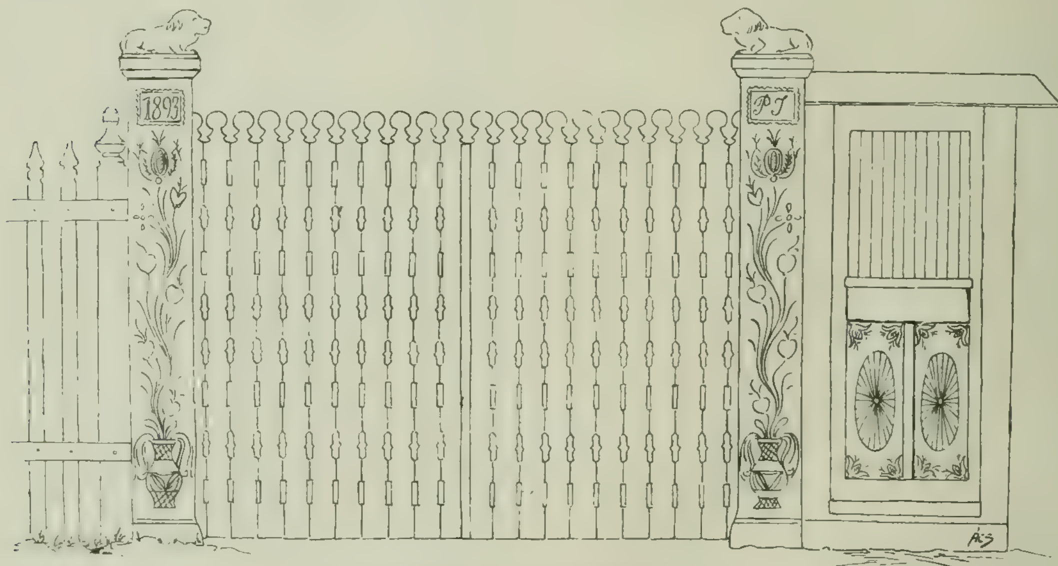
A kis Deák Sárikát is ilyen parádésan dicsérték (94). Egy kőre állítottuk a kedves csöppséget, amikor fényképeztük. Tetszett a polgároknak. Megszólalt az egyik:

— Az a kis büdös, milyen tartalommal áll ott!

Bezzeg hivogatóbb, barátságosabb régimódi épület a Nádi József fordításos háza, olyan L alakú, sövény kertelésű falusi ház, ahol még istenfa lóg a ház ajtaja mögött — s amikor belépsz, Nádiné megtör egy keveskét a tenyerében az illatos csomóból, körüljárja a vendéget s csak azután köszönt (102).

Hogy micsoda szokás ez, és hogy micsoda szerszám az istenfa? Kovách Aladár magyarázza meg.

— A seprős sutát hívják a mieink istenfának. Évelő illatos növény s néhány esztendő alatt olyan bokrossá gyarapszik, mint a levendula, rozmaring vagy a zsálya. Régebben

AZ ÖCSÉNYI OROSZLÁNOS KAPU (116)

megvolt minden kiskertben, ma a temetőben tenyésztik, közvetetlenül a fejfa mögött vagy mellette. Hajdan, ha meghalt valaki a háznál, a kiskertből ástak ki egy bokrot az elhantolás után s azt ültették a sirhalom tetejére. Hogy a házban is ott lóg a szárított istenfa? Úgy tudom, a XVIII. száz évben, egy pestisjárvány után adták ki az országos rendeletet, hogy minden házban tartsanak illatos növényt s «ha idegen lép be, jó illatot gerjesszenek.» De a mieink aligha rendeletre választották az istenfát. Az anyák itt, bizonyos alkalmakkor, ma is ezt adogatják titkos talizmánul gyermekeiknek. Az öcsényiek, a decsiek és a többi Sárköz reformátussága is, hathatós bűvszernek tartják a félelem ellen. Az öregszüle istenfa-ágacskát teszen a menyasszony kebelére, mielőtt templomba indulnak; ilyen ágacskát rejtenek szivük fölé törvénybemenéskor, ilyen van az iskolában a gyermek mellén. De titkolják s azt se vallják meg, a temetőből szedik-e, vagy egyebünnen? Az «istenfádat!» káromkodásnak is nyilván ebben rejlik a magyarázata.

Régi módi épület Zelei János háza is; a kapu elé le van ásva az utcán a hajó orra, azé a hajóé, amin Zelei bácsi járta valaha a nagy vizet; ez volt a régi dunai molnáremberek tisztes szokása: a hajó vélük együtt pihente az öregséget.

Akad a falu végén nádkertelés is, de már dróttal kotózve; a napraforgó (itt: tányérvirág) szárított szárából kötözött szolyola-kerítésnek ma már hírmondója sincs, aminthogy nyoma veszett itt teljesen a kis keréken nyiló régi módi sövény-kapunak is.

Az öcsényi utolsó ház két kapuzábéján egy-egy fából faragott oroszlán őrködik ; a Gagyi István házán (116—117).

Az oroszlánokat, gyönyörűségem, magyarázza Gagyiné, — azokat Paprika János Faragó faragta, az kedves kegyöském, aki egyszer agyonütötte Vida Rozit, a szeretőjét. Hogy itt van-e? Itt ő, az utcasor végin a háza. Az alvégen.

Paprika János !

No, ez temperamentumos magyar lehet! Agyoncsapta a kedvesét, Vida Rozit! . . . A csinkvecsento művészeiben is túlságos volt a hevület! . . . Gyerünk Paprika János Faragóhoz!

Már azt nem igen szerettük, hogy olyan tükörablakos, nagyon is módos polgárház az övé is. Inkább valami festői gunyhó, amilyet művészi kedvteléssel csinosít a maga egyéniségéhez gazdája, mint például Nagy Sándor, a festőművész cselekedte volt az ő veszprémi házacskájával, amelynek hepehupás vályogfalán bájosnál bájosabb és milyen elmés, milyen odaillő diszítéseket remekelt az otthonát szerető és megbecsülő művész! Hiszen nem vártunk mi stilizált fecskés frizeket, indás menyezetdiszítést, bizalmas műtermet a sárközi magyar otthonában, — de kerestük azt, ami annyi szépet teremt Kalotaszegen s alkot itt is, áspafán, lapicka hátán, főzőkanál nyelén, ha nem garas után sóvárogva dolgozik a magyar, de kedveset akar cselekedni valakinek, akit szeret és kedveset ezzel magának is . . .

Nagyon tallérszagú az a ház. Az utcai szobákban lóg ott is a szalonna, meg a kolbász, leeresztett redőnyök mögött. Ő maga is túlságosan józan, meggondolt mozdulatú öreg polgár, aki nem adja olcsón a szót. Csak a két kék szeme: mint a szelid hajnali ég. Házsártos, gonosz vászoncseléd lehetett az a Vida Rozi, aki valaha, akármilyen régen, úgy ki tudta zökkenteni módos gazdához illő flegmájából Faragó bácsit ! . . . Vagy csak az elmúlást permetező idő csöndesített rajta ekkorát? Nem hinném. Paprika bácsi művészkedésének a természete is túlságosan józan : tudja, mindig is tudta ő, hogy pénzt ér az ügyessége.

Lám, vagy tíz esztendő előtt nekiült s nap-nap után, évekig bajlódva, kifaragta a tömérdek kezdetleges panorámát : Szigetvár viadalát, fából. Háromszázötven alak: magyar vitézek, török katonák, lovasok, vezérek, pasák, ágyúsok, bástyaostromlók, — egy egész szoba, teli a ládába csomagolt, útrakészen tartogatott ármádiával. És milyen gondosan vannak elcsomagolva! . . . Csupa narancssárga papirosba. Külön a kucsmák, a csákók, a zászlók, az ágyútöltő rudak, az ezüstözött ágyúgolyók; csapatonkint a kezdetleges alakok a tucatba faragott paripák.

És minek mindez ?

A fáradság nem veszett kárba. Megjárta munkájával a pécsi kiállítást.

— Tetszett ?

Majd vívásra került, annyian nézték. Voltam vele Baján is. Aratás után viszem megint, talán Kaposvárra.

A vigasztalódáson kívül, hogy ime van még televény őshumusa a nemzeti művészetnek, ahonnan erőt, egészséget, mívelésre alkalmas matériát nyerhet, ha a nagyvárosi kultura, a nemzetköziesség Herkulese fojtogatja : e duzzadó nyers tehetségnek, e naivul féktelen alkotókedvnek, Paprika János Faragó élete művészi munkálkodásának mi is hát az eredménye? Két suta oroszlán Gagyi Istvány kapuzábéi fölött — és teli ormótlan faármádiával a sivár nagy ház egyik üres szobája.

Mindent megmagyaráznak azonban azok a narancssárga papirosok.

Veszem egyiket (piros nyerges, feketére mázolt paripa volt belétakargatva): plakát . . . Maga az eltévelyedett falusi művész veri magának a garasgyűjtő dobot, így:

«*ÚJ! ÚJ! MEGJÖTT!* A volt *MAROSI JAKAB*-féle üzlethelyiségben naponta reggel *8* órától este *9* óráig látható a *MAGYAR EMBER* művészete: *SZIGETVÁR OSTROMA* és *BEVÉTELE,* saját készítménye, fából faragva, természethűen utánozva a törökök által ostromolt Szigetvár. Beléptidíj 30 fillér, gyermekek 10 éven alul 20 fillér. A n. é. közönség szives pártfogását kérve, maradok kiváló tisztelettel *PAPRIKA JÁNOS.* (Nyom. Kazal József könyvnyomdájában, Baján.)»

Igy a nagy házban.

Odébb, a kis házban, ugyancsak azon az udvaron, nyitott tűzhelyen főz egy kevésbbé módos kun menyecske. Kerek vörösréz tepsiben, pünkösdi ebédet.

— Igön, kedves angyalom, a tepsziben. Lesz köröskörül túrósrétes, beljebb mákosrétes, aztán diós, közepin meg a sült csibe. Maradjon hozzá, gyönyörűségem, ha nem veti meg!

GAGYI ISTVÁN HÁZA ÖCSÉNYBEN. (117)
Az oroszlános kaput Paprika János faragta.

VISELET S NŐI KÉZIMUNKA:
VARRÁS. FONÁS. SZÖVÉS: KÉKFESTÉS.

MOCSOLÁDI UTCARÉSZLET (SOMOGY). (118)

E kötetünkben tárgyalt területen, a népviseletnek s az ezzel természetesen kapcsolatos népies hímzéseknek és varrásoknak Sárközben leggazdagabb még a talaja.

Ismételjük, Sárköznek nevezik Tolnamegye délkeleti sarkának, a Duna és a Sárvíz között — a megye fővárosa Szekszárd alatt — mély fekvéssel meghúzódó részét. Mindössze négy község: Őcsény, Decs, Pilis és Alsónyék, mintegy 9000 lélekkel. Német községek határolják, de híven megőrizte szín-magyar egyöntetű néprajzi jellegét. Messze volt tőlük a város is. Érthető tehát, hogy a régi hagyományok, népviseletük, ősi szokások nagyrészt megmaradtak. A lakosság főfoglalkozása előbb a halászat és állattenyésztés volt. Az asszonyok otthon ráértek fonni, szőni és hímezni. A fejkötőkön még mindig ott a csodaszép varrás.

A leányok, a menyecskék színpompás öltözete tarka, anélkül, hogy rikító volna. Az itt röpikének nevezett réklit vagy inget *szorítko,* öv szorítja a derékhoz. A szoknya neve *bikla*. Öt-hat szoknya is van rajtuk. Olyan szélesek benne, hogy «alig férnek meg a templomban». A bikla nagyon rövid, csak a lábikra felét takarja el. A cifrarojtú kötény rövidebb a biklánál (180). Főékességük a dús rojtú selyemkendő, amiből két-három darabot is kötnek egymásra. A kötény is selyem. Tömérdek piros, lila virággal díszített szalag lebeg a ruhán.

Elejbe, elejbe, szilaj ló elejbe!
Hogy be ne szaladjon a virágos kertbe
Megkötöm lovamat diófa ágáhó,
Letöszöm kalapom két lábáhó;
Lehajtom fejemet a ruzsám ölébe,
Hullajtom könyemet *selyöm* kötényébe.

*

Kis Öcsényben híres lány vagyok én,
Két sor rostos keszkenyőben járok én.
Piros gombos dunyha alatt hálok én.

A jómódú leányok, asszonyok selyem öltözéke 600—800 koronába is belé kerül. Van olyan Jucika és Évike, akinek két-három rend selyemruhája a szekrényben. Sok riskatehén és pejló árát teszik el a szekszárdi boltosok. No de a pénzt nem sajnálja a gazda se a feleségétől, se a leányától, csak az a kár, hogy ez a bőkezűség nem a magyar ipart s kereskedelmet szolgálja: javarészt bécsi holmit árul a boltos.

A szegény ember keserűsége ebben a népdalban:

> Ezt a kis lányt ne vedd el, ne vedd el,
> Nem győzöd el selyem keszkenővel.
> Kilencet köt fejére, nyakára,
> Tizediket karcsú derekára.

Itt — mint már írtuk — harmóniát teremtenek az életkor, a ruhák anyaga és színe között. A leány a viruló tavasznak teljes pompájával a szinek minden változatában ruházkodik. A fiatal menyecske még nem marad el a leányoktól, kora előhaladtával azonban ruhájának szinei mindinkább tompulnak. Az asszonyok bőr- vagy posztócipője, kapcája is sötét; kendőjükre már nem jár rojt, az ingre se hímzés; alsó szoknyájuk már nincs kikeményítve, még a fejkendő is fekete. Egyik-másik anyóka télen előveszi a szépen kihímzett kisködmenyt, de ez is elpusztul majd, ha viselője örök nyugalomra tér.

Beszédbe elegyedünk, hogy hát volt-e s milyen volt régen a kézimunka?

SÁRKÖZI LEÁNYOK HAJVISELETE. (119)

Megtudjuk, hogy régente is más volt a leány és más a menyecske viselete. Ismét más az egyéves menyecske, más a fiatal asszony és az idős asszony viselete is más. Volt régi és van új viselet. Nemcsak a férfi durvább fehérneműjét, hanem a női viselet finomabb vásznát is maguk az asszonyok szövik még itt mindig. De finomabb a *buja*-vászon. Szőnek nagy ügyességgel igen finom fátyolszerű fehér vásznat, ezt a fehér vásznat *bíbor*-vászonnak nevezik. Van *sima* és *bodros* vászon, s aszerint, amint sima vagy bodrozott (ma már bolti) szálakból szövik meg azt, van *simabuja* vászon. Még néhány asszony készít színes szőtteseket is. Szőnek rendkívül finom vásznat is, ez a *selyömbíbor*.

Természetesen, ezekből a vásznakból készülnek egyrészt a sárközi nők fehér ruhái. Régente a felső-ruha is ezekből készült. Ez magyarázza a *fehérnép* elnevezést.

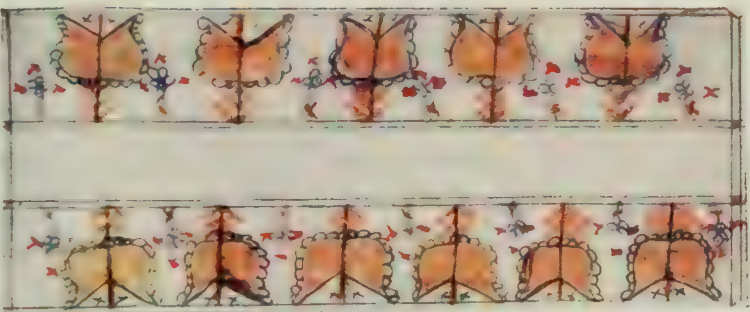
Az egyes díszeket, varrásokat, hímzéseket vegyük most sorra.

A fejdíszek a fésülködéshez alkalmazkodnak. Másképp fésülködik a leány, másképp a fiatal gyermektelen menyecske, ismét másképp, akinek már gyermeke lett.

A leányok a homloktól halántékig háromágú *kis fonatot* fonnak s ezt a lelógó hátsó nagy fonat tövéhez kötik. A hajzat jobb-baloldali és hátulsó mezőre, tehát három részre oszlik (119). Az asszony hajzata csak két mezőre: jobb- és baloldalira van fésülve. A homloknál nincs fonás, sőt a két kis fonatot mindjárt férjhezmenéskor, két ujjnyi szélességben, rövidre vágják, részint azért, hogy a szorosan homlokra símuló főkötő alatt elférjen a haj, részint pedig talán azért, mert a nőt a népszokás jelképileg így fosztja meg a leányságtól. Az asszony haját kétoldalt a fülkagyló fölött kontyba, csigaház alakúra csavarják. A sárközi asszonynak tehát hátul nincs kontya, mert haját mind a füle mellé tűzi (125). A gyermektelen menyecske hajviselete a legkörülményesebb; ha anyjuk vagy a napamasszony nincs odahaza, vagy elköltözött az árnyékvilágból, kénytelenek a fésülő

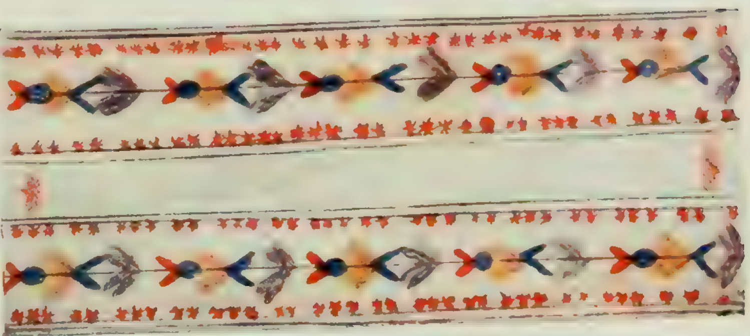

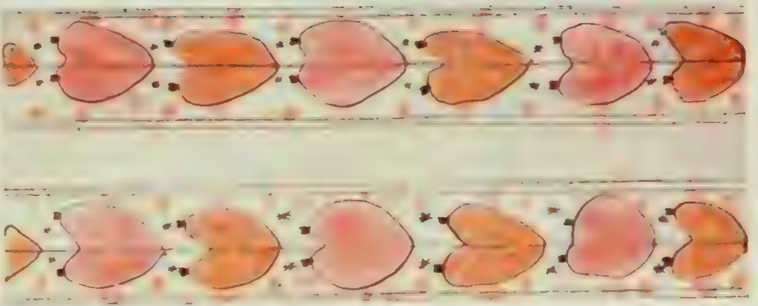

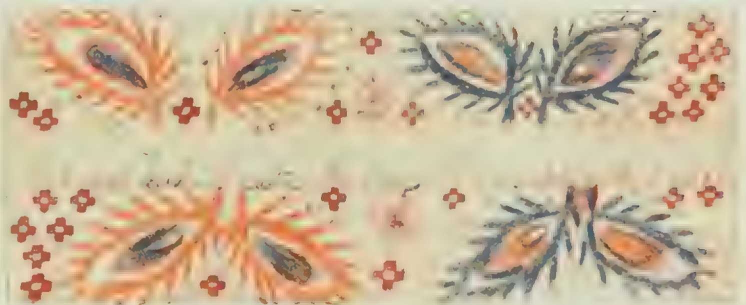
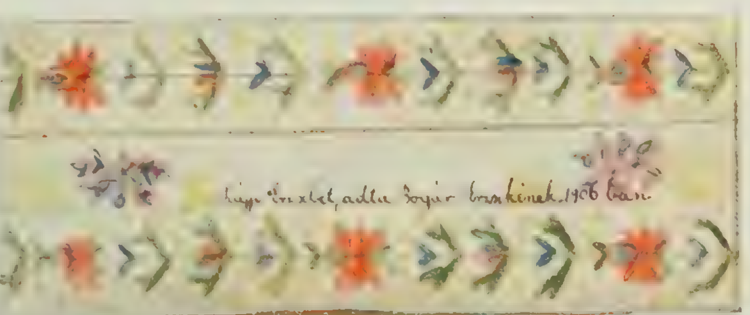

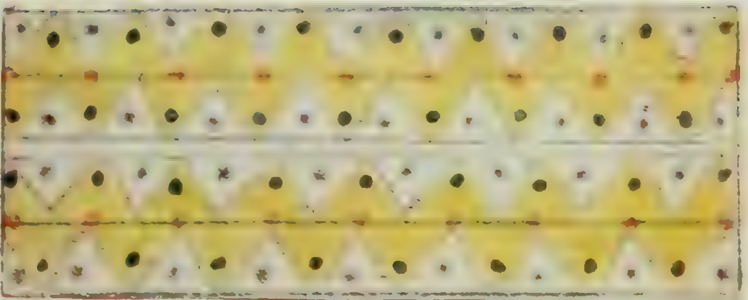

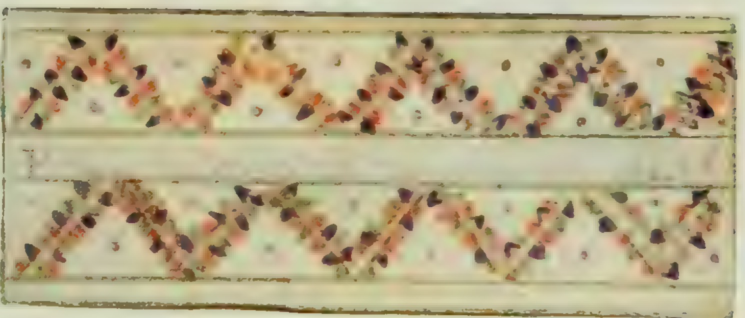
SÁRKÖZI KISLEÁNYOK EMLÉKRAJZAI. (VIII. tb.)

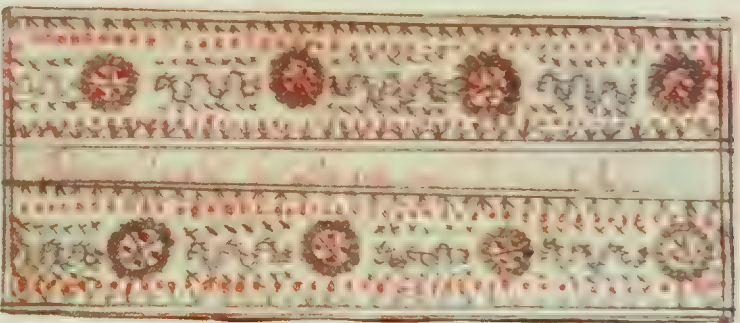

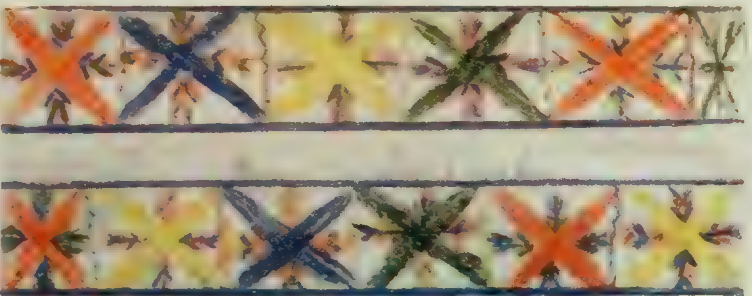

SÁRKÖZI KISLEÁNYOK EMLÉKRAJZAI. (IX. tb.)

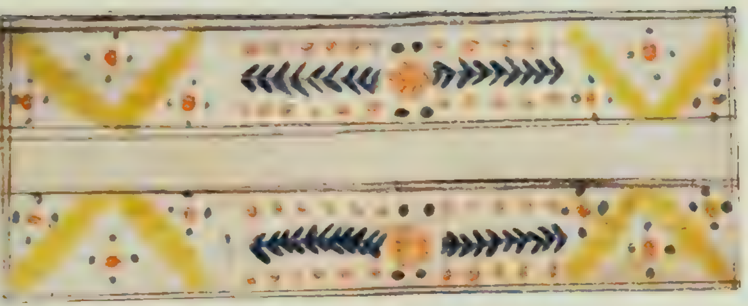
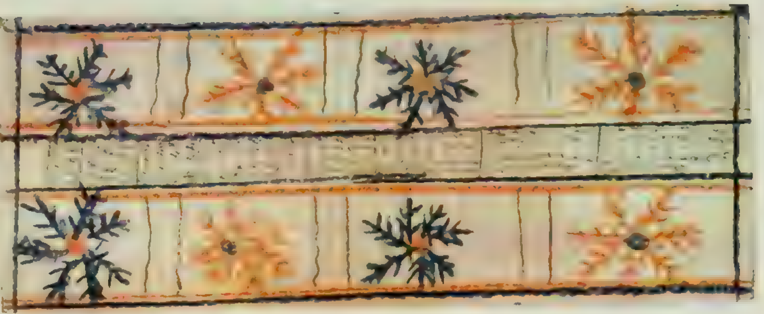
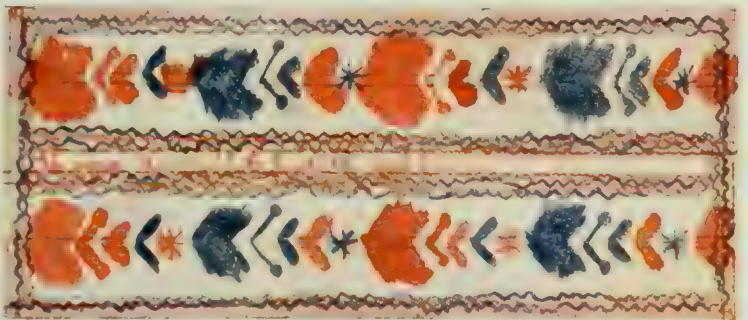
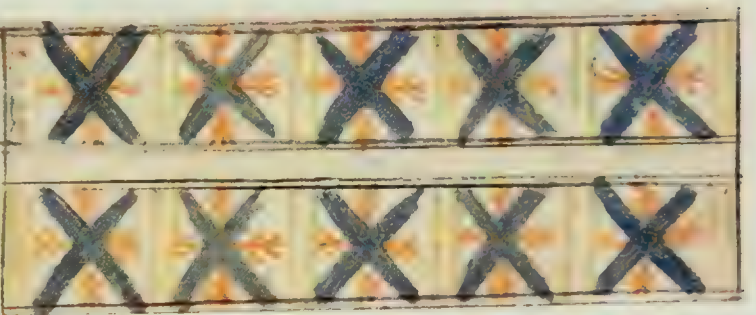
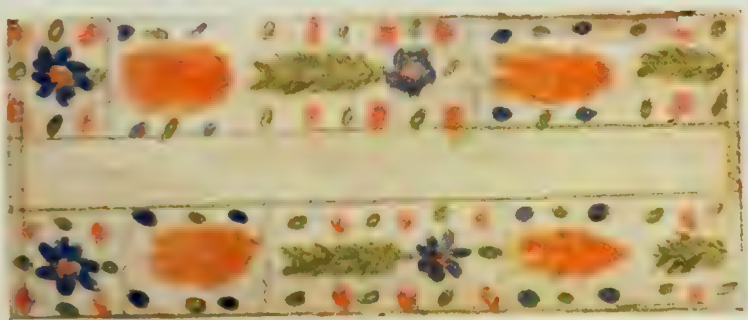

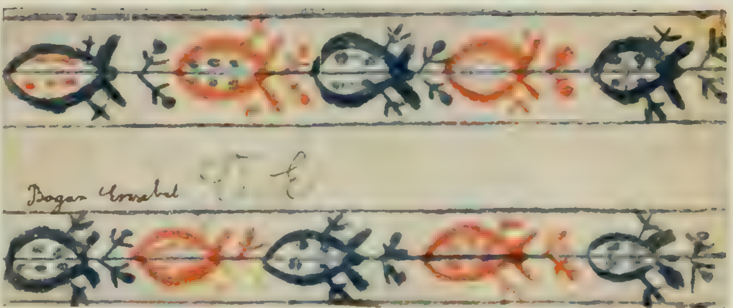

SÁRKÖZI KISLEÁNYOK EMLÉKRAJZAI. (X. tb.)

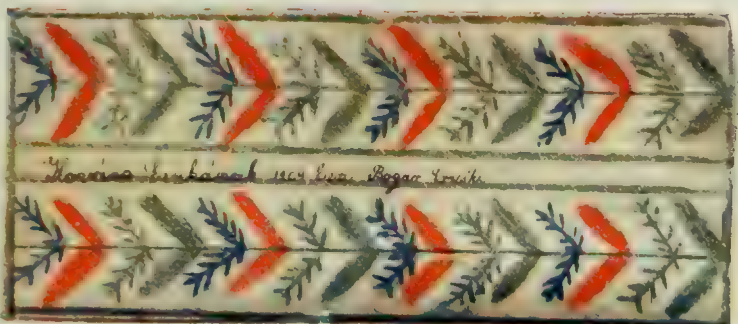

SÁRKÖZI KISLEÁNYOK EMLÉKRAJZAI. (XI. tb.)

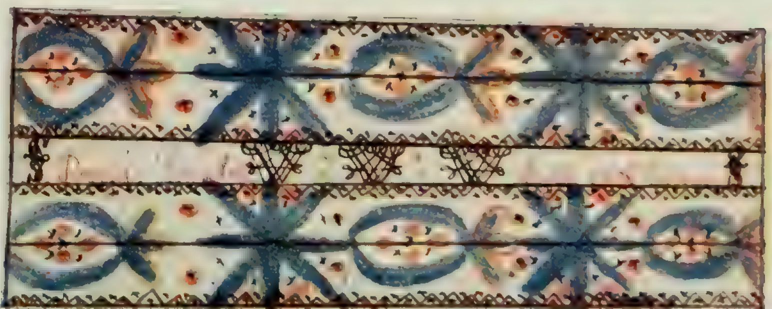

SÁRKÖZI KISLEÁNYOK EMLÉKRAJZAI. (XII. tb.)

asszonyho, az *tekerődztető* asszonyhoz folyamodni, akinél rendesen több menyecske várakozik sorára.

A fésülo asszony a hajat szappanos vízzel áztatja, hogy jól tudja alakitani. A fül körül lévő hajzatot azután finom apró fürtökbe fonja s a fül mellé feltűzott kontyon keresztül-kasul feltűzi; valóságos hajcsipkét alkot.

Ez a fésülés és cicomázas nagy gyakorlottságot és ügyességet kíván. Ilyen derekas ugyes munkát nem végez még a legelőkelőbb fővárosi bálok holgyeinek frizérnője sem. A mesteri fésülési formák is a nép ügyességét dicsérik. A tekerődztető asszonyt meg is kell fizetni, nem lehet tehát naponkint újra fésülködni. Erre csak vasárnaponkint kerül a sor.

Nem csoda tehát, ha miként a japáni nők, féltő gonddal örzik a hajdíszt. Az alvás közben kissé összekócolódott hajat nedves kézzel és nedves fésüvel felszínesen lesímítják. No már most, mikor igy nagynehezen rendbehoztuk a hajat, megkérdezhetjük, milyen rajt a fejdísz? Ez a leányoknál a *párta.*

Kezdjük ismét a régin. Valamikor *magas* pártát, *tülök*-pártát, *csücsök*-pártát hordtak. A párta vászonból készült s alakja olyan volt, mint egy dinnye-szelet; felületét ezüst és aranyszálakkal vonták be, tele hintették csillogó *islang*-gal, apró fémlemezkével; a párta felső ívére süvegalakú hét tülköt, csücsköt varrtak s a pártát fűzőkkel a nyakszirtre erősítették.

PILISI LEÁNYOK (SÁRKÖZ). (120)

Érdekes adatokat jegyeznek föl a tülökpárta eltünésének okairól. Az új pap sok megjegyzést tett a néki különösnek tetsző viseletre. A sok veszödséggel járó készítéshez értő asszonyok is elhaltak, az újabb nemzedék pedig, a sok kész bolti árú mellett, nem tartotta érdemesnek, hogy vesződjék a pártával. A többi népviselet elmulásának is ilyen a legtermészetesebb oka.

A magas párta elmultával, Szekszárd német menyasszony-viseletét vették át. A sárközi leányok az egyszerű koszorúba különféle rezgő díszeket, csecse-becséket kötöttek. A koszorúpártát egymagában nem találták elég díszesnek, a

ÖCSÉNYI PÁRTA. (121)

homlokra a *homlok-bársonyt* (121) és a fejtető közepére a *közép-bársonyt* teszik, amit hímzéssel és gyöngysorral ékesítenek. A párta a sárközi leány koronája.

A hajfonatnak szalagos dús díszítése mai napig fennmaradt. A sokszor tenyérnyi széles selyemszalagot két ágra hajtják össze; szalagot kötnek a hajfonatnak a fejen levő *tövi*-re és külön szalagot le a *farká*-ra, vagyis a végére. Az alsó szalag mindig szélesebb. A felső szalag egész végig eltakarja a hajfonatot, az alsó szalag pedig leér a szoknya végéig. Így az öltözék hátulsó része is változatos és színdús (122). Párta és hosszú szalag a leányokat illeti, asszonyok ilyet nem hordanak.

(122)

Pártában maradt a vén lány, akinek nem jutott férj s így nincs módjában, hogy a pártát letegye.

Sárközben kétféle menyecskét ismernek. Tekerődző menyecske az, akinek még nincs gyermeke. A gólya érkezése után már a *fiatal menyecske* elnevezés illeti.

A menyecskeség első időszakát egy jellegzetes fejdísz különbözteti meg, amelynek *bíbor* a neve, miként a finom fehér vászonnak, amiből azt készítik. E fejdísz 1—1½ méter hosszú, 20—30 cm széles. A városi asszony sálnak mondaná a bíbort, aminek egyik végét tűkkel a fejre erősítik s oldalt aláeresztve, az áll alatt elhúzva, hossza-

CSAPÓ ERZSÉBET, DÁVID SÁNDORNÉ ÖCSÉNYI TEKERŐDZŐ MENYECSKE (123)

sága szerint kétszer vagy háromszor körülcsavarják, redősen körültekerik a fejen. Ezt az eljárást *tekerődzésnek, fátyolozásnak* nevezik. A bíbor fejdíszt viselő gyermektelen asszonykának ezért *tekerődző menyecske a neve.*

A bíbort lakodalom után, reggel tekerik föl. Más helyt ezt a *fejbekötés* vagy *kontyozás* szokása helyettesíti. Mondottuk azonban már, hogy a sárközi asszonynak nincs a szószoros értelmében kontya, mert haját a füle mellé csavarja.

A bíbort, két végén, színes selyemmel vagy szőrpamuttal ékesen kihímezik; külön vászondarabot is szoktak arany- és ezüst szálakkal hímezni. Azt azonban csak a bíbor egyik végére varrták rá. Az ilyen himzés neve: *biborvég.* Miután a bíbort a fejre tekerték, az utolsó már csak féltekerés volt, mert a díszes bíborvéget a szem elé: a mellen tűzték meg.

A magukhímezte bíborvégek is pusztulnak. Eleinte a hímzést csak paszomántokkal helyettesítették, de lassankint ezek is lemaradoznak a bíborról; ma már az eddig maguk-

A CSAFRING. (124)

szőtte anyagot is boltbeli, különböző színű fátyollal cserélik fel. Ennek neve is azonban még mindig *bíbor*.

A bíbort ma már nem is tekerik mindig a fejre. Egyszerűen a fejre borítják, anélkül, hogy az áll alatt egyszer is keresztül fognák; a nyak körül a bíbor végeit a nyakbodorral leszorítják (123). A régi viseletű bíbort a fejtetőn ötven-hatvan, sorosan rendezett színes, üregfejes, gombos tűvel letűzdelték.

Sárközbe még elég jókor érkeztünk, hogy a bíborvégek egész gyűjteményét szerezhessük meg, amiből a III. egész színes tábla és a VI., VII. színes tábla egyes rajzai mutatják a legjellegzetesebbeket.

A hímzések nehezek, tömöttek. Ornamentikájuk inkább mértani alakok, mint virágok felé közeledik, ami arra a törekvésre vall, hogy a díszítésre kínálkozó teret minél dúsabban ki akarják tölteni. Így a fátyol vége a könnyű szöveten, a szél lebegtetése ellen, nehezék, annálinkább is, mert nemcsak kék, vörös és zöld pamutot, hanem arany- és ezüstszálakat is alkalmaznak a varráshoz. A díszítő elemek fekvők. Megfigyelésre érdemes, hogy valamennyit feketével körvonalozzák.

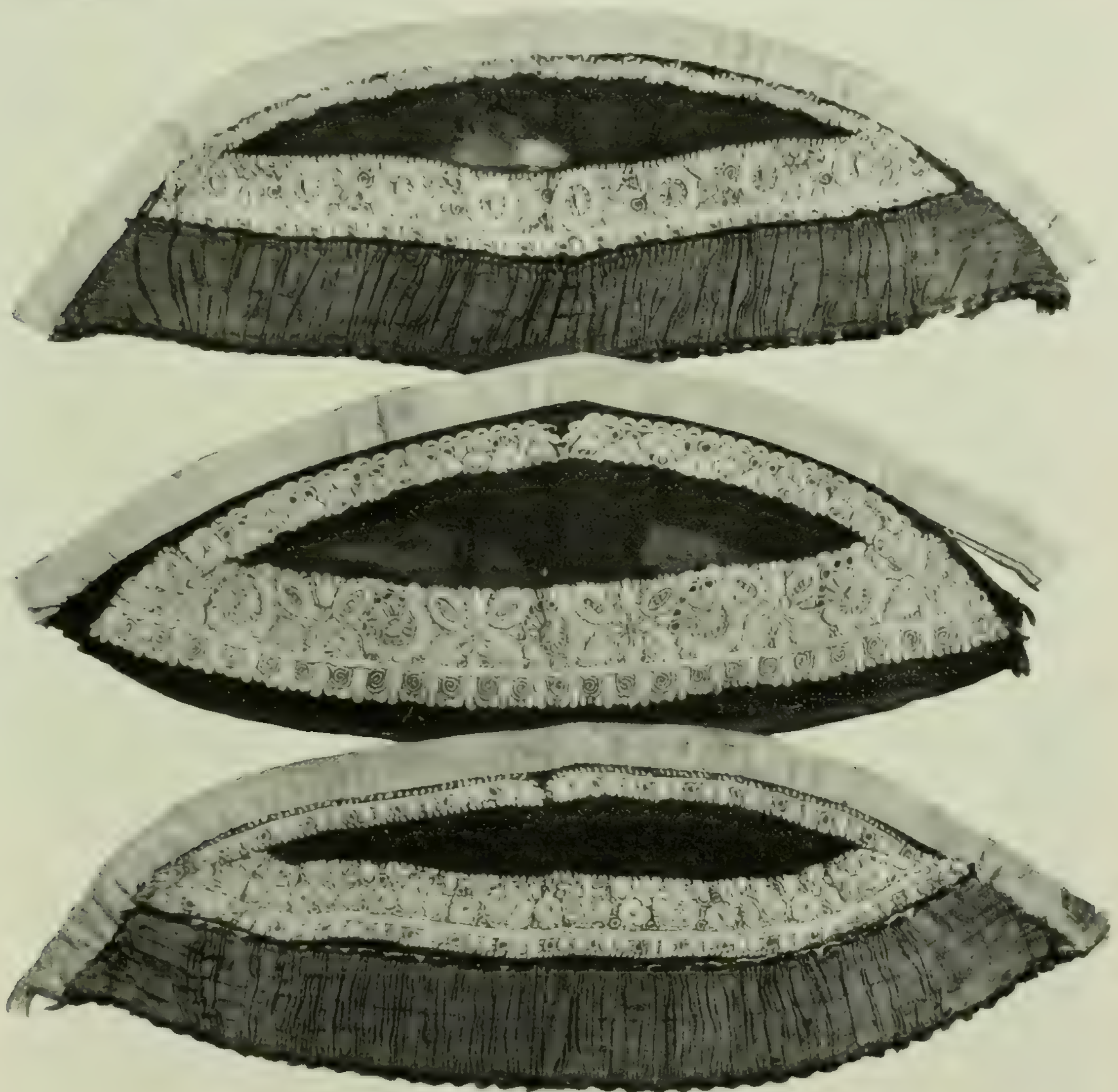

PILISI HÁZASPÁR ; A PARITTYA-FŐKÖTŐ. (125)

A bíbornak járuléka volt régente még a hat darab réz- vagy ezüst - *tekerődzőtű*, amelyeknek ötvösmunkával készített díszes feje hasonlít ama tűékhez, milyeneket felásott régi magyar nősírokban szoktunk lelni. Három tűt balra, hármat jobbra harántosan tűztek a hajba a *vakszöm*-nél, a halántéknál. A három tű közül a középsőt a fültövi hajcsomóba tűzték. Ezek a tűk úgy állottak a menyecske fején, mint koronának az ágai. Gyermektelen menyecskének a bíboron kívül megkülönböztető fejdísze még a *csafring* is, a zsinórokból készült boklyó.

ami kicsinyben hasonlít az ablakfüggöny-bojthoz. A csafringot is valamikor az asszonyok maguk készítették, később gombkötő állította elő, pipaboklyóhoz hasonló alakban. Két-három pár csafringot foglalnak össze s hátul a fejkotőre tűzik olyan hosszú zsinórra, hogy a boklyók a rokolya aljáig érnek le (124).

Úgy a gyermektelen, mint a gyermekes asszony legeredetibb ékessége Sárközben a *főkötő*.

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (126)

A ráncos rész takarja a homlokot. A két csúcson volt a felkötésre való fűző.

A gyermektelen asszony ezt a bíbor alatt (123), a gyermekes pedig a fejkendő alatt viseli (105, 107). Kétféle alakjával ismerkedtünk meg. Az egyik a *szabott* főkötő (132), a másik a *parittya*-főkötő (125). Amannak viselete már letűnt, emezé még virágkorát éli.

A kétféle főkötőt alakjuk különbözteti meg egymástól.

A szabott főkötő téglányalakú szövetből készült (136); egyik oldalnak igen ügyes, egymásra hajtogatásával és levarrásával alakították a fejkötőt, mely a fejkupát is befödte;

később a forma mindinkább keskenyebb lett. Mi a mostani formát széles szilvamag-alakúnak mondanók, vagy a lencse átmetszetéhez hasonlíthatnók. A nép azonban helyesebben s ősi zamattal, parittya-főkötőnek nevezi, hasonlatát a hajító parittya bőrének alajkától véve; hasonló szabású volt az ősi hajítófegyver, a parittya ama része, amelybe a dobásra szánt követ helyezték (ma már a parittya gyermekjátékká szelidült).

A parittyafőkötő csak a homlok feletti részt födi be. A fej teteje és hátsó része tehát takaratlan marad (125).

A főkötőnek szánt fátyolt hímvarró-kereten (127) kifeszítik s azután finom fehér cérnával kihímezik. Ezek a gyönyörűséges hímzések itt is bámulatos gazdag fantáziáról és dísz-szerkesztő képességről tanuskodnak. A leheletszerűen finom holmi úgy kivitel, mint tervezés dolgában a népies ipar valóságos remeke.

HÍMVARRÓ-KERETEN A SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐ. (127)

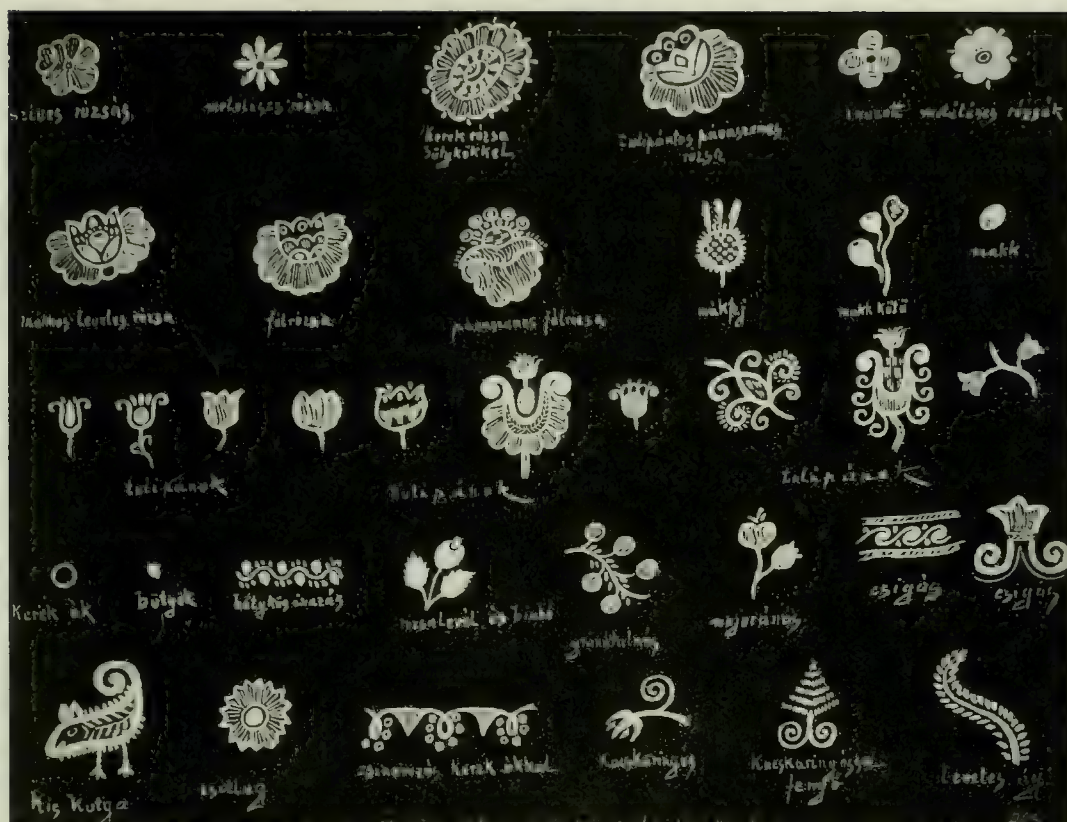
(Fehérföld-írás, szines varrás, fehér varrás.)

Nézzük most már, hogyan hímezik és készítik ezeket a fejkötőket?

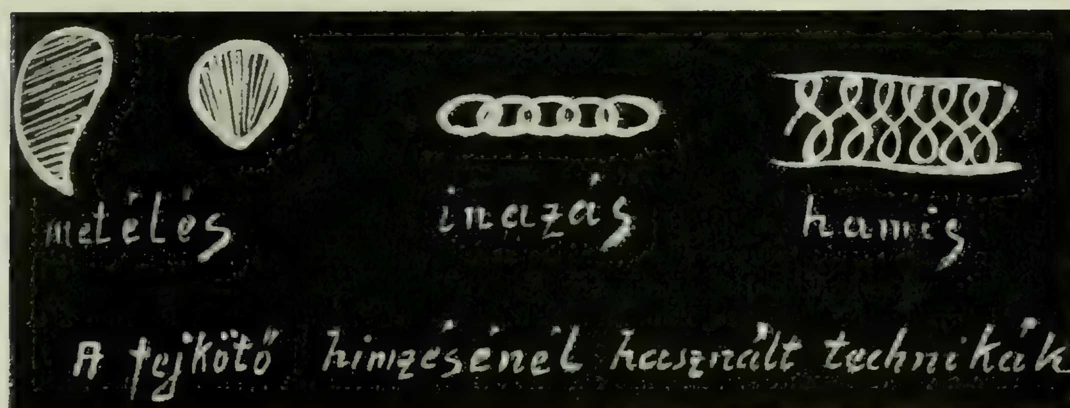
Kivágnak olyan alakú papirost, mint amilyen a főkötő alakjára formázott vászon. Agyagot törnek, vízzel higítják s kész az olcsó festék. Ebbe cirokszálat mártanak, az lesz a toll. Ezzel a papirosra rárajzolják azokat a mintákat, amelyeket a fátyolon kihímezni akarnak. A fátyolt ráteszik a papirosra. A rajz átlátszik a fátyolon. A rajzot rámásolják a fátyolra (127). Igy végleges rajzot nyernek a fátyolon, amelyen nem lehetne úgy javítgatni, tervezgetni, mint a papiron. Ámbár az is igaz, hogy gyakorlott varróasszonyoknál javítgatásra nem igen kerül sor.

Már most a virágoknak fehér cérnával kivarrását a rajz vonalai szerint megkezdik a fátyolon. Érdekes, hogy míg a sárközi ruhaviselet az egész országban a legtarkább: ez a fehér díszítésű főkötő a legtartózkodóbb; a legkényesebb ízlést is kielégítheti.

A papirra csak a nagyobb díszítő részeket írják rá, a kisebbeket *fejből* varrják, szabadon. Ha tudjuk, hogy az alap, a fátyol (gaze) milyen finom, elképzelhetjük: mekkora gyakorlottság és ügyesség kell, hogy azt varrásközben össze ne húzzák!

A SÁRKÖZI FEJKÖTŐK SZOKÁSOS DÍSZÍTŐ ELEMEI. (128)

(129)

A hímes főkötőket az egész Sárközben ma már csak alig nyolc varróasszony készíti. Régente azonban számos varróasszony dolgozott.

Keressük meg Decsen az öreg Könczöl szülét, a varrás híres mesterét. Nyolcvan év terhét viseli; de dolgos keze alól még mindig kerülnek ki szebbnél-szebb fejkötők.

A nénike jól megőrizte Sárköz nyelvjárását, mely a Tisza-Duna közi, ő-ző és a palóc nyelvjárás összetétele kellemes, eredeti összhangban. Édes-kedves, hizelgő hangon magyaráz:

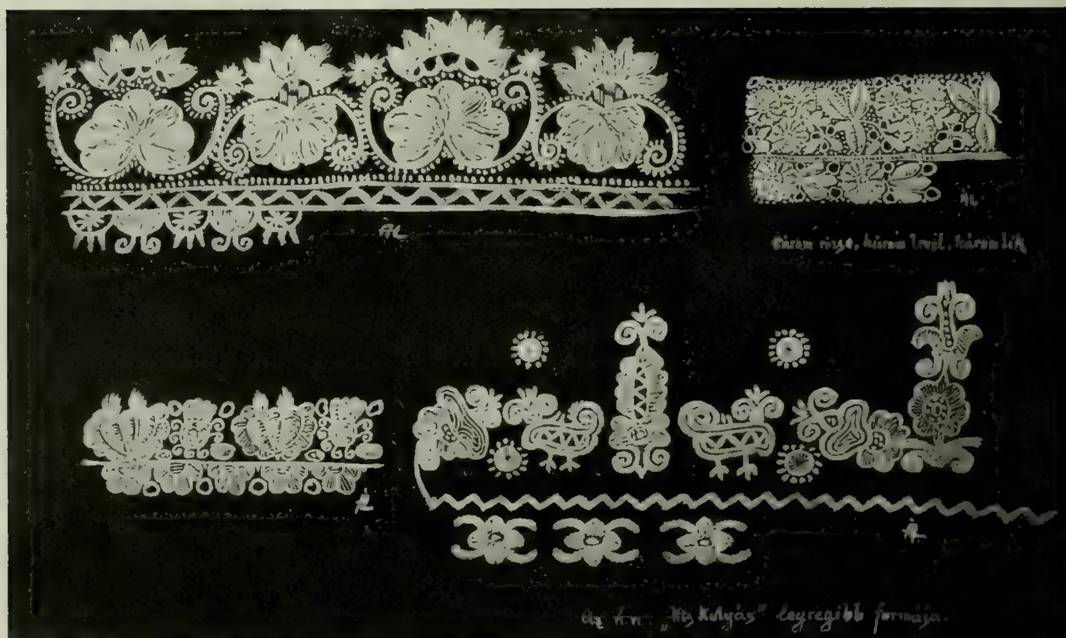
— Hej fiam-uram, édes gyönyörűségem, nem tudi kigyelmed, micsoda késő munka ez! Pedig há e már nem is olyan, mint amilyen módi az ánti világban vót. Akkor, mikor még a nagy majoránnás, bécsi ruzsás, meg a kiskutyás járta! Hej, édes aranyoskám, régen vót a, úgy bizony! Akkor vót a, mikor még én is citeráló cipellővel jártam a játszóra.

Kérésünkre jó kedvvel dudorászgat el néhány nótát:

Kis kertemben van egy majoránna-fa,
Ha alá mék, nem ázom meg alatta,
Rám hajlik a majoránna-fa ága
Kötényembe hullik apró virága.

Főfeküdtem tejes szögi halomra,
Onnan nézek szét legelő barmomra,
Ergye ruzsám, térítsd meg a legelsőt,
Mert elveszti az ezüstös csöngettyűt.

Könczöl szüle, de meg valamennyi varró-asszony tömérdek varrási formát tud. Mindig talál újakat is, vagy a régiekből változtatnak nagy ügyességgel. Az egyes moti-

RÉSZLETEK SÁRKÖZI FŐKÖTŐKRŐL. (130)

vumok községek szerint váltakoznak, de egyes községekben is örökösen módosul a divat, aminek a varróasszonyok anyagi érdeke az oka, akárcsak az újabb meg újabb portékával piacozó gyárak okai az úri divat szertelen változásainak.

Alsónyéken például, Szabó Juszti szőlőfürtös és pávás himet varr. Paprika Zsuzsa jóvoltából Decsen a vitorlás vagy evezős minta járja. Szél Judit asszonyom Öcsényben nem varr a világért sem egyebet, mint aminek a neve «három rózsa, három levél, három lik». Ha más fajtát kívánnak tőle, azt feleli:

— Hát nem tudi ked, hogy most ez a módi? E' hát!

Sokszor másolnak is. Ezt mondotta Bóli Judit, Öcsényben:

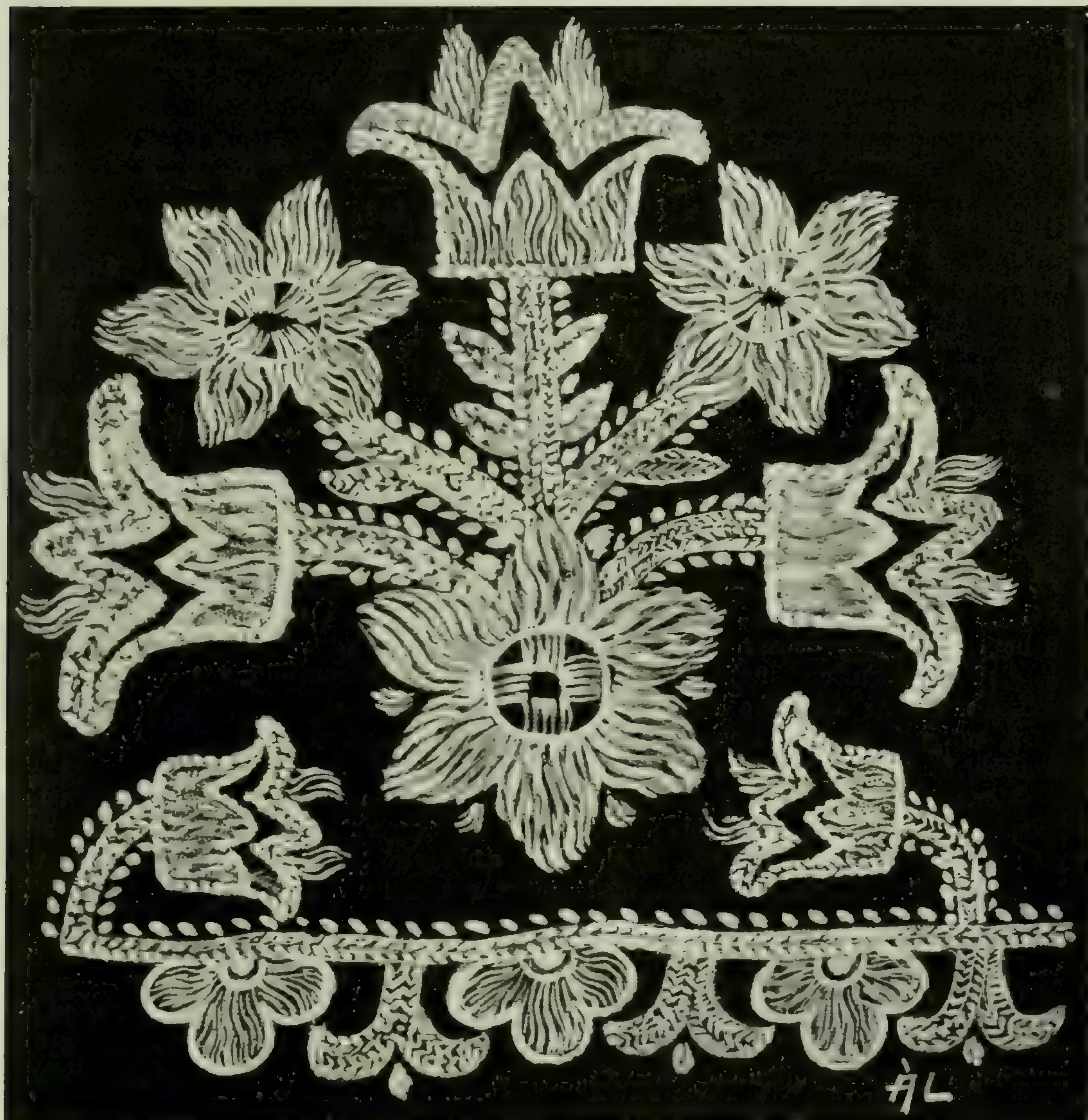
— Ha valami vidéki asszony fejibe látok új mustrát, jól keresztül nézöm s otthon lerajzolom, míg az eszembű nem távozott.

Szabó Juszti olyan himet többé nem rajzol, amilyent egyszer már kivarrt. Ez az ügyesség akármelyik rajztanárnak becsületére válnék. Szabó Juszti pedig írástudatlan nénike.

Végre a hímzőrámába feszített fátyolon elkészül a varrás; alábélelik fekete szövettel és beszegik. Alája finoman ráncolt selyemfodrot is varrnak s ennek alsó része a homlokra ér

le. Két csucsára fűző jön, ezzel kötik a fejre s tűkkel a hajra erősítik. Képeink mutatják legjobban, a főkötők milyen csodálatos gazdagsága van még Sárközön.

Nézegessük az egyes fejkötők varrási módját, díszítési elemeit, végezzünk egy kis ornamentika-tanulmányt, ismerkedjünk meg az egyes díszítőelemek annyira találó nevével s a magyar embernek a hasonlatos kifejezéseket mesterien alkotó tehetségével.

RÉSZLETEK SÁRKÖZI FŐKÖTŐKRŐL. (131)

Az aprólékosnak, tömöttnek, gazdagnak látszó hímzés varrási módja egyszerű: zsinórosan fonatszerű öltések adják a szélesebb vonalakat, a keskenyebbek egymásmellé sorakozó sima öltések. A motivumok természete szerint, tehát más-más varrást használnak (129). A virágok és levelek beszegésére szolgál az *inazás*, a láncöltés, vagyis az öltéseknek láncszerű egybekapcsolása. A levelek vagy virágok belső terét leginkább *metéléses* varrás tölti ki.

Az egyes párhuzamosan haladó ölléseket a metélt tésztához hasonlítják, ilyen például a *fogazás*. A kivarrandó területet először egyszerű öltésekkel *elagassák*: kitöltik. Erre azután cikk-cakkos irányban ráviszik a felső ölléseket. Itt is otthonos az általánosan ismert hamis-öltés, amit ők *hazug*-nak neveznek.

Díszítő elemeiket a leírt külömböző teknikák szerint nevezik el. Például: metéléses ruzsa (128), inazott metéléses ruzsa, fogazásos ruzsa. A kivarrás persze már a gyakorlat és az érzék dolga.

A parittya főkötőkön két sáv van, melyeknek végei egymáshoz záródnak (126). A felső sáv keskenyebb és ívelt, az alsó nagyon enyhén hajlik és sokkal szélesebb. A felső dísz, középen, rendesen két részre tagolódik. Az alsó egész hosszában tömött, szélességében pedig két részből áll; keskeny szegélyezés, melyet a felsőtől egyenes vonal választ el. Ez gyakran egyes, de kettős vonal is. A vonalpár közét azután vonalrovással, vagy egyébként töltik ki. Egyenes vonal helyett apróbb íveket is alkalmaznak. Sokszor a választó-vonal teljesen hiányzik s ilyenkor a keskeny szegélyből külön futódísz lesz. A főkötő díszének zömét tévő szélesebb alsó díszítés szélei egyenes vonalak úgy, hogy az egész hosszúkás, négyszöges mező. A tulajdonképeni feladat ennek a mezőnek minél művészibb kitöltése.

A régibb alakú szabott főkötők (137) díszesebbjein a középrészt külön hangsúlyozzák valami nagyobb virágzattal, s mellette kétoldalt szimetrikusan más dísz van, amelyre azután a sávmegoldás következik. Ehhez csatlakozik a két felfelé menő ág egészen szervetlenül.

Leggyakrabban használt díszítési elem (128) itt is a végtelenül sok változatban előforduló rózsa és tulipán. A rózsának egyik változata a *félrózsa*, szintén legkülönbözőbb formákban és összetételben található.

Régebben a legdíszesebb főkötőket *majorána*, vagy más néven *bécsi ruzsa* és *kis kutya* díszítette. Ezeket ma már csak az öreg asszonyok ismerik s mindig kedves visszaemlékezéssel. E régi főkötők vonalmenete, elosztása és kivitele példásan művészi. Ma legjobban szeretik a *vitorlás*, másképp *lapátos*, *evezős* formát. Egy rózsa körül átlós irányban négy levelet úgy helyeznek el, mint ahogy a szélmalom *lapátjai* terjeszkednek.

Kedvelik a már említett «három ruzsa, három levél, három lik», a szőlőfejes, pávás és rákos nevűt. Az első neve híven fejezi ki az összetételt.

A növényi díszítő elemek közül megemlíthetjük még a *gránátalmát*, a *mákfejet*, a *makkot* és különösen a *levéldiszt*.

Mértani díszítő elemek: a *csillagos*, sokféle változatban a *kanyargós* hullámvonal, a *csigás* volutaszerű vonal. Az utóbbinak egyik változatát *essesnek* nevezik, mert az *S* betűre emlékeztet. Érdekes a *vízfolyásos-lik* elnevezés, ami kis körökből összerakott hullámvonal.

A virágok köré és a vonalak mellé jut a pontszerű *kis bütök* és *nagy bütök*, a kis és nagy *ók*. Ez a szó «ok»: az ókulárét jelenti.

Általános szemlét tartván a varrás módja és a jellegzetesebb díszek fölött, nézzük meg főkötőképeinket egyenkint közelebbről. Csudálatosan szépek és változatosak.

A 132. kép a legrégibb formák közül való *kiskutyást* ábrázolja. Nevét a magasabb virágok mellett álló, sajátságosan stilizált állatmotivumtól nyerte, amellyel az egész országban folytatott gyüjtőutunk alatt csak itt találkoztunk. Az alakot bizony madárnak is nézhetnők, mert hiszen csak két lába van, s feje helyén tulipán-féle dísz; farka tömött, kacskaringós; testét zeg-zugosan tört vonal tölti ki.

A rajz két arányos hosszasan elnyúló félből áll. Az alsó frizszerü dísz s azon a négy kutyát zeg-zugos vonal választja el a szegélytől, mely viszont egymás mellé sorakozó négylevelü rózsaféle s ezek szirmai körul ívalakú levelek nyúlnak ki; hamarjában valami vastaglábu pókokat látunk bennök. A felső friz közepéből hármas virágszál ága nyúlik föl, mint szimmetrális tengely. A tengely alsó része rózsa, rajta kevéssé szervesen tulipán, mely virág alul két kacskaringóból nől ki. Mellette fekszik két virág. Nevét bajos volna meghatározni. Rövid száron egy szívalakú virágrész ül, három-három szirommal.

A virág üres belseje a *terem*, melyet apró pontok tarkáznak. E fölött ül a virág magháza, rajta kétoldalt kacskaringók, melyeknek érintkezési pontján van három kis vonalka: a virág bibéje. E virág felé fordul jobbról és balról a két kiskutya. Előttük cérnagombra emlékeztető egy-egy bütyök s a butyok körül pontok. A másik két kis kutya emezektől elfordul. A kutyák között lévő virág ujabb szímetrikus részt képvisel. E középvirág hasonlít a most leírthoz, csak a tulipán helyét hosszukás négy szirom rész foglalja el. Belsejét zeg-zugos vonal tölti ki. A frizt a középső fekvő virágokhoz hasonló visszahajló virág fejezi be, mint a zeg-zugos hosszú vonal folytatása.

A lap felső két sarkában külön álló motivumok vannak, inkább valami térkitöltők mint virágok: a csirázó, kettémetszett babszemre emlékeztetnek. Egy bütyköt karika vesz körül. Ezt két oldalt ív alakban hajló vonal: *in* zárja be. Belső részeiken levelek vannak, míg kivül pontok követik. A közép bütyök alatt tulipán-féle. A 133. sz. kép gazdagabb kialakulású kis kutyás. A beosztás ennél is ugyanaz, az alsó szegéllyel együtt. Az elválasztó vonal már egyenes, rajta pontokat bezáró ívecskék futnak végig. A középső virág ötös elrendezésű. A más változatban stilizált kiskutyák feje az elválasztó vonalhoz esik közelebb. A kutyáknak itt már van szeme és füle. A köztük lévő virág összetettebb: két kacskaringón rózsa ül, belőle két még kisebb kacskaringó ágazik. A száron hármas osztású levél, két levél és egy féloldalos kacskaringó. A két szélső sarokvirág külön áll ki mellőlük; csigákkal tarkított hullámvonal vezet a sarokdíszekhez: az előbb leírtakhoz ezek hasonlóak, de itt határozottabban és tömörebben jelennek meg.

A 134. kép kiskutyás rajza még díszesebb. A szegélydísz és elválasztó vonal az előbbihez hasonló. A nagy középvirágszál kacskaringóval kezdődik, mellőlük két oldalvirág nől ki, amelyet már jól ismerünk. A rózsa is azonos, de a mellette lévő csillagok nem száron ülnek, hanem külön állanak. A kis kutyák hasonlítanak a 189.-hez, de gazdagabbak. Itt is látjuk a sarokvirágot. Belőle három levéllel ellátott cikk-cakkos vonal vezet a felső, lefelé fordított virághoz. *A 135.* képen a negyedik kiskutyás is jóismerősünk, alkatrészeivel már találkoztunk. Középvirága gazdagabb, két oldalán mákfejjel. A sarokdísztől fölfelé vezető vonal mellett még egy vastagabb hullámvonal is halad. A sarokdísznél is már viszontlátásról szólhatunk. *A 136. sz.* kiskutyásról is kevés ujat tudunk mondani; több apró mákfejet hordó középvirágzata még gazdagabb; a fölfelé menő zeg-zugos vonalon két egymás felé boruló leveles ág van. *A 140.* képen új a motivum és az elrendezés: *a nagymajorannás* van előttünk. Ez is, mint a kiskutyások, egymás mellé sorakozó három szimmetrikus részből áll, e részek azonban itt egyenlők. Itt is van egyenes választó vonal, s ezen ül szorosan a virágzat. Mindegyik csoport rózsábóli ndul ki. A rózsa fölött kis kacskaringók huzódnak meg, följebb nagy összetett rózsa foglalja el az egész virágzat közepét. A rózsán pontozott vízszintes szár, végein öt-öt levél. A nagy rózsa tetején: háttal egymás mellé szoruló két csiga négy csillagcsoportot tart. Mellettük fogaskerékhez vagy körben forgó rakettához hasonló diszités. Az egészet jobbra és balra hajló dús lombozatu ág környezi, a szamártövis, a mácsonya virágjára emlékeztető végződéssel. A bokréta tengelye és a két ág között lévő terecskét egy pont és két kis nefelejts tölti ki; az alsó szegély itt másforma: egymás mellett szorosan álló rózsák, leveles, virágos kis fekvő ágak váltakoznak s töltik ki a teret. A sarok virágja itt hiányzik. A vízszintes választó vonalnak folytatása a fölfelé menő kettős párhuzamos ívekből álló vonal, melynek csucsain fölváltva szív és rózsa ül. Az ívek homorú oldalait kis bütykök töltik ki. A vonal fönt derékszögben egy darabra befelé kanyarodik a szegletdísz egy részeként. Alatta a sarokdísz másik részének felső része nagyon emlékeztet a volutás jóni oszlopfőre. A 141. lapon lévők is nagymajorannások, a teret kacskaringók serege tölti ki; kétcsillagú rózsa uralja az egészet.

A 137. kép középső főkötője szintén majorannás mintát mutat. A beosztás ugyanolyan. A belső vagy összetett rózsa helyett a száron levelek és kacskaringók vannak, oldalt rózsákkal; felül tulipán. A szegély apró kis négylevelű virágokból áll, amiket hullámvonal köt össze.

A 138. képen két parittya-főkötő van, az eddigiektől eltérő ábrázolásban. Amazok ugyanis egy teljesen szétfejtett főkötő kiterített alakját mutatják, hogy a hímzés egész mezejét szemlélhessük. A 138. képen lévő főkötők azonban nincsenek szétfejtve: csak közepükön összehajtottuk s így jól látszó szimmetrikus felük van előttünk. A főkötő széles fekete része fedi a homlokot. A bal főkötő is majorannás. A virágok ritkábban állanak, ami a szemnek sokkal kedvesebb. A széles virágok az utóbbi mintához hasonlítanak, a szegély azonban a kiskutyásokéhoz. Hasonló a 139. képen levő jobb oldali minta is. A 142. képen *a kismajorannás* szintén régi alak. Nagyjából a nagymajorannáshoz hasonlít, de egyszerűbb. A virágzat itt is egy rózsából nő ki. A két alsó szár rövid, csak kevéssé hajlik föl. A fölfelé menő szár hiányzik. Ugyanabból a rózsából hajt ki két mákban végződő szár. Ezek között négy nefelejtsszerű virág. A szegély két-két vastag és vékony megszakított tojásdad alak; a vékonyabb íveket apró pontok koszoruzzák. A sarokdísz itt is hiányzik. A fölfelé menő vonal a már látottal azonos. *A 137. kép* legalsója *a tulipános félrózsás.* Nagyon találó elnevezés, mert félrózsában ül a tulipán. E fejkötőnek csak alul van dísze. A középrész nincs kiemelve. A friz elemei zárt sorban sorakoznak egymás mellé; két nagy összetett rózsa van összekötve a tulipános félrózsával. A rózsa között a teret egy vékony összekötő metélés, leveles inda és hármas nagy tölgyfalevél tölti ki. Érdekes, hogy a minta főbb motivumaihoz analogiával szolgál egy felsőmagyarországi cukortörő ércmozsár-diszítése a XVII. századból. (208.)*

E minta alatt lévő két kis ág más főkötőről való. Hullámvonalokon *ok*-ok, karikák vannak. A legfelső egy régi főkötőnek valahonnan a láda fenekéről elékotort darabja. A választó vonalok köze kacskaringós vonal ; a szegély kétféle tulipánból áll; az egyiknek kitöltése metéléses, a másiké *inazott*; belsejében bütykök. Maga a diszítés öt virág, melyek közül a jobboldali ötszirmú, *körülinazott,* konturázott metéléses rózsa, a másik inkább levélalak. E kettő fölött (képünkön alatt): kacskaringópár. Ilyen csak a középső pár fölött nincs. *A 138.* kép jobboldali mintája metéléses-rózsás ; választó kettős vonala sűrűn körülpontozott. A szegély az ívekbe beillő leveles kacskaringókból áll. A széles frizben körülinazott metéléses-rózsa, amelyet inda köt össze érdekesen új tipusú virággal.

A 139. baloldali kép: *kis bécsi rózsás.* A főelem két-két metéléses rózsa, alájuk hajló, kis virágszállal végződő szárral. Az egymásnak hátat fordítani látszó rózsák között leveles szár halad fölfelé s a végén kacskaringóval szerkesztett tulipánszerű virág ül.

A 140. kép felső mintáját tulipánosnak mondják, bár rajta éppen a tulipán nagyon vérszegény. Sokkal jobban szembetünik a hüvelyes vetemény gyümölcsére emlékeztető új elem : három rózsából nő ki a tulipánnal egy eredettel. A teret váltakozva egy és három *ok* tölti ki. Az egyenes választóvonal alatt látjuk a legtisztábban kifejlesztett *ók*-os szegélyt. A 142. bal széles frize hasonló ; a szegélynek más a levele.

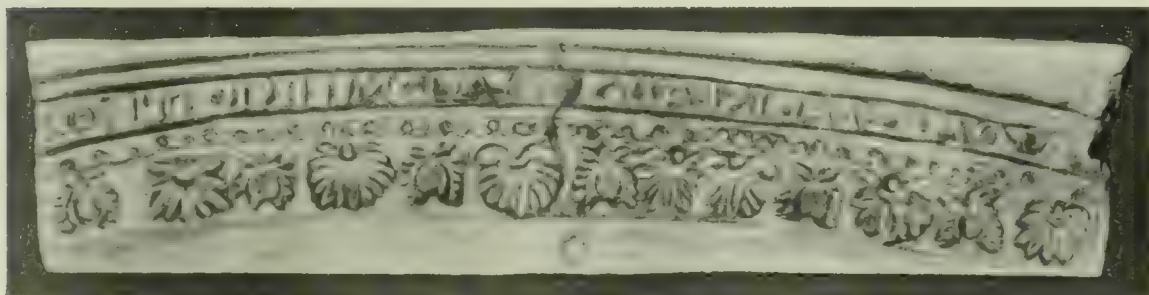
A 143. kép : *pávaszemes-makkos-rózsás.* Az öt fővirág közül a nagyobbak rózsát is, de meg felső részük be nem zárása révén, a pávaszemet is formázzák. E fölött van a három *makk*, amit ezen a vidéken így ábrázolnak. Bizonyára a makknak csak az alsó részét, a köpüjét mintázzák. A rózsa négy levélből és három makkból nő ki, oldalán három levele s lent egy csüngő tulipánja van. Mellette tulipánból és tölgylevelekből bokréta. A 144. alsó a *makkos-félrózsás,* rendkívüli bájos rajzzal. A makk a rózsa belsejéből néz ki, mintha szem volna. Makkok alkotják a pávaszemes félrózsa bibéit. *A 145.* jobboldali szegélydíszítése már ismerősünk. A baloldali az eddigi tömötteknél is tömöttebb minta : hullámvonalon közvetetlenül két rózsa és egy kacskaringó van ; az elválasztó vonal rovátkás ; a szegélyen szorosan egymás mellett : szív, rózsa és bütyök.

* Ladomierszky László de Eadem, 1707-ben férjhez adta Zsuzsanna nevű leányát kismalonyai Malonyay Ferenchez, II. Rákóczi Ferenc ónodi várkapitányához s leányának hozomanyúl odaadta a szilvásujfalussi Ujfalussy Zsigmondtól 12.000 réhnus forintokért megvett alsóhraboci (Alsógyertyám) birtokát «kőudvarházzal» egyetemben; Ladomierszky Zsuzsanna kelengyéjéhez tartozott egy bronz-mozsár, melyet a család mai napig megőrzött s most Malonyay Ferenc alsógyertyáni kuriáján van, ama kurjában, melyet Ladomierszky László, Zsuzsanna leányának adott hozományul, 1707-ben.

A 146. baloldali: tulipános-rózsás. Tulipán- és rózsaparok váltakoznak, fölöttük külön álló tulipán és kis pipitér forma. E különálló elemeket alul fűrészvonal köti össze. A szegély-rózsák sorozata közös indán; köztük háromszögű térkitöltő levél. A fölfelé menő ág ismét más minta: tulipános és rózsás.

A 147. jobboldali: ikerpáros virágokból áll. Az egyenes vonalon szárnélküli tulipánból nő ki a két virág. Az egészet apró szívecskék körözik. Fölöttük egy csillag. Az egész csoport a korona alakját adja. A baloldali a ritka példányok közé tartozik, mely térbeosztás dolgában különbözik az eddigiektől: három szokatlanul nagy virág tölti ki ritkásan az egészet. Csillagból nő ki a szár. Alatta két lapos tulipán, középen a tőhöz hasonló két csillag, tetején egy hasonló tulipán. Ennek formás fekvései töltik ki a hézagot. A szegély félrózsás.

A 206. felső: *félrózsás-ókos.* A tömött virágzatban két rózsa és a lóheréhez hasonló elrendezésben háromlevelű dísz; a rózsának mintha négy szája volna; a levelek tövében is három ilyen száj van, ami tulajdonképen a makkok felső nézete. Ezek az *ók*-ok. Az alsó mintának kellemesebb a jól látható ritkás dísze. A balradőlt tulipánon félhold alak, ebben a makk. Valamennyi tulipán közös indán ül, amely alatt gyöngyösen sorakozik két-két levél, két-két makk és egy rózsa. A vonal alatt a rózsafejek ellenkező irányba néznek. A 209. balnál széles inda alatt és fölött vannak a rózsák s levelek metéléses formái. A szegély már

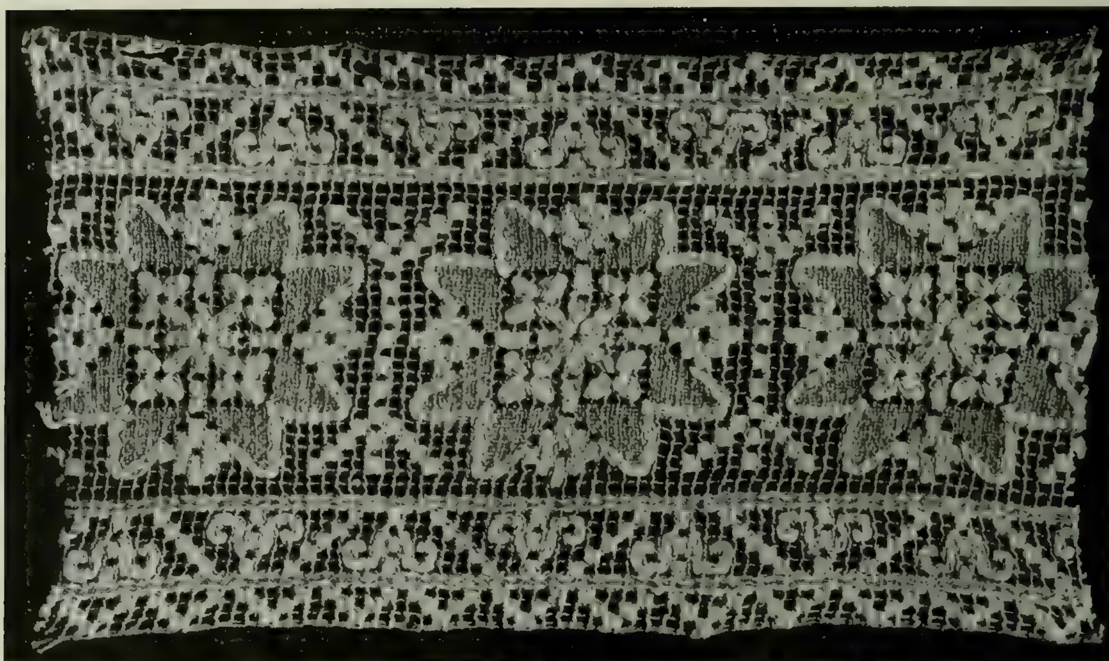
AZ ALSÓGYERTYÁNI ÉRCMOZSÁR DÍSZÍTÉSE. (208)

ismeretes. A felmenő ág csillagos ókos. A jobb főkötőn kanyargós indán levelek, makkok; nincs választóvonal és szegély. A felmenő keskeny díszítés mintája a széleséhez hasonló. A 154—160. mintái szokatlanul gyérek. A díszítések eddigi pazarsága után szegényesnek tartjuk ezeket az egyébként jellegzetes díszítéseket; a szegély ilyen keskenysége ritkábban fordul elő. Csakugyan: ilyen főkötőket inkább csak zsellérasszonyok viselnek, akiknek bizony nem telik, hogy a varróasszonyokat fizessék.

Érdekesek a 156. alsó mintáján a rózsák felé hajló ferde íveslevelek. Valamennyinél kedvesek az apró virágok.

A 163. bal mintáján eredeti a felfogás: a zavaros virágokat az indák keresztül metszik. Mellette a metéléses rózsás leveles minta, ismét szegély nélküli. A 164. jobb mintái ellentétben állanak a tömött és ritkás elrendezéssel. Itt először találkozunk a *kanyargós* formával. A minta is újszerűségével hat. A két friz rajza egyébként azonos. A jobb szegélye gazdag kanyargásokkal áll egyedül. Itt hiányzik az elválasztó vonal. A 165. alsó rendkívül előkelő; a szép nagyrózsákat csipkekörök övezik rajta. Beható szemlélődés után fölfedezzük a tölgyfaleveleket, jobbról a félrózsákat, fenn jobbról a makkokat. A 166. baloldali elrendezése kissé talányos. Behatóbb vizsgálódás után látjuk, hogy négyágú galyon levelek vannak, s az első galy végén kis virág ül. A leveleket hármas levél csoport és rózsák töltik meg, kissé zavarosan. A jobbfelőli minta elrendezése már sokkal világosabb: a nagy rózsák azonnal meghatározzák a minta jellegét: nagyrózsás.

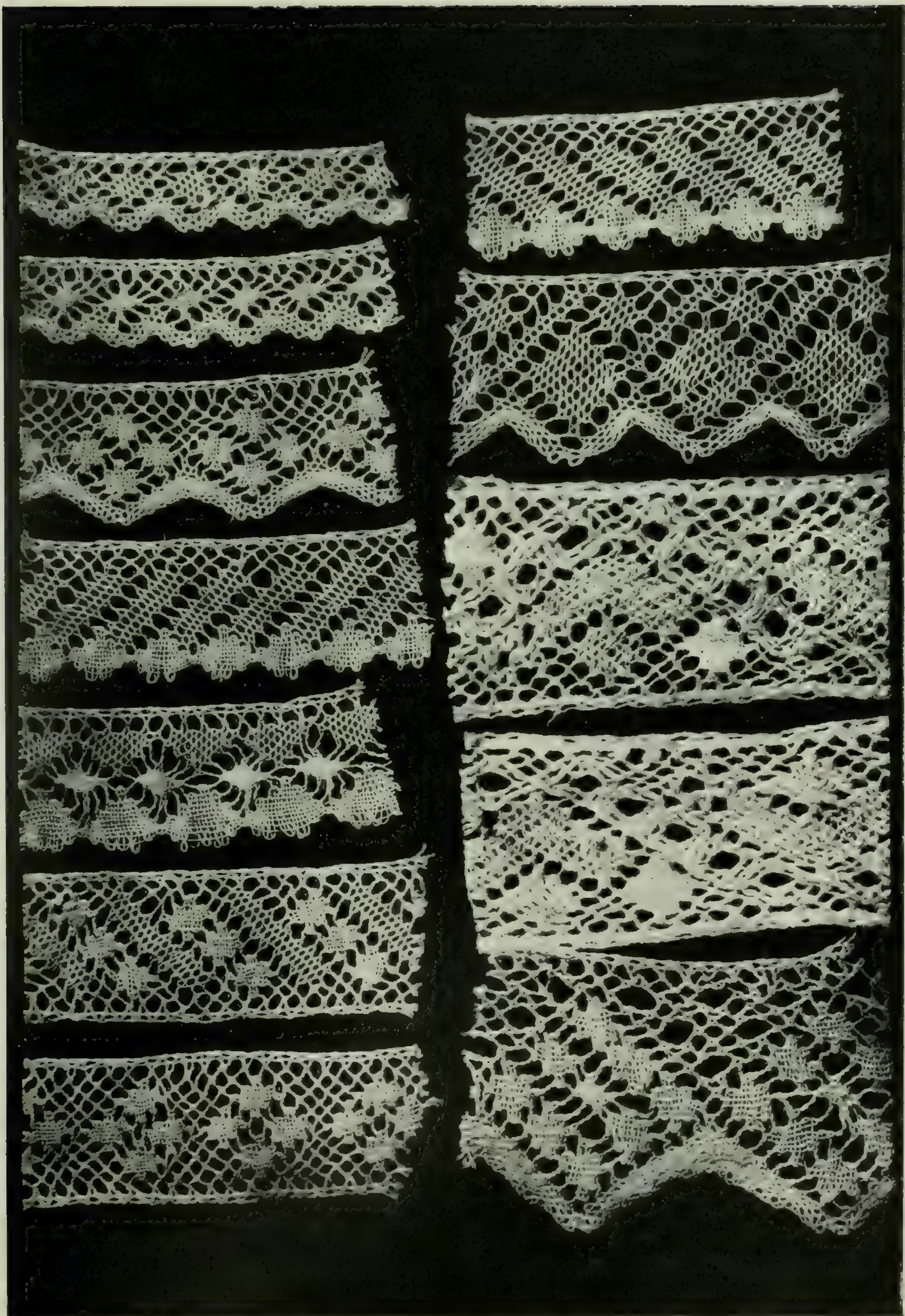
A 167. jobboldali frize kuszáltsága mellett is tetszetős, az elrendezés eleje a kacskaringósok közé sorolná. A jobboldali rész azonban teljesen érthetetlen. A 169. csoport nagyon érdekes. A jobboldali sajátos virágait nem láttuk eddig. A baloldali nem látszik népiesnek. Valami barokkos izlés van rajta. A két pólyaszerű minta között rácsos díszt alkalmaznak. *170.* Kerestük már, hol van a magyar nép kedves virága, a rozmaring? Végre ráakadtunk a felső minta rózsái körül, nagyon visszavonult helyzetben. Egészen ujak az alsó rózsáit megkoronázó *fésűs ágak*. A 174. baloldalin a pontokból álló kacskaringó, a jobboldalin a fríz és a felmenőág új mintája érdemel figyelmet. És találunk szüntelen ujabb és ujabb formákat!... Nézzük meg a 175. felsőnek tulipánokból alkotott csipkés szerkezetét: olyan szép, hogy alig tudunk tőle megválni. A 176. gazdag díszei között a középső *ók*-os jól kifejlesztett hullámvonala jellemzi a mintát. A 179. baloldali szokatlan minta: mintha a biborvégeknek a geometriai alakok felé hajló díszeit utánozná. A 180. felső rózsájánál

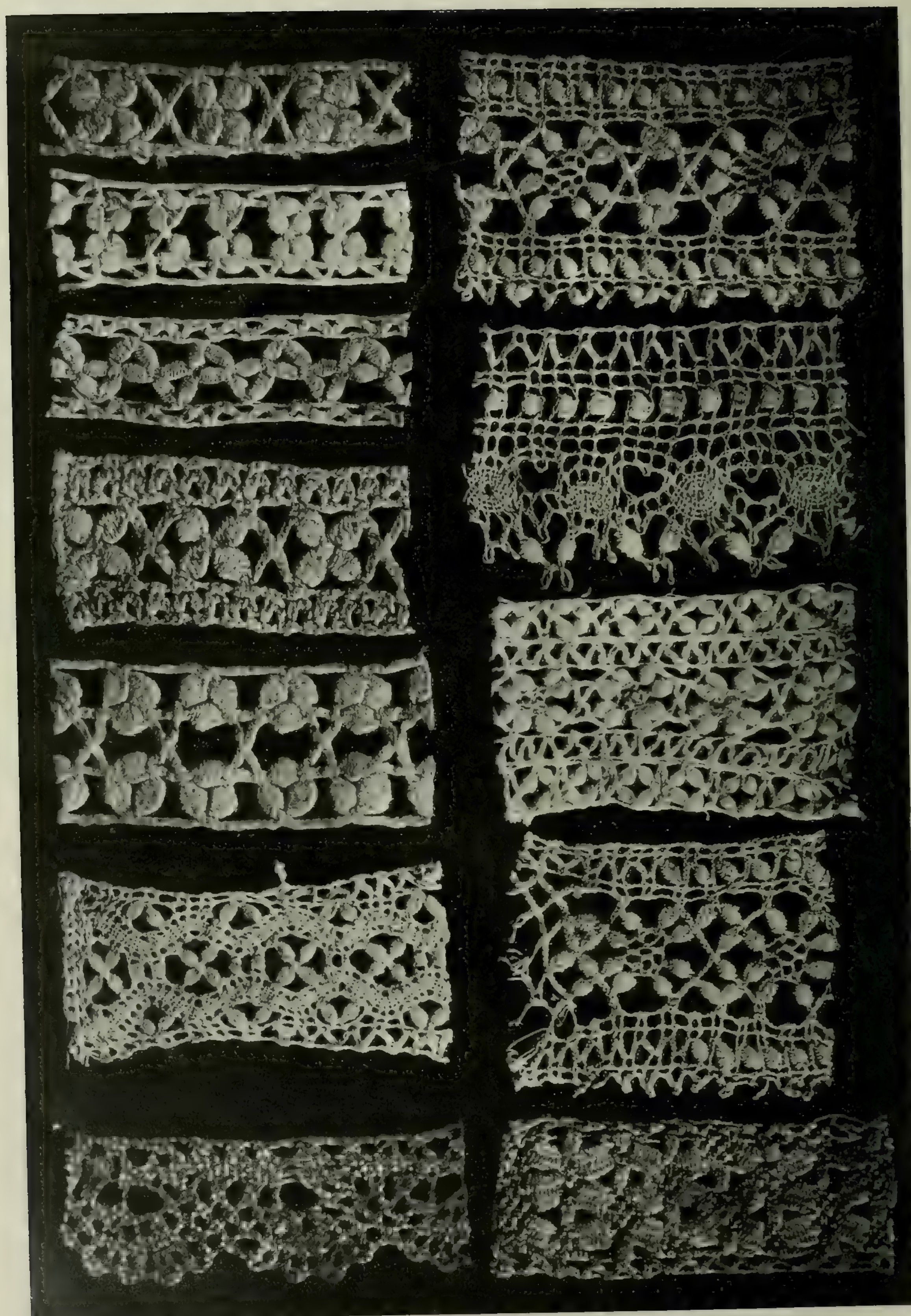
SÁRKÖZI GABÓCA. (209)

feltünik a rózsát beterítő inazás. A 181. alsó tömött rózsái között makkos virágbokréta húzódik meg. Egészen sajátságos a jobbfelé hosszan húzódó, szögletesen fölfelé tartó makkos ág. A 187. lapon a középső és a 188. lapon a felső tünteti fel a *vitorlás* mintát. A 190—198. lapokon különféle többé-kevésbbé egyszerű alakítások vannak, de talán egy sincs olyan, amelyikről valami érdekes formaötletet ne olvashatnánk le, ha az alapformákkal már jól megismerkedtünk. A 199. alsón a rózsákat összekötő és kelyhüket hurokkal alkotó inda a nevezetes. A 201—206. lap a most divatozó mintákat mutatja, s ezeken örömmel látjuk, hogy a sárközi nép finom formaérzéke még mindig igen egészséges.

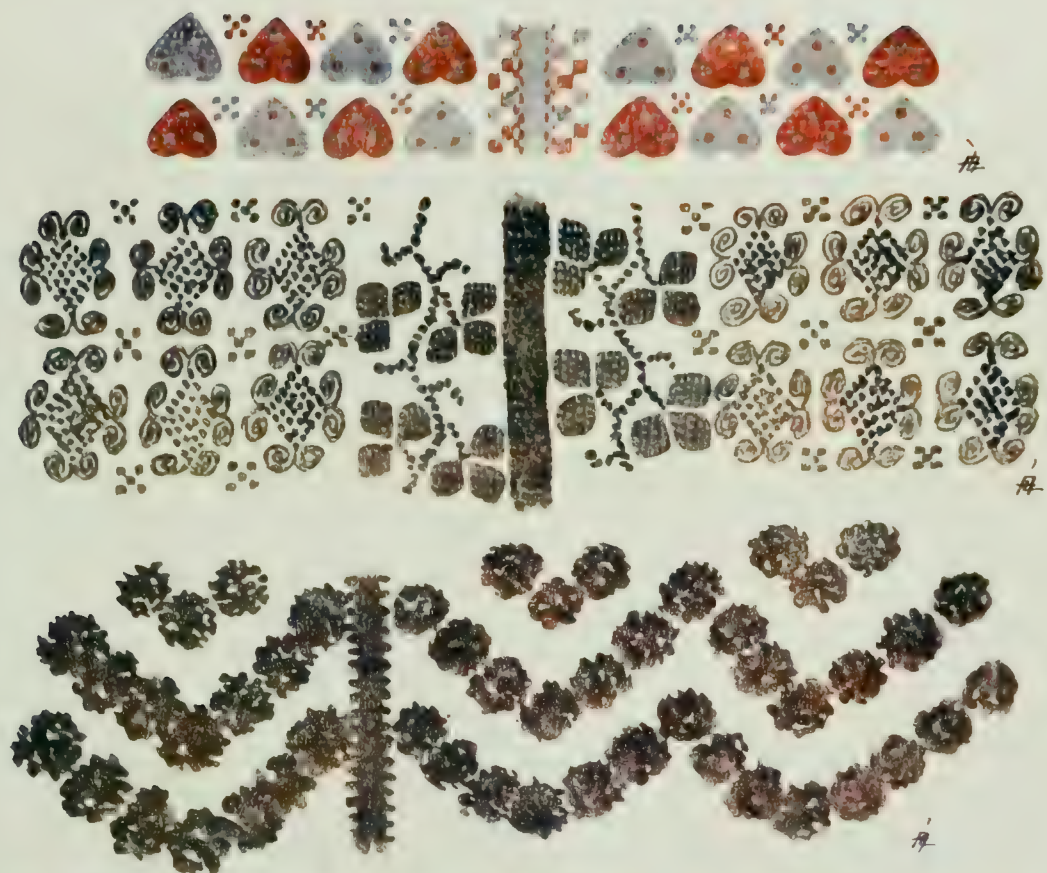
Szines főkötőket az I. és II. színes tábla ábráin látunk. A főkötőkből aránylag keveset hímeznek szinesen. A formák többé-kevésbbé azonosak a fehérvarrásuakkal, amelyek tartózkodó voltukkal bizonyára szebbek s mint népies alkotások: eredetiebbek. A módos menyecskék dúsabb varrásu főkötőt viselnek. Noha egy főkötő 6—8 korona, a gazdagabb menyecske csak öt-hat hétig ha hordja, azután valami szegényebb asszonynak ajándékozza. A főkötőt általában csak 3—4, legfölebb 5—6 évig viselik. Ekkor már nem

SÁRKÖZI GABÓCÁK. (210)

SÁRKÖZI GABÓCÁK. (211)

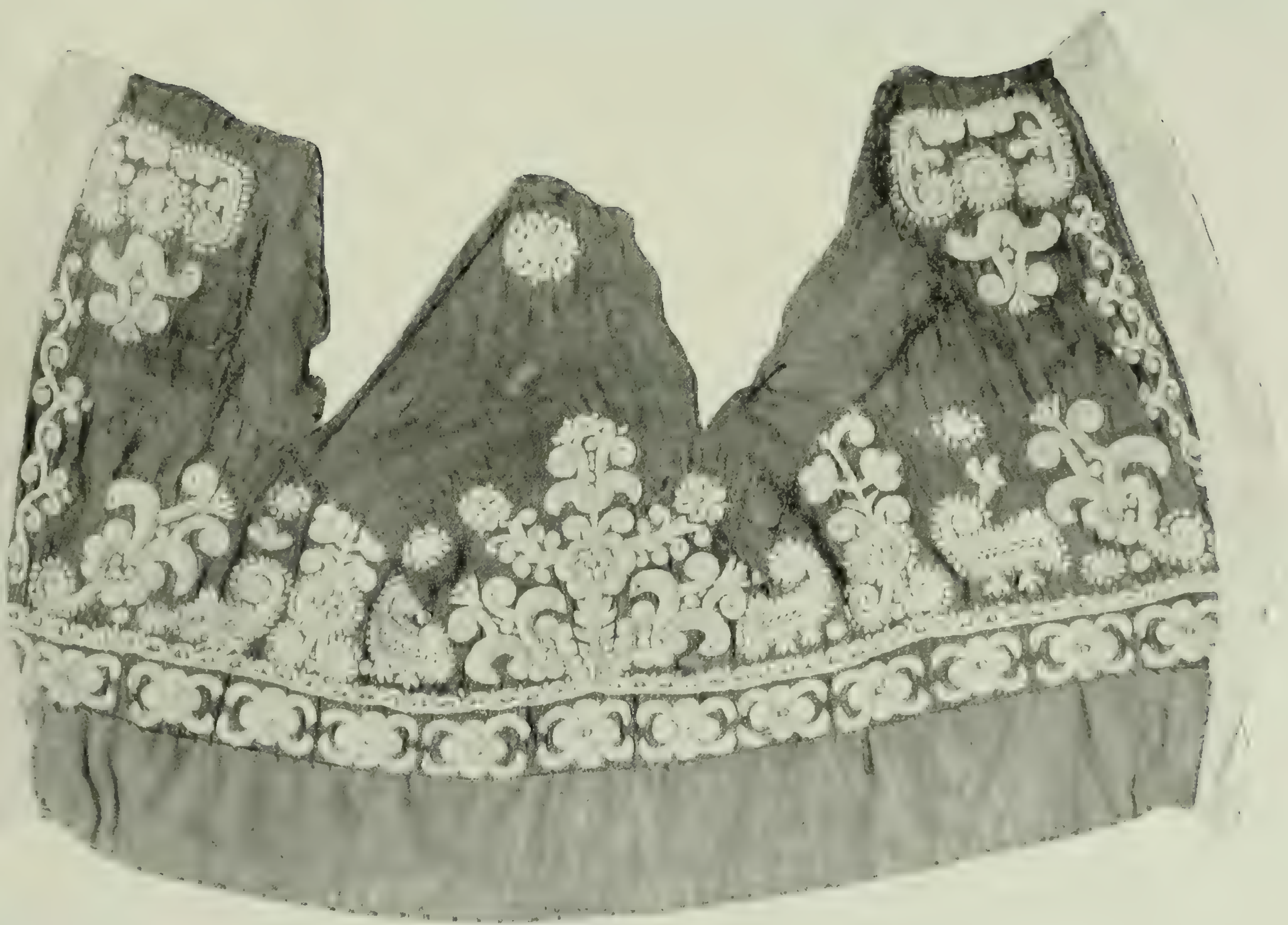

SÁRKÖZI HIMZÉSEK. (XIII. tb.)

A felső három sáv női ingekről. — Az alattuk lévők sárközi színes fökötökről.
A felső sáv *szíves*, alatta *tölgyfaleveles*, ezalatt *nagy penzes*.

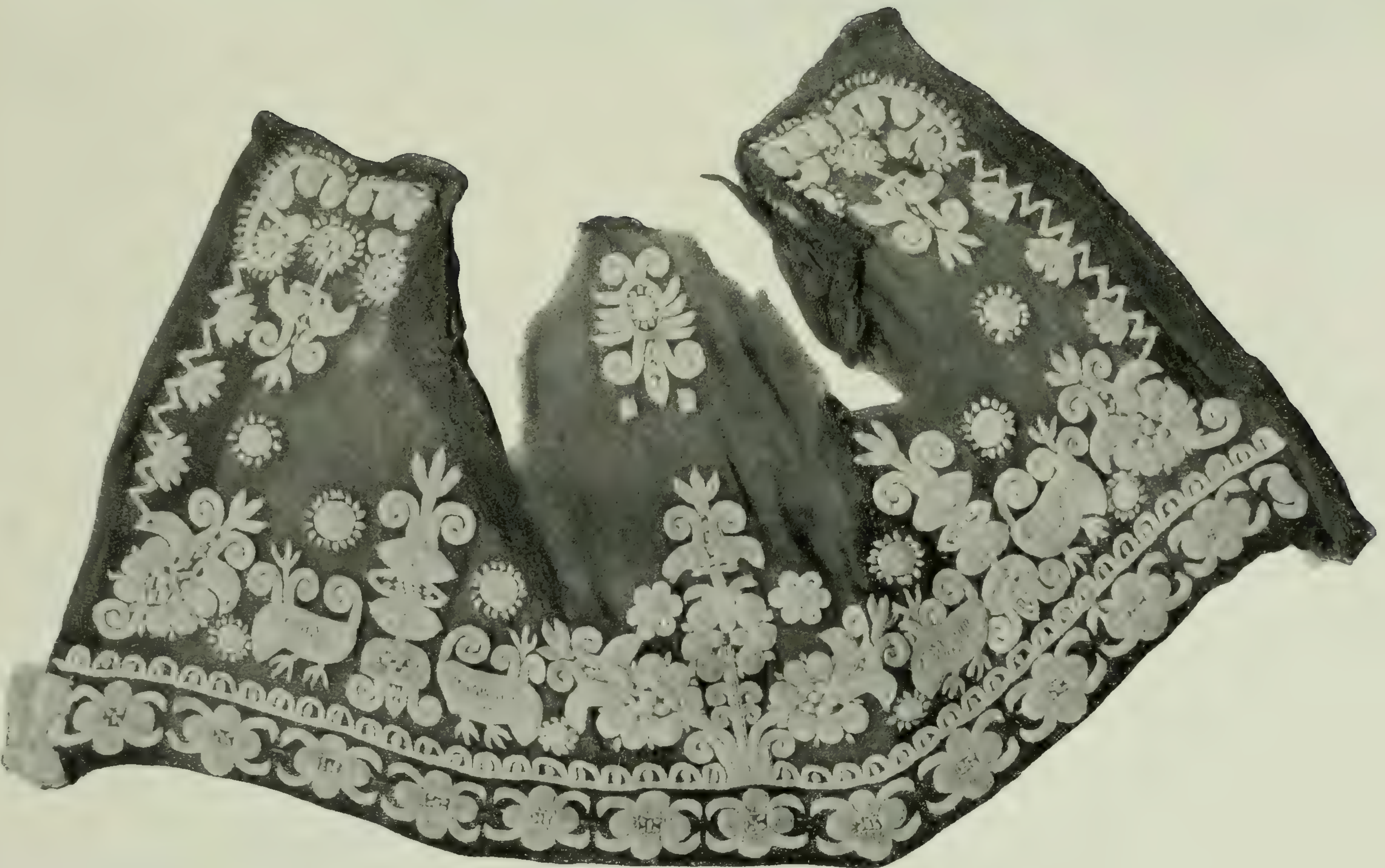

SÁRKÖZI RÉGI ALAKU SZABOTT FŐKÖTŐ. (132)
«Kiskutyás» régi minta.

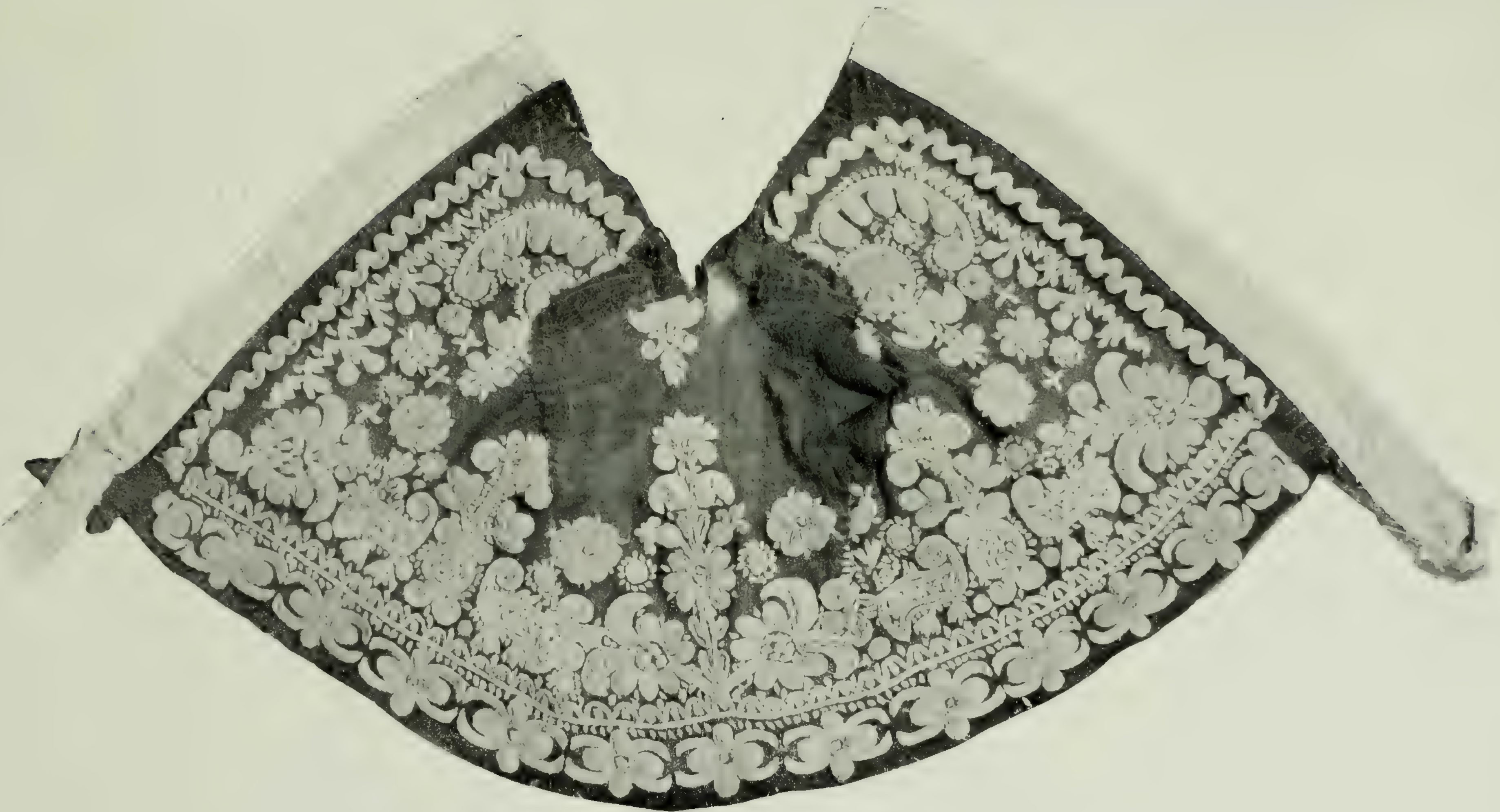
SÁRKÖZI RÉGI ALAKU FŐKÖTŐ. (133)

Régi «kiskutyás».

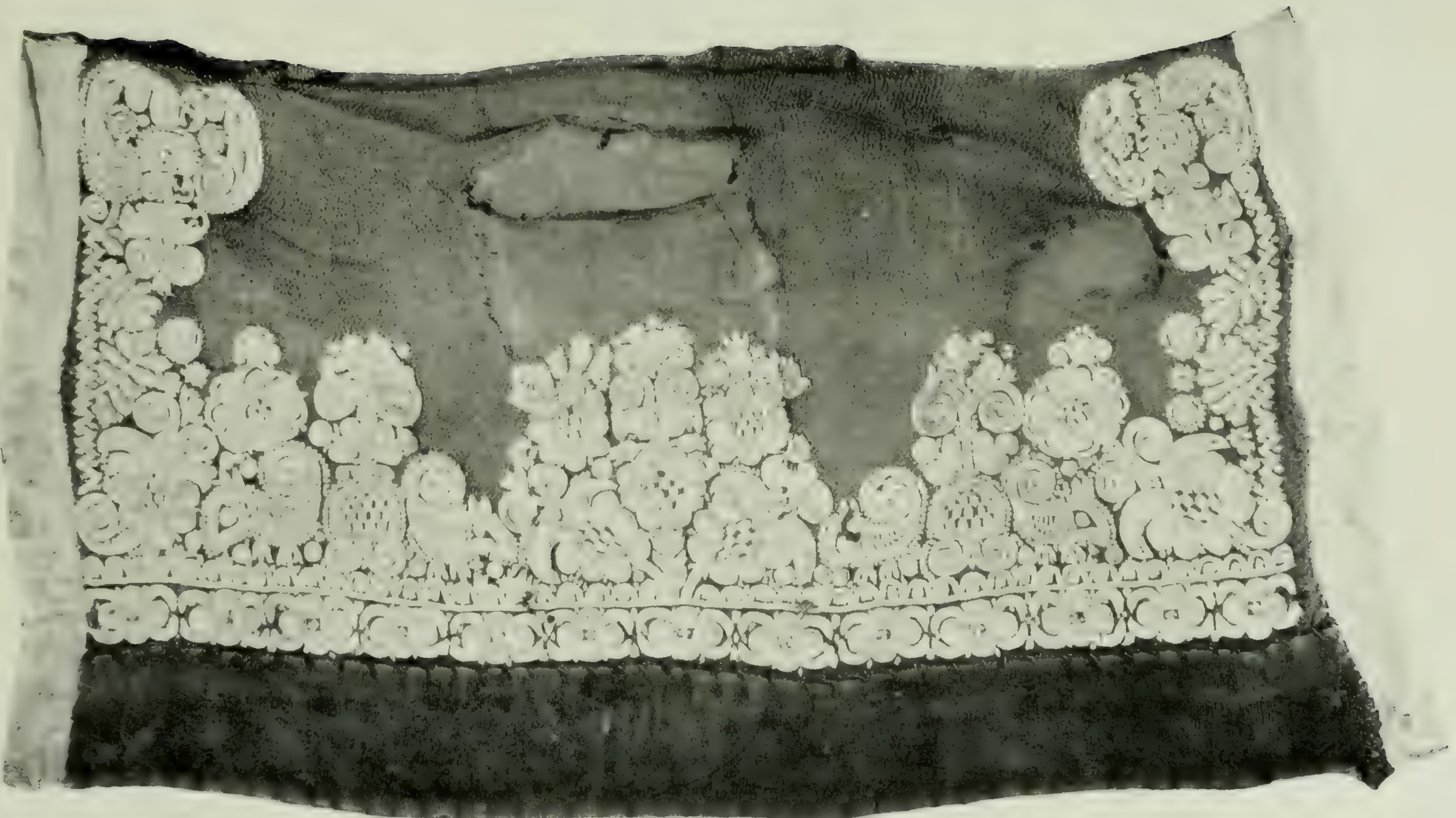
SÁRKÖZI FŐKÖTŐ. (134)

(Régi «kiskutyás».

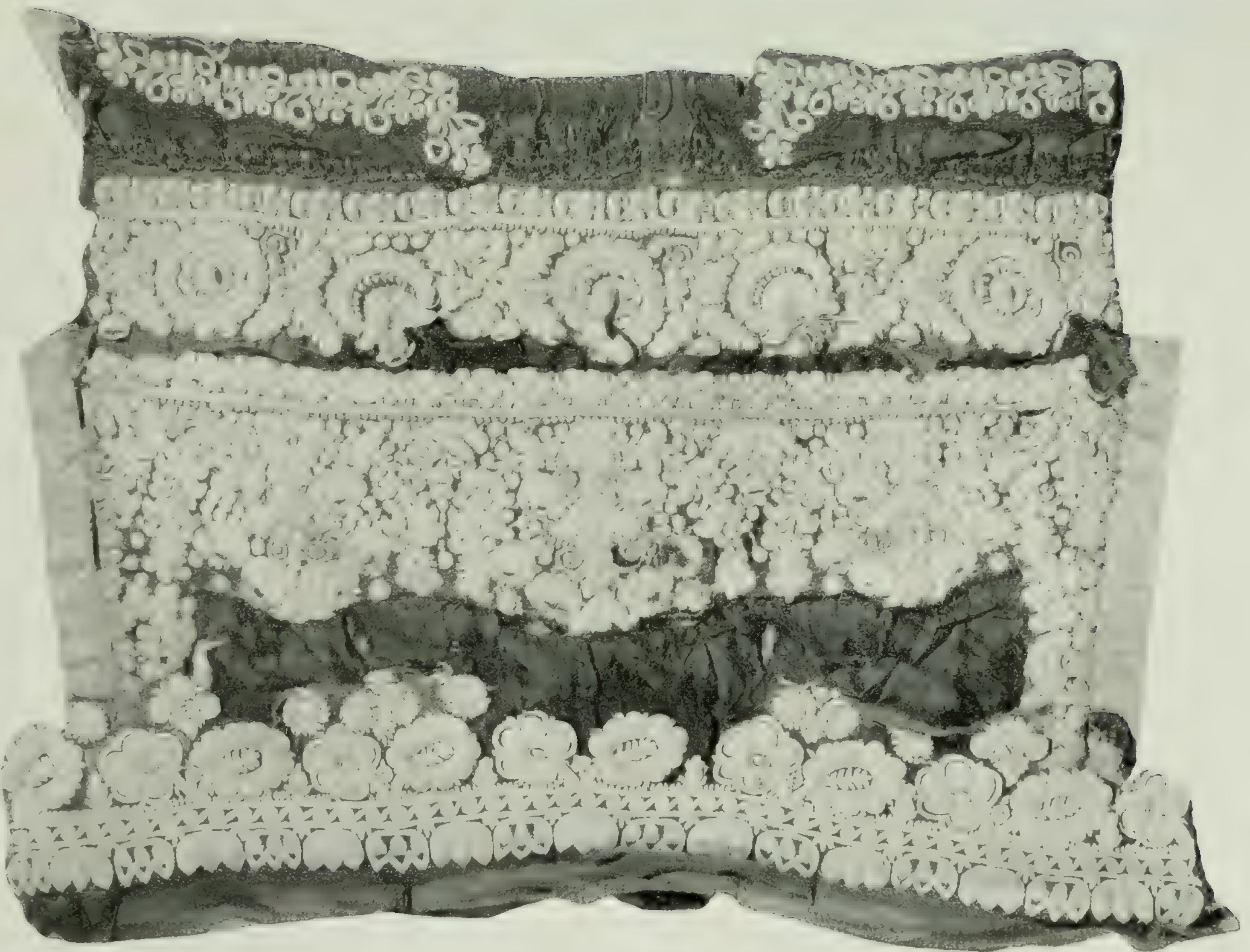

SÁRKÖZI FŐKÖTŐ. (135)

Régi »kiskutyás«.

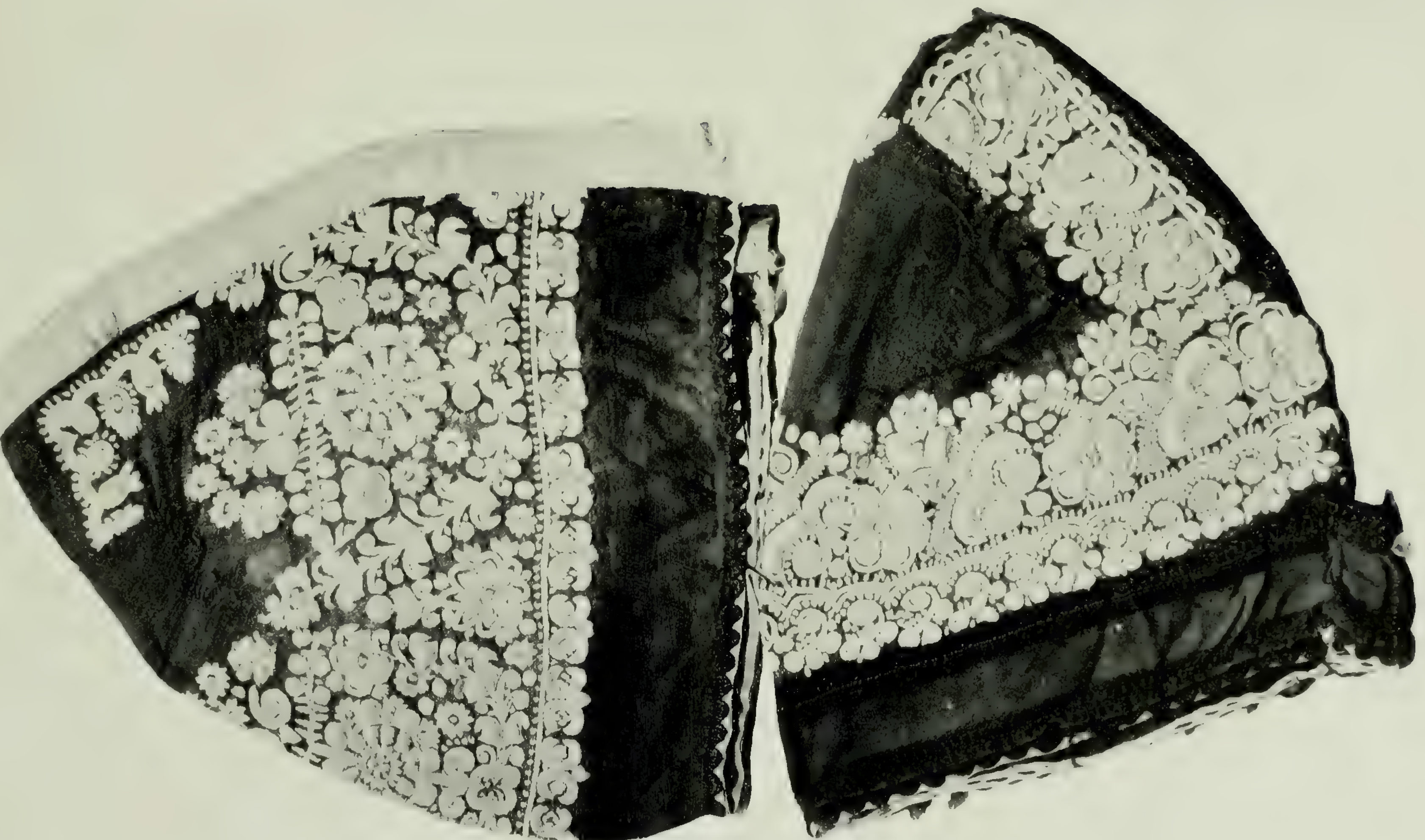

SÁRKÖZI RÉGI «SZABOTT» FŐKÖTŐ. (136)
«Kiskutyás».

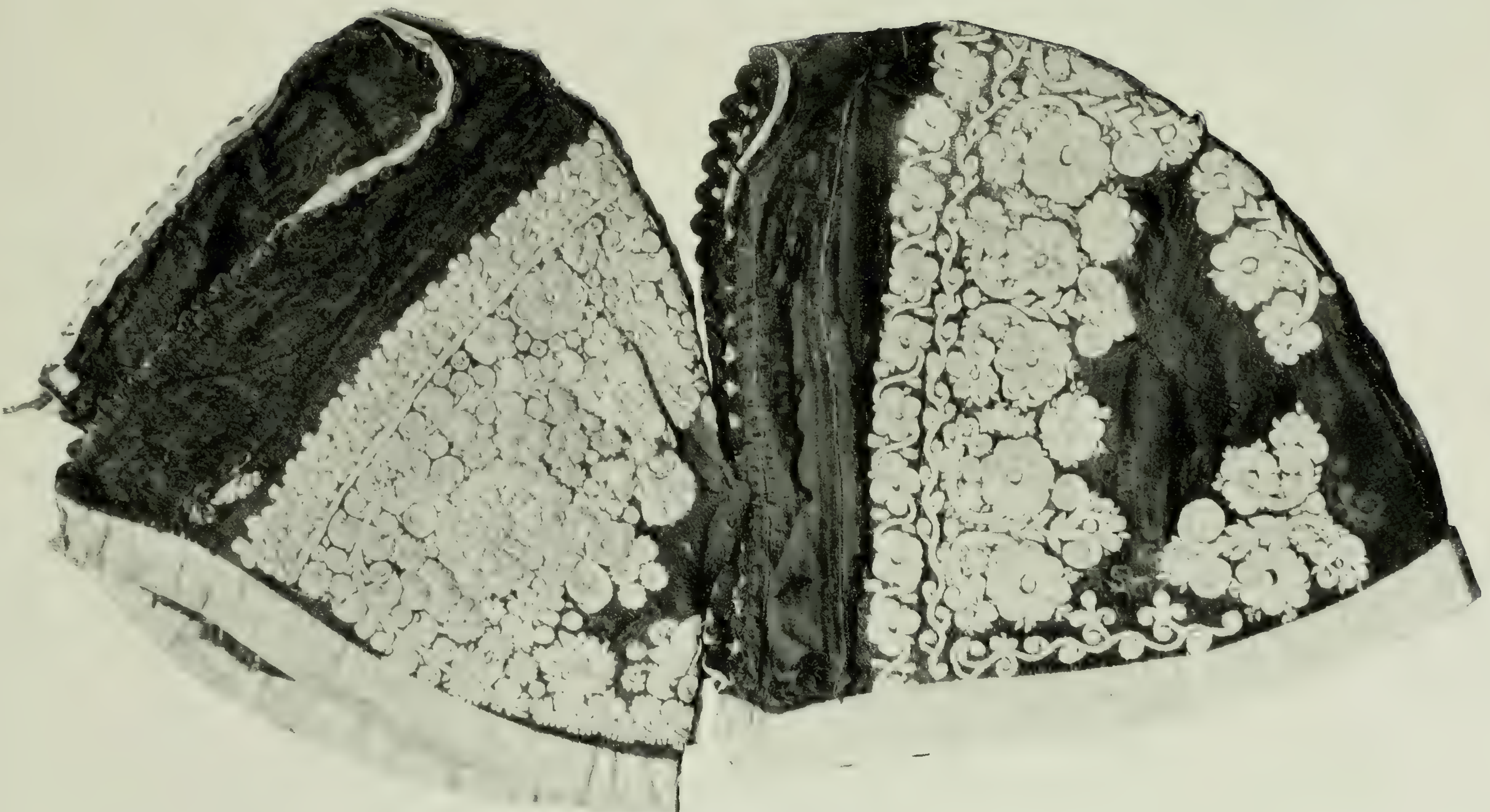
SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (137)

A felső *ók*-os. — Alatta tulipános-félrózsás — A középső nagymajoránnás. — A legalsó szegélye tulipános.

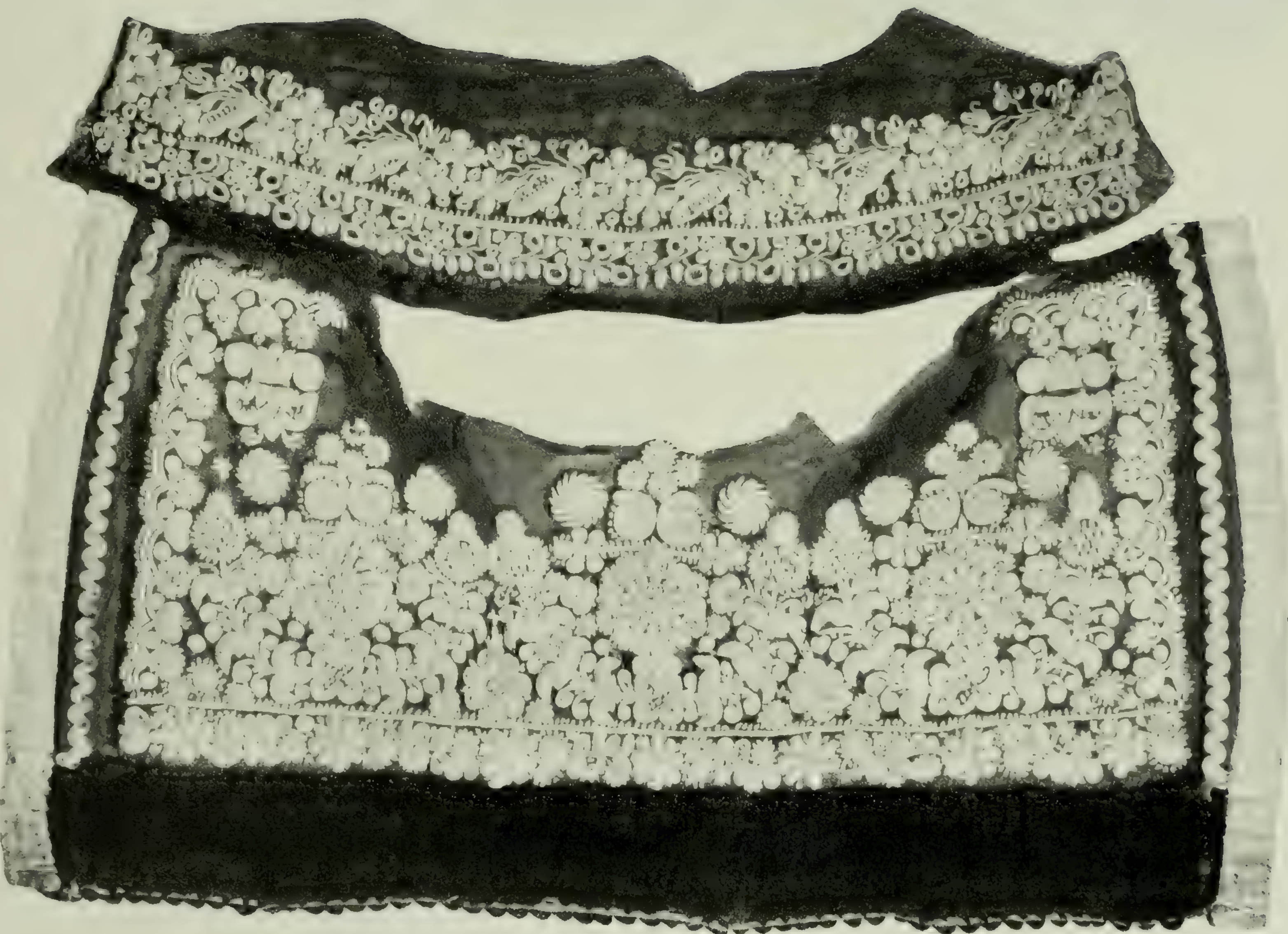

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (138)

Nagymajorannás. – Metéléses rózsás.

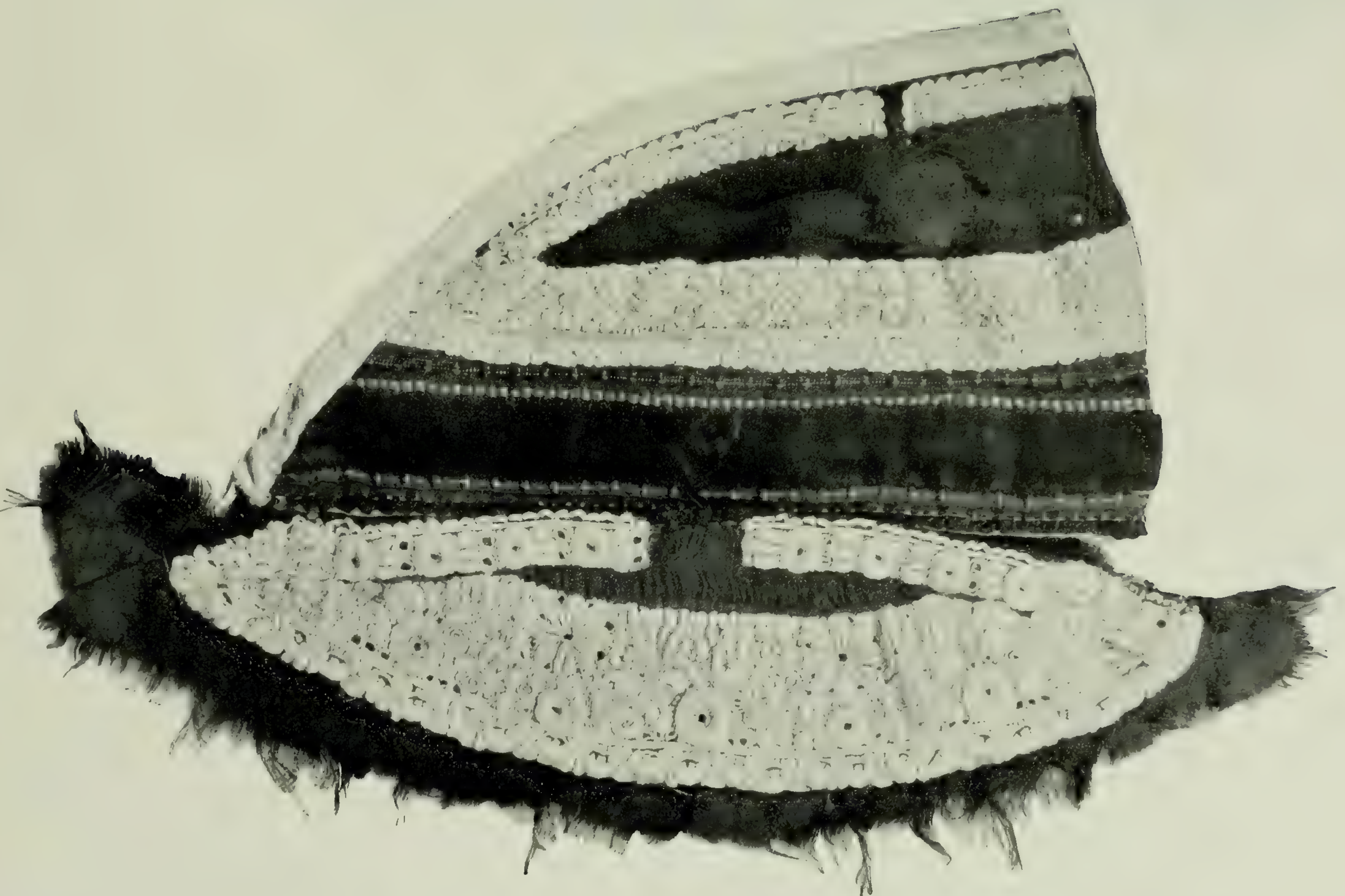

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (139)
Kis bécsi rózsás. — Nagy majorannás.

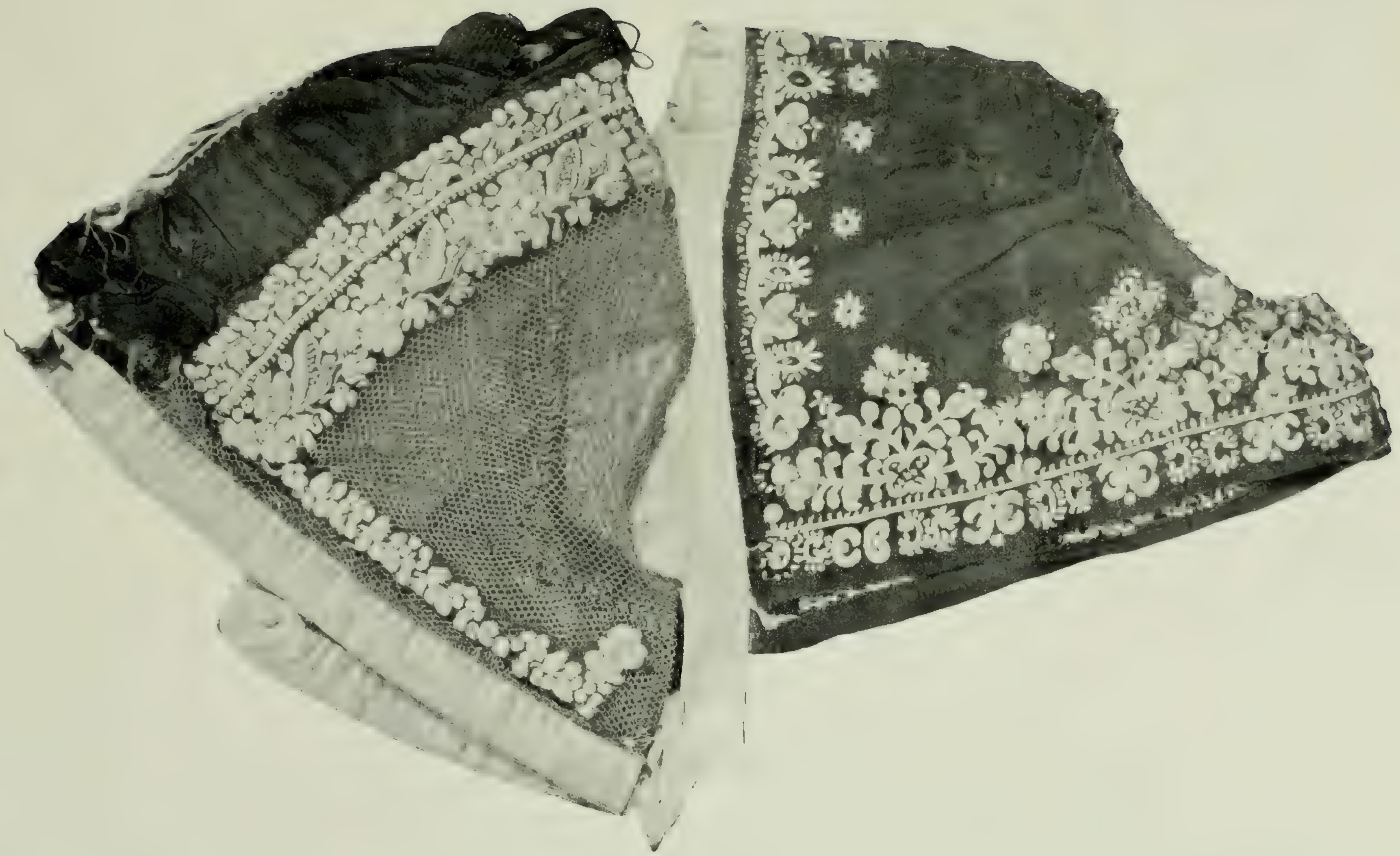

FŐKÖTŐK SÁRKÖZBŐL. (140)

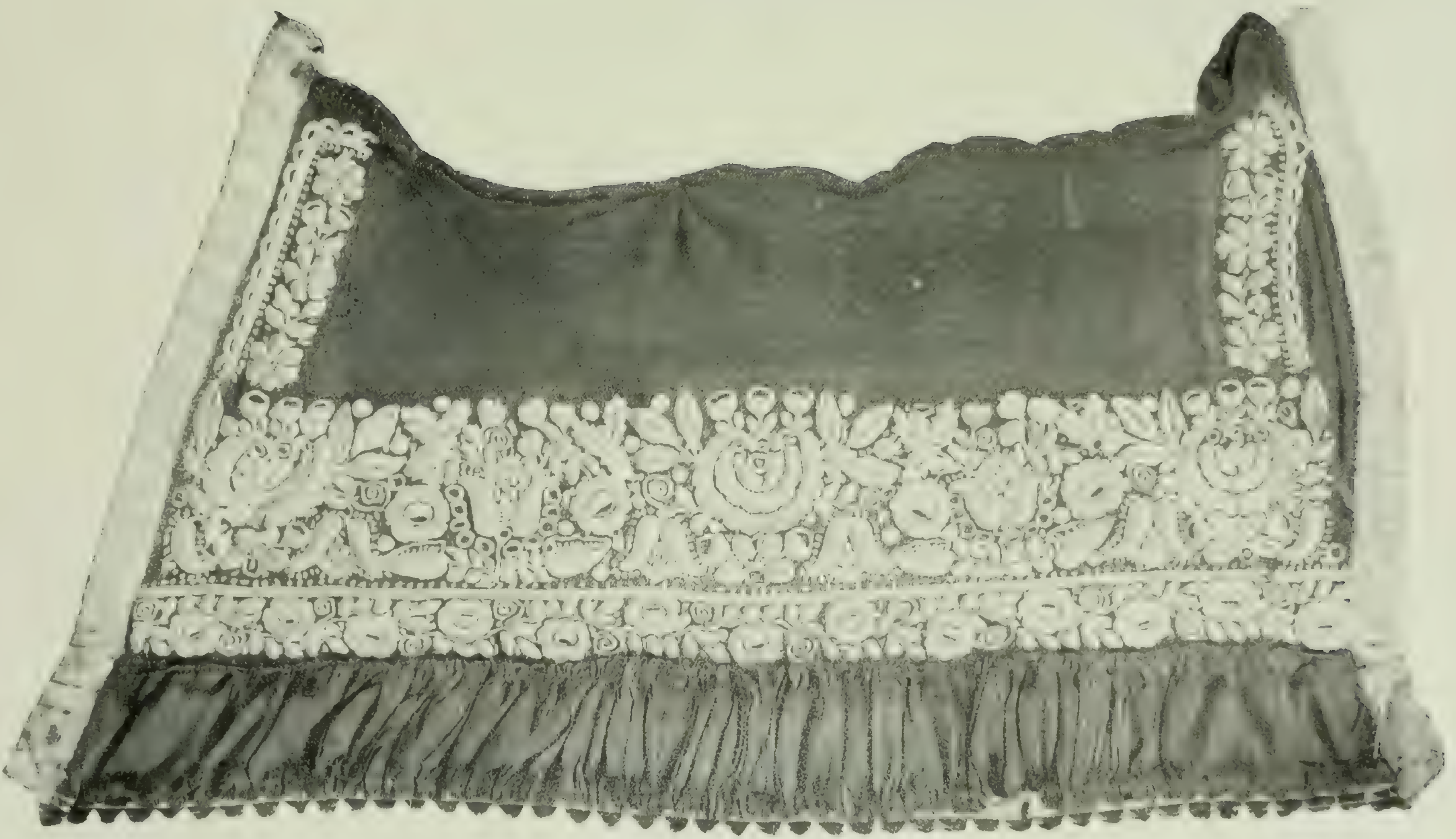
A felső tulipános; szegélye kanyargós *ók*-os. — Az alsó nagymajorannás.

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (141)
Majorànnások.

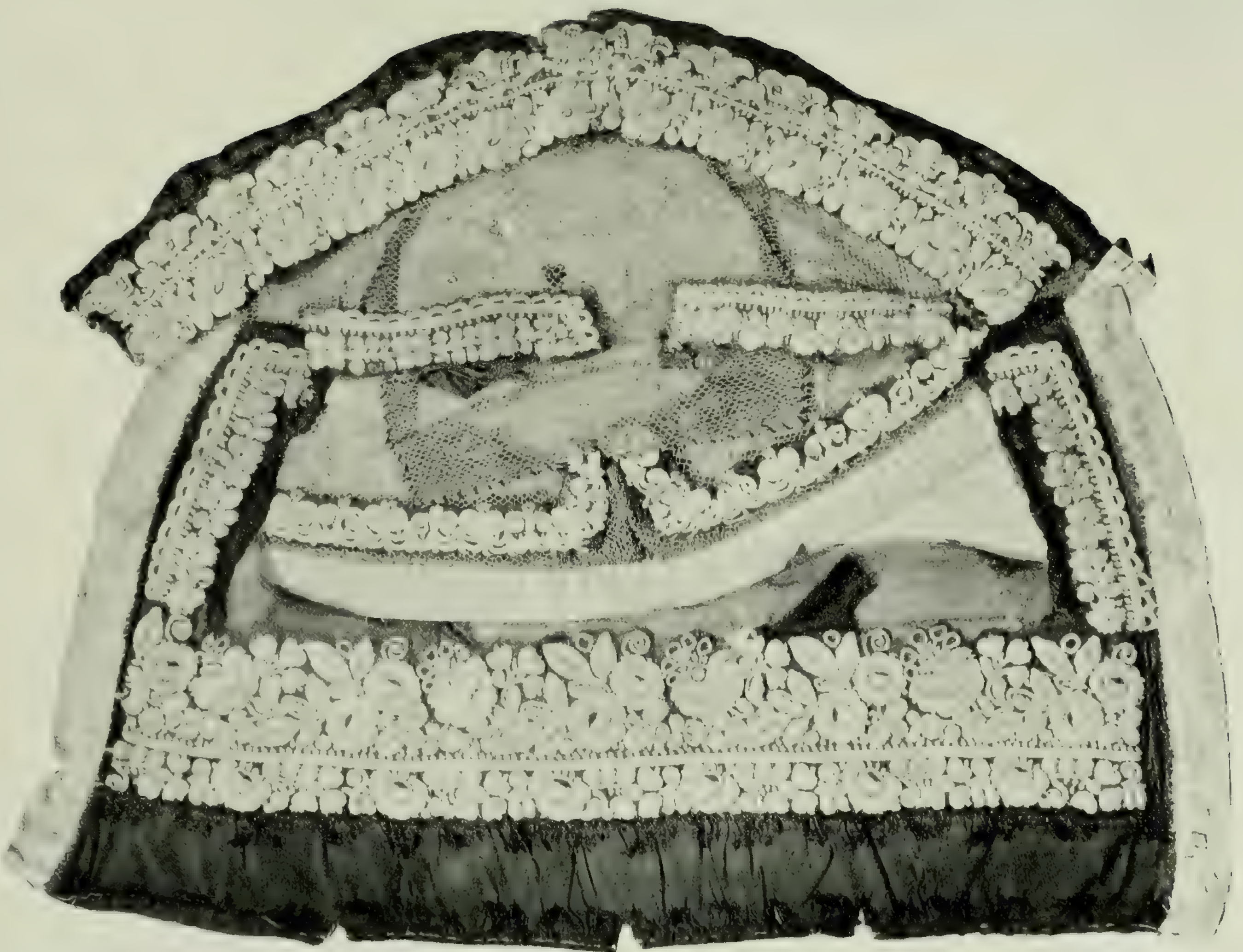

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (142)
Kismajoránnások.

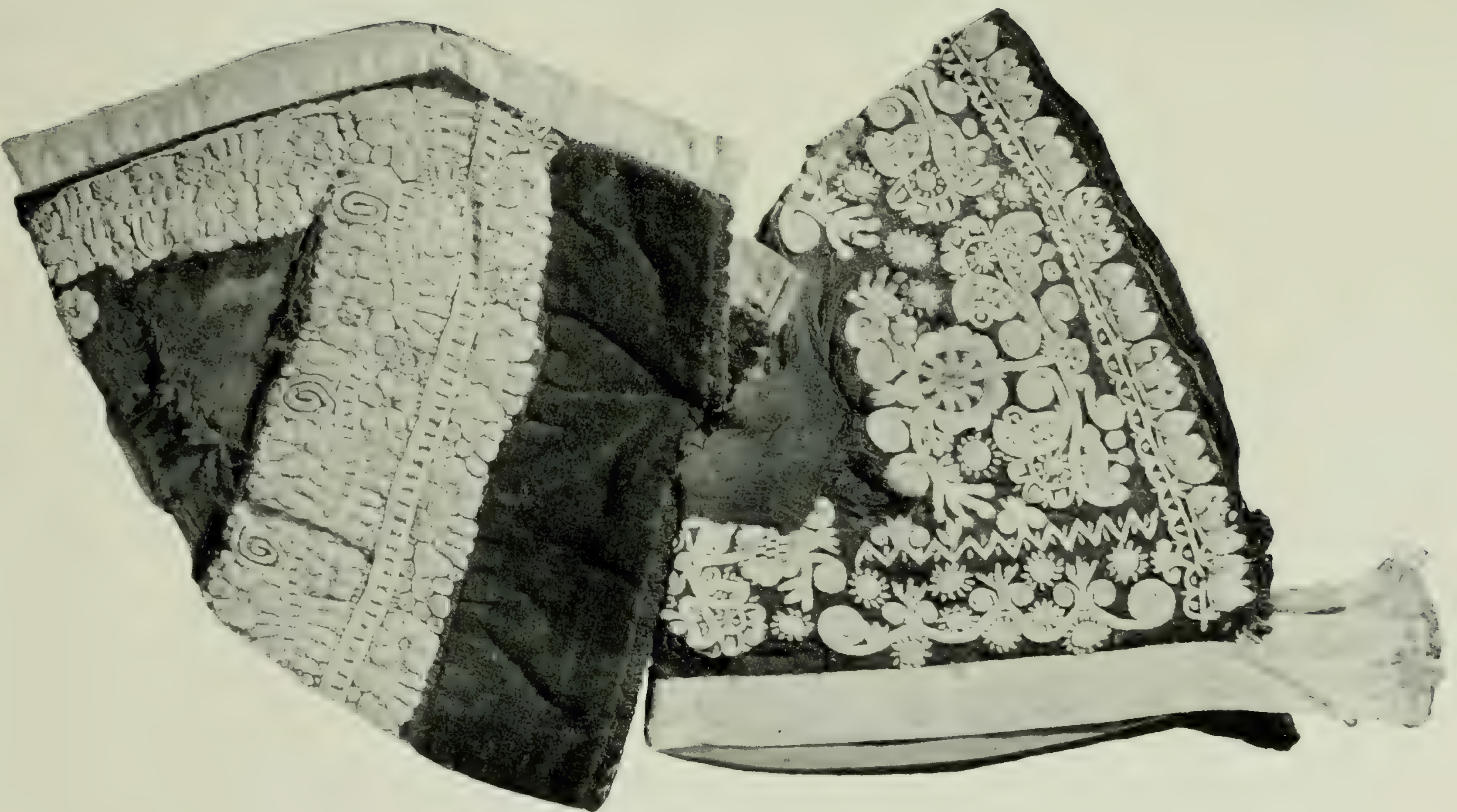
SÁRKÖZI «SZABOTT» FŐKÖTŐ. (113)

Pávaszemes-makkos rózsás.

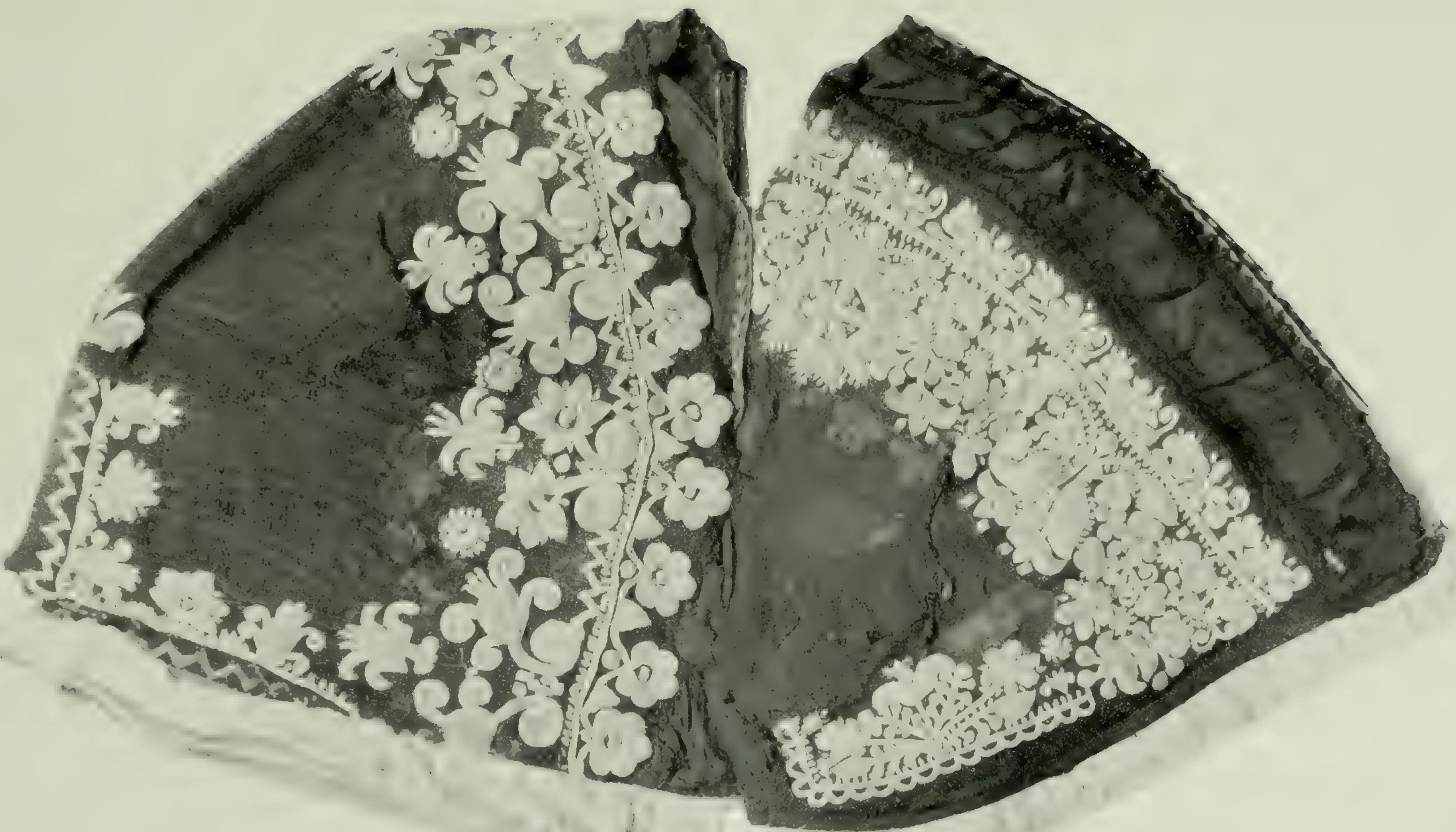

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (144)

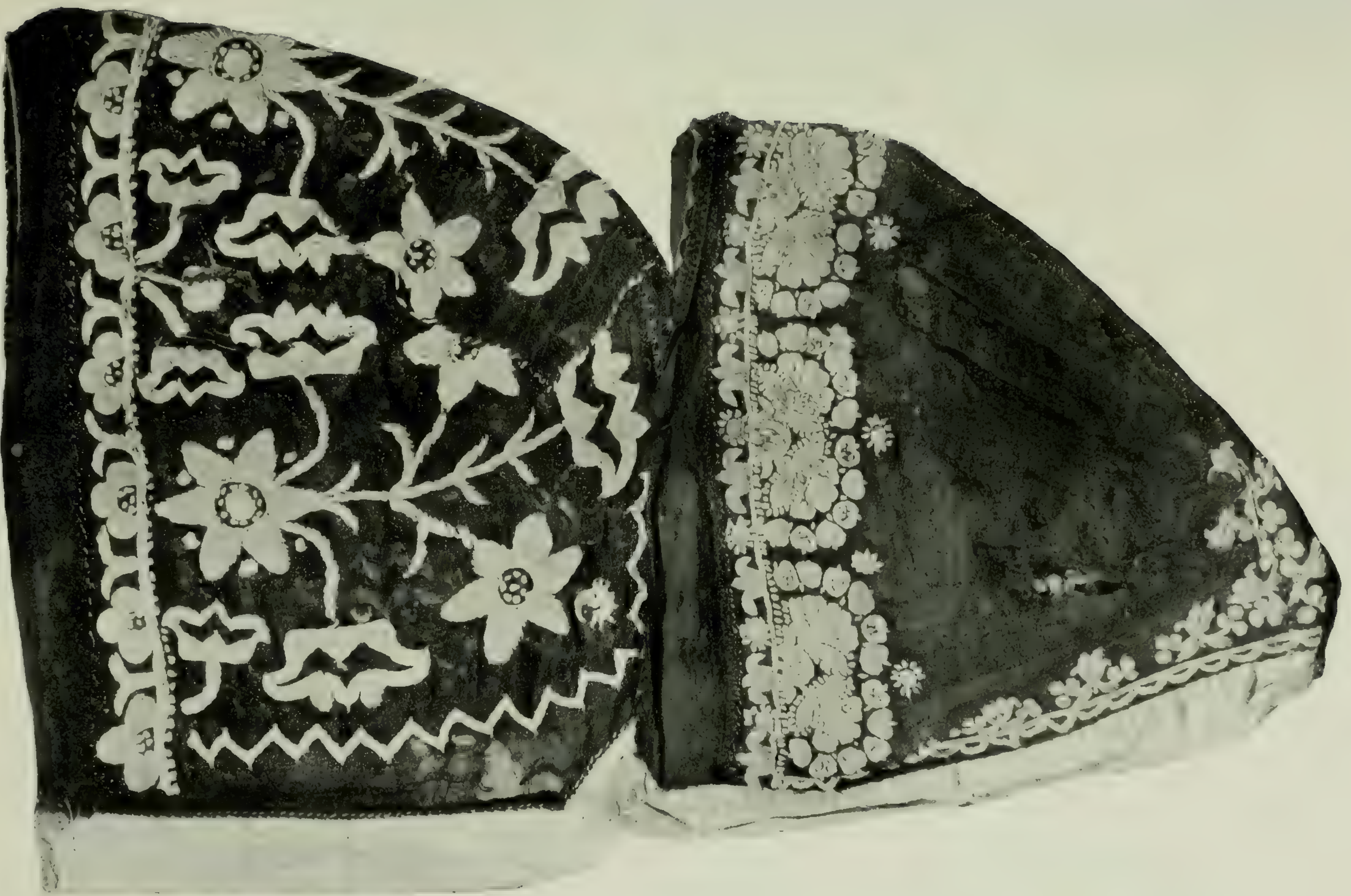
Az alsó makkos-félrózsás.

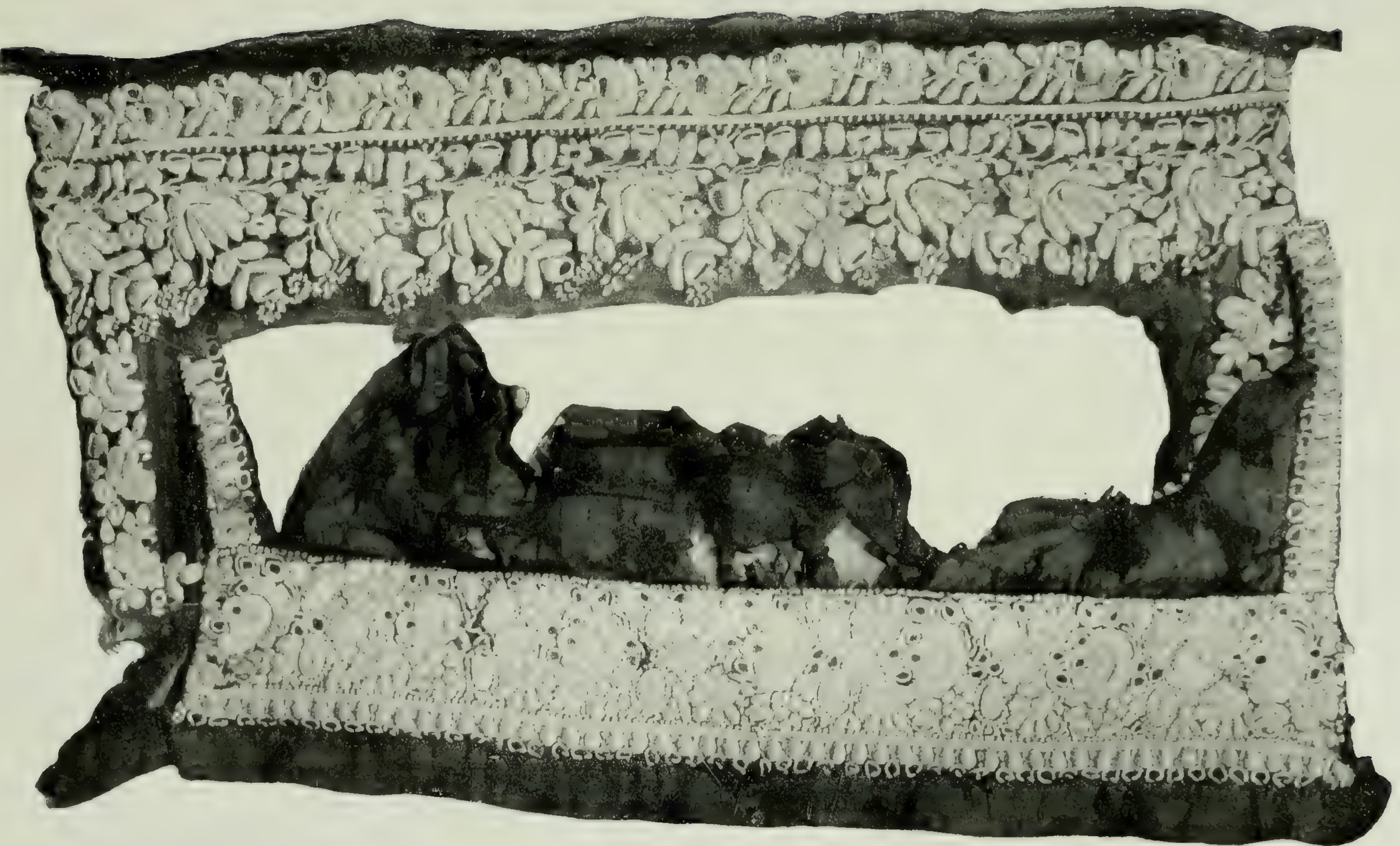
DÍSZES FŐKÖTŐK SÁRKÖZBŐL. (145)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (146)
A baloldali tulipános-rózsás.

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (117)

SÁRKÖZI «SZABOTT FŐKÖTŐK». (148)

A felső félruzsás.-*ók*-os. — Az alsó tulipános-makkos.

SÁRKÖZI DÍSZES FŐKÖTŐK. (149)

SÁRKÖZI DÍSZES FŐKÖTŐK. (150)

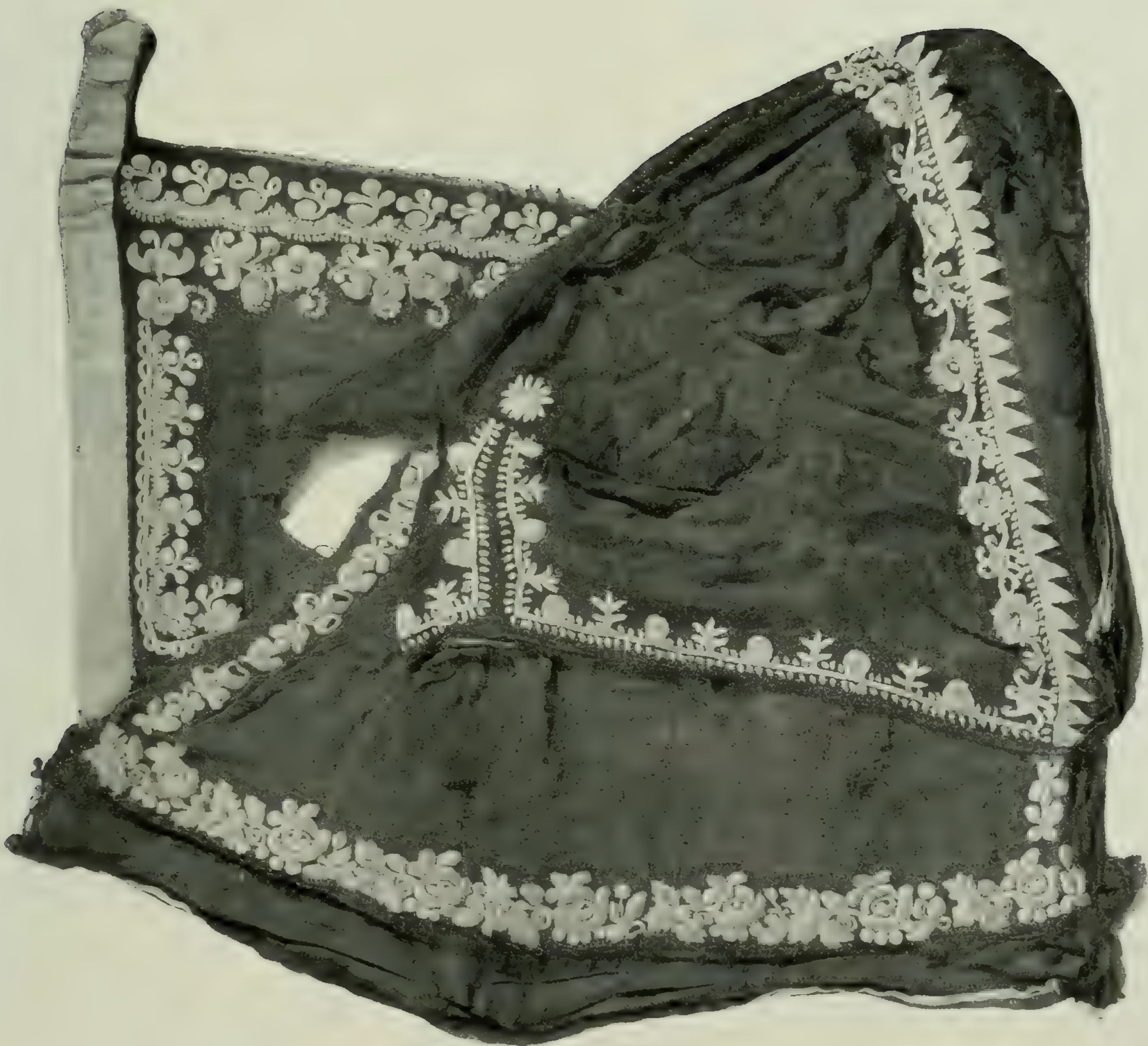
SÁRKÖZI DÍSZES FÖKÖTŐK. (151)
Kanyargós — rúzsás. — Leveles — makkos.

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (152)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (153)
A bal kacskaringós — rózsás.

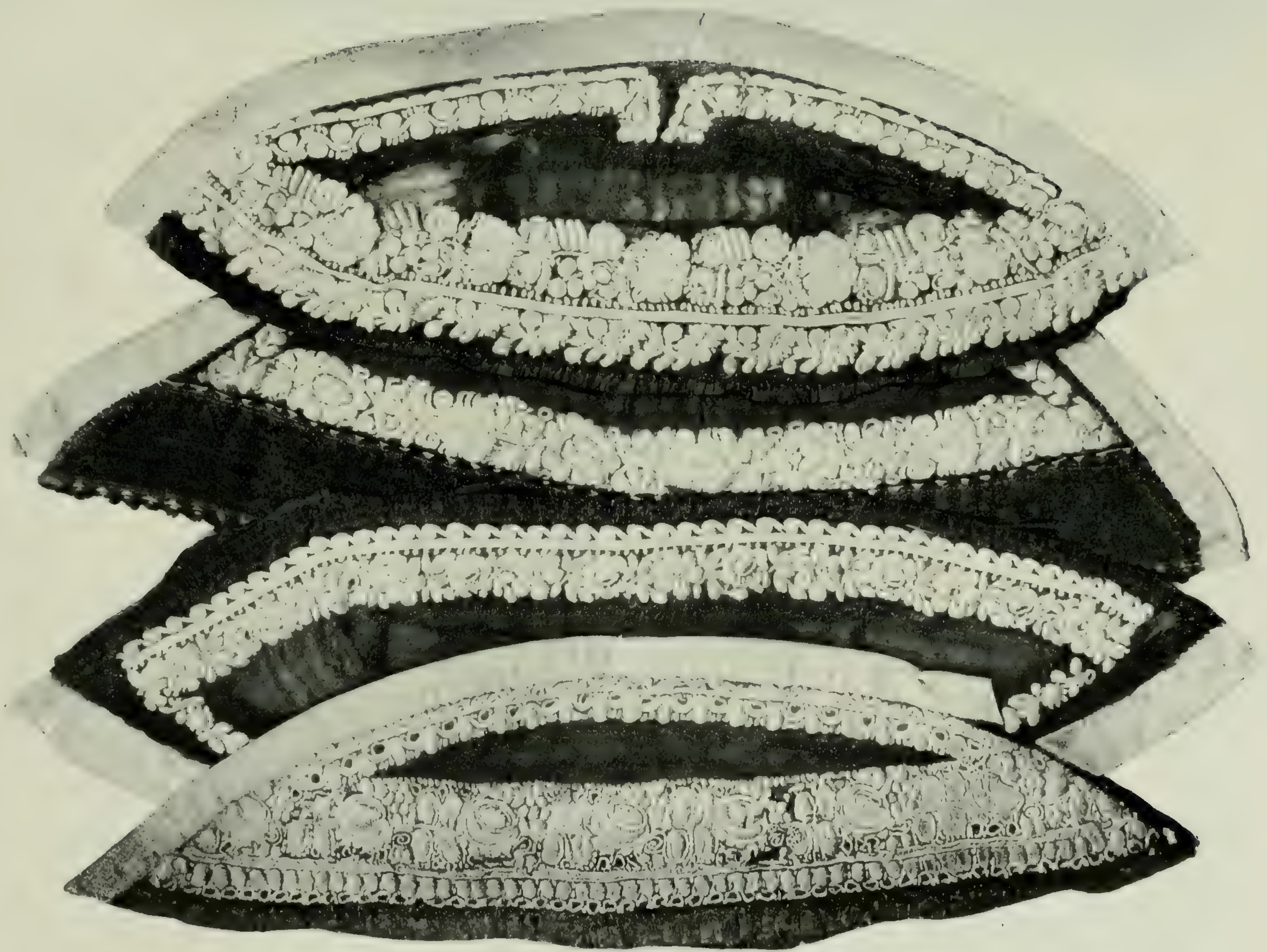
SZEGÉNYESEBB SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (154)

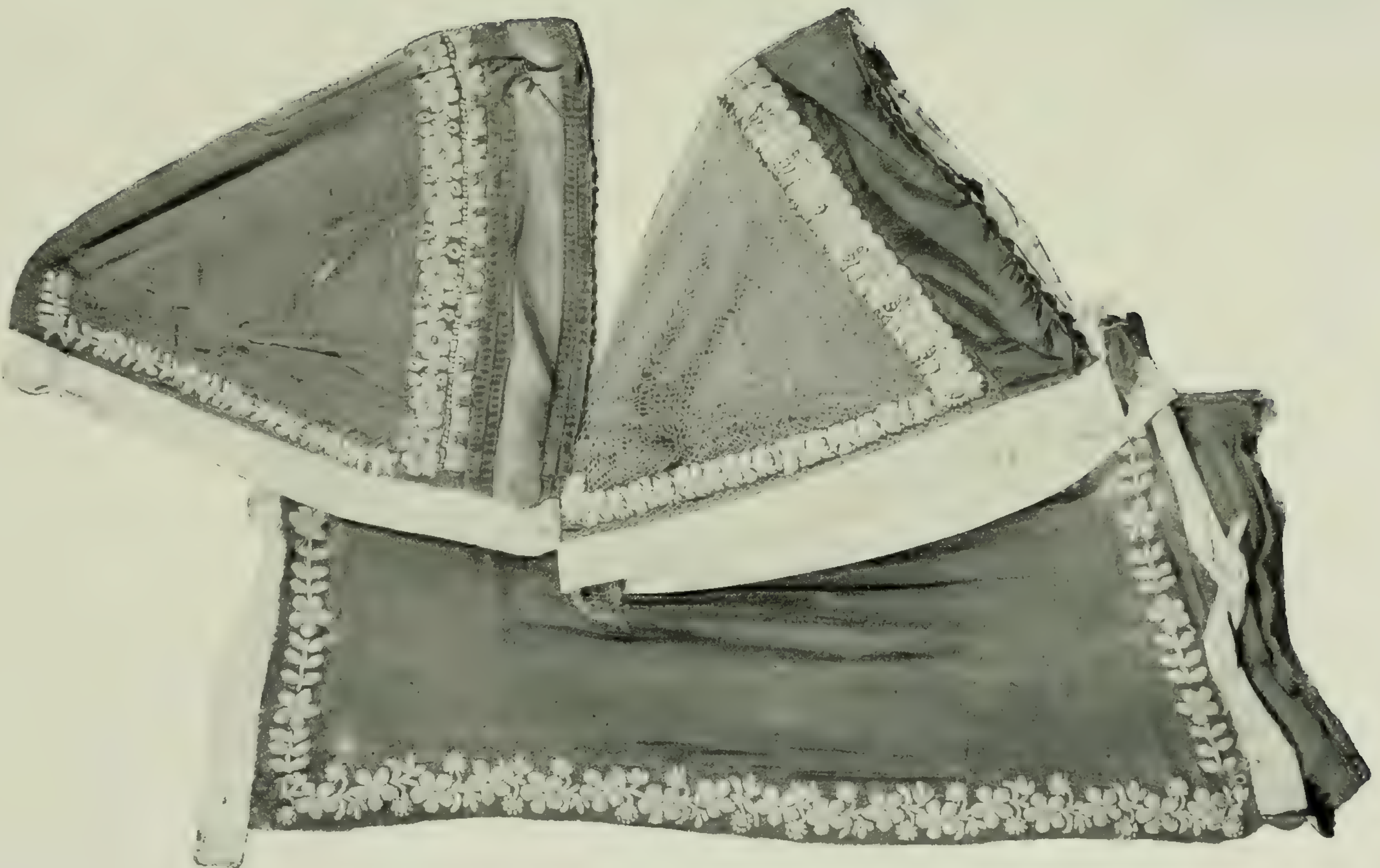
SÁRKÖZI EGYSZERÜBB FŐKÖTŐK. (155)

SÁRKÖZI EGYSZERÜ FŐKÖTŐK. (156)

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (157)

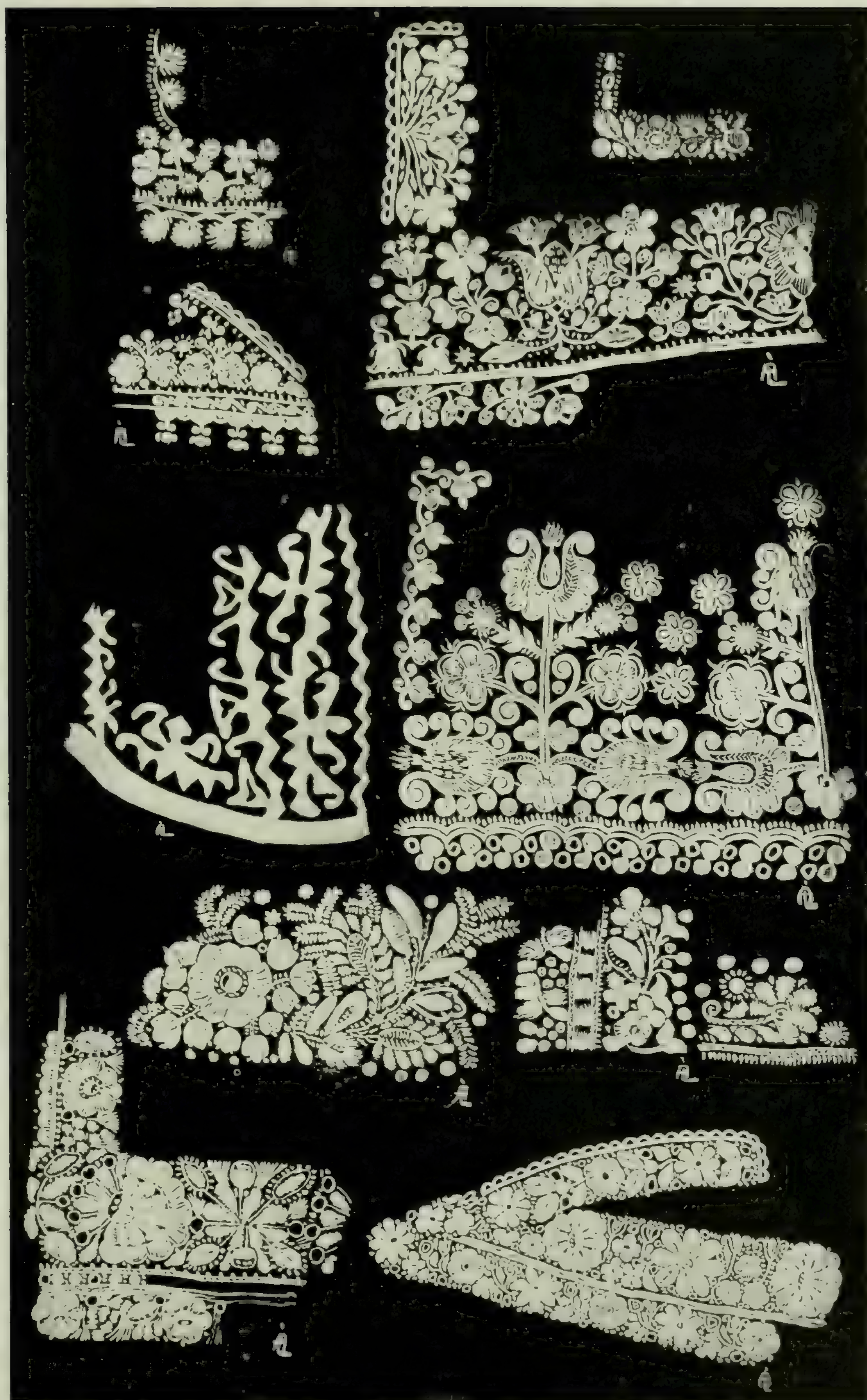
SÁRKÖZI EGYSZERÜBB FŐKÖTŐK. (158)

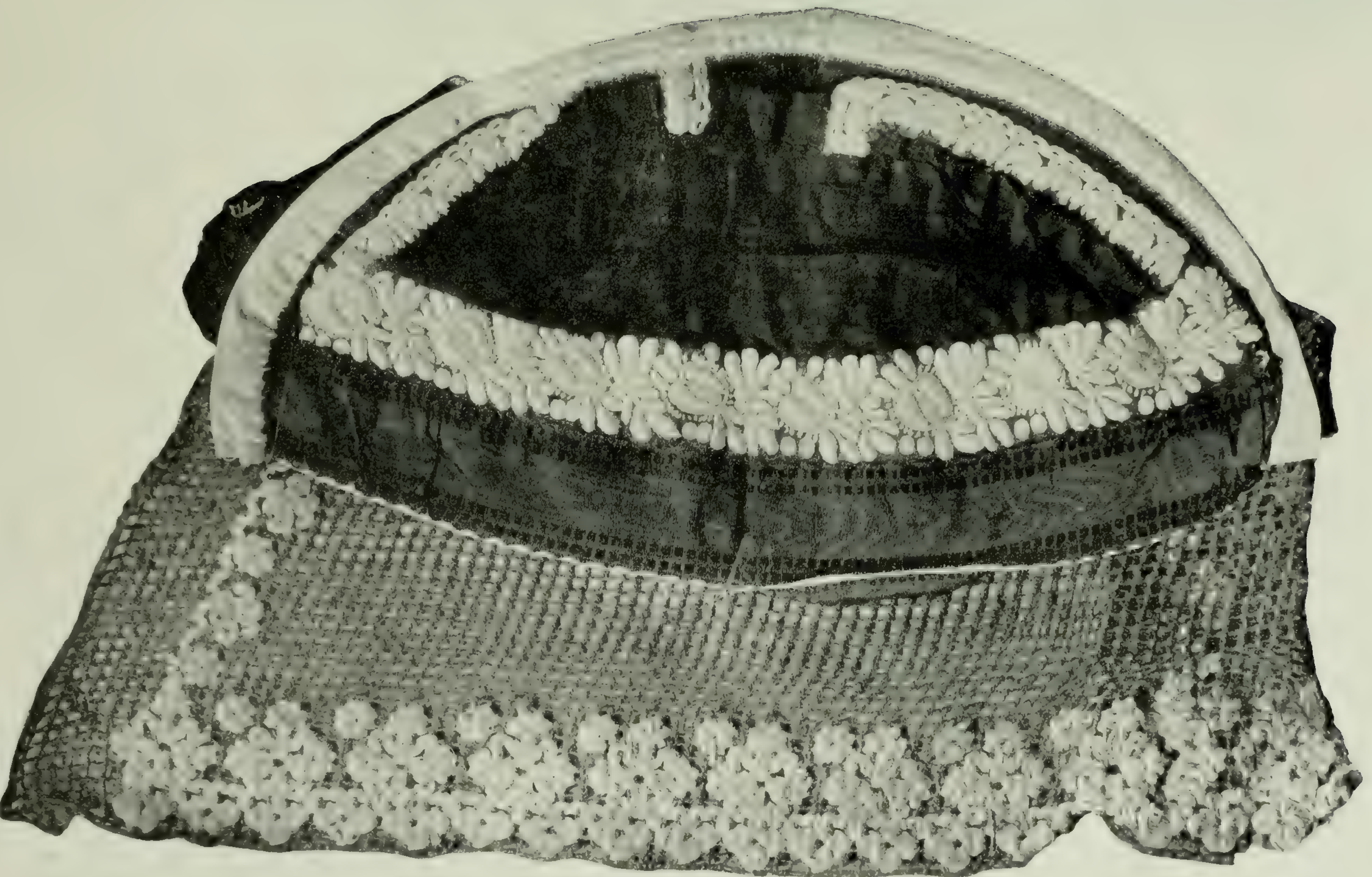
SÁRKÖZI EGYSZERŰBB FŐKÖTŐK. (159)

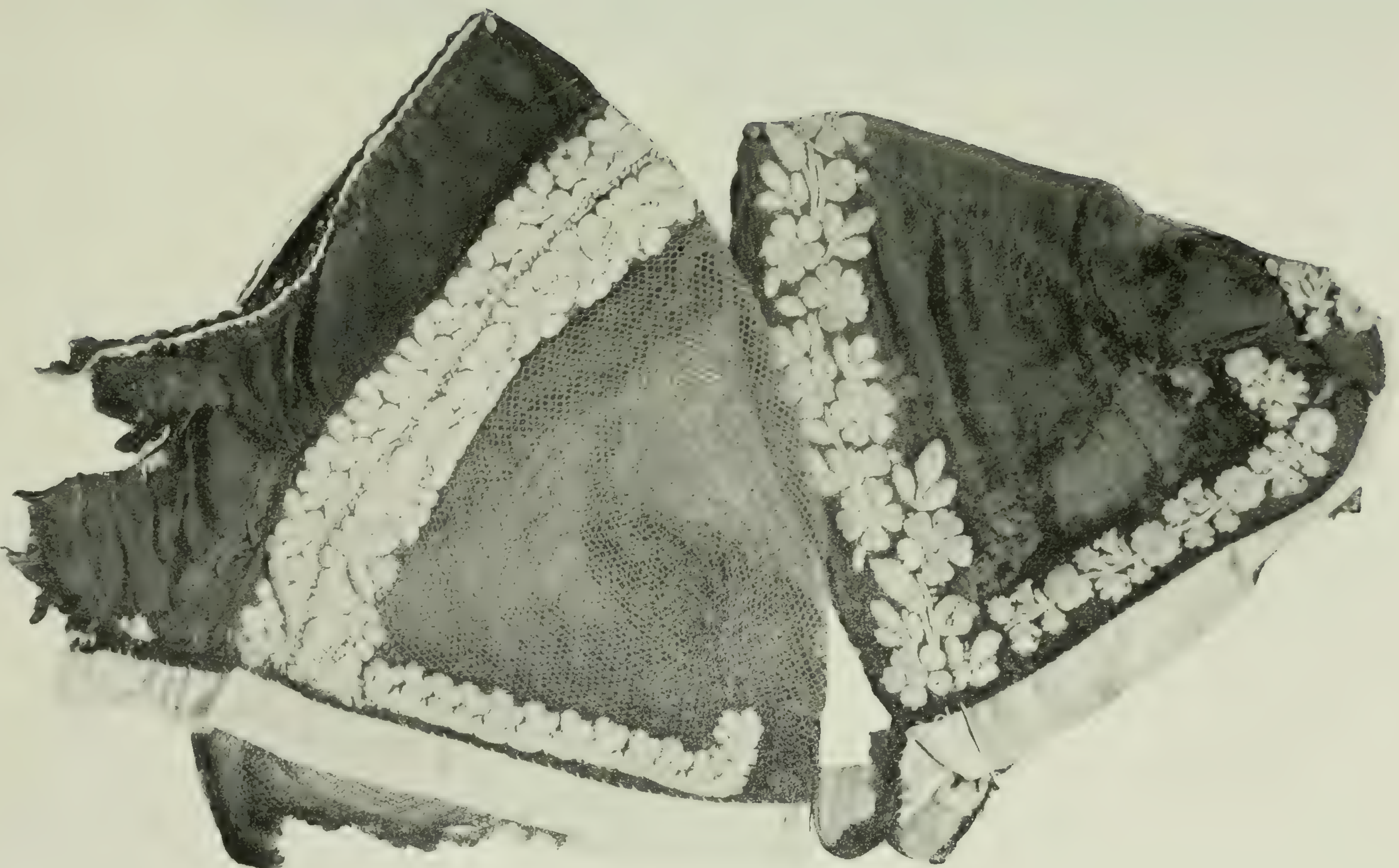
SÁRKÖZI EGYSZERŰBB FŐKÖTŐK. (160)

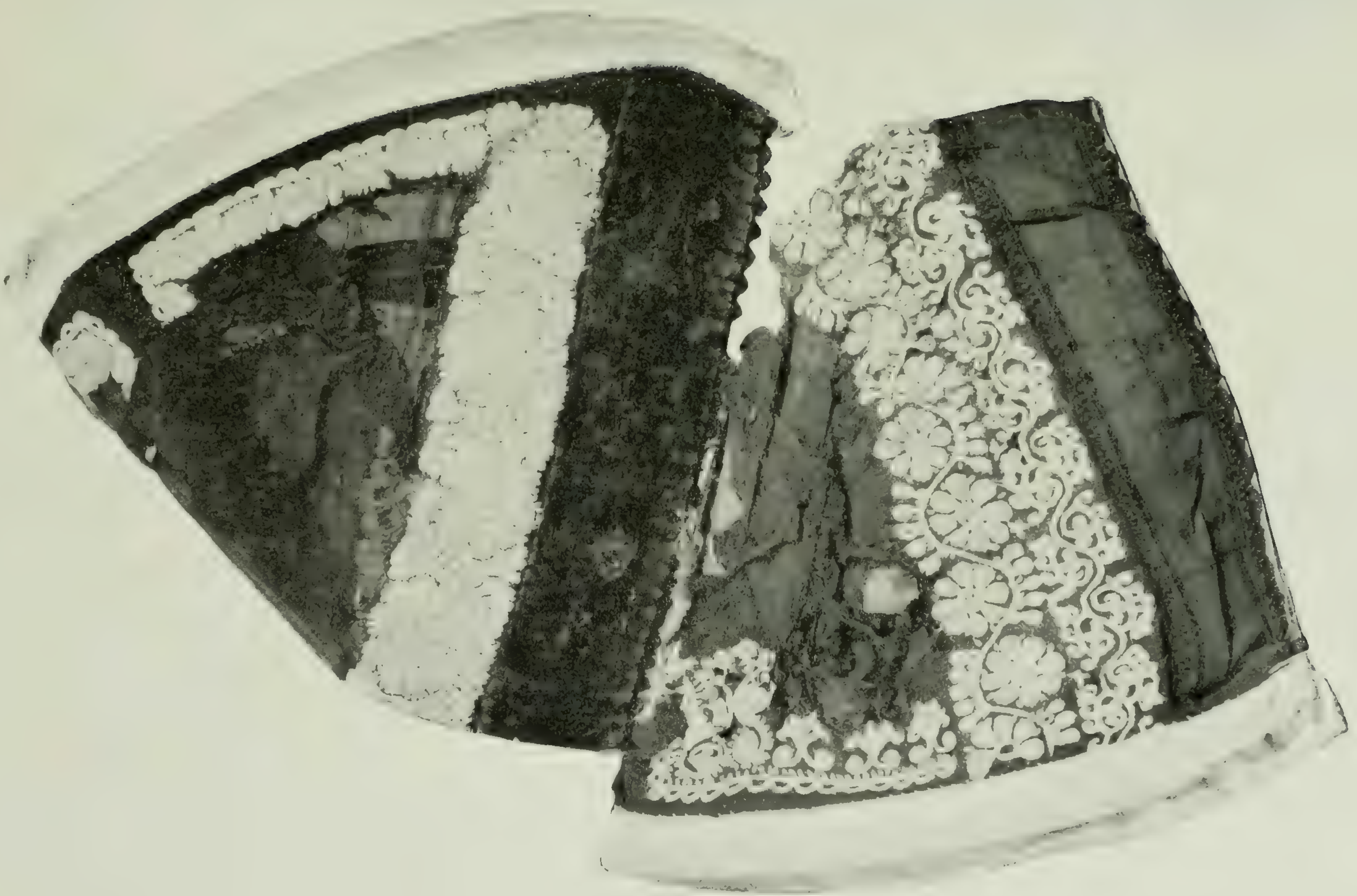
RÉSZLETEK SÁRKÖZI FŐKÖTŐKRŐL. (161)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (162)

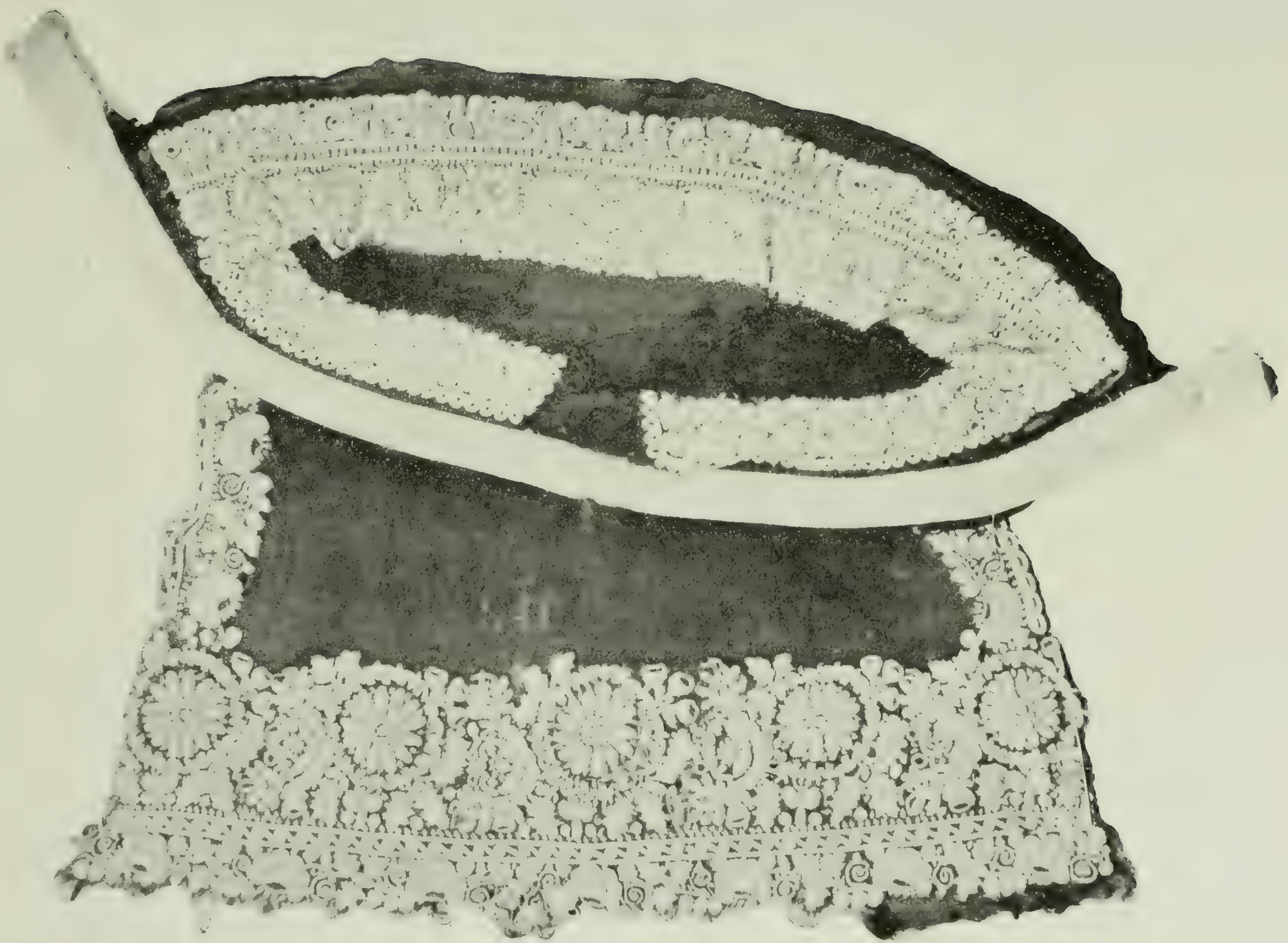

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (163)

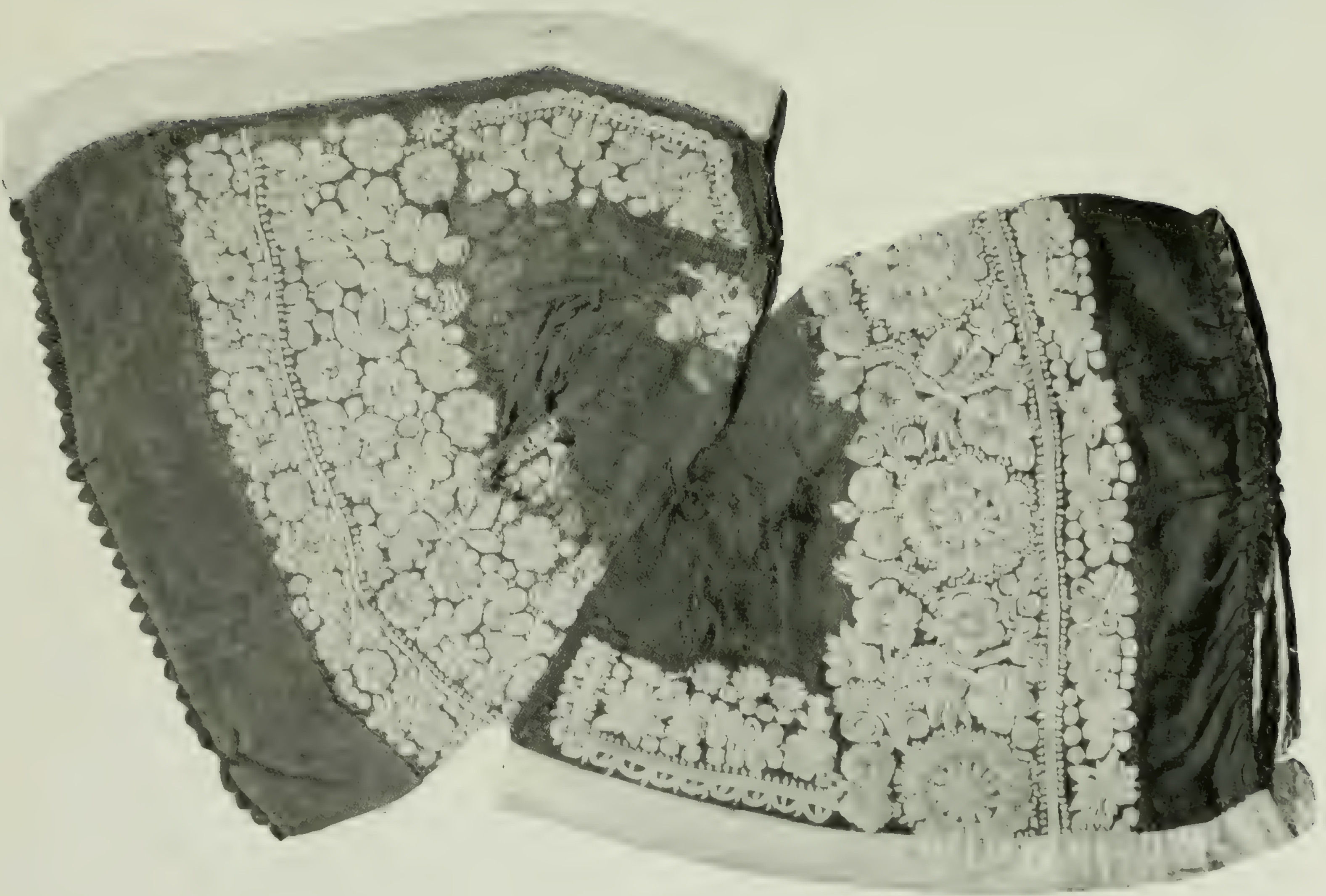

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (161)

A baloldali kanyargós. — A jobboldali rózsás.

SÁRKÖZI DÍSZES FŐKÖTŐK. (165)

SÁRKÖZI DÍSZES FŐKÖTŐK. (166)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (167)
A baloldali makkos-félrózsás.

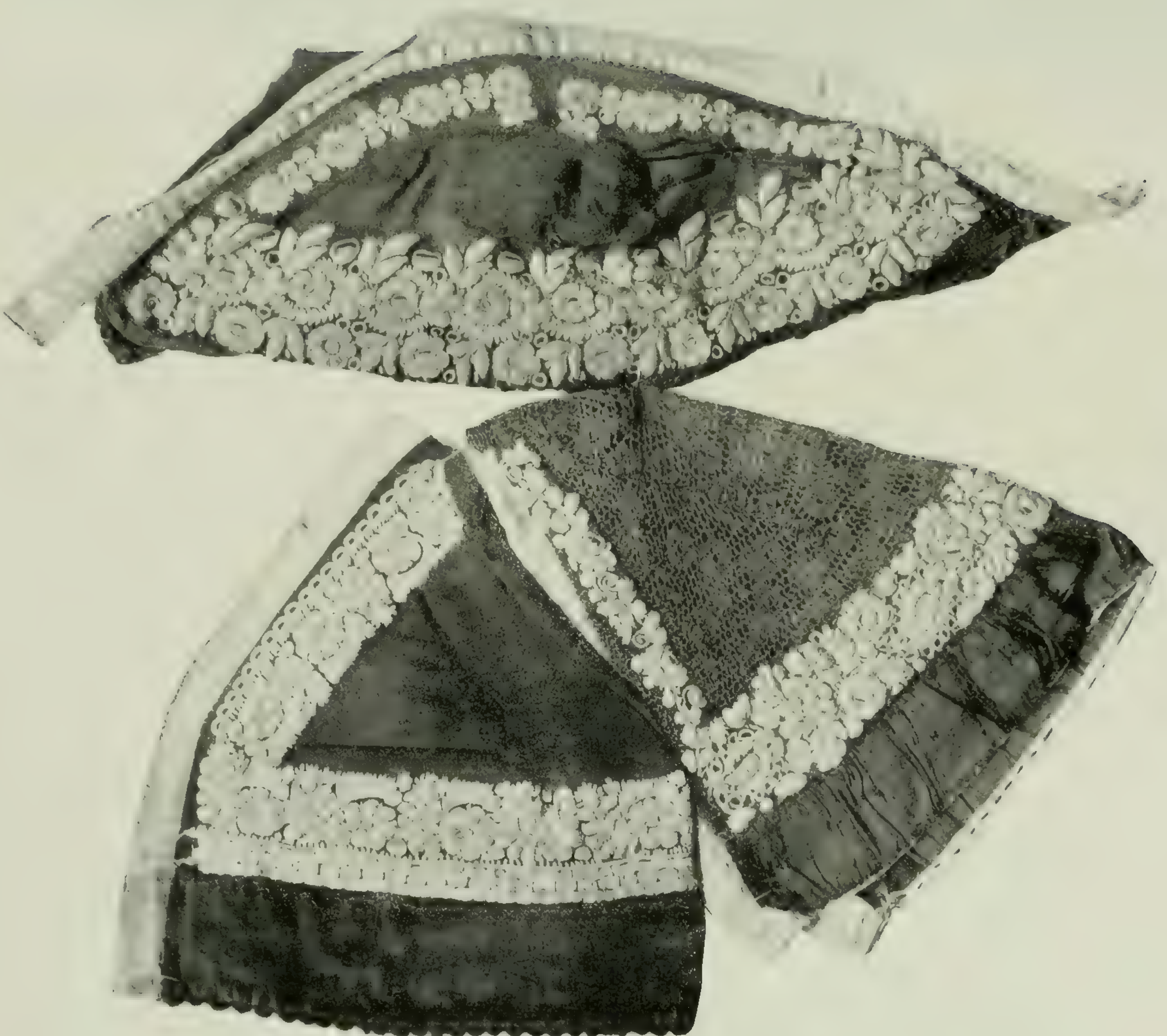

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (168)

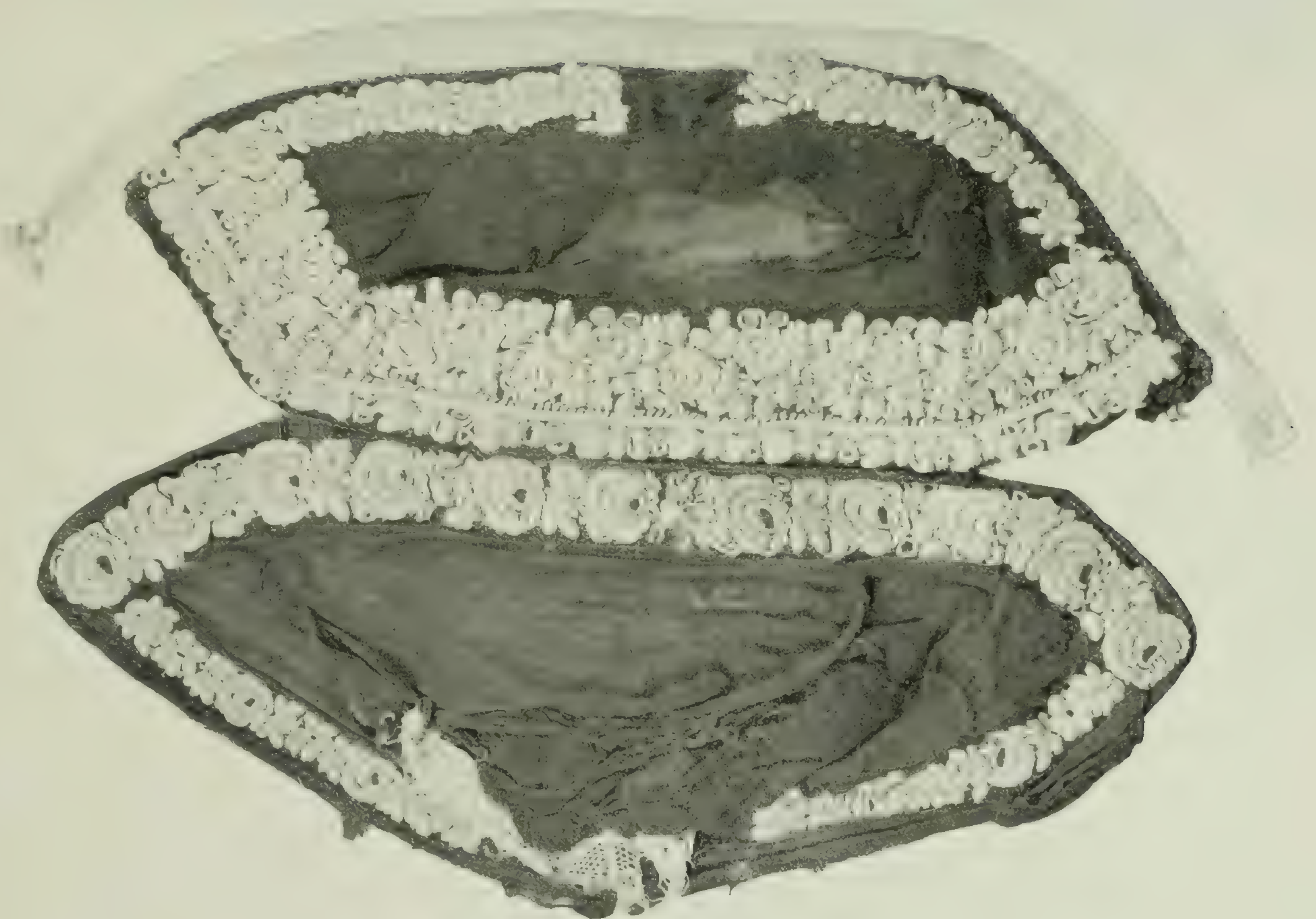
SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (169)

Kivételes minták.

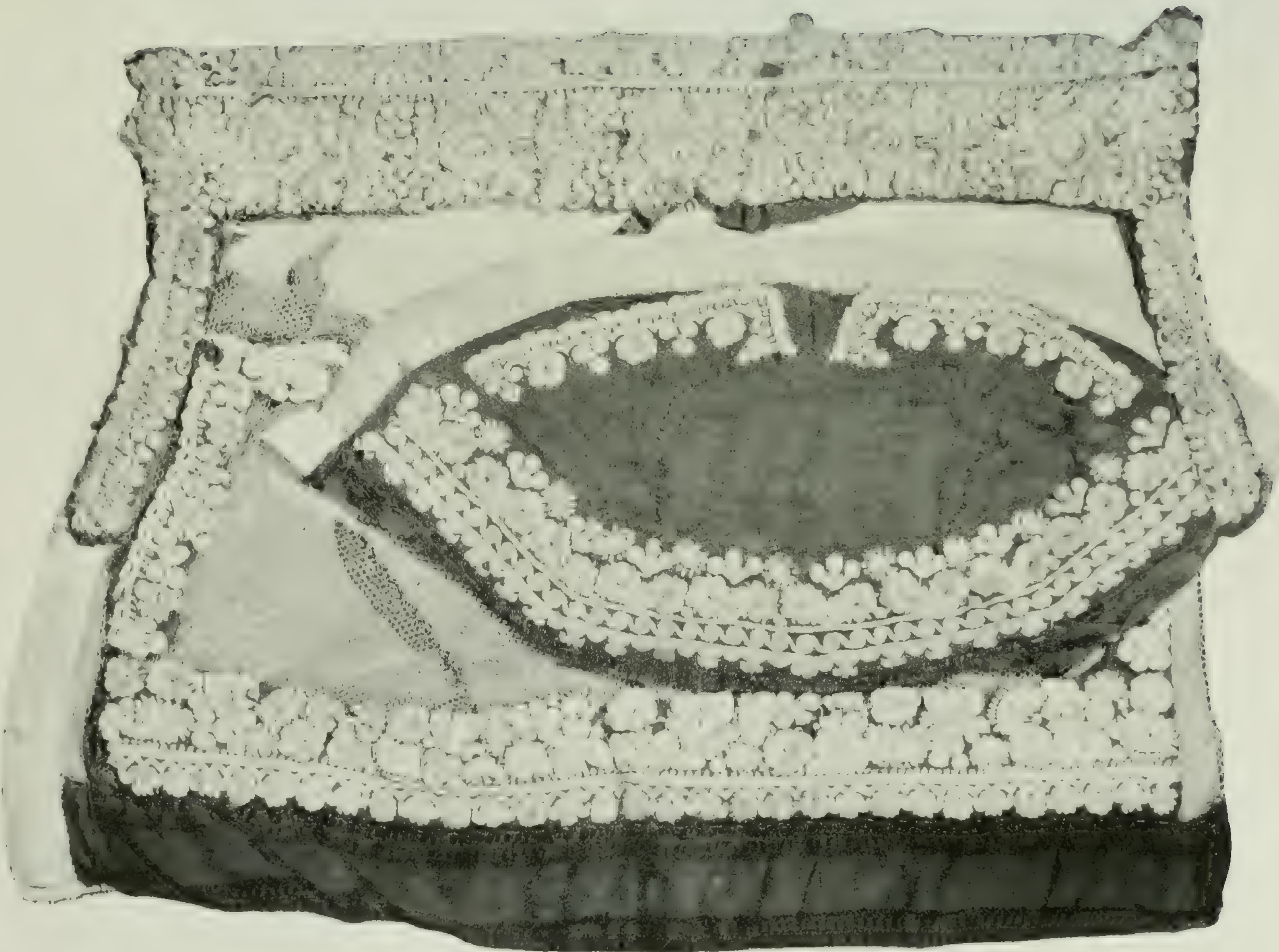
SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (170)

A felsőn rozmaringos koszoruk a rózsák körül. — A baloldali fésüs-ágas.

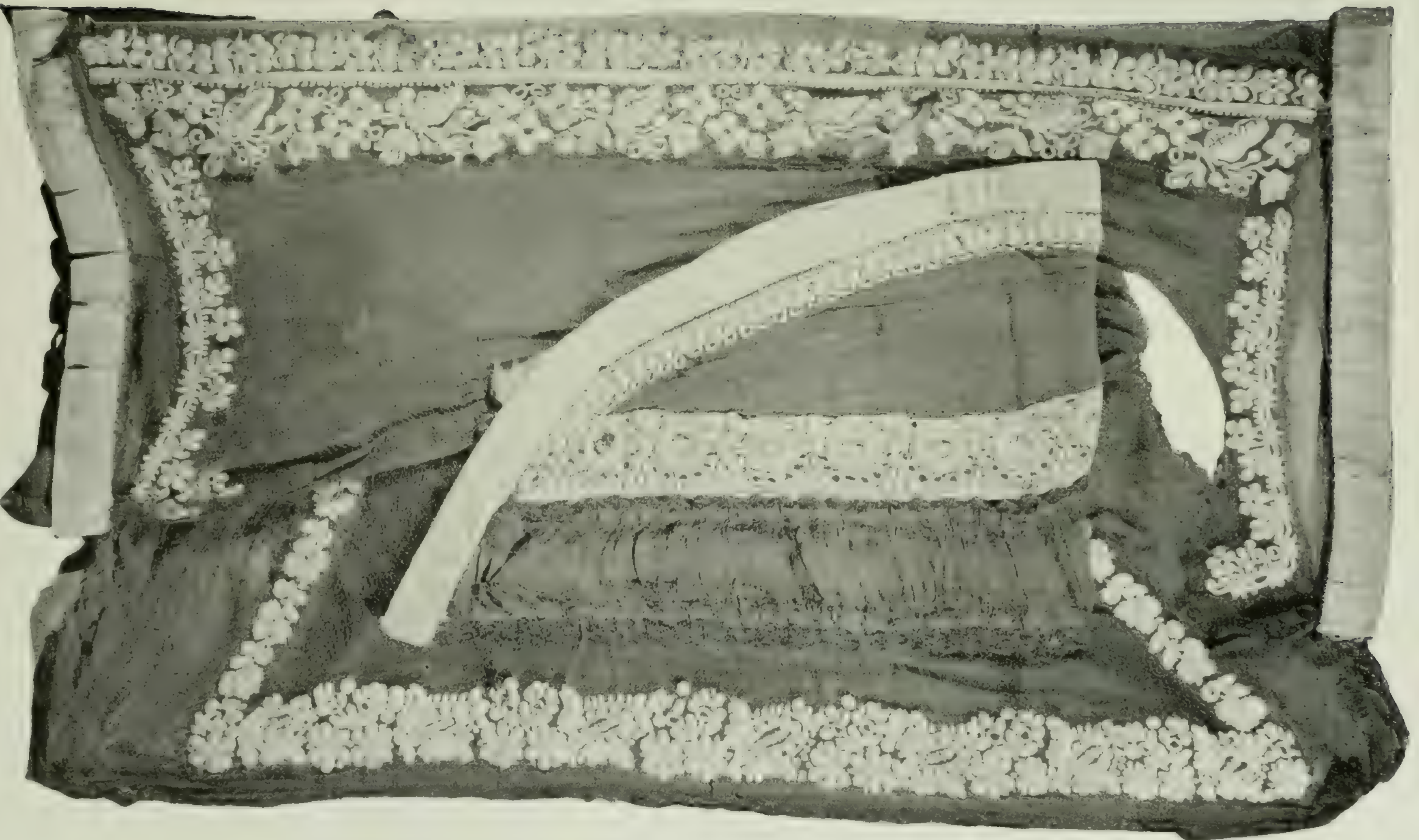

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (171)

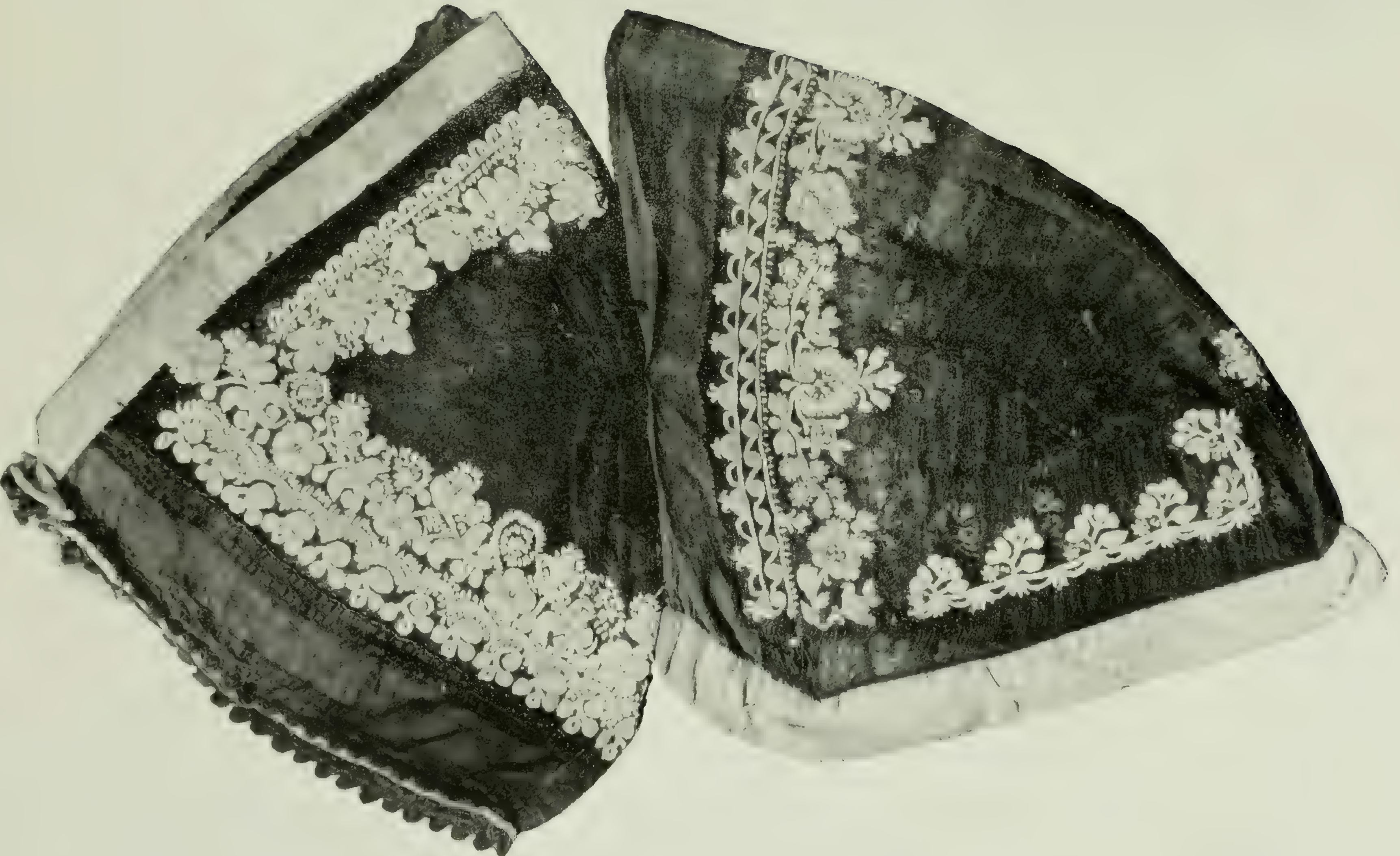
Makkos - rózsások.

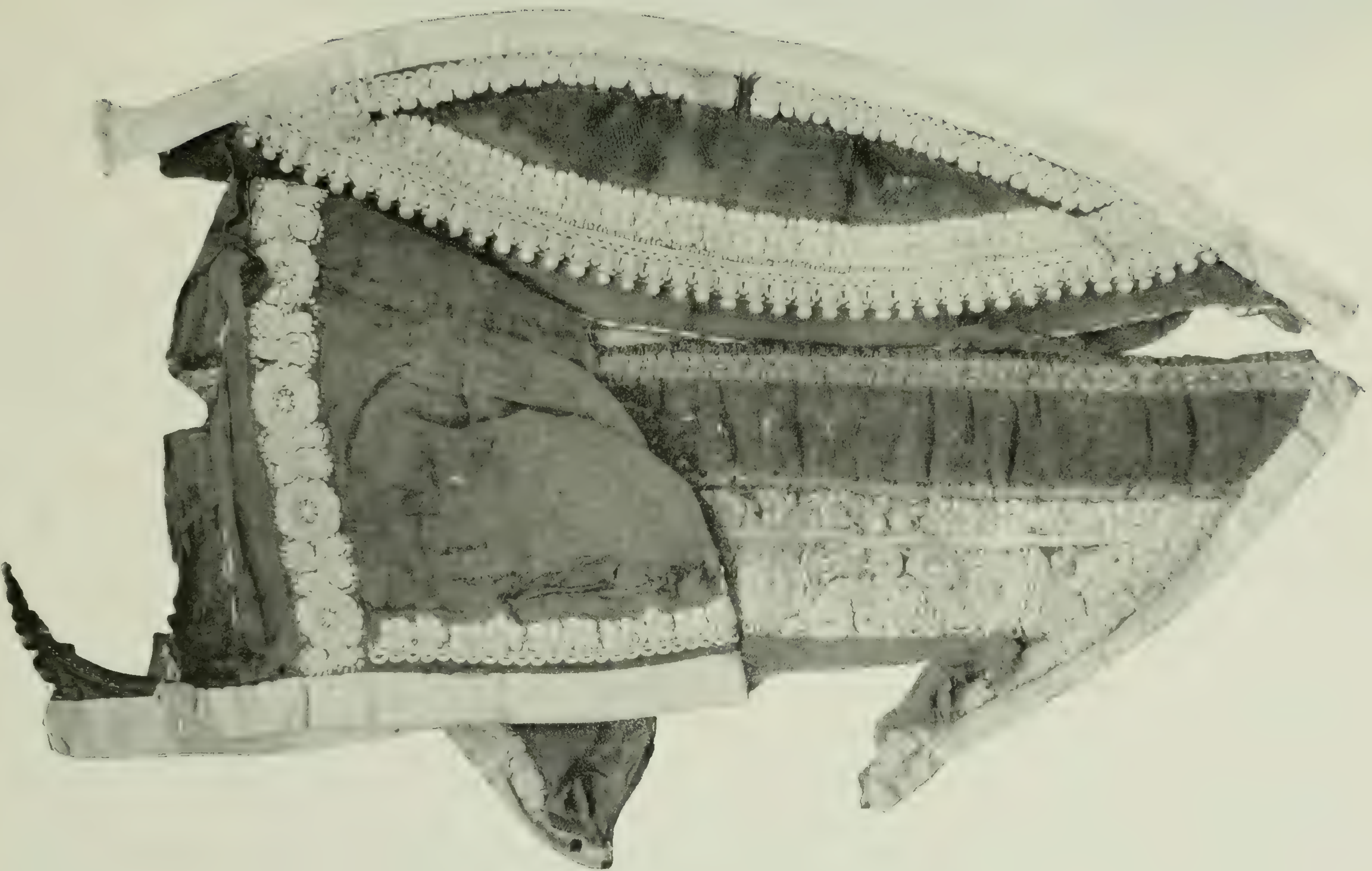
SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (127)

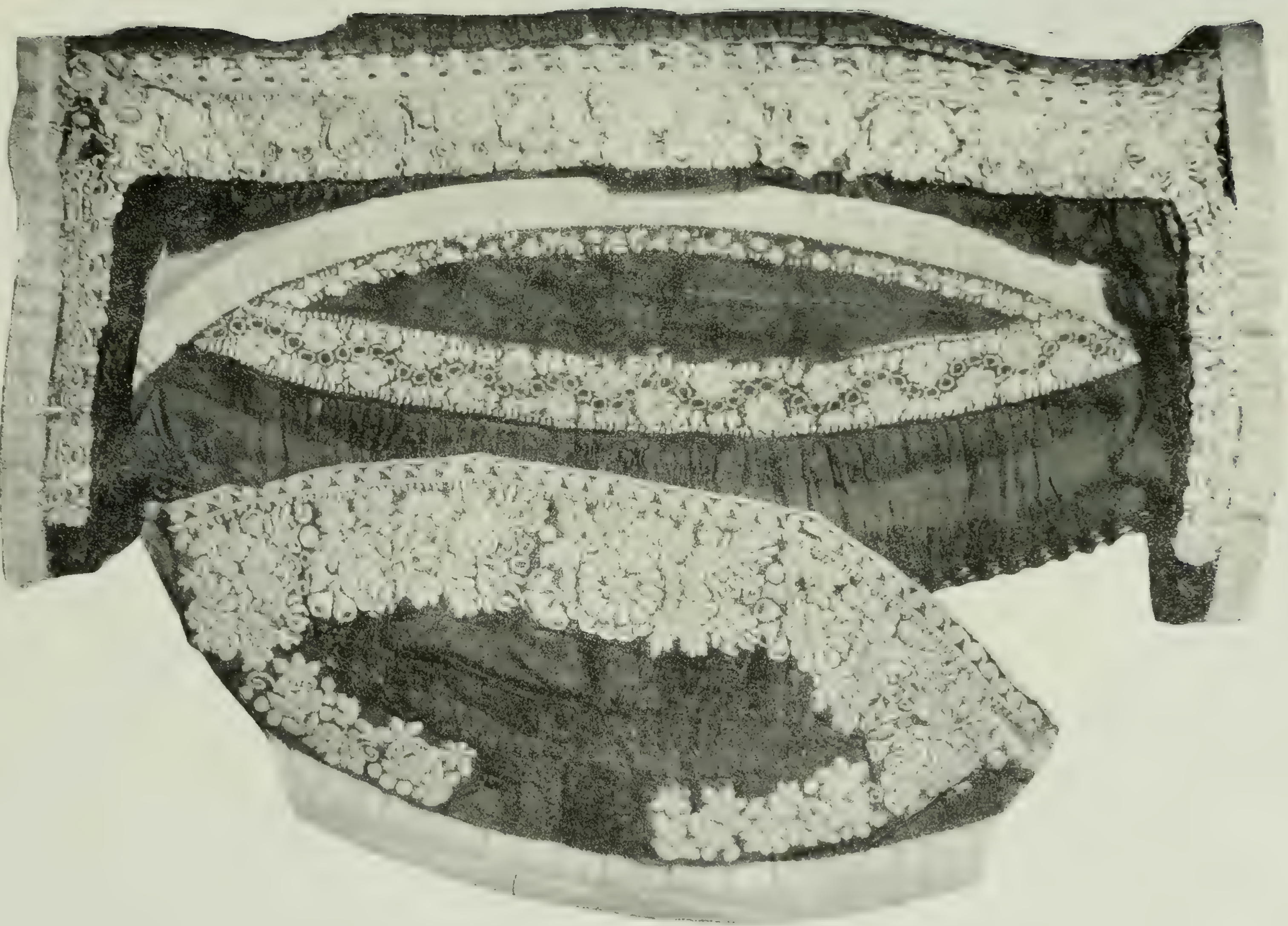
SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (173)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (174)

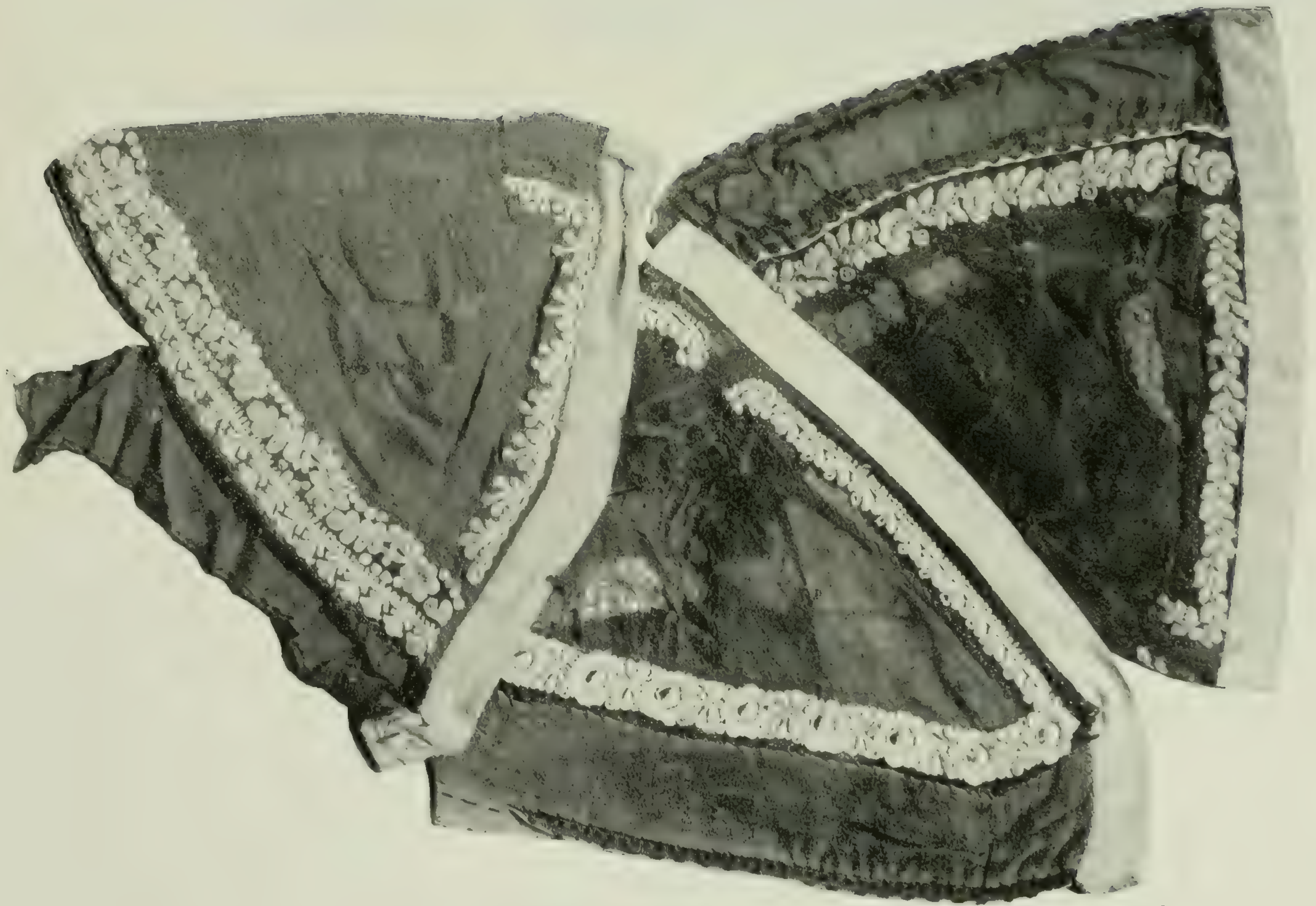

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (175)

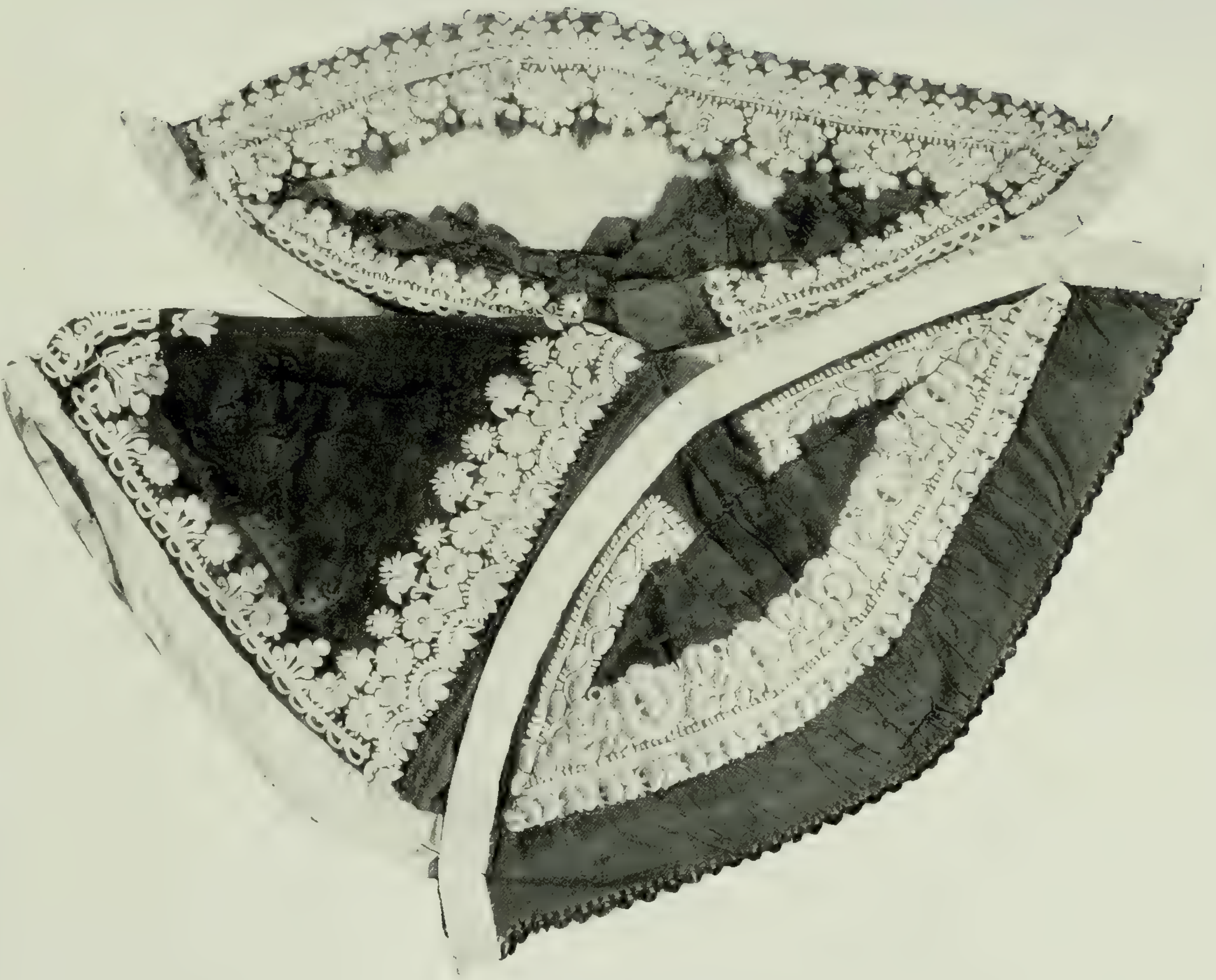

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (176)

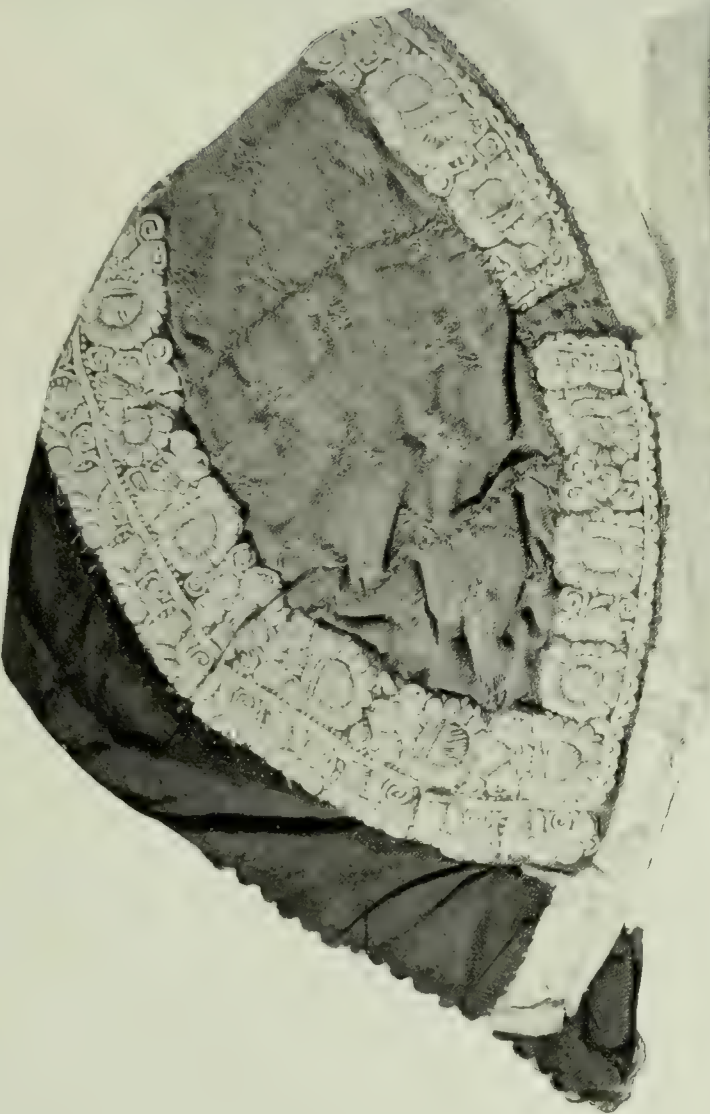
A középső *ók*-os.

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (177)

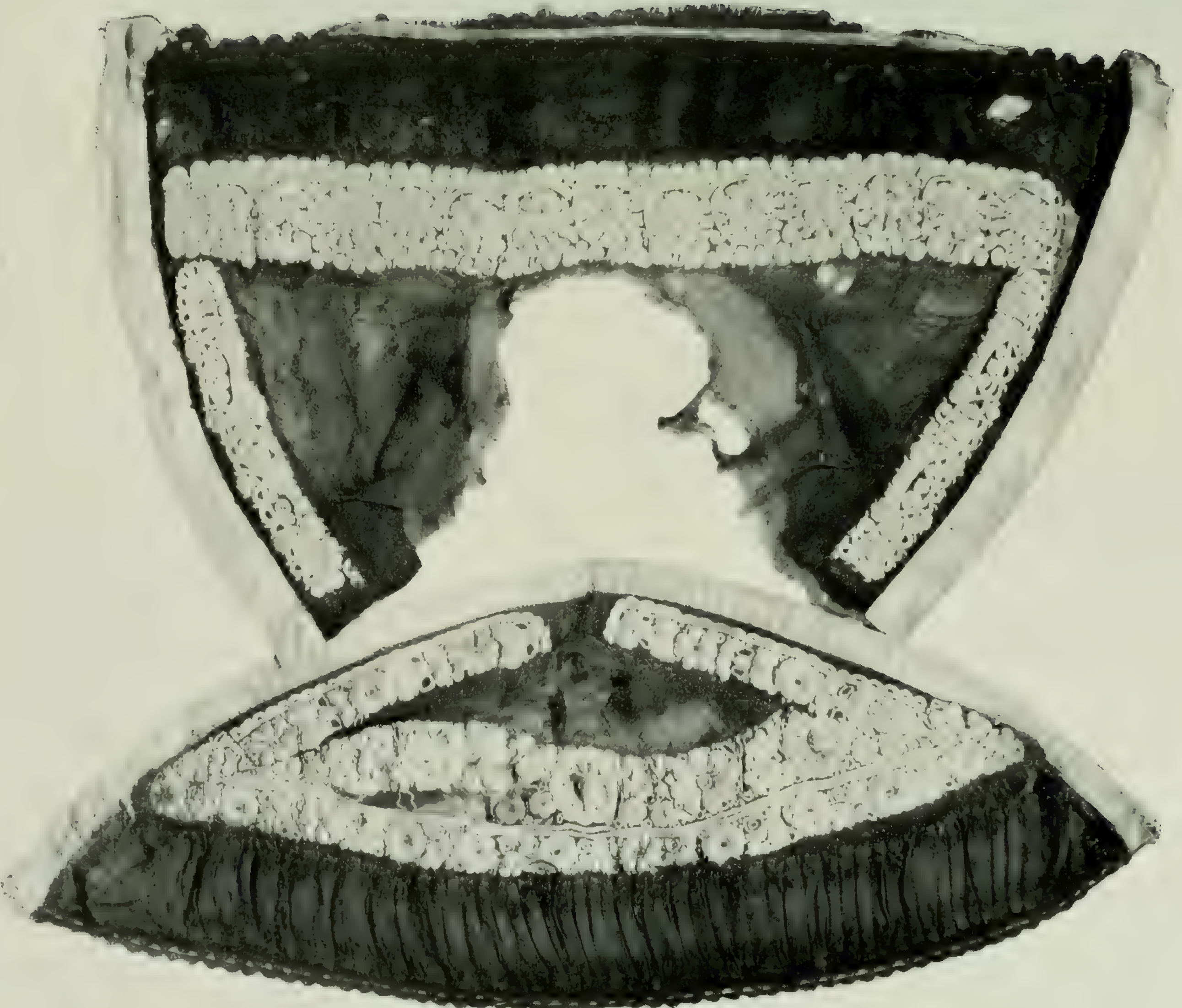
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (178)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (179)

A baloldali disze hasonlít a biborvégek diszéhez. — A jobboldali tölgyfaleveles-rózsás.

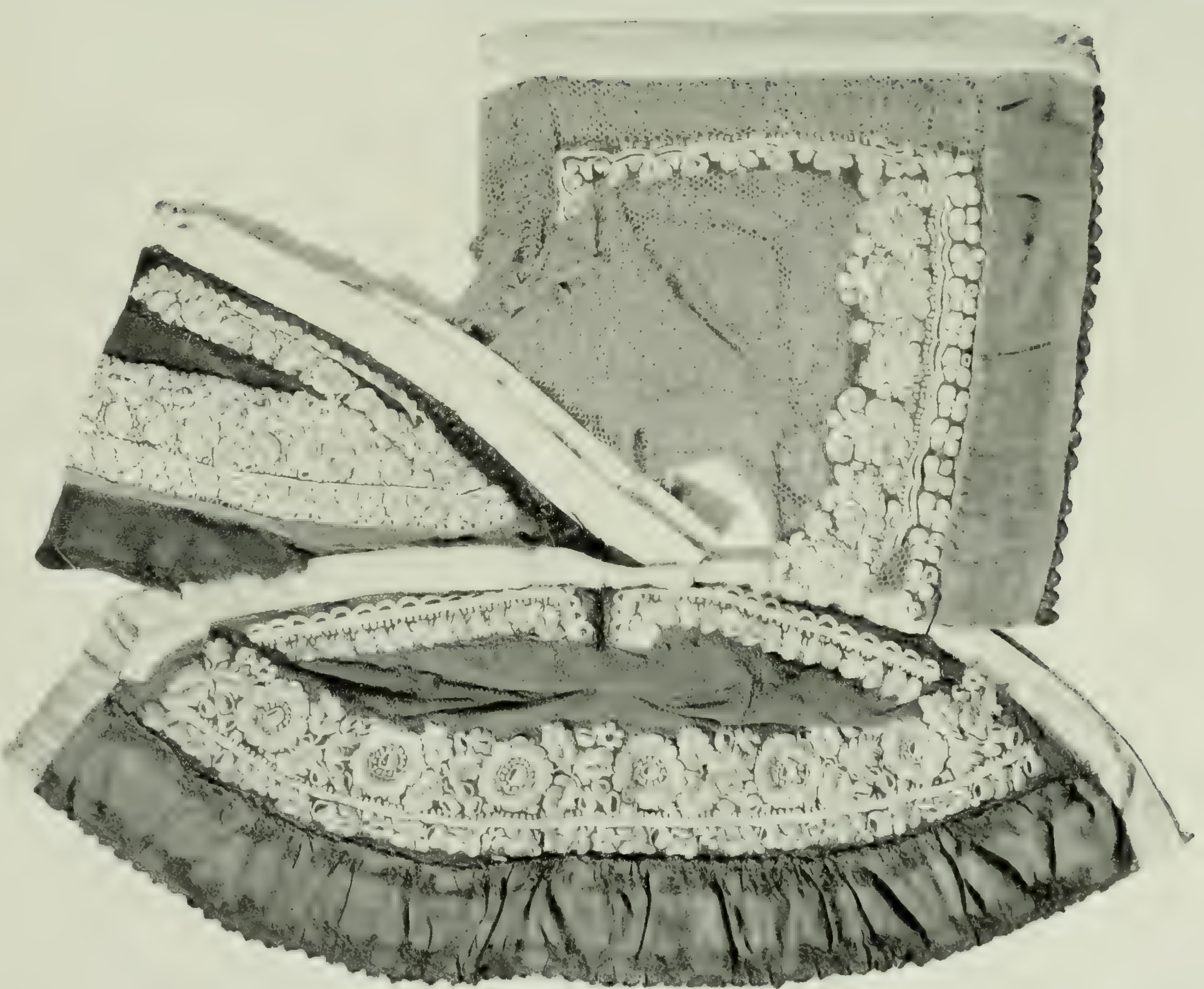

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (180)

A felső ivezett rózsákkal.

SÁRKÖZI RÓZSÁS FŐKÖTŐK. (181)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (182)

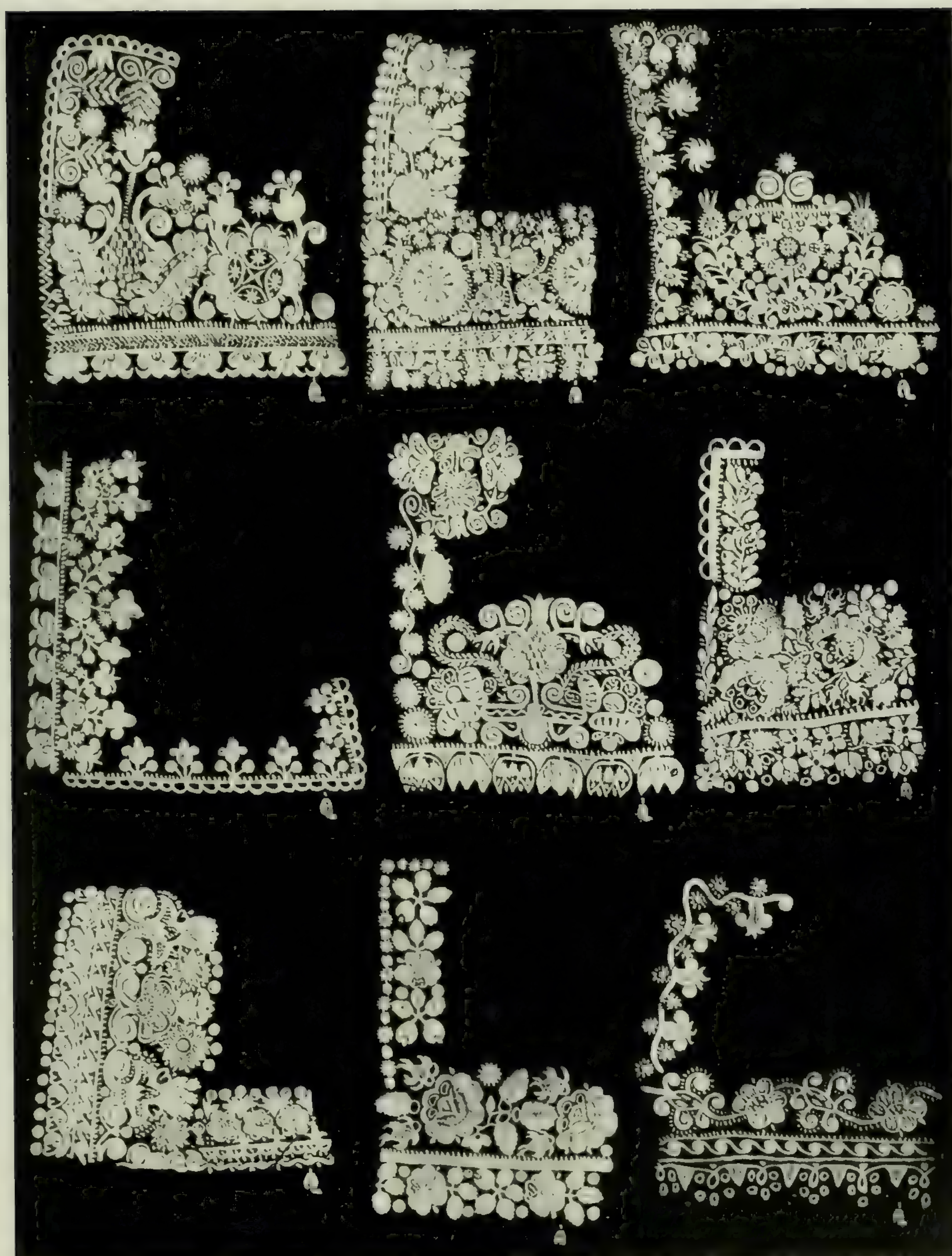

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK. (183)

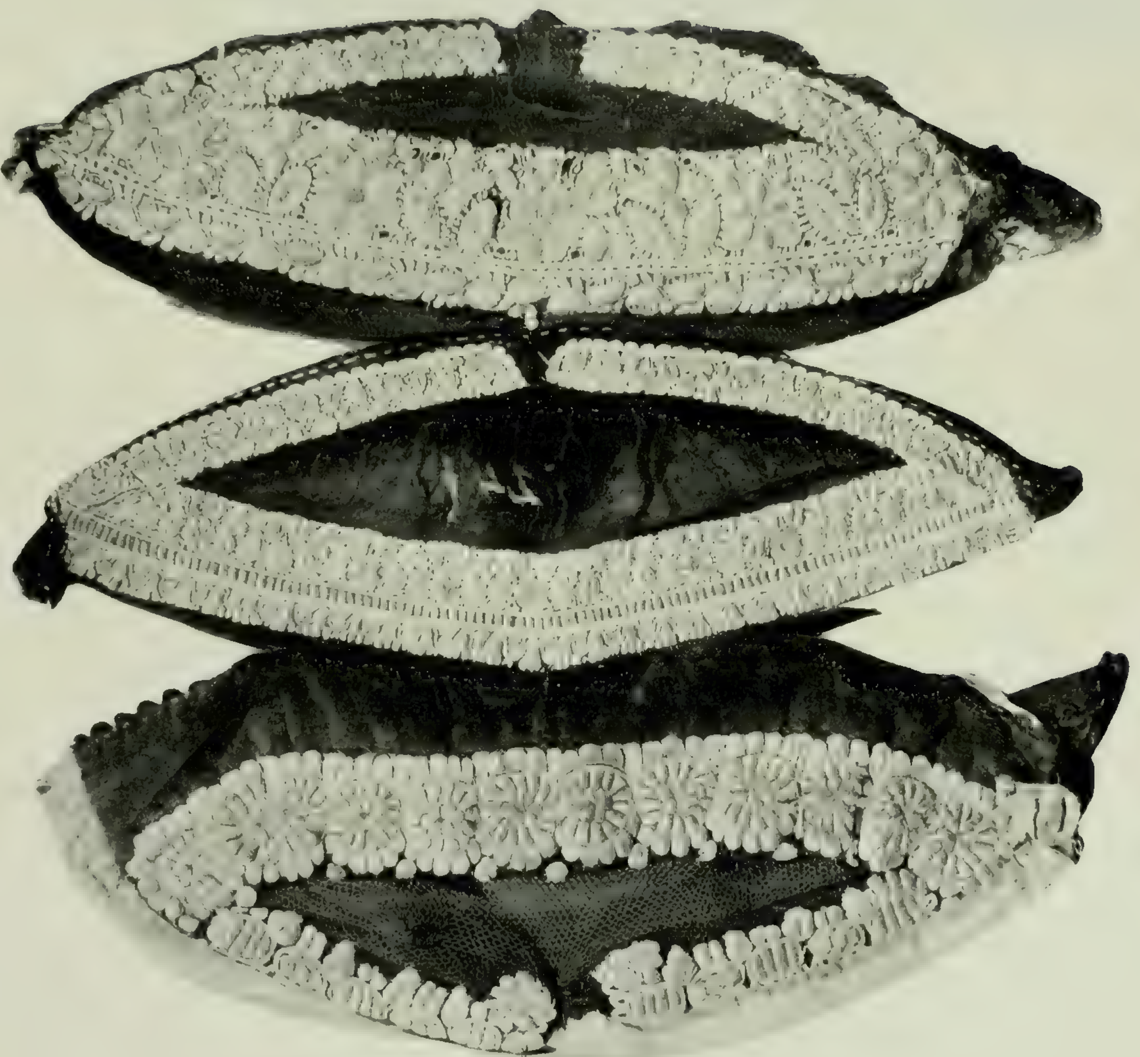
A felső félrózsás. — Az alsó *ok*-os-leveles.

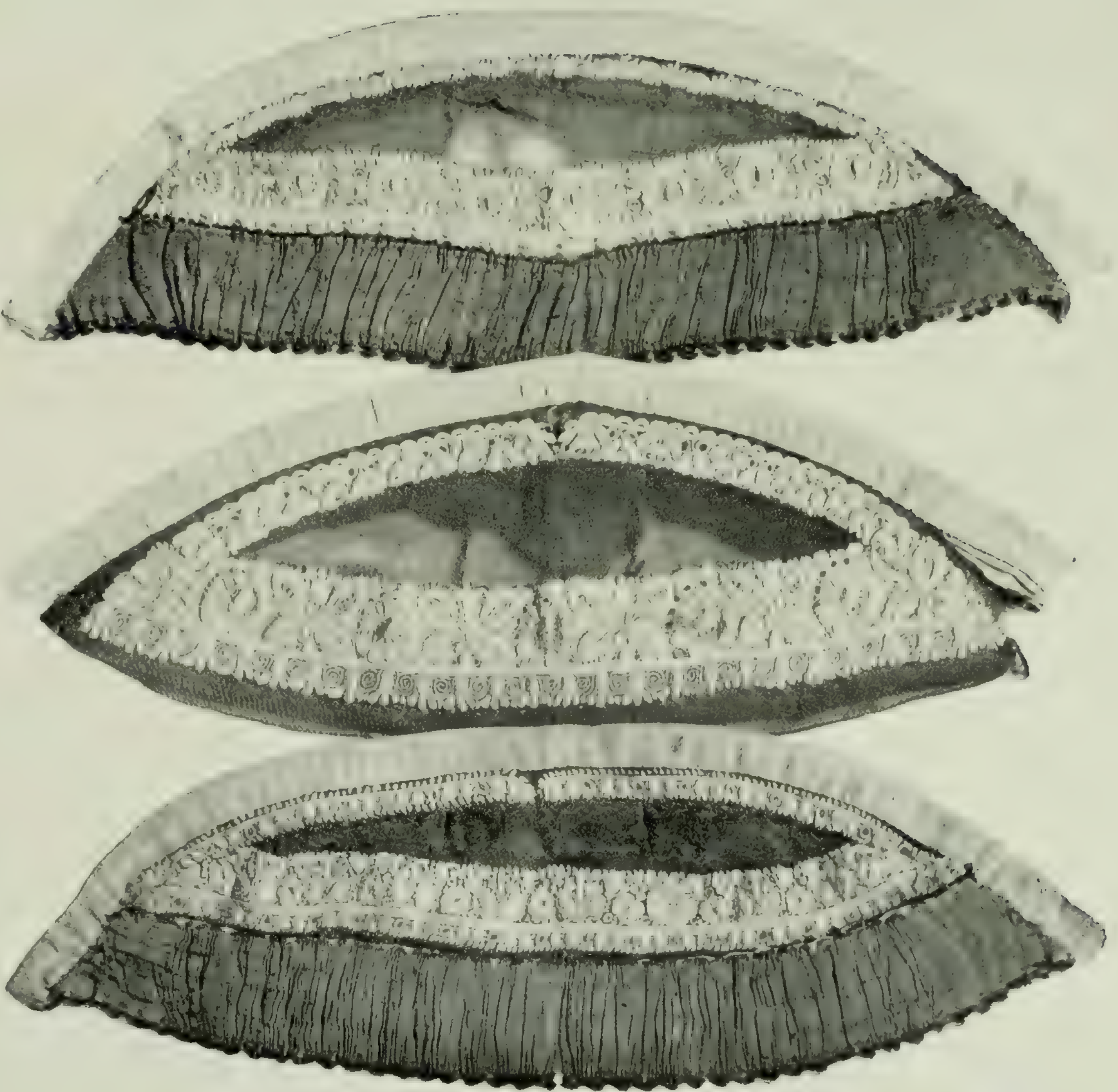
SÁRKÖZI FARITTYA-FŐKÖTŐK. (184)

RÉSZLETEK SÁRKÖZI FŐKÖTŐKRŐL. (185)

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (186)

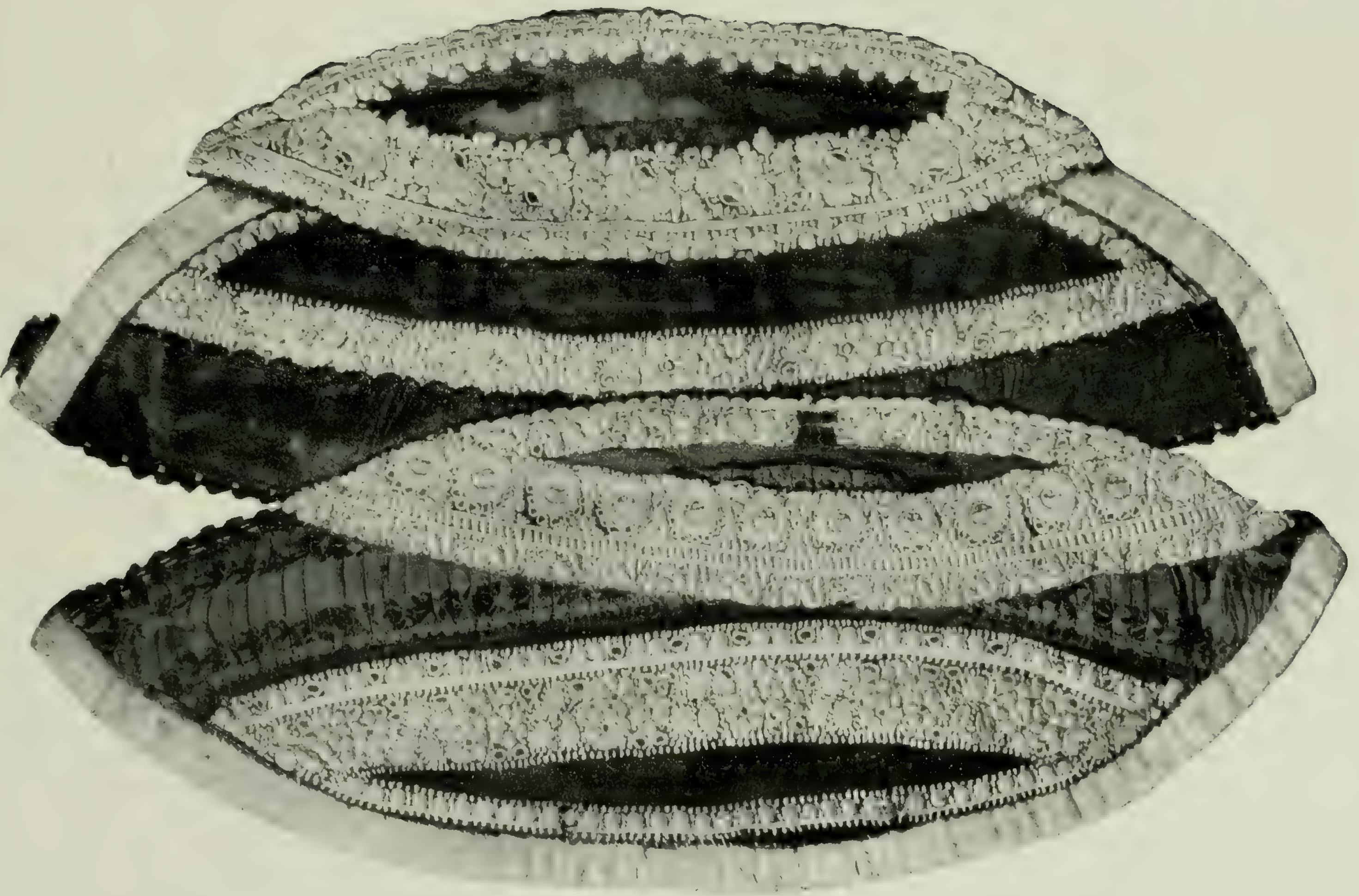
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (187)

A középső vitorlás.

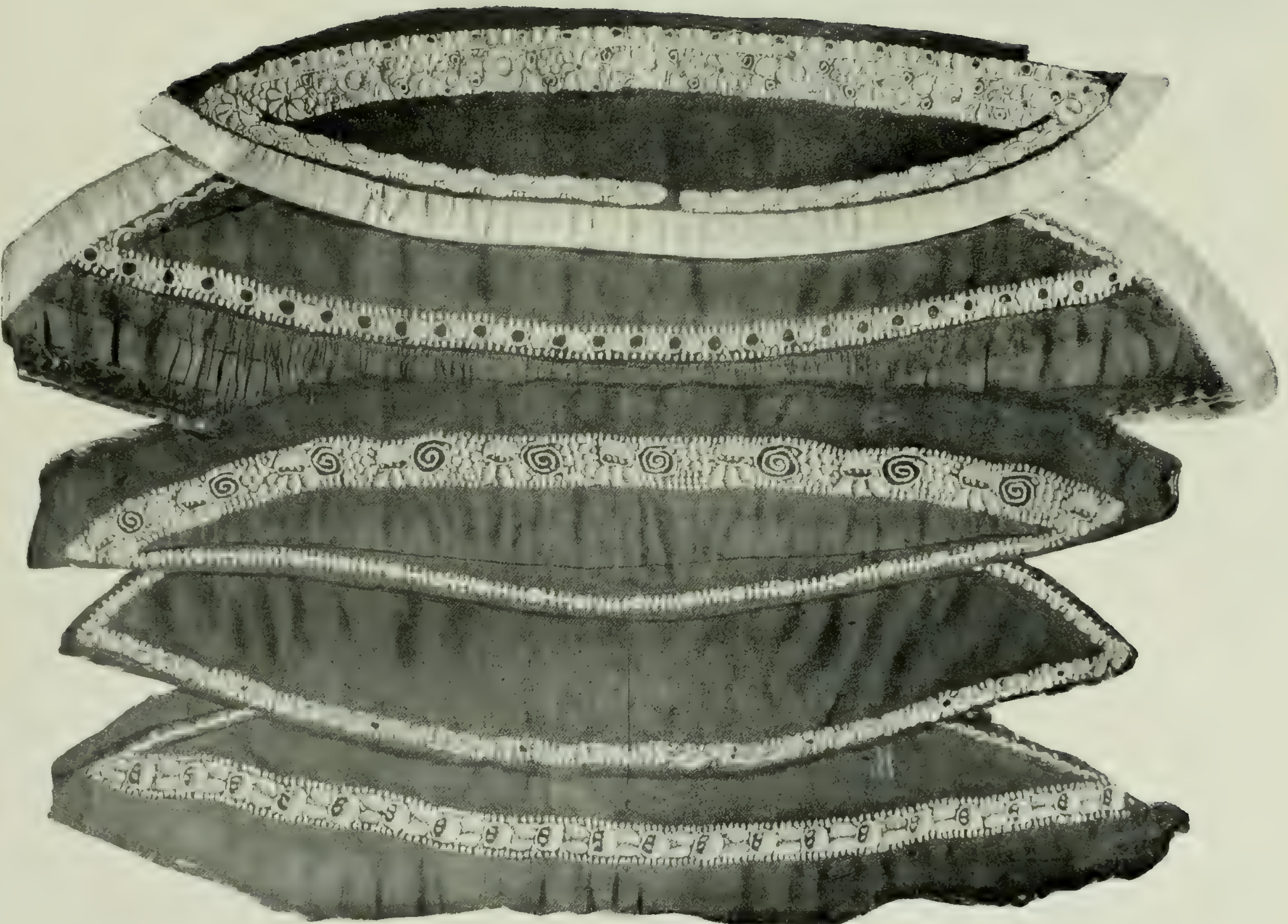

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (188)

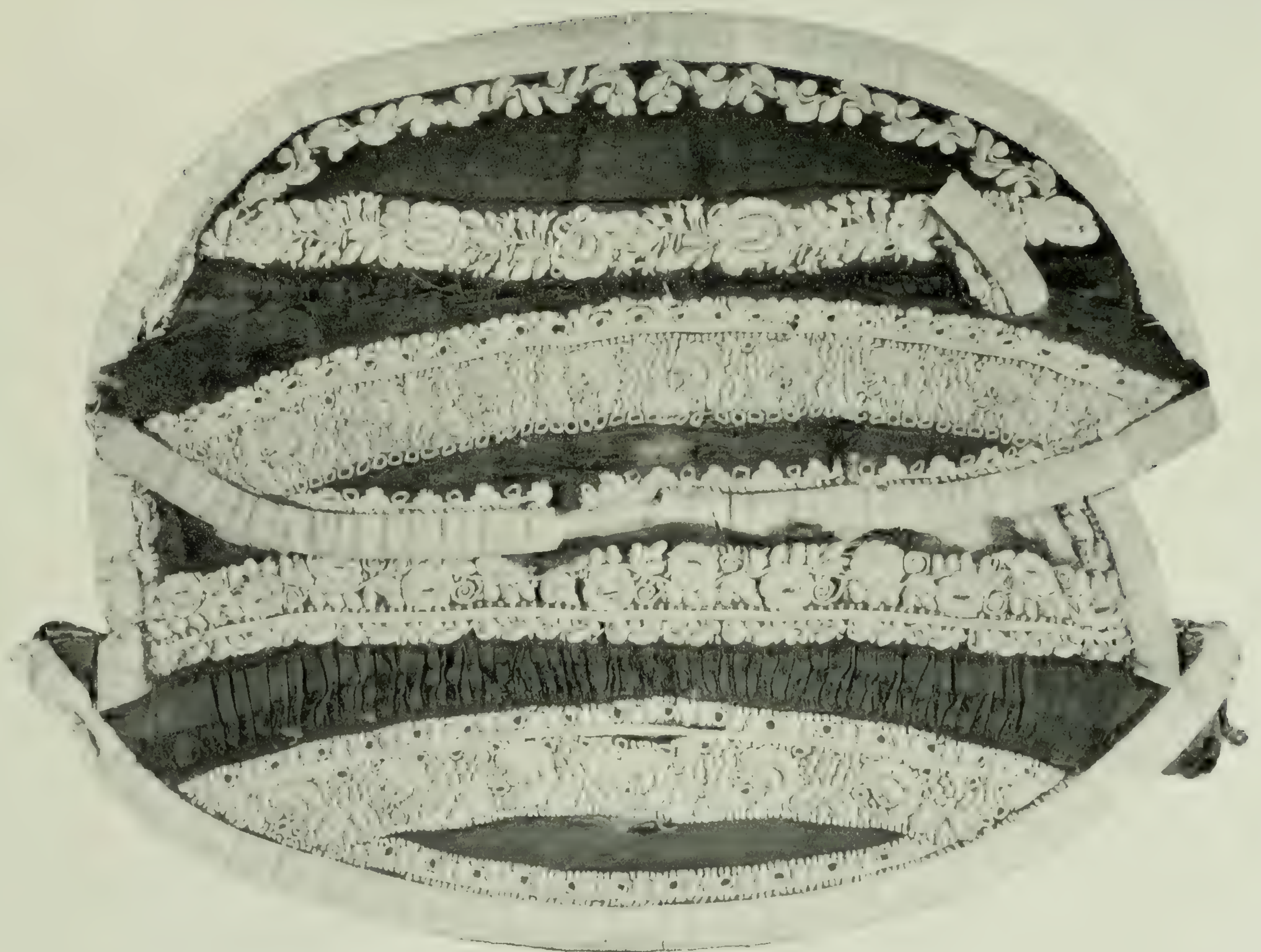
A felső vitorlás.

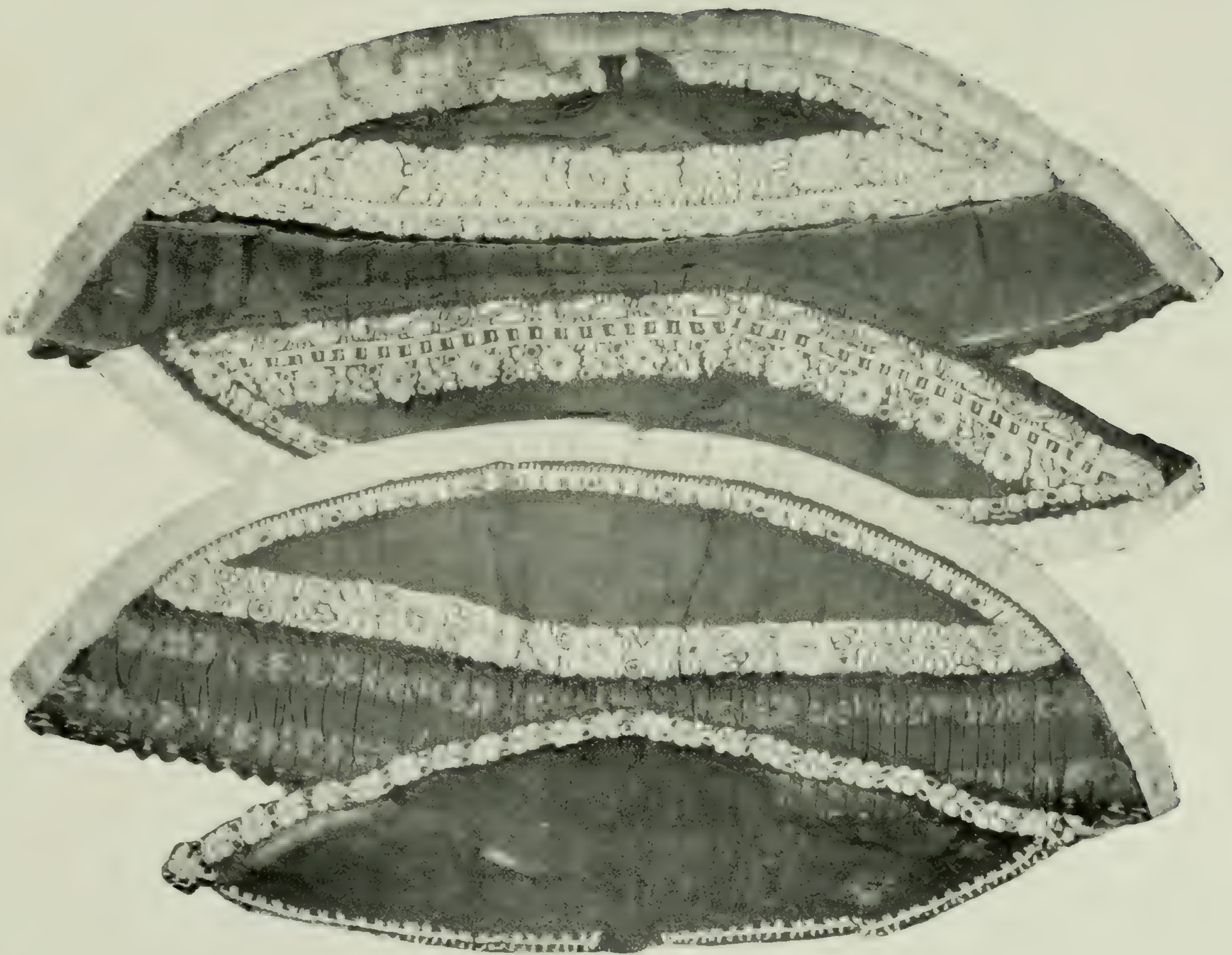
SÁRKÖZI RÓZSÁS PARITTYA FŐKÖTŐK (189)

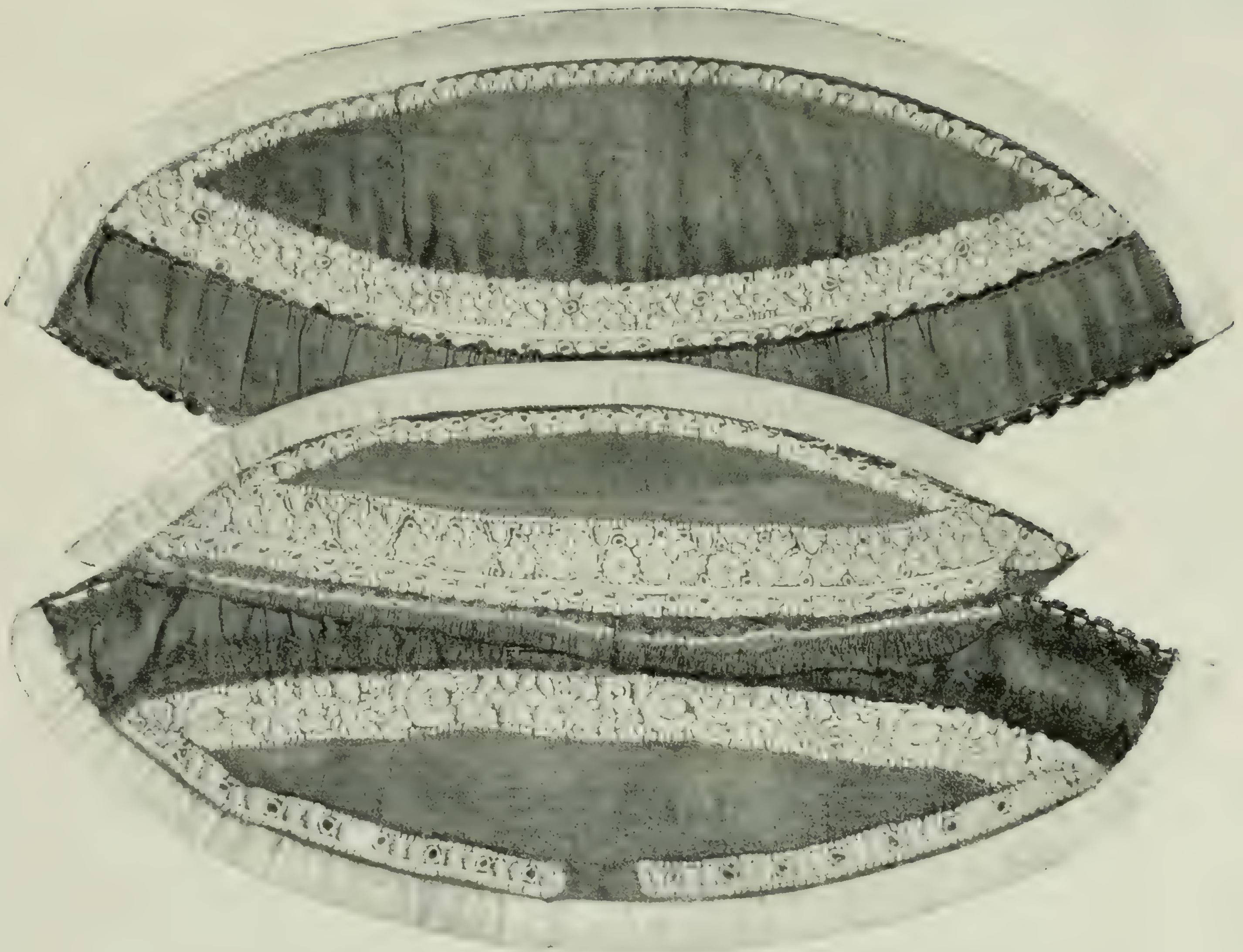
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK EGYSZERŰBB DÍSZÍTÉSEKKEL. (190)

SÁRKÖZI RÓZSÁS PARITTYA-FŐKÖTŐK. (191)

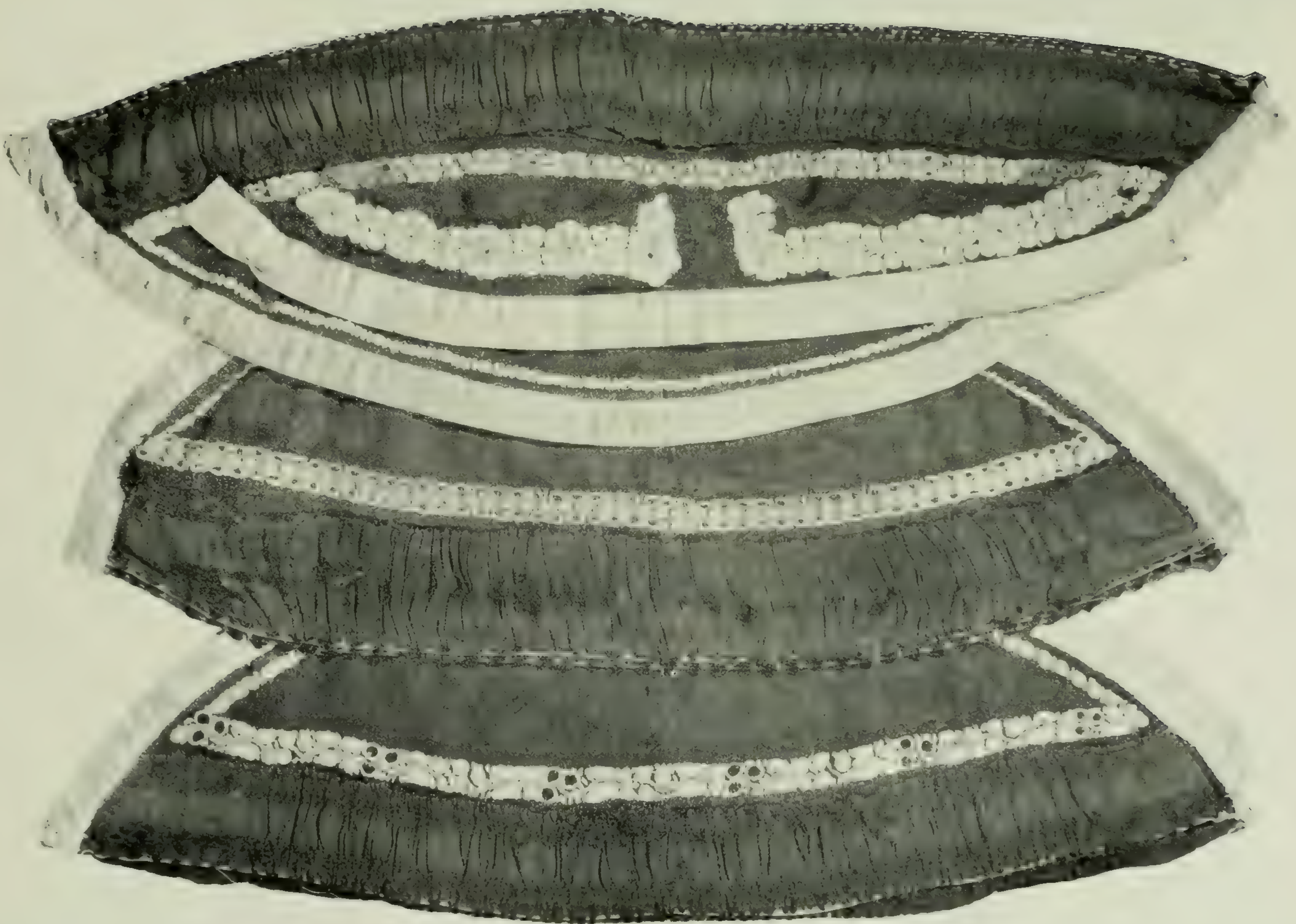
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (192)

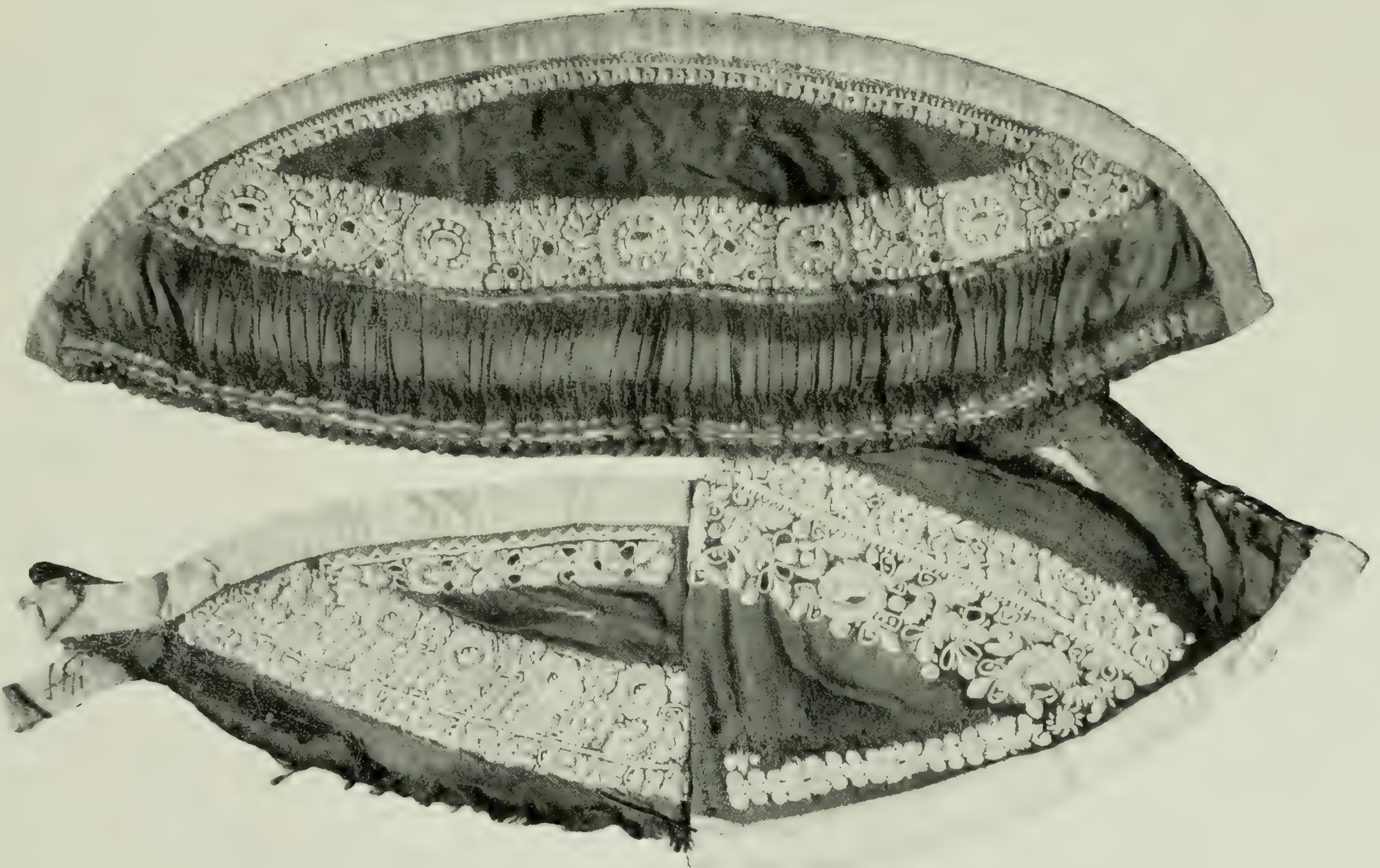
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (193)

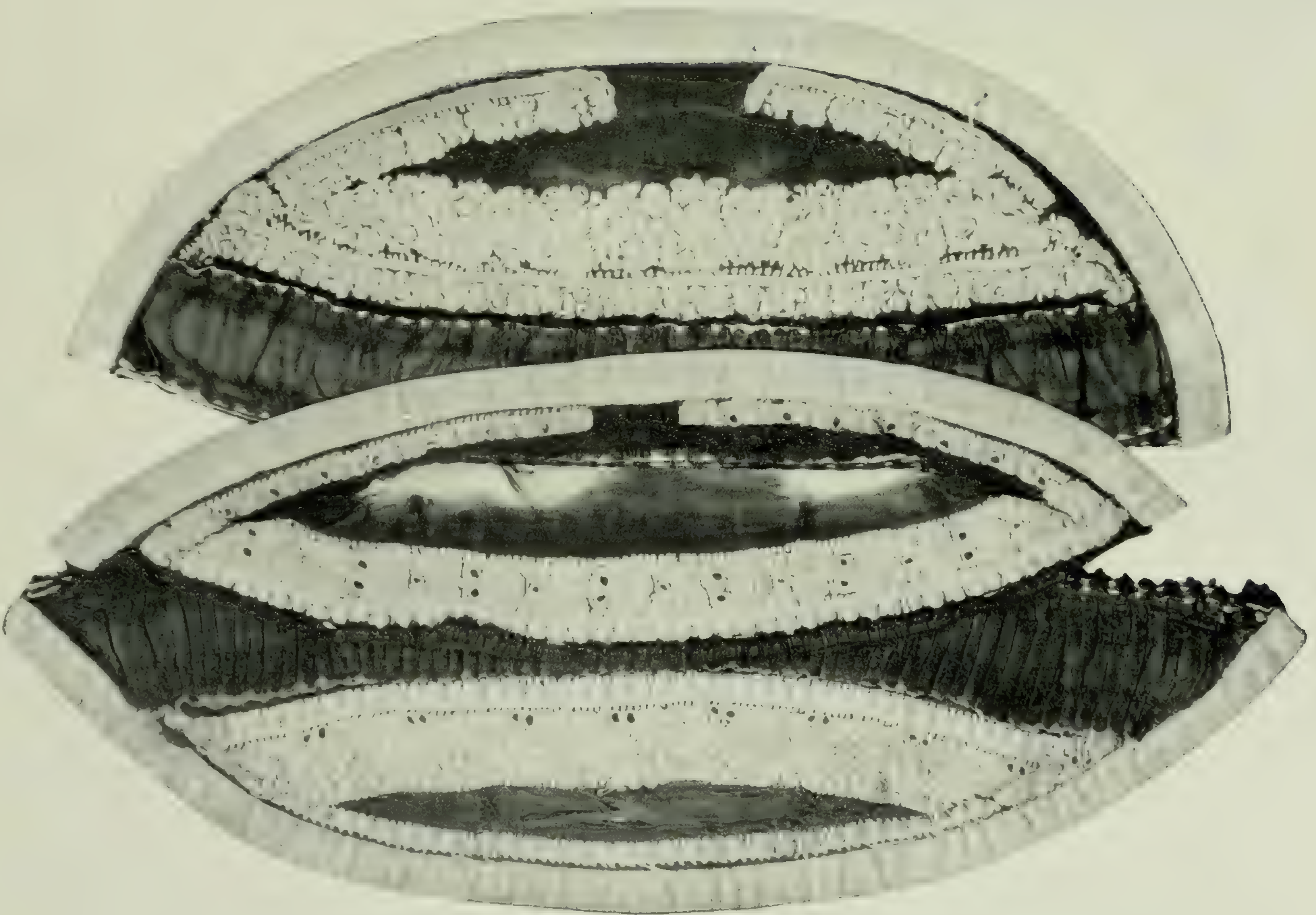
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (194)

SÁRKÖZI EGYSZERŰBB PARITTYA-FŐKÖTŐK. (195)

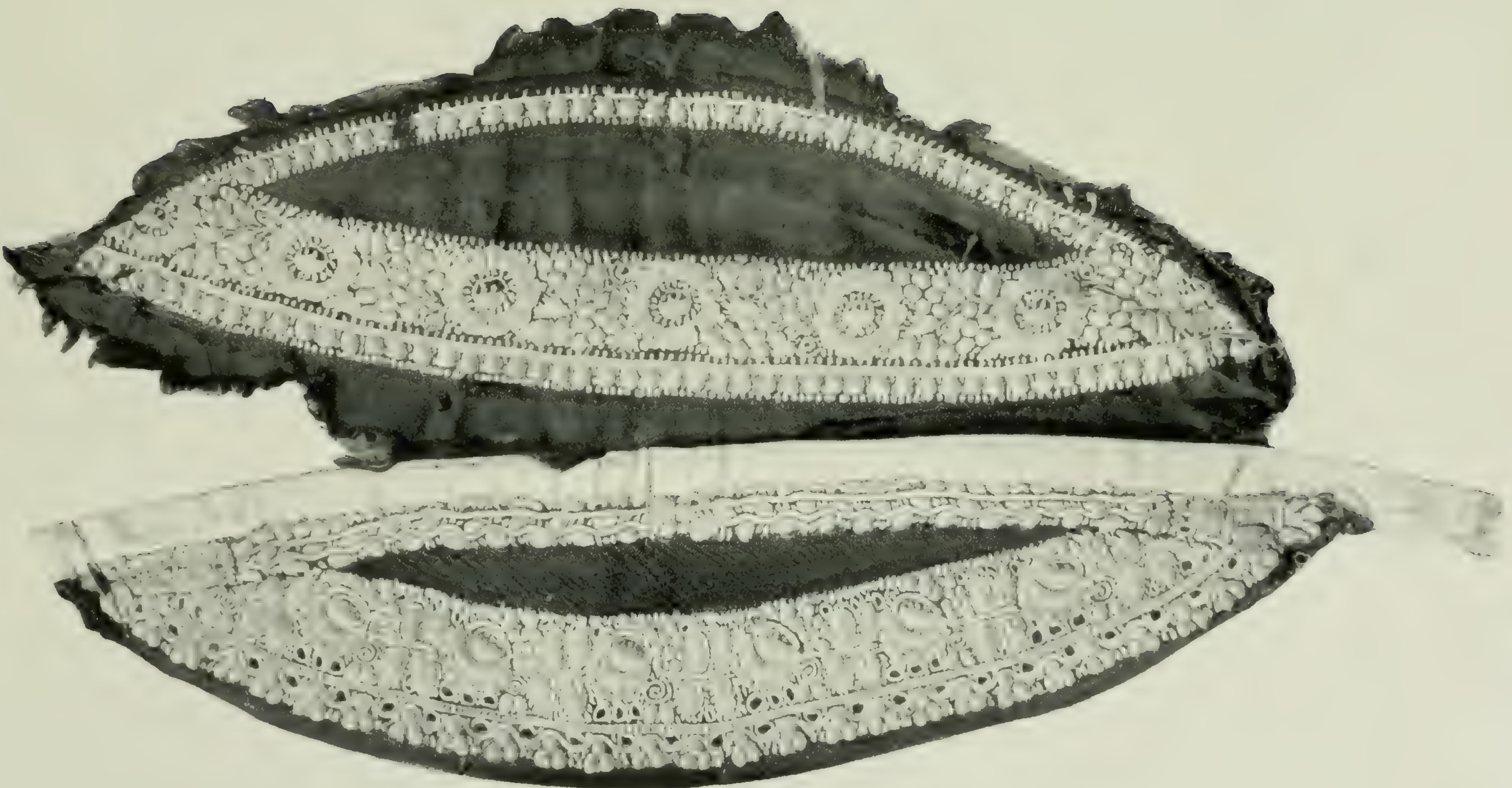
SÁRKÖZI RÓZSÁS PARITTYA-FŐKÖTŐK. (196)

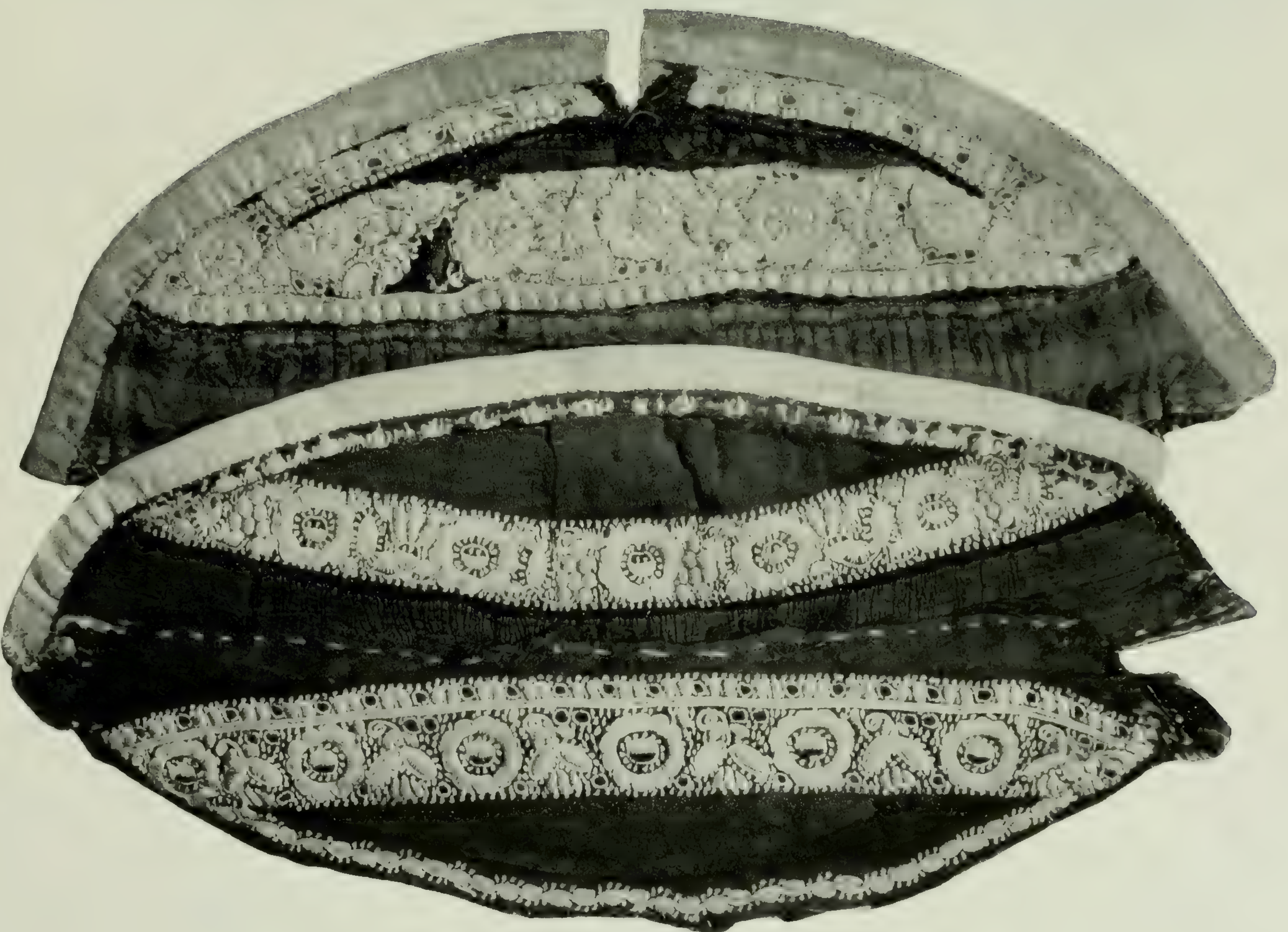
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (197)

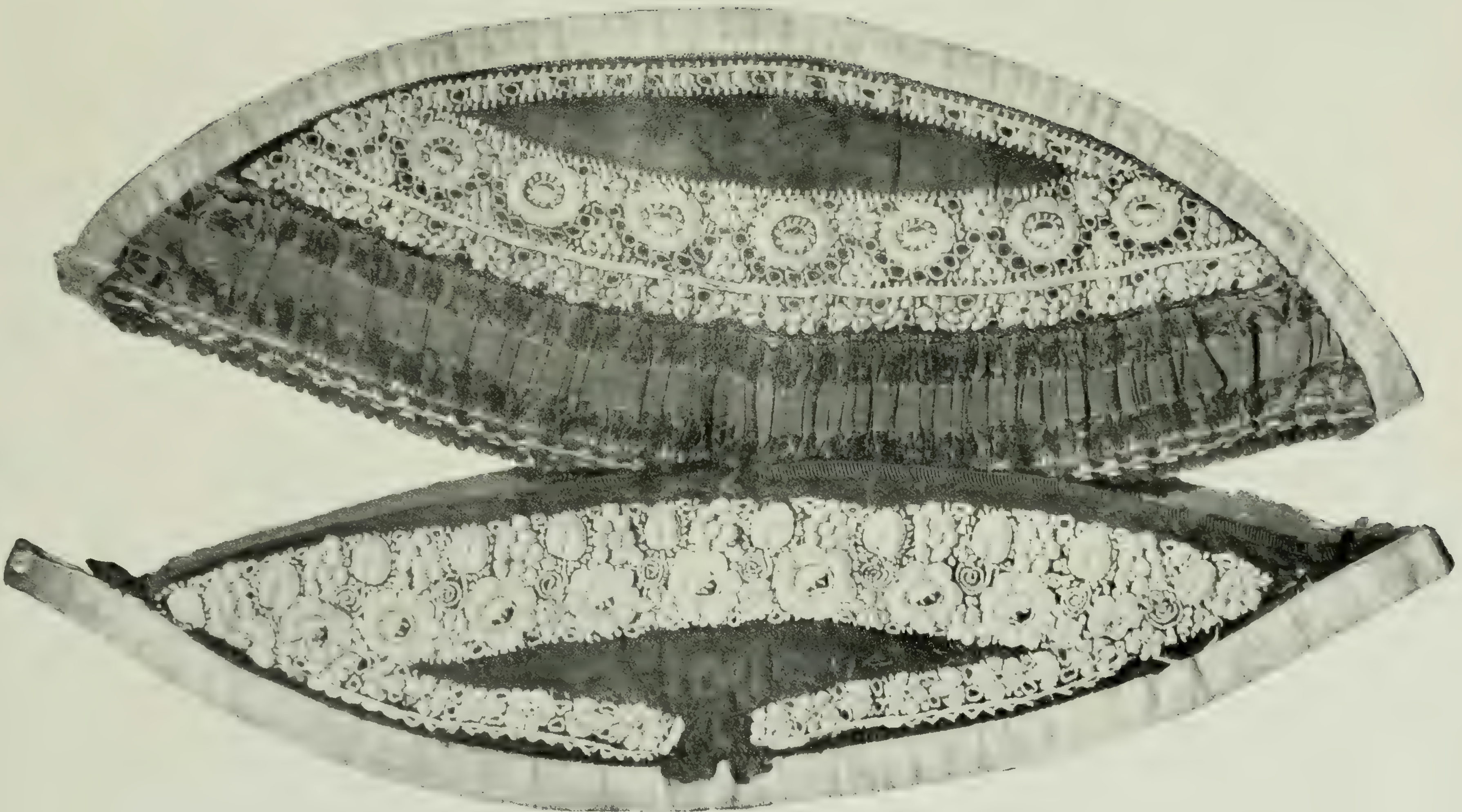
SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (198)

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (199)

SÁRKÖZI RÓZSÁS PARITTYA-FEJKÖTŐK. (200)

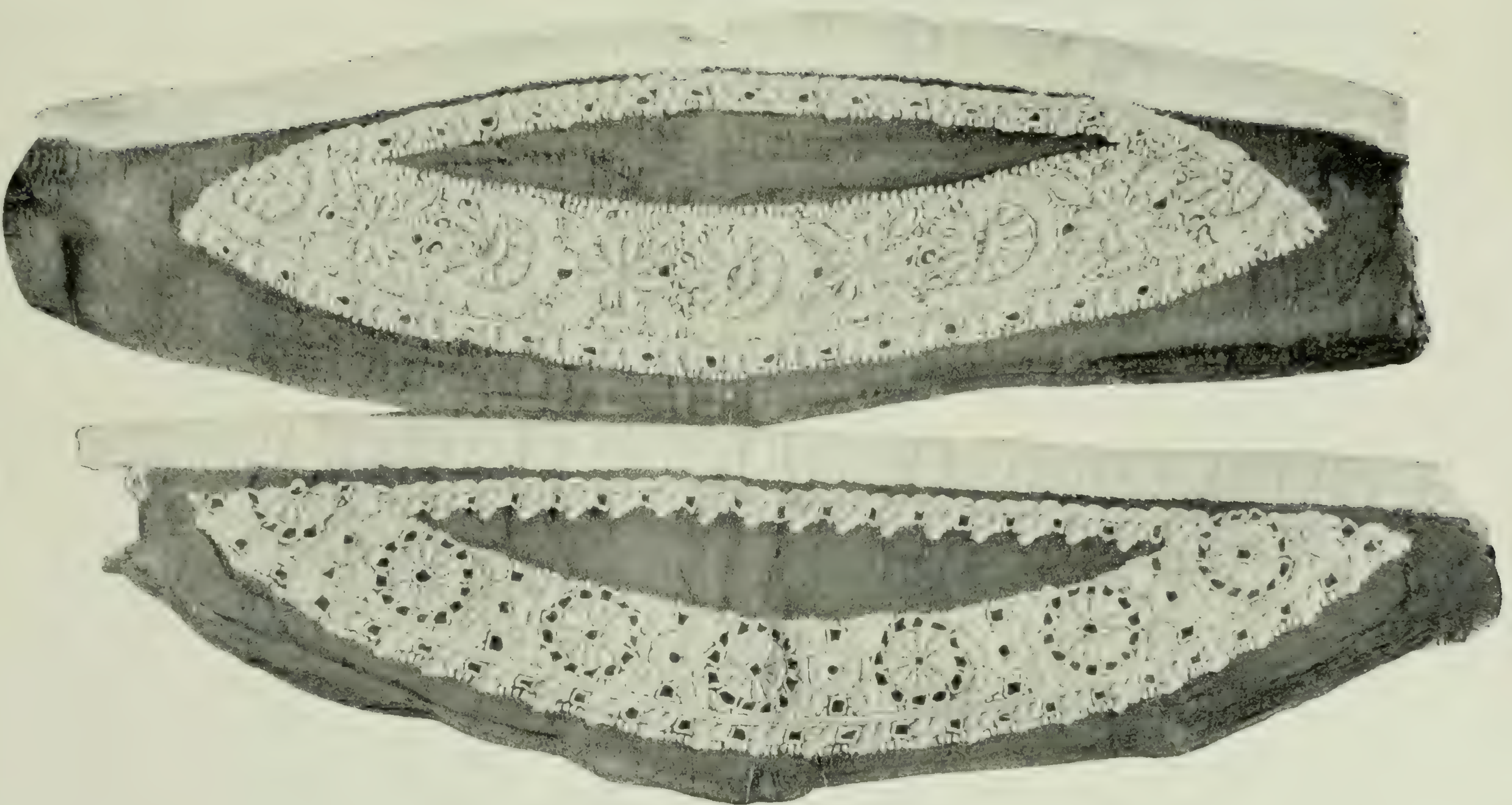

SÁRKÖZI PARITTYA-FŐKÖTŐK. (201)

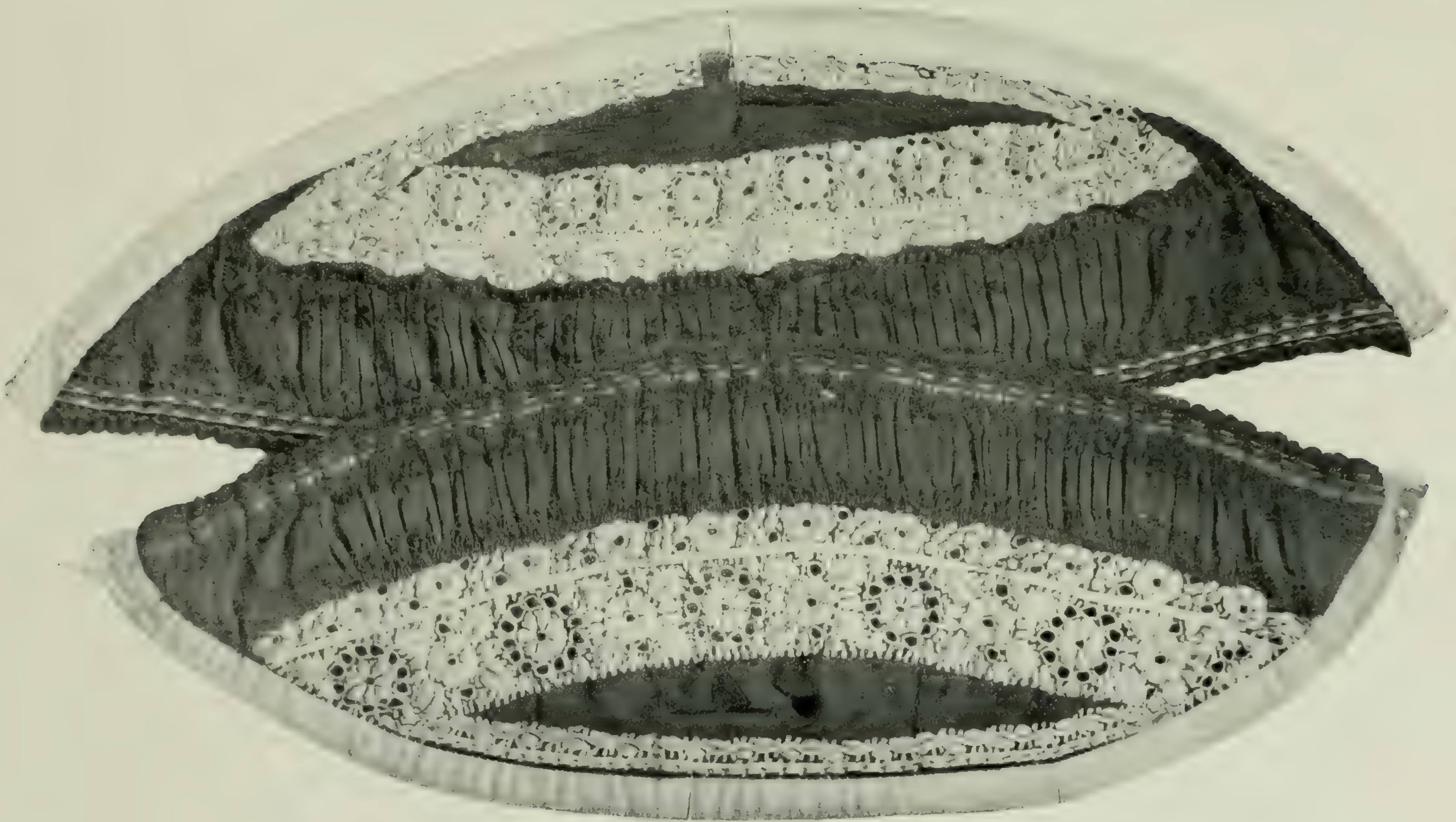
Most divatozó rózsás minták.

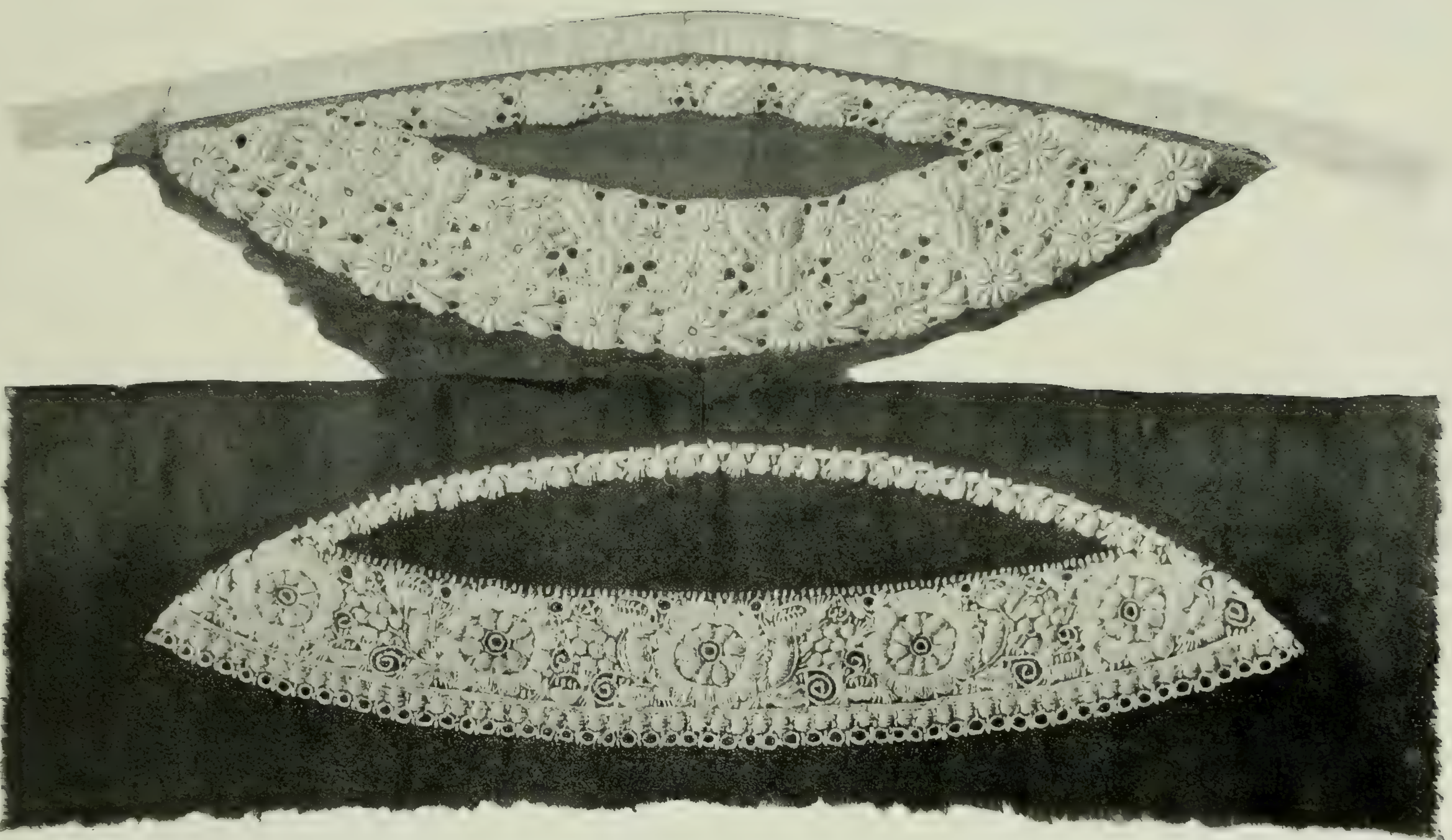
MOST DIVATOZÓ SÁRKÖZI FŐKÖTŐ-MINTÁK. (202.)

SÁRKÖZI FŐKÖTŐK MAI VITORLÁS MINTÁKKAL. (203)

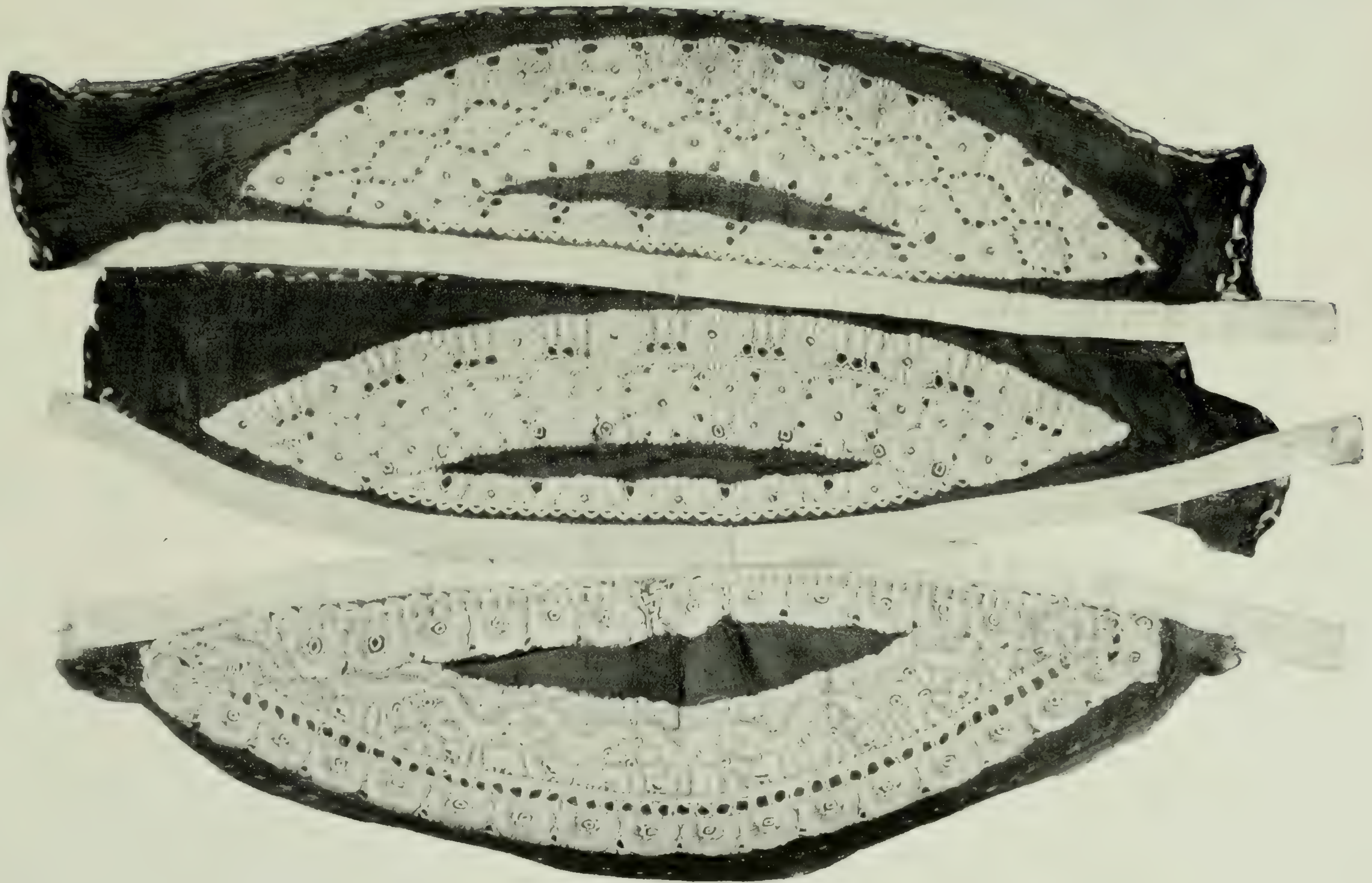

SÁRKÖZI, MOST DIVATOS FŐKÖTŐ-MINTÁK; VITORLÁSOK. (204)

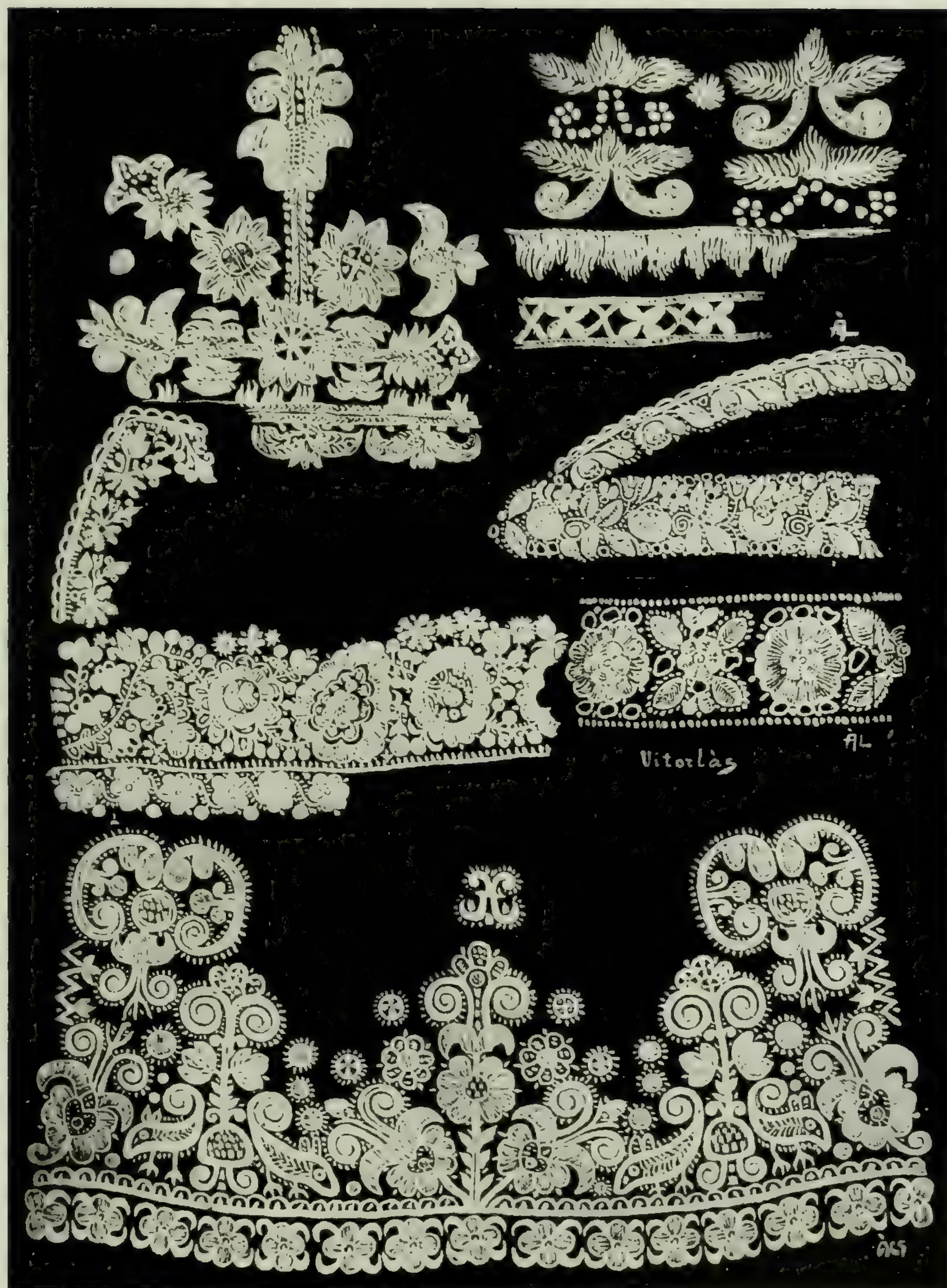

MOSTANI FŐKÖTŐ-MINTÁK SÁRKÖZBEN. (205)

A felső: három rózsa, három levél, három lik. Az alsó rózsás.

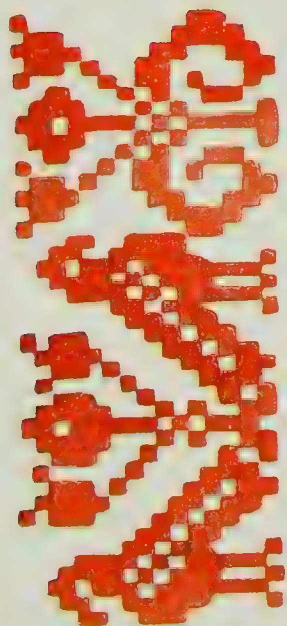

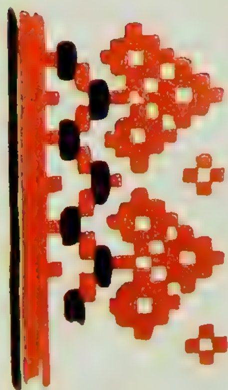
SÁRKÖZ MOSTANI FŐKÖTŐ-MINTÁI. (206)

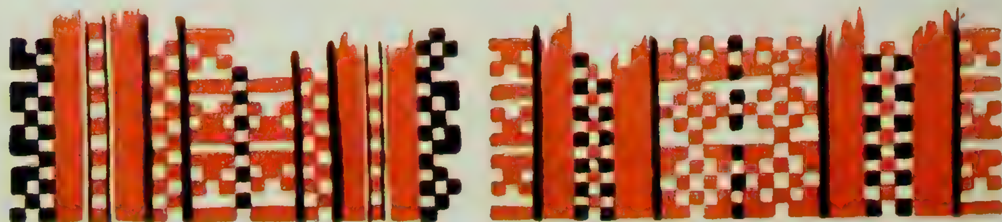
RÉSZLETEK SÁRKÖZI FŐKÖTŐKRŐL. (207)

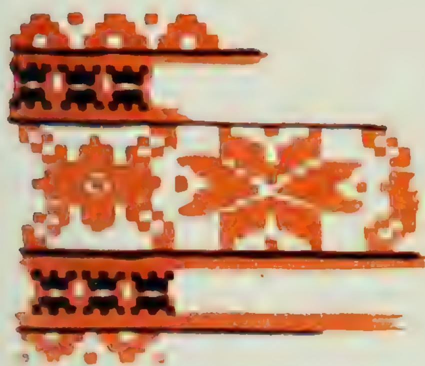
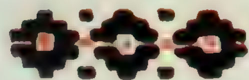

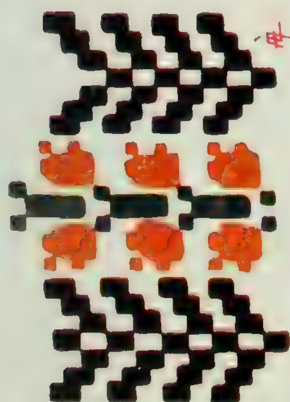
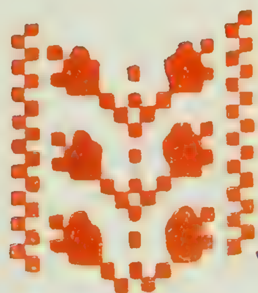

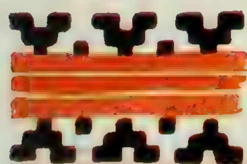
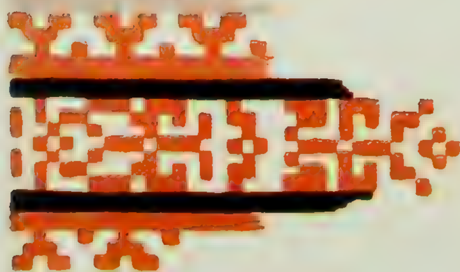
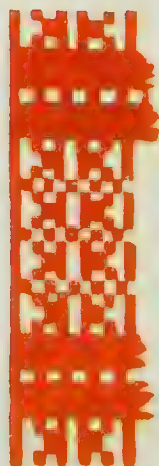

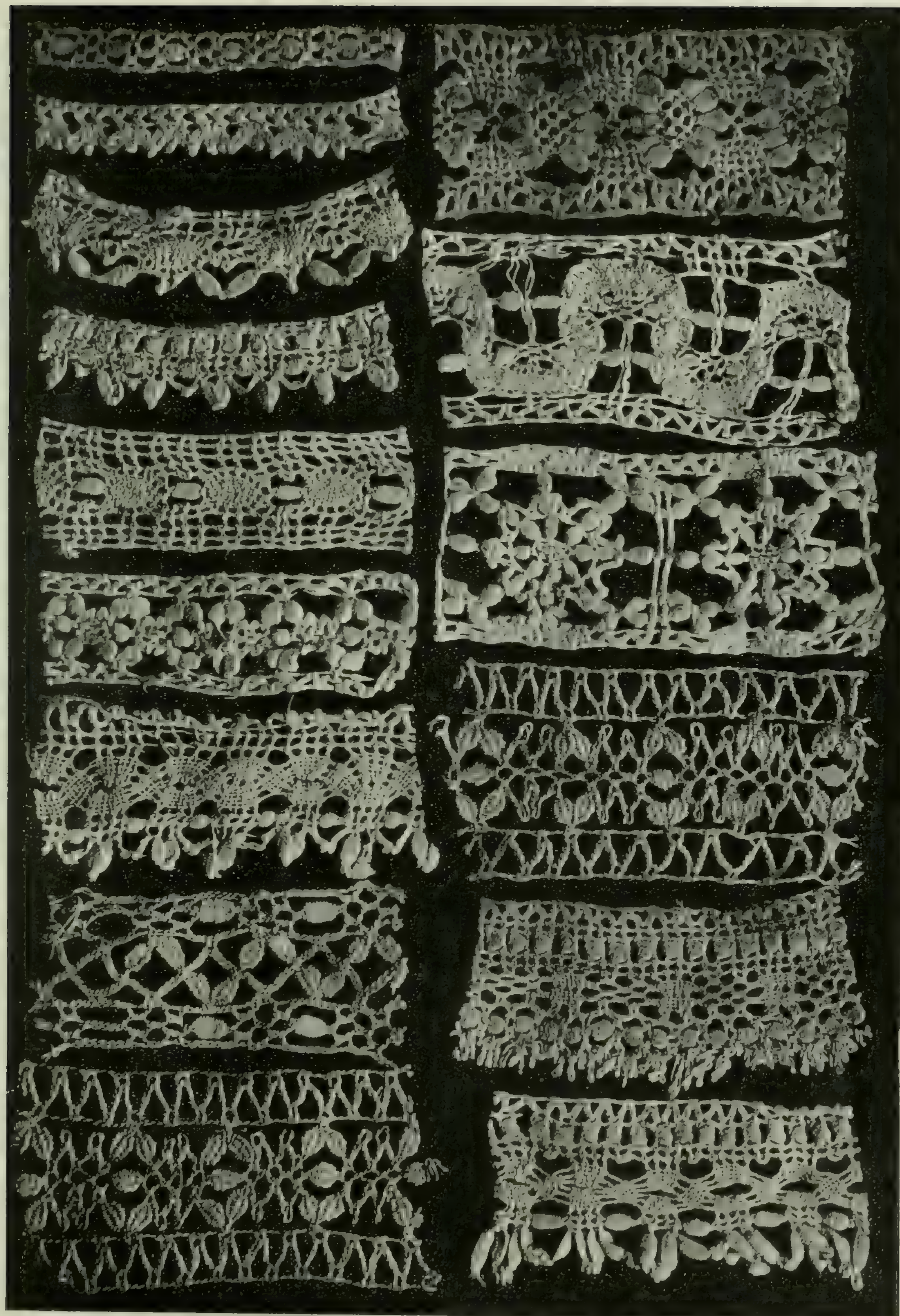
SÁRKÖZI SZŐTTESE

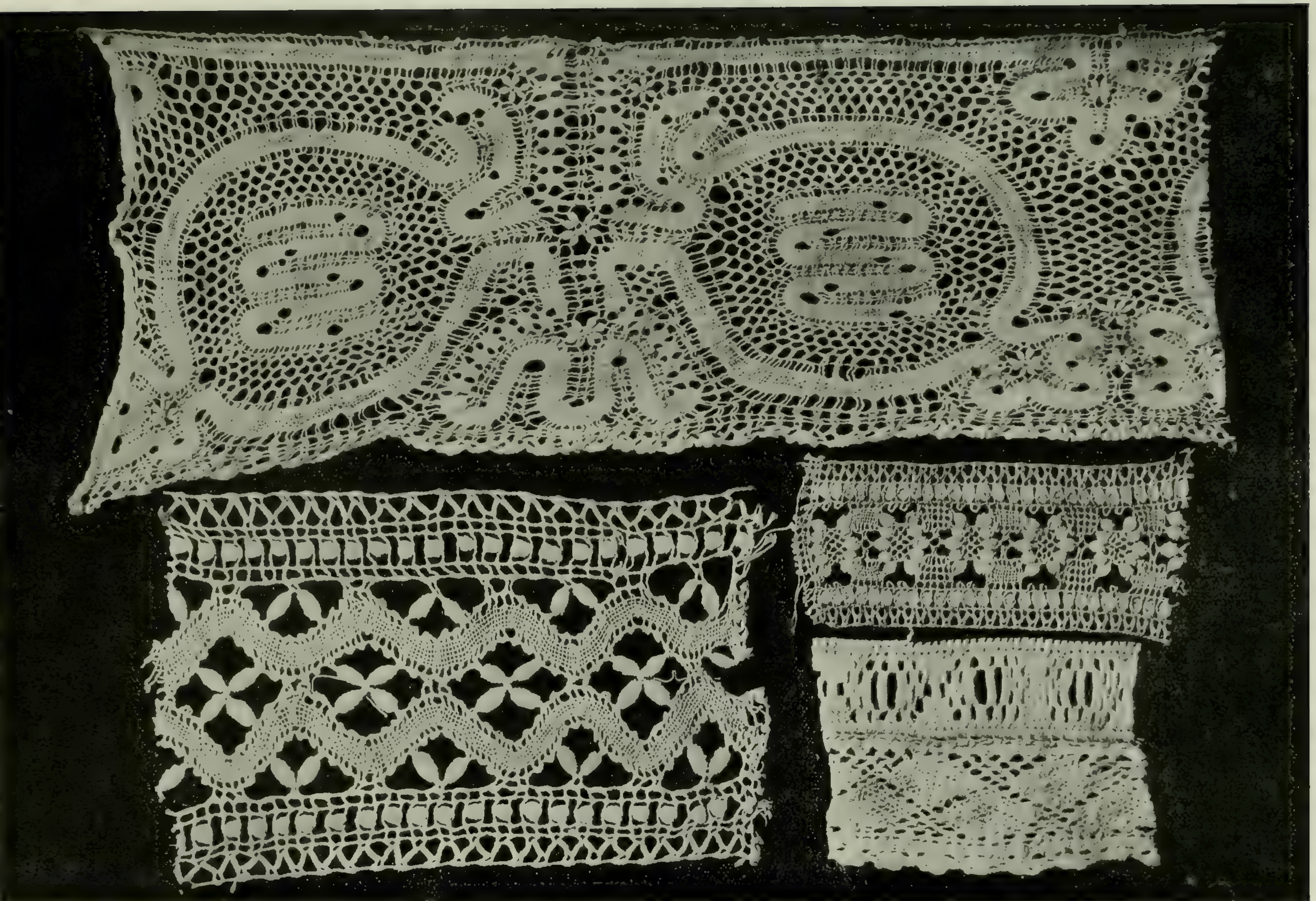

ÉSEI. (XIV. 1b.)

SÁRKÖZI GABÓCÁK. (212)

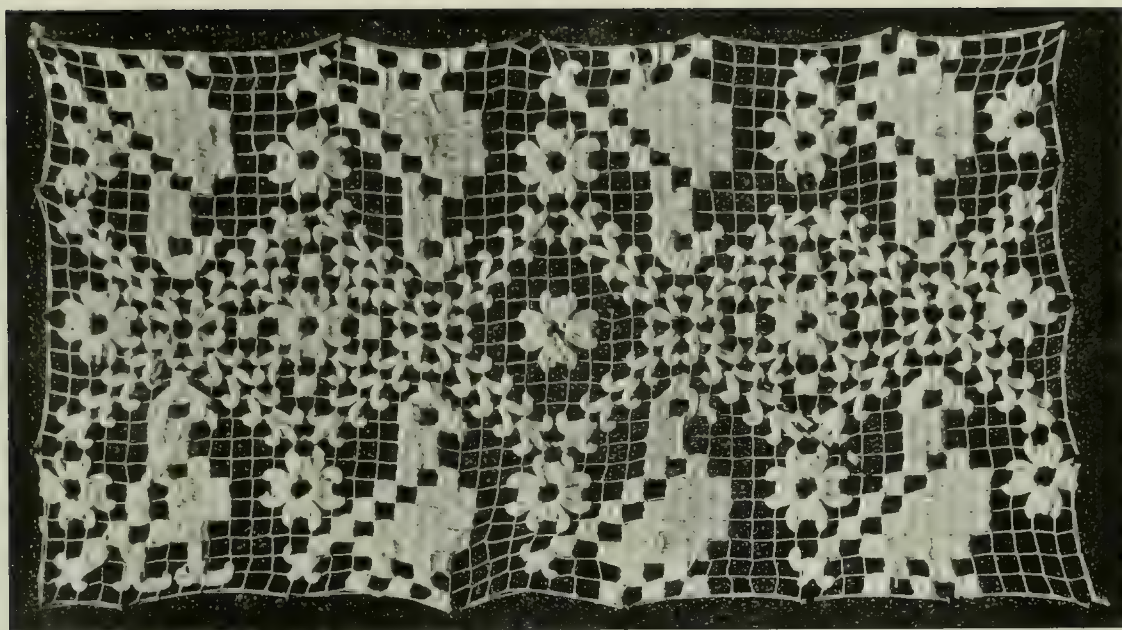
SÁRKÖZI GABÓCÁK. (213)

SÁRKÖZI GABÓCÁK. (214)

SÁRKÖZI GABÓCÁK. (215)

SÁRKÖZI GABÓCÁK. (216)

tartják magukat fiatal menyecskének, pedig csak husz-huszonkét évesek, hiszen tizenöt-tizenhét éves korukban mennek férjhez.

Emlékezzünk meg a sárközi *jegykendőkről* is.

Az eljegyzési lakomán a menyasszony a jegykendőt, amit maga szőtt és maga hímezett, átadja a vőlegénynek. A jegykendő díszeit a IV. és V. egész színes tábla, a VI. és VII. tábla egyes rajzai mutatják be. A fődíszítések mindig sarokból az átló irányában haladnak. A nagyvirág rendesen egy középszáron emelkedik ki. Mellette, két oldalt, másik kettő látszik. E díszítésnél is nagyon szeretik a kacskaringót alkalmazni, mely a nehéz, tömött formák közeit könnyedén kitölti. Szeretik az V. táblán látható középponti díszítéseket is, amelyek négyszögből indulnak nyolc irányban egyenes száron. Technikailag itt ugyanazok a nehéz, tömött formák szokásosak, mint a bíborvégeken; elmaradhatatlan a fekete körvonal.

A GABÓCA KÉSZÍTÉSE. (217)
Öreg Ferencz Józsefné tanítja a pártát viselő kis Dorkó Évát. A menyecskén parittya főkötő.

A vőlegény-szalag is kedveskedés. A menyasszony nemcsak jegykendőt, de hosszú keskeny szalagot is hímez, amít a vőlegény esküvőig a mellényén hord. Lakodalom után átengedi a feleségének, aki ünnepnapokon mint díszszalagot viseli.

Gabóca van a 209. lapon. Igy nevezik Sárközben a vert csipkét, amelynek ismeretes készítési módját a 217., a csipkéket pedig a 210—216. képek mutatják be.

A csipkének az 50—60-as években volt virágkora, amikor az *ümög*-nek a felső kart takaró külső oldalába varrták be a széles csipkét. Ma már csak öregasszonyokon látunk elvétve ilyen ingeket. A csipkeverés is rohamosan múlik, az egész Sárközben csak két öreg asszony ért még a gabóca készítéséhez: a kilencvenéves Könczöl szüle Decsen és a nyolcvannégy éves Dorkó néni Öcsényben.

A gabócák mintái is nagyon izlésesek; az első három lap régebbi mintákat mutat. Itt-ott némi rokonságot találunk a főkötő díszeivel is. Egyes minták modernek, városiasak, míg a 215. lap két utolsója egészséges népies minta. Az utóbbival meg éppen léptennyomon találkozunk a sárközi főkötőkön.

Nem kell búsulnunk a sárközi rajztudás kipusztulásán. A gyermekrajzok mutatják, mint követi a régi nemzedéket az új, telve a szépnek hasonló szeretetével s talán mondhatjuk: ösztönszerű teremtő vágyával. Sárközben a leánykák között kedves szokás, hogy az iskolai év végén színes emlékrajzokkal ajándékozzák meg egymást. Az irodai papirosív nagyságának egyhatod része az elfogadott alak. Erre rajzolják színes irónnal a saját

kitalálású formákat. A két fríz között lévő üres térre jó az ajánlás: ki adja emlékül, kinek. Gyakran csak az egyszer-egyet írják le így, emlékül egymásnak.

Érdekes, hogy a fiúk nem készítenek ilyen rajzokat; a nők művészkednek csak Sárközben. Ez természetes is. E vidék földrajzi fekvése, a talajviszonyok a férfiakat külső munkára kényszerítették s távol a kereskedő helyektől, a nők szinte kényszerítve voltak, hogy a ruházatuk javarészét és a díszítéseket önmaguk készítsék.

Így fejlődött ki náluk különösen a hímzés. Így magyarázható, hogy itt a kislányok kézi ügyessége, színérzéke és fantáziája sokkal dúsabb mint a fiúké. Ehhez járul még az a természetes körülmény is, hogy a kisleányok állandóan a nők környezetében élnek. Festői ruházatuknak minden csinját-binját már korán megismerik, végignézik és hallgatják a fejkötők tervezésénél folytatott tanakodásokat. Mindez fantáziájukat megtermékenyíti, színérzéküket bámulatosan kifejleszti, mint ezt a bemutatott rajzok eléggé igazolják. A térkitöltésekben igen sok az eredetiség, tömérdek a népiesen magyar formakincs.

AGÁRDI LEÁNY, MELLESBEN. (TOLNA) (218)

Milyen ügyesek például a VIII—XII. táblák rózsái. Egyik-másik szőnyegtervnek is beillenék. Különben ügyes a többi is. Feltűnő bennök a ritmikus érzék.

Azok, akik nemzetünk sorsát intézik, ne engedjék meg, hogy e népművészeti alkotások mind a múzeumok polcára jussanak, hisz már amúgy is több van ott belőlük, semhogy híjjukat meg ne sinylené, künt maga az igazi eleven népélet.

Halottas lepedő van hazánkban egyebütt is, de a Sárközben halotti vánkoshéjjakat, is hímeznek. E vánkosokat az elhunyt feje alá helyezik, hogy a *hideg ágyon* a hímzett virág emelje a gyász pompáját. A hímzések szine barna (VII. tábla legalsó minta); másütt a halotti lepedők hímzése szines.

Tolna megye magyarsága a megyének le és fölfelé vonuló lapályos két szélen lakik; a németséget a megye középső hegyes részeibe telepítették. A magyarság viselete hasonlít a sárközi viselethez, de nem olyan színdús. Nem lehet feladatunk, hogy minden egyes község viseletét leírjuk. Általában azt jegyezzük meg, hogy több községben már a női viselet is színtelen, mint azt a Szegszárd fölött lévő Agárd községből vett képeink mutatják. (218—220.) Sárközben a *színes melles* viselet teljesen eltünt. Ezeket a mellеseket a tolnamegyei múzeum őrzi (222). Agárdon, képeink tanúsága szerint, a melles viselete még divik.

Kovách Aladár megállapította, hogy a megyének Sárközön fölül eső részében már egyáltalán nem hímeznek s a megye déli részében csak Máza és Györe községek asszonyai; a megyének Somogy határához közel eső Bedeg, Szántó, Értény, Kónyi, Kocsola, Szakcs

AGÁRDI LEÁNYVISELET. (219)

és szomszédos községeiben a női ingekre piros cérnával, keresztöltéssel, a férfi ingekre pedig fehér pamuttal, cérnával hosszöltéssel hímezik a már jól ismert magyar formákat. Sok ing hasi részén ott a tulajdonos neve. A keresztnevet rövidíteni szokták, aszerint, ahány betű a két név mellé vagy közé tett díszek miatt futja ; (az ingek viselési módja (223). Igy azután ilyen rövidítéseket olvashatunk : *Bak-Kat. Nagy Is. bogár Már. Bél Gyul. Bugyi-Kál.*

A férfiviseletről már nincs sok mondanivaló. Az öregek itt is emlegetik még, hogy régente a férfiak is vállon alul érő hosszu hajat viseltek s olyanforman fésülködtek, mint az asszonyok. 1848 után a haj megrövidült s hátul kereken nyírták le. A férfiviselet legszebb része most az *ümög,* amelyet itt is, a 253–262. képen látható módon, fehérrel varrnak ki. Régente volt borjuszájú (20–30 cm), marhaszájú (30–40 cm) és lobogós (75 cm) ümög. Az első kettő alig fedte be a hasat, míg most az ing hosszú, nadrágon kívűl majdnem a térdig le ér.

A férfinadrág régente vászonból készült s otthon. A legénység Sárközben még őrzi a ruha magyar jellegét. Attila-szabású, zsinóros magyar kabátot, zsinóros magyar nadrágot hordanak. A szűrt csak hírből ismerik. Subát és bőrködmönyt itt-ott még látunk néhány öregen.

Nézzünk át *Somogyba,* az ország legnépesebb, legnagyobb és legmagyarabb vármegyéjébe, ahol Koppány népe olyan szívós harcban állott a szép ősmagyar hit védelmére.

AGÁRDI LEÁNYOK MELLESBEN. (220)

AGÁRDI LEÁNYOK ÜNNEPLŐBEN, MELLESBEN. (221)

E nagy vármegyének van még igazán népies jellege. Néhány évtizeddel ezelőtt nem volt még a megyének egyetlen városa sem. A nagy arányúvá fejlődött Kaposváron kívül, most sincs nagyobb városa. Síkság a vármegye, nagy erdőségekkel, termékeny földekkel, eleveneszű munkás magyarság, mintegy 400 kisebb faluban lakja.

Följegyezték, hogy a parasztság az egy szürön és kalapon kívül maga készítette minden ruháját. Az iparososztály, a rangosabb szűrszabón és kalaposon kívül, egyéb munka híján, szőlőt és kukoricát kapált. Somogy egyik irója így jellemzi népét : «Ez a nép magyar testvéreinél talán szilajabb, de bátrabb is ; talán egyszerűbb, de őszintébb is; talán tartózkodóbb, de hívebb is; talán dacosabb, de feledni tudóbb is». Somogyban szépen virul a népművészet. Harmadik kötetünkben bemutattuk a pásztorfaragások csodálatos gazdagságát ; faragásokban Somogy, hazánknak legklasszikusabb talaja. A női kézimunkákból is még mindig eleget találnak.

A megyének 1857-ben kiadott ismertetése ezt irja : «Kender, len az egész megyében annyi terem, hogy a föld népe fejér ruha', ágynemű', — sőt festetve az asszonyi kőteny', s szoknya' dolgában máshova nem szorul. Kivált Csököl vidékről, Baranya és Zala megyében, igen nagy mennyiségű lent elhordanak». A monografia följegyezte, hogy akkor majdnem minden asszony maga szőtt. Szerinte : «Vászonruha neműnél fejérrel, sőt festetve tarkával is, az asszonycseléd látja el a' házat. A' nőnem' viselete szembetünőkép különböző. Vannak helységek, hol legnagyobb télben is könyökig

NŐI MELLESEK A SZEKSZÁRDI MUZEUMBAN. (222)

KÓNYAI LEÁNY ÜMÖGVISELETE. (223)

érő ümegben, meztelen karral, többnyire tarka szoknyában, fejér köténnyel, összetett kezöket nagyobbacska kendővel takarva mennek templomba 's a' hosszú predikáció alatt is meg nem fázni *ifjúság feladatának* hiszik. Vannak ismét helységek, főkép a' Dráva felé, hol hosszú ümegben, melly elől hasítva, a' melykas aljáig csak galanddal összekötve, hogy duzzadt emlőjöket kacérkodva 's alig takarva látni lehessen».

Napjainkban is elmondhatjuk még, amit a régi krónikás jegyzett fel: a női nem viselete szembetűnően különböző. Ezt különösen Kaposvár utcáin látjuk, ahova a már több helyről beágazó vonaton, de gyalog és szekerekkel is beözönlenek a megye legnagyobb részéből heti piacra, vásárra. Nagy miséjük után itt is színes leánysereg tódul ki a templomból. Áldott föld a somogyi, szorgalmas nép is műveli s az elég jó mód mellett itt is telik a leány és az asszony ruházatára. Drága selyem, bársony járja itt is az ünneplő ruhán. A menyecskének nem elég egy selyemkendő a fejére, három-négy darabot is felköt belőle s hat-tíz szoknyánál sincs rajta kevesebb.

Somogyban talán legérdekesebbek Csököly község asszonyai (224) keleties fejdíszükkel. A csökölyi asszony fejére csipkefőkötőt tesz s ezt leszorítja tenyérnyi széles abronccsal, fejszorítóval. Az abroncs alól a halántékra

JÖNNEK A CSÖKÖLYI TEMPLOMBÓL. (FEHÉR FEJKENDŐ). (224)

CSÖKÖLY: A TEMPLOM ELŐTT. (225)
A fejviselet fényképezés alá akként rendezve, hogy az összetétele lássék.

széles szalag omlik le. Ezután teszi fejre a nagy fehér kendőt, amelynek fülét a fejszorító felülete laposra alakítja (225). Egész Délsomogyban úgy kötik be a fejet hogy az arcból csak kevés látható. Ezek a szokások valószínűen a török hódoltság idejére vezetnek vissza. Tudjuk Zrínyi Miklós, Szigetvár történetéből is, hogy a törökök dulásának Somogy volt egyik legjelentékenyebb színtere.

Rendkívül érdekes, hogy Csökölyön a nők tiszta fehérben gyászolnak, ami régente a francia királynők kiváltsága volt. Az öreg asszonyok itt ma is fehérben járnak.

Ezt a fehér ruhát maguk szőtték, lenből. Föl is jegyezték, hogy eladnak vagy elcserélnek évenkint százötven métermázsa lenmagot, de ez is a termésnek csak az alja.

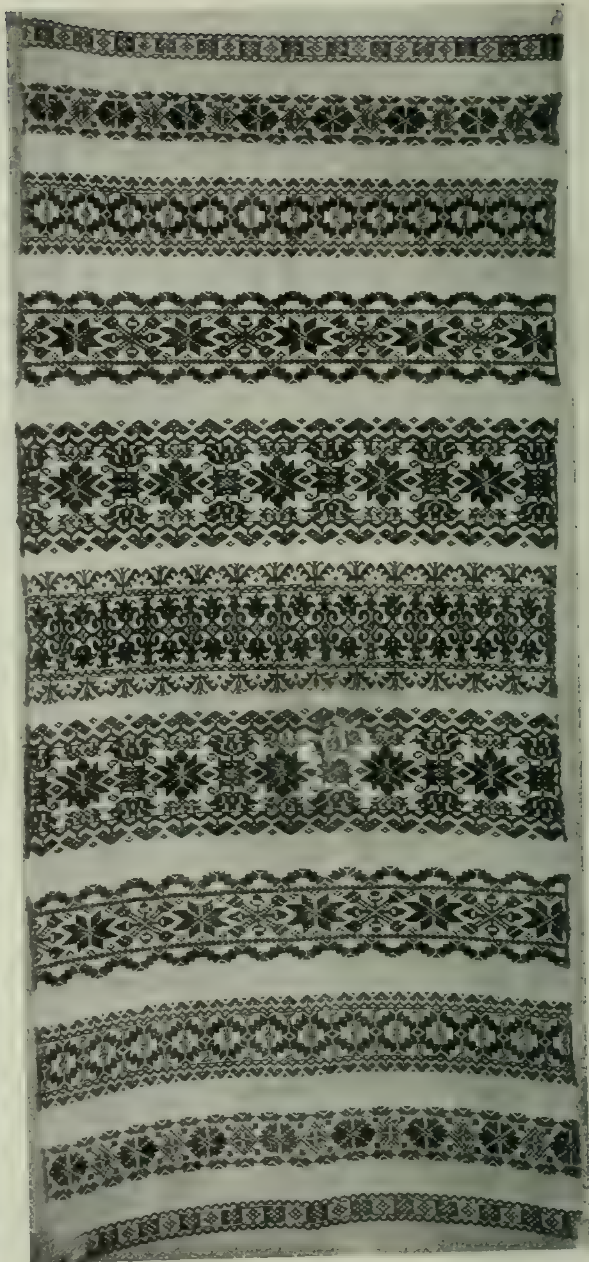
A szövés régente bizony virágzott is Somogyban! Itt a takácsok céhet alkottak. Bemutatjuk a keszthelyi takácscéh korsóját, a fonalat dobó vetélővel. Somogyban, de különösen Tolnában minden faluban volt egy-két takács. A céhrendszer idejében a céhek befolyása tiltotta, hogy a nők a szövésben versenyre keljenek vélök. A díszítésekkel ellátott vásznat majdnem kivétel nélkül takácsok szőtték. A céhrendszer idejéből ezért nincs is paraszt-szőttes. Ha a nép itt-ott szőhetett is, csak sima vásznat.

Amíg a céhrendszer dívott, kétféle takácsot különböztettek meg. Egyik volt a *hímes takács*. Ez szőtte a népiesen, színesen díszített vásznat (227). A szőttesek mintái egyszerű elemekből, függélyes és vízszintes vonalakból épülnek. E kettő összetételéből származó zeg-zugos átlósirányú vonal jellemző a szövésnél. A másik volt a *sávolyos* takács, aki a finom, fehér damasztszerű asztalneműt szőtte. A sávolyos takácsok munkái már sokkal körül-

CSÖKÖLYI ASSZONY OTTHONI VISELETE. (226)

1 2

SOMOGYI SZŐTTESEK. (227)

1. Törülköző Berzenczéről. A felső: rózsa, nyul, kakas díszekkel; az alsó: tulipán rózsadíszekkel.
2. Dísztörülköző Belegről.

ményesebbek, hisz jobbára csak az úriosztály, a jobb vendéglők részére dolgoztak. Gépeik is modernebbek, munkaképesebbek voltak. Mintáiknak némi halvány maradványát leljük azokon a piros-fehér vagy kék szövésű abroszokon, amilyeneket most az egyszerűbb népies vendéglőkben láthatunk. A sávolyos takácsmesterek rendje letűnt. Akik élnek, azok a régi mintákról hallani se akarnak, nemzetközi gyári mintakönyvek után dolgoznak. A takácsoknak nincs követőjük a nép körében. Munkájuk helyébe teljesen gyári portéka lépett. A sávolyos

SZENNA. (KAPOSVÁR MELLETT.) (228)

takácsok munkáit vándorló takácslegények készítették, akiknek, úgylátszik, ez volt különleges hivatásuk.

A takácsmesterség hanyatlásával kezdett terjedni a nép között a hímes szövés. A jobb kereset nélkül maradt takácsok egyes menyecskéket kitanítanak mesterségük csínjára-bínjára. Így azután házról-házra terjed el a szövés tudománya. A nép az asztalterítőt, a törülközőt, a köcölét (amiben egyet-mást visznek a mezőre) (229), a szakasztóruhát, a piaci kosár takaróját, a halottas lepedőt csak akkor szereti igazán, ha azt a szövőszéken ki is díszítette, ha hím van rajta (XIV. tábla) ; ebben a magyar ember legkedvesebb színe a piros ; csak ritkán szövik a *hím formáját* kék szállal. Formának különben inkább az eredeti rajzot nevezték. Régente a szövéshez használt szálat maguk festették, ma már azonban olcsóbb a pamut. Rátartóbb menyecskék többféle színben is szőnek. Munkájukat azonban éppen nem mondhatjuk ízlésesnek.

A szőttesek mintája nagyobbrészt a takácsoktól ered. A nép régi, meggyökeresedett mintákat szeretett, melyeket a takácsok kézről-kézre adogattak egymásnak. A takácsok az ív papirost hosszában összehajtották, a négyszögletes lapot ceruzával apró kockákra osztották s ebbe a könyvbe azután új és új mintákat komponálgattak. Ezeket a könyveket a régi takácsok hűségesen őrizgetik ; a múzeumok sokat meg is mentenek.

A 230—234. sz. alatti mintákat *Mihalik* Gyula, most fővárosi iparművészeti iskolai tanár ilyen takácskönyvekből rajzolta könyvünk számára. Az összegyüjtött anyagban nincs olyan, amely harmincnegyven évesnél idősebb ne volna.

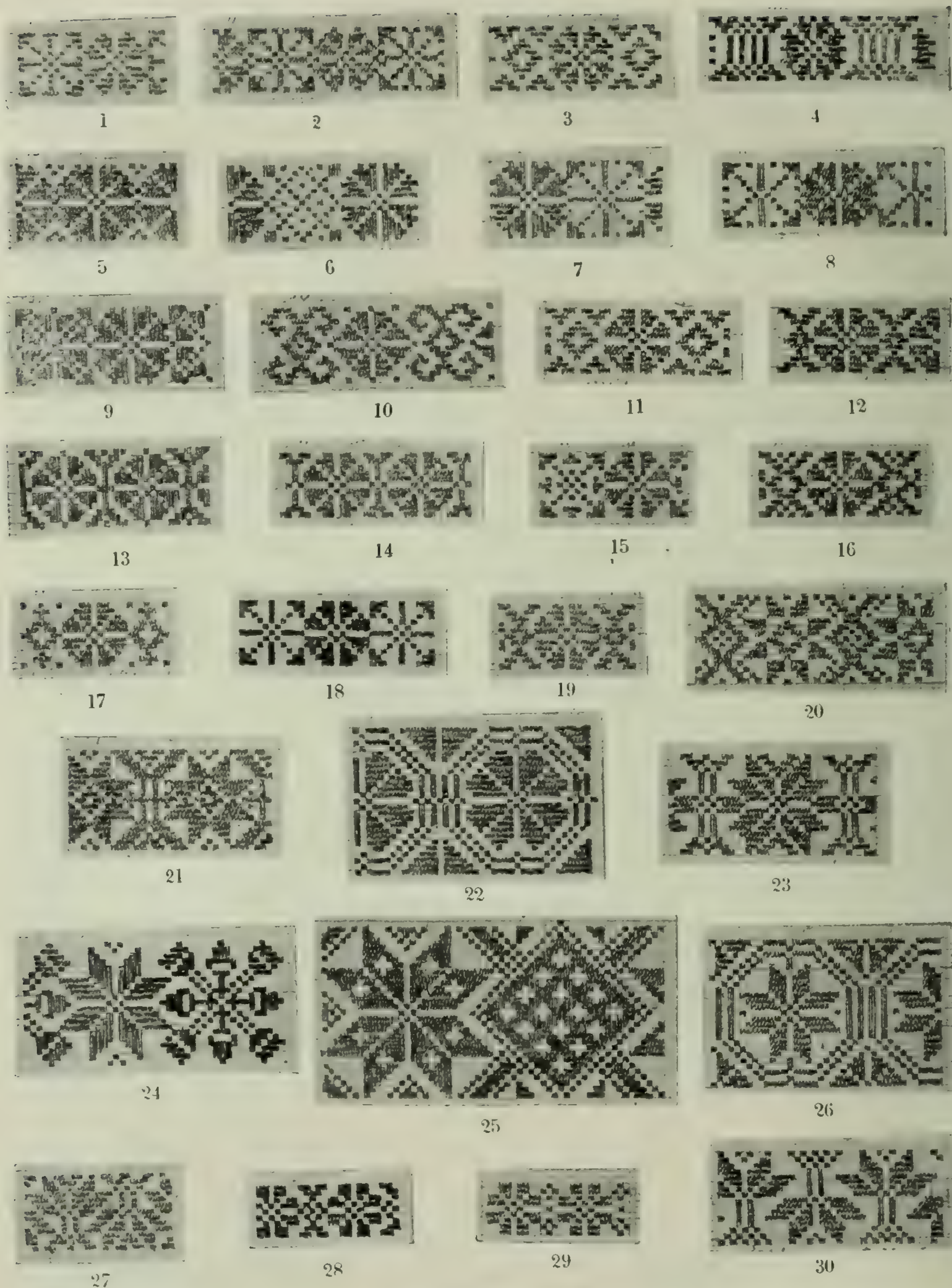
A minták száma a takácsipar hanyatlása óta alig gyarapszik. A háziipar községenkint őrzi a maga kedvelt mintáit, amelyeket évtizedeken át szeretettel ismételnek. A nép kezén mégis látunk egy-két olyan mintát, amilyet a takácsok forma-könyvéből nem ismerünk.

Mi azt hisszük, a nép azért nem fejlesztette a szőttesek mintáit, mert a kockáknak jobbára mértani kitöltéséhez csekély a kedve, inkább a rubrikákba nem szoruló, tetszés szerint formálható virágos díszítésben leli örömét.

A szőtteseknek a somogyi ember házánál nagy a sora. Mentül módosabb a menyasszony, annál több a *vászna*, a fehérneműje. Sokszor valóságos fényűzést követnek el. Csökölyben ma is szokás, hogy a menyasszony a vőlegénynek húsz-huszonöt pár *gatyát* varr. Ez a legkisebb menyasszonyi ajándék. Érdekes, hogy itt a *gatya* a teljes fehérruhát, inget és gatyát jelenti. Darány, Udvarhely, Visonta, Csokonya községekben kétszáz-háromszáz rőf sima vásznat visz a menyasszony a házhoz, hímes vásznon kívül. Somogyban is dívik széltében a gatyaviselet. Ehhez is kell vászon, bőven. (236, 237).

DOLOGRA INDULÓ SZENNAI MENYECSKE. (229)

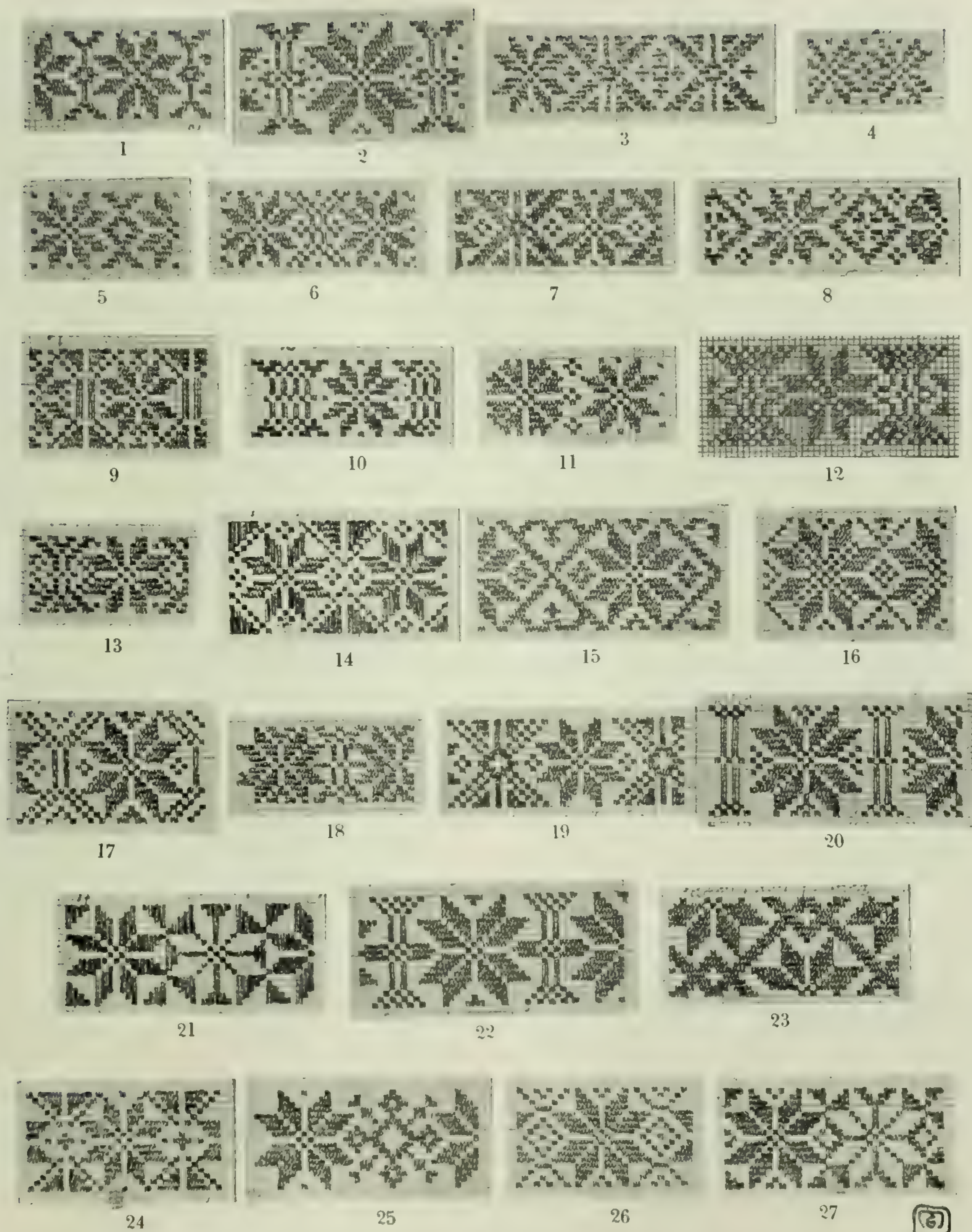

SOMOGYI SZŐTTESEK. (230)

Az 1—26, 28, 29 asztallábas ; a 12, 19, 20, 21, 23, 28 orgonasipos ; a 17, 25 keresztes ; a 24 makkos ; a 27, 28 forditott hársfalevél díszekkel.

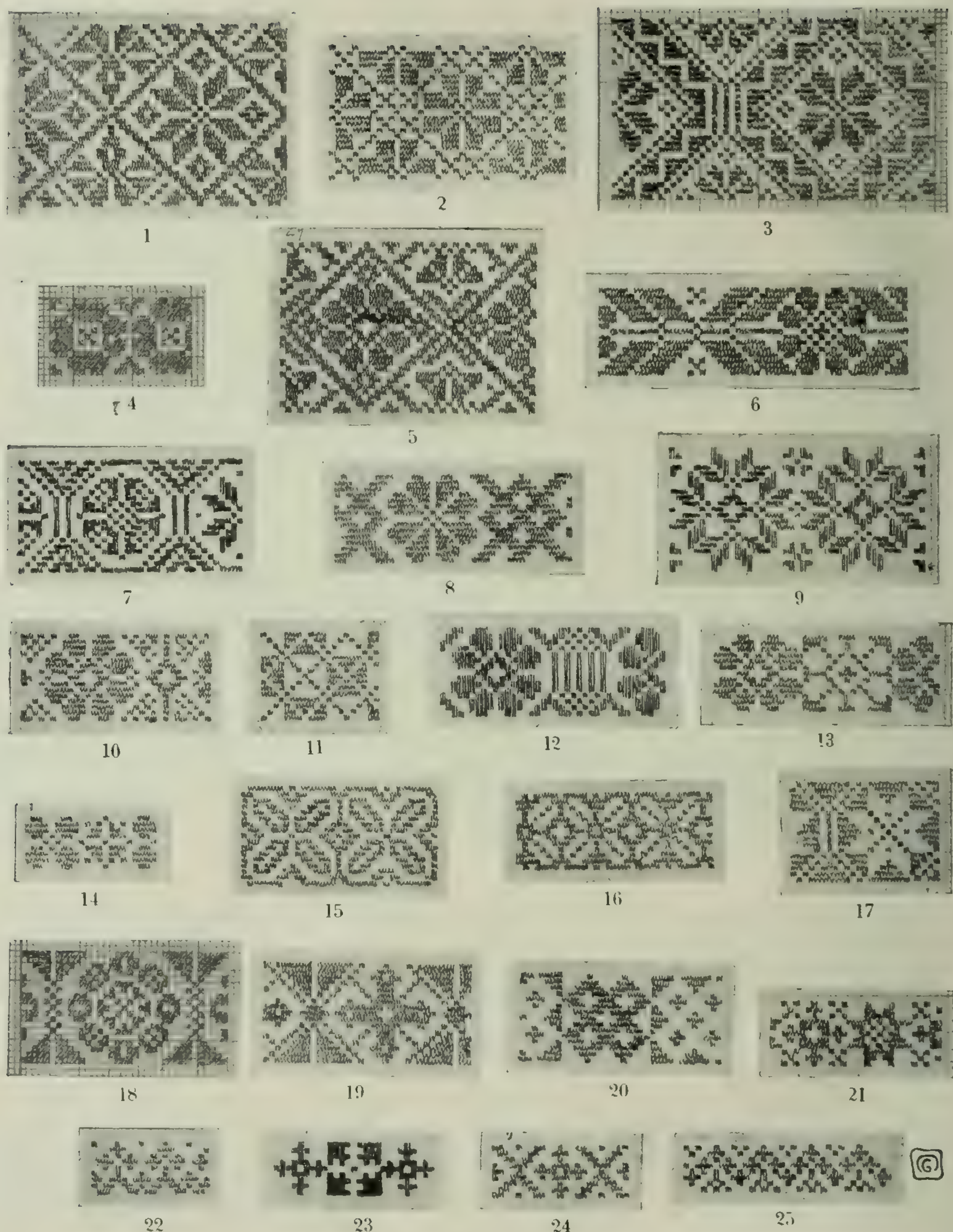
Az 1, 3, 4, 5, 12, 17, 19, 25, 27, 28, 30 Attaláról Rajczi Gábor, Dombai József és Dancs Kelemen-, a 2, 8, 11, 14, 21 Mosdósról Gál László-, a 6, 7, 9, 11, 13, 22, 24, 29 Szunyog János-, a 10 Kónyiról Horvát Gábor-, a 15, 17, 23 Csomáról Bessenyei János-, a 21 Jákoról Ripl Antal takácsok formáskönyvéből.

(A 230—234 alattiakat Mihalik Gyula rajzolta saját gyüjteményéből

SOMOGYI SZŐTTESEK. (231)

Valamennyi rózsás. A 10 orgonasipos-rózsás. A 15 szives-rózsás. Az 1, 5, 7, 10 Csomáról Bessenyei János-, a 6, 20, 21, 24, 25 Karádról Tóth József-, a 8, 9, 16, 18 Jákoról Ripl Antal-, a 11, 14, 15, 17, 27 Kónyirol Horvát Gábor-, a 13, 19, 22, 23, 26 Mosdósról Gál Lászlo formáskönyvéből A 22 ágyi ruhába-, a 23 halotti lepedőbe való.

SOMOGYI SZŐTTESEK. (232)

Rózsásak. A 7, 8, 10, 17 asztallábas-rózsás; az 1, 5 szegfüves-rózsás; a 12 orgonasipos-rózsás; a 19—25 keresztes-csillagos. Az 1, 5, 22, 24 Simonfárol Matók János-, a 2, 14, 16, 19, 23 Mosdósról Gál József-, a 3, 13, 21 Krázsorits János-, a 4, 11, 18 Hetesről Dombai József-, az 5, 25 Karádról Tóth József-, a 7, 9, 12 ugyanonnan Szunyog János-, a 8, 10, 15, 17 20 Attaláról Rajczi Gábor formáskönyvéből.

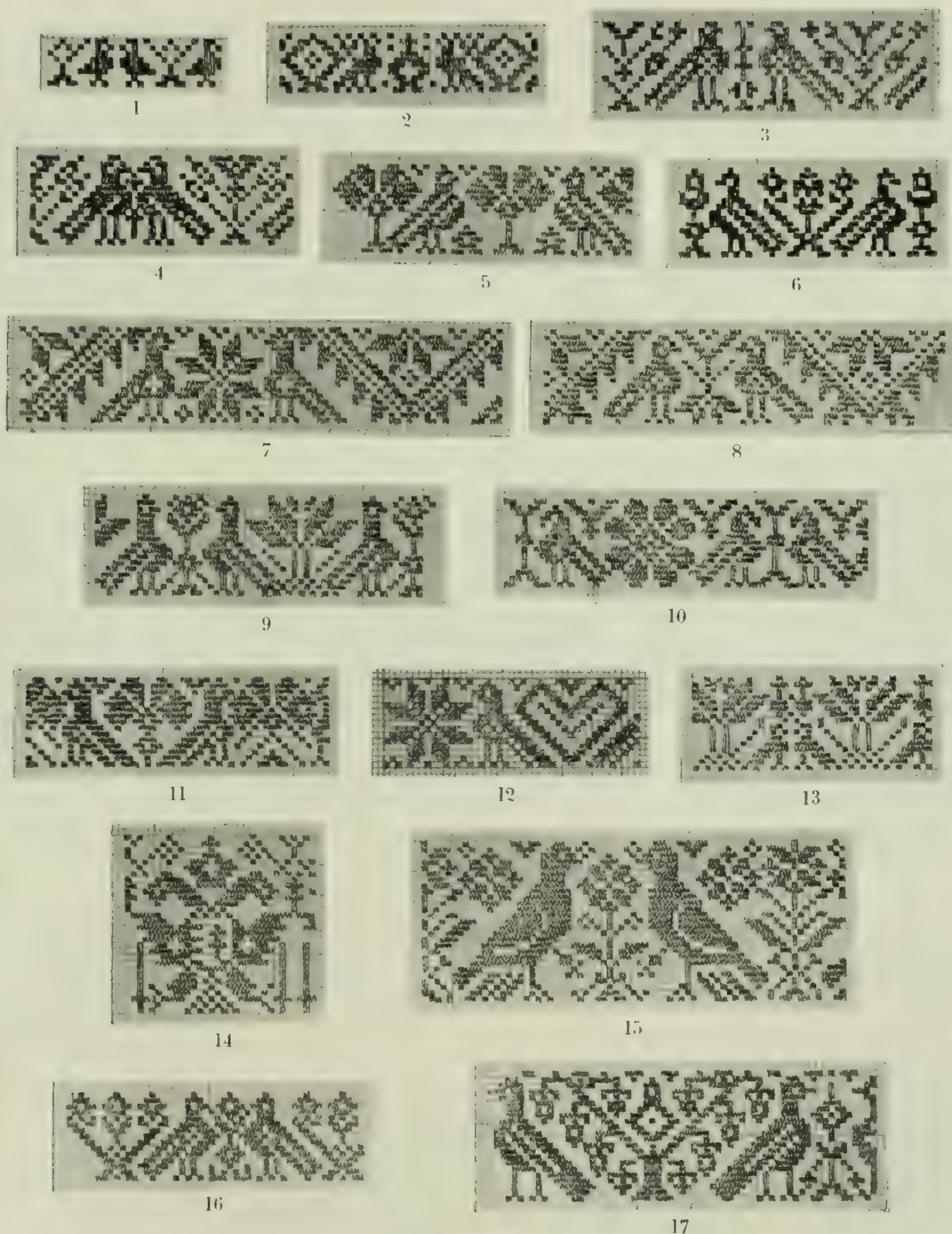
SOMOGYI HIMZÉSEK. (XV. tb.)

A felső szetfejtett ingváll Tótszentpálról, az alsok egész ingvállak Buzsákról

SOMOGYI HIMZÉSEK. (XVI. tb.)

A felső ingvall, az alsók párnahéjak Varjaskérről

SOMOGYI SZŐTTESEK. (233)

Altalában mind madaras. A 9—15 galambos; a 14 kétfejű sasos; a 7, 8, 10, 12, 15 madaras-rózsás; az 5, 11 szegfűves-madaras; a 9, 13 hársfaleveles-rózsás, a 17 makkos-rózsás. Az 1, 4, 14 Jákóról Ripl Antal-, a 2, 3, 5, 9, 13 Simonfáról Matok János-, a 6, 8, 10, 11, 12 ugyanonnan Szunyog János-, a 7, 15, 16 Kónyiról Horvát Gábor-, a 17 Karádról Tóth József formáskönyvéből

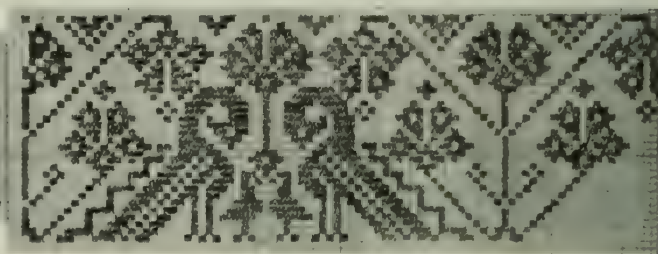
1

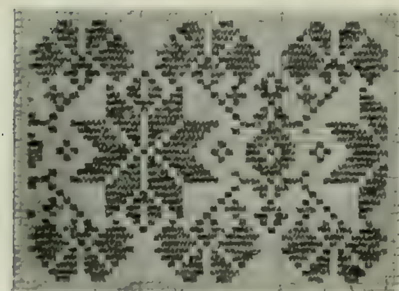
2

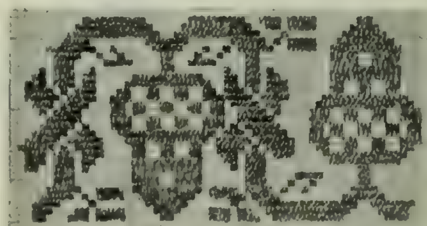
3

4

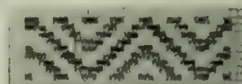
5

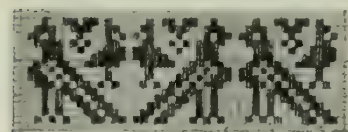
6

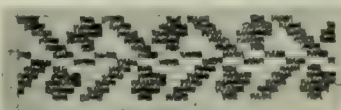
7

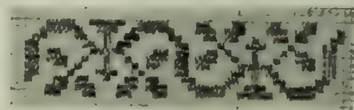
8

9

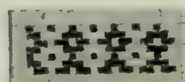
10

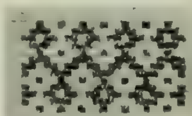
11

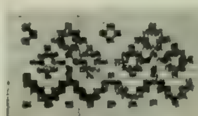
12

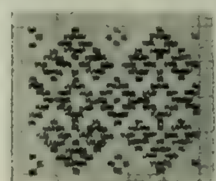
13

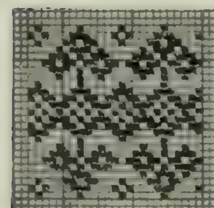
14

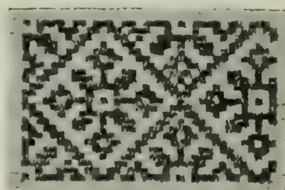
15

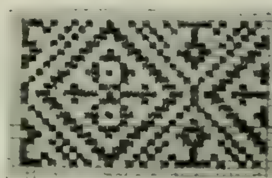
16

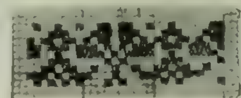
17

18

19

20

SOMOGYI SZŐTTES-MINTÁK. (234)

1—4, 9 pelikán-madaras; 4 szegfűs-pelikános; 5 szegfű-rózsás; 6 makkos; 7, 10 rozmaringos; 8 vízfolyásos; 11 sárkánykigyós. — Az 1, 4, 11, 12, 16, 18 Attaláról Dancs Kelemen-, a 2, 6, 10, 14, 20 Karádról Tóth József-, a 3, 13 Jákóról Ripl Antal-, a 9 ugyanonnan Szunyog János-, a 15, 19 Mosdósról Gál László-, a 17 Kaposvárról Krázsovics János formáskönyvéből. Az 5, 7 csökölyi-, a 8 kiskorpádi parasztthimzés.

A szövés leginkább a református falvakban terjedt el. Feltűnt, hogy régi szövést mégsem igen találtunk. Ennek oka a legújabb időkig dívott pazar temetkezési szokás. A halottal ugyanis veletemették fehérneműjét mind, ládástul. Ha fiatal leány meghalt, tulipános ládáját az egész kelengyével együtt a lábánál helyezték el s a ládát a halottal együtt mindenütt eltemették. Így kerültek a díszes és értékes szőttesek a föld alá. Takarékosságból elhagyják ezt a drága szokást. Számos községben ma csak a halottas lepedőt temetik el, amit Zalában már nem tesznek.

A 230—234. képeken lévő szőttes mintáink elrendezésében nehézséget okozott az, hogy a díszítő elemek sohasem fordulnak elő egyedül, mindig más és más mintákkal vannak keverve. A lehetőség szerint összefüggő díszítmény-elemeket helyeztünk egymás mellé. Az alájuk írt szöveg különben megadja a magyarázást az érdeklődőknek.

A mesterlegények végigvándorolták az egész országot, mintakönyvüket mindenütt gyarapították, ezekből és a falvakban szőtt munkáikból tehát az egész ország takács-

SZENNA: A TEMPLOM MELLETT. (SOMOGY.) (235)

iparának díszítő-kincsére következtethetünk. A somogyi mintáknak Erdélyben és a Felvidéken otthonos mintákkal való rokonsága szembetűnő. A somogyi takács mintakönyve is elárulja, hogy gazdája legénykorában merre járt. A legtöbb jegyzet Tolnamegyében kelt. Így tehát kétségtelen, hogy a takácsminták lelhelye azoknak egyúttal nem a keletkezési helye is. Egyes mintákat csak azért nevezhetnénk el a községek után, mert ezekben éppen hogy azokat a mintákat kedvelték legjobban.

Térjünk át a *somogyi hímzésekre.* Somogynak a Balatonhoz eső részén, az óriási Nagyberek szélén fekszik Tótszentpál, Varjaskér, Buzsák és Táska község, ahol a népies hímzőművészetnek talán legtöbb termékét találjuk. A hímzések gazdagságáról a 239—245. képeink és XV—XIX. tábláink nyujthatnak fogalmat. Különösen a nők ingei, a vánkoshéjjak és a halotti lepedők pompáznak a jellegzetes, tömött, sőt zsufolt színes díszítésektől, amelyekben főként a kék és piros szerepel egyenlő arányban. A zöld, sárga és ibolyaszín is elég gyakori.

Az ingujj csak a felső kart takarja. Ezért ingvállnak nevezik. Az ingvállak hímzését két főcsoportba oszthatjuk.

TÖRÖKKOPPÁNYI LEGÉNY BŐDÖS GATYÁBAN. (236)

Az egyik, felülről lefelé, csak a külső részt díszíti. Két arányos félből áll. A kettőt széles, színes szalag választja el egymástól. (A 239. kép két felső inge.) A másik az ingujjat körülfutja (ugyanott a két alsó ing és a XV. színes tábla ingvállai). Újabban a hímzések mellé egy szélesebb és keskenyebb meggypiros sávot is varrnak (XV. tábla fenn).

Az ingujj végét rendszerint széles csipkével díszítették, mint képeink mutatják is. Állítólag e csipkéket is az odavaló asszonyok verték.

A körülfutó hímzések középső széles sávját felül és alul két különálló sáv kőríti (XV. tábla, bal). Ezek közül mindig a felső szélesebb, tehát a keskenyebb sáv áll közelebb a csipkéhez. Az alsó sávnak egyenes határvonala van, míg a felső szabadon végződik, egyenes határvonala nincs (239). Gyakran az alsó sáv teljesen hiányzik (239, XVI. tábla). Ennél a típusnál igen nagy a változatosság; közel áll a párnavégdíszítésekhez s azok elrendezésével sok rokonságot mutat. Gyakran fordul elő, még pedig leginkább az ingvállakon, hogy a két díszített sáv különböző teknikával készül. A szélesebbet előrajzolás után lapos, párhuzamos öltéssel szabadon hímezik, míg a keskenyebbet keresztöltésekkel varrják. Ez utóbbi természetesen szigorúbb, szögletesebb formákat mutat. Az öltéseket rendkívül nagy gonddal végzik: megszámlálják a vászon szálait s így alakult ki, meglepő ritmusérzékkel, a díszítmény, amely emlékeztet a kalotaszegiek «szálán varrottas»-ára.

SZENNAI MENYECSKE ÉS KÉT LEGÉNY. (237)

A párnahéjakat (243–245. kép, XVI, XVII, XIX. tábla) egész szélességükben dusan, szintén kidíszítették, több sávval. Ezek a vánkoshéj hosszirányát, tehát a vánkos szélességét követik. A pár-

ZSELICZKISLAK (SOMOGY). (238)

nacsúp két oldalán azonegy minta szerepel. A díszítés tehát nem köti össze a két párnafelet, hanem találkozási vonalakban végződik; külön rávarrott színes pántlikával vagy zeg-zugvonalas összevarrással kötik össze. Általában jellemző az ingvállaknál s a párnahéjaknál is, hogy két vászondarabot nem igen varrnak össze a szokott módon fehércérnával, hanem piros vagy fehér zeg-zugvarrást alkalmaznak, ami a nyers vásznat szintén díszíti.

A leírt hímzéseket ma már nem varrják. Öregasszonyok akadnak még, akik valamikor foglalkoztak hímzéssel. A mintát a nyers vászonra előrajzolták, *írták.* Ügyesebb asszonyok a mintákat mesterségszerűleg, az egész falu részére rajzolgatták. Ez magyarázza a motívumok egyöntetűségét. Ma már ezeknek az elnevezését is alig ismerik. A *rózsán* kívül mást nem igen emlegetnek; egyes minták emlékeztetnek *szitakötőre* vagy *lepkére.*

INGEK (NÉGY SZÉLSŐ). INGVÁLL (FELSŐ KÖZÉPSŐ). PÁRNAHÉJ (AZ ALSÓ). SOMOGYBÓL. (239)

A két felső ing Tótszentpálról. A középső és a jobb alsó Varjaskerről, a bal alsó Táskáról

E vidéken sajátságos díszítési mód kezd terjedni: az úgynevezett *bécsi*. Vékony piros kasmirból, szögletes vonalakkal, kivágnak egy mintát, amit fehér szegélyöltéssel varrnak a vászonra. A XIX. tábla alsó képe mutat be egy vánkoshéját ilyen, nem a legízlésesebb munkával. Készitenek ilyen munkával függönyöket és ágyterítőket is; azok különösen a balatonparti nyaralókban terjednek el. E munka teknikáját mégis magyarnak kell tartanunk, mert hisz hasonlít a bőrködmenek díszítési módjához. A ködmenekre hasonlóan varrják rá a színes bőrből kivágott virágokat. Ez az úgynevezett rátétmunka. A rátétmunka Tolnamegye északnyugati szélén is divatozott: finom tüllre, battisztból kivágott virágokat varrtak így.

INGEK (NÉGY SZÉLSŐ), INGVÁLL-DARABOK (KÖZÉPSŐK). (240)
Tótszentpálról és Varjaskérről.

A nagytevékenységű Balatoni Szövetség buzgalommal lát utána, hogy a hímzés munkáját a néppel ismét megkedveltesse. Tanfolyamokat és kiállításokat rendez, a hímzések eladását egész éven át közvetíti. Remélhetjük, hogy amiként már egyes vidékeken sikerült a kézimunka házi iparát feléleszteni, sőt felvirágoztatni, úgy itt is eredménnyel jár majd e derék törekvés.

Noha a díszítések nagyon bujának látszanak, formákban nem éppen gazdagok. Legjellemzőbb a rózsa, üres vagy pontokkal ritkásan kitöltött középrésszel, felváltva kék és vörös szirmokkal. A rózsák között egyes vonalak hosszúkás teret töltenek be. A vonalakon levelek ülnek. Belsejüket szintén pontok vagy levelek töltik meg. E díszek szerkezete hasonlít

a rózsákéhoz; tompaszögben találkoznak. A találkozási ponton rózsa vagy egyenes kiágazás; a még mindig megmaradt teret kacskaringós vonalak, pontok, kiskarikák, zeg-zug vonalak gazdagítják. A XV. tábla bal ingvállan a rózsa nem határozott: a majoránnából négy kacskaringó nyúlik ki s kockázat zárja be, folfelé nyuló könnyed hármas virágzattal. A XVII. tábla bal alsó ingvállán erőteljes, sötét foltot ád két rózsa, köztuk majorannával: a folottük és alattuk húzódó világos halvány kacskaringóhoz viszonyítva jól hangsúlyozottak. A felső és alsó szegély közepét éppen így tette a hímző tömottebbé. A fölötte lévő mintán mar nem ilyen nagy az ellentét, noha a rózsák még mindig súly- pontban vannak.

A varrottasok másik részénél az arányos vonal elseje zeg-zugosan meg van torve,

INGEK (NÉGY SZÉLSŐ). INGVÁLL (KÖZÉPSŐ FELSŐ). PÁRNAHÉJ MEGKEZDETT HIMZÉSSEL. (241)
Tótszentpálról és Buzsákról

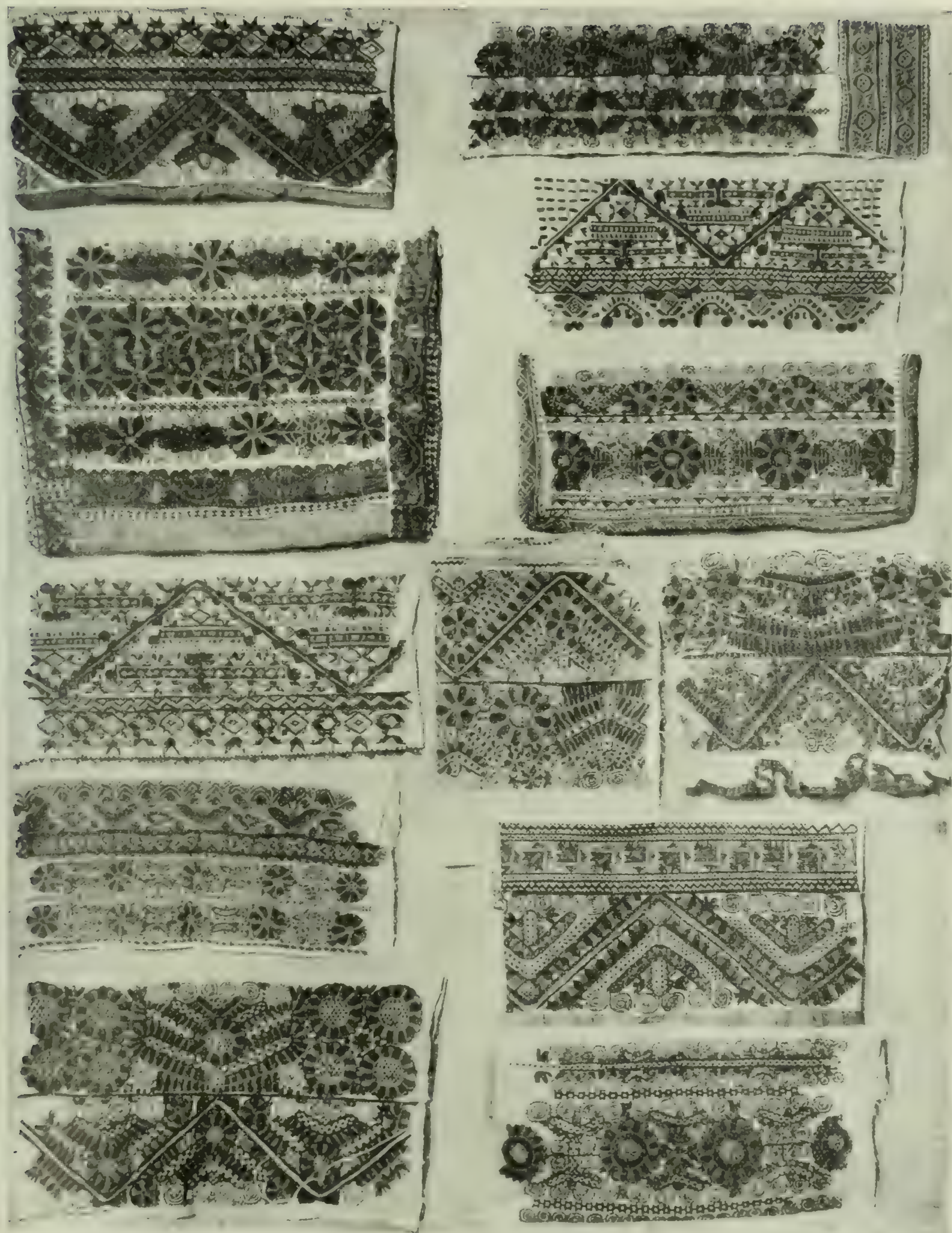
s erre egy széles hullámvonal fekszik. Az így keletkezett háromszögü mezőbe nyúlnak be a virágzatok a háromszög csúcsából kiindulólag. Ilyen a XVII. táblán a jobboldali felső minta. A középvonal szögletét apró kockákkal megtöltött négyszög foglalja el. Mellé sorakoznak a fokozatosan kisebbedő levelek. Külső szélüket erős körvonalazás zárja be. Az alatta lévőből hiányzik ez a négyszög, de a középvonal gazdagabb. A XVI. tábla alsó mintájának csúcsát rózsa foglalja el több sor levéllel, melyek a rózsa fölött üres teret hagynak ki s azt csigavonalak töltik meg. Fölöttük majoranna.

Átmegyünk Törökkoppány vidékére, ahol a nép egyszerűbb, de ízléses viseletben jár (246–252). A leányok csak a hajfonat díszes pántlikáját tartották meg (249). Mint a

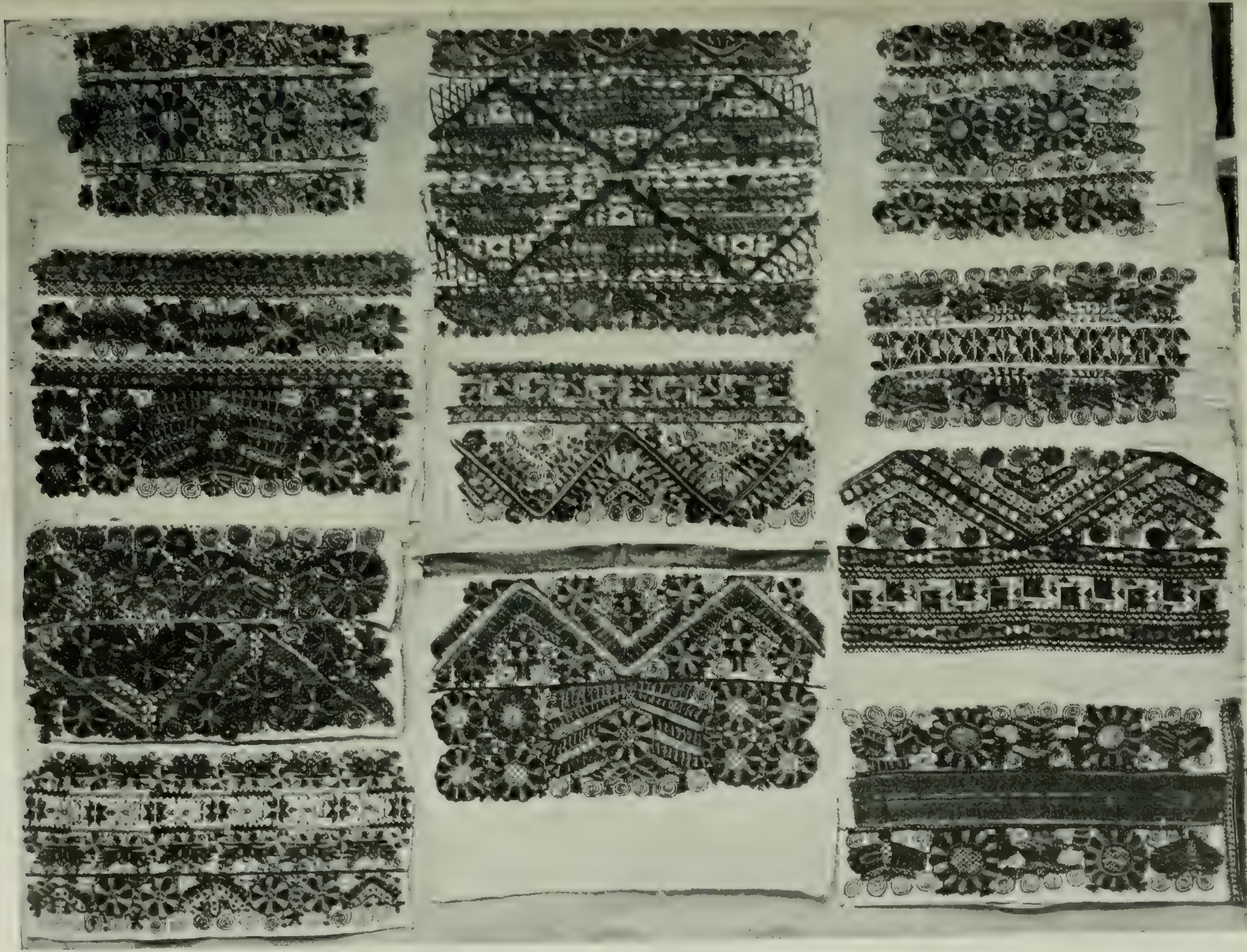
KÖDMEN CSÖKÖLY VIDÉKÉRŐL. INGVÁLL VARJASKÉRRŐL. INGEK TÓTSZENTPÁLRÓL. (242)
Somogy.

Dunántúl igen sok helyén, úgy itt is otthonos a fehérnemű díszítésének tiszta ősmagyar módja: a *fehérvarrás* (253—262). Noha e varrás még elég szépen dívik, a legsikerültebb darabok itt is inkább régiek. Szoknyát, fejkendőt, átkötő kendőt díszítettek vele, különösen nagymértékben Csökölyben. Ma már a fehérvarrás inkább a **legényingek** elején és kézelőjén dívik nagyon változatos, gazdag formákban. A vásznat külömböző alakban

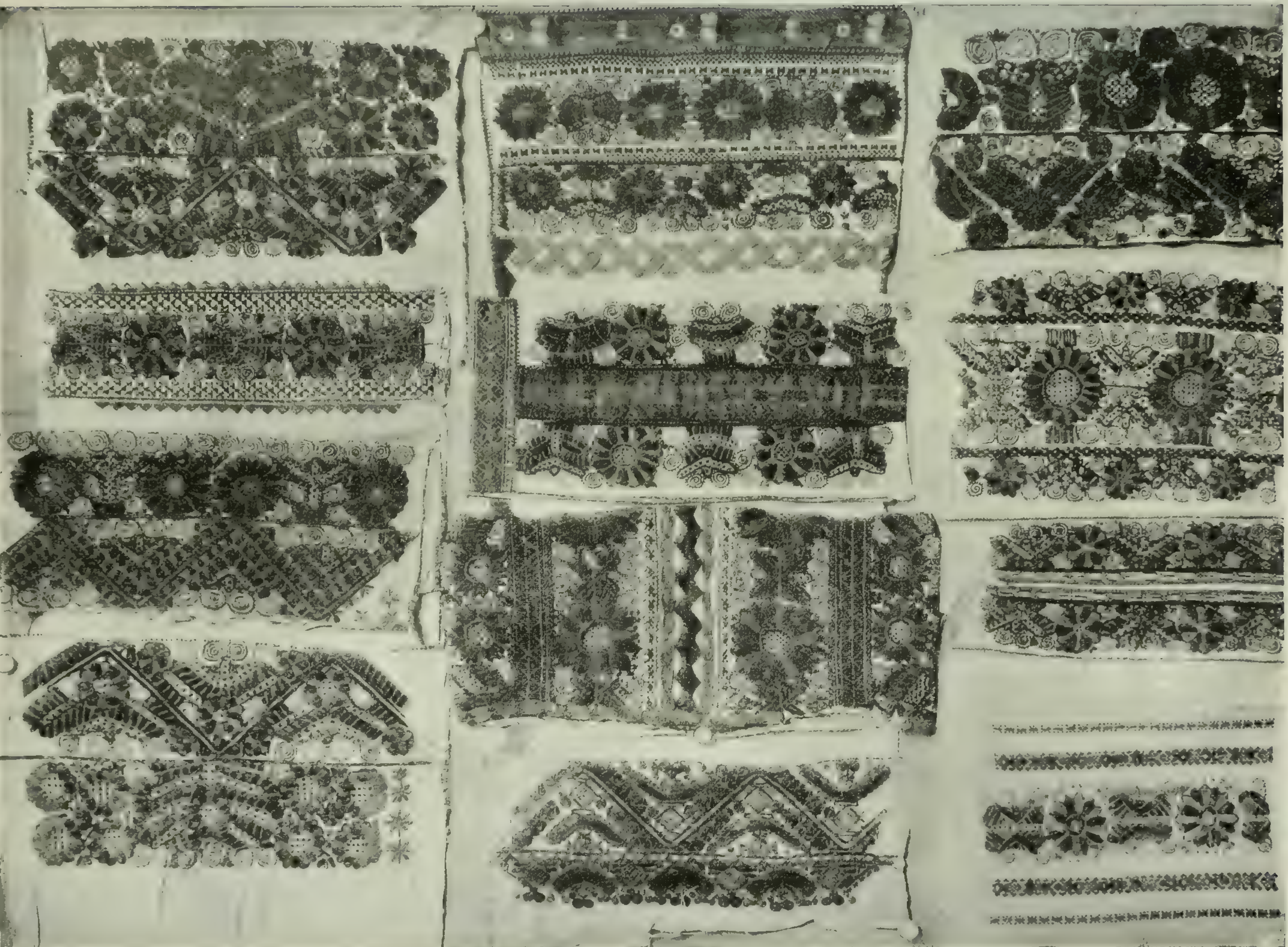
SOMOGYI HIMZÉSEK. (243)

Felső balról lefelé számítva: 1. párnahéj Buzsákról, 2. párnahéj Táskóról, 3. ingváll Varjaskérről, 4. ingváll Tótszentpálról, az alsó ingváll Varjaskérről. — Jobb felsőtől lefelé: 1. párnahéj Tótszentpálról, 2. párnahéj Buzsákról, 3. párnahéj Buzsákról, 4. ingváll Táskóról, 5. ingváll Tótszentpálról, 6. párnahéj Táskóról, az alsó ingváll Tótszentpálról.

HIMZÉSEK SOMOGYBÓL. 210

Felső balról lefelé számítva: 1. ingváll Varjaskérről, 2. ingváll Tótszentpálról, 3. ingváll Buzsákról, az alsó ingváll Tótszentpálról. — Középső felső és alsó ingváll Tótszentpálról, 2. párnahéj Buzsákról. — Jobb két felső és alsó ingváll Tótszentpálról, a 3. párnahéj Buzsákról.

SOMOGYI HIMZÉSEK. (245)
Párnahéjak, ingvállak Tótszentpálról, Táskóról, Buzsákról, Varjaskérről.

PINTÉR BORCSA TÖRÖKKOPPÁNYBÓL. (246)

BORSI BORCSA TÖRÖKKOPPÁNYBÓL. (247)

A TÖRÖKKOPPÁNYIAK. (248)

TÖRÖKKOPPÁNY : MISÉREMENET. (249)

TÖRÖKKOPPÁNYI LEGÉNY. (250)
Ingét, gatyáját a faluban szőtték.

atlyuggatják s a lyukak szélét kivarrják. Így a lyukak sotét hatása élénk ellentét az alig látható fehérhímzéssel s az ing elejét elevenné teszi (262 középso). A fehér himzés nagyobb díszitő foltok előállítására nem alkalmas, kevéssé látszik, ez az oka a fehérvarrású formák tömérdek apróságának. A házas ember fiatalabb korában még csak hordja egy ideig a díszitett ünnepi inget, de késobb már nem tartja komolyságához illőnek ezt a viseletet ; elszaggatja hamarosan hétköznap, vagy a legénykor emlékeül eltéteti az asszonnyal a láda fenekére. Érdekes, hogy ezt a fehérvarrást az utóbbi időben Angolország úrinői nagyon kedvelik.

A magyar leányok elismerésre érdemes szépérzéke nyilvánul meg ezeken a himzéseken. Szabó Erzsi kérésünkre jókedvvel, szívesen rajzolta meg Törökkoppányban a 255–259. alatti terveket, maga is írta oda azok elnevezését ; ha kellene, hát még tízszer ennyi mintát is ki tudna találni ! . . '

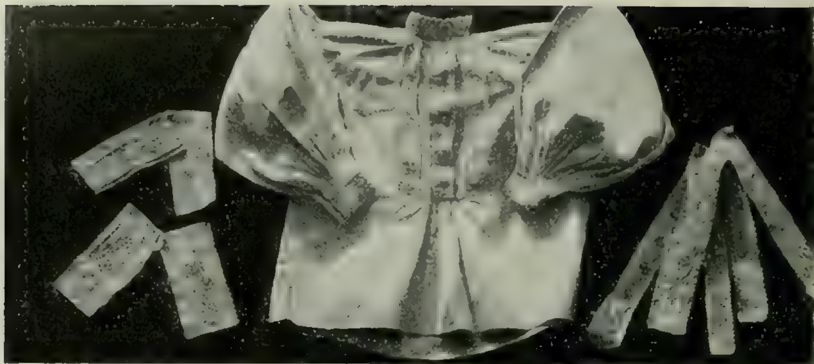
Somogyban utazgatva, megtudjuk, hogy különösen a zsebkendőket szeretik újabban színes hímzéssel díszíteni. Sajnos, ezek nagyobbrészt *előnyomdában* készült mintákat mutatnak. Van azonban nagyon sok ügyes leány, aki maga írja mintáját s bizonyos naiv, de jellemző bájjal hímezi ki. Ezek a hímzések a hajba való pántlikákon – minek itt a neve *füző* — szintén előfordulnak.

Dunántul igen sok parasztháznál őrizgetnek egy-egy, sőt több *halottas lepedőt.* Ha régi himzések után kérdezősködünk, az asszonynak mindjárt eszébe jut a halottas lepedő, mely még a *régi öregek*ről maradt. Sok falunak alig van háza, amelyben ilyen

TÖRÖKKOPPÁNYIAK. (251–252)

FEHÉREN HIMZETT ING ÉS KÉZELŐ-SZEGÉLYEK. (253)
Keszthelyi járás.

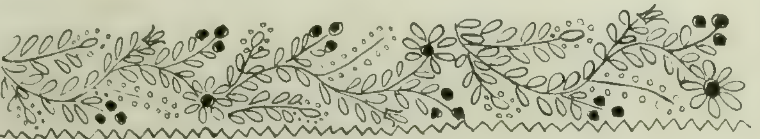
FEHÉR HIMZÉSEK A ZALAVÖLGYÉBŐL. (254)
Balatoni muzeum.

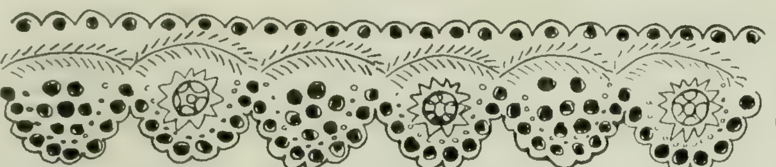

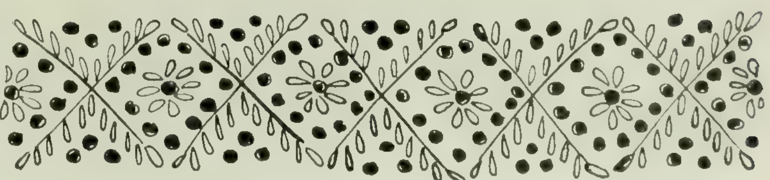

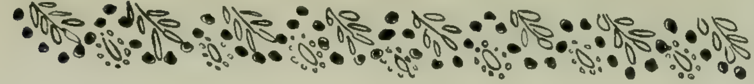

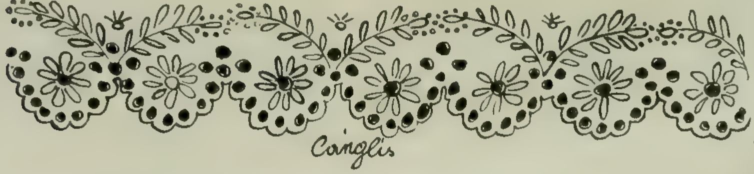

SZABÓ ERZSI TÖRÖKKOPPÁNYI LEÁNY KITALÁLÁSAI FEHÉR HIMZÉS ALÁ. (275)

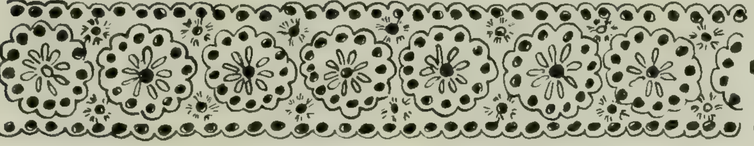

Canglis

Rózsás

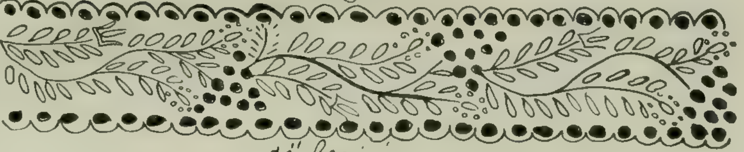
Tulipanos

Tojasos

Canglis

görbevirág

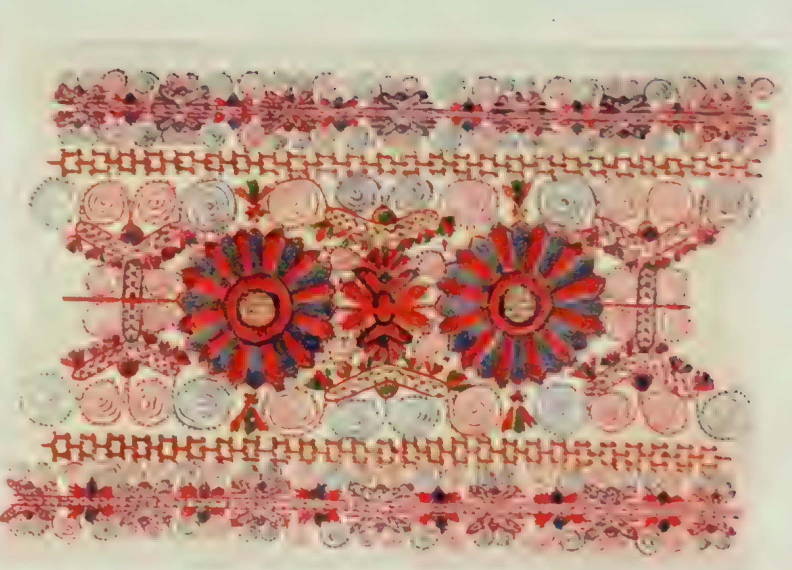

Nyócasos

Tőfaleveles

SZABÓ ERZSI TÖRÖKKOPPÁNYI LEÁNY KITALÁLÁSAI FEHÉR HIMZÉS ALÁ. (256)

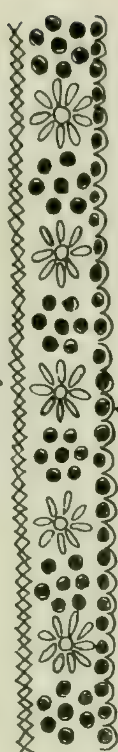

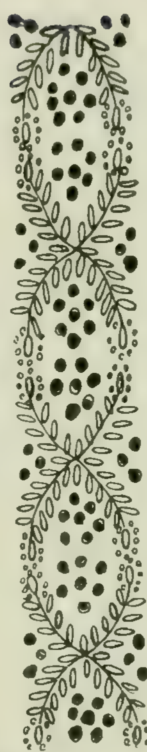

SOMOGYI HIMZÉSEK. (XVII. tb.)

A baloldaliak ingvállak, a jobboldaliak párnahéjak Tótszentpálról.

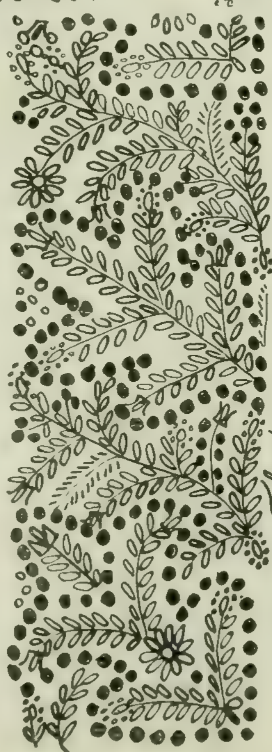

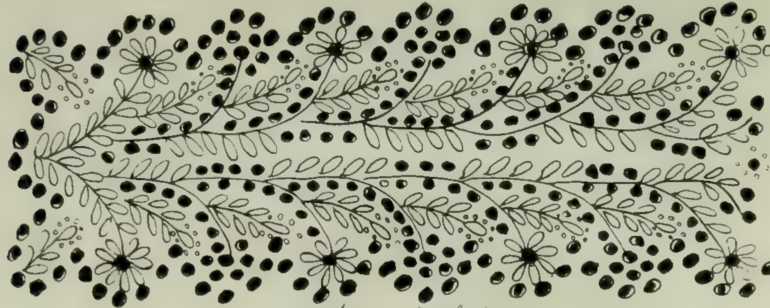

SZABÓ ERZSI TÖRÖKKOPPÁNYI LEÁNY KITALÁLÁSAI FEHÉR HIMZÉS ALÁ. (257)

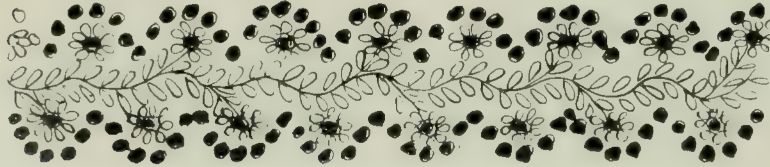

Kétfelé hajlócág

Orgónalevél

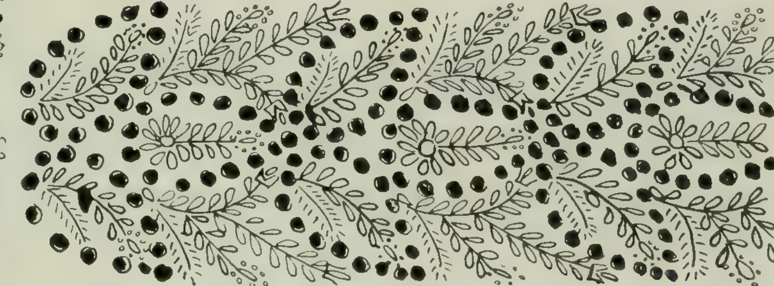
Cánglis

Rózstoslik

Paszpaleres

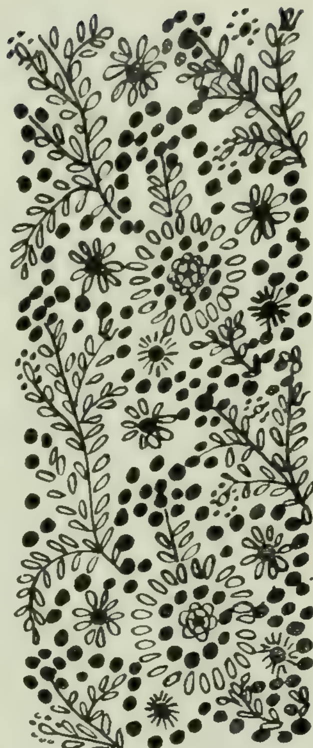

Hármas tojásos

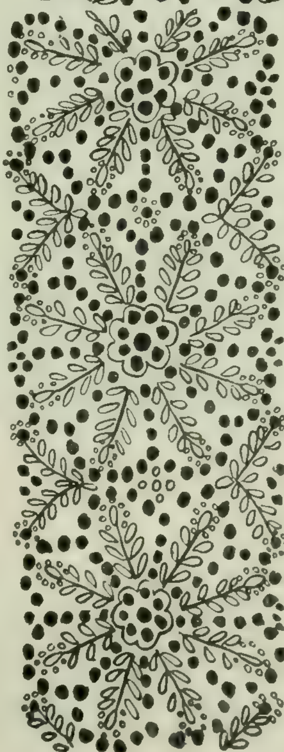
SZABÓ ERZSI TÖRÖKKOPPÁNYI LEÁNY KITALÁLÁSAI FEHÉR HIMZÉS ALÁ. (258)

SZABÓ ERZSI TÖRÖKKOPPÁNYI LEÁNY KITALÁLÁSAI FEHÉR HIMZÉS ALÁ. (259)

lepedő ne volna. A lepedő anyaga vastagabb vászon, egyik szélére csipkével szegélyezett egy-két araszos díszítés van varrva. Ezt nem egyszer magára a lepedő vásznára hímezik. A lepedőnek szőttes mintával való díszítése is szokásos. A halottas lepedőt a láda fenekén vagy a szekrényben féltő gonddal őrzik s az családról-családra száll. Családtag halálakor a lepedőt a *hideg ágyra*, a halotti ágyra terítik a halott alá úgy, hogy a lepedő díszítése

A FELSŐK FEHÉR HÍMZÉSEK, AZ ALSÓK SZENTGYÖRGYVÁRI LEÁNYKÁK SZINES HÍMZÉSEI. (260)

a tetem lábánál lóg le s a lepedő is a gyász pompáját szolgálja. E lepedőkhöz a család kegyelettel ragaszkodik. Meg akarnók vásárolni a szebb darabokat, de azt mondja az asszony: «Nem adom el, mert ezen feküdt szegény megboldogult, jó édes anyám, meg az aranyos kis fiam. Már csak én is ezen akarok nyugodni».

Ha a családnak nincs halotti lepedője, halálesetkor rokontól vagy szomszédtól kérnek kölcsön. A halotti lepedő a városi temetkezési vállalatok, az Entreprise des pompes funébrèsek fekete ravatalterítőjét helyettesíti: nem olyan komor: színes szép virágokkal ékes. A városi ravatalterítő közveszélyes is, mert egyik halottas házból a másikba hurcolják

BABÓCSA (SOMOGY). (261)

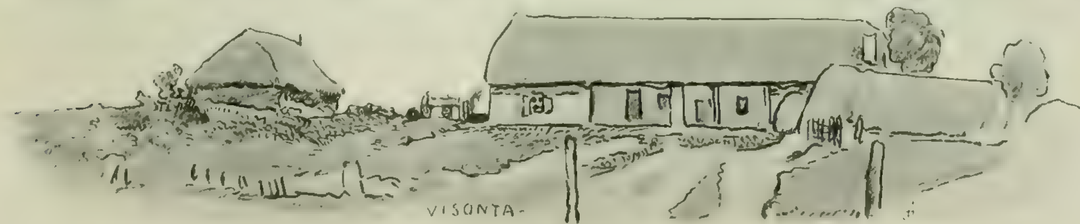
s terjesztik vele a ragályt. A halotti lepedőket a községekben temetés után forró lúgban kimossák. A 264—269. alatti képeink igen szép halotti lepedőszél-gyüjteményt mutatnak be. Látjuk, hogy sok köztük az *áttört*, úgynevezett *subrikált*, a szálak kihúzkodásával és

SOMOGYI INGEK. (262)
Az első három Darányból, az utolsó Magyaregresről.

horgolással is készült munka (265). Nagyon gyakoriak a hosszú szállal szőtt minták (264) és a piros szövéssel (268) diszítettek.

Népies díszítőstílusunk állatalakokban inkább szegény, így még szembetünőbb itt a sok, úgynevezett *kokasos diszités*, amilyeneket a 265—267, 275—277. képeink mutatnak

VISONTA (SOMOGY). 263)

HALOTTI LEPEDŐ-SZÉLEK. (264)

Felülről a másodikat keszthelyi úrnő öreganyja hagyta hátra, selyem himzés. Egy részlete és a következő egy részlete a XX. táblán szinesen. A többi Göcséjből való. (Sági János gyűjtése.)

SUBRIKÁLT KOKASOS HALOTTI LEPEDŐ SZÉLEK. (265)

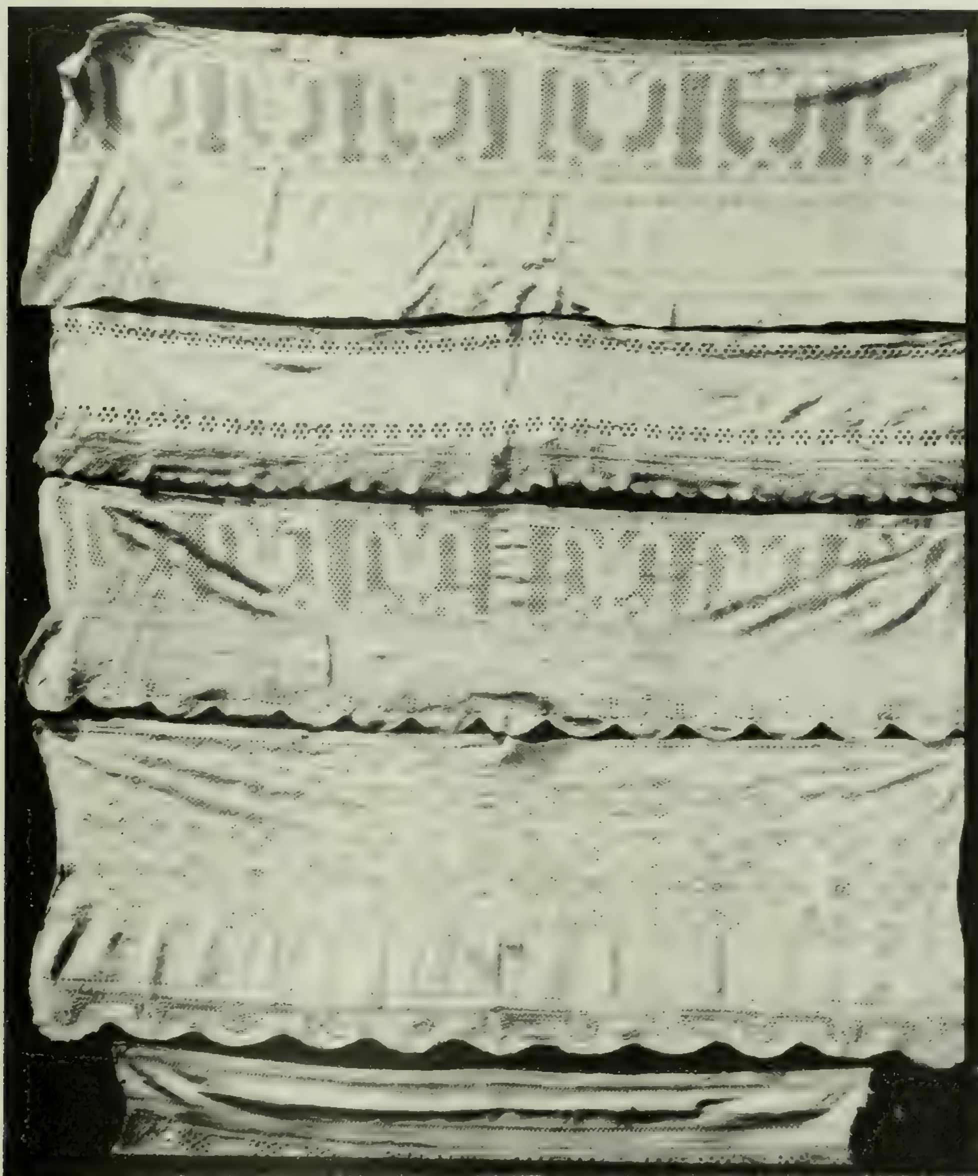
SUBRIKÁLT SZINES SELYEMHIMZÉSÜ, KOKASOS HALOTTI LEPEDŐ-SZÉLEK
A KESZTHELYI JÁRÁSBÓL. (266)

SUBRIKÁLT, KOKASOS FEHÉRHIMZÉSŰ HALOTTI LEPEDŐ-SZÉLEK A ZALAVÖLGYÉBŐL. (267)

SZŐTTES HALOTTI LEPEDŐ-SZÉLEK A KESZTHELYI JÁRÁSBÓL. (268)

HALOTTI LEPEDŐ-SZÉLEK. (269)

A felso elsó es harmadik : *poharas*. Alulról a második : vastag vászon a Balaton mentéről

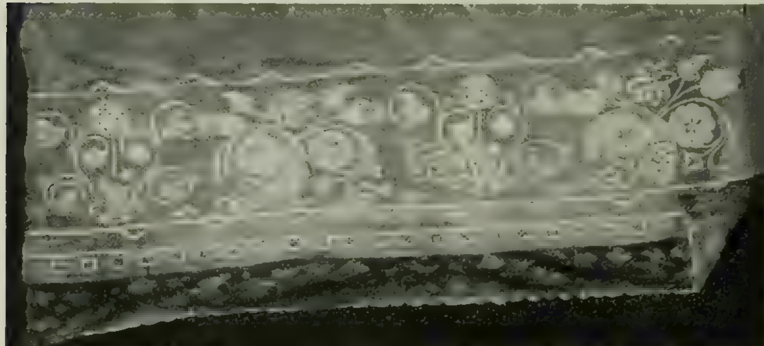
GOMBÁS KÁROLY, SZENTGÁLI KIRÁLY-VADÁSZ A HIDEGÁGYON, 1807-BEN. (270)

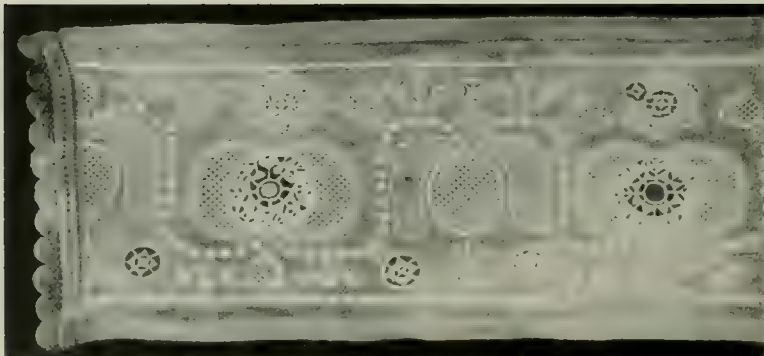
be igen jellegzetes változatokban. Egyes vidékeken ezt a díszt tévesen pávásnak nevezik. Akik nem ismerik a mintát, valami zagyva, össze-vissza menő vonalakat látnak, — nézzük meg azonban jól, például a 266. kép felső mintáját. Fenn látunk ilyen ⋀ vonásokat, az a kakas feje, = vonás a nyaka, sokszög alakú vonalak alkotják a törzset ; /\ ilyen kisebb alak a láb ; hátul a két száron ülő csillag : a kakas farka. Jobbra még két ilyen alak van s azután egy fél. A következő mintát még ne nézzük. Az utána következő két mintán a kakas teste egyforma ; a farkat azonban nem csillag, hanem egymástól szögben elhajló két *leveles* ág képezi : a legalsó mintán éppen ilyenek a kakasok, de jobbfelé néznek. Most már a 265. képen felülről második, és a 267. kép valamennyi lepedőszélén kibontakoznak előttünk a kakasok körvonalai. A kakasok farka meglepően hasonlatos. Több esetben ez a részlet nem a kakas testéből ágazik, hanem függőlegesen különáll (265. kép alulról második, 266. kép legalsó). A lepedők tulajdonosai sok esetben egész életükön át nem vették észre, hogy a lepedőn micsoda minta van. A 277. kép utolsó mintája igazolja ezt, mert a kakasokat ábrázoló szélet fordítva varrták fel. Mikor gyüjtéseink közben külön-külön kijelöltük a kakas testrészeit, az asszonyok nagy csodálkozással nézték, hogy nékik milyen formás holmijuk volt ! . . .

A kakasok, ha hímezve vannak, a hímzés anyaga inkább *selyem*.

Ezeket a lepedőszéleket Dunántúl ma már seholsem készitik. Nagyon sok asszonyt megkérdeztünk, honnan szerezték a lepedőket? Nem tudtak többet: «Még szegény öreganyám mondta, hogy édes anyja után maradt rá a lepedő».

A lepedőszélek eredete tehát nagyon rejtélyes. Etnografusok magyarázzák, hogy mivel a szláv népeknek a kakas éppen olyan népies díszítése, mint nálunk a tulipán, a

HÍMZÉSEK A XVII. SZÁZADBOL. (271—272)
Párnahéj-betét ; halotti lepedő.
(bobai Györffy Jánosné, szül. Görög Julianna hagyatékából.)

kakasos lepedőszélek szláv eredetet sejtetnek; így tehát azok a falvak, amelyekben sok ilyen lepedőszél van, vagy elmagyarosodott egykori szláv faluk, vagy pedig oda szláv vidékekről kerültek a hímzések... Évekig folytatott nyomozásunk során csupán egy zalaapáti asszony szolgált azzal az adattal, hogy öreganyja szerint ezeket a kakasos széleket a régiek *Bisztriczéből hozták.* Bisztricze Horvátországban van. Mint búcsújáró helyre Zalaapátiból, de másünnét is, sokan zarándokoltak oda. Ott kereskedők árulták a széleket.

HALOTTI LEPEDŐ-SZÉLEK. (273)
Recés hímzés. Csököly. Hedrahely.

és szokás volt, hogy ezeket emlékül hordták haza. Egyébként ilyen csipkemunkákkal gömöri és más felvidéki kereskedők is bejárták az országot. A 264, 271, 278, 279. képeinken is láthatjuk azonban, hogy éppen e lepedőszéleken a legjellegzetesebb, legszebb magyar virágdíszek vannak. Ezeket tősgyökeres ősi magyar nevezetű emberektől lakott falvakban gyűjtöttük, kétségtelen tehát, hogy a halotti lepedők használatának magyar szokása és a lepedőszélek nagyrészének magyar eredete mellett több a bizonyíték, csupán a kakasos mintákat kell idegenes jellegűnek tartanunk. A halotti lepedőket a katolikusok s a reformátusok is használják. A somogyi reformátusok eltemették a lepedőt

is a halottal, de a zalai katolikusok — mint említettük — nemzedékről-nemzedékre hagyták. E lepedőt nem kell összetéveszteni a boltban vásárolt szemfödővel, amit a halott fölé terítenek.

Halotti lepedő szélére emlékeztet a 278. kép, de bizony lehet oltárterítő is. A recemunka hímzője vallási témával próbálkozott meg. A három egyenlő részre osztott kézimunka első mezőjén Ádám és Éva, a paradicsom fáján kisértő kígyóval; a másodikon az angyali üdvözlet jelenete. Szűz Mária előtt az angyal virágot tart, fölöttük a Szentlélek lebeg. Legfelül ez a fölírás: KÖSZÖNTÉS. Az S. A. M. betűk a Szentlelket, az angyalt és Máriát jelentik. A harmadik mezőben levelek és madarak között zászlós husvéti bárány. A hímzés népiesen kezdetleges volta mellett az alakok kitűnően, szinte bizantikus művészettel vannak stilizálva. Most már bajos kutatni a hímzések eredete után, annyi bizonyos, hogy magyar házaknál, magyar levegőben, magyar szokások között éltek. Ott is találtuk őket. Az eredet tekintetében sokszor félrevezetik az embert. Kihívó példa erre a csökölyiek egyik szokása. Az ezredéves kiállítás alkalmával tűnt fel Csököly a kiállítási faluban bemutatott eredeti házával és bábuival, melyek fehérben gyászoló csökölyi asszonyokat ábrázoltak. A néprajzi gyűjtők figyelme Csököly felé fordult s mindgyakrabban látogatták a falut. Jó pénzért vásárolták a régi hímzéseket. A jó csökölyiek egyszer csak kifogytak a régiségből, de nem jöttek zavarba. Bekalandozták a szomszédos falvakat, összevásárolták a hímzéseket s odahaza mint Csököly különlegességeit, jó haszonra adták el. Budapesten a gyűjtők azután odaírták a tárgy alá: Hazája Csököly.

HALOTTI LEPEDŐ-SZÉLEK SOMOGYBÓL. (274)
Varjaskér, Hedrahely, Csököly.

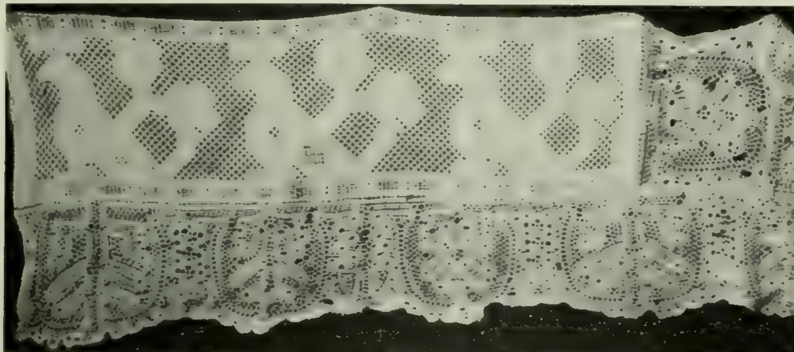
Többször említettük már, hogy a nép leányai, asszonyai a fehér ruházatot inkább maguk szövik, a hozzá való fonalat maguk fonják, — tehát előbb fonják s azután szövik, tehát nem szövés-fonás, hanem «fonás-szövés», — különösen régente fontak-szőttek, amikor a nép boltokba nem juthatott el olyan könnyen és olcsón.

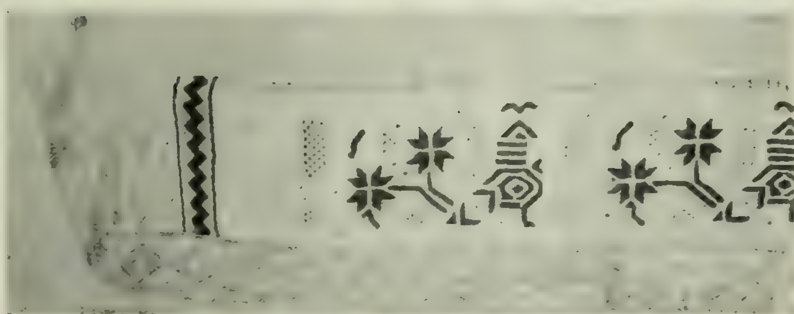
Talán nem lesz érdektelen, ha leírjuk itt is, mint első kötetünkben, Kalotaszegen, a fonás-szövésnek ma már nagyon pusztuló mesterségét, bemutatva e vidéken is: mint készül a vászon, amelyre magyar népművészetünk olyan sok, kedves díszítést varázsol.

Hazánkban a fonalat a kender és a len szolgáltatja. A kender másfélméter magasra is megnövő durva, kurtaszőrű kóró, keskeny levélkékkel, kék virággal. A len kisebb, levele s virágja színe hasonlít a kenderéhez. A lennel több a dolog, ezért termelik inkább a kendert. Mindenki ismeri a madarak kedves eleségét a kendermagot. Ha ezt tavasszal elvetik, kikél, s őszre megérik a kender. A kender és a len szára rostos. Amazé durvább, emezé finomabb. A mesterség most már az, hogy e növények rostját fonallá, a fonalat pedig szövetnek dolgozzuk fel.

Zalában vagyunk, ahol *Borbély György*, kutatásunk folyamán, a jellegzetes Göcsejben javamunkájával járult dolgunk végzéséhez, velünk gyűjtött, fényképezett s jegyzeteit is rendelkezésünkre bocsátotta.

Borbély is azt igazolja, hogy ahol egy kis sürgés-forgás, üzleti élet van, ott nincs már háziipar. Csak a félreesőbb helyeken termesztenek kendert. Zala vármegye székesfővárosától: Zalaegerszegtől bizony 30–40 kilométerre kell menni, míg *Ortaháza* határán látunk egy kistábla kendert zöldelni: a göcseji községekben, a *Kerka* folyó vidékén, *Alsólendva* körül *Pákán, Kisszigeten, Szepetnek, Hernyék, Esztergnye, Gábornyaháza, Zebeczke, Csertalak, Németfalu, Hosszufalu, Bánokszentgyörgy, Pusztamogyoród, Kissziget* községekben; a keszthelyi járásban *Zsiden* még virul a kendertermelés, de csak mindenkinek saját házi használatára. Érdekes, hogy a nagyforgalmú Nagykanizsa tőszomszédságában, *Sormás* község igen szorgalmas népe között legerősebb a fonás-szövés.

HALOTTI LEPEDŐSZÉLEK, SZINES SELYEMHIMZÉS. (275—276)
A felső *rece*, Csökölyből.

Kánya József *pákai* házába éppen búcsú napján érünk. A templom védőszentjének napjára eső búcsú a zalai nép legnagyobb ünnepe, amire már hónapokkal azelőtt rakosgatják félre a pénzt, mert akkor minden háznál nagy vendégségnek kell lenni! Megérkeznek a távoli atyafiak. A polgár meghívja a szomszédos papot, tanítót, jegyzőt, városi ismerős vendéglősét, a bótost, kedvelt mesteremberét, még a hivatalnokot is, aki valamikor jót tett vele . . .

Szörnyű módon röstelkedik az a gazda, akit nyolc-tíz vendég meg nem látogat. Hogyne, hiszen leölve már a sok csibe, nem egyszer a süldő, sistereg a tűzhelyen a pecsenye, sül az almás- és a túrós rétes, már tegnap óta szikkad a finom, fehér kaláes. Bizony kell ide vendég, aki mindezt megegye, s a hegyről hazahozott hordó bort megigya. Szívesen látnak itt mindenkit, aki régi ismerős, de hacsak akár mai is . . .

SOMOGYI HIMZÉSEK. (277)

Az első piros szőttes, galambos törülköző-vég. (Udvarhely.) A többi halottas lepedőszél. Csököly, Hedrahely. (Az utolsón a kokasos dísz meg van fordítva s úgy varrták rá az alsó szélt. Úgy látszik, a mintában nem ismerték föl a kokasokat.)

VÁNKOSHÉJ, BUZSÁKRÓL. (SOMOGY.) (XVIII. SZ.)

SOMOGYI HIMZÉSEK. (XIX. th.)

A két felső: párnahéj Tótszentpálról. — Az alsó az új *bécsi* munka, rárakással.

DUNÁNTULI HIMZÉSEK. (XX. tb.)

A felső kettő mocsoládi keresztelő-kendőről. — Alatta egy részlet keszthelyi vánkosról.
Az alsó: részlet egy szentpéteruri (Zala) halotti lepedőről.

RÉGI OLTÁR-TERÍTŐ SZEGÉLY, BIBLIAI VONATKOZÁSOKKAL. (278)

(Zsidról. Zalamegye. Nagy Ida gyüjteményéből.)

HIMZÉS A XVII. SZÁZADBÓL: HALOTTI VÁNKOSCIHA. (279)
(Bobai Győrffy Jánosné szül. kocsi Görög Julianna hagyatéka.)

Mulatnak a sok jó adomán, elékerülnek a régi szép magyar nóták, se vége se hossza a szíves kinálgatásnak, a barátságos kocingatásnak . . . Kérésünkre Kocsis Józsefné szívesen elmondja a kenderrel járó munkákat.

A kendermag literje húsz fillér ; háromfertály mérőt szoktak belőle elvetni, mert a legnagyobb kendertábla is csak negyedhold. Kenderrel a földnek leginkább az útra rúgó végét szokás bevetni, mert abban tehetik a legkevesebb kárt. A földet jól meg kell szántani, mint a tiszta búza földjét. A magot Orbán nap körül (május huszonötödikén) vetik a férfiak. Azután a kenderföldön nincs is több dolga az embernek. Ott már csak az asszony munkálkodik. Egyébként is a kender csak gyomlálást kíván. Julius huszadika körül érik ; az egyik kenderszár virágot, a másik magot terem ; a finom vászonra való virágos kendert korábban, a csak kötélnek vagy zsákvászonnak való durva magvas kendert pedig megérés után takarítják be. Ez a betakarítás nem úgy történik, mint a gabonánál : nem kaszálják a kendert, mert hisz ugy nem lehetne a virágos és a magos kendert külön választani, de meg a kendernek a gyökere is rostos, ha tehát tövön felül metszenék le, rövidebb és kevesebb termést nyernének ; a kender gyökere nagyon bokrosan el is ágazik, azt nem szabad a földben hagyni, mert nem bír vele az eke s akadékoskodnék az utána vetett magnak. Ezért a kendert, kétkézre fogva, gyökerestől húzkodják ki. Ez az eljárás a *nyűvés* ; zalamegyeiesen : *nyöjik* a kendert. A nyűvés után a földes gyökeret a csizmához vagy a földre verdesik. A szálakat kévékbe kötik, amihez az apróbb hasznavehetlen szárakból csavarnak kötelet. A kévéket otthon falhoz állítják, vagy az udvaron *kikecskélik*, három lábba állítják, hogy hamarébb megszáradjon. Néhány nap multán *ellombolják :* a leveleket, virágokat leverik, a magosból a magot kicsépelik. Ezután *eláztatják*. A kender rostját ugyanis fás részek borítják s azt ragadós anyagok kötik össze. Ezeket tehát korhasztás útján el kell távolítani. Erre legjobb az esővíz s ez is úgy, ha álló tónak a vize. Az erdélyi hegyek oldalain láttunk kis tengerszemeket, *selyemtavakat*, amelyekben a kender ázott. A tóba a kendert kövekkel, sárral nyomatják le. A kender, szára minőségéhez képest 5—14 napig ázik. Patakokban, folyóvizekben tiltják az áztatást, mert a rothadó termékei ártanak a halaknak. Állóvíz sincs mindenütt. Áztatásra, legtöbb helyen, csak akkor van alkalom, ha az eső véletlenül megtölti a gödröt. A ken-

HALOTTI LEPEDŐ-SZÉL. (280)

TILOLÁS ZSIDEN. (KESZTHELYI JÁRÁS.) (281—282)

A kender hasábfához támasztva s a házfödélre teritve.

deráztatónak erősen nagy szaga is van. Mindez ellensége a kendertermelésnek, különösen városok, nyaralóhelyek közelében. Miután a kender megázott, következik a mosása. Ez nehéz munka, kivált, ha a magasra nőtt kender nagy kévékben van. Az asszony térden felül vízben áll s a kévét feje fölött kanyarítva, paskolja a víz hátához. E kimosásnak az a célja, hogy a kéve közül a sarat eltávolítsa és a szár farészeit nagyjában leszedje. A kévén a köteléket ide-oda húzzák, hogy a víz a kender minden részét átjárja. Ennél a munkánál a férfiak is segédkeznek, de a többi már igazán az asszony dolga csak. A kendert a tó partján is kikecskélik, hogy száradjon, otthon pedig szétteregetik az udvaron vagy az alacsony háztető peremén (281—282).

A FONÁS SZÖVÉS SZERSZÁMAI. (283)

Német rokka. — Álló gombolító a fonállal. — Fonás magyar rokkán. Külön áll a rokkaszár a kenderrel. — A tiloló eleje állatfejre van díszitve. — Egy szövőszék mintája; földmíves ember a pécsi kiállításra készítette. — Német rokka, a tetején harisnya, melyet régen kenderfonálból készítettek. — A földön szeges gereben. — A motola. — A szárnyas, kis alaku gombolyító.

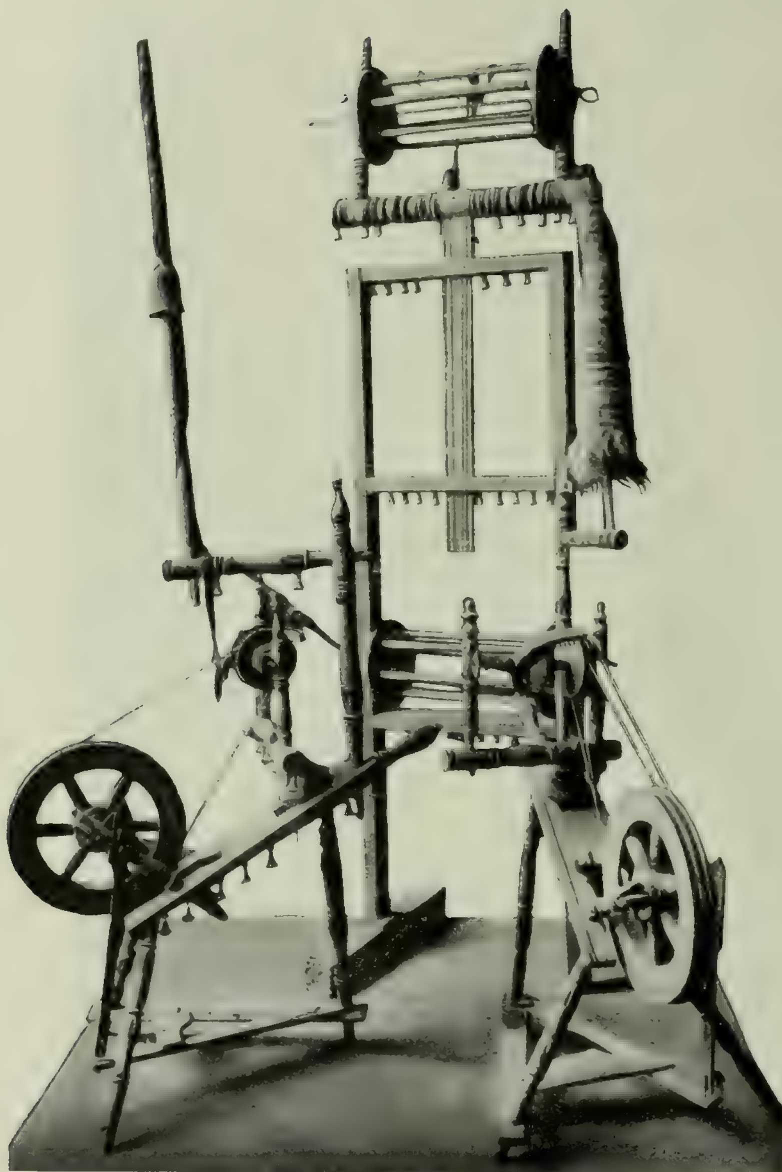

SOMOGYI HIMZÉSEK. (284)

Kendő, Urasztal-terítő s két kendő Darányból : kendő Hedrahelyből.

ROJTOZÁS. (285)

CSÜNGŐS ROKKÁK ÉS CSÜNGŐS GOMBOLYÍTÓ, SÁRKÖZBŐL. (286)
(Diszítések a csüngők.)

Egy-két nap multán következik a tilolás. Ennek célja, hogy a növény rostjairól a megszáradt külső héjat végleg eltávolítsák. Két fokozata van. Egyik a kendervágás. A megszáradt kévét: a *főkendert* nagyolva megtörik, megtiporják s odacsapkodják a fához. Ezután jön a tulajdonképeni tilolás. A tilolót a 281—282. képeink mutatják be. A vízszintes rész két egymással párhuzamosan haladó léc. Ennek közébe megy be a *tiloló,* a *tiló* nyelve, amelynek egyik végét szeg erősíti meg úgy, hogy másik végével a nyelv föl és le mozgatható. A nyelvet felemelik, a kendert marokra fogva ráteszik a tilolóra s a nyelvet rácsapkodják. A szalma így teljesen összetörik, lehull s *pozdorja* lesz belőle. Ez egyike a legtörékenyebb és leggyulékonyabb anyagoknak. Ez emlékeztet a «Pozdorjába törlek» jó magyaros fenyegetésre. A pozdorja lehullása után kézben marad a selymes kender, az emberi ruházkodás ősrégi anyaga.

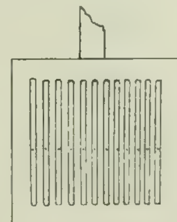
A kender még ekkor sem egészen tiszta. Ezért meg kell *gerebenezni.* A gereben hosszúkás keményfából készült deszka; közepén tányérvirág belsejének nagyságához hasonló helyen, nagy, hegyes vasszegek merednek ki belőle (282). A gereben falusi kovács munkája, régente cigányok is készítették. A kendert odacsapkodják a szegekhez, kiszedik belőle a még bennmaradt pozdorját, a silány részeket, a *foncsikákat.* Az így lehullott anyag a *szösz* s kézben maradt a kender, amit koszorú alakban kötnek össze s felakasztják a kamarában, a padláson, míg eljön az ősz, a sok hosszú, csöndes téli este, — a fonás ideje. A szöszből sok helyt durvább fonalat készítenek.

A fonás célja, hogy a kenderből fonalat alakítson, a kender szálait összesodorván A fonás legrégibb és legegyszerűbb eszköze a *guzsaly* vagy *gyalogorsó.* Ennek használatánál a kendert mindenekelőtt felkötik egy talpon álló rudra. Az asszony, balkezével, a kenderből szálakat huzogat ki úgy, hogy egyik a másika után elszakadás nélkül követ-

HÉDLI FERENC ZALAAPÁTIBAN MADZAGOT SZŐ (287—288)

kezzék. A szálakat nyálazza vagy vizezi, hogy összeálljanak. Már most a jobb kézben tartott orsónak kell a szálakat összecsavarni. Az asszony az orsót két ujja között pörgeti s az orsó így két dolgot végez: fonallá alakítja a kendert s forgása közben a kész fonalat magára tekeri, mint ahogyan ezt a II. kötetünk 47. oldalán levő kép mutatja. Az orsó alsó végén lévő karika a *pereszlen* (Erdélyben: karikó). A jó táncos úgy fordul, mint a pereszlen. Népünk sok közmondását, hasonlatát kölcsönzi a fonástól, szövéstől. Erdélyben a gyalogorsó otthonos, Zala fejlődöttebb viszonyaiban azonban már nem ismerik és általában a Dunántúl a fonást a kerekes rokka végzi; ami lábbal hajtható egyszerű gép. Esztergályosok árulják a vásárban. A rokka szára és az egyes részeket összetartó szegek helyett a legény hugának vagy kedvesének szépen kidíszített rokkaszegeket, rokkaszárakat ajándékoz (294—296). A rokka használatánál is rokkaszárra kötik a kendert, amelyből éppen úgy huzkodják ki a szálakat s az így sodrott fonalat a rokka sebesen forgó orsója gombolyítja fel a *csévére.*

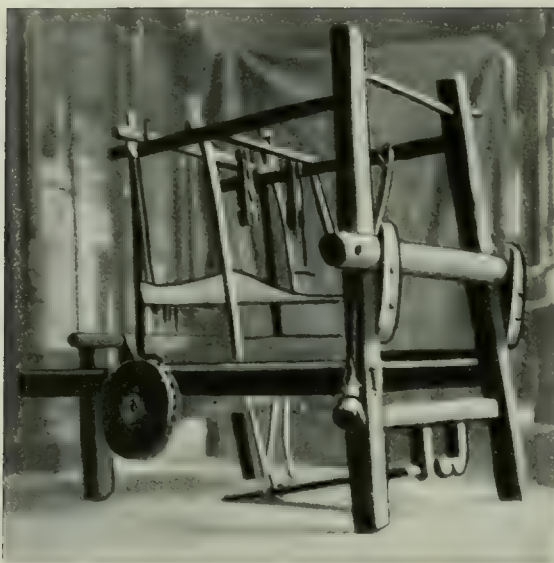
A FÉSÜ. (289)

Van *magyar rokka* és *német rokka.* A magyar rokkának kendert tartó szára külön áll (283), a német rokka szára pedig magával a rokkával függ össze (346). Régente a fonás hozzátartozott itt is a falu költészetéhez. A leányok a *fonóban*, egyes házaknál jöttek össze, a fonás mellett énekeltek, tréfáltak pletykáztak. Egy szál faggyúgyertya mellett tíz-tizenöten fontak. Ott legyeskedtek persze a legények is. A leány, ha leejtette az orsót, a legény felkapta vagy készakarva is kiütötte a kezéből. Ilyenkor adott vagy kapott érte «tíz pár csókot egy végből, a legédesebbjéből.»

Megirják a guzsalyomat,
Tilaj, talaj, rátom;
Felvehetik az orsómat,
Mert én ki nem váltom,
Nem váltom ki, nem bíz én
Az idén;
Se hitelbe, se csókért,
Se csókért.

Együtt járunk a fonóba,
Tilaj, talaj, rátom;
Tíz csókot kap egy orsóra
S százszor is kiváltom . . .
Oh csak egy is jőne hát,
Jőne hát!
Büntetni a galambját,
Rózsáját.

A közigazgatási hatóságok úgylátszik megirigyelték a sok csókot s a fonókat betiltották. A menyecske, akivel beszélgettünk, fel is sóhajt, hogy most már nincsenek *ollanok!* . . .

RÉGI SÁRKÖZI SZÖVŐSZÉK (HÁTULRÓL NÉZVE). (290)
(Elül a rudon a vászon.)

Pedig az ő kezéből is érdemes lenne még elkapni az orsót . . .

Az orsó megtelik, már most le kell róla szedni a fonalat. Erre szolgál az *áspa*, máshol: a *motola* (283).

Az áspa méteres hosszú léc, amelynek két végére egy-egy kis fácskát szegeznek egymással ellenkező irányban. Az áspát bal kézbe fogják s a fonalat jobb kézzel, nyolcas irányú mozdulattal: *rávetik*. Az áspára több orsó fonalát vetik rá, míg 390—400 szálat nem ád ki. Ez lesz a *motring*. A motringot négy helyen megkötik, hogy a fonalak össze ne kuszálódjanak. Ezután a motringot megpárolják, megfehérítik, hamús lúgban néhányszor megfordítják, azután teknőben a meleg kemencébe teszik kenyérsütés után. Itt egy éjszakát marad, amikor *megkél*, megdazzad; utána többször megmossák, sulyokkal megszapulják; ha nem teszik kemencébe, többször kell lúgba mártani és napon szárogatni A fonalat kéz között megdörgölik vagy a kilincsen végig huzkodják, hogy jól megpuhuljon.

Most már a motringból gombolyagot kell alakítani. Erre szolgál az *álló-* vagy a *leveles* gombolyító (283). Amaz használatosabb, mert kevesebb helyet foglal el. A 283. képünkön látható körbe forgó, leveles gombolyító kisebb alakú, azzal csak pamutot gombolyítanak. A kenderfonál ilyen alakú gombolyítója terjedelmes, az egész szobát elfoglalja, Erdélyben *tekerő-levél* a neve.

Az így felgombolyított fonál megyen azután a takácshoz vagy az otthoni szövésbe.

A szövés legősibb formája a lapos madzag szövése, amit a 287. képünk mutat be. E szövés teknikája az, hogy a hosszában kifeszített két sor fonál közé egy szál fonalat keresztbe húznak. A hosszú és a keresztfonál úgy szövődik össze, hogy egyszer az egyik sor fonalat, másszor a másikat emelik föl. A madzagszövésnél ezt a fölemelést a 289. sz. alatt lerajzolt táblán a *fésű* végzi; amelynek lyukain húzzák át az egyik sor fonalat; második képünk jól mutatja, hogy a tábla miként emeli föl váltakozva a sorokat. Az ember kezében látszik a vetélő, erre van feltekerve a fonál, a vetélőt majd jobbról, majd balról dugják a két sor hosszú fonál közé s így képződik a madzag fonata. E kis szövőszerszámok munkáját végzi a legegyszerűbb és a leghatalmasabb, villamerővel hajtott szövőszék is.

A fonalat *felhúzzák a szűfának*, a szövőszéknek *fonalas dorongjára* (Erdélyben *kompasztor*). A szövőszéken van *licse, borda,*

VÁSZONFEHÉRÍTÉS A CSÖRGE-TÓNÁL. SZEKSZÁRD. (291)

verőtek. Göcsejben két liesével szőnek, Erdélyben néggyel. A fonalszálak a liese hálózatán haladnak keresztül; a vetélővel dobálják át a keresztfonalat s a bordával ütik-verik tömötté a vásznat. A szövőszék ülőhelye előtt van a vásznasdorong (Erdélyben hasajó.) Ennek jobb végében ott a likasfa vagy vászon feszítő; a vászon himeinek változata a *lábító* és *liese* járásától és a *felszedéstől* függ. A vetélőt közbe-közbe a fonál között kiveszik s odébb bedugják. Így lesznek a madaras, rózsás, kontyos, száras minták. A hímes minta fölszedése hosszadalmas munka, míg maga a szövés elég gyors. Mennél szélesebb a hím, annál hosszadalmasabb a megszövése is, mert minden sort külön kell fölszedni. Egy-egy ilyen sort táblának (293) neveznek, innen az 5—6—10 táblás vagy soros minta elnevezés.

MOSSÁK A VÁSZNAT. (292)

A nép és a kis takácsok szövőszéke (290) még most is az a kezdőleges szerszám, amilyet évszázadokkal ezelőtt használtak.

Dobos József takácsmester formás-könyvének egyik leírása fogalmat nyujt arról, hogy a szövésnek mennyi műszava és csínja-bínja van. Ime az utasítás:

«*Fehér virág fölszedése.* Először lenyomni a jobb támlát és annak nyílásán egy széles pálcát bele kell dugni a vászon tövébe és a fölső részéből kell fölszedni körömre, két szálat fölül, egyet alulról, ezt így kell fölszedni végig és így arról kiváltva a szedést mindvégig, erről az elsőt mindjárt föl lehet szedni és minden átváltáskor a bal támlát lenyomni és a bordaládánál a legalsó részen a táblát beledugni és a csinpálcákhoz kivezetni és a szedéskor mindig előbb beváltani a körmön levő pálcát és arról fölszedni és minden kockába hat szálnak köll lenni és a vetélőnek mindig balfelül köll lenni.»

A zebeckei asszony szép finom vásznat szőtt, amikor meglátogattuk. Azt mondotta: *keresztágat* sző. Ez temetéskor és kereszteléskor a pap stólajáruléka, egyharmadrészben a kántoré, a *mesteré* is. A fehér vászonkendőt a keresztre kötik. Jelképezik vele a zászlót, de a fehér szín egyúttal az ártatlanságnak is jele. Egy kis fehér ingben keresztelik a gyermeket. A keresztág a fehér inget helyettesíti. Jelzi, hogy a gyermek vagy az elköltözött megőrizte ártatlanságát.

A szövőszékről levett vásznat leforrázzák, hogy puha legyen. Azután gyöpre terítik ki, hogy megfehéredjék. Ott, ahol nincs gyöp, kötélen a vászon helye. Az így megfehérített vászonból készül az asztalkendő, az ing, a gatya. Egy év multán, mire ismét vetni kell kendert, Orbán napján már a tavalyi kendermagból lett ingben dolgozik a gazda.

A szövőszék (Erdélyben osztováta) mindeddig nagy szerepet juttatott az asszonynak. Az erős férfi a házon kívül kenyeret szerez, az asszony benn a házban ruházattal látja el népét. A népművészet fejlődésének ösztönzője volt a ruházat, mint ahogy minden művészet evoluciója arányban van a fényűzés fejlődésével. Ám néha a ruházkodás gyors ösztökéje a szegénységbe rohanásnak is. Tengernyi pénzt ád ki nemzetünk egy év alatt ruhára. Általában egy emberre számíthatunk évi 200 koronát. A néhány millió ember évenkint tehát

hány millió koronát költ? . . . Emellett alig van egy-két szövőgyárunk. A gyárak hiányát eddig pótolta az asszonyok szövése, fonása. Az új mezőgazdaság csúful kipusztította a nép gazdaságából a kecskét, a juhot, amelyeknek szőrét, gyapját régen úgy szőtték házilag, mint most a kendert. Apad a szövőszékek, az osztováták száma. Az okos Ausztria textilgyárai ide zúdítják készítményeiket előbb drágán s ha felkél egy kis magyar verseny: olcsón is. A kényelemszeretet is erőt vesz a nép asszonyain. Mégis csak könnyebb dolog vászonért a boltba szaladni, mint egész héten fonni, szőni! . . . Ez a kétféle ostrom kiszorítja az asszonyt a fonás-szövés köréből. Kétségtelen: a teknika más vívmányai között a népies fonás-szövés kezdetleges eszközeivel lassú a munka. Ám amíg nincs újabb haszonhajtó foglalkozás, kár a régi hidat felgyujtani, míg a tulsó partra nem érünk vagy új hidat nem verünk. Nemcsak a családok köréből pusztul a szövőszék, hanem a takácsmester is otthagyja a szövőszékét s jó protekció mellett beáll pedellusnak, kaszinó-szolgának vagy villámos kalauznak.

Látjuk a magyar asszonyt, amint a szövőszék padján ül. Balkeze a hosszú eresztőrúddal kormányozza a kompasztort, jobb kezével feszíti a vásznos dorongot, lába alatt irgalmatlanul zakatol a négy lábitó. Mikor bal kezében a vetélő, akkor jobb kezében a

SZŐTTESEK GÖCSEJBŐL. (293)

bordatok. Megfordítja jobb kezét, balkézt üti-veri a tizenhatos bordát a kifeszített vászonhoz, csak úgy döng belé a ház. Kemény munka! Megfájúl belé a háta. Ebben a hármas küzdelemben azonban ott az élet. Amint rendre-rendre csendesedik a zakatoló osztováta: mintha akként lassúdnék a nemzeti élet szívdobbanása is . . .

Itt emlékezzünk meg a *kékfestésről.* Dunántúl is legnépszerűbb magyar viselet a kékfestett-portéka. Régente az asszonyok a maguk szőtte vásznat elvitték a festőhöz kékre festetni, mert így nem piszkult annyira a ruha. A festők indigóval festenek. Az indigót körülményes eljárással a tropikus vidékeken otthonos fából nyerik. Hazánkban a festőcsülleng nevű növényből is készítettek festéket. Szarvason ezelőtt húsz éve kísérleteztek az indigó termelésével. E kísérletek sikerültek. Egy budai kékfestőgyár jól fel is dolgozta. Noha indigóért szintannyi pénzt adunk, mint kávéért, a magyar gazdák ismert maradisága még sem honosította meg a festéktermelést.

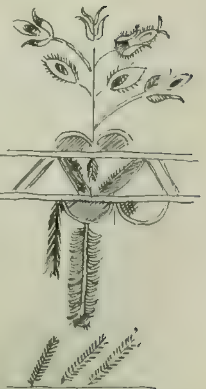
A kékfestő-ipar hazánkban már régen virágzott s gyáraink magas színten állanak, százezrek ruházatát szolgáltatják. A kisipar készítményei tartósabbak, ezért ez a kisipar még mindig megél. Az indigót kútszerű mélyedésekben feloldják s az oldatba csigákkal leeresztik a vásznat, mely tetszés szerint világosabb vagy sötétebb színt nyer. Ez a simakék portéka; konyhakötényeket készítenek belőle, régente abból varrták a pandurok, a pásztorok, a betyárok gatyáját. Az indigóval festett gyolcsot azért kedvelik, mert színe a fény

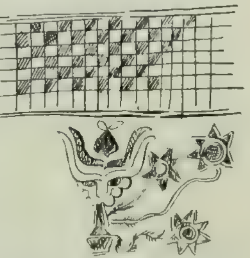
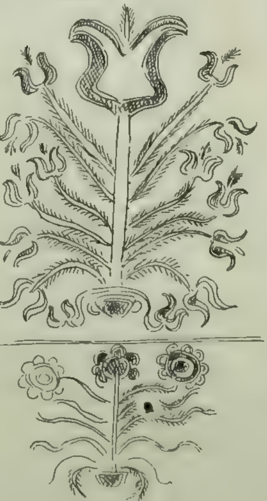
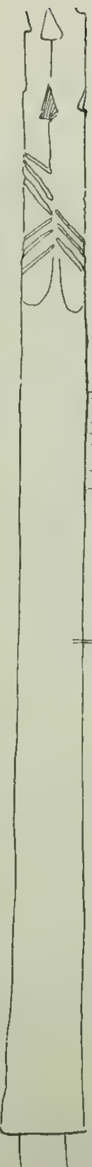
hatásának s a szappanoldatnak is teljesen ellenáll. Régi festők beszélik, hogy egykor a nép a vásznat házilag maga festette. Szilvafa gyökerének vagy sárga vadlucernának főzetében sárga színt kapott a kelme. Házilag különféle növények főzetében egyéb színeket is nyert a szőttes. Amikor az indigót behozták, annak oldatával eleinte «sima kék»-re festették a vásznat. Az egyhangú kék szín azonban nem elégítette ki a nők szépérzékét. Gondoskodtak tehát a kelme tarkázásáról A festők hagyománya szerint fehér portékába kavicsdarabokat kötöztek s így helyezték a kékítőcsávába, a festők nyelvén: «kipa»-ba. Miután a vászon megkapta a kívánt kékséget, a kavicsot a vászonból kibontották, a kavicsot

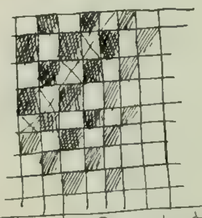

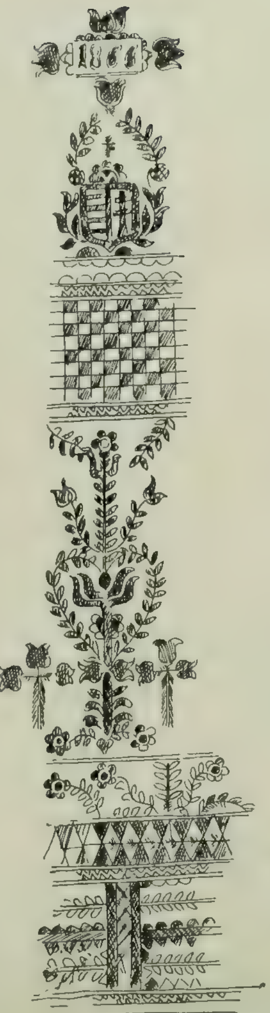
TOLNAMEGYEI ROKKASZEGEK. (294)

bekötő cérnát fölvágták s így szabálytalan csillagalakok maradtak a vásznon. Ezek a figurák a festésbe vett kelme eredeti színei voltak, amit a kavics eltakart a festék elől. Ez volt a legelső tarkázás. E megbízhatlan festőhagyománnyal párhuzamban tréfásan említik: úgy is tarkáztak valamikor, hogy a *tyúkok lábát befestették s végigszalasztották a vásznon.* A fehér csillagokat utóbb színesíteni kezdték úgy, hogy kékítés után a kelmét bizonyos faforgácsokból főzött lébe mártották. Így azután a kelmének két idegen színe lett. A kavicsok bekötözgetése nagy munkát adott, emellett a vászon mintái nem elégítették ki a fejlettebb ízlést. Célszerűbb tarkázási módról kellett tehát gondoskodni. Agyagot keményítővel vagy kovásszal főztek össze. Ezt az anyagot seprővel fecskendezték a fehér vászonra. A kékfesték természetesen nem férközhetett a ráfecskendezett anyag eltakarta helyekre. A vásznat a megkékülés után kivették, vízben megmosták, hogy

1872

KENDERTARTÓ ROKKASZÁRAK ÉS PUSKAPOROZOTT DÍSZÍTÉSEK A ROKKASZÁRAKRÓL. (295—296)
Bóta, Döbrőköz.

a ráfecskendezett anyag eltávolodjék. Így azután kisebb-nagyobb pettyekkel tarkázódott. Ez az eljárás is nagyon kezdetleges volt és nem tudott izléses árút termelni.

Kieszelték a mintázót, az úgynevezett «formá»-t. Négyszögű, rendesen körtefalapon pettyeket, kockákat és egyék díszítőmintát faragtak ki, oly módon, hogy a deszkából kiállottak. A négyszögű lap hátsó felébe két mélyedést vágtak úgy, hogy egyfelől a hüvelykujj, másik felől pedig a többi négy ujj a formát felemelhette. Ezeket a formákat a leírt agyagvegyülettel bekent párnára nyomták és úgy vitték át a kelmére. Az agyagon a kék festék azonban átszivárgott s a virág színe nem volt szép fehér. A kísérletezések oly anyagot

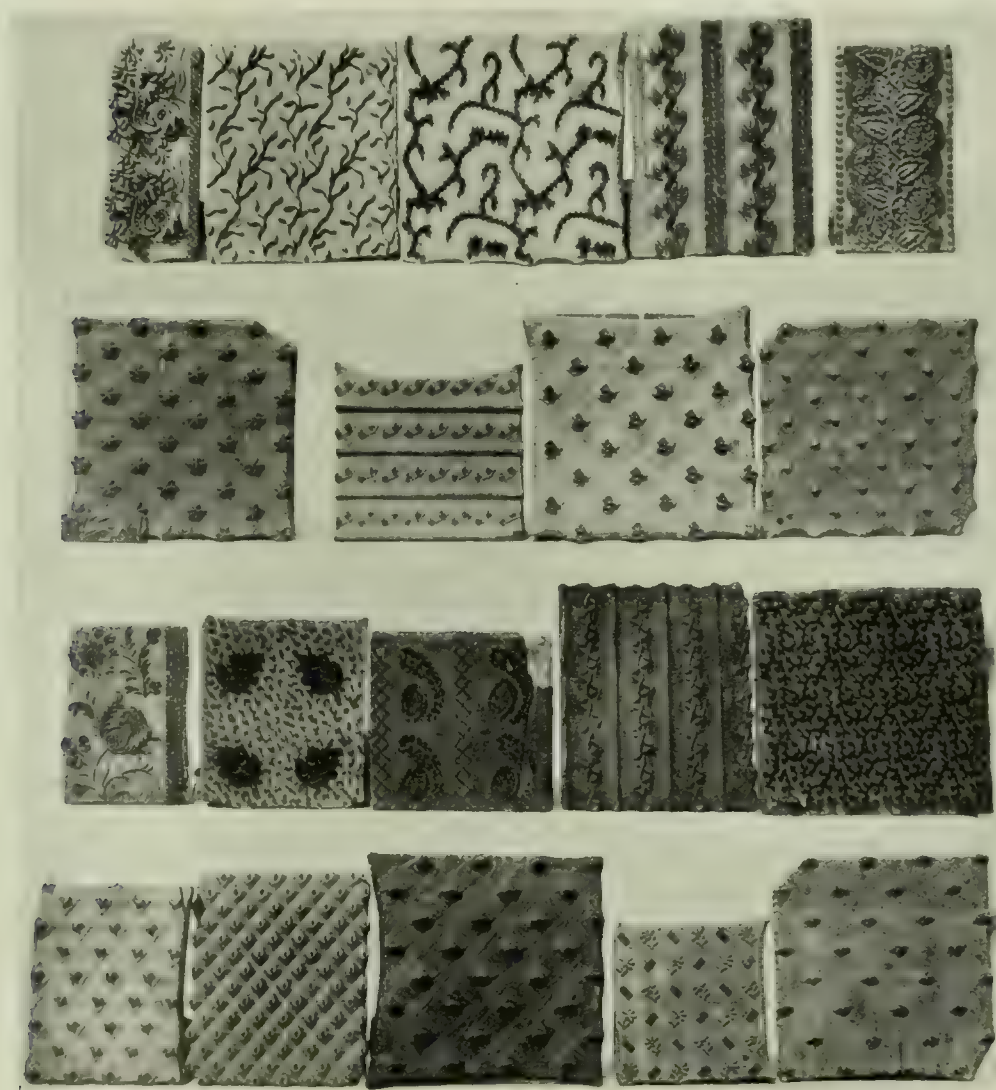
KESZTHELYI KÉKFESTŐ-FORMÁK. (297)
Az alsó két sor fából faragott mintákkal, a felsősor rézlemezekből bevert mintákkal.

állítottak elő, mely könnyen rátapadt a mintázóra és a kelmének szívesen átadta magát. A kék festékben pedig még mindig erősen tapad a szövethez s a festéket sem bocsátja át.

Ennek a fejlődöttebb anyagnak főalkatrésze, 60 rész földnemű anyag: a fehérszínű, úgynevezett «budai föld», 18 része gummi-arabikum, 9 része rézrozsda, 12 része ólomcukor, 9 része kénsavas ólom, 12 része kékkő, 0·5 része timsó, 1 része disznózsír. Ezekhez a megfelelő víz. Ez a vegyület főzésközben fehéres-zöld péppé válik, amit festőnyelven «pap»-nak neveznek. Ezt szitán keresztül nyomják, hogy egyenletes legyen.

E tökéletes anyag lehetővé tette a mintázó formák finomabb fejlődését. A durvább virágokat nyomó famintákat félredobták s a mintázó formák alakjait bevert vasdrótdarabkákkal díszítették ki. Ezeket azonban a vegyület egy év alatt megemésztette. Eközben rájöttek, hogy a sárgarézdrót ellenáll a vegyületnek, — tehát körtefalapokon rézdrótból

verték be a pettyezőt és rézpléhvel vegyesen a geometriai alakokat és virágmotivumokat. Ha tömöttebb rajzolatú virágokat akarnak előteremteni, ezek mintáit még most is magából a fából faragják ki s csak vékonyabb motivumoknak vernek be drót- és pléhdarabkákat. A pléhlemez alkotta nagyobb űrt viasszal töltik ki.

KESZTHELYI KÉKFESTŐ-MINTÁK. (298)

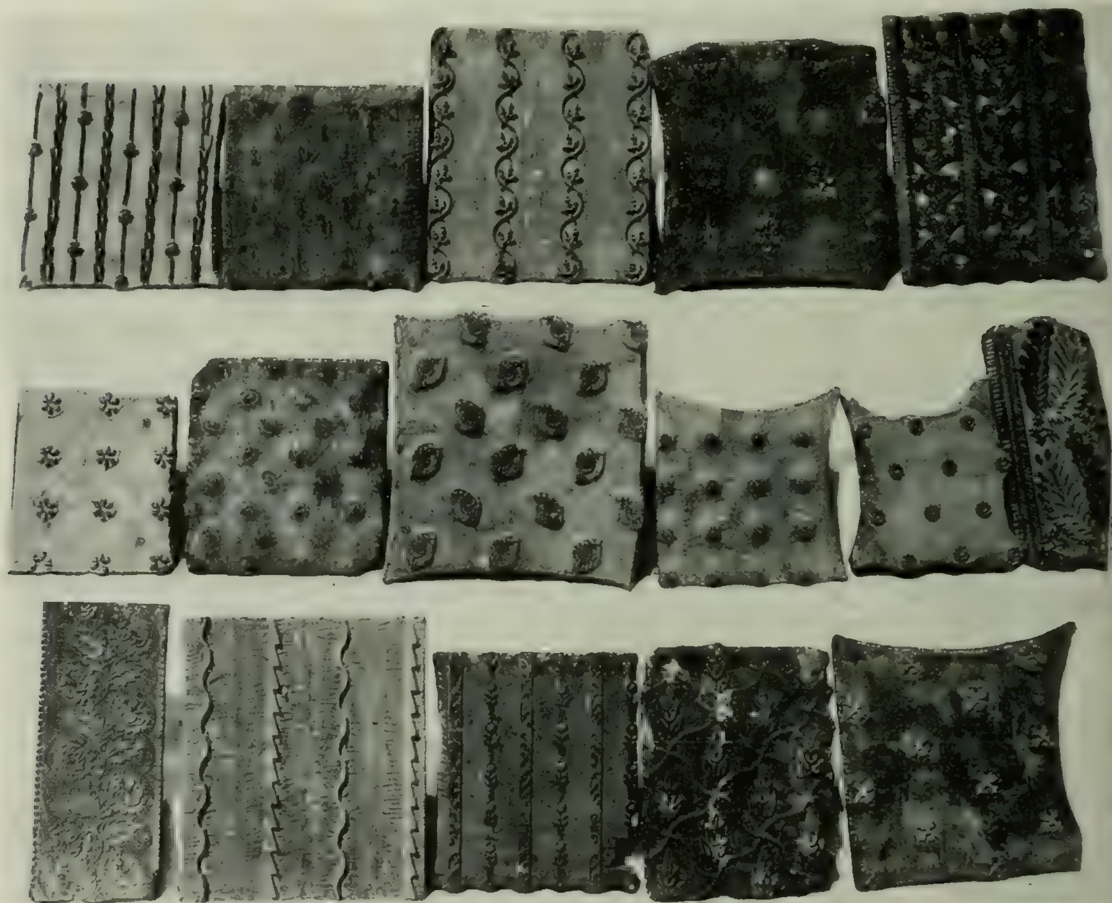
Fából faragott, rézlemezes, vegyesen fa- és rézlemezből előállított minták.

A kékfestő-formákat kifogyhatlan változatban készítették és készítik most is. A mintacsinálás külön ipar. Magyarországon csak itt-ott mívelték; a minták legnagyobb részét Ausztriában, Cseh- és Morvaországban készítették háziipar és kisipar útján. A keszthelyi kékfestőgyár most már magyar fiúkat tanít meg formakészítésre.

A magyar kékfestők az illető vidék izlésének megfelelő mintákat előrajzolták s ezt kiküldték a mintakészítőnek. Vidékenkint más és más mintákat kedvelnek. Somogyban a

pettyes, csirkeszemes (kisebb pettyes), birkaszemes (nagyobb pettyes), napos (nagy pettyes), zabszemes, búzaszemes, tikmonyas (elszórt tojásdadalakú pettyek), gyertyalángos, karikagyűrűs, kávészemes, késhegyes mintákat kedvelték; Zalában a nagyobb ágazású virágmintákat szeretik; virágminták neve: tökindás, szekfűs, nefelejtses, bibolás, kígyóvirágos, villámos, tiklábas, stb.

Noha a minták idegenből kerültek hozzánk, bizonyos, hogy azok alakjai, virágjai magyarosak, népiesek. A «szemes» és az egyszerűbb virágminták változatlanul divatosak

KESZTHELYI KÉKFESTŐ-FORMÁK. (299)

maradtak, mert azokat a nép bármelykorú nője viseli. A keszthelyi járás ruháin látható minták nevei: 1. Birkaszemes. 2. Csirkeszemes. 3. Bozsorgós. 4. Rakásos. 5. Karikagyűrűs. 6. Karikapöttyös. 7. Koszorús. 8. Holdas. 9. Búzaszemes. 10. Zabszemes. 11. Kórságos. 12. Láncos. 13. Létrás. 14. Gyertyalángos. 15. Zavaros. 16. Villámos. 17. Bokrétás. 18. Nefelejtses. 19. Csokros. 20. Kígyóvirágos. 21. Csirkelábas. 22. Tökindás. 23. Ágas-bogas. 24. Szentgyörgyvirágos. Ezeken kívül ezer és ezerféle minta van, divatjuk is szüntelenül változik, mert a kékfestett gyolcsot nemcsak a nép viseli, hanem más osztálybeliek is. A kék portéka virágja legtöbbnyire fehér. Egyes vidékek azonban szeretik a zöld és sárga virágokat, amelyeknek előállítása már bizonyos vegyészeti ismereteket kíván a kékfestőtől.

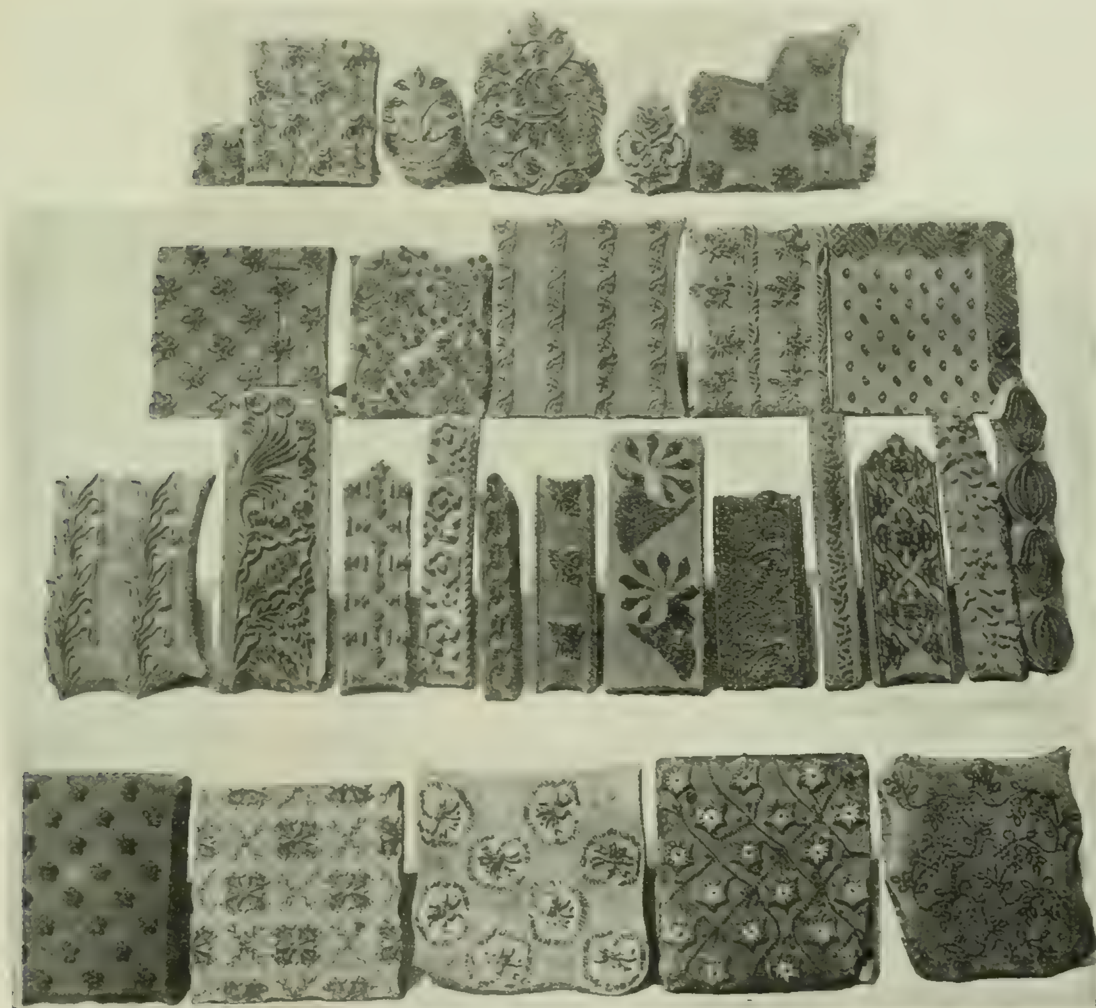
SZENTGYÖRGYVÁRI (KESZTHELYI JÁRÁS) ZSEBKENDŐK. (XXI. 1b.)

8–13 éves leánykák tervezései és hímzései.

SOMOGYI KÖDMEN. (XXII. tb.)

A kékfestőmintákat, mint említettük, először is a «papp» nevezetű anyaggal bekent párnára nyomják s ezután fehér gyolcsra, akként, hogy két ököllel rávernek. Ha sűrű a minta, többször kell ráütni. A mintát minden lenyomás után vissza is kell vinni a festékre. Láthatjuk, hogy az eljárás rendkívül lassú. Egy festőlegény csak hat véget, vagyis 180 méter hosszú gyolcsot tud naponkint tarkázni, ha t. i. a véget egész felületén tarkázná ugyanazon mintával. Vannak keskeny minták is a széldíszítésekhez, vannak kisebb-nagyobb

KESZTHELYI KÉKFESTŐ-FORMÁK. (300)

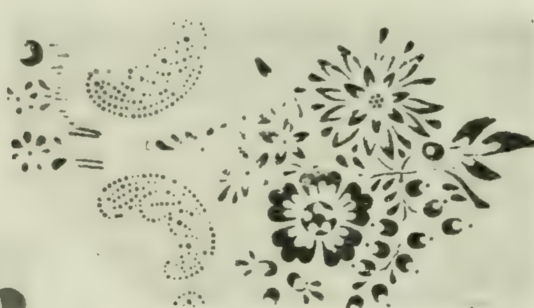
minták a sarok- és másféle díszítéshez. A kézzel való nyomás hosszadalmas; drágasága miatt gép nyomásához fordultak. A régi kisfestők boltjaikban és vásári sátraikban a gyárak portékáit mérik.

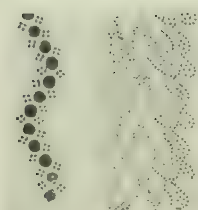
Maguk most már jóformán csak a konyhaköténynek való «simakék» egyszínű kék portékát állítják elő. A kékfestő kisipar ma már csak teng-leng. Még egy nemzedék s elpusztítják teljesen a gyárak. A kisfestők már segédet is alig kapnak. Zalamegyében is minden városban jómódú iparos volt a sok kékfestő. Számuk egyre kevesbedik. A kis iparból gyárrá emelkedett keszthelyi Regensperger-féle kékfestés látja el a megye és más

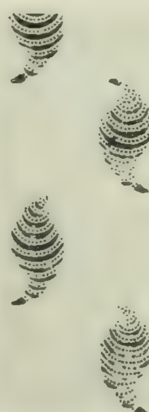

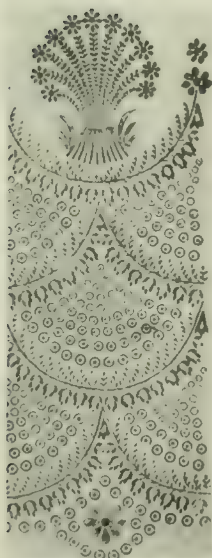
KÉKFESTŐ-FORMÁK LENYOMATA KAPOSVÁRRÓL. (301)

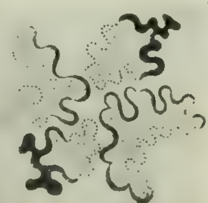

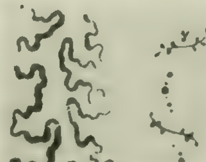
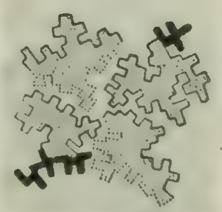

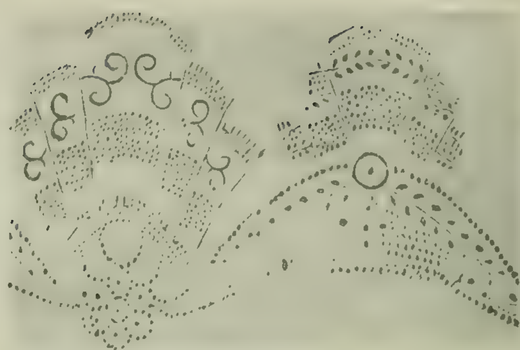

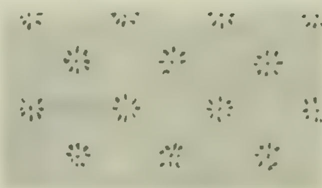

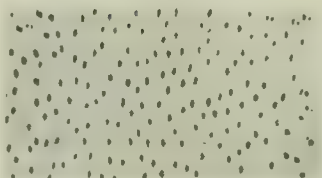

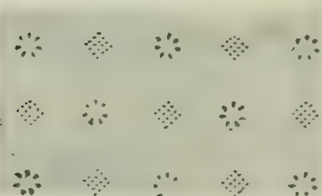
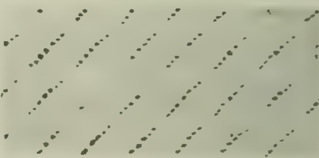
KÉKFESTŐ-FORMÁK LENYOMATA KAPOSVÁRRÓL. (302)

KÉKFESTŐ-FORMÁK LENYOMATA KAPOSVÁRRÓL. (303)

KÉKFESTŐ-FORMÁK LENYOMATA KAPOSVÁRRÓL. (301)

megyék kisfestőinek jó részét. Érdekes, hogy Stájerországból almát hoztak kocsiszám cserébe a kékfestő-portékákért. Ott csak a sárgavirágosat fogadták el.

A gyári gépekhez nem négyszögű, hanem hosszú téglaalakú mintázókat készítenek. A nagy gyáraknak pedig körforgós gépük van, amelyben hengeren a nyomóminta. Az elhalt vagy tönkrement, avagy gyárossá előlépő kékfestők formái sutba kerülnek. Egyideig őrizgetik azokat a padláson, a sarokban, azután tűzrerakják. Ezek a «formák» érdekes, sokszor jellemző emlékei a hajdan virágzó magyar kékfestő iparnak, az iparfejlődés történetének avatag hírmondói. Gyűjtsük azokat.

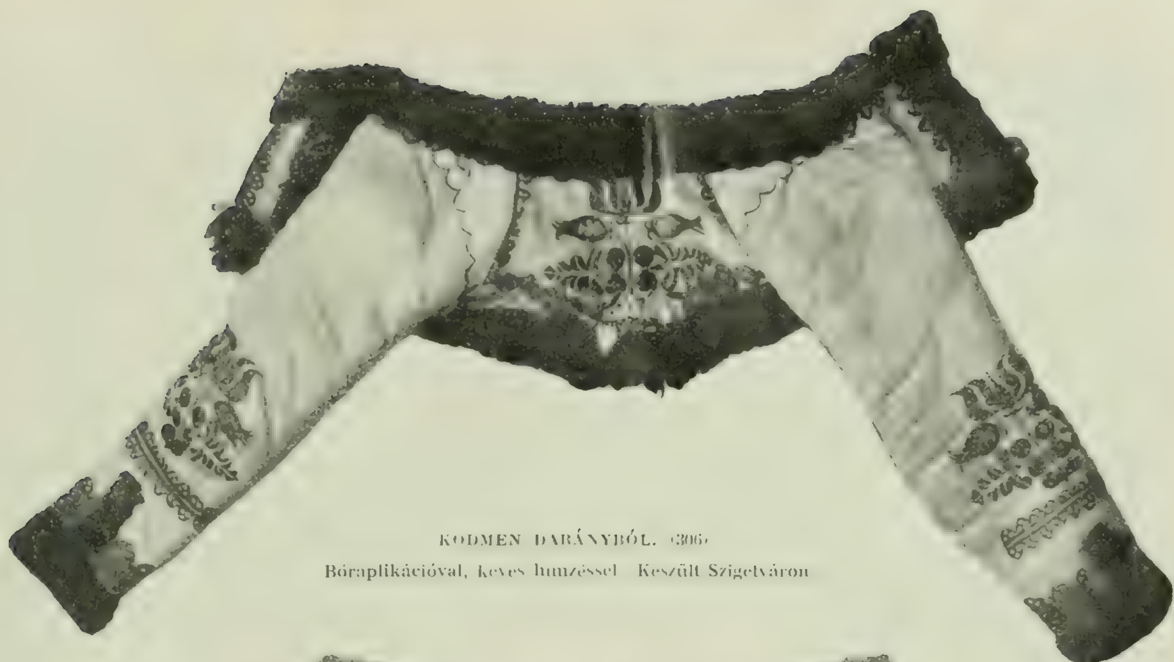

NŐI HOSSZABB KÖDMEN. A TÖBBI HÁROM UJJATLAN FÉRFI ÉS NŐI MELLÉNY. CSÖKÖLYRŐL. KÉSZÜLTEK GIGÉN. (305)

A felső kettő börkivarrásos, az alsó kettő hímzett

Következnek a jellegzetes szűcsmunkák. Hazánk ősi talaja az állatbőrből varrott ruháknak. Ezeknek prémekkel bélelése is nagyon otthonos. Régente, amikor még csekély volt a posztóipar s a posztó még drága volt, a nép téli ruházatát állati bőrökből készíttette. Nem csoda tehát, hogy olyan virágzó volt hazánkban a *timár-* és *szűcsmesterség.* Az utóbbi még most is elég nagy arányokban dolgozik.

A régi szűcsiparnak Dunántúl talán Somogyban találjuk legszebb termékeit. A mult század derekán Somogyban teljes virágzásban volt a szűcsipar. Somogy nagy birkatenyésztése mellett a birkák bőrével élénk kereskedést folytattak. A céhrendszer eltörlésével kezdődik a rohamos hanyatlás s odajutott, hogy ma már egész Somogyban nincs mesterségét folytató népies szűcs. A kaposvári vásárban beszélgettünk az egykori uradalmi cseléddel, Palancsa Mártonnal, aki így szólt hozzánk :

KODMEN DARÁNYBÓL. (306)

Bőraplikációval, kevés hímzéssel. Készült Szigetváron

KÖDMEN SZIGETVÁRI. (307)

«Mogmondtam én már harminc évvel ezelőtt, eljön még az az idő, hogy szaz embernek lesz egy bundája. úgy is lett.»

A bundának ujja van. Divatban volt az ujjnélküli, bokáig érő suba; hidegben hosszú szőrrel bélelt felét befelé fordították, melegben vagy esőben szőrös felét fordították kívülre. «Kifordítom, befordítom, mégis bunda a bunda». Ez az állítás bizony nem találó, mert a bunda ujját nem lehet kifordítani. A népdal csinálója bizonyosan a subára gondolt, amit csakugyan kifordítanak s befordítanak. A subát ma már csak a pásztor-gunyhókban, a gazdasági cselédek ágyán, a juhászok fekvőhelyén találjuk meg.

TOLNAI NŐI KISKÖDMEN. (308)

KÖDMEN KISBAJOMRÓL. KÉSZÜLT NAGYATÁDON. (309)
Részletes nagyított rajza 316 alatt.

A kissuba olyan volt, mint a nagy, de csak combig ért; a mostani női gallérokhoz hasonlít. A 319. kép kis subáját a derékrészen egy sáv választja ketté. A felsőrész a *subatányér*. A suba alsó részét csipkézett bőrpillangókban végződő sávok osztják szeletekre. Úgy a kissubán, mint a subán, hátul eredeti alakjában meghagyott báránybőr lóg le. A bárány lábbőrén még a körmök is rajta vannak. Ez a bőr bizonyára a történelmi vonatkozásban sokszor emlegetett kacagány maradéka. Somogy vásárjain, ahova messze vidékekről tízezerével jár a nép, alig egy-két öreg, akin a régi szűcsök munkája van. Azt is csak a szegénység felejtette rajtuk.

Az állati bőrből készült ruházat talán nem is szükséges most annyira, amikor a jó utak és a vasutak korában már nem kell olyan soká az úton stációzni. A szűcsmunkát előbb a szűr szorította ki, most pedig a posztó juttatja a lomok közé. A vattával bélelt posztó olcsóbb és könnyebb is. A posztóruha nem juthat olyan sorsra, mint a bunda, melyet 1750-ben országos rendelettel a templomból kitiltottak szaga miatt.

KÖDMENEK HEDRAHELYRŐL, BŐRKIVARRÁSSAL ÉS HÍMZÉSSEL. (310)

(Készültek Szigetvárott.)

A szűcsmunkák közül Somogyban még a ködmennek maradt legtöbb hírmondója. A valamivel hosszabb *bekecs* már ritka. (310., XXII., XXIII. tábla.)

A ködment — vagy másképp, kisbundát — férfiak és nők egyaránt viselték, rövidebb vagy hosszabb kabátformában. A bundától és subától abban külömbözik, hogy szorosan testhez simul. Csávázott juhbőrből készül (aminek erdélyi módját az I. kötetben már ismertettük), ujján és nyakán birkaprém. A női ködmeneket mindig gazdagon díszítették. Díszített férfi ködmeneket már nem találtunk, pedig valamikor azokat is cifrázták.

A ködmen a közelmultnak mindenesetre egyik legérdekesebb ruhadarabja. Ma már csak néhány öregasszony hordja, kegyelettel. A fiatalasszony ködmenörökségét valahol a kamarában, a padláson éteti a molyokkal. Ő már világért sem viselné. Egy menyecskére fényképezés végett feladtuk: összeszaladt a fél falu s nevettek a divatból kiment ruhadarab láttára, amelyben öregszülék, férfikoruk javában, menyecskekorukban még büszkélkedtek.

A képeinken bemutatott ködmenek kora legföljebb negyven-ötven esztendő.

A kodmenek legnagyobb részénél feltünő a rövid, arasznál alig hosszabb derék (310). E rovidségnek a régi női viselet az oka. A szoknya ugyanis — mint napjainkban — egy arasszal a térd alatt végződott. A felső testen volt a rövid kis mellre való: a *pruszlik*. Erre került a ködmen, amellyel a szoknyából nem akartak sokat elfödni. Így jóformán csak a nyakat és a vállat takarta.

A somogyi ködmenek díszítése három főcsoportra oszlik.

Legrégibb a tisztán *bőrkivarrásos* (applikációs) díszítés. A szűcs leginkább piros,

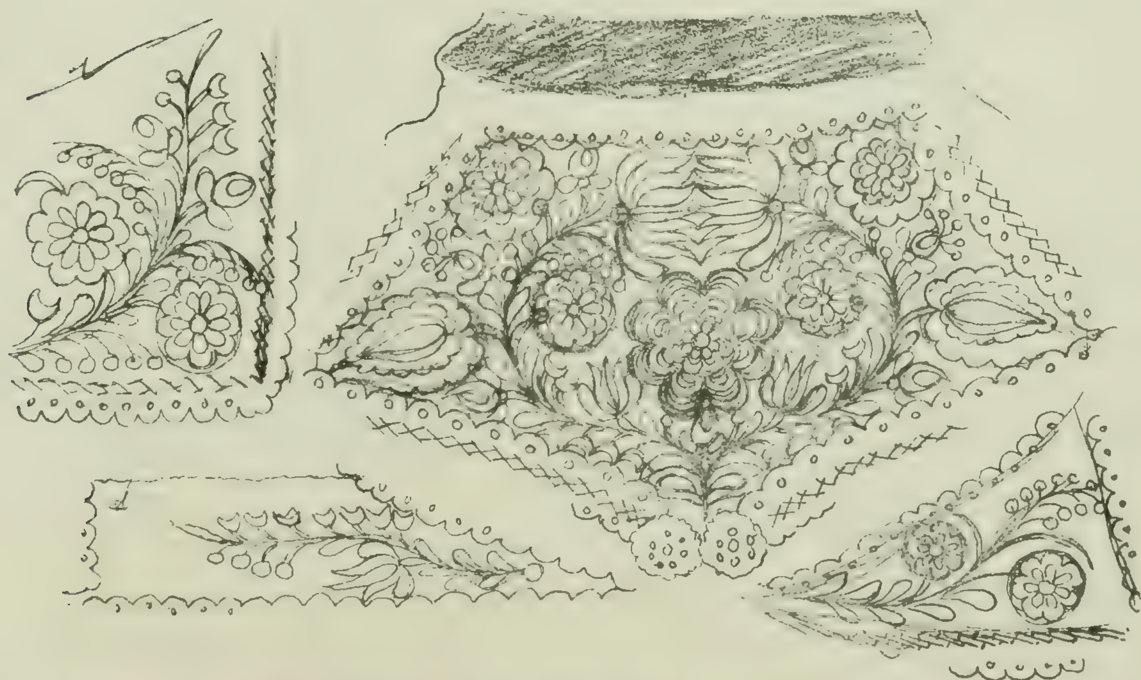

KÖDMENEK BERZENCÉRŐL ÉS NAGYATÁDRÓL HÍMZÉSSEL. (311)

(Készültek Nagyatádon. A díszítések részletes rajzai nagyítva 312, 313, 314 alatt.)

de fehér és zöld szattyánbőrből cifrákat, virágokat, csipkéket, nyirkált ki ollóval; vannak cifrázó és karikázó szerszámai is. («Karikázzon ki a váci fene!») Azután a cifrákat széleiken rávarrta a ködmenre. Ezek a minták a szűcs *fejibe voltak*. Nem rajzolta azokat sohasem elő, hanem könnyedén, mindig szabad kézből vagdosta ki. Ezért van, hogy a cifrák között olyan díszítő elemeket is látunk, amelyeknek hasonlóit hiába keressük az ismeretes motivumok között. Innen a sok egy- vagy többtengelyű arányos alak is.

A 311. FELSŐ KÖDMEN HÁTÁNAK ÉS OLDALÁNAK DÍSZÍTÉSEI. (BERZENCE.) (312)

A 311. ALATTI NAGYATÁDI KÖDMEN HÁTÁNAK, HÓNALJ ALATTI SZEGÉLYÉNEK, VÁLLÁNAK S ELEJÉNEK RÉSZLETES RAJZAI. (313)

A 311. ALATTI KÖDMENEK BAL UJJÁNAK RÉSZLETES DÍSZÍTÉSEI. (314)

Nagybajom.

Nagykorpád.

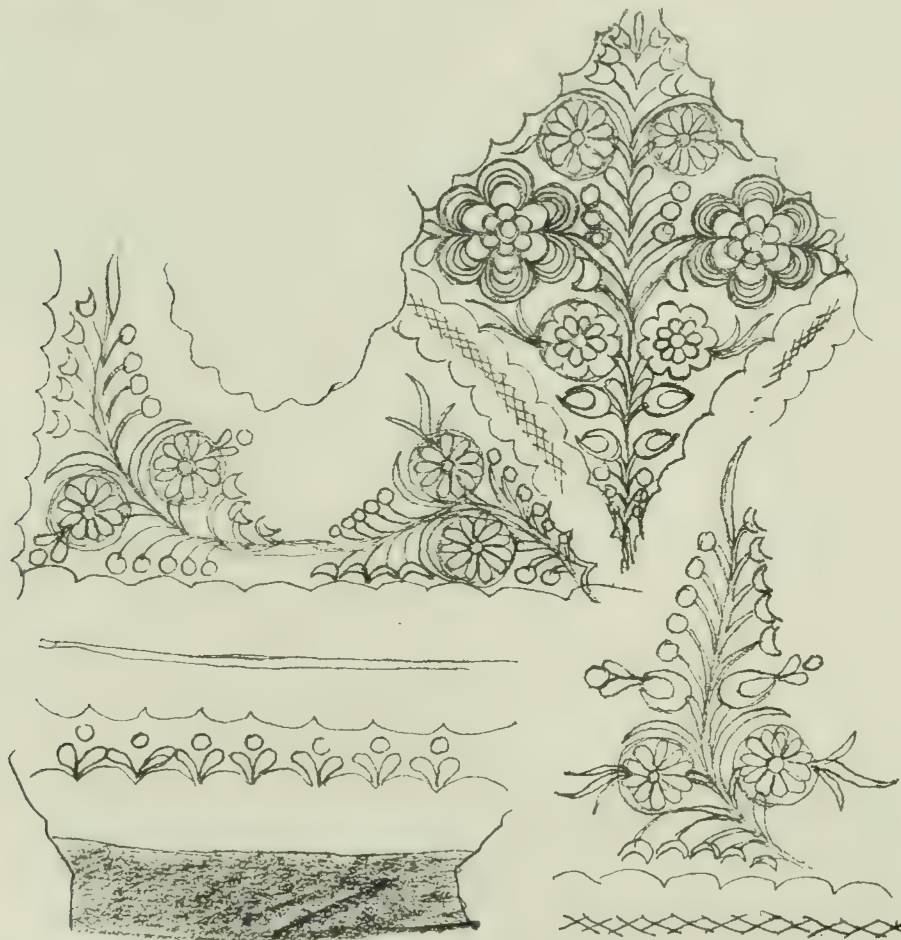
KÖDMENEK UJJDÍSZÍTÉSEI. (315)

A 309. ALATTI KÖDMEN HÁTÁNAK RÉSZLETES RAJZA. (316)

Felhívták figyelmünket arra, hogy egy öreg nagyatádi szűcs a szegényházban tengődik. Az majd sok mindent elmond a régi jó világból. Hát ő monda, hogy: «Nem lett volna annak a mesternek becsülete, aki *irás* (rajzolás) után vágta volna ki a cifráját. Nem is tudtam én *irni* soha, tekintetes uram!»

Azt gondoltuk, majd sok mintakönyvet össze tudunk szedni a szűcsök és szűrszabók között s így sok ősi ékítményt mentünk meg. Mikor azonban a mintakönyvek, a rajzminták után tudakozódtunk, kérdőleg néztek ránk, hogy hát mit is akarunk mi; minek is kellett volna a rajz? . . . Hisz a kifogyhatlan sok minta minden mesterembernek ott volt kezében s fejében!

DÍSZÍTÉSEK EGY KISBAJOMI KÖDMENEN. (317)

A díszítések második tipusán a bőrkivarrásos és hímzett díszítést együttesen alkalmazták. Ez átmenet volt a tisztán hímzett ködmenekhez. E két díszítési módot a XXV. tábla mutatja be.

Egyik-másik ködmenen csak nagyon kevés a hímzés. Például csupán csak a tulipánbimbóknál hiányzik az applikáció. A kivágott bőrdíszeken a levélerezet színes selyem s a díszítményt hordó szárak szintén kivarrottak. A második csoportnál az egytengelyes szimmetriás elrendezéshez ragaszkodnak. Kivétel csak a mellrészen van, amely már alakjánál fogva aszimmetrikus elrendezést követel. E csoport valamennyi ködmenjét piros, sárga, zöld selyemmel hímezték ki Szigetvárott. A ködmenek lelőhelyein ősidőktől tiszta magyar

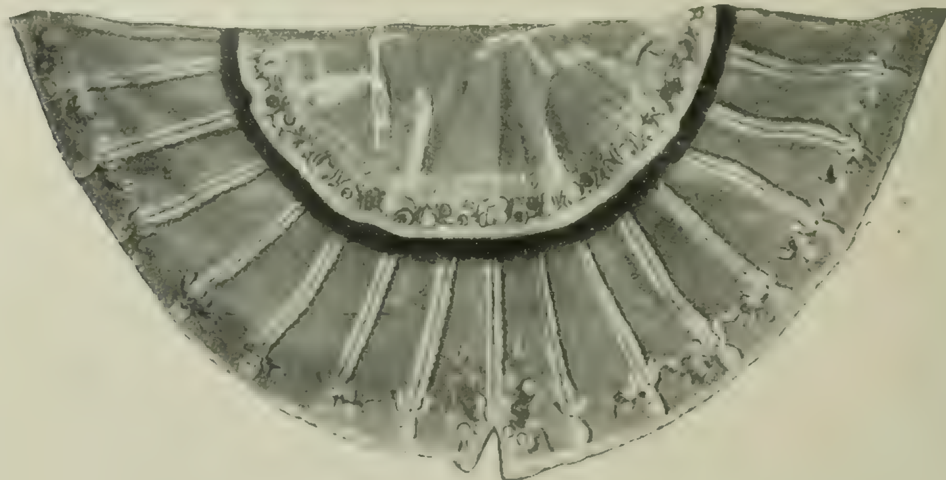

TOLNAI NŐI KÖDMENEK. (318)
A középen dohányzacskó.

a lakósság. A ködmen mind rövid s a már említett női viselethez alkalmazkodik. Mindebből szabad talán arra következtetnünk, hogy e viselet tisztán magyar s minden más befolyástól menten alakult ki.

A somogyi ködmenek jellege eltér a tolnamegyeiekétől. Azok a területek, amelyekről somogyi ködmeneink valók: nem szomszédosak más megyékkel, kívülről jövő behatásokat nem mutatnak.

A harmadik tipus a tisztán *hárász*-szal, színes pamuttal hímzés, amely minden tekintetben a legnagyobb változatosságot mutatja. A virágok formája és száma a megrendelő nemétől, életkorától, vagyoni viszonyaitól és a község ízlésétől függött. A díszítés kialakításában és megváltoztatásában kevés szerepe volt a mesterembernek. Egyes községek vagy vidékek ragaszkodnak régi, megszokott díszítésükhöz. A szűcsök ezeket a mintákat évről-

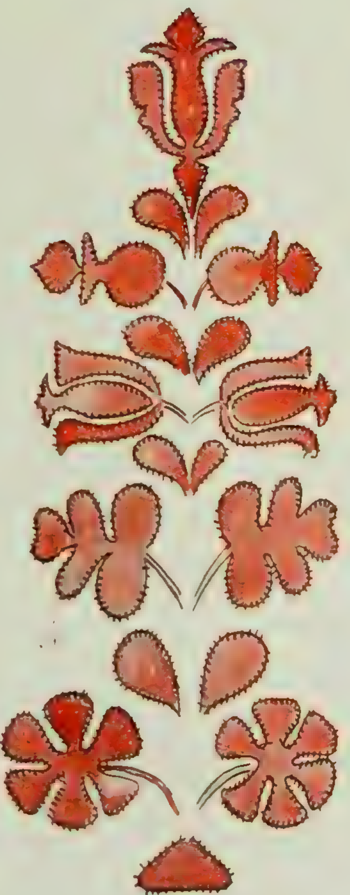
KIS-SUBA (NAGYATÁDRÓL). (319)

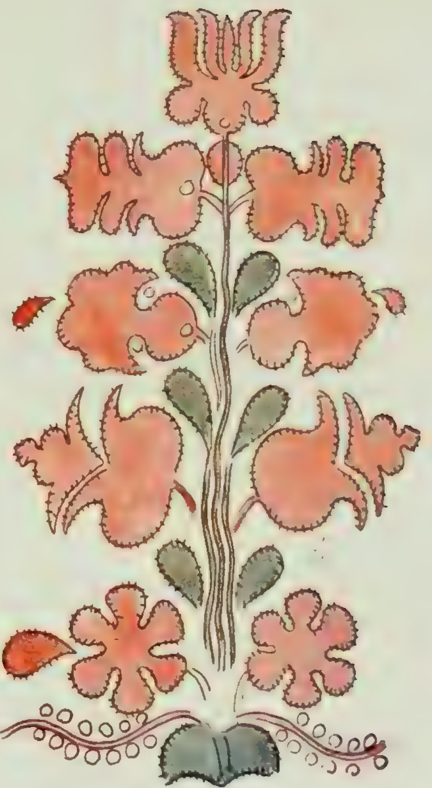
SOMOGYI KÖDMEN (XXIII. tb.)

KOCSIS-SZŰR. VESZPRÉM. (XXIV. 1b.)

SOMOGYI HIMZÉSEK. (XXV. tb.)

A két szélső: bőrdiszités egy tolnai ködmenről. A középső himzés: Szana Kata ködmenének háta Tardoskoppányból.

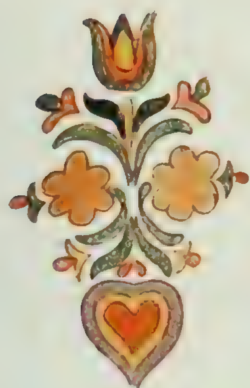
SOMOGYI CZIFRASZŰRRŐL. (XXVI. tb.)

A FELSŐ BŐRSALLANG BUNDÁRÓL. – AZ ALSÓ SZŰRGALLÉR. XXVII. tb.)

Vajda Sándor kaposvári szűrszabó himzése.

SOMOGYI KÖDMÖNDISZÍTÉSEK. (XXVIII. tb.)

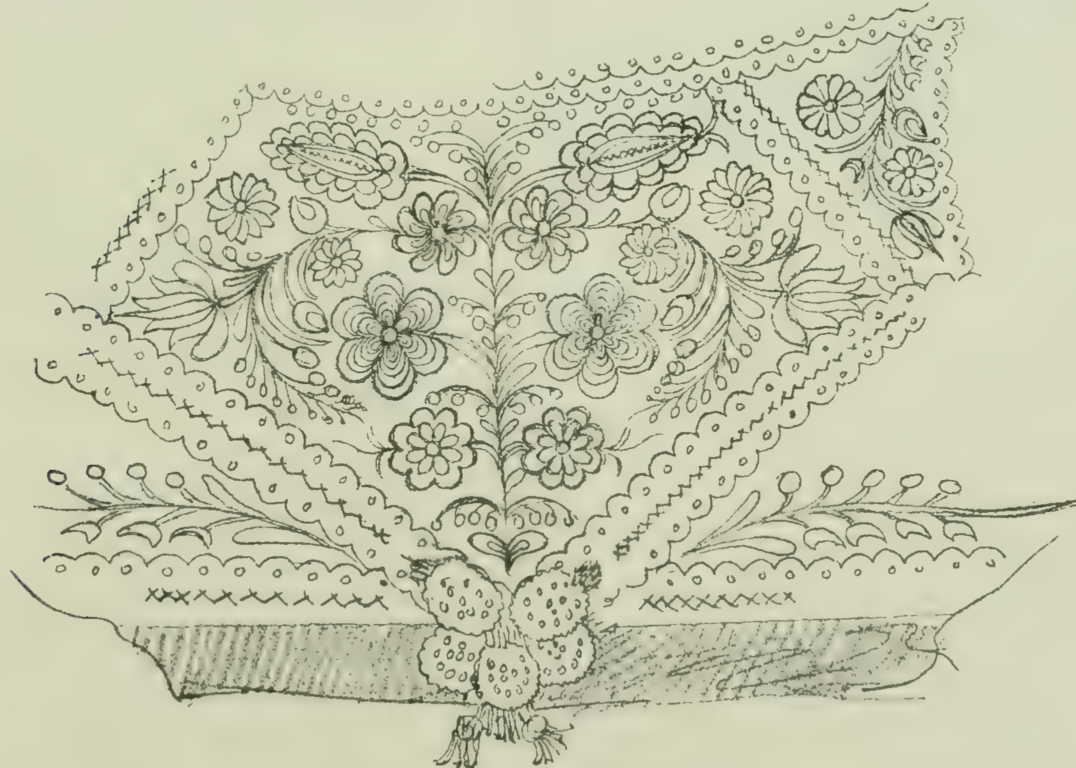

BERZENCEI KÖDMEN ELEJE. (320)

évre ismétlik, csak itt ott tesznek egy kis változtatást. A szűcsök a legkülönbözőbb vidékek számára dolgoztak. Úgy van az most is a népi iparosoknál, hogy amelyik helységbe mennek vásárra, csupán az odavaló izlésnek és szokásnak megfelelő árúkkal rakódnak.

A harmadik csoporthoz tartozó, vagyis a tisztán kivarrott ködmenek mindenesetre újabb eredetűek s elterjedettebbek voltak. Nemcsak Nagykorpád, Kisbajom, Csokoly, Nagyatád körül viselték, hanem Berzence horvát anyanyelvű vidéke is hordta. A berzenceiek ugyanis Nagyatádon magyar szűcsöktől vásárolták a ködmeneket. Így magyarázhatjuk meg más esetekben is, a nemzetiségeken a magyaros ruhát. Izlés tekintetében ezek a ködmenek mindenesetre hanyatlást mutatnak. A vastag pamut nem elég maradandó ahhoz, hogy mint hímzoanyagot borre alkalmazzák. Feltünő még az is, hogy a ködmenek és szűrök varrott díszei csaknem ugyanazonosak. Egy-egy színt többféle színárnyalatban alkalmaznak, anélkül, hogy ezzel plasztikus hatásokra törekednének. Öntudatlan kedves játék ez, tarka színekkel.

A ködmenek fődísze a hátsó részre jut, ahol legnagyobb is a kitölteni való tér, bár a rövid szabásúaknál ez a mező nagyon keskeny. A hátdísz megoldása egyes virágszálakból vagy egész bokrétákból áll (305). A szűcsök nemcsak a ködmen hátára, hanem az elejére, oldalára és ujjaira is hímeznek. Különösen az ujjdíszítés jellemző. Az ujj külső, látható felülete díszes. A kézfejnél, a prémen felül vízszintes szegélyen függőlegesen keskeny virágszál halad fölfelé, többnyire egyenes száron ülő virágokkal. A hosszabb ködmeneknél jellemző az ujj legfelső részén a vállon áthajló virágos inda (311 felső, 309, 314 bal). A 310 alatti

KÖDMEN HÁTÁNAK DÍSZÍTÉSE (BERZENCE). (321)

TOLNAMEGYEI CIFRASZŰR. (322)
A pásztor kezében hosszúfuruglya.

Hedrahelyről való ködmen keskeny hátát csak néhány rózsa díszíti. Az ujjakon szívből rózsa, tulipán, gyöngyvirág, bazsarózsa ül a szár két oldalán. Felül egy kettős tulipán fejezi be a virágzatot.

A mellények (305) díszei egyszerűbbek. A hátsórészt bokréta tölti ki, melyet U alakú széles sima szegély zár be. A tulipán és szív mellett a rozmaringlevelét és a kacskaringót itt is megtaláljuk. Nagyon ügyesen eszelte ki a szűcs a 305. képen lévő bal alsó mellény díszét. Kacskaringókból kiinduló bokrétán a pásztorfaragásokról ismert alakú két kisebb tulipán s az egészet kétfelől rozmaringág zárja be úgy, hogy a bokréta maga is tulipán-alakot mutat. A mellette lévő mellénynek is igen tetsző a megoldása. Itt már szívalakokat is látunk.

A ködmenek ujjait és gallérját fekete, ritkábban fehér prémmel látták el.

A bőrből varrott ruhákat a posztógyártás erősebb felléptével a szűr kezdette kiszorítani, noha a szűr már azelőtt is a magyarság ősi viselete volt. A szűrszabás különleges magyar ipar, amellyel külföldön nem találkozunk. A szűrt állati szőrökből csapott, összevert nemez-posztóból szabják. E posztógyártásról híres volt Veszprém, ahol a *csapó* iparosok nagy száma látta el Dunántúl szűrszabóit. Természetes, hogy ezért virágzott Veszprémben legjobban a szűrszabómesterség, hisz a nóta is azt mondta :

«Cifra szűröm Vereszprémbe vettem . . .»

A szűrszabó, háromszél posztót összevarr; a középsőt hosszabbra hagyja s négyszögletű gallérnak visszahajtja. A mellre is lehajlik egy-egy rész.

A szűr bokáig ér, a vállra akasztják. Sokszor nem is varrtak rá ujjat, vagy rövid ujjat varrtak s ennek feneket adtak. Ez volt a *fenekes ujju* szűr. Az ilyen ujjak rendeltetésére jól rávilágít ez az ismert népdal:

Be van az én szűröm ujja kötve,
Kis angyalom ne kotorássz benne.
Az egyikben acél, kova, tapló,
A másikban száz forintos bankó.

A szűrnek rendesen két hosszú, az összecsatolásra szánt kicifrázott szíjszalag az ékessége, mely a válltájékra varrott sárgaréz-csattról lóg le.

A 322—327. képeink és a XXIV—XXVII. tábláink jól mutatják, hogy a szűrnek minden részét milyen buján kicifrázzák. Igazi cifraszűrre pedig már nem is igen találunk. A múzeumok is alig tudnak lelni egyet-egyet, nagynehezen. Régi szűrszabókkal terveztetnek szűröket a jellegzetes minták összeállításával, hogy legalább a múzeumokban legyen hírmondója e díszes magyar népviseletnek.

Utunk alatt a Somogyban lévő fönyedi major régi juhászszámadójánál találtunk egy szép cifra szűrt, amelyre legelésző nyájat, őrző pásztorokat hímezett ki a szűrszabó. A szűrt a gazda, Eszterházy uraság készíttette a bécsi világkiállításra, ahol jószágot állított ki. El is beszélte a juhászgazda, hogy nem győzte a sok ember bámulni. Seregestől kísérték

az utcán. Vas Gereben is leírja, hogy Bécsben mennyire megbámulták a cifraszűrös juhászokat . . . !

A juhászszámadótól jó pénzért meg akartuk venni a szűrt, de nem adta, mert már régen meghagyta feleségének, hogy koporsójára terítsék s vele együtt temessék el. Azt mondotta: így temették régente minden juhászembert.

A szűrök zsebetáján színes posztóból kivágott négyszögletű dísz van, amelyről a viselettanulmányok azt mondják, hogy semmiféle más ország ruházatán meg nem találhatjuk.

A szűrszabómesterség is teljesen a pusztulás szélére jutott már. Az egész országban ma még csak két-háromszáz szűrszabót számlálnak. Ezek munkája is elvesztette régi szép magyaros jellegét. A legtöbb dunántúli városban már egyetlen-egy szűrszabó sincs. Egész Somogyban csak három van: *Karádon*, *Szigetvárott* és *Kaposvárott*.

TOLNAMEGYEI CIFRASZŰR. (23)

Kaposvárott meglátogattuk Vajda Sándort, az utolsó szűrszabót; szegényes otthonban lakik, pedig sokat ér a tudása. Ma már egy-két olcsóbb szűrt ha szab. Némelykor a somogyi uraságok szabói keresik meg, hogy a parádés kocsisok részére varrt szűröket hímezze ki. Ezek a kocsisszűrök nem olyan színpompásak, mint amilyenek a nép régi szűrei voltak. A kocsisszűrök posztója rendesen szürke, a hímzés egyszínűen kék vagy bordó.

Végignéztük a zalamegyei vásárokat, de bizony csak az öreg zalaszentgróti szűrszabót találtuk mindenütt. Rövid, szegényes szűrein csupán egy-egy bécsipiros posztósáv a dísz. A kivarrást ma már nem fizetik meg.

Régente egy cifraszűrért 100 forintot is adtak, akkor pedig még több pénz volt az. Különösen a pásztorság kedvelte a szűrviseletet. Viselhették, mert jómódban voltak. A juhász jól pénzelt a saját birkáiból. A kanász csordájában is akadt rendesen 1—2—10—20 darab «eltévedt» disznó. A cifraszűr pusztul, mert elszegényedtek viselői. A bezirkerek is tiltották a német világban, nehogy a betyár-romantikát színesebbé tegye. Azután meg most nem kell már annyit a szabadban tartózkodni, mint régen. A szűr eső ellen védte az embert. Ma már a parasztou is látunk gummi-esőköpönyeget. Jó volt a szűr hidegben, melegben, egyiket se eresztette át. A szűrt leterítették s arra heveredve, nézték a darvak vonulását, csöndes esték ragyogó csillagtáborát.

«Leszakadt a cifra szűröm kötője,
Barna kis lány most ugrott ki belőle;
Csak arra az egyre kérlek, el ne hagyj!
Mert ha elhagysz, mint a rózsa elhervadsz.»

*

KOCSIS-SZŰR. VESZPRÉM. (324)
Kékhimzés.

FENEKES UJJÚ KANÁSZSZŰR. VESZPRÉM. (325)
Piros-fekete himzés.

«Cifra szűröm szegre van akasztva,
Gyere, rózsám akaszd a nyakamba.
Úgyis, tudod, ott annak a helye,
Még az éjjel *betakarlak* vele.»

Mikor több lett a bolt, olcsóbb a posztó, a bécsi és a *berliner* is otthonos lett a szűrszabók műhelyében. A *bécsi:* piros vagy kék posztó; a *berliner:* piros pamut. Napon, esőben mind a kettő megfakult. Ez is nagyon sokat rontott a szűr ősi becsületén.

A nép azt tartotta igazán cifraszűrnek, amelyiken több volt a karikó, a kerek bőrrózsa, a közepén piros pamutpamaccsal.

SOMOGYI KANÁSZ-SZŰR. (326)
A 80-as évek divatja szerint készitette Vajda Sándor kaposvári szűrszabó

Somogyvármegyének 1857-ben kiadott, már emlitett ismertetése igy írja le a szűrt:

«Fehér szűr-posztóból viselnek felső ruhát, mit Somogyunkban mindenféle számos szűrszabók varrnak, de annak szabata különbféle: Nemesdéd, Szakácsi s a Balaton táján kék posztóval cifrázzák ezt ki; ugyan olly formán öltöznek az igali, karádi járásban a tehetősek, csakhogy ezek a szűrujját végén nem varratják be, hanem felöltve hordják, s rövid útra menve is, vászon vagy szőrtarisznyát visznek kulaccsal, eleséggel, midőn amazok a bévarrott szűrujjat kenyérrel, szalonnával, turóval, mellette sós vagy paprikás szaruval megrakják, sőt néha korbácsot, kötelet is tesznek mellé, gondoskodván szükség esetére. Legtöbb vidékeken a szűr cifrázásara kék posztó helyett veresét használnak, és a kacéros ifjak, pásztorok azzal különbféleképp bujálkodnak, s azt még selyemmel is kihímeztetik, szabatát különben megtartván, csakhogy kurtábban hordják.»

Vajda Sándor kaposvári szűrszabó megrendelésünkre készítette a 326. képen látható szűrt, a 80-as évek divatja után. Ő hímezte ki hamarosan a XXVII. tábla kék szűr-gallérját is. A szűrszabók a cifrább mintákat ceruzával előrajzolták. Az egyszerűebbeket fejből varrták. Mintakönyvük nekik sem volt. A vándorló szűrszabó-legények más-más vidékről hoztak egy-egy új mintát, ámbár minden mesternek megvolt a saját egyéni minta-készlete.

Festők, rajztanárok és rajzolók jól tennék, ha megkeresnék a régi szűcsöket és szűrszabókat s megmentenék az összes mintákat.

A posztó beköszöntésénél így nótázott a magyar:

«Nem kell nekem köpönyeg,
Mert az engem nem illet,
Szép cifra szűr kell nekem,
Az melegít föl engem.»

Bizony most már mégis csak köpönyeget visel a magyar. Lódent! Németet! . . .

URASÁGI FOGAT MAGYAR KOCSISSAL. (327)

TEMPLOM.

RÓZSASZEG (GÖCSEJ). (328)

Dunántúl lépten-nyomon egy-egy fehér torony emelkedik a falut rejtő lombok, a nádas, zsupptetős házak közül. A templom körülete: a falvak szíve; ott az iskola (330), ott a plebánia (327). Hazánkban a művelődés bölcsője Dunántúl volt. Most is itt a legtöbb kultura és itt legsűrűbb a népesség; egyik község a másik mellett, alig egy-egy puskalövésnyire.

A tornyok mind fehérek. Külsőre majdnem valamennyi egyformának látszik. Akár csak egy kaptára épült volna mind. A templomokat közelebbről nézve, látjuk, hogy a kizárólag hasábalakra épült, a kaptafás-jezsuita stílusban tartott tornyokon még a toronysisakban legtöbb a változatosság; a sisak hosszúkás gula (330, 331), vagy nyolcszögletes, hengerded, gömbalakú, a nagyobb gömbön kisebb gömb ül (332), s a gömbökből szökkenik fel a csúcs (340). A torony sisakja sok esetben bádogosmunka, de csakolyan gyakori a cserép, vagy fazsindelyes torony-tető is. Fatornyot ma már alig látunk egyet-kettőt. Mi a Kaposvár mellett lévő Somogyszill evangelikus és a Balatonhoz közel lévő Teleki katolikus templomán láttunk fadeszkából tornyot. Más országrészből jött emberrel így gúnyolódik a dunántúli: «Eredj vissza a fatornyos hazádba.»

A BADACSONYTOMAJI KATOLIKUS TEMPLOM. (329)

A SÁRMELLÉKI ISKOLA ÉS TEMPLOM. (330)

A BALATONGYÖRKI TEMPLOM. (331)

A SZENNAI REFORMÁTUS TEMPLOM. (332)

Olyan templom-típusokat, amilyeneket I. kötetünkben mutattunk be, Dunántúl hiába keresünk. A kőben gazdag Zalában és Veszprémben könnyű volt kőtemplomot építeni; a kőtelen Somogyban téglával építettek. Érdemesnek tartotta a krónikás följegyezni, hogy a somogyi Szent Egyed apátság azért nevezetes, mert temploma kőből épült.

Csorba József dr., orvos, Somogyvármegyéről 1857-ben kiadott monografiájában ezt írja: «A kaposvári lakosok a földesúrral örökös szerződésre léptek (a Rákóczi-kor után), melynek erejénél fogva e városocska az uraségi saját erdőkről fahordás-faizással, szabad irtással dicsekedett. Így lőn, hogy az elpusztult város időről-időre gyarapodott, mindjárt kezdetben szentegyházról gondoskodott, *ugyan eleinte csak sövényből*, de már 1746-ban a mostani téres és erős templom készült, mely 1794-ben csak dél felől nagyobbíttatott.»

Utóbb Kaposvárott egészen új, nagy templom épült. A templom-építések történetében igen fontos adatnak tarthatjuk, hogy olyan nagy városnak temploma, mint amilyen most Kaposvár, nem is a történeti idők előtt: *sövényből, vesszőfonásból épült.* A Göcsejben lévő Barabásszeg és Kustánszeg község öregjei beszélik, hogy az ő református templomaik 1787 előtt fából voltak.

Amikor Kisfaludy Sándor megénekelte a Szent Mihály-hegyet, ott is csak fakápolna állott. A mai kápolnát, mely oly bájossá teszi a Balaton keszthelyi öblét, halászok később építették hálából. A Balaton jegén halásztak, a jég megszakadt s tizenhét halász ott rekedt a legnagyobb kétségbeesés közben, míg nagysokára valahogyan parthoz értek. Balaton mellett a fonyódi haranglábat (370) elpusztította az új templom (371), amit a fürdővendégek építtettek.

Dunántúl sok a romokban heverő vár és templom, a nép nyelvén: *puszta-egyház* (344). Régente még több volt. Ezek kövét elhordották az új templom építéséhez. Így például tudjuk egészen hiteles forrásokból: a Balatonparton állott Mogentiana nevű római erőd épületeinek Bél Mátyás idejében még fennállott romjait a keszthelyi (346) és balatonberényi (337) templomok építéséhez hordták le. A Tapolcza mellett lévő Kékkút, — az egykori római fürdő, — katolikus templomának bejárójából a Balatoni Múzeum csak nemrég szedetett ki római feliratos sírköveket.

A bejárt terület kisebb újkori templomainak külsője nem mutat sok változatosságot; a kisebbeken köröskörül egy sor ablak, a nagyobbakon emeletesen két sor ablak színesre festett vagy meg-

ASZÓFŐ. (333)

1834-ben egy utazó «Balaton mellyéki tudósitások Barátságos Levelekben» ezt irta: «Most épül Aszófőn egy derék templom.»

kopott hatalmas zsalúkkal. Az ablakok szabása téglaalakú vagy románosan ívelt; itt-ott, rossz ízléssel, utánozták a gótstílus csúcsíves ablakait. Ritkaságszámba megy az olyan ablak, amilyeneket a szép balatonkereszturi templomon láthatunk (347).

Legjellegzetesebb a templom elejéhez (348) épített torony; van azonban, hogy a torony a födél elejéből emelkedik ki (349). Ritkán áll a torony a templomtól külön (351). A templomok külsején nem látunk népies, magyaros vonást, semmi törekvést díszítésre. A falusi házak oromzatán virágbokréták ékeskednek, de a templomokon ilyesminek hely nem jut, ami

A BALATONKÖVESDI REFORMÁTUS TEMPLOM. (334)

GIGE. (335)
«Gige szép templommal és toronyórával».

szintén a sebtiben építkező jezsuita befolyás eredménye. Kőművesek párkányai, bevagásai adják a dunántúli tucatépítkezésű falusi templomok díszeit. Itt-ott a sárgára vagy szürkére mázolt templom párkányait s bordáit fehérre meszelik, úgy, hogy az ilyen templom tarkaságával tűnik fel (352—353). Legtöbb templomon ott az óra helye is, az óra megkészítésére azonban már nem jutott pénz.

Somogy vármegye régi monografiája mindössze ezt írja egy községről: «Gige szép templommal, toronyórával» (335). A toronyóra tehát a község legnagyobb nevezetessége. A monográfia a négyszáz község közül csak ebben az egyben emlékezik meg toronyóráról, ami tehát nagy nevezetesség lehetett akkoriban!

Gazdag, változatos, viharos multja van itt a hitéletnek. Szent István Veszprémben, Székesfehérváron püspökségeket alapított. Ezt annyira megerősítette, hogy megsértőire «nyolcezer font aranyat, a nicaciai zsinaton jelen volt 318 atyának átkát és a pokolnak

A ZSIDI TEMPLOM ÚJ TORNYA. (336)

BALATONBERÉNYBŐL. (337)

örök tüzét» szabta büntetésül. Elrendelte, hogy minden tíz falu építsen templomot és adjon ennek két telket, két szolgacsaládot, lovat, kancalovat, hat ökröt, két tehenet és harminc kisebb barmot. Éppen Somogyban és Zalában annyi volt a pap, hogy az új zágrábi püspökségbe is innen szereztek. A kereszténység Dunántúlról terjedt el az országban. Állítólag Zalavárott volt a legelső magyar templom, ahol Szent István apátsággal kívánta a művelődést terjeszteni. A pécsi, tihanyi és veszprémi altemplomok még most is épek régi eredetiségükben.

A HAJMÁSKÉRI KATOLIKUS TEMPLOM. (338)

Dunántúl legnagyobb része katolikus. Ezt mutatja a sok útszéli fakereszt (363–364). A gazdagabb polgár vágyakozásának netovábbja, hogy szép kökeresztet állíthasson háza elébe (365), a dülőútra, «Isten dicsőségére», mint a keresztek fölirata mondja, de a maga nevét se szokta lefeledni a jó Isten neve mellől. Vízfolyasok partjan ott álldogál Nepomuki szent János képe, templomok táján az állatvédő, népszerű szent Vendel, a házak oromfalában kis bemélyedésben a tűzveszedelem ellen védelmező Flórián. Egy-egy polgár 300—1000 koronát is ad a «*kü-emlék*»-re, bár megállapíthatjuk, hogy a falu népe a templomok környékét nem valami nagy szeretettel gondozza. Kevés helyen látjuk a templom bekerítését, a templomtér befásítását, virágokkal ékesítését.

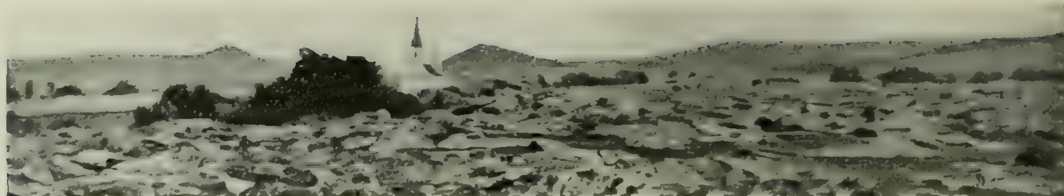

A HAJMÁSKÉRI REFORMÁTUS TEMPLOM. (339)

Ahol nincs plébánia, ott azt mondják, hogy *a szomszéd fárához* tartoznak. Oda járnak át misére

A CSÖKÖLYI REFORMÁTUS TEMPLOM. (340)

A KÉTHELYI KATOLIKUS TEMPLOM. (341)

KŐMEZŐ KŐVÁGÓEÖRS ALATT.

Ahol templom nincs, ott legalább is van harangláb egy-két haranggal (366, 370). Hajnalban, délben, este mégis szól a harang imára s itt is kiséri harangszó az elhúnytat utolsó útján.

E haranglábak igen jó építési érzéssel szerkesztett régi alkotások, s érdekesen egészítik ki a templomtalan falu utcáját (366). A haranglábnak három típusa van. Az egyik magában álló gerenda, rajta galambházszerű kasban a harang (a 373. képen a harmadik). A másik típuson több láb tartja a nagyobb harangot (366), s ezeket a lábakat gerendák támasztják meg. A harmadik típus kis félszerféle (368). Ennek tetején kis toronyban a harang. A fészerben tartják a Szent Mihály lovát és a tűzfecskendőt. A falu szégyenkezik a haranglább miatt, s becsvágyuk az, hogy a faharanglább helyett legalább *kűharanglábat* építhessenek, ami olyan, mint a torony, csak templom nincs hozzá (372 és 374). Messziről mégis úgy látszik, mintha templom is volna a faluban.

Noha az Árpád-házi királyok alatt jóformán egész Dunántúl az egyház kezében volt, a nagy templomok nem állottak itt valami sűrűen. A teljes épségükben meglévő híres veszprémi templomot Gizella királyné építtette, a tihanyi templomban pedig állítólag Endre király nyugszik. A templomok hosszúsága és szélessége mégis alig néhány lépés ; akkoriban persze kicsiny volt a népesség száma, elegendő volt a kicsiny templom is.

Az ősrégi egyházi életre Tihanynak sziklába vájt temploma jól rámutat. A hazánkban páratlanul álló ősi templomot Sági Jánosnak A Balaton Írásban és Képben című könyve így ismerteti :

«Tihany félszigetének Balatonfüredre néző oldalán nagy fekete nyílások ásítanak. Ezek a *Barát-*

A GYENESDIÁSI SZENT ILONA KÁPOLNA. (343)
(Újabb építés.)

AZ ECSÉRI TEMPLOMROM A BALATON-PARTON. (344)

PALOZNAK. (345)

lakások. A hegyen mintegy ötven métert kell fölfelé mászni, hogy a barlangokhoz jussunk; cserjék, indák állják minduntalan útunkat. A barlangok fekvése nagyon kies. Naponkint az első napsugár világítja, körülöttük csönd, nyugalom honol, alattuk a Balaton ragyogó, hullámzó tengervize. Partjain zöldelő hegyek, apró falvakkal, fehérlő házikókkal. Mesébe illő kép. Az üregek három csoportot alkotnak. Mesterségesen vájták, s remeték laktak itt valamikor. Már régi okiratok *Uruzkó, Üreskő, Uruzkő* néven említik a bar-

A KESZTHELYI RÉGI GÓTIKUS TEMPLOMNAK A 80-AS ÉVEKBEN ÉPÍTETT ÚJ TORNYA. (346)

A BALATONKERESZTURI KATOLIKUS TEMPLOM. (347)
(Belül régi festmények.)

A VASHEGYI MÁRIA-KÁPOLNA. (348)
(Balaton-part. Mellette szent Vendel szobra.)

A KENESEI KATOLIKUS TEMPLOM. (349)

A SÁRPILISI REFORMÁTUS TEMPLOM (SÁRKÖZ). (350)

langokat. 1270-ből ismerünk okiratot, melyet az Uruzkói ház perjele: Salamon írt alá. A Balaton egyik írója már 1848-ban kikelt azok ellen, akik kételkedtek, mintha a barlangok remeték ájtatoskodási helye lettek volna! Eötvös Károly is azt írja *Utazás a Balaton körül* című munkájában, hogy az a lyuk se nem barlang, se nem remete fészke: vasas végű botjával valami nyájőrző fiu ásta-véste. Eötvös Károly téved, nem sziklalyuk van ott, hanem valóságos barlangok, két kisebb kápolnával; az egyik barlang kilenc méter hosszú, nyolc méter széles és két méter magas. Kétségtelen, hogy ezek a barlangok imahelyek voltak. Látjuk a kősziklából kivájt régi oltárokat, padokat; az oltár mellett a falban szabályos alakú, boltíves kis fülke van, amiben a misézés eszközei voltak. Egyik barlangból alagút vezet el. A barlangok egyes helyiségeit rakott fal választotta el, melynek részei most is megvannak.»

AZ OSZTOPÁNI REFORMÁTUS TEMPLOM. (351)

Ilyen volt az első magyar templom. A régi királyok templomaiból nem maradhatott ránk ép emlék; a később épült nagyobb templomokat a török feldúlta, kirabolta, istállónak átalakította. A reformáció is sok templomot elfoglalt a katolikusoktól. A szenteket, faragásokat, festett dolgokat kiszórta, az egész templomot puritán egyszerűséggel, fehérre meszelte, a szenteket ábrázoló freskókkal együtt. Egyébként is: a fennmaradt freskókon sem fedeztünk fel magyaros dolgokat. Dunántúl is hódított a reformáció. Innen van, hogy sok

A SZENNAI TEMPLOM REKESZDISZÍTÉSEI. (XXIX. tb.)

BALATONSZENTGYÖRGY. (352)

A SZIKLAI KATOLIKUS TEMPLOM. (353)

A SZEPEZDI TEMPLOM. (354)

A TÖRÖKKOPPÁNYI KATOLIKUS TEMPLOM. (355)

A MOCSOLÁDI REF. TEMPLOM TORNYA. (356)

SÜMEG: KISFALUDY SÁNDOR SZOBRA, A BARÁTOK KLASTROMA ÉS TEMPLOMA. (357)

községben két templom tornya fehérlik egymás közelében, különösen a Balaton zalai oldalának apró faluiban tűnik ez föl. *Szepezden* alig van néhány száz lélek, de három templomban imádják az egy igaz Istent, viszont közművelődésünk dicsőségére három annál rozzantabb, de legalább felekezeti iskolában pallérozzák a kis magyarokat.

A két templom legfeltűnőbb Kővágóörsön, ahol közvetetlen egymás mellett vannak. A magyar templomi díszítések szegénységét a templomok viharos története is okozhatta. Ennek igazolására szólaltassuk meg a kővágóörsi templomnak Sági János említett könyvében található leírását. Ez a többi templomnak s vélük a templomi népművészet sivár sorsára is világot vet.

«Kővágó-Eörsön a törökök után sok bajt okozott a hitújítás is; Luthernek lelkes követője, Soós Mihály került e vidékre. Beszélt a pápa világi hatalma ellen. Meg hogy hát miért imádják latinul a magyarok istenét!?... Minek csókolja meg egyik ember a másik lábát! Micsoda vérlázító Tetzel barátnak űzérkedése a búcsúkkal, stb. stb. A nép hallgatta az új tanokat. Gondolkodóba esett... Egyszerre csak az egész falu kijelentette, hogy ők bizony lutheránusak lesznek, mert Soós urannak igaza van! A templom keresztjéért felküldtek egy embert, aki nem szédül könnyen. Az a kereszt helyébe Magyarország címerét tűzte s erre a csillagot. Még ez nem volt elég. Kővágó-Eörsnek eddig Boldogasszony-Eörs volt a neve. Ezt a katolikus szinezetű jelzőt eltörölték s a községet Kővágó-Eörsnek kiáltották ki. Az áttért hívek azután a templomot lutheránus templomnak nyilvánították! Kihordták belőle a gyóntatószéket, mert ők bizony nem gyónnak senki fia fülébe! Kihordották a szentek képeit s eltávolították a díszeket. Minden így maradt volna, ha be nem következik az ellenrefor-

A KUSTÁNYSZEGI REFORMÁTUS TEMPLOM. (358)

máció. Soós Mihály uram után érkeztek, a nemrég alapított jezsuita-rend tagjai. Kiváló műveltséggel és közmondásos ügyességgel térítgetni kezdették az eretnekeket, mint ahogyan hát őket nevezték. Terjesztették Pázmány Péter addig még páratlan szép magyar nyelven

TIHANY (359)

A TIHANYI KISBÍRÓVAL HÍVJÁK A VISZHANGOT. (360)
Jobbkézfelől a viszhangot megrontó villa.

megírt vitatkozásait, kérleléseit. A katolikus térítők szép szavakkal iparkodtak megmagyarázni, miért kell a szentséges atya világi hatalma s miért csókolják meg ők is az ő lábát. Azt is megmagyarázták, hogy a latin nyelv tanácsosabb az egyházi szertartások egysége érdekében. Meg utóbb végre a fülbegyónás sem rettenetes dolog. Mily szép az, ha

bűnösségünknek tudatában embertársaink: az isten szolgái előtt megalázzuk magunkat. Szentek pedig kellenek, hisz a nemzeti hősöknek is szobrot állítanak. Hát miért ne állíthatnának az egyház vértanúi számára?... Ezt mind olyan szépen, olyan meggyőzően mondották el, hogy a Balaton vidékének jámbor népe újra gondolkozóba esett. Hazánkban a trón is kiadta a jelszót a protestánsok üldözésére. A térítgetés, a rábeszélés, a meggyőződés, az ijesztgetés, a különféle érdekek hangoztatása végre eredménnyel járt. A község lakosságának mintegy fele visszatért a katolikus egyház kebelébe. Most következett el aztán a bökkenő. Nem volt templomuk. Fölszólították tehát a protestánsokat, hogy tüstént takarodjanak ki a templomból, mert az amúgy is a katolikusokat illette. A visszatértek szerették volna újra feltűzni a ledobott keresztet, visszavinni a gyóntató-széket, meg a szentek szobrait. Csakhogy a protestánsok odaálltak ám a templomajtóba s visszalökdösték a katolikusokat. Végre is összevesztek. Előkerültek a dorongok, a bicskák, a kisfejszék.

A VESZPRÉMI REFORMÁTUS TEMPLOM. (361)

A BEDEGI KATOLIKUS TEMPLOM (TOLNA). (362)

ÚTSZÉLI KERESZT (GÖCSEJ). (363)

A katolikus hívek végre is belátták, hogy templomukat vissza nem vehetik. De hát minek is civakodjanak ők azzal az eretneknépséggel? Hiszen van itt elég kő, Kővágó-Eörsön! Összeadták a szükséges pénzt, tömörültek a munkára, új templomot építettek, de nem ám a község másik részére. Dehogy! Oda építették közvetetlenül a luteránus templom elé húsz lépésre a nagyobb templomot... A templom ott van még most is. Megvetően fordít hátat testvérének» (342).

Ki tudja, mennyi szép magyaros dolog pusztult el így a templomokban?

A templom egyébként is sokszor volt harcok színtere. Erre mutatnak a körfalak, amilyeneket sok templomnál látunk. Kitűnő példa a 378. és 389. kép. Sok helyt e körfalak lerombolódtak, de alapjuk, különösen nagy szárazság idején, kirajzolódik.

A betelepített szentbenedek-rendi, zirci, premontrei, dominikánus, kartauzi, jezsuita s ferenc-rendi barátok idegenajkúak voltak. Még sok püspök se igen tudott magyarul. Ilyen körülmények között szó sem lehet arról, hogy a papság a templomokban magyar jellegű építészetet, díszítést fejlesztett volna. A Balaton környékének *Egyházai és Várai* című nagy munka részletesen leírja a templomokat. A többek között ezt mondja: «A somogyi szent Egyed apátságot egyenesen a franciaországi floriavölgyi Saint-Gilles apátságból telepítették be. A két apátság századokon át közeli viszonyban élt egymással, még az apátok s egy ideig részben még a szerzetesek

is. Saint-Gillesből kerültek a somogyi monostorba. A szerzetesek tehát mind életmód, mind lakás és templom dolgában úgy rendezkedtek be, mint kint Saint-Gillesben. A természetes észjárás hozza ugyanis magával, hogy amit otthon láttak és tapasztaltak, annak meghonosításáról Somogyban is gondoskodtak. Midőn Magyarországon templomot és monostort akartak emelni, ezeket csak úgy és olyan stílusban építhették meg, mint ahogy francia otthonukban az ő egyházuk és monostoruk épült.»

ÚTSZÉLI KERESZTEK GÖCSEJBŐL. (334)
Varhota alatt és Döbrete alatt.

Ez a kis idézet megmagyarázza, hogy a számbavehető helyeken miért látunk francia, olasz és román, csúcsíves, átmeneti, barokkstílusú templomokat, oltárokat, magyar népművészet nélkül. Az eredeti alkotásokat is inkább csak elrontották javítás közben a kontár falusi kőművesek és más mesteremberek.

VONYARCRÓL (BALATON-PART). (365)

Az említett vaskos könyv igen sok templomot ír le. Megtudjuk, hogy hol milyen csúcsív, keresztboltozat, rozettás zárókő, konzol, kőajtózár, apsis, portalé, pillér volt. Itt-ott falfestésről is megemlékezik. Magyaros alkotást azonban nem talált, vagy talán nem is ismert föl, ha ugyan egyáltalában keresett efélét.

Csupán a szőlőfürtöt ábrázoló kődíszítések akarnak talán e szőlőtermelő vidékeken némi helyi vonatkozásnak látszani.

ZSELIC-SZENTPÁL UTCÁJÁN A HARANGLÁB. (366)

A templomokban népművészeti alkotásokat a hímzések között találunk bőven s a templomruhák között mindenütt. Itt a falu hímzőművészete. A leányok, asszonyok fogadalomból, vagy mert a plébánosnak kedveskedni akarnak, oltárterítót, úrasztalterítőt s más egyházi kendőket s ruhat hímeznek. A zászlókat hímzett szalagokkal ékesítik.

A templomi fölszerelések, a kelyhek, ostyatartók, tömjénezők között sok a magyar ötvösmunka. A misemondó ruhák hímzése zárdamunka vagy ipari készítés, de azért sok a magyar motivum.

A legújabb korban történt átalakítások sem hoztak több magyar levegőt a templomokba. Jó példa erre a keszthelyi templom restaurálása. Az 1386-ban épült templom a gótstílus egyik sikerültebb alkotása. Belül meszelték, de a meszelés megpiszkult. A templom belseje igen értékes volt. Nagy korintusi oszlopok között a régi oltár, térdeplő nagy, fehér angyalokkal, kétfelül magas alapzaton próféták szobrai; a templomban sorfalat állottak a céhek zászlói, a céhek jelvényeivel, amiben már határozottan magyar vonatkozás volt. Hátrább, a padok előtt búcsújáró zászlók, népies hímzésű szalagokkal. Elhatározták, hogy a templomot befestetik, restaurálják . . . A régi oltárokat, az oszlopokat, a szobrokat száműzték s Tirolban faragott oltárokat, *hergottsniccer*-szenteket, kalváriákat hozattak. A céhzászlók nem illettek volna a modern templomba, azok-

HOSZUFALU. (367)
Zala.

GÖCSEJI HARANGLÁB. (368)
Alatta tartják a szent Mihály lovát és a tűzfecskendőt.

nak már hely ott nem jutott. A halászok céhzászloja a templomból a Nemzeti Múzeumba került. Érdekes e zászlón hogy *címerében a halász a Balatonon bödönhajóban szigonyozza a halat.* Krisztus urunk s az apostolok balatoni bodonhajóban ülnek. Az egyiknek kezében meritőháló: a *szák* van. Két apostol pedig balatoni hálóban tartja a kihúzott halakat; a parton a gyenesdiási hegyek látszanak. A zászlót az *Fmecz* nevű régi keszthelyi család valamelyik sarja festette. Magyar lelke így állította a Megváltót a Balaton szelíd vizére és kék égboltja alá.

CSONKAHEGYHÁT GÖCSEJBEN. (369)

A kovácsmuhely – A kálvinista harangláb («olyan vergánya formájú»). — A tuzfecskendő félszere — A katolikus haranglab.

Az újabbkori templomrestaurációk így dobálják ki még azt a meglévő kevés magyaros holmit is, hogy azután a tucatba készült tiroli templomportéka terjedjen ott a magyar templomokban, azt hisszük: a magyarok istenének nem valami nagy örömére.

Már-már elkedvetlenedtünk, hogy kötetunkben nem tudunk a dunántúli templomok népművészetéből semmit felmutatni: végre a Somogyban lévő szennai és kadarkúti templomok fényképeivel és leírásával orvendeztetett meg bennünket *Mihalik Gyula* (381–386). **E képek a dunántúli magyar templomok-népies művészetének nyomait mutatják.**

A szennai református templom belsejében a karzat, a padok eleje, a lelkész padja festett rekeszekkel vannak díszítve. Ez az egész belső díszítés — a nép száján élő hagyomány szerint — már restauráció. Milyen volt a templom eredetileg s belsejének díszítése teljesen megfelelt-e a mainak, azt bajos eldönteni. Valószínű azonban, hogy vagy a

HARANGLÁB FONYÓDON. (370)

ÚJ KÁPOLNA A FONYÓDI HEGY TETEJÉN. (371)

A PALOZNAKI REFORMÁTUS HARANGLÁB. (372)

restaurátorok nem ragaszkodtak szorosan a régi díszítési formákhoz, vagy a régi díszítésből is megmaradt egy és más.

A karzat alatti mennyezet rekeszein ugyanis olyanforma — barokkszerű — a díszítés, mint amilyen a képeinken bemutatott, de ma már lebontott kadarkúti templom díszítése. A karzat alatti mennyezet deszkázata korhadtabb, mint a karzat homlokzatáé s így valószínű, hogy különböző időszakból származó festéssel van dolgunk. A templomnak ma már egyszínű mennyezete eredetileg szintén festett rekeszekből állott, melyeket azonban régebben eltávolítottak, mert teljesen elkorhadtak. A templom mennyezetének középső legnagyobb rekesze még ma is megvan a templom előcsarnokában. Téglalapalakú mező, körül fából faragott és festett, teljesen barokkjellegű dísszel.

GÖCSEJI HARANGLÁBAK. (373)
A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője után.

A mezőben a következő felírás:

«Ez a szent ház
épült a felséges II[ik]
Josef tsászár és apostoli
királyunk kegyes enge-
delméből. Nagymesgu
Hertzeg Esterházy
Miklós kegyelmes urunk
E mostaninak helyét megbővitette
Kezdődött m. b. t. Patonay István
Predikátorságában és m. b. Kenesei
János öregbiróságában, Zóka János kurát —
Elvégeztetett Tisz: Kováts Ferencz
Predikál: Öregbiró Bedő Mihály
Oskola: Mr: Nagy Mihály: Esküttek
Jakab Lőrinc: Bedő Márton.
Zóka Sámuel: Futáts János,
Deák Miklós: Tótt Ferencz kuratorok
Zóka József: Bedő Imre: Deák István
Zóka György: Jónás Gergely
Ör Zóka János: Győri Gerő kis biró
MDCCLXXXV[Ben]»

A HÉVÍZSZENTANDRÁSI KŰ-HARANGLÁB. (374)

A karzat tábláján is van még felírás. Egyik így szól:

«Nagy Pál Balao Nagy Vati János
asztalos mester
ember ez úr házát el-
készitete 1787[ik] eszten-
dőben.»

A másik:

«Botor István Kováts
hűségessen munkálódot
Deák Mihály Kis Biró.»

BALATONEDERICS. TEMPLOM, ISKOLA, TŰZOLTÓ-SZERTÁR. (375)

Ezek az egyedüli adatok, amelyekből a templom korára következtethetünk. A karzaton levő felírások bizonyosan a mesteremberek nevét őrzik, s a karzat és padok elkészülte után azonnal odakerülhettek, míg a templom mennyezetének rekesze valószínűleg a templom teljes befejezésekor jutott oda a községi notabilitások nevével.*

A festett táblákon világosan látszik a befolyás, melyet újabban a renaissancenak tulajdonítanak. Szimmetrikus cserépből, szívalakból kinövő virág elágazó indákkal. A tulipán s a gránátalma szerepel itt-ott geometriai dísszel. A karzat alsó, fűrészelt díszű deszkafrizét kísérő festett tulipános és csigavonalas dísz emlékeztet a gótikára is. A madaras díszítés mint a festett táblák egyikén látható, két helyen fordul elő, csaknem azonos elrendezésben. Jelképes jelentősége lehetett egy pad elejére festett, de már nagyon megkopott templomtoronynak, valamint egy sellőnek, mely valószínűleg a csábító gonoszságot jelképezi. Mindkét táblát annyira elkoptatták a támaszkodó hívők, hogy tiszta képet többé nem adhatunk róluk.

Az egyes mezőket szegélyező deszkák lapjai mind kékek, miként a lelkészi padon látható; a festett mezők alapja valamikor fehér lehetett. A karzat kis oszlopocskái (arkád) fehér és pirosak, a kék alapszín mellett a közbeneső deszkák kékjét piros és fehér pötyögetett festés tarkítja.

* A Zóka névről érdekes tudni azt, hogy — Somogymegye levéltárának egyik ismerője szerint — a régi Zách névnek megváltozott (vagy eredeti?) formája. Ugyanis Szenna lett volna a Zách (Zóka) nemzetség ősi fészke, s innen a sok Zóka név ma is a faluban.

ARÁCS (BALATONPART). (376)

NOVA (GÖCSEJ). (377)

AZ ALSÓÖRSI REFORMÁTUS TEMPLOM KŐFALLAL BEKERÍTVE. (378)

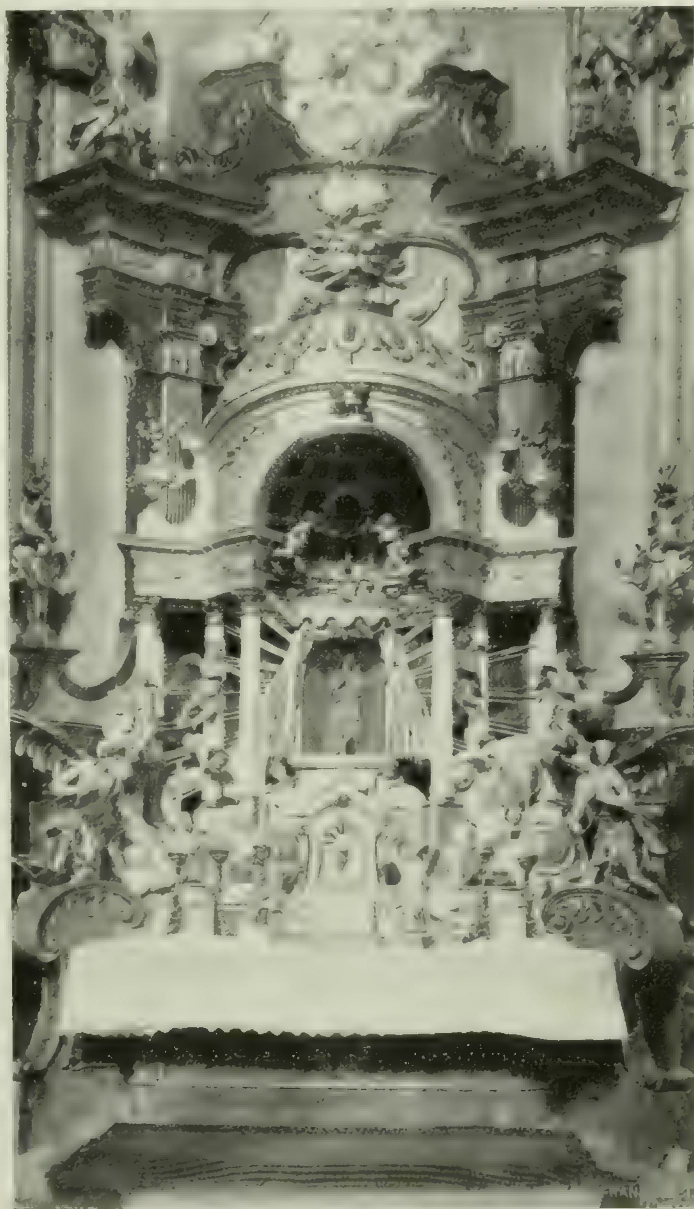
ZSELICSZENTPÁL HATÁRÁBÓL. (379)

Érdekes a szószék fölött álló korona is, mely föbb részeiben fából készült; festett díszszel (383).

Hasonló, de sokkal szebb korona volt a *kadarkúti* (386) templom szószéke fölött. Ezen még egy fából faragott *pilikán* madár is volt, aminek szimbolikus jelentése ismeretes.

A kadarkúti templom (384—386) szintén a XVIII. százév végén kapta díszítését, néhány éve bontották le, s a bemutatott fényképek a lebontás előtt készültek. A mennyezeten, — melyen világosan látszik, hogy egyik fele újítás, — olyan motivumok szerepelnek, amilyeneket a szennai templom karzatalatti mennyezetén látunk. Ornamentikája azonban sokkal gazdagabb. A kadarkútihoz hasonló díszű templomot bontottak le s építettek újra *Hedrahelyen* és *Kutason* is, néhány évvel ezelőtt.

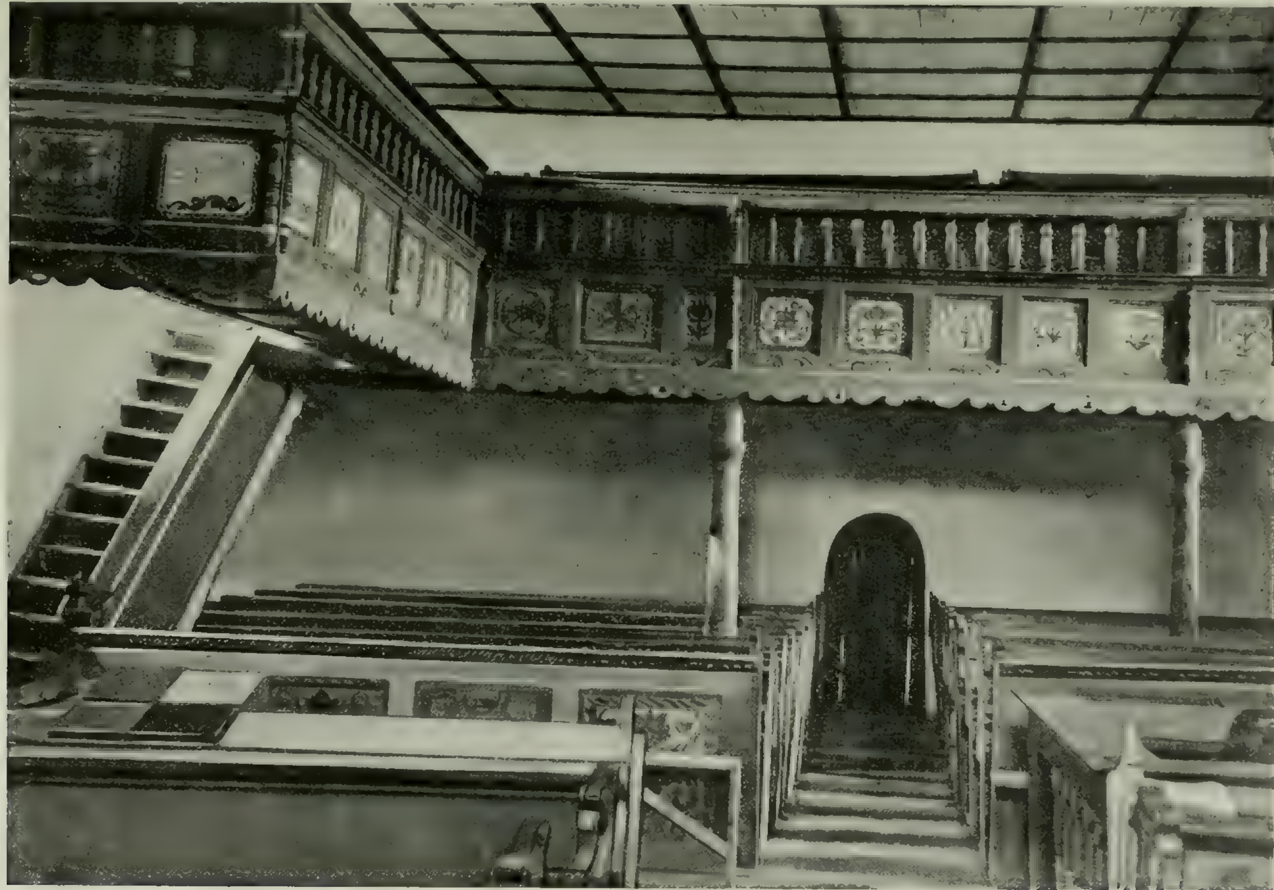
Figyelemreméltó, hogy az itt-ott még látható s a múlt század közepe tájáról származó tulipántos ládák díszítése e régi templomfestés (különösen Szenna) egyenes leszármazottjának tekinthető. A tulipánok nem szerepelnek oly sűrűen s helyüket rózsa foglalja el, de az elrendezés, színezés — sőt egyes bútoron a kék alapszín — erre az eredetre mutatnak vissza. Több mint bizonyos, hogy módosabb parasztoknál a XVIII. században — s később is — a bútorzatnak a szennai templomhoz hasonló díszítése lehetett.

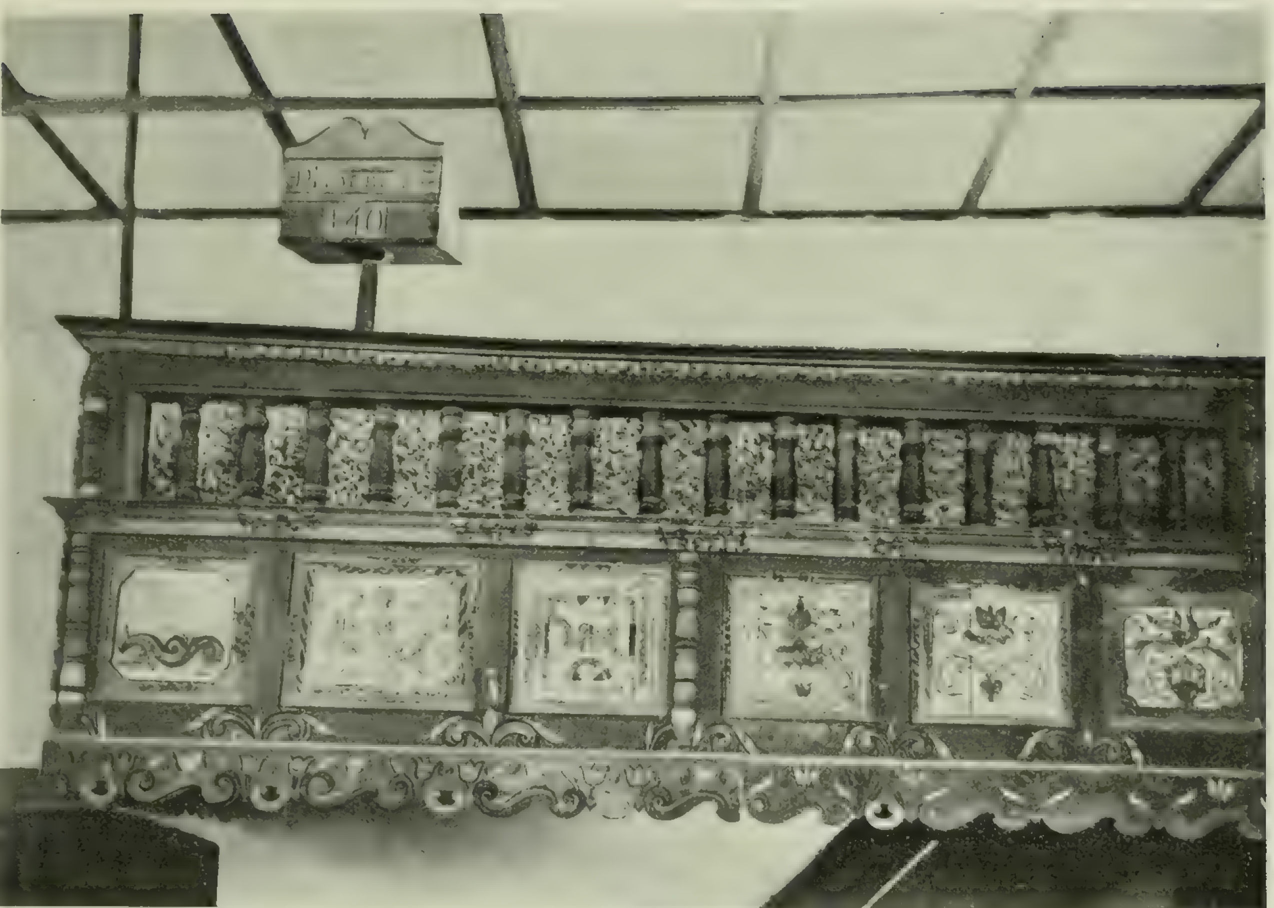
A TIHANYI TEMPLOM MÁRIA OLTÁRKÉPE. (380)
A vidék pásztor-faragóinak sok mintával szolgált.

Úgy látszik, a református templomokban jellegzetesek voltak a leírt berendezések és díszítések. Ezt az ország más helyein is látható templomok szintén igazolják. (Munkánk I. kötetében.)

Göcsejben — írja érdemes munkatársunk, Borbély György, — két református templom van, egyik *Barabásszegen*, a másik *Kustánszegen*. A *barabásszegibe* járnak a szomszéd

A SZENNAI REFORMÁTUS TEMPLOM, KARZATTAL (SOMOGY). (381)

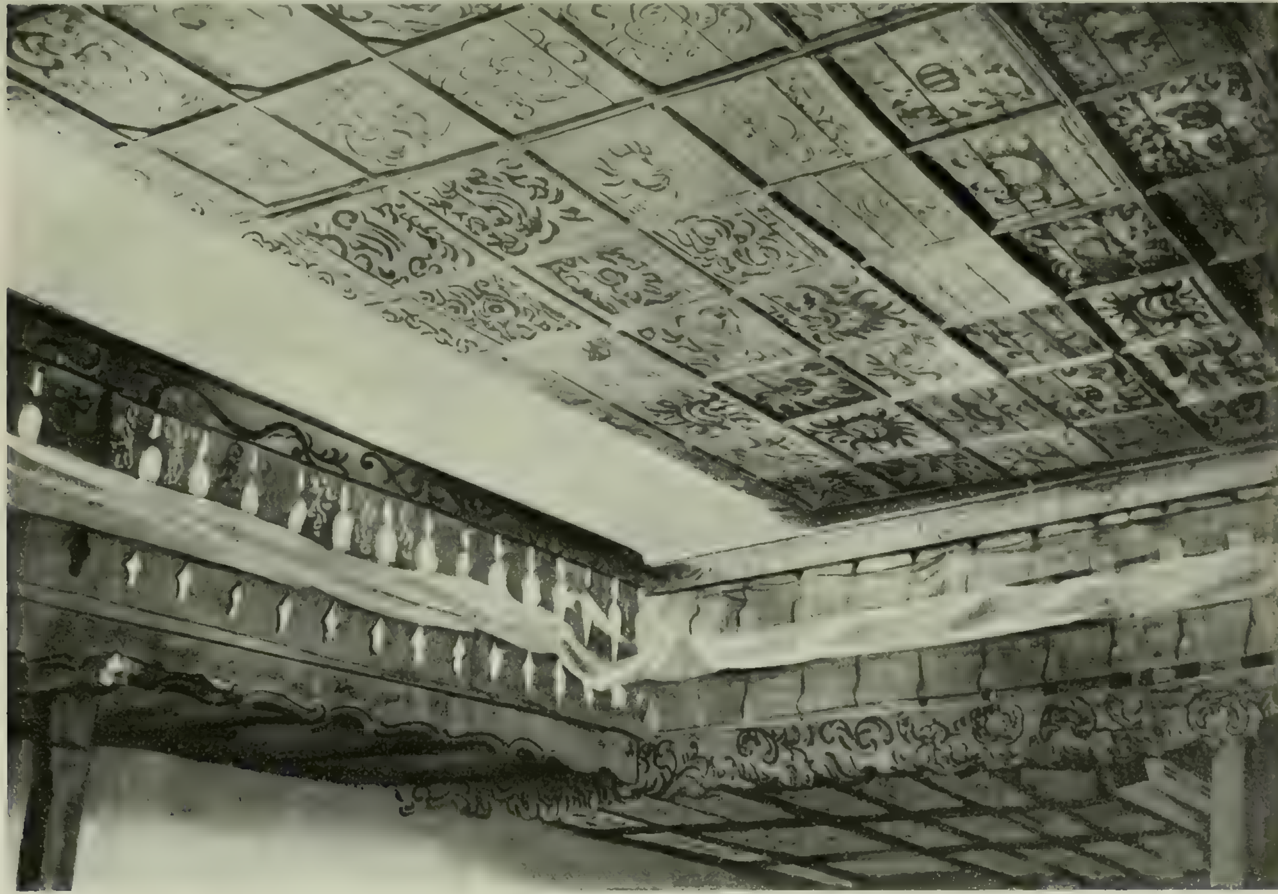
A SZENNAI REFORMÁTUS TEMPLOM KARZATA. (382)

A SZENNAI REFORMÁTUS TEMPLOM SZÓSZÉKE KORONÁVAL. (383)

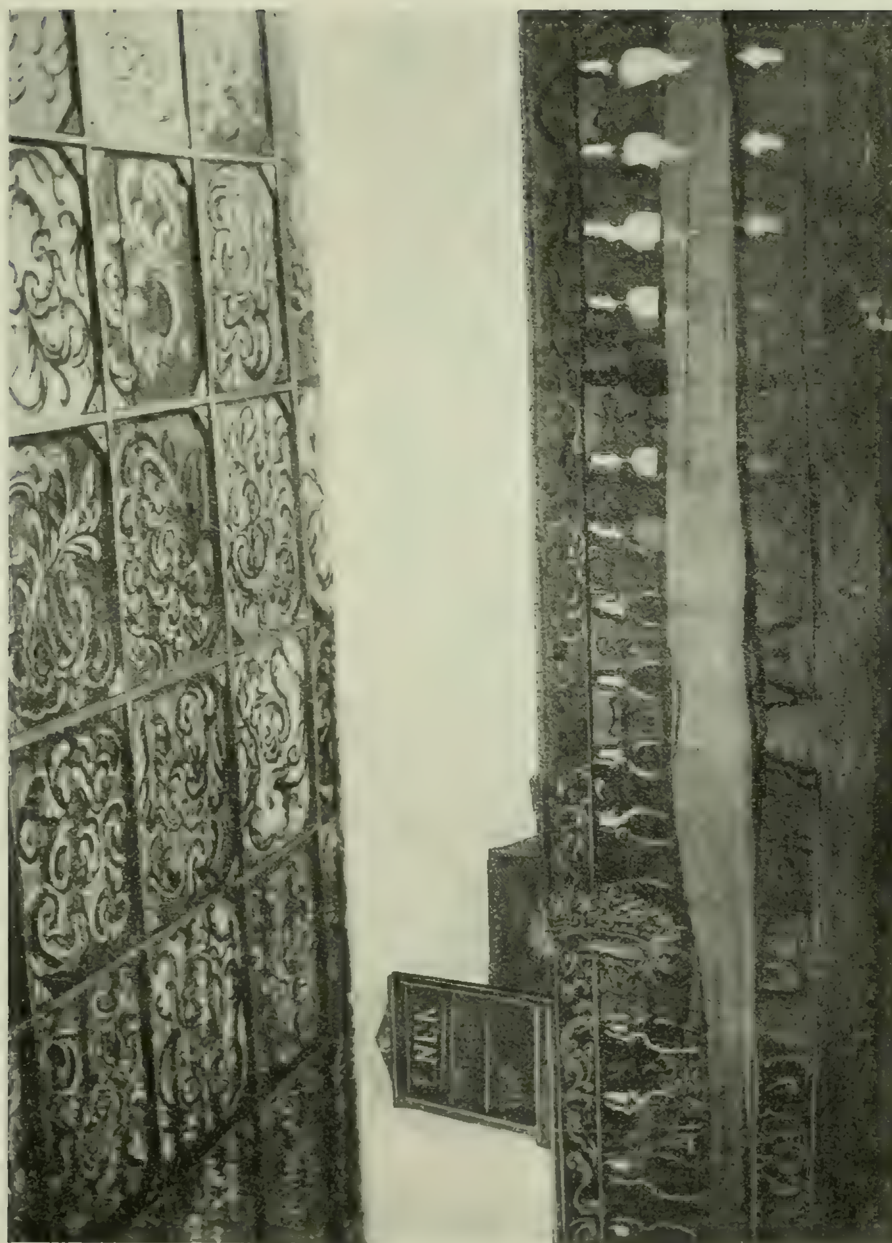
A KADARKUTI REFORMÁTUS TEMPLOM SZÓSZÉKE KORONÁVAL. (381)

A KADARKUTI REFORMÁTUS TEMPLOM KARZATA ÉS MENNYEZETE. (385)

A SZENNAI TEMPLOM SZÓSZÉKE. (XXX. tb.)

A KADARKUTI TEMPLOM KARZATA ÉS MENYEZETE. (386)

A TIHANYI TEMPLOM SZÓSZÉKE. (387)

(Jellemző a vidék templomainak barokk-elemeire s a pásztorfaragásokon elébukkanó barokk-motivumokra.)

kereseszegiek, gerátszegiek, győrfiszegiek, pálfiszegiek, milejegyházszegiek, kislengyeliek és paisszegiek; a *kustánszegibe* járnak a szomszéd paraszaszegiek, vargaszegiek, németfalusiak és csonkahegyhátiak. Mindkét templomnak s mind a tizenhárom község református híveinek a Barabásszegen lakó Derzse Dániel a papjuk. Ezek dédelgetik közösen a két templomot s ezekkel vesződik egymaga az öreg Derzse Dániel lelki és anyagi dolgok ügyében.

A reformátusok itt a reformáció idejétől vannak, tehát a XVI. száztól. De azóta szakadatlanul fogynak. Az első nagy csapás érte őket mindjárt Pázmány idejében a visszahatással. Azután jöttek az egyenes üldözések, a híres gályarabság idejében. A kápolnát lerombolták, a papra rágyujtották a házat, a kis harangot elvitték, s azt azután Horvátországból hozták vissza az inzurgensek a mult században. Eladták a kereseszegieknek 60 forintért, ide vettek egy nagyobbat, s az akkori nagyobb lett most a kisebb. De itt a szemünk előtt is fogynak, apadnak.

A barabásszegi templomot 1787-ben fejezték be és szentelték föl. Téglából épült, mert ezen a vidéken kő nincs, de tégla sem volt ám. Hát honnan és hogyan hozták a téglát? Hiszen út sem volt régen, itt az istenháta mögött!... Nemcsak a kormányok, hatóságok, de még talán az ég is elfelejtkezett erről a helyről s az idecseppent és ideragadt magyarságról. Turgonyi Lajos volt az első ember — mondja a pap — aki 1880 körül országos képviselő mivoltában felszólalt, hogy szükség van a göcseji népre, csináljanak ide megyei utakat. S azóta van olyan, amilyen útunk a vállalkozók maradék jóindulatának fokozata szerint... Hogy épült a templom? Messzünnen hozattak, Olaszországból téglavetőket s itt készítették ez egy célra a nagy téglákat, melyek nem is akkorák, s nem is olyan alakúak, mint a mostaniak. Azelőtt — mint már említettük — fatemplom volt Barabásszegen is, Kustánszegen is. Azaz, hogy Barabásszeg csak 48 óta neve e községnek; azelőtt *Becsvölgye* volt. Becs Ilona hajlott korú hajadon, birtokot adott az egyháznak. Az övé volt ez a hajlat. A *becsvölgyi és kustánszegi* szent eklézsiák pecsétje is igazolja ezt a históriát.

A templom udvara gyepes, egy-két fa benne s léccel kerítve. Csak a két végén van bejáró egy kis filagoriaszerű pitar alatt, s ezeket hívják *cintériumnak*. Oldalbejáró nincs. Belöl fapadlós a mennyezet. Hogy is tartja össze a nagy stukaturfákat s a szarúfákat? A mennyezet közepén karika dombormu piros, fehér, zold színre festve, kozből rózsa-alak. A mennyezet mezeje kékszínű, a széleken kis cifraság. A katétrán csillagalakok s aranyozott szélü faragások. Szemben két kar; egyikre, hol a szép nagy orgona van, csak legények s gyermekek, a másikra «emberek» is feljárnak. Márványszínre festett két oszlop és két féloszlop tartja a két kart. A katétra elott egy kis «fiszharmónium» s az úrasztala, — pár centiméternyi apró lábakon egy négyszogű faalkotmány az asztal dereka, s ezen van a kerek asztal, egyszerű abrosszal terítve, közepén az ezüstözött ovális keresztelötál s a kis keresztelö kanna leborítva kis selyem terítővel. A katétra alatt a zugolyba dobott porlepte nagy cinkanna, két kisebb kanna s két kehely, cinből, utóbbiak aranyozottak, — az úrvacsora osztáshoz. Két egyházfi szokott lenni állandóan a hívek körül, ezek töltik a bort a nagy kannából a kisebbekbe, ezekből a kelyhekbe s adják át a papnak. Ezek az edények azonban, amint látszik, csak voltak ilyen használatban. Kitünően jellemzi ez is a régebbi és mostani állapotokat. Ezek immár ereklyék. Most már más, sokkal kisebb edényből osztogatja a pap az úrvacsorát. A templomnak nagy belsejében kényelmes padok vannak a hívek számára. A föld téglával kirakva.

A SZEKSZÁRDI KATOLIKUS TEMPLOM (ÚJ VÁROS). (388)

A kustánszegi részen látható református templom gyepes domboldalon, szilfákkal van körülvéve. A templom udvara nincs bekerítve. Fiatalabb, mint a barabásszegi, *1803-ban* építették téglából; két oldalán két-két ablak, két végén egy-egy; fazsindellyel födve, a torony pléhvel, tetején gomb és csillag, valamint a barabásszegi tornyon is. A templomnak két végén van itt is a bejáró, a két cinteriumon át; oldalbejáró itt sincs. Magas bolthajtásos ház. A falak kívül-belül s a mennyezet is fehérre meszelve. Itt három kar van, nemcsak a két végén, hanem szemben a katétrával is, ülőpadokkal ellátva. Ezekhez egyenes falépcsőn járnak föl. A kart faoszlopok tartják s egy-egy virágkoszorú lóg rajtuk. A szemben levő két kar közepén egy-egy forgatható *számtartó* (mint 448 alatt), egyik gömbalakú, másik egyszerű fekete tábla; ezeken jelölik meg a lent ülő hívek számára, hogy hányadik zsoltárt, vagy melyik dícséretet kell énekelni. Most ez van kiírva: *Ditséret 76. vers.*

A pap egyenes falépcsőn megyen föl a katétrára, mely hamuszínre van mázolva, mint a padok. A katétra tövében hever itt is a régi jobb időkből két nagy rézkanna, úrvacsora

osztásra, de most nem használják. Az úrasztala olyan éppen, mint a barabásszegi, piros abrosszal terítve, rajta cseréptál s ebben kőkorsó keresztelő edénynek, selyem terítővel beborítva. A kerek asztalnak négyszögű lábán fiók van s ebben tartják az ezüst kelyhet úrvacsora osztásra. A föld itt is ki van téglázva.

Ebben a templomban van a protestáns templomokban nem szokásos kéregetőrúd is, mint a katolikus templomokban. A rúd végén karika, bojtos piros tarsoly, s egy csengő. Ezt az egyházfi nyujtogatja a híveknek, hogy hullassanak belé az egyházi szükségletre egy-egy fillért. Barabásszegről ide jár Derzse Dániel minden második vasárnap prédikálni.

Az istentisztelet vasárnap délelőtt ½11 óratájt van, harangozás után. Hétköznapokon is reggel, s este szürkület táján, de csak könyörgéses istentisztelet, ez is csak téli időben, nyáron, dologidőn nincs. A protestánsoknál az a szokás, hogy a vasárnapi nagy istentiszteletre 8–10 percig húzzák a nagyharangot, 4–5 percnyi pihenő után meghúzzák a kisharangot ugyanannyi ideig s megint egy kis pihenő után mind a kettőt «összehúzzák», ugyanannyi ideig. Erre megtelik a templom. Itt a göcseji reformátusoknál 9 órakor már *konditanak* egyet, vagyis a naggyal harangoznak, azután egy kerek óra múlva *csönditenek* egyet, vagyis a kisharanggal harangoznak s megint csak egy félóra múlva húzzák a gyűlőt, s a kettőt *összütt* húzzák.

Az emberek a padjokba menve kalapjokkal, vagy sapkájokkal elborítják arcukat s mintegy húsz másodpercig állva maradnak. E magánimádkozás után ülve énekelnek rendesen három verset (szakasz). Több helyen a beköszöntő éneket még fennállva éneklik. A pap a katétrában imát mond, utána a miatyánkot. Fölveszi a szentleckét a bibliából (testus-textus), azt állva hallgatja végig a gyülekezet; leülnek a prédikáció alatt. Ennek Ámen-je után megint felállnak, mert a miatyánk következik ismét s végül két-három mondatból az utóima. Egy verset még elénekelnek s jönnek kifele.

A VÖRÖSBERÉNYI REFORMÁTUS TEMPLOM. (389)

A HÁZ ÉS AMI A HÁZBAN VAN.

TÁSKA (SOMOGY). (390)

A falvak elhelyezése, a telek berendezése, a házak alakzatai, a konyha, a butorzat, a gazdasági eszközök leírása s a mindezekhez fűződő szókincs megmentése révén: összehasonlításra alkalmas értékes anyag gyűlik össze, amiből a történetíró, a régész, a néprajzíró, a nyelvkutató igen sok kérdésre kap határozott feleletet, az eddigi föltevések helyébe. Így végre meg kellene tudnunk, Magyarország házai miként illeszkednek az európai, a rokonnemzetek háztípussorozatába, s mennyiben egyez ez az építkezés, különösen a mi szempontunkból, ennek díszítése, ama területekéivel, amelyekről az ősmagyarok bevándorlását sejtik a kutatók.

A népies építkezésnek és a vele kapcsolatos kérdéseknek nálunk fogyatékos még az irodalma.

A magyarországi népies házakra először, — még pedig igen széles körben, — az ezredéves kiállításkor hívták fel a figyelmet. A kiállítás területén egy falusi utcát építettek, melynek minden egyes háza más-más megye jellegzetesnek tartott építése volt. *Néprajzi falu*nak nevezték el ezt az utcát s érdekében a magyar néprajznak, a mester, *Herman* Ottó után egyik legjelesebb művelője, *Jankó* János dr. buzgólkodott.

A házakat a kiállítási bizottság kérésére a megyék építtették föl és rendezték be úgy, hogy ott az ország valamennyi nemzetisége képviselve legyen.

Történt pedig a háztípusok megállapítása úgy, hogy *Jankó* János beutazta a megyéket, véle járt egy közigazgatási tisztviselő, a megyei államépítészeti hivatal mérnöke és a megye kiküldöttje; rajzoltak, fényképeztek, megállapították a terveket a kereskedelemügyek miniszterének és a megyék jóváhagyásával; Jankó gyakran panaszkodott, hogy nagyon kevés a népies építkezés irodalma. Az iparkamarák készíttettek ugyan fényképeket, de ezek a típus megállapítására nem megbízhatók. Az ország beutazására szánt idő is kevés volt. Csupán az előre kijelölt, egyes útvonalakat járhatták be. A kutatásból egész vidékek kimaradtak, így tehát a kiállítás házai csakis a bejárt útvonalak falvaira jellemzők. Jankó leírta a kiállítási falu tizenkét magyar, négy német, egy tót, egy rutén, egy bolgár, két szerb, egy vend, két oláh házat; nem feledkezett meg a cigányputriról és a cigánysátorról sem.

A magyarság legjobban tömörül a Dunántúl s ott a három legnagyobb vármegye: *Somogy, Zala, Veszprém.* A kiállítási falu e három vármegyéből mutatott is be egy-egy házat.

Somogymegyében a *csökölyi* házat találták legjellegzetesebbnek (357). Számos képünk mutatja, hogy ez a házforma — az utcára néző oromzat, kontyos zsupfödél, egy vagy két ablak, elül és oldalt faoszlopok, — más megyékben is igen elterjedt.

Zalamegye, — a külön kis csoportokban lakó nemzetiségektől eltekintve, — ezer éven át érintetlenül magyar maradt. Ezt igazolják családnevei, dülőnevei és különösen Göcsejnek ősi beszédmódja. A néprajzi viszonyok egyszerűek ; a tatárjárás nem nagy kárt tett Zalában, holott Somogyban sokat pusztított a török.

Zalából a Göcsejben levő *Zebeczkéről* mutattak be házat (392), s ezt, amennyire szokásos építési mód Göcsejben, épp oly kevéssé találjuk a megyében egyebütt. A zebeczkei ház inkább a somogyi típussal mutat sok hasonlatosságot, annyi eltéréssel, hogy a bejárónál egy négyszögletes kis kamara egész külön épület, a ház toldaléka. Ilyen kis épület hozzátoldását másutt nem lelték a kutatók.

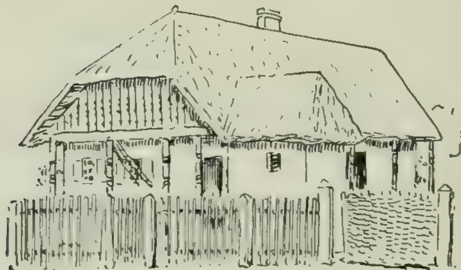
Jankó dr. azt tapasztalta, hogy a veszprémmegyei népies építkezés erősen pusztul s a kisvárosi polgári építkezés lép helyébe, ami a ház *kisnemesi* típusát alkotja meg ; e megyéből egy *szentgáli* házat mutattak be, melynek tető elé nyuló oromfala, nyerges födele, s hengerded alakú, oszlopos tornáca van. Jankó a házat német formájúnak minősítette.

A KIÁLLÍTÁSI FALU CSÖKÖLYI MAGYAR HÁZA (SOMOGY). (391)

A kiállítási falu és irodalma az egész Dunántulról csak ezt a három házat ismertette meg az országgal.

A kiállítási falu legtöbb telkén a gazdasági épületek külön állanak ; így van ez az úgynevezett *felnémet* telektípusnál is. Jankó dr. ezen az alapon azt az elkedvetlenítő állítást kockáztatta : «Kétségtelen tehát, hogy hazánk egész átvizsgált területén a telekberendezés teljesen felnémet (frank) típusú».

KIÁLLÍTÁSI FALU ZEBECKEI MAGYAR HÁZA ZALAMEGYE, GÖCSEJ). (392)

Jankó dr. azonban megállapította azt is, hog Zalában és Vasban a lakóház és gazdasági épületek derékszöges sarkos összeépítése az egész területen típusosan lép fel. Ezt az összeépítést a magyar a vendtől, a vend a stájer- és felső-ausztriai építkezésből vette át.

Jankó dr. szerint az Európában dívó népies építkezésnek három főalakja van. Első a felnémet (frank) ház, amit a németek középeurópai sátoros típusnak neveznek. Ennek, mint mondtuk, főjellemvonása a melléképületek különállása. Második a szászház : lakóház és valamennyi melléképület egy födél alatt van. Harmadik az északi ház : egy szobával s ennek közepén a tűzhely, a szoba előtt nyitott vagy zárt előcsarnok.

Az északi telkeken ugyanazon családnak több ilyen háza áll, külön a hálószoba, a konyha és az ebédlő számára. Az északi háztípust árja eredetűnek, a szászt kelta eredetűnek mondja, a felnémetet a romanizált kelták és rhætiaiaktól származtatja. Ez a típus az egykori római provinciákon keletkezett, a német bevándorlók fejlesztették tovább s Közép-Európában terjedt el. Jankó dr. szerint kétségtelen tehát, hogy a székelyház kivételével, valamennyi házunk alaprajza a tiszta felnémet alakot, még pedig a legősibb alakot mutatja ; idézi a székelyház jeles kutatója, *Huszka* Gyula ama föltevését, hogy a székelyház nem európai, hanem Ázsiából hozták őseink s alakján és díszítésén a szasszanidaperzsa műveltség nyomai vannak, de ezzel szemben Jankó dr. még a székelyházat is felnémet alapúnak mondja! . . .

Lám, még a romanizált keltákat és a rhætiaiakat is elé kell ráncigálni annak konok bizonyítására, hogy Magyarországon semmi sem magyar!!... A következők folyamán majd tapasztalhatjuk, mily hamar csödöt mondanak az ilyen tudományos föltevéssel gyártott elméletek!

Jankó dr. az egyik házra kivételt tesz; azt mondja, hogy az ustökös, oromtornácos házalak magyar földünknek nemcsak legrégibb, de legtípusosabb s legmagyarabb formája. Itt azonban már ajándékoztat a magyarral, mert azt mondja, hogy ez a ház elesenevészesedett formában a vélünk szomszédos Krajnában és Stájerországban is meghonosodott. Végül amikor az elméleteket már fölállította, elismeri, hogy csak a további kutatás mutatja meg: népies építkezésünkben mi az idegen, mi a magyar?!...

Jankó János dr. tanulmányának megjelenése után *Herman* Ottó, a magyar néprajz halhatatlan mívelője «Magyar ősfoglalkozások» cím alatt hozzászólott a kérdéshez.

«Mindaz, ami az embert viszonyai szerint illeti, a maga valósága szerint csupán a természettudományi módszerrel állapitható meg. A megértés föltétele nem a kifejlődés magaslatán való latolástól (mint Jankó tette), hanem attól függ, hogy a fejlődés *kiindulását* és haladását megragadni iparkodjunk. Az eredmény föltétele mindig *a természettudományi módszer*, melynek két sarka a tapasztalás és az összehasonlítás pontos alkalmazása. Az ember hajléka magával az emberrel fejlődött s valamint magára az emberre alakító hatással volt *a természeti viszonyok összessége*, ugyanez nyomta rá bélyegét hajlékára is.»

Herman Ottó így vélte megtalálni a csapást, amelyen haladnia kell, hogy meglelhesse a magyarság hajlékát, amelyet a mozgó állapotból a megtelepedésre alkalmas formáig fejlesztett. A magyarság házát Első ágazat és Második ágazat címek alatt tárgyalja.

Herman Ottó szerint: Az etnografia több ágazata között ott van a házbuvárlat, amit a németek *Hausforschung* névvel illetnek. A legtökéletesebb szervezet: sejtek halmaza. A most divó házbuvárlat mégsem a sejtet, hanem a fejlődés eredményeit vizsgálja. Herman Ottó elitélte a kiállítás falujában tett ama következtetést, hogy a magyarság háza felnémet, oberdeutsch lenne. Ez az eredmény a kiválogatott házakra illik, de mert ezek a házak véletlenül felnémetek voltak, abból nem következik, hogy a magyarságnak saját háza nincs. Ennek bebizonyítására természettudományi módszert alkalmaz. Azt mondja, olvasott egy könyvet, amelyben látja, hogy a finneknek rudakból vagy hasábokból alkotott kunyhójuk van, melyben keresztrúdon és horgon: füles üst függ. Ez a *kotá* olyan, mint sok magyar nádból készült pásztorkunyhó. A finnház elődje a *kotá*. A magyar födeles pásztorkunyhó is fejlemény, elődje a kontyos kunyhó. Az ilyen egyszerű, őseredetű alakokból kell megfejteni a ház századok fejlődésének eredményeit! A magyar pásztor kontyos kunyhójától Herman Ottó visszamegy a még egyszerűbb sejt keletkezésére. A víznek érintetlen mellékét és a nagy legelőket keresi föl. A pásztorság kunyhójának és a magyar ház eredetének sejtjét Kunszentmiklós legelőjén találja meg. Ez a sejt a mester rajzai után készült 393. számú képünkön látható: *enyhely*.

Szóval az lett volna a legegyszerűbb emberi hajlék, hogy 8—10 nádkévét derékszögben leállítottak. Előtte ég a tűz, mellette a pásztor holmiját tartalmazó láda. Az enyhely alaprajzát is a 393. sz. ábránk adja, szintén Herman Ottó rajza után. A ház sejtje tehát egy sarok, amely a szél és nap heve ellen enyhet biztosít s védi a tűz csöndes égését. A fejlődés a nádfalat vesszőfonással vagy deszkával helyettesíti.

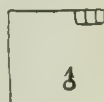
«Semmi kétség — írja Herman Ottó, — hogy az enyhely és élete úgyszólván csirájában mutatja a magyarság házát és háztartását.» Ha elfogyott körül a legelő füve, akkor a pásztor *szekérre rak mindent*, s máshol üt tanyát. Ez az ősi nomádélet maradványa.

Az enyhely fejlődik: az eddigi két szárnyhoz harmadik jön, kétzugos lesz. A neve *cserény* (394). Ez tovább fejlődik úgy, hogy az elejéhez kerül a negyedik fal az ajtóval, — ez a *zárt cserény*. Később a zárt cserényre tető kerül. Mivel a haladás nem lehet olyan gyors, a teknőalakú, gyékényes tető csak félig takarja be a cserényt, a tűz a födetlen rész alá jut (395). A fejlődés akként fokozódik, hogy a teknőalakú födél helyett /\ alakú nyerges födél kerül a zárt cserényre. A födél azonban csorba, egynegyed része hiányzik, hogy

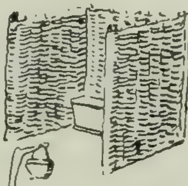
maradjon nyílás a füst elszállásának . . . Végül a *tüzet kihelyezik a cserényből*, a csonka födelet kitoldhatják egészre. Így termett a kunyhó (396), ami a fejlődés megrekedése.

A fedetlen zárt cserény mellé egy másik rész fejlődik (397), amibe az állatokat kötik. Ezért is a neve *lószárnyék*, — ha ezt födél alá képzeljük, már előttünk a magyar pórság szegényes háza.

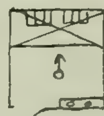
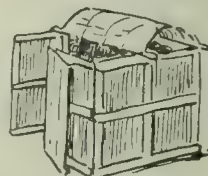
Herman Ottó a még mindig künn lévő tüzet is tető alá hozza. Az ember tehát hozzáragasztott még egy cserényt a két helyiséghez s így alakult a három osztatu magyar ház (398, 399).

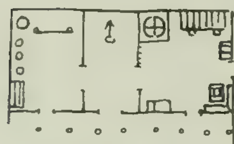
Az enyhely és alapra za. (393)
Egyik vegen a lada, a sarokkal szemben a szolgafan a bogrács, előtte tűz, a zugban a bunda · a pasztor ágya.

A cserény és alaprajza, három fal, két zuggal. (394)

Zárt cserény, léckeretek közé fogott vázfalazattal. (395)
Négy fallal, ajtóval, a cserényt félig befödő fedél.

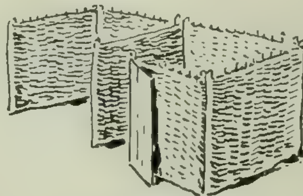
A áromosztatú magyar-áz alaprajza. (399)
Balkézről a kamara függő rúddal, hordóval, zsákokkal, hombárral. — Közepen a tüzhellyel — Jobboldalon a lakószoba

Mozgó kunyhó. (396)
Az enyhelytől a kunyhóig a fejlődés megrekedése.

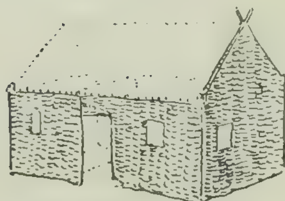
A 403. alatti sátorból megkevesbedett cigánysátor : átmenet a sátorból a 402. alatti nyeregtetőhöz. (404)

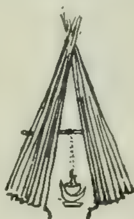
Teljes cserény. (397)
Az első a cserény (lakás), a nyilt hátulsó a lószárnyék.

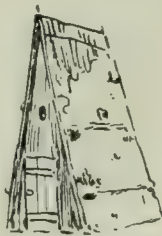
A sátor váza. (403)

A háromosztatú magyar sövényház váza (398)

A finnek kotája. (400)

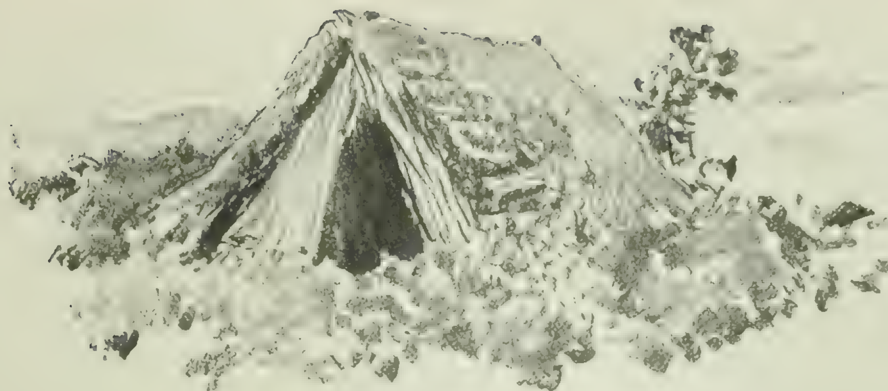

Tapasztott nyeregtetős nádkunyhó. (402)

Ecsedi kunyhó. (401)

Pompásan leírja mesterünk a ház épitésanyagának fejlődését is : «Ezzel a magyarság házának keletkezését az enyhelytől, mely egyetlen sarkot, illetőleg zugot alkotva, a sorozaton végig megtartja jellemző alakját, kimutattam volna ; és ha ellenvetéssel találkoznék, — amire el is vagyok készülve, — én csak annak az érvelésnek fognék engedni, amely a természettudományi módszer szigorú alkalmazásával, mást bizonyítana. A magyarságnak a háza szigorúan hozzásimul a nemzet történelmének menetéhez, melynek legősibb része törzsökös elemének nomád voltát vallja jellemzőnek, hogy később a megtelepedés állapotába jusson». Herman Ottó, akinél jobban senki sem ismeri, tehát jobban senki sem szereti a magyarságot, erős nemzeti érzéssel így kiált fel: «Lehetetlen föltenni, hogy egy kifejlődött tulajdonságokkal biró nyelv szerint árván álló nemzet, mely a legsúlyo-

CSŐSZKUNYHÓ. (404)

A földre állított nyeregtető, mely a 404. alatti sátor hátsó részének felemeléséből származott

sabb viszonyok között egy ezredév óta meg birt állani a birtokba vett földön, még hajlék dolgaiban is rászorult volna a kölcsönvételre. Talán inkább adott.»

Ez pedig Jankó Jánoséknak szólott, akik éppen az ezredéves kiállítás alatt akarták erőnek erejével bizonyítani, hogy a magyar ház félnémet, hogy minket a rhætiaiak irányítottak. Jankóéknak szól a nagylelkű magyar, mert egyre erősítették, hogy igaza van annak a bolond németnek, aki a tulipánnal, szívekkel, szép magyar virággal díszített, kicifrázott oromdeszkás házainkat a mitteleuropäische Flurhallen-Typus-hoz, vagy mi a csodához számította.

Herman Ottó tanulmányának «Második ágazat» cím alá foglalt részét, kivonatosan, a következőkben ismertetjük:

A magyarság házának első ágazata, az eddig előadottak szerint, a kévékből rakott enyhelytől, a hármas tagozatú, hosszában tornácos házig vezet. Ez a sorozat már itt fejlődött s csakis itt fejlődött az új hazában.

De, mi lehetett a magyarság hajléka, mielőtt mai hazáját elfoglalta?

Mindez a néprajzi ismeret érdekelhet majd bennünket a néprajz virága: a népművészet szempontjából is.

Érdekes, hogy a nagy magyar kutató képzelete első sorban a finnek kotájához száll; annak alakja hasonlatos némely magyar nádkunyhóéval. A kotá fenyőrudakból összerakott kúp (400), közepén a tűzhely, amelyre egy rúdról az üst lóg alá; a kotának nincs ajtója, csak kijárónak egy kihagyásos kis része. Ez a finnek ősi lakása. A téli kotát nemez és állatbőrök borították. Ezt az ősi hajlékot a magyar néprajz mestere azért tárgyalja tüzetesen, mert elemei a magyarság házának második ágazatában több részletnél felvetődnek; rámutat arra, hogy a magyarságnak is van azonos őshajléka: a halász- és pásztorkunyhó, csakhogy nádból (401). Ez a kerekes nádkunyhó szegletes, de felül még csúcsos formát öltött, azután átment gerinces, nyerges alakba (402). Így a finnektől átjutunk a magyar nyerges-tetőhöz. Ez a sorozat az enyhelysorozatnál sokkal régibb, mert eredete a kérdéses őshazában lehetett. A gunyhó a sátor révén jutott el a népvándorlás hullámhátán a magyar nádas rónára. A kotához sok nehéz rúd kellett, mit a nomád nép nem cipelhetett magával.

Gyeppel fedett izik, a pontozás a beásást jelenti. (405)

A 404 alatti sátor alakja.

A 405 alatti izikből fejlodött *urgyec* keresztizik. (406)

A gurgyecnek földből kinőtt alakjai. (407)

A cselédház. – A bocskoros nemes kuriája

Ezért apasztotta a rudak számát s a megmaradottakat szövettel, vagy irhával borította be. Így lett a vándornépek sátora (403).

A rudak számát leapasztottuk háromra, de az egyik hosszabb maradt. Így keletkezett a mai cigánysátor (404). Mindez a finn kotából. Az utóbbi sátor hosszú fájának tulsó vége alá is tettek keresztbe két rudat. Így fejlődött ki újra az egyszer már magasabb formájában látott (402) nyeregtető, a csőszkunyhó formája (404), ami nem más, mint földre állított nyerges háztető.

Végül, Herman Ottó azt mondja, hogy elméleteinek letárgyalása után jelenkezik a magyar ház kérdésében a történet, igaz, hogy csak egy villantással.

Van hatszáz éves okirat arról, hogy cselédség barlangban, *izik*-ben lakott, ami födeles vermet jelent. Herman Ottó rámutat arra, hogy ilyen vermek (405), mindenütt gyakoriak, mint kamarák, malacok, baromfiak ólja. Ez bizonyság, hogy az *ősi forma sokszorosan a melléképületben maradt meg*. A fejlődés az ízik végébe jobbról és balról keresztben ásott és fedett másik rész. Így három helyiséget kapott. Ez a *gurgyec* (gurgustium) (406). Herman Ottó és kortársai látták ezeket a kamrákat és baromfiólakat, mint emberlakásokat is. A hó sokszor eltemette ezeket. A (407) alatt látható cselédház és nemesi kurja ezeknek a keresztízikeknek földből kinőtt alakja. A sorozatot egy francia építőmestert dicsérő kurja fejezi be, amelynek alakja díszesebb, de főbb vonásokban egyez a bemutatott nemesi kurjával.

SIMON ISTVÁN BARLANGLAKÁSA ALIGÁN A BALATON FÖLÖTT. (408)
Az első a szoba, a második lyuk a konyha.

Ime, a fejlődési sorozat, amelyet a magyarság ősi soron magáénak vallhat.

Herman Ottó természettudományi módszere — szerinte — erősebb, mint az alaprajzok és azok összehasonlításával vesződő házbuvárlat.

Végül még a kéményről azt olvassuk, hogy magyar földön késői fejlemény; ma is nagyon sokhelyt van még kéménytelen, füstös konyha. A kéményt a tűz elhelyezkedése szabta meg a háromosztású magyar házban (399). Az alaprajz szerint a konyha tüzét és a konyhából fűthető boglyakemence füstjét egyazon kémény foghatja fel.

Összegezzünk. A ház első ágazata magyar földön fejlődött. A derékszögbe állított nádkévékből lett a háromszárnyú, majd négyszárnyú ajtós cserény, erre lassankint rákerült a tető. Lovaknak a cserényhez új szárnyat ragasztottak, *de a tűz a szobában maradt.* A két szárny födelet kapott, ezért kellett kiköltöztetni a tüzet. A tűznek kellett később a konyha; két része már volt a háznak s így a konyhával bővülve, alakult a háromosztatú magyar ház.

A második ágazat szerinti magyar ház még az ős hazában alakult. A szálfákból és nádból álló kúp utóbb négyszögletes, majd nyeregtetős lett ; a rudak kevesbítésével kerek, befedhető sátor keletkezett, a még jobban megfogyott három rúd, a cigánysátor váza ; ennek végét ha felemelték, kész volt a csőszkunyhó (ismét a nyeregtető); a földbe gödröt ástak, erre cigánysátoralakú födél jött, ennek háta mögé keresztbe ástak gödröt s így lett a háromosztatú földalatti ház ; ez kiemelkedett a földből, megkaptuk a nemesi kurját. Jegyezzük meg, hogy a második ágazat nem ismert kétosztású, átmeneti alakot s a földalatti épületnek nem láttuk a tűzhelyét.

Célunk a népművészet termékeinek kutatása. Vád érhetne bennünket, hogy elkalandozunk a néprajz mezőire. De a ház építése már művészet; formájában, rakásában, díszítésében is kapjuk azt, amit keresünk s nem zárkózhatunk el az elől sem, hogy a házrészek fejlődésének történetével is foglalkozzunk, talán gyarapítva is azt, saját szerény tapasztalásunkból kínálkozó adatokkal.

Herman Ottótól jellemzően zseniális tanács, hogy házbúvárlatnál is a sejtet iparkodjunk fölfedezni. Tanítása nyomán okoskodunk a következőkben, de más föltevésből indulva ki.

Magyarországon már a népvándorlás idejében is befagyott a Duna és a Balaton s akkor is lehettek esztendők, amikor a madarak megfagyva potyogtak le a fáról. Hová menekülhetett tehát az ember a dermesztő hideg elől? Ha nem csalódunk: a földbe, mindjárt az izlingekbe. Az ősember barlangokban élt s ma is vannak még barlanglakások bőven, akár itt a székesfőváros szomszédságában is; Budafokon sokan húzódnak meg partba vájt lakásokban. Ezeket a lakásokat nem kell építeni, nem kell hozzá falat rakni, sarat hordani. Télen meleg, nyáron hűvös az odú.

A MAGAS PARTOK BARLANGJAI KENESÉN. (409)

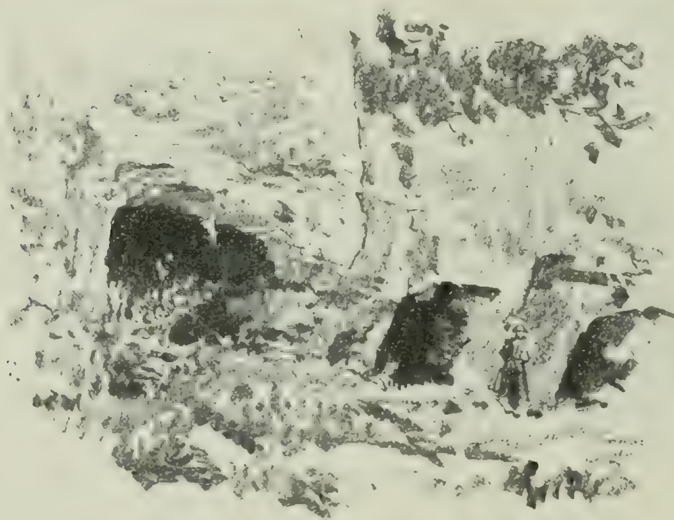
Balatonfőnél, Aligánál, a magas partban, ott volt az öreg Simon István halász lakása; «likat» ásott s abban akott, egész családjával, teljes félszázadon át. Ásott egy másik lyukat is, az volt a konyha (408), kémény nélkül, de sütőkemencével. Próbált volna csak itt az ősember a Balatonon végigszáguldó szél ellen, enyhelylyel védekezni!... Néhány kilométerre odébb, Kenesén, ugyancsak a Balaton fölött emelkedő magas löszpartokban kilenc barlangot látunk (409). Néhány évtized előtt még emberek lakták; a tűzhelyeknek most is ott vannak a nyomai; odébb, lent, az út mellett, ismét kilenc barlang (410). Az ottani jegyzői hivatal 1674-ból őriz jegyzőkönyvet, mely szerint egy Parrag nevű ember a partban «lett ez világra». A Balaton mellett — az ősmagyarok halászó helyén — Alsóörsön, Paloznakon, Csopakon, Kövesden, Arácson és Balatonfüreden sok a partba vájt állandó lakás (411). A szegény ember így olcsón lakik, az egész építéshez nem kell, csak egy ajtó! Ha meg az sincs, megteszi néhány alátámasztott szálfa és ág is. Leírtuk a tihanyi remetelakásokat, amelyeket mindjárt a népvándorlást követő évszázadokban vájtak a földbe. Mennyi földalatti lakás van csak ezen a kis területen s van ilyen sok, országszerte.

Nézzük a mindenütt egyformán lakó vándorcigányokat: azok életmódjában ott a letünt évszázadok, talán évezred, minden kezdetlegessége. A cigány a még mindig közöttünk vándorló ősember, aki ma is, a képzeletet szinte felülmuló egyszerűséggel tud megélni. A teknővájó cigány szelídebb, határozottan jó erkölcsű, sohase lop; a futócigány, a kolompár a legrettenetesebb gyilkosságokat követi el. Amaz teknőket farag, emez apróbb vasszerszámot gyárt, üstöt foltoz: a két legősibb mesterember. A futócigány télen-nyáron sátorban lakik, akármilyen nagy a hideg, a földön rongyok közé bújva alszik; a nyitott tűz telente éjjel-nappal ég a sátor szájánál. A teknővájó is nyaranta puszta földön alszik, hacsak egy-két napot tanyázik valahol; ha — nyaranta — hosszabb időt marad: ágakból, zöld galyakból hevenyész sátort olyan formát, mint amilyeneket úrnapi körmenetnek emelnek egyes helyeken.

Nyitott szemmel mindenütt látjuk a legősibb nyomokat. Ma már a teknővájóhoz is hozzáférközött a kultura; nyaranta már itt-ott vászonsátor alatt alusznak (412—413). Télire azonban a teknővájó ás és halmoz magának fűthető kunyhót (414—417), mert bizony ő is fázik, mint ahogy az ős-magyarok fázhattak. A teknővájó télen egy helyben marad, kunyhó kell neki; a futócigány lót-fut, menekül, mindig «gyorsan szedi sátorfáját», mert üldözi, nyugtalanítja a csendőr, ezért nem épít gunyhót. A teknővájó a földet, körbe, kissé mélyebben kiássa, embermagasságú vastag faágakat összeborít s ezeket a kiásott gyöppel befödi, s födi még földdel, a vastag ág vékony hajtásaival. Az ember csak lehajolva tud bebujni az ilyen hajlékba. Kalandos magyarázat, de talán innen a «hajlék» elnevezés is ... Hátha ez az első félig földalatti, félig már földfeletti ősi ház? ... Már ez is több, mint a sejt, ez már fejlődés, mint később látni fogjuk.

Mesterünk, Herman Ottó elvitt bennünket a finnekhez, de nézzük csak meg a magyar földön végzett régészeti ásatásokat is, a lelkes kutatóval, hűséges munkatársunkkal, Sági Jánossal.

A keszthelyi Balaton-parton a lapályból kis fensík emelkedett ki: ezt a város lehordatta a part feltöltéséhez. A dombot két két méteres szeletekben hordták le úgy, hogy mindig egy függőleges part állott előttünk. Sági János megfigyelte, hogy a sárga agyagfalban kisebb-nagyobb, többnyire négyszögletes fekete foltok látszanak. A fekete földet kihányatta s így kétezer darab őskori leletre, szép kőszerszámokra, öntőmintákra, törött és ép, kezdetleges edényekre, kalapácsnak, buzogánynak használt átlyukasztott szarvasagancsokra akadtak. Találtak bronztűket, kevés más kisebb bronztárgyat. Vasat nem. Megállapították, hogy a földbe vájt gödrök emberi lakások voltak. Ezt kétségtelenné tette az egyik gödörben csudák-csudájára épségben maradt kemence is. Az ilyen kemencéknek égett, vörös földjét számos gödör sarkában meglelték. Sági, egy esztendeig, napróI-napra lerajzolta valamennyi gödör keresztmetszetét és alaprajzát. Némely ilyen lakás egy-két emberre, más meg egész családra elegendő volt. A telep közepén két igen nagy gödröt találtak s minden valószínűség szerint a telep főnökei laktak valaha ott. Az ásatások vezetője megállapította, hogy több volt az olyan gödör, amelyekben kemence nyomaira nem akadtak, de viszont a legtöbb lakás mellett találtak egy-egy kis gödröt, tele hamuval. Ez lehetett a nyilt főzőhely: a szabad konyha. Nem vagyunk hívei az ilyen régészeti leletek alapján vitatkozva pontoskodó évszámításnak, de mivel a telepen a legtisztább kő- és csontkultura virágzott, a telep korát legenyhébb hozzávetéssel a honfoglalás elé tehetjük. Az akkori gyér népesség mellett, ez a telep nagy földalatti város lehetett. Ilyen földalatti lakások kirajzolódását Kaposvárott is megfigyeltük az Iszákhegy lehordásakor. A keszthelyi őstelep kemencéjének belsejében ott volt a vesszőfonás nyoma. Ez a kemence hajszálra megegyez a teknővájó cigányok mai kemencéjével; a cigány tyúkborító-alakú vesszőfonatot készít s ezt betapasztja sárral, a vessző elízzik, a sár keményre ég s kész a kemence kemény falazata (mint ahogy az ős cserépedény készült!).

ÚJABB BARLANGLAKÁSOK KENESÉN. (410)

ALSÓÖRSRŐL. (411)
Az alsok: földbevájt lakások

A ház sejtje lehet tehát a földbe ásott gödör is, a további fejlődés pedig már a melegítő kemence.

A gödröt, természetesen, be kellett fedni; ha a földdel egyszinten födték volna, nem állhattak, nem mozoghattak volna a lakásban, de még az eső és hólé se folyt volna le a tetőről. Kétségtelen tehát, hogy összetámasztott fára hányt föld, gyöp, ág, nád volt a tető, mint ma a cigánynál. A telepen szép kő- és bronztárgyakat, díszített edényeket is találtak: annak a népnek tehát már ízlése is volt, ha tudott formába önteni, miért ne tudott volna csinosabb tetőt is készíteni . . . Milyenek lehettek azok a földalatti lakások? Erre is ott a válasz, a mai szomszédságban. A kiásott ősteleptől néhány lépésnyire ott vannak a mai jégvermek, az őslakásokéval teljesen egyező, valamivel mélyebb gödörrel és a legegyszerűbb födéssel, nádtetővel. Még oromfal sincs, mely a tető egységét megbontaná s egyéb anyagot, külön munkát kívánna.

Mi tehát a balatonparti ősember évezredes lakását olyannak képzeljük, mint amilyenek azok a mai jégvermek. Szabályos gödör, a legegyszerűbb tetővel (418). Így hamarosan eljutottunk a Herman Ottó ízlingjével, sőt nemesi kuriájával csodálatosan egyező ősi alakhoz. A jégvermek formája azonos a keresztizlingével, de azért csak egy helyisége van, éppen mint az ősember kemencés gödrének.

Az ősi ház teteje azonban nem lehet azonos a jégvermek formás tetejével; legősibb alaknak a teknővájó cigányputri tetejét kell vennünk: a nagyjában összetákolt, földdel behányt tetőt. Ez alatt indul meg a lakás fejlődése, az őstelep egyetlen sejtjének, az anyasejtnek — növénytani műszavakkal élve — kettéosztás következtében történő továbbképződése.

TEKNŐVÁJÓ CIGÁNYOK VÁSZONSÁTRAI (KESZTHELY).
(412—413)

TEKNŐVÁJÓ-CIGÁNYOK PUTRIJA. (414—415)

Betekintve a putriba, látjuk, hogy elül a kis pitvar, ebben gubbaszkodik a cigányasszony s rakja a kemence szájába a tüzelőfát; a pitvart hasábfák választják el a belső helyiségtől, ahol ugyanolyan a kemence, amilyet az őstelep gödör-lakásában láttunk. Ebben az őstelepben alig volt két helyiség, mert egyik-másik kemence-gödör csak akkora volt, hogy egy ember fekve alig fért el benne. A cigány pedig az ő belső helyiségében jól kinyujtózkodhatik.

Másik példa a Keszthely mellett lévő Fenék-puszta gulyásának könyvünk III. kötetében (76. kép) bemutatott *szállása*. Ez is földbe van vájva, de nem mélyen; teteje nyeregtetős, tehát a cigányénál fejlődöttebb, állandó forma; a szállás alapja négyszögletű, s olyan arányban van kétfelé osztva, mint a cigányputri. Az első helyiségben egy zsák krumpli, különféle kacat; belül már két ágy-féle alkotmány áll párhuzamosan, köztük a láda. A helyiségben kényelmesen felállhatunk, amit a cigányputriban nem cselekedhetünk. A gulyás, a belsőhelyiségben, maga rakja a kemencét s belülről fűt.

Ilyen kis tetők alatt nem is tudunk elképzelni három osztású és olyan helyiséget, hogy minden osztály szolgálhatná a lakó vagy a család céljait. A keresztizlingben megfér külön helyiségben a krumpli, külön a malac, ismét csak külön a baromfi. Nem hinnők azonban, hogy a háromosztású földalatti emberi lakás tipikus lehessen.

Keressünk a földalatti lakás sorozatához még több összekötő kapcsot.

Iványi István Szabadka történetében ezt írja: «A rácok lakásaikat igen kezdetlegesen s kevés mesterséggel készítették, úgy, hogy bármikor ismét felszedhették és másfelé

TEKNŐVÁJÓ-CIGÁNYOK PUTRIJA (KESZTHELY). (416—417)

GÖCSEJI HÁZAK. (XXXI. tb.)

KESZTHELYI JÉGVERMEK. (118)

költözhettek, ha kedvök tartotta. Igy nem egyszer történik, mondja Marsigli császári tábornok, aki az 1690-es években huzamosan itt tartózkodott, hogy egy még ma népes helység holnap üres s elhagyatott térség, söt gyakran épen csak *földbevájt gödrök és vermek képezik lakásukat.* Erről csak a XVIII. század elején szoktatta le őket a bécsi császári udvari haditanács».

Szucs István. Debrecen monografiájában megirja, hogy az 1698-iki debreceni összeíráskor volt a városban nagyobbszerű téglaépület 17, kisebbszerű 66, részint fából, részint téglából 27; nagyobb *földalatti 104, romladozófélben 242;* némely telken 3–4 gunyhó is volt, hol a befutott vidéki szegénység húzódott meg, ilyen 246 volt». 110 épület mellett tehát 592 földalatti kunyhó! Bizony sok ember, és valamennyi a hideg miatt, és mert falat rakni nem tudott, vagy mivel arra nem tellett: odahúzódott gyámoltalanságában a föld alá.

E sorokat itt írjuk Tápiósápon, Budapest szomszédságában.

A község völgyben, két kaptatós agyagpart között fekszik; a partokba száz és száz olyan lyuk van vájva, mint a Balatonparton, Aligán és Kenesén. Künt, a faluvégén hosszú sora e földalatti lyukaknak, megannyi pince vagy zöldségverem, sőt istálló is. Annak, hogy sorra ilyen veremlyukakba ne költözzenek a szegény emberek, annak nem modern korú igényességük az oka, de mert közegészségügyi és közbiztonsági okokból eltiltja a szolgabiró és a főorvos. Bizony, ezrével húzódnék meg a *földhözragadt* (!) szegény ember, most is az áldott föld méhében.

Multkoriban künt jártunk a határban, kiirtott erdő területét láttuk. E sorok írása előtt már egy magányos emberi telep volt ott, bent, az úttól távolabb. Oda megyünk megnézni ezt az ujdonságot, hát a csősz ásott magának lakást a *földbe*, be a partba. Egyetlenegy helyiséget, takaréktűzhellyel; a tyúkól, a disznóhidas pedig künt a föld felett.

— Miért? — kérdeztük a csősztől.

— Azért, tekintetes uram, mert télen fázik az ember, akkor melegebb nékem a földben. Az állat meg a föld felett, az ólban, a szalma között az ott nem fázik.

A fenéki gulyás télen futi a szállást, mert mint akkor írtuk, a gulyás szerint: «Már a hideg tavaszi és őszi reggeleken nagyon elkél egy kis meleg».

Ez a kis meleg biztatta a keszthelyi őstelep emberét, ez a cigányt, az aligai halászt is, a kenesei barlangok, a kaposvári Iszákhegy lakóját, a szabadkai racokat, a debreceni magyarok utódait, Herman

KUNYHÓALAKRA ÖSSZERAKOTT NÁDKÉVE (KESZTHELY). (119)

CSŐSZGUNYHÓ, FEJLŐDÖTTEBB ALAK. (420)

Ottó gurgyeceinek cselédségét, a tápiósápi csőszt a föld melegségébe s ez tanítja lakni ma és vonza most is a kínaiak millióit, akiknek telepei egyeznek a keszthelyi ősteleppel.

Ott a lakás csírája, nyilván a földben mely ott volt kézügyben mindenütt, nem úgy, mint az enyhej és a pásztor-gunyhó nádja.

Láttuk mi a nádzugot, a pásztor-gunyhókat, vermeket, izlingeket (419. s többi képeink). Ezek azonban hevenyészett, alkalmi épületek, védelmet nyujtanak egy-egy nyári zápor elől, jók nyári lakásnak, de téli családi lakásnak nem alkalmasak. A régi balatonparti halász-gunyhók a föld felett nádból vannak, a halász bennök tüzel is éveken keresztül egész nyáron át, de télen bizony rendes, fűtött helyiségben lakik családjával együtt. Azt hisszük tehát, hogy ezek a melléképületek a lakóház mellett fejlődtek, nem pedig ezekből fejlődött a lakóház.

Ha összeírnók ma a földalatt lakókat, de különösen, ha összeírták volna a szabadkai és debreceni adatok idején, nem igen kapnánk sokkal kisebb summát, mint amennyien a honfoglaló magyarok lehettek. Ha őseink sátrakkal érkeztek is, valószínű, hogy a szegényebbje, tehát a nép zöme, a téli hidegek miatt elfogadta a földbevájt lakásokat, a gurgyeceket. Ennél a pontnál tehát igen örvendetes módon találkozunk Herman Ottóval, igen sokban tanítómesterünkkel, aki a saját írása szerint el volt készülve az ellenvetésre, de az engedést csak annak az érvelésnek igérte, amely természettudományi módszer alkalmazásával mást bizonyítana. A mi természettudományi érvünk egyszerűen az, hogy a hideg ellen való védekezés és az építés fejletlensége a ház első csíráját a

KEZDETLEGES CSŐSZGUNYHÓ, NÁDBÓL. (421)

Keszthelyi Balatonpart.

földbe utalja. (Anonymus, Béla király jegyzője, is különbséget tesz a magyarok sátorütése, házépítése és várépítése között.)

A ház fejlődését úgy képzeljük, hogy a lakásnak földalatti falai apránként a föld színére kerültek. Először csak úgy, mint a cigányputrié. Az alacsony gunyhók azonban nem voltak elég tágasak, magasabb falakról kellett gondoskodni. Amiként a lakásnak eleinte a föld alatt csak egy helyisége volt, a legegyszerűbb ház föld felett is csak egy helyiségből áll. Ilyenek a halászok, a pásztorok, a csőszök gunyhói ma is (421, 424). Ilyen a vándorcigányból téglavetőnek, zenésznek civilizálódott cigány és más szegény ember hajléka, szerte e hazában. A házfejlődési sorozat minden láncszeme itt van ma is, csak sorba kell azokat szedni. E sorozat megállapításánál nem is kell nagyon a föltevésekhez, az analógiákhoz, a képzelődéshez, a történetiráshoz, a hagyományokhoz folyamodnunk. Amint a keszthelyi őstelep népe künt főzött egy kis gödörben, úgy főz künt ma is a pásztor, a halász, a kubikus, a más vidékre aratóba szegődött, a vasúti pályán dolgozó munkás. Ma is van még nomád élet talán még többen vannak most állandóan költözésben, mint a népvándorlás idején. Rossz időben, amikor 30 fokos a hideg, bizony tető alatt süt, főz, aki csak teheti; már az őstelep lakója kivezette a füstöt, annál könynyebben vezeti ki az egy helyiségből álló ház lakója.

CSŐSZ-HÁZ (SZEKSZÁRD). (422)

CSŐSZGUNYHÓ SZEKSZÁRD HATÁRÁBAN. (423)

A család nem fért meg egy szobában, különösen, ha már szedődött össze egy kis gazdaság is. Épített tehát az ember még egy helyiséget; ebbe kivitte a lakószobában akadékoskodó tűzhelyét s ez a második helyiség rendesen inkább konyha, mint kamara, mert a jobb táplálkozás téresebb tűzhelyet, s nagyobb tüzet kívánt. Így azután, ha nagyon rossz volt künn az idő, nyáron se kénytelen az amúgy is meleg szobában tüzelni. Így támadhatott a kétosztású ház, amilyenekkel tele minden falu s amilyeneket most is építenek javában. Ilyen házak kitűnő példáit látjuk 430–432. képeinken. Egy hévízszentandrási pásztorháznál kérdeztük: miért nincs a szoba és a konyha mellett kamara? Azt felelték: mert egy szegény pásztorembernek nem igen akad mit belérakjon:... Meg ha nagyon követelőznék kamaráért, azt felelné a község: Fel is út, le is út! Ha van is valami kis

PAKÁSZTANYA. (424)

FÉSZEREK AZ ÖCSÉNYI HATÁRBAN A KIS-SÁR PARTJÁN. (425)

holmija a szegényembernek, eláll az a padláson, vagy az udvaron hevenyészett kis fészerben (428) is.

A jobb mód kamarát is épített a lakáshoz. Így fejlődött a háromosztású ház (435, 435). Ennél azután az ősi ház fejlődése meg is akad. Hazánk legtöbb parasztháza szoba, konyha és kamarából áll, bármilyen díszes, oszlopos is a külsője.

FÉSZER A SZEKSZÁRDI SZÁNTÓFÖLDÖN. (426)

Mi lehetett a falak első anyaga? A fa és a sár. Országunk ősrengeteg volt, az erdőket a rómaiak kezdették irtani, még egy-két évszázaddal ezelőtt tömérdek volt az erdő, több, mint a szántóföld. Aligha vesződött az ember kőfejtéssel, mikor kezeügyében volt a fa. Ezeket egymásra rakta (433), köztük a szél besüvített, a hideg behatolt: betapasztotta tehát sárral (437, 440). Másfajta fal készítéséhez ott volt jó példának a nagyon ősi kemence. Ágból: fonatot, sövényfalat készített, ezt gerendák közé kifeszítette s betapasztotta sárral. Régi följegyzések szerint ez volt a hideg ellen szolgáló maradandó építkezés legelterjedtebb tipusa. A (493) képünkön látható hosszúfalui kanászház így készült, most is áll. Megkészíthették volna így ezer év előtt is, mert nincs benne egy darab ipari termék az ablaküvegen kívül; facsapok, faszegek tartják össze, fából a kilincs, vesszőfonásban fordul az ajtó, nincs egy darab vas az egész épületben. Ezek az igazi ősiségek, ezek az ősmagyar ház típusai, amelyeket már ösztönből is csak éppen ilyenre készíthetett magyar földön az

GÓRÉ VAGY FÉSZER (SZEKSZÁRDI HATÁR). (427)

KOCSISZÍN GYENESDIÁSON. (428)

ember, mint ahogyan nem csinálhatja máskép fészkét a gólya, a fecske. Ezek a sövényfonású házak pusztulnak. Ezelőtt — beszélte nékünk *Szennai* György parasztépítő — az ember kilépett a faluból, ott volt az erdő. Ma már nyáron élőfát nem ad senki. Ha ád is, drága, — 40 centiméter vastag és méter hosszú fadarab két korona az uraságnál. Fakereskedőhöz meg csak nem mehet az ember, ott még drágább. Régente a paraszt, ha adták, ha nem, haza hozott az erdőből egy kocsi ágat. Tisza Kálmán óta ott van mindenütt a csendőr, azután meg a sok erdős, csak úgy nyüzsög a mezőőr . . .

A vessző és más egyéb fonásában népünk igen nagy ügyességet tanúsít; maga tervezi, csak úgy fejben, a házát is, maga méri ki, maga fonja, építi és díszíti. Nem kell műépítő, építőmester és kőműves. A régi falvak egész építkezése mind a nép építőművészetét dicséri. A városi ember azokban a régi zsuppos házakban szeret «rongyos viskót», «rozzant kunyhót» látni. Pedig, ha vizsgálódó szemmel nézzük ezeket az építéseket, azokon a magyar ember formaérzékét, kézi ügyességét láthatjuk. A népet nem tanította senki céhekben, felsőipariskolában építeni, mégis megépíti egész faluját csinosan s nem omlik ott ház össze, egy se úgy, mint egykor a budapesti bazilika kupolája. Ez a művészet a falusi házakban.

A falnak ősi építési módja a *fecskerakás* is. Az udvarra agyagot hordanak, vagy a veremből, pincéből hányják ki. Az agyagot megvizezik, szal-

NOMÁDOSAN ÉLŐ, VÁSÁROZÓ «OLVASÓÁRULÓK» FŐZNEK A SZABADBAN. (429)

TELJESEN KONTYOS KÉTOSZTÁSU ŐSI HÁZ ZALACSÁNYBAN: KONYHA, SZOBA. (430)

NÁDFEDELÜ ŐSI HÁZ GYENESDIÁSON. (431)
Szoba, konyha: a ház kezdetleges alakja; a karókon lókoponyák, «hogy a szem meg ne verje a termést.»

HÉVIZSZENTANDRÁSI PÁSZTORHÁZ. (432)

ÉPÜLŐ BORONAHÁZ PAJZSSZEGEN. (433)

mával, polyvával behintik, összetiporják a ház népének s a jóakarók segítségével, azután villára szednek egy-egy csomó ilyen agyagot s úgy rakják a falat, mint fecske a fészkét. Sokszor irányt és szélességet jelző karókat állítanak fel, de legtöbbször csak úgy enélkül, szemmértékre emelik a falakat. Ez az építésimód homokos vidékeken szokásos, mert a homok szalma nélkül nem áll egybe s nem verhetik össze úgy, mint az agyagfalat.

A *vertfal* úgy készül, hogy hosszában lefektetnek két szál deszkát, ezeket karók mellé, kalodába erősítik. Amilyen szélesre akarják a falat, olyan távol állítják egymástól a deszkákat, a deszkák közé agyagot hor-

KEZDETLEGES HÁZ OSZTOPÁN (434)

HÁROMOSZTÁSU LAKÓHÁZ VÖRSÖN. (435)

HÁROMOSZTÁSU HÁZ; SZOBA, KONYHA, PADLÁS. (436)
Zsuppos ház, kontyos tető.

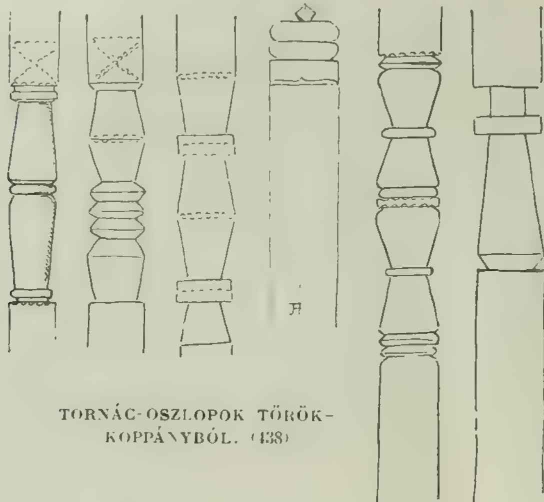
danak, ezt leverik, lesulykolják. *Vertház* a neve. Verés közben nem hagyhatnak ablakot, azt a falakba később vágják. Mindjárt nem vágják ki a négyszögletes teljes ablakot, mert fölötte járnak a tető építésekor. Beszakadna az ablak föle. Ezért keskeny, felül csúcsíves, egész gótikus lyukakat vágnak. A csúcsív fölött már erős a fal; amikor kész a tető, akkor bővítik ki a nyílást, amelyre addig is szükség volt a lakás száradása végett.

FÁBÓL ÉPÍTETT PAJTA A ZALAAPÁTI SZŐLŐHEGYEN. (437)

Agyagból vetik a vályogot (442), ez a *nyers tégla.*

Az égetett téglával való építkezés jóval később kezdődhetett. Elmaradt közgazdasági viszonyaink mellett téglaégetőket, különösen gyárakat, nem valami bőven emeltek, kicsinyben pedig nem érdemes égetni a téglát. Egyes uradalmaknak volt téglagyáruk, de csak saját szükségletükre.

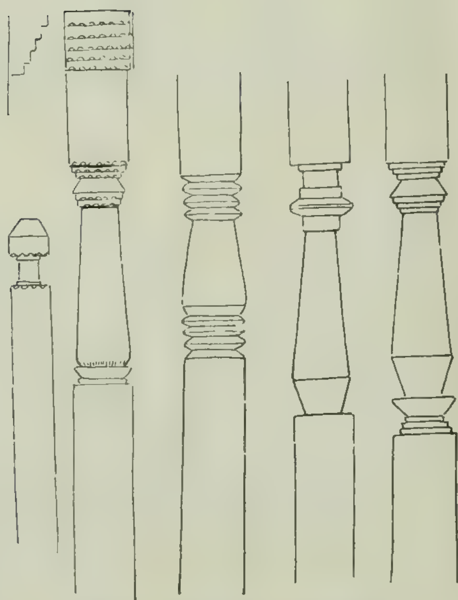
TORNÁC-OSZLOPOK TÖRÖK-KOPPÁNYBÓL. (438)

A kőben gazdag Zala és Veszprémben nagyon elterjedt az építkezés szabálytalan ködarabokból. Egy-egy városban nagyszámú hivatásos kőműves él, akik a polgárias házakat, az emeletes palotákat építik.

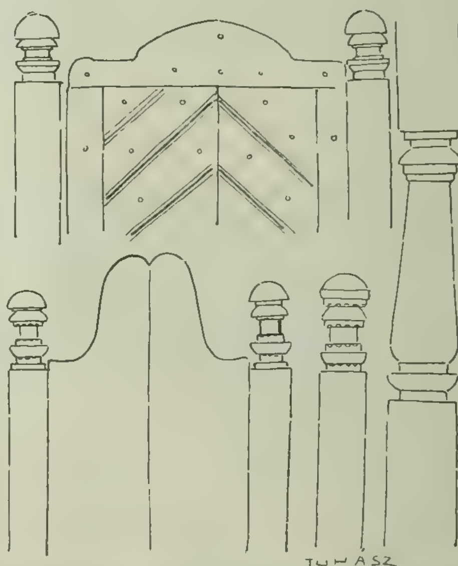
Mi csak a népies házaknál maradunk, amelyeknek falait egy helyiséggel, két és három osztással már megépítettük.

Most már fedjük is be a házat. Az egyhelyiségű ház legősibb befödési módja a lapostető volt, amit lejtősen helyeztek a falakra, hogy az esővíz lefolyhasson róla.

Következik a kontyos födél, négy

TORNÁC-OSZLOPOK JÁKÓBÓL.

KAPUK ÉS BÁLVÁNYFÁK CSÖKÖLYRŐL. (439)

ferde síkkal (443—448). Régente ez volt a legolcsóbb födél, mert a ma már szokásosabb kétsíkú nyerges-tető (450), elül, hátul tűzfalat kíván. Ehhez pedig több építkezés kell. Még deszkából sem lehet csinálni, mert deszkához bajosan jutnak. A város messze van, rosszak az utak, de meg drága is a kereskedőnél.

Legősibb rendes magyar háznak tehát a kétosztású, kontyos-tetős házat (430), mondhatjuk. Képeink is mutatják, hogy ez a típus, és a háromosztású, milyen sűrűn fordul elő. A most ismertetett tetőnek némi eltérése az a tető, amely a ház négy sarkánál nem szögletes, hanem gömbölyded. Ezt a tetőt a Balaton-mellékén *farazott*-nak mondják (449, 452).

ŐSI PINCE GYENESDIÁSON. (440)
Régi jellegzetes építkezés keményfa padlókból (borona); nádfedés.

Ezek után gyorsabban haladunk a ház ama alakja felé, amelyen már nemcsak a népies építkezési, hanem a népi diszitő művészetnek is tere nyílik.

A kontyos ház padlása sötét volt, a tetőnek talán a formája sem tetszett, de később úgy fordult a világ sora, hogy a fedésre szükséges szalma drágább lett, mint a tűzfal; ma száz kéve zsuppszalma negyven korona. Ennyiért két tűzfalat meg is fonhatnak, ki is deszkázhatnak: kitalálódott tehát az *üstökös* vagy *csonkakontyos tető,* aminek nagy sorozatát a többek között (453, 455, 458, 461, 470) képeink mutatják.

Sokan ezt, a helyesebben farazottnak, üstökösnek, mint csonkakontyosnak nevezhető tetőt, a teljes kontyos tető visszafejlődésének, az üstököt a kontyos födél csökevényének tartják. Mi azonban azt hinnők, hogy az üstök önálló kifejlődés. A háznak előrenéző falát ugyanis a tűzfallal meghosszabbították. A tűzfal sövényfonásos vessző (534), ennek betapasztása vályog, fa, tehát mind olyan anyag, amit az eső már az első nap kikez-

ERESZES ZALALÖVŐI ZSUPPHÁZ. (441)

VÁLYOGVETŐK SZENNÁN. (442)

A KONTYOS TETŐ. (443)
Boronaház Zalalövőről.

KONTYOS TETŐ A SZEKSZÁRDI FELSŐVÁROSBÓL. (444)

TÉGLAVETŐK KONTYOS TETEJŰ HÁZA KESZTHELYEN. (445)

KONTYOS TETEJŰ, «LEFARAZOTT» HÁZ KUSTÁNSZEGEN. GÖCSEJ. (446)

dene. Az üstököt tehát azért kellett a tűzfal csúcsától kiugrasztani, hogy védje a ház elejét, ne kelljen azt minduntalan javítgatni. Azt mondta nekünk Porkoláb György gyenesdiási földműves, hogy a háznak az üstöke olyan, mint mikor az ember esernyő alá áll. Ez a népies hasonlat megmagyaráz mindent. Az üstök *elcsapja* az esőt. Minél szilárdabb lett a fal, annál jobban korcsosodik az üstök (470, 474—477). Most hangsúlyozzuk tehát, hogy a házépítés egyes formái nem a felnémetség vagy nem tudjuk, hogy micsoda idegen csodának az alapján teremnek meg és módosulnak, de a gazdasági viszonyok, a környezet alapján, a mód alapján, amelyek között az épülő ház készül.

Ezek az üstökös házak a népies építőművészetnek igen tetszetős alakításai. A ház egyes részeinek arányossága, a tető befedése, a szalmafonás díszítései megannyi kis népművészeti példa, mint azt képeink mutatják.

Az üstökös házakon már tágasabb teret talál a díszítő népművészet is, különösen amióta a vérteleken (a tűzfal, oromfal) elhagyják a vesszőfonást, s azt deszkával helyettesítik. Ezt a deszkázatot fűrészeléssel — mint azt eddigi köteteinkben is láttuk, — csinosan cifrázzák ; először is két ablakot, azután katolikus falukban keresztet, sziveket, virágokat metélnek rá. Ezek egyúttal a padlás szellőztetését és világítását is szolgálják (455). Képeink az oromdeszkadíszítések dunántúli változatait mutatják (484).

A 474-477. sz. képeinken mutatjuk az üstök fokozatos visszafejlődését. Végre is eltűnik s a teljes tűzfalat látjuk (450). Régente ez a tűzfal még mindig vályog, sövény, sár volt, nem védte az üstök, azért kellett védelmi módról gondoskodni. Gondoskodtak pedig úgy, hogy a tetőt még mindig meghagyták olyan hosszuságban, hogy az oromfaltól idább szökjék ki. Erre kitünő példák a 450—453. sz. képek. Lengyeltótiban beszélték nékünk, hogy egy gazda a vályogtűzfalat szabadon épitette ; másnap a zápor eláztatta a falat s utána dőlt a fél ház. Minél szilárdabb lett az oromfal, annál beljebb szorult a tető, míg széle egy színt el nem ért az oromfal síkjával. Erre pedig a 457., 459. sz. képeink pompás példák. Amikor azután már

GAZDASÁGI ÉPÜLET KONTYOS TETŐVEL, BALATONPARTON. (447)

fellép a kő- és a téglaépítkezés, az oromfalat nem kell többé félteni, verheti az eső. Az oromfal bátran és büszkén áll meg a ház homlokán, akadálytalanul emelkedik fel s a tetőt maga mögé tolja. Míg a gyönge oromfal, az esőtől félve, gyámoltalanul gubbad meg a tető védőszárnyai alatt, a szilárd kő- vagy téglaoromfal mögött viszont a tető húzódik meg szerényen (451, 460).

Azoknál a házaknál, amelyeknél az oromfalat teljesen látjuk: a nyerges tető (két sík) fejlődik.

Láthatjuk tehát, — s ezt nem győzzük hangsúlyozni, — hogy az egyes háztípusoknak kifejlődése nem külföldi származás, nem nemzetiség kérdése, hanem gazdasági dolog: a különböző háztípusokat építtetőik anyagi viszonyai irányítják s magyarázzák.

ŐSI ZSUPPOSHÁZ KONTYOS TETŐVEL, ZALACSÁNYBAN. (448)

Szoba, konyha, kamra.

FARAZOTT NÁDASHÁZ KESZTHELYEN. (449)

Nagyon érdemes a megfigyelésre, hogy a dunántúli ház tetejének síkjai jobbára hasonló szöget képeznek s majdnem egyformák. Eltérnek az erdélyi házak magas, meredek tetőzetétől, ami a nagyobb és tovább tartó havazásban a hó gyorsabb letakarodását szolgálja. A teljesen kifejlődött tűzfal a népművészetnek még tágabb teret nyit. Ha a tűzfal: deszka, nemcsak kimetszésekkel díszitik, de úgy is, hogy a deszkaszálakkal és darabokkal különböző alakokat szerkesztenek össze (467). A csúcson szeretik a *napsugaras* (legyező, pálma) díszítést (465), amilyenekkel a kő- s téglafalakon is untalan találkozunk (466). A csúcsba farácsot is alkalmaznak. Jankó dr. azt írja, hogy ezzel utánozni akarják a régi sövényfonást. Kérdésünkre azonban egy építő azt mondotta: a rács azért kell, hogy még világosabb legyen a padlás, de be ne juthassanak a verebek. A nádas- és zsupfödésű ház oromfalának a fedőanyagot visszaszorító szegélydeszkáit, amelyek /\ alakban haladnak, (*sárkánydeszkák*, verébdeszkák, beszegődeszkák) széleiken, de különösen az alsó végen kicifrázzák s fenn a csúcsra *tetőcifrát*, (árbocdeszkát, nyeregfát, tetejefát) szegeznek, amiben kifogyhatlan a forma-gazdaság (468). Ezekben is szív és tulipán a főmotívum. Különösen érdekes a szívből kinövő tulipán és a tulipánból kiemelkedő kereszt. Szimbolizálja ez a kedves népies dísz, hogy a szeretetnek miként kellene ott lenni minden szívben,

NYERGES TETEJŰ ŐSI TŰZFALAS NÁDASHÁZ KESZTHELYEN. (450)

Tető a tűzfalon túl nyúlik. Régi halász-család tulajdona. A vidéken tipikus nádtetővel.

BEDEGI HÁZ FARAGATLAN FAOSZLOPPAL. (451)
Tető a tűzfalon túl nyulik.

GYENESDIÁSI HEGYI HAJLÉK. (452)
Eleje lakás; hátulja lefarazott.

nemzeti érzésekkel telten. Az oromdíszek azokon a házakon népiesek különösen, amelyeket a nép maga épített. A megyék szabályrendeletei ma már modernebb házakat írnak elő; elrendelték, hogy csak az építhet, akinek iparigazolványa, «tanult mestersége» van.

Egy paraszt-ácstól kérdeztük, volt-e ő mesterember inasa, tanult-e hivatásos ácsnál? Azt felelte: «Nem én, kérem. Én csak olyan gyakorolt ember vagyok.» Ezeknek a gyakorolt embereknek, ma már, a nemes vármegye jóvoltából, nem igen szabad építeni, pedig az ő kezük nyomán nem igen dőlt össze a ház.

ÜSTÖKÖS ŐSI HÁZ ZALAAPÁTIBAN. (453)
Nagyon előrugó üstökkel; az ablak mellett falból kinyúló talpgerendán áll egy fiu

LAKÓHÁZ VÖRSÖN. (454)

A tanult kőmíves is csak a nép gyermekei közül való; vérében a díszítés tudománya, de az építtető gazda meg is kívánja a cifraságot. A kőmíves ízlésébe persze rontóan vegyül a városi módi tucatja s így az újabb házakon meg is látszik ez a hiba. A 471. sz. képen például ott a rozmaringkoszorú, középen a tulipánnal, de az alsó széles szegélydísz már egész modern nemzetközi minta. Az oromfalakon (472–479) gazdagon váltakozik e vidéken a napsugaras dísz, karika, meander-vonal, forgó kerék, rozetta, a szív, a tulipán, a reneszánsz és a barokk számos formájával. Sok helyt az oromfal közepén van az évszám vagy az építtető nevének kezdőbetűje.

Ahol a német kőmívesek a saját ízlésükhöz átveszik a vidék magyar motivumait, ott egész föladat az egyes díszítések elemezése: a reneszánsz kacskaringói között ott a tulipán, a szív, a rózsa. A báttaszéki német kőmívesek Sárközben a csúcsíves és reneszánsz stílust

ÜSTÖKÖS ZSUPPOS HÁZ, OLDALT OSZLOPOKKAL. (455)

ŐSI HÁZ KESZTHELYEN. (456)

Borsodi nevű esztergályosé volt, lebontották.

KESZTHELYI HÁZ 1823-BÓL (ZÁRDA-UTCA). (457)

Jellegzetes három ablakkal.

ÜSTÖKÖS HÁZAK CSOKONYÁN. (478)

keverik magyar motivumokkal. A 478. sz. képünkön fent jobbra és a 479. sz. képunk alján lévő minták jó példák arra, hogy a tulipánt miként illesztik a klasszikus díszítés csúcsára.

Érdekes az is, hogy a népies díszítőre mint hat a környezet? Sárközben sok a gólya. A 479. sz. képen alul bal oldalt lévő díszen a kőmíves a reneszánsz griff vagy sárkány feje helyett gólyafejet alakít. Ilyen alakítást kettőt is láttunk; a gólya csőrét pirosra festik.

Mielőtt elhagynók a tűzfalat, mutassunk rá, hogy az eddig ismertetett oromfalak felső vonala sima lejtésü. Ez a legelterjedtebb, mert leggazdaságosabb. Némely helyt azonban a tűzfal peremére téglákat raknak lépcsőzetesen. Ez a *csipkés* tűzfal (480). Vannak a Dunántúl, ősi magyar helyeken is, barokkosan ívelt oromfalak szép számmal (483). Ezek építése persze többe kerül, az idő is hamarább kikezdi, több a javítási költség,

KESZTHELYI (MÁR LEBONTOTT) NÁDASHÁZ. (459)

A tető éppen a tuzfalig ér.

SZENNAI HÁZ. (459 *a*)

KESZTHELYI RÉGI NÁDASHÁZ. (460)

A tuzfal a tető elott nyulik fel

LAKÓHÁZ KŐRÖSHEGYEN. (461)

ahol tehát ilyen házakat látunk, ez nem jelent egyebet, csak azt, hogy ott nagyobb a vagyon, az építés idején több volt a mód.

Az oromfalakat vizsgálva, látjuk (487–491), hogy sok háznál vastag gerenda van a fal előtt le a földbe állítva s a ház csúcsában tartja a gerincet alkotó szelemengerendát. Ez a gerenda az *ágasfa*, az *ágas*, az *ollófa*.

Ma már ez mindjobban tünedezik és igen sok faluban teljesen hiányzik is. Mi az oka, hogy egyik tűzfal előtt van nagy ágas, a másik előtt nincsen? Ha jobban megfigyeljük, látjuk, hogy inkább a régi kezdetleges épületeknél alkalmazták, amelyeknek tetőzetét girbe-görbe fából rótták össze, anélkül, hogy a fákon faragtak, simítottak volna. Csak úgy hagyták hengeresen. A gerincről le, a falon nyugvó sárgerendához nyúlnak a szelemenek, a girbe-görbe fák. A tetőzet fáinak egyenetlenségei miatt, a szelemenek alsó részét nem ácsolhatják, nem csapolhatják a sárgerendához, — csak vesszővel vagy iszalag indájával

PAIZSSZEG (GÖCSEJ). (462)

LAKÓHÁZ KŐRÖSHEGYEN. (463)

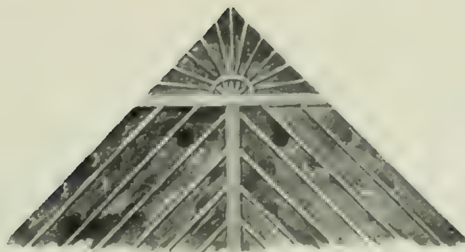

HÁZOROMZATOK A BALATON MELLÉKÉN. (464)
Jankó János dr. után.

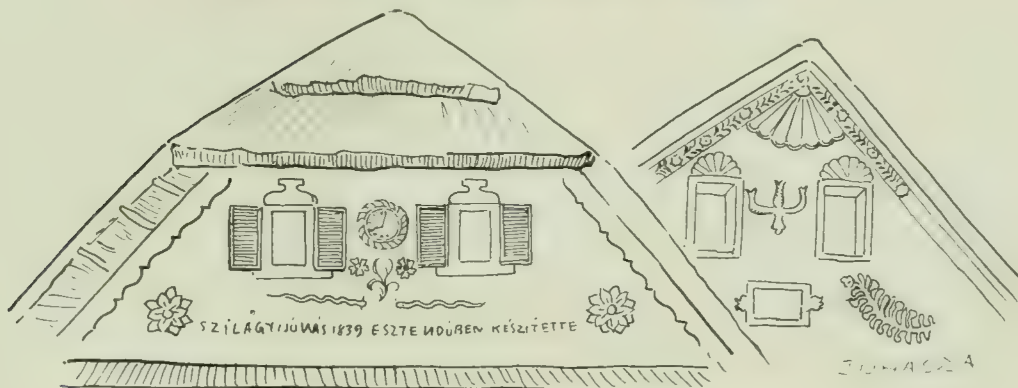
GÖDE JÓZSEF HÁZA 1813-BÓL. (XXXII. 1b.)

GÖCSEJI HÁZAK. (XXXIII. tb.)

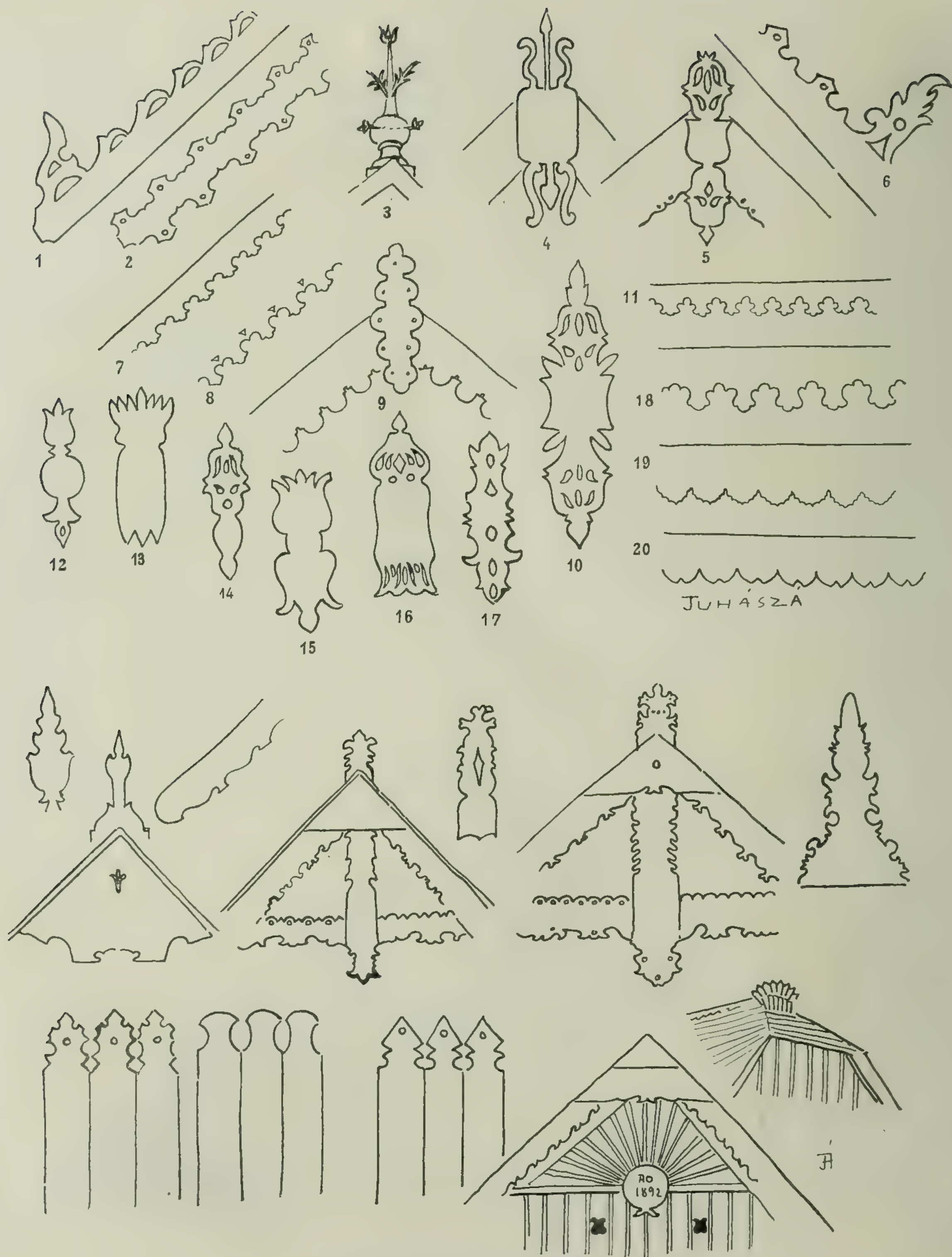
NAPSUGARASAN DÍSZÍTETT DESZKAOROM. PILISEN. (465)

DÍSZÍTETT OROMFALAK HIDVÉGEN ÉS CSEHIBEN. (466)

MAGYAR ISTVÁN HÁZA PILISEN. (467)
A legrégibb díszítési mód.

A HÁZ HOMLOKÁNAK DÍSZÍTÉSEI. (468)

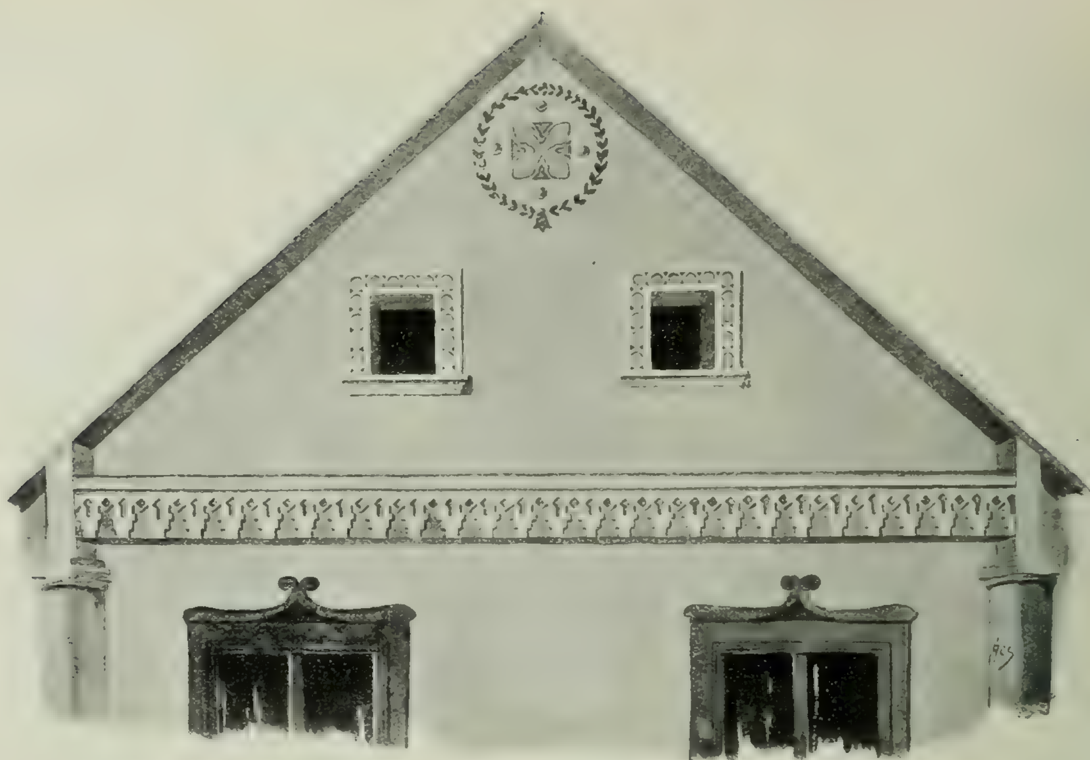
Szegélydeszkák és az ormon tetőcifrák. 1, 2, 5, 6 Lengyeltótiról; 3, 4, 7—11 Táskáról; 12—20 és alsók Öregbakról (Somogy).

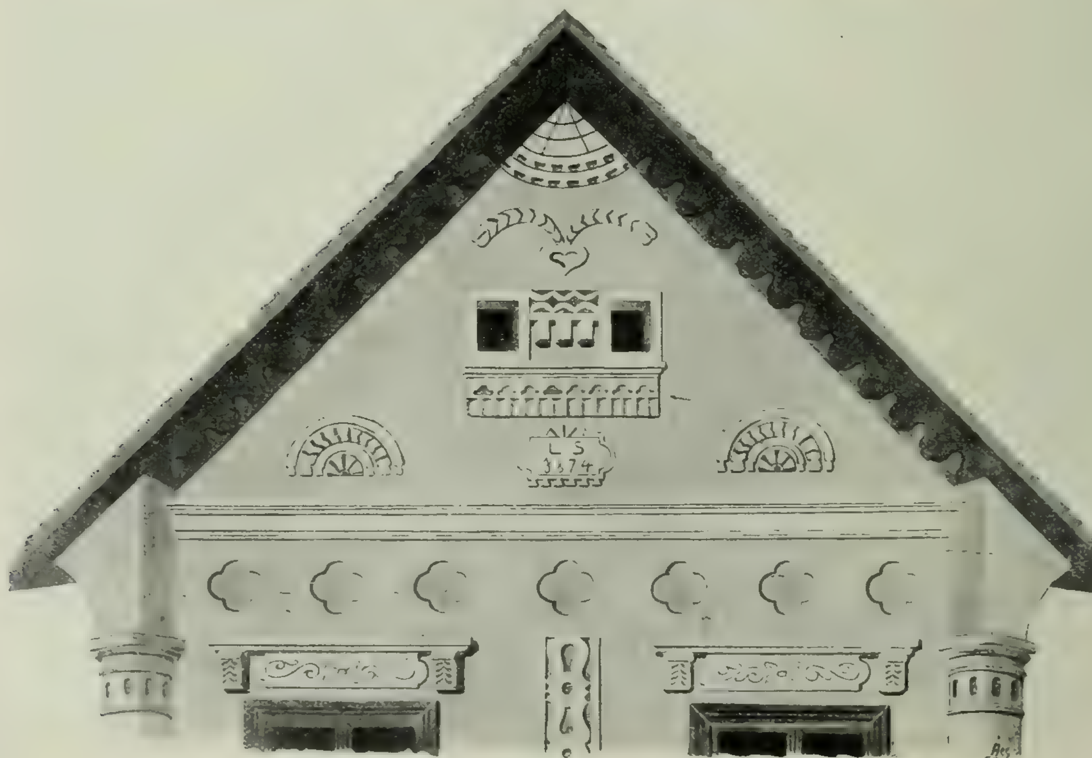
MAGYAR FALU VÁLTAKOZÓ OROMFALAKKAL. BALATONEDERICS. (469)

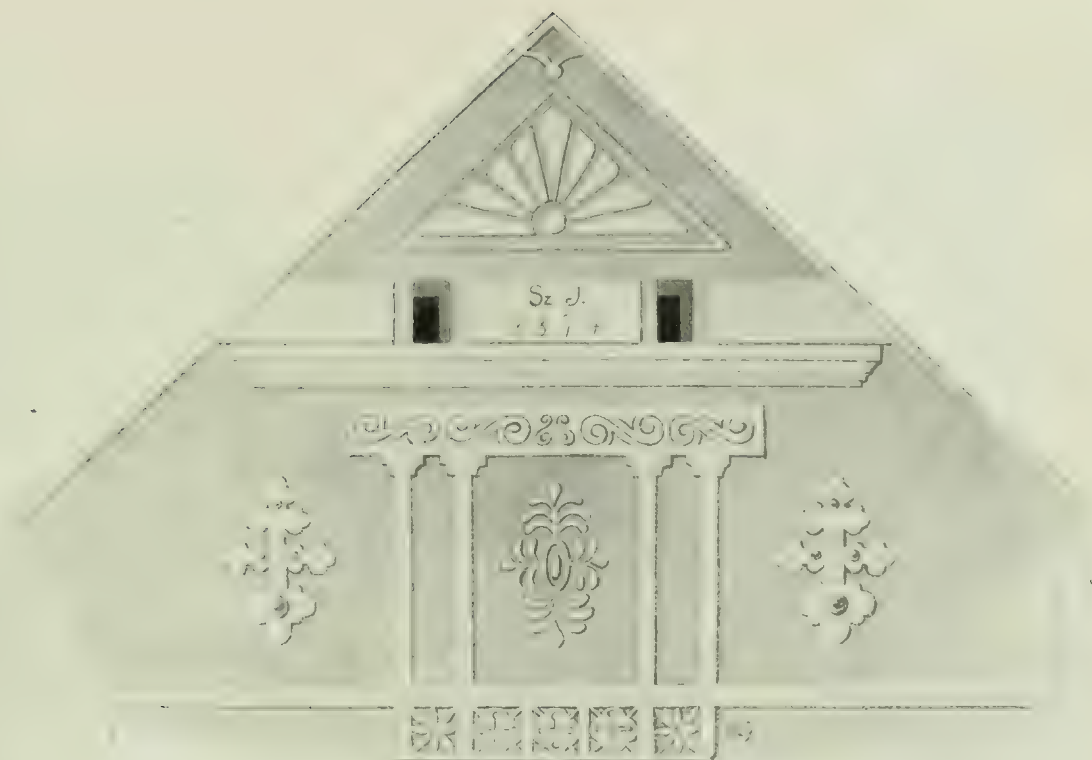
ÜSTÖKÖS HÁZ FOGYÓ ÜSTÖKKEL VÁRONGON (TOLNAMEGYE) (470)

OROMFAL DECSEN. (471)

OROMFAL ÖCSÉNYBEN. (472)

OROMFAL ÖCSÉNYBEN. (473)

AZ ÜSTÖKÖS FEDÉL CSÖKKENÉSE. (474)
Döbröközi háztípus.

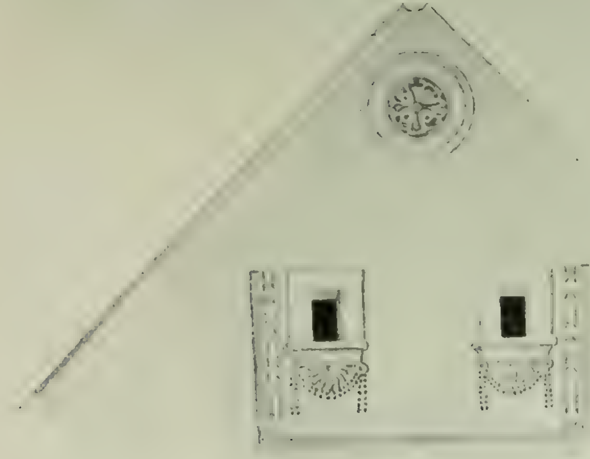
AZ ÜSTÖK ELFOGY. (475)
(TÖRÖKKOPPÁNY.)

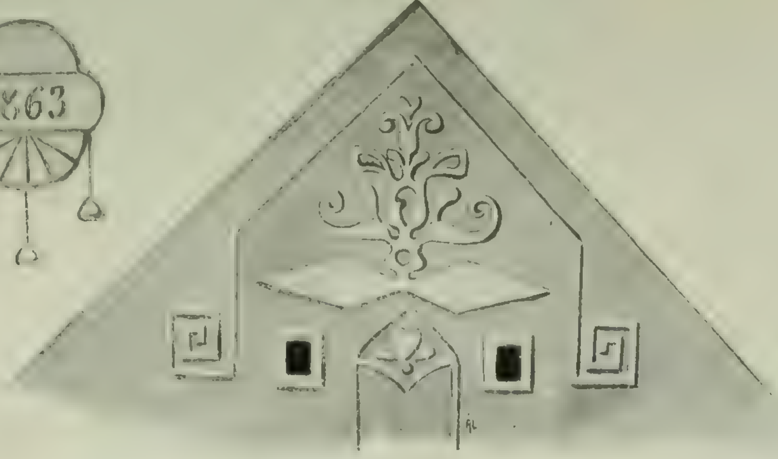
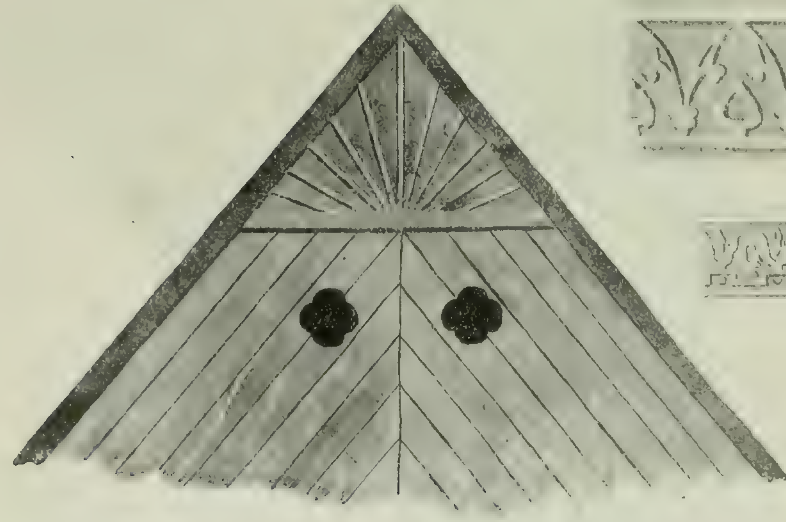

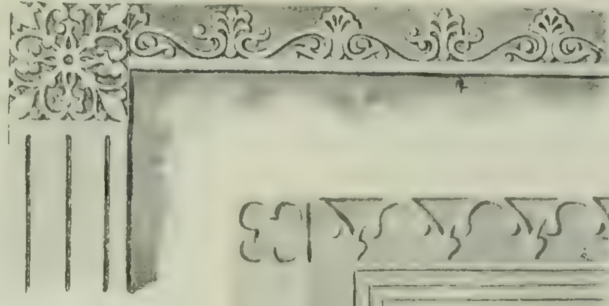
KOCSOLAI HÁZ. (476)
A tető átmegy nyeregtetőre

AZ ÜSTÖK UTOLSÓ NYOMA. (477)
KÓNYI HÁZ.

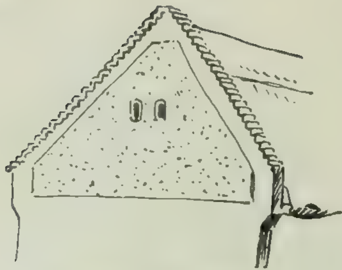

OROMFAL DÍSZÍTÉSEK DECSRŐL, PILISRŐL, ÖCSÉNYBŐL. (478)

OROMFALDÍSZÍTÉS ÖCSÉNYBŐL ÉS DECSRŐL. (479)

CSIPKÉS TŰZFAL. (480)

OROMFALAZAT KIMETSZÉSEKKEL DÍSZÍTVE (NOVA). (481)

kötözik le s egy-egy fa-szeget vernek melléje, hogy ne csússzék ide-oda. Azért kell tehát az az ágasfa, hogy az egész tetőt fenntartsa, a szelemenek le ne csússzanak, s az egész össze ne dűljön. Ahol a szelemeneket beácsolhatják, ágasfa nélkül megáll, formában marad a tető. Az ácsolás is csak a kiadásokat szaporította. A 494. sz. képünk Jankó János dr. könyvéből való. A rajznak az a hibája, hogy olyan egyenes fákat mutat, amiket össze is ácsolhattak volna, s így nem kellene az ágasfa. A rajznak még az is hibája, hogy a ház közepén nem mutat ágas fát, már pedig ilyen hosszú épület tetejét az első és a hátulsó ágasfák egymagukban nem bírnák meg. A középső ágat a falba szokták építeni, úgy, hogy csak a padláson látjuk a fölső részét. Egyébként a rajz mutatja az ágasfa szerepét. Az ágasfa mellett hiába keresünk az oromfalon díszítő népművészetet, csupán a sövényfonások különböző módja és alakzata érdemel figyelmet. Helyette, néha, az ágasfa külső lapjait díszítik.

Népművészet szempontjából fontos az eresz fejlődésének tanulmányozása is. A 489. sz. képünkön látjuk, hogy a háznak nincs eresze, mert a tető alját képező, a ház falán keresztbe fekvő *padlásgerendák* éppen csak olyan hosszúak, mint a padlás szélessége. Esőben nem állhatna oda az asszony, akinek a tréfa szerint csak annyi eszének kell lenni, hogy ha esik az eső, hát az eresz alá álljon . . . Sok háznál (492—496) azonban már széles ereszt látunk, mert a gerendákat *kieresztik* a falon innen (493) s így az eső nem verheti a falat, nem ver be az ajtóba, esőben is ott lehet üldögélni alatta. A gazdasági eszközöknek is jó helyük van az eresz alatt ; esőben is fölmehetnek az eresz alatt a padlásra. Az ereszнélküli ház is inkább a szegénység hajléka. Az ilyen épülethez nem kell drága padlásgerenda, míg az ereszes házhoz vastag keményfa-gerendák szükségesek, hogy jól megtarthassák a kiljebb ugró, nehezebb tetőt. A 493. sz. képünkön látjuk, hogy csak a ház hosszabbik részén van eresz. Akinek több pénze vagy fája volt, az a ház homlokzata fölé is csinált ereszt, így azután kétoldalt volt a háznak, embernek, s a házi holminak oltalma ; 496. sz. képünk az eresz igen szép ilyen példáját mutatja.

DÍSZÍTETT DESZKA-OROMFAL (SZENNA), ELÜL ÉS OLDALT OSZLOPOKKAL. (482)

VESZPRÉMI BAROKKOSAN ÍVELT TŰZFALU HÁZ A ROZMARING-UTCÁBAN. (483)

OROMFALDÍSZÍTÉSEK S HÁZAK SOMOGYBÓL ÉS ZALÁBÓL. (484)

1. Osztopán; 2. Táska; 3. Milej; 4. Zebeczke; 5, 6. Palfiszeg; 7. Tihany; 8. Vrászlo; az utolsó Osztopán

KAPOSVÁRI DÍSZÍTÉS. (485)

HÁZ ÁGASFÁVAL NAGYDOROGRÓL. (486)

KŐRÖSHEGYI HÁZ ÁGASFÁVAL. (487)

AZONEGY HÁZ DÖBRŐKÖZRŐL. (488)

A közepén ágasduc, mellette rézsutosan a lajtorja a padlásfeljárónál.

Az ereszeken a népművészetnek csak annyi a szerepe, hogy a kiálló gerendák fejét itt-ott megformázza.

Az ereszt sokszor még szélesebbre szeretik. Ehhez vagy nem elég hosszú vagy nem elég erős a gerenda. Ilyenkor azt ereszoszlopokkal (dúcokkal) alá kell támasztani s oszlopok tartják az ereszt (500). Egy-egy oszlopot itt-ott később is alátámasztanak, amikor az eresz már kezd megrokkani. Az ilyen oszlop tehát nem illik bele a fejlődés sorozatába (434, 502).

Ha oszlopsor (498) tartja a tetőt, ott a hosszú, keskeny terület: a *pitvar*, gádor, gáder, *pitar*, *tornác*, *ámbitus*, amint vidékenkint különféleként nevezik. A jobbmódú gazda utcára néző ablakai elé is oszlopokat állít (503—509) a tornác alá. Itt a vasárnapi kaszinó, ahol rokonokkal, szomszédokkal elbeszélgethetnek s nézik a járó-kelőket.

Az oszlopok felső része mellett, különösen az újabb épületeknél, díszes vágású, szép metszetű kötések vannak, szintén nagyon érdemesek a megfigyelésre.

A régi szép oszlopok is korhadnak, pusztulnak. Ujakat nem igen csinálnak. Ennek jó magyarázatát adta kaposmérői Bognár Péter. Az ügyes faragó embernek mutattuk: milyen szép cifra faoszlopok vannak Göcsejben! Mért nem faragnak errefelé is olyanokat?

— Örül az ember, ha fenyőfát kap.

— No, egy kis fácska még talán akadna?

— Hát, tekintetes uram, azokat az oszlopokat csak a régi jó világban lehetett az olcsó, erős tölgyfából kifaragni, amikor sok volt az erdő. Azt a fenyőfa stáflit, amit most veszünk a kaposvári fakereskedőnél, még ha meg is faragnám, hát nem birná meg az ereszt.

Igy pusztulnak ki a régi szép faoszlopok (512—513).

Ott, ahol sok a kő, a faoszlopot kőoszlopok, *kűlábak* helyettesítik.

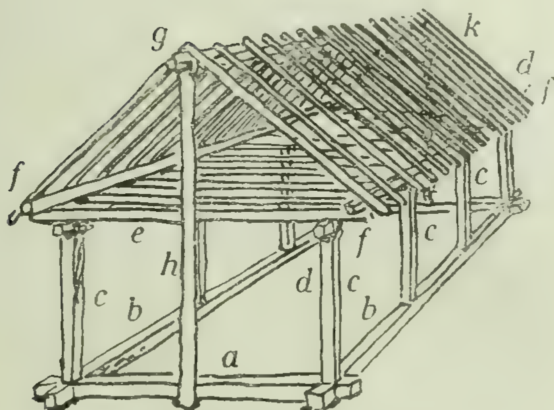
A kőoszlop magyarázata egyébként rendesen a nehezebb teher. Ahol a tűzfal nem fonás vagy sövény, hanem valami nehezebb anyag, ott az első oszlopnak

LAKÓHÁZ VÖRÖSBERÉNYBEN. (489)
Nincs eresz.

OLLÓSTETEJŰ HÁZ ÁGASFÁVAL TÖRÖKKOPPÁNYBÓL. (490)

A SÖVÉNYHÁZ VÁZA. (494)
a, *b* = talpgerendák; *c* = füles szegfa, álló gerenda, oldalfa és oldalgerenda; *d* = koszorúfa (a *d* betu fölött a füles ágai között a hosszu gerenda a hátulsó *d*-nel végzodik; *e* = koszorúgerenda ez is, de *fogerenda* a neve; *f* = sárgerenda (ezen nyugszanak beácsolatlanul a ragfák; *g* = szelemen; *h* = ágasfa; *k* = ragfa (szelemen, födélfa). — Jankó János dr. után.

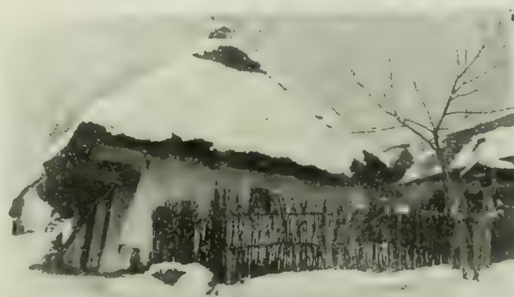
NAGYDOROGI HÁZTIPUS. (491)
«Ágasfával alátámasztott nyergestető, sörényvértelek» és elől egy ablak.

ERESZ NAGYDOROGBÓL. (492)

BONTÓFÉLBEN LEVŐ KESZTHELYI NÁDASHÁZ GERENDÁZATA. (495)

HOSSZUFALUI KANÁSZHÁZ SÖVÉNYFONÁSBÓL. (493)
Eresz a ház egyik oldalán.

ERESZ A HÁZ KÉT OLDALÁN. (496)
A ház nagy tölgyfatalpakon áll. Göcsej.

FARAGOTT FASZEGES «HÁZELEJE» VÁRALJÁN. (497)

ŐSI HÁZ KOMÁRVÁROSBAN (ZALA). (498)

Hasoványos kerítés. — Két ablak Szoba, konyha, kamara. — Faoszlopos tornác. — Üstökös tető. — Zsupfödés. — Az oromfal deszkázata kimetszésekkel díszítve.

ERESZES HALÁSZGUNYHÓ A DUNASZIGETEN. TOLNA. (499)

ERESZTTARTÓ OSZLOPOK; SZEKSZÁRDI PINCE. (500)

(510 511) mindenesetre rakottnak kell lennie. A tűzfal alatt elvonuló s kiugró gerenda olyan nagy terhet visel, hogy a faoszlop nem birná el. A bejárónál lévő fehér oszloppár a házat igen szépen díszíti. Odébb már a kiugró sárgerendák is megbirják az ereszt, legfölebb egy-két faoszlopot helyeznek alája. Ahol nem sajnálják az anyagot és munkát, ahol dúsabb a mód, kőből van a többi oszlop is. Az 523—531. sz. házakon ott a szép fehér oszlopsor. Azon a vidéken van is kő bőven; a kőoszlopot azért is szeretik, mert az

PAIZSSZEG (GÖCSEJ). (501)

Eresz. Eresztlartó, kieresztett padlásgerendák Kontyos tető; háromosztású ház, végében baromfiól

SZOBA, KONYHA, FAOSZLOPOK (LIPÓTFA). (502)

örökös, nem úgy, mint a fa. A kőoszlop négyszögű (516) vagy hengerded (518), alaprajza ritkán hosszúkás. Hatszögű vagy nyolcszögű oszlopokat nem láttunk. Az oszlopnak rendesen van talpa és feje (523), de bizony el is marad hol a talp, hol a fej. Vannak négyszögletes, vannak kerek oszlopok, gyűrűdíszítéssel. Az oszlopok leérnek a földig (516), vagy alattuk alacsonyabb (519, 527).

CSÖKÖLYI HÁZ (503)

Elül és oldalt faragott faoszlopokkal

SZENNAI HÁZ. (504)

Elül és oldalt faragott faoszlopokkal.

KOMÁRVÁROSI JELLEGZETES HÁZ ELÜL IS, OLDALT IS FAOSZLOPOKKAL. (505)

A LEGRÉGIBB HÁZ ZALAAPÁTIBAN. (506)

Faoszlopok ; szoba, konyha, kamara ; páhoki kökerítés. A kamara a ház elejénél szélesebb.

SZENNÁN: ELŐL ÉS OLDALT OSZLOPOK. (507)

KISÜSTÖKÖS HÁZ SZAKOLCÁN (SOMOGY). (508)
Egyetlen kőoszlop.

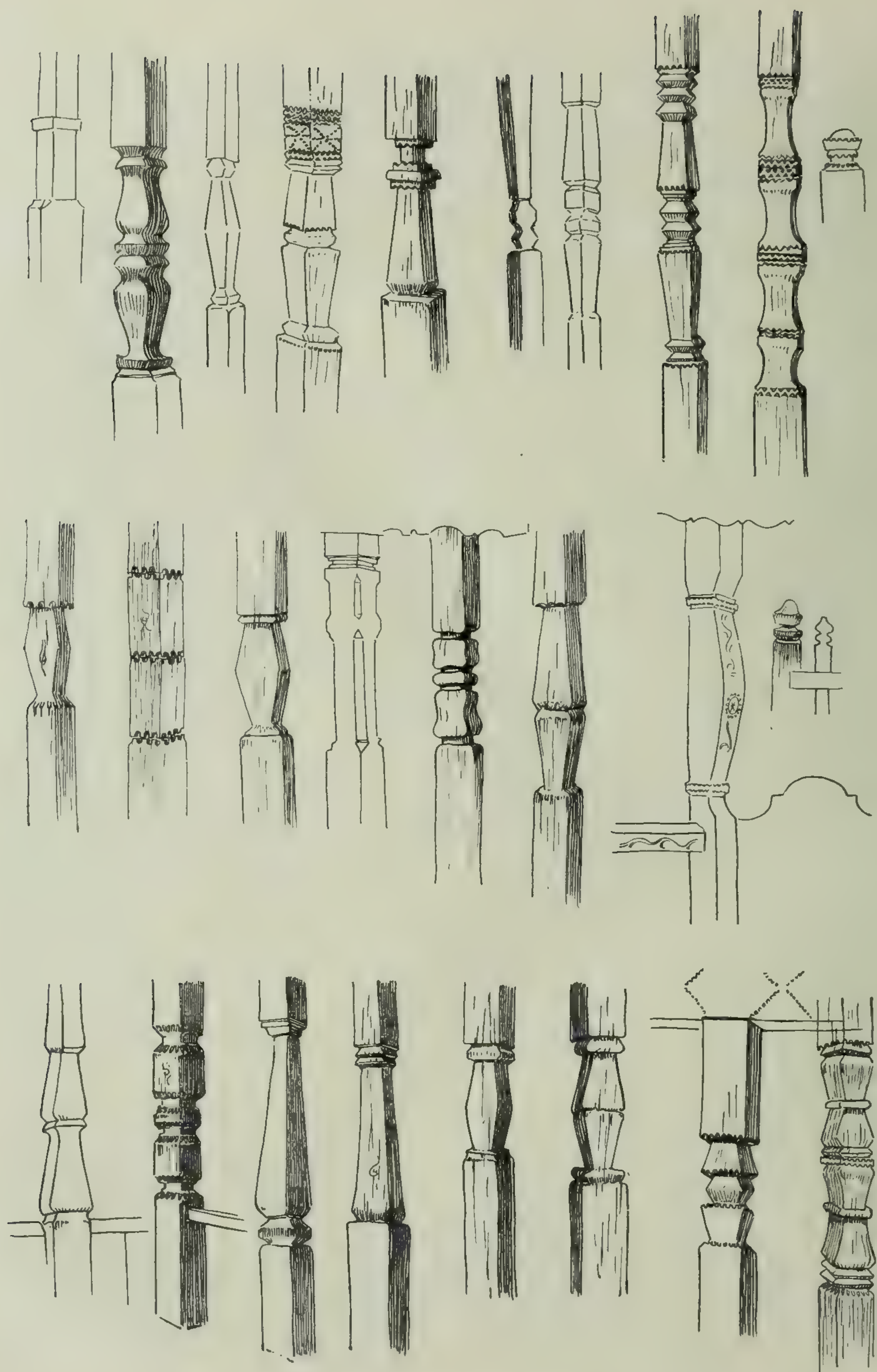
ŐSI HÁZ FAOSZLOPOS TORNÁCCAL BÓKAHÁZÁN (KESZTHELYI JÁRÁS). (509)
Szoba, konyha, kamara; utóbbi a ház elejénél szélesebb.

EGYETLEN KŐOSZLOP, DÖBRŐKÖZÖN. (510)

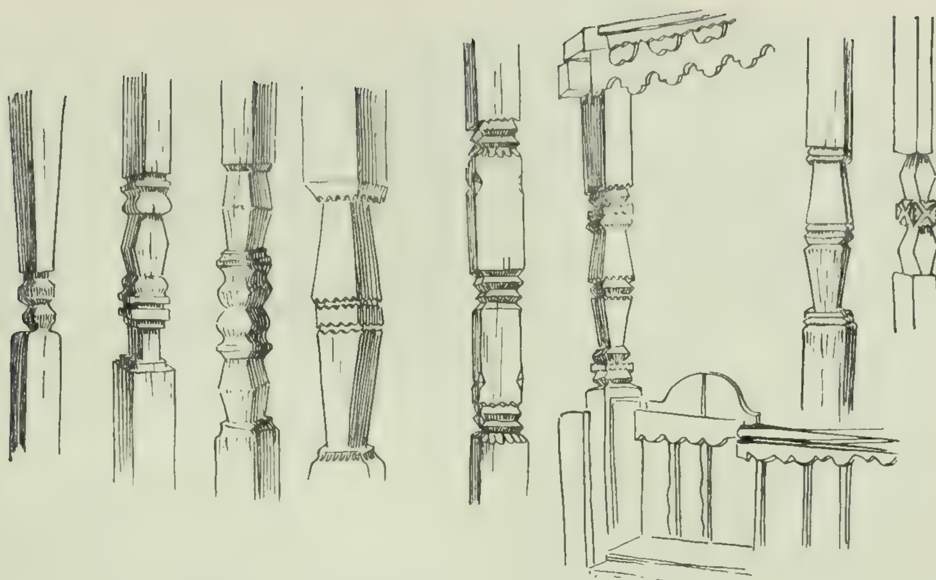
FELSŐIREGI HÁZ. (511)

TORNÁC-FAOSZLOPOK. (512)

FARKAS PÉTER HÁZA CSÖKÖLYÖN. (XXXIV. lb.)

TORNÁC-FAOSZLOPOK. (513)

magasabb (524) fal, kerítés, padka van, amely az ajtók előtt, a bejáróknál megszakad (535, 536). Az oszlopos tornác legmagasabb fejlődési fokát éri el, amikor fölül széles falazott bolthajtás köti össze az oszlopokat. A legtöbb ház olyan, hogy a tornácba az utca felől, bolthajtás alatt és az első oszlop között az oromfalnál van a bejárás (510); akárhány házon azonban a tornác eleje be van falazva (514, 519), s csak oldalt, az udvar felől juthatunk a házba.

Ritkább az olyan ház, melynek oromfala előtt is ott a kőoszlopos tornác. Ez még többe kerül! Ilyen háznak klasszikus példáját, a parasztépítkezésnek talán legnemesebb, legszebben kiképzett alakját az 537. sz. esztergályi ház mutatja. A haladás akként fejlesztette a pitvart, hogy az oszlopokat tartó fal mind magasabb lett, az oszlopok sűrűbbek, szélesebbek, a boltívek kiterjedettebbek lettek. Így a tornácon a szél, a hideg ellen több a védelem. Az emberek lassanként rájönnek, hogy a pitvar jóformán holt terület. Helyet foglal csak, hosszabb gerendát, oszlopokat kíván s még sem lakható. Miatta az udvarból a lakásba hatol a hideg. Nyáron ugyan künt alusznak a tornácon, de télen nem veszik hasznát. Ezért mindjobban beépítik, már csak egyetlen nagy nyilása marad (538—553). Végre a fejlettebb házaknál, a jómódú polgárok házánál eltűnik az egész pitvar. Ilyen házakban a konyhából léphetünk a szobába és kamarába, vagy az átjárható fallal kettéosztott konyhának első részéből. A még fejlődöttebb alaknál külön kis előszoba is van. A fejlődés az előszoba elé oszlopokon nyugvó nyeregtetőt, bejárót épít. Ilyen házról szinte mi is azt mernők állítani, hogy az izling és a jégverem bejárójának hatása alatt épült . . . (551—557).

TENGŐDI KŐOSZLOPOS HÁZ. (514)
Az oromfalnál nincs bejárás.

A ház külsején tovább keresvén népünk művészkedésének nyomait, azt

KŐOSZLOPOS ÖCSÉNYI HÁZ. (515)

látjuk, hogy a Dunántúl sok falujában az ablakok külsején kis fatáblák vannak (498, 507), amelyeket este behúznak, hogy védjék az ablakot hogy az utcanépe a szobába ne lásson. Az ablakok keretét s homlokzatát cifrára fűrészelik, az ablaktáblákat (558) szinesen befestik s virágokkal ékesítik azon a felén, amelyik nappal van kívül. A fehér házikókon ezek a színes, virágos ablaktáblák igen kedvesek.

Régi parasztházakon, az utca felől, legtöbbször csak egy ablak van (559). A szobának az udvar felé is rendesen van egy ablaka (462, 543. 565). Az utcai ablak soha sincs a középen ott, ahol ágasfa van, mert e miatt nem helyezhetik az ablakot a falközépre. Eszerint állapodott meg a parasztszobák berendezésének jellegzetessége is. Az asztal rendesen az utcafelőli sarokban áll, hogy az ablak rávilágíthasson az asztalra (566), világos helyen ehessék a család. A gazdának is szemmel

SZENTKIRÁLYSZABADJA (BALATONPART). (516)
Kőoszlopok, oromzatos nyeregtető, csipkés oromszegély

KŐOSZLOPOK. NYEREGTETŐ; KÜLÖNFÉLE KERÍTÉSEK. DECS. (517)

TALPAS ÉS FEJES HENGEROSZLOPOK. BONNYÁRÓL. (518)

ASZÓFŐI OSZLOPOS PITVAR. (519)

KETTŐSOSZLOP TENGŐDŐN. (520)

FÉZAFÁRÓL. (521)

NAGYDOROGI KÉMÉNYES HÁZ. A KŐOSZLOP ÍVESEN BEÉPÍTVE. (522)

MOCSOLÁDI UDVAR VIRÁGÁLLVÁNYNYAL. (523)

Az utolsó oszlopon innen választófal. Az azontúl lévő rész más ember tulajdona. Henger-oszlopok.

kell tartani az udvart, de egy ablak világossága nem is elég, ezért az udvarfelőli falra is vágnak ablakot. Az utcafelőli másik sarokban van az ágy, amely így sötétebb helyen áll. Az asztal mellett a sarokpad (566). Ez az úgynevezett sarkos berendezés. A szobának az ajtóval szemben lévő harmadik szögletében áll a kályha, amelyet kívülről fütik. A kályha ősalakját már csak kevés helyt találjuk. Az ősit a nép maga rakta, síma és fehérre meszelt volt az. Ma már vásárban veszik a *szemes* kályhát (567). A kályha *szemeit*, részeit, kockáit, otthon állítják össze. Az épületben figyeljük meg — a legősibb alakban vagyunk — hogy a szobának csak egy ajtója nyílik s az is egyenest az udvarra. Ennek az okát megtudjuk, ha bemegyünk a konyhába. Az ősikonyha Dunántúl: a *füstös konyha.* A szoba melletti falnál, a szoba kályhájának szája előtt egy téglányalakú emelvény áll. Ezen szabadon rakják meg a tüzet, oda állítják a fazekat, a háromlábra (kis vasállvány) teszik a pecsenyés lábast s főznek, sütnek még most is, mint ezer esztendő előtt. A tűzhelynek valósággal

FEJES TORNÁC-OSZLOPOK MILEJBEN, A PARÓKIÁN (GÖCSEJ). (524)

KÉTOSZTÁSU (SZOBA, KONYHA) ŐSI HÁZ ESZTERGÁLYON (KESZTHELYI JÁRÁS). (525)

BEDEGRŐL. (526)

OSZLOPOS TORNÁC TENGŐDRŐL. (527)

OSZLOPOS TORNÁC ESZTERGÁLYBÓL. A HAZ ALATT PINCEBEJÁRÁS. (528)

TENGŐDI HÁZ PITVARA. (529)

OSZLOPOS TORNÁC BAKONYBÉLEN. (530)

OSZLOPOS TORNÁCOK. (531)

prehisztorikusak az eszközei (568–570). A füst megtölti a konyhát, kidől az ajtón (574). A szegény asszony alig lát a konyhában, szeme könynyel van tele. Az adókivetés alapja is a kémény volt, — nagyon idegenkedtek tőle. Láttunk Gyenesdiáson egy kunyhót, négy lépés hosszú, három lépés széles volt s ott, abban a lyukban főzött nyolc gyermeknek az anya. Egy öreg tihanyi szerzetes beszélte nekünk: amikor Hunfalvy Pál Magyarország leírása végett Tihanyban járt, örömmel mondotta, hogy milyen örven-

ŐSI HÁZ ESZTERGÁLYON. (KESZTHELYI JÁRÁS). (532)
Fejes oszlopok, oszlopos pitar; szoba, konyha, kamara.

BOLTHAJTÁSOS TORNÁCOK, VESZPRÉMBŐL. (533)

detesen halad Keszthely, már több kéményes ház is van a városban! . . . Érdekes, hogy Keszthelyen a Balaton-utcában, tehát fejlődött helyen, adataink gyűjtésekor még volt egy füstös konyha; a Hajdu-utcában Vincze halászné még most is füstös konyhában főz. Sőt a keszthelyi Georgikonban, hazánk elsőnek alapított gazdasági iskolájának egykori épületében, az uradalmi cselédek, útunk idejében, szabad tűzhelyen főztek. Négy-öt család egy konyhában, egy tűzhelyen. Ezekután már megérthetjük, hogy a szobából miért nem vezet ajtó a konyhába s a konyhából miért nincs bejárás a kamarába? . . . Az egész épületet összejárná a füst.

ZALAAPÁTI JELLEGZETES HÁZ. (534)
Szoba, konyha, kamara. Kőkerítés

HATDEREKÚ ŐSI HÁZ NEMESBÜKKÖN. (535)
Félig zárt pitarral. Elűl nem lehet bejárni. Szoba, konyha, kamara, pajta, istálló

NEMESBÜKKI ŐSI TIPIKUS HÁZ. (536)
Elül be lehet járni; szoba, füstös konyha, kamara.

ŐSI HÁZ ESZTERGÁLYON JELLEGZETES TORNÁCCAL ELÜL S OLDALT. (537)

OSZLOPOS LAKÓHÁZ AKALIBAN. (538)

LAKÓHÁZ AKALIBAN. (539)

ŐSIHÁZ NEMESBÜKKÖN. (540)
A pitar záródni kezd.

Faluhelyen nem él meg a pék. Ezért minden házban van kemence. Ez nagyobb, négyszögletű, belül üres egyszerü építmény (568—570). Ebben tüzet raknak. Amikor forró a kemence, kihúzzák a parazsat s bevetik a kenyeret. Sok helyen a kemence teteje egyszersmind a tűzhely.

Nagyon érdekes kivétel az 572 alatti vörösberényi ház: künt a tornácban van a sütőkemence. Ez már törekvés a vasuti őrházak ama rendszere felé, mely a sütőkemencét az udvarra helyezi.

Népművészkedést a konyhai eszközök megfaragásában, a tűzhelyek, a kemencék változatainak megépítésében is kereshetünk.

A füstös konyhának nincs ablaka, mert az ajtónak amúgy is nyitva kell maradni a füst miatt. A konyhának másik faja a

HEDLI ISTVÁNNÉ RÉGI HÁZA ZALAAPÁTIBAN. (541)
Záródik a pitar.

ASZÓFŐ. (542)

nyitott kéményes konyha. A tűzhely fölött már ott a kémény, de a tűz még szabadon ég a tűzhelyen. A huzat a füstöt a kéményen kiviszi. Az ilyen házban csak zárt tűzhelyre nem jutott. A füstös konyha ajtaja rendszerint két félre nyilik s be lehet tenni az ajtó alsó felét, hogy a hideg ne érje az asszony lábát és a gyerek ne férjen a tűzhöz. Ezt a félajtót *cserénynek* nevezik. Némely konyhát fal választ kétfelé s a falon nincs ajtó, csak széles nagy bejárat. A külső részt a konyha pitvarának nevezik. A fal módosabb házakban, tele aggatva szép tarka tányérokkal. Ezeken a népies fazekas-ipar művészkedése! Az edények között sok értékes, régi darabot lelhetünk, amire az asszony azt mondja, «még az öreganyám anyjától maradt ránk.»

ŐSI NÁDASHÁZ GYENESDIÁSON. (543)
Nagyon záródik a pitar.

A PITAR MEG KEVESEBB NYOMA EGY ALSÓÖRSI HÁZON. (544)

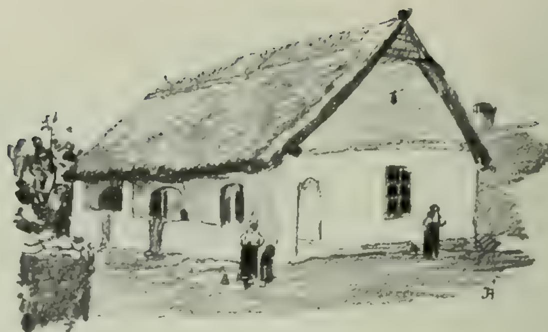
ŐSI NÁDASHAZ GYENESDIÁSON. (545)

BALATONEDERICSI NÁDASHÁZ. (546)
Jellegzetes az alacsonyan fekvő ablak

ZÁRTABB BOLTIVES PITARU LAKÓHÁZ AKALIBAN. (547)

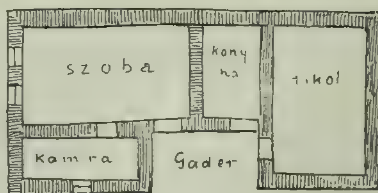

LAKÓHÁZ ALSÓÖRSÖN. (548)

A PITAR VÉGSŐ NYOMA EGY TIHANYI HÁZON. (549)

BOROS DÁNIELNÉ HÁZA S ALAPRAJZA. SZENTKIRÁLYSZABADJÁN. (550)

LAKÓHÁZ ÖRVÉNYESEN. (551)

A PITAR UTOLSÓ NYOMA EGY ÖRVÉNYESI HÁZON. (552)

A PITAR ELTÜNÉSE (SZENTKIRÁLYSZABADJA). (553)

A kamara legtöbbször egyszintben van a ház oldalával. Gyakran azonban a ház elejénél kiljebb került, mint a (506, 509, 575. alaprajz 5, 6) példánkon látjuk. Így több helyük marad a lisztes láda, krumpli, a kenyértartó, s néhány zsák elhelyezésére. A kamara számos holmija is dicséri a magyar ember fúró-faragó tudományát.

Gyerünk mármost a padlásra, a *pallásra*, a *héba*, a *héjba*.

Képeink mutatják, micsoda nyilásokon juthatunk fel oda a kis létrán. A padláson számos népművészeti ügyesség hentereg és pusztul. Ott rágja a szú a szép rokkákat.

LICKÓI ZARKA-KURJA (GÖCSEJ). (554)

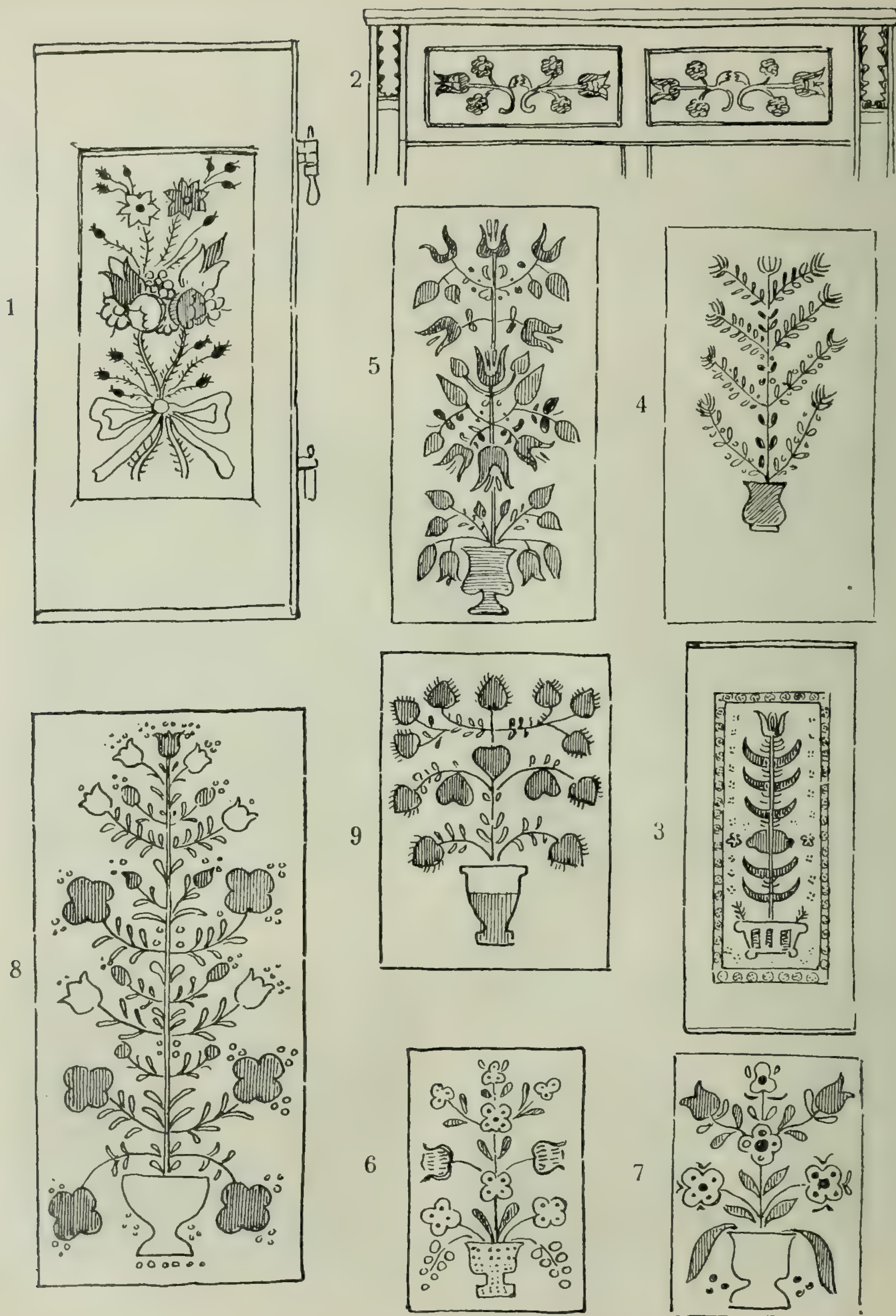
TORNÁC CSONKAHEGYHÁTON (GÖCSEJ). (555)

PITAROSHÁZ MILEJBEN (GÖCSEJ). (556)

TORNÁCOS PORTA BARABÁSSZEGEN (GÖCSEJ). (557)

SZINESEN FESTETT ABLAKTÁBLADISZÍTÉSEK. (558)

1. Mocsoládról; 2. Törökkoppányból: 3—9. Kónyról (az 5 alatti Ribi Lajos asztalos munkája.)

EGYABLAKOS JELLEGZETES HÁZAK TOLNÁRÓL. (559—564)

guzsalynyeleket, a díszített tilolókat. Ide dobják fel a kicifrázott mángorló lapickát, itt hever a régi világból megmaradt kályhaszem, amelyen szép díszítéseket fedezünk fel. A bab, a borsó nagy szalma- és vesszőfonásu szakajtókban áll a héjban . . .

Ezekután eligazodhatunk a házak 575 alatt bemutatott alaprajzain. Egész útunk folyamán azt látjuk, hogy az egyszerű, népies, tehát a számosabb házak alaprajza csudálatosan egyező. Ez természetes is, hiszen a magyar parasztnak többé-kevésbé mindenütt egyformák az igényei, régente egyenlőbbek voltak a közgazdasági viszonyok is; a kezdetleges állapotok tehát egymáshoz hasonló házakat teremthettek meg, amit úgy az ezredéves kiállítás faluja, mint a mi képeink sokasága meglepően igazol.

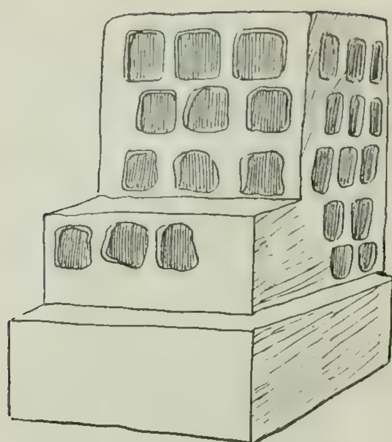
Miután a házat is átkutattuk, tekintsünk szét a telken. Vizsgáljuk a melléképületeket, az istállót, a pajtát, a félszert, a hidast, a baromfiólat, a krumplisvermet. Ezt mind maga

EGY ABLAK AZ UTCA FELÉ S EGY AZ UDVARRA, RÓZSASZEGEN. (565)

A KÉT ABLAK RÁVILÁGÍT AZ ASZTALRA. RÓZSASZEGEN. (566)

NÉPIES KÁLYHA. (567)

NYITOTT TŰZHELY ÉS KEMENCE. (568)
Alul a kemence befedett szája, ahol a kenyeret vetik be.

TŰZHELY ÉS KEMENCE TÁSKÁRÓL. (569)

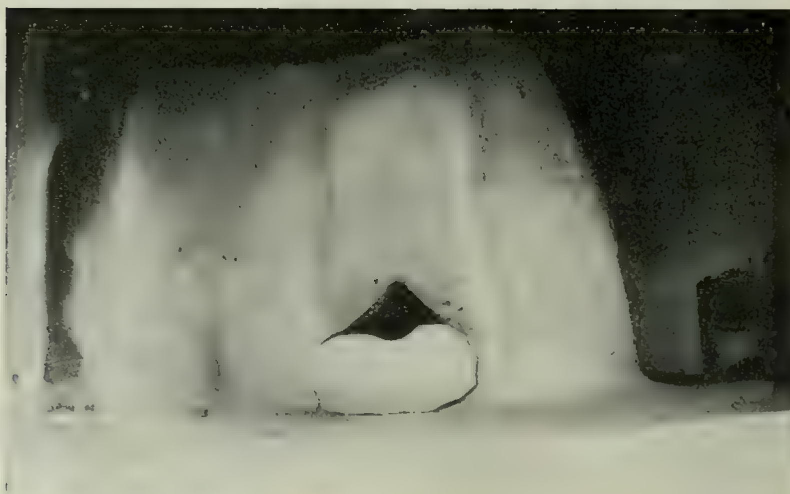

RÉGI KONYHA. (570)
Nyitott tűzhely és kemence Mocsoládon.

tervezi, építi, rójja és díszíti a magyar nép. A finomkodó városi ember orrát fintorítja a hidas láttára, de azok, akik a népies építkezés elemeit, a nép leleményességének megnyílvánulását, az ősi kultura megmaradt nyomait kutatják, azok a melléképületet is szeretettel veszik szemügyre, mert az emberi lakóhelyek ősi formáit, anyagait, kezdetlegességeit éppen a melléképületek hívebben megőrzik.

Nézzük meg először alaprajzainkat, mi minden van egy magyar kisgazda telkén (575—582), mint helyezkednek el az egyes épületek?

Az első melléképület az istálló. Egyik helyt a lakás végébe (580) építik, másütt a telek más részére (576). Mi nem mernőnk a két különbséget magyar és felnémet típusra osztályozni. Azt tapasztaltuk, ahol kisebb a telek, tehát az istálló a takarmánylerakásának, a fának, a trágyadombnak útjában lenne, ahol akadályozná a szekerek fordulását a melléképület, ott a ház végében van az istálló. Legtöbb esetben azért építik az istállót külön, mert hiszen még a paraszt ember sem nézheti jó szemmel, ha a tehenek az ajtaja elé piszkítanak, ha az istálló miatt a lakása is megtelik léggyel.

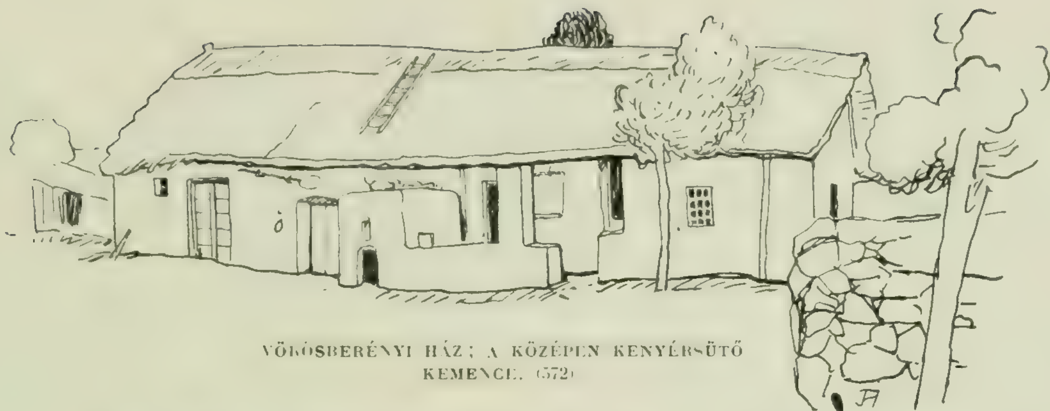

KENYÉRSÜTŐ BANYAKEMENCE A KONYHÁBAN (ZALASZÁNTÓ). (571)
Ilyenek a banyakályhák is, csak magasabbak és kívülről fűtik.

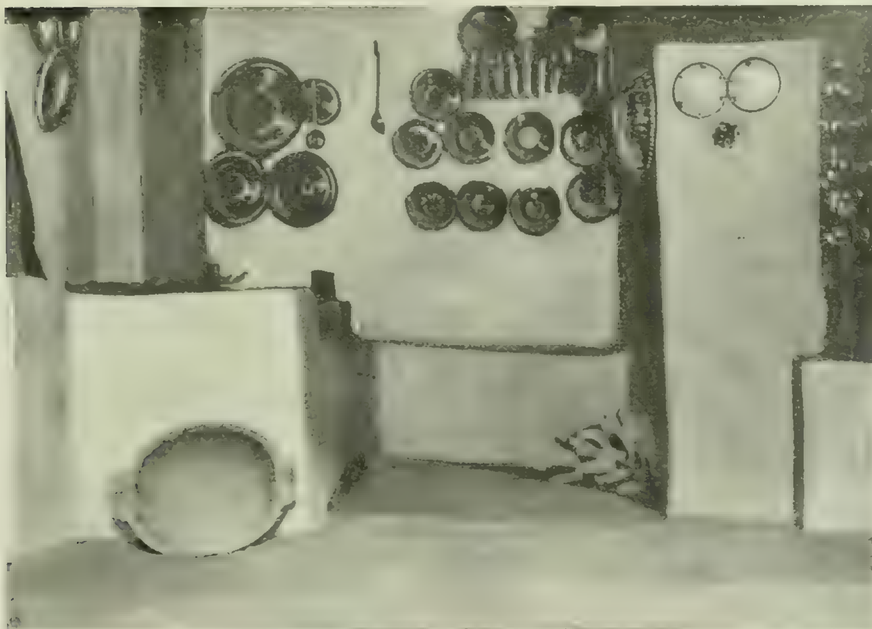
A tehénhulladék roszszagú «az Apenninektől az alsószász, fríz és keleti germán építőstíl» határáig, sőt «az északi szláv világban» is. Az istálló külön építése

KIS FARKAS PÉTERÉK SZOBÁJA CSÖKÖLYÖN. (XXXV. 1b).

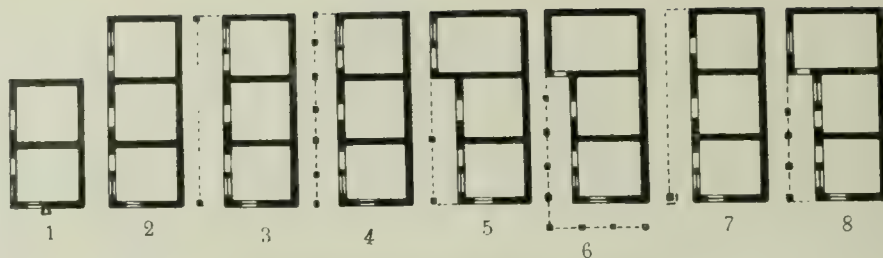
VÖRÖSBERÉNYI HÁZ; A KÖZÉPEN KENYÉRSÜTŐ KEMENCE. (572)

FÜSTÖS KONYHA TŰZHELYE DECSEN. (573)

SZOBA, FÜSTÖS KONYHA, KAMARA, A BOGLYA ELŐTT ISTÁLLÓ. RÓZSASZEGEN (GÖCSEJ). (574)
Kontyos zsupposfedél, átmeneti farazatos alak.

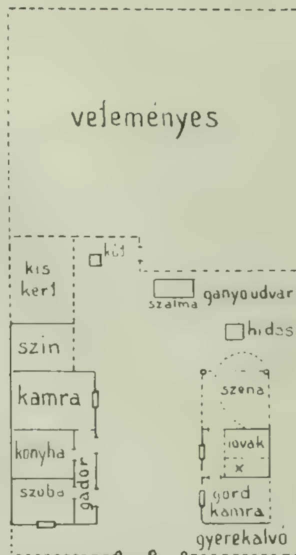

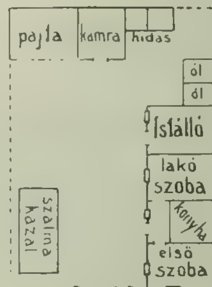
EGYSZERŰBB HÁZAK ALAPRAJZAI. (575)

A CSÖKÖLYI HÁZ ÉS TELEK ALAPRAJZA. (576)

Fenn baloldalt a lakóház, jobbra ól. Lent kisház (nyári hálószoba, kamara) oldalt pajta, kocsiszín, istálló, baromfiól, kút.

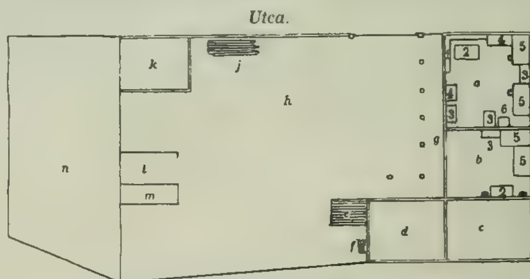
BADACSONYTOMAJI TELEK. SZIGLIGETI TELEK. (577)

A ZEBECKEI (GÖCSEJ) MAGYAR HÁZ ÉS TELEK ALAPRAJZA. (578)

Fent balról jobbra: kis kert, tornác, szoba, konyha, gazdasági kamara. A szoba és konyha előtt tornác, ezen innen a szoba előtt a kamara. Jobbra, középen, kocsiszín. Alant, balról jobbra, hidas, marhaistálló, lóistálló. (Négyszögű beépítés.)

Utca.

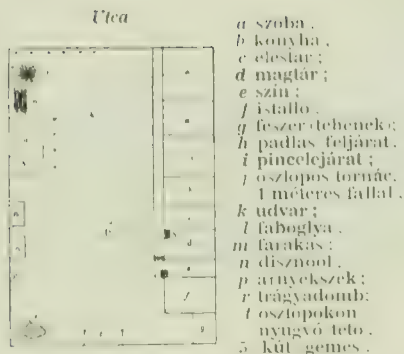

SZEGÉNY EMBER TELKE DECSEN. (579)

a «nagy ház» szoba; *b* «kis ház»; *c* kamara; *d* konyha; *e* pince; *f* padlás feljárat; *g* nyitott tornác (oszlopon nyugvó); *h* udvar; *j* farakás; *k* istálló; *l* félszer; *m* disznóól; *n* kert; 1. pad; 2. asztal; 3. tulipántos láda; 4. kaszni; 5. ágy; 6. kályha.

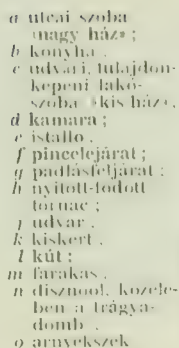
Jankó János dr. rajzai után.

tehát a józan ész dolga. Bízvást elhagyhatjuk tehát Jankó János dr.-nak ezt a tételét: «*kétségtelen*, hogy hazánk egész átvizsgált területén a telekberendezés teljesen felnémet típusu». Lám, balatoni monográfiájában maga Jankó dr. írja az 577. rajzáról: «A hely szűkével legtöbbet a szigligeti ember küzd. Legtöbb kénytelen körülépíteni az udvart, amit balatoni ember nem szívesen tesz meg, de hátha kevés a hely, úgy kell azt kihasználni, ahogy lehet. A rajzon a lakóházhoz van hozzáépítve az istálló, ha a pajtát

a szoba ,
b konyha ,
c eléstár ;
d magtár ;
e szin ;
f istálló ,
g fészer (tehenek) ;
h padlás feljárat ,
i pincelejárat ;
j oszlopos tornác, 1 méteres fallal ,
k udvar ;
l faboglya ,
m farakás ;
n disznoól ,
p árnyékszék ;
r trágyadomb ;
t oszlopokon nyugvó tető ,
5 kút gémes .

VARGA JÁNOS JÓMÓDU DECSI GAZDA TELKÉNEK BERENDEZÉSE. (580)

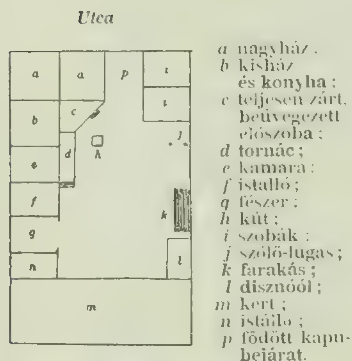

a utcai szoba «nagy ház» ;
b konyha ,
c udvari, tulajdonképeni lakószoba «kis ház» ,
d kamara ;
e istálló ,
f pincelejárat ;
g padlásfeljárat ;
h nyitott-fedett tornác ;
j udvar ,
k kiskert ,
l kút ;
m farakás ,
n disznoól, közelében a trágyadomb ,
o árnyékszék

A ház köröskörül kőfallal.
1 ágy ,
2 szekrény szőttesekkel ;
3 sublat ,
4. pad ;
5. asztal ;
6. tulipántos láda ;
7 kemence ,
8 szabad tüzhely
9 tálas ;
10 szunyoghálós ágy ;
11 tüzhely ;
12 nyugvóhely divanyt pótol

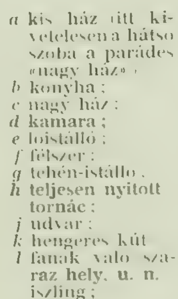
PÖRNYE SÁNDOR TELKE DECSEN. (581)

A telek hossza 28 m. szélessége 25 ½ m

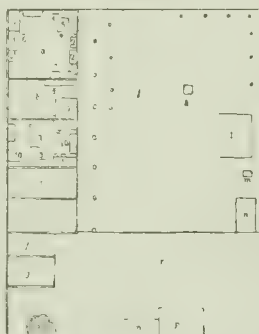

a nagyház ,
b kisház és konyha ;
c teljesen zárt, beüvegezett előszoba ;
d tornác ;
e kamara ;
f istálló ;
g fészer ;
h kút ;
i szobák ;
j szőlő-lugas ;
k farakás ;
l disznóól ;
m kert ;
n istálló ;
p födött kapubejárat.

BÉRÁRDI SZÉKI ISTVÁN JOMÓDU GAZDA TELKE ÖCSÉNYBEN. (582)

a kis ház (itt kivételesen a hátsó szoba a parádés «nagy ház»)
b konyha ;
c nagy ház ;
d kamara ;
e lóistálló ;
f félszer ;
g tehén-istálló ,
h teljesen nyitott tornác ;
j udvar ;
k hengeres kút
l fának való száraz hely, u. n. iszling ;

m árnyékszék ;
n disznóól ;
p kocsiszin ;
r az udvar elválasztott része ;
s trágyadomb ;

1. ágy ;
2. tulipántos láda ;
3. sublat ;
4. pad ;
5. asztal ;
6 bölcső ;
7. tűzhely ;
8. szabad tűzhely ;
9. kemence ;
10 szekrény ;

KÖNCZÖL JÁNOS TELKE ÖCSÉNYBEN. (583)

Jankó János dr rajzai után.

VÖRÖSBERÉNYI GAZDA TELKE. (584)

A RÉTSARKI PUSZTA RÉVFÜLÖPÖN (BALATONPART). (385)

ISTÁLLÓ KUSTÁNSZEGEN. (386)

HÁZVÉGE ÉS LÁBASPAJTA BAGOLASÁNCON, NAGYKANIZSA MELLETT. (387)

a lakóházzal szemben építik fel, udvarában annyi hely nem marad, hogy szekerével megfordulhasson».

A széna a pajtában áll (587), már akinek van, a szalma: kazalban szabadon. A pajta tűzbiztonsági okokból épült külön. Egyébként is a sok széna magasabb épületet kíván. Szerkezetileg tehát nem róhatják egybe a lakóházzal. A nagy pajta pedig nem lenne szép a kis ház mellett. A hidasok, ólak (592, 598 602) sok helyt náddal, zsuppal vannak födve s ilyenkor megannyi kis ház valamennyi. Ezek télen jobban megvédik az állatot. A hidas padlásán (598) apróbb szerszámot tartanak, vagy ott a tyúkok helye (602). A lúd és a réce a kis létrán nem tud felmenni, nyári melegben nem is pihenne a sok állat együtt, ezért külön ól jár nekik. A kocsiszín, a *fészer* (588)

FÉSZER BOGYISZLÓN. (588)

GÖCSEJI KÁSTUK. (589)

1., 5. Milejből; 2., 6. Kustánszegről; 3., 4. Barabásszegről. (Gönczi Ferenc után.)

KASZA JÁNOSÉK UDVARA TESENFÁN. (590)

nyitott, kezdetleges épület. Négy lábra tetőt készítenek, legtöbbször a ház végében, (604), a hol a ház maga is ád hozzá így egy falat. A kisebb, nádból, kukoricaszárból összerótt épület neve *iszling* (603, 605). Szegényebb ember kazalból is hevenyész (428) védő helyet.

Itt említjük meg, hogy Göcsejben, — ahová mindjárt visszatérünk, — az udvaroknak igen érdekes különlegessége a *kástél* vagy *kástu* (589). Ezek gondosan megkészített, az udvar közepén álló melléképületek, amelyek házaknak is beválnának. A kástu: a magtár, éléskamara, tyúkól és kis fészer egyesítése. Legtöbbször összerótt gerendákból, emeletesen

SOMOGYVISONTÁRÓL. (591)

készült. Meredek falépcsőn megyünk az emelet pitvarába. A háziasszony hozza a kulcsokat, kinyitogatja a kettős zárakat. Forgatással húz ki elébb egy hosszú csavart, amely belül az ajtón lévő vas *sujtót* fogja; felszabadult a kilincsben lévő tolózár s most már a rendes

KÜLÖMBÖZŐ ÓLAK. (592)

1—3. zsuppfödeles disznóól; 4. tikól Táskaról; 5—7. disznóól Döbrétéről; 8—10 tikólak; 11. disznóól Jákóról

kulcscsal kinyitja az ajtót. Ide ugyan nem jut be egykönnyen gonosz ember! A padlón búza, rozs, gesztenye, a pócon pálinka, az oldalakon háj, szőlő. Odébb a hámszerszámok. Itt lógnak a lenn lévő hidas egykori lakói, most már füstölt hús alakjában. Minden dunántúli ember hizlal néhány disznót, melyek jóformán egész éven át táplálják zsírral, szalonnával, füstölt hússal a családot. Nem is él meg falun a mészáros. Felettünk van a

GAZDASÁGI ÉPÜLET KISKANIZSÁN. (593)

BUZAASZTAG ÉS SZALMAKAZAL, ZSELICKISLAK. (594)

VÁLYOGSZÁRITÓ. (595)
Bagolasánon, Nagykanizsa mellett.

DÖBRÖKÖZI CSUPOS SÖVÉNY-
FONÁSU HIDAS. (596)

A KESZTHELYI TÉGLAVETŐK HÁZA; ELŐTTE RÉPAVEREM. (597)

GYENESDIÁSI UDVAR. (598)

Disznoól, rátámasztva a szénvonó és pemet, köszörűkő, tyúkborító, faragószék, borona a fához támasztva, grábla, favella, a lakóház ajtaja mellett a lyukasfa; régi szőlőprés maradványa.

HIDASOK BAKONYBÉLBŐL ÉS KAPOSVÁRRÓL. (599–602)

FÉSZER ZALAAPÁTIBAN. (603)

ISTÁLLÓ, MELLETTE FÉSZER. ELŐTTE VONÓSZÉKEN FARAG A GAZDA (GYENESDIÁS). (604)

JELLEGZETES HÁZVÉGI FÉSZER GYENESDIÁSON. (605)

KUTAK ÉS HÁGCSUK GÖCSEJBŐL. (606)

1. Döbréte, 2. Kadarkut, 3. Szilvágy, 4. Szentpéterföld, 5. Kerkaszentmihály, 6. Páka, 7. Pórszombat, 8. Zebecke, 9 Kányavár, 10. Oroklán, 11. Csehi, 12 Gutorföld, 13. Lipke, 14–15. Lasztonyaihegy, 16. Bakihegy, 17. Barabásszeg, 18. Bak, 19. Mikefa, 20. Pusztamagyarod.
(Gönczi Ferenc után A Magyar Nemzeti Muzeum Néprajzi Osztályának Értesítőjéből.)

padlás, a *kastél-hél*. Ott inkább gyümölcsöt tartanak. A kastél három részből áll : kamara, kastél, hél egymás fölött. Az egész épület boronaalkotmány. Ablak nincs rajta, legfölebb kis szelelőlyuk. Sokáig úgysincs benne az embernek dolga. Arra az időre az ajtó kinyitása is elegendő. Nagy gonddal díszíti a gazda és az ács is.

Sok udvarban látunk egy kis vízzel telt gödröt : récék, ludak itatására, közel a kuthoz. Nagyon természetes, hogy a bejárt nagy területen a kutaknak is nagy változata van. Ott, ahol mélyen a víz, utcai közös kutakból merik. Különben sem költhet minden gazda kutra. Göcsejben az ilyen közkutakon kézzel hajtható négy csiga is van (606. sz. 1.),

hogy egyszerre többen is húzhassanak a kötélen lógó vödörrel. A négy nagy csigán kívül, alább, még négy kisebb csiga is van, amelyek a köteleket vezetik. A közös kut környéke az asszonyok trécselőhelye. Erdős vidékeken legősibb a *bodonkút*, melynek kávája kivájt fatörzs (606. sz. 4, 6–8). Ahol drága a tégla, a kő: ott a kut belsejét is fatörzszsel bélelték. Ma persze a fa drágább. Hogy a régi formák miként élnek a modern dolgokban tovább, azt jól mutatja a nagy cementhenger, amely a bodon helyébe lép. Ott, ahol nem mély a kut, vízmerő horoggal, kampóval (607, 608) buktatják le a vödröt. Az is ősi vízmerő szerszám. A gémes kut különösen az *itatóknál* (609), az út mellett, csárdák udvarán fordul elő. Zalában nagyon gyakori a kőből faragott kutkáva (610). A Balaton fejétől Badacsonyig piros a szántóföld, mert a kő

A KAMPÓ ÉS VÖDÖR. (607)
(Keszthelyi határ.)

ITATÓ A KESZTHELYI HATÁRBAN. A LEÁNYKA KEZÉBEN A KAMPÓ. (608)

is piros a vastartalomtól. Badacsony körül a vakolatlan épületek feketék, mert ezen a vidéken a kőzet bazalt. Keszthely felé a homokkő fehér. Városokban a kutkáva már deszka, a vödör pléhből van. Az erős tölgyfapallókból összeácsolt kútkáva pusztul. Régente pedig még a kut nyílását is azokkal fedték be, mert kisebb volt a káva (613.), mint a kut átmérője. A lapos kőben gazdag vidékeken persze nem költenek kávára, összerakják kövekből, sokszor közveszélyesen alacsonyra (612, 614). A vármegyék a kutakat is egységesitik; elrendelték, hogy a káváknak legalább is egy méter magasnak kell lenniök, mert sok ember beléбukott az alacsony kávájú kutakba (611).

ITATÓ A SZEKSZÁRDI HATÁRBAN. (609)

KŐKÁVÁS ÁGASKUT SZEPEZDEN (BALATONPART). (610)

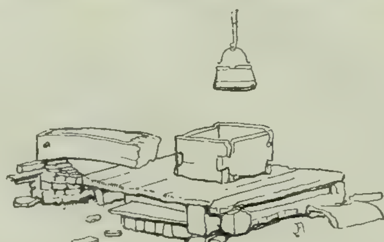

GÉMESKUT A BALATONPARTON. (611)

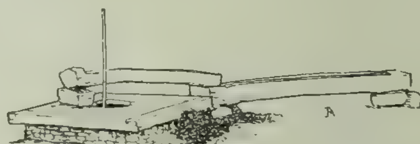
A kutak mellett rendesen ott a hosszú vályú (614), amit egy szál fatörzsből faragtak. Ma már ezt is a cementvályú váltja fel, még kisebb helyeken is szaporodnak már a cementvályúk.

KUT SÁMODRÓL. (612)

KUTKÁVA KEMÉNY FÁBÓL (MOCSOLÁD). (613)

ITATÓ A ZSELICKISLAKI ÚTSZÉLEN. (614)

Azt mondják a régészek, hogy őstelepek után csak ott nyomozzunk, ahol víz is van, mert ott ember nem lakott, ahol nem volt vize. Találunk azonban sok helységet, különösen hegyközségeket, ahol nincs kut. Sok helyt, ha van is kut, nyáron kiszárad. Felsőrajk népe ilyenkor a szomszéd faluba jár vízért. A Keszthely melletti Cserszegtomaj

KEREKES KUT ÉS VÁLYU. (615)
Szekszárdi határ.

MEZEI ITATÓ, KEREKES KUT. (616)
Szekszárdi határ.

hegyközségnek talán egy-két házánál van kut s a lakosság félóra járásnyira is elfárad vízért szekérrel, lajtokkal; a nagy melegben egy helyen vizet kértünk, azt mondották örömmel, hogy most éppen friss víz van — két napja hozták. Egyszerre hozzák meg az egész hétre való vizet. Göcsejben hatvan méterig is le kell ásni, míg kerül víz. Az ilyen helyeken feltűnik, hogy minden udvaron van egy kis tó, a *tóka*. Ebben fogják föl az esővizet, hólevet, amíg tart benne, itt iszik a szegény állat; mosásra, mosogatásra is onnan merítenek. Sok kis gyermek fulladt ezekbe a tókákba, míg a hatóság elrendelte bekerítésüket.

FÖDELES KUT BARABÁSSZEGEN (GÖCSEJ). (617)

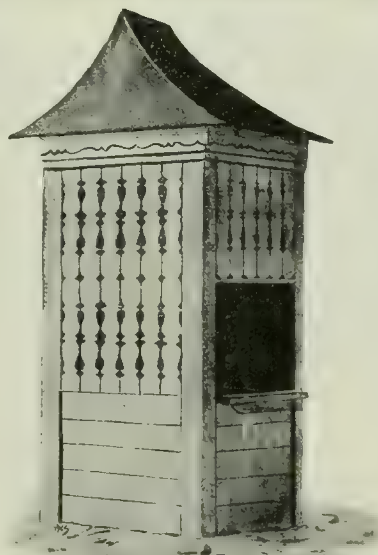

UTCAI KEREKES KUT SZEKSZÁRDON. (618)

LAKÓHÁZ ÖRVÉNYESEN. (620)

Alaprajza 625 alatt az 1 számu
Jankó János dr. szerint német ház.

TÓTH MIHÁLY MAGAFARAGTA KUTHÁZA
A TOLNAI NYÉKEN. (619)

KESZTHELYI ŐSI HÁZAK A KÉSES UTCÁBAN. (621)

A mély kutak kerekesek, hengeresek, csöbrösek, mert kézzel kevés vizet lehetne felhúzni, különösen az állatnak. Az ilyen kutak fölé egész házikót (617–619) építenek, mert esőben, melegben jó védelmet nyújt a tető. Igy magyarázzuk a népies építkezés formáit. Semmi köze az ilyesmihez a felnémetségnek!

A HAJMÁSKÉRI FŐUTCA. VESZPRÉM MEGYE. (622)
(Változatos oromfalak.)

Nagy baj az, ha ilyen helyen belé esik a vödör a kútba, mert a vasmacska nem sokat használ. Ki hozza fel? Hétköznap nem érnek rá, most már több kut is van a faluban, most már lehet várni. Ilyen községi dolgot vasárnap szokás elintézni. Templomozás után összegyűl a falu népe, apraja, nagyja, ki kell emelni a vedret! De «tökéletes» embert kell ám beküldeni utána! Gerát Mihály suhanc ott pipázgat. Bemegyek én, azt mondja. A pipát sem veszi ki szájából, ráül a kötél végére kötött *kisafára* (késajafa — a két végére húzzák a pár hámistrángot) s folytonos dévajkodások között eresztgetik lentebb, lentebb; de azt mondja, még messze van az ég a földtől. Gyufát gyújt s a vedret megtalálja, még egy beleesett rudat is keres, azt nem leli. Pedig ott kell lenni, azt nem lopta el senki, erősitgetik fent. Nem húzunk fel, ha azt fel nem hozod. «Ostoba bátorság! harminchét ölnyi magasság!» mondaná a leoninusféle Gyöngyösi János nagytiszteletü poéta uram. A rudat is megtalálta, pedig Gerát Mihály s pipája se aludt ki . . .

PÉNZESKUTRÓL. (623)

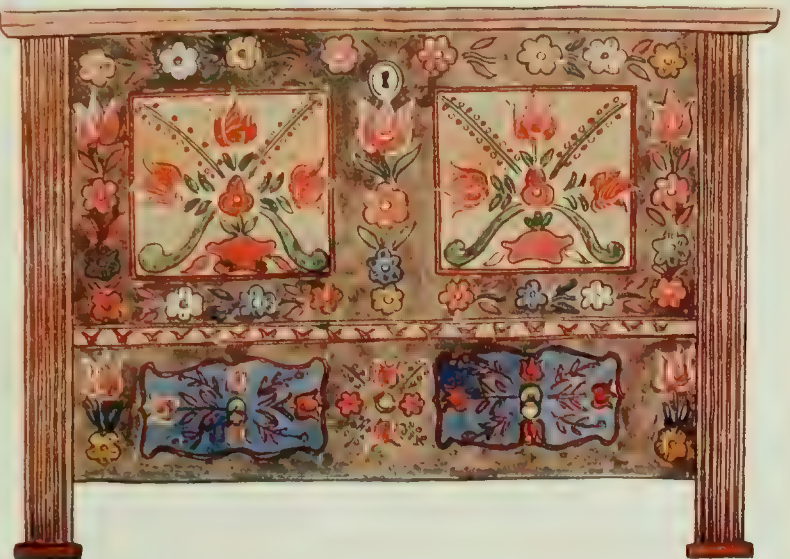
Ma már több ilyen kerekes mély kut is van a faluban, kinek-kinek saját udvarán, főleg a tehetősebbeknek. A Baánéké kétezer korona. Ez már vasszerkezetű, hajtó és fogas kerékekkel, nagy áttétellel, csigával jár rajta a kötél és lánc, ami felette megkönnyíti a kerékhajtást. Vasszerkezetű kerékkötője is van, a kötőfogas, mely elengedés esetén magától

SÁMOD. (624)

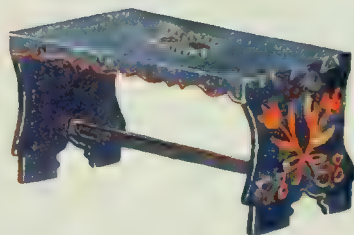

A BAL FELSŐ KISKOMÁROMI, AZ ALSÓ ORMÁNSÁGI TULIPÁNOS LÁDA ; SÁRKÖZI ÁGYTORNYOK. (XXXVI. tb.)

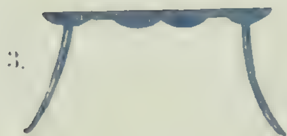
1.

2.

4.

3.

SÁRKÖZI BUTOR. (XXXVII. tb.)

A felső és alsó tulipános láda Öcsényből, a múlt század 30-as és 70-es évéből.
A többi Nyékről. 1 faliszekrény 2 3 zsámoly, 4 zsámoly teteje. Ezek a zsámolyok Nyéken a templom tornácában állanak, öreg asszonyok ülnek rajtuk, a kik nem mennek be a templomba.

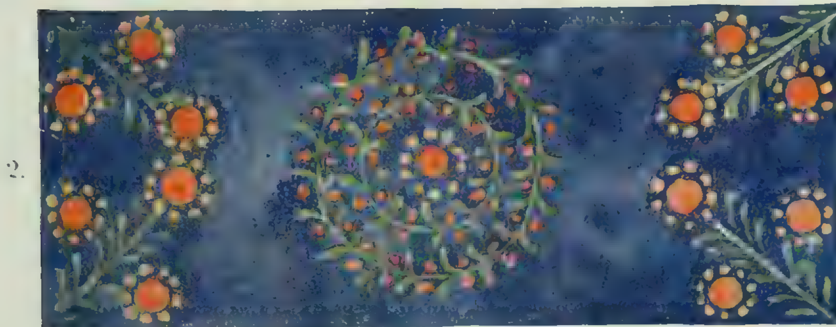
1.

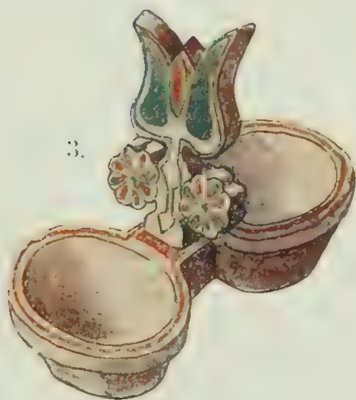
4.

2.

3.

5.

6.

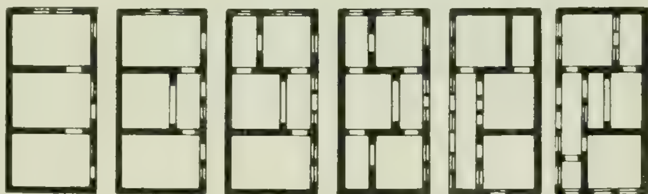
1–2. Nyéki tulipános láda eleje és födele. — 3. Sótartó spanyolviasz-berakással Zalacsányból. — 4. Hegedűre való húrtartó, szarvból. Homokszentgyörgy. — 5. Félméter magas szobadísz szekrényre, kemencére állítják; régi esztergályos munkája Sárközből. 6. Decsi tulipános láda eleje. (XXXVIII. tb.)

megállítja a kereket. Kettős vederrel jár. A kávázatba van illesztve a kis vályú, mely félrebillenti a megtelt vedret s a kis vályú kivezeti a vizet a nagy itatóvályúba.

Ezek a híres göcseji *beszélő kutak*. Este kiáll Baán István kis kutyája, a kut mellett elvakkantja magát. A mélységből a visszhang erősebben vakkant. A kis kutya megharagszik, ugatni kezd, a kut mégjobban ugat; a kis kutya még mérgesebben ugat s így ugatják egymást hajnalig, míg hajnal felé elfáradnak, belérekednek s elpihennek. Visszafelesel a kut ekója az emberi beszédre is; azért híjják itt a kutakat beszélő kutaknak.

*

Hogy át akarunk menni a szomszéd házba s kiindulunk az utcára, azt mondja a gazda, gyerünk keresztül a *hácskun* (606). Hát ez mi? A kerítés és ajtó egyesítése (hágcsó). A kerítésbe iktatott olyan alacsonyabb részt nevezik így, mely az állatoknak akadály, de az ember egy kis ugrással, kapaszkodással könnyen átjut rajta. A kikapós emberre azért mondják, hogy átugorja a hágcsut. Villásan nőtt törzset is használnak e célra. A kerítés mindkét oldalán egy kis pad is szolgál lépesőnek. Hasonló átkelő készségek vannak a messze Bretagneban, ahol minden olyan jellemzően ősi . . .

NÉMET TIPUSU HÁZAK ALAPRAJZAI. (625)

(Jankó János dr. szerint.)

Miután így egy házat jól átvizsgáltunk, kimegyünk az utcára, újra csak azt figyeljük meg, hogy a tömött házak és az önálló kifejlődésű oromfalas kő- és téglaházak mindenütt váltakoznak ma már.

Jankó János dr. a kiállítási tanulmánya után, 1902-ben megírta a Balatonmelléki lakosság néprajza című nagybecsű munkáját, amelyben e vidék házaival alaposan foglalkozik. És ekkor már ő is jól meglátja azokat a kezdetleges házformákat (430—436), amelyeket mi is a ház legegyszerűbb, a magyar viszonyokkal összefüggő, tehát magyar házaknak hirdetünk. Azt állítja ugyan még, hogy a házak kétharmad része német (most már nem «felnémet») típusú, még pedig a kőházak nagyobb és a sártöméses házak túlnyomó többsége; szerinte a német

LAKÓHÁZ ÖRVÉNYESEN. (626)

(Alaprajza 625 alatt a 4. számu, Jankó János dr. szerint német ház.)

BAKONYBÉLI JELLEGZETES HÁZAK. (627)

JELLEGZETES KESZTHELYI HÁZ HÁROM ABLAKKAL. (628)

típus (620, 623–626) legsűrűbben fordul elő és legteljesebben van kifejlődve éppen a legjellegzetesebb sváb falvakban. Jankó dr. ezt a szabályt állítja föl: a magyar háznak akárhány helyisége van is, mindegyiknek külön ajtaja nyilik az udvarra (430–436), az egyes helyiségek között pedig közlekedés (ajtó) egyáltalában nincs, — ezzel szemben a német házba, akárhányhelyisége is van, csak egyetlen ajtón (620, 626), tehát csak egy helyiségbe juthatunk be az udvarról, a többi helyiségnek az udvarra külön ajtaja nincs, hanem mindkét szomszédos helyiség egy-egy ajtóval van összekötve. A német ház alaprajzait a 625. sz. rajz szerint mutatja be. Majd azt tanítja: ha a tornác egészen be van falazva s azon csak egy ajtó van s a házba is csak ezen az egyetlen ajtón keresztül juthatunk be, akkor az a ház már elvesztette tiszta magyar típusát! . . . Szóval, ha valami fejlődöttebb ebben az országban, akkor erőnek-erejével süssük rá, hogy az nem magyar!!

SÁRMELLÉK (ZALA). (629)

JELLEGZETES KESZTHELYI HÁROMABLAKOS NÁDASHÁZ (CZIGÁNYGYÖP). (630)

Jankó dr. azt is vitatja, hogy a magyar házon csak egyetlen ablak van, nem a házfal közepén, hanem a tornáchoz közelebb (574). A német házon pedig kettő az ablak (623).

Ez sem lehet szabály, mert Jankó dr. magyar házain is igen sokszor két ablak (470) van, — azután meg ha új modernebb nagy házat épít valaki a régi mellett (624), hát nem olyan oktalan, hogy egy ablakkal lássa el, ha magyar, ha német, vagy ha akár beszarábiai az illető!

Jankó dr. a háromablakos köházat (626) még jobban német típusúnak mondja, azt írván, hogy ez német telepeseink lakóházát jellemzi a Bakonyban, a felvidéken, az erdélyi szászoknál. A valóság pedig éppen a Balaton mellett az, hogy a régi nádasházak Keszthelyen, ebben a tősgyökeres ősi magyar halászközségben, szintén háromablakosak. Ennek bizonyítására egy szép sorozat keszthelyi képet fényképeztünk (628, 630—633).

Jankó dr. e munkájában is összegez, de már részben így módosítja a millennium után formált vélekedését: «A kiállítás néprajzi falujának leírásánál kimutattam, hogy a bemutatott összes lakóházak alaprajza tiszta felnémet típusú. Akkor gondolni sem mertem arra, hogy éppen az Ausztriával szomszédos részekben egy külön tiszta magyar típusú építkezést találjak meg. Meggyőződtem arról, hogy a tiszta magyar lakosságnak az említett területen mindenütt

KESZTHELYI JELLEGZETES HÁROMABLAKOS NÁDASHÁZ A KÉSES-UTCÁBAN ELÜLRŐL ÉS HÁTULRÓL. (631)
A régi petroleumlámpa, de a ház sarkán már ott a villámos-világítás oszlopa.

KESZTHELYI UTCARÉSZLETEK. (632)
A tűzfalas házak régi iparosok házai. Jellegzetes három ablakkal.

ez volt az ősi építkezése ... A korábbi tanulmányom végeredménye így módosul: az eddig ismert anyag meglepő egybehangzással bizonyítja, hogy a nagy magyar alföldön, a palócoknál, a felvidéki magyarságnál és az erdélyi székelységnél talált népies építkezés eddig ismert anyaga meglepő egybehangzással igazolja, hogy az egész jelzett területen a lakóház alaprajzát tekintve, tiszta felnémet típusú, olyan mint a Balatonmellék német házaié (623—626). Ezzel szemben azonban az ország nyugati részében, különösen Somogy, Zala és Veszprémben s így a Balaton körül is a magyarságnál ősi soron az építkezésnek egy olyan alakja maradt fenn ma is túlnyomó többségben, mely alaprajzában teljesen elüt a felnémet típustól s melyet, minthogy azt eddig más országból nem ismerjük, magyar típusú

RÉGI HÁZ KESZTHELYEN A KASTÉLY MELLETT. (633)
Cserépzsindelyes, de a régi nádasházak formájára három ablakkal; urasági hajdu-lakás.

NÁDASHÁZ KESZTHELYEN. (HÁTTÉRBEN A TEMPLOM). (634)
(A nyitott pitvarban még régen is biztonságban volt minden a város közepén.)

(430—436) építkezésnek nevezek el.» Hol az igazság, ha ilyen hamar egymásután kettőt s két ilyen egészen egymástól elütőt is tud találni a szigoruan «összegező» tudomány? . . .

Rámutatunk újra, hogy az egész külömbséget a kéménytelen konyha füstje teszi, ez okoz amolyan vagy emilyen alaprajzi elrendezkedést; s nem a felnémetség.

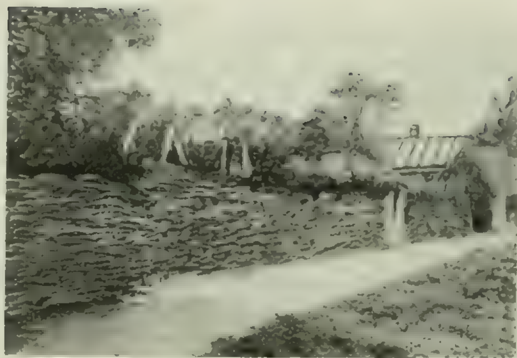
Egy régi balatonmenti tudósítás a Balatonfüred mellett lévő Örvényesről (ahol német telepesek laknak) ezt írja: «Örvényes német lakosokkal, kik igen sok szőlőket bírván és

KŐKERITÉS NEMESBÜKKÖN. (KESZTHELYI JÁRÁS.) (635)

TÖMÖR FAKERÍTÉS SZEKSZÁRDRÓL. (636)

SÖVÉNYKERÍTÉS SZEKSZÁRDON. (637)

azokat igen jól mívelvén, tehetősek. Ezelőtt egynéhány esztendőkkel csaknem egészen elégett ; de égése után *még szebben megépült.* Határja köves».

Jóval ezután 1826-ban egy másik utazó ezt írja : «Németek is laknak Balaton mellékén, Aszófőn, Örvényesen. Faluikat a nagyobb, tsinosabb, elől három ablaku épületekről mindjárt kiesmerni. Különös, hogy mindenben előbb boldogulnak a magyarnál. Szőlős pintzeik is nagyobbak s töltve vagynak még ó-borokkal, midőn más Balatonmellyékieknek már az új elfogyott». (Adatok Zalavármegye Történetéhez).

Ezek a sorok magyarázzák meg az új háztípusokat.

Az új építésre kényszerítő tűz és a jó mód ! . . .

Milyen lehetett az örvényesi németek háza előbb? Bizonyosan olyan, mint amilyen másutt most a le nem égett magyaroké. Hisz a leégett magyarok háza is olyan ma, mint az örvényesi németeké! . . . A németeknek tűz nélkül is szebb (nem füstös konyhás) lehetett a háza azért, mert mint az idézetek is mutatják, jobbmóduak voltak. Őket csemegével, kiváltságokkal csalogatták ide, míg a szegény magyar jobbágyot mogyorófával pálcázták, törvények ellenére is kergették az erdőből, nyúzták a bőrét. A németnek megmaradt a bora, mert nem volt olyan vendégszerető, mint a magyar, akiről ugyanaz a tudósító ezt írja : «Megtartotta még tellyes mértékben a magyar vendégszeretést, melly szép tulajdonság nemzeti characterünknek fő billyege; örül, ha mást lát körülötte örülni s tsak hogy jó kedve legyen, erővel is itatja legjobb borából a legelőször látott idegent is, söt megbántottnak véli magát, ha el nem fogadja».

A magyar ember sanyarubb sorsa és jó szíve marasztotta meg itt az ősi házát. Miből épített volna, hiszen Keszthelytől Balatonfüredig ma sincs a parasztnak egy-két

SÖVÉNYKERÍTÉS. FAOSZLOPOS NÁDHÁZ. (638)

DRÓTTAL KÖTÖTT NÁDKERÍTÉS, DECSEN. (639)

VAS KERITÉS. (640)

holdacskánál többje s azt a szőlőt is éveken keresztül veri a jég, bántja a fagy. Az idegennek többet adtak, az pedig embertársaival szemben fukar. Könnyű volt neki szép nagy házat két-három ablakkal építeni.

A magyar-sors kérdése itt a ház, nem pedig fel-német származék . . .

*

A magyar gazda szereti belsőségét bekeríteni, de az a kerítés nem éppen rossz emberek elül védelem. Hisz' a gazda udvarán künt hever minden szanaszét, a pajta nyitott. A kapukat este bizony nem igen zárják be. A közbiztonsági viszonyok jók. A népnek még a betyár világban sem volt mitől félnie. Ha idegen ember botlik a portára, szivesen fogadják: kap szállást, ennivalót, ha sohase látták is. A faluvégi cigány minden háznál kap egy kis sót, lisztet, húst, kenyeret. Mitől

ŐSI HÁZ ÉS KERITÉSEK KESZTHELYEN A CIGÁNYGYÖPÖN. (641)

féljen hát a falusi ember! A régi viszonyokat jól jellemzi a 634. képünkön bemutatott keszthelyi ház, amelynek pitvara szabadon áll, pedig ott tartottak és tartanak sok mindent. Keszthely pedig mégis nagyobb hely, ahol az embereket nehezebb ellenőrizni mint falun.

*

SZEKSZÁRDI (PÁSZTOR-UTCA) «LEVELES KERITÉS». (642)

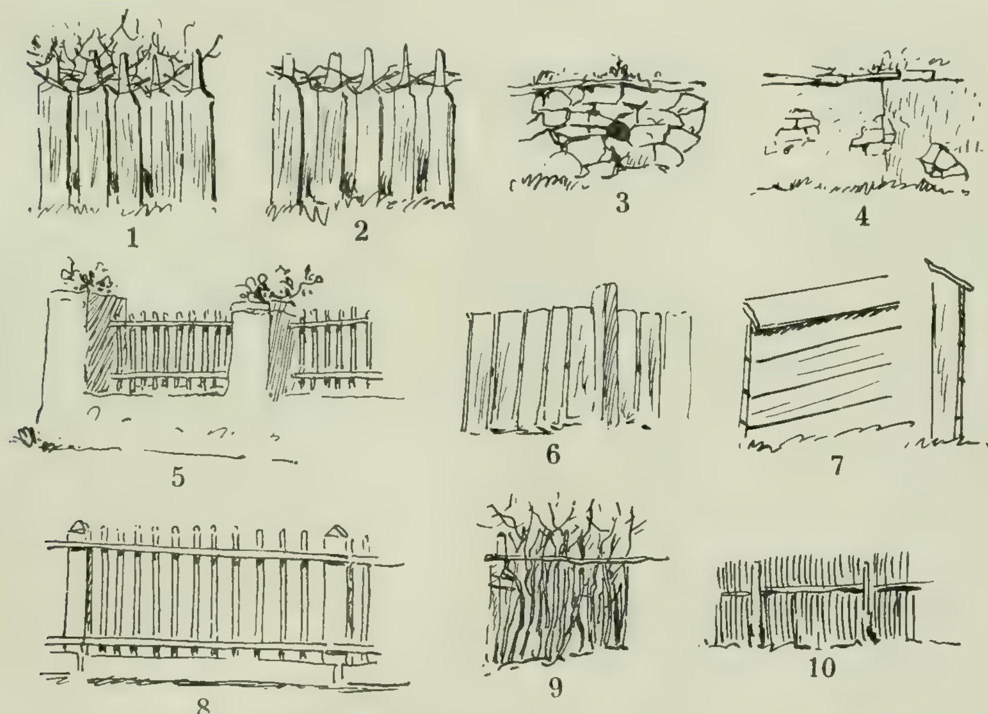
Legtermészetesebb kerítés az eleven sövény. Az azomban sok helyet elfoglal, különösen szőlőben: elszívja a nemesebb növény táperejét. Ma már pusztítják, pedig sok kedves madárnak adott fészket. Ez az irtás is egyik oka a madarak feltünő fogyásának. Sok helyen az agyagból tömött, a vert fal járja (636). Különösen ott, ahol könnyen összerakható sok lapos kő van, a házakat szinte várszerűleg kerítik be a *kű bástyával*. A tiszta kőkerítés azonban nem szép (553). Ezért léckerítéssel tarkítják (635).

Lépten-nyomon találkoztunk a sövénykerítéssel (637—638), különösen vizenyős vidéken, ahol sok a fűzvessző. Ősi a nád is (639). E két anyag fonásánál, azaz összekötésénél nyilvánul meg a nép ügyessége.

Szőlőtermő vidékén szőlővenyige-kévéket állítanak egymás mellé és összekötik szalma-kötéllel. Aki szereti a szemlélődést, az a vidékre vonatkozóan sok mindent kiolvas a kerítésekből.

A méltóságosabb hasovány-kerítésről szó lesz még Göcsejben (643).

Az ősi anyagok, a városi deszka könnyű hozzáférhetősége mellett, mindinkább eltünedeznek. Az is igaz, hogy a deszka már alkalmasabb, hálásabb anyag díszítésekhez. Ha a deszkát vízszintesen szegezik fel, ez a *leveles* kerítés (642); tetejére rézsutos *vízvezető*-deszkát szegeznek. A függőlegesen szegezett deszkakerítés legdíszesebb, mert

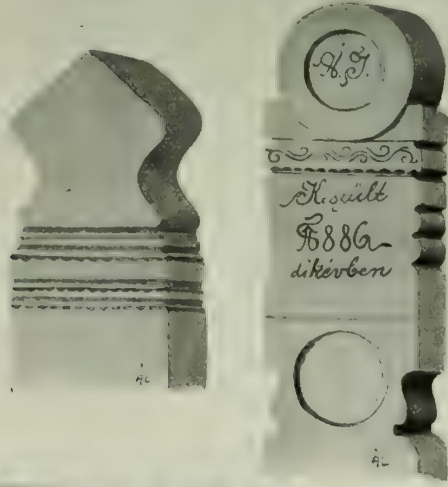
KERÍTÉSEK A BALATON MELLÉKÉN. (643)

1—2. »hasovány«, 3—5. kőkert, 6—7. deszkakerítés, 8. léckerítés, 9. galykerítés, 10. nádkerítés.

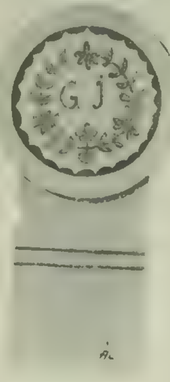
(Jankó János dr. után.)

a deszka fejét cifrára fűrészelik. A dróthálo és a szeges drót is már mindenütt megjelenik.

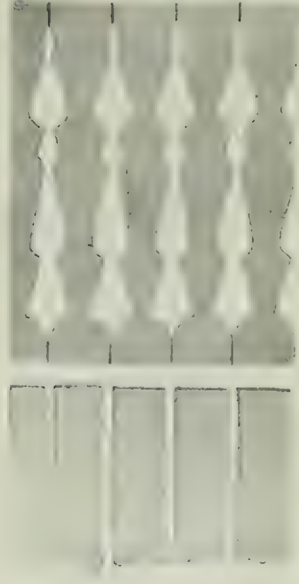
Dunántúl a kapukra nem fordítanak olyan nagy gondot, mint Erdélyben vagy az Alföld egyes vidékein. Itt-ott megtaláljuk az erdélyi kapuk csökevényét, alacsony födött kis kapuk alakjában. Galambbug azonban sehol sincs. Legtöbb díszítést a *kapubálványok*, tuzsárok (646) külső lapjain (645—646.) látunk. A bálvány fejét különböző alakra faragják. A kapuk deszkáit nagyon gazdagon cifrázzák. Legősibb a sövényfonású kerekeskapú (644, lent, jobb). A kapu *talpfájának* egyik vége vékonyan felhajlik vagy kétfelé ágazódik; a felhajló rész a *fogantél*, ennek segélyével nyitják ki vagy teszik be a kaput, amely kis fakereken gördül; a kapuszárnynak a tuzsár felé eső részét karó szegi be, ennek hegyes alsó vége a földben fordul, felső végét az ősi guzskarika köti a bálványhoz úgy, hogy szabadon foroghasson.

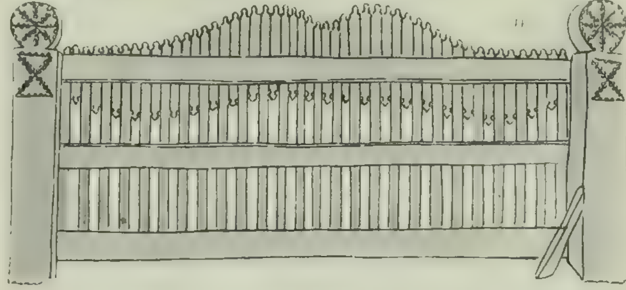

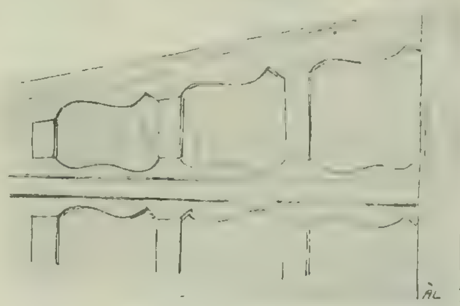

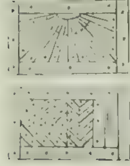

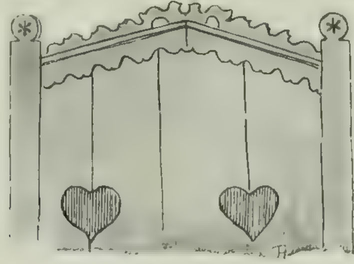

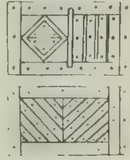

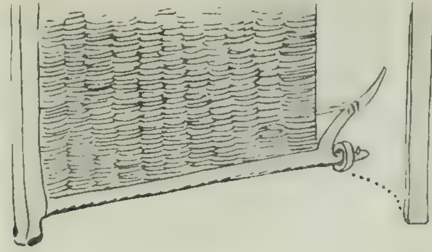

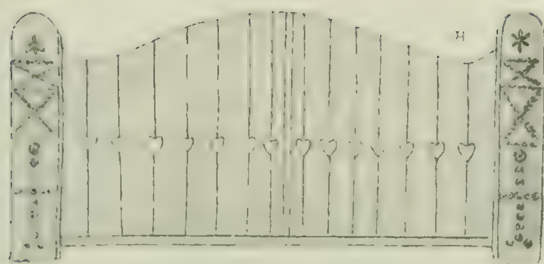

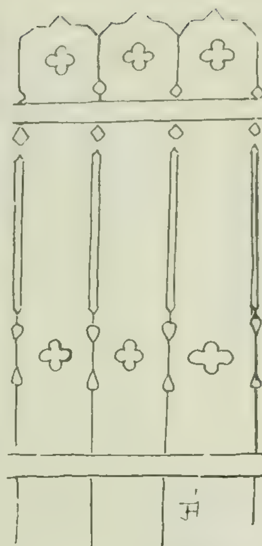

KAPUK ÉS KAPURÉSZLETEK SÁRKÖZBŐL. (644)

Jobbra, az alsó : cserényes leveles kapu Csökölyből.

SZABÓ GYÖRGY KAPUJA TÖRÖKKOPPÁNYBAN. (645)

KAPUBÁLVÁNYOK LENGYELTÓTIBÓL. (646)

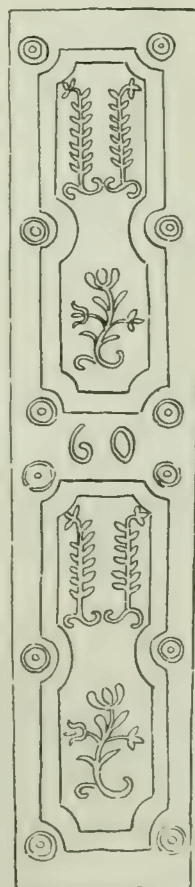
CSERÉNY SZEKSZÁRDRÓL. (647)

A legtöbb telken van nagykapu és kiskapu. A kiskapu a gyalogosoké; a nagykapu egyszárnyú és kétszárnyú. A kétszárnyuak változatosabbak. A kapu deszkás vagy léces. A deszka fejét itt is kicsipkézik. Mindkét kapu tetővonalát is változatossá teszik vízszintesen, ívesen, hullámosan. A deszkakapu közepén is elmés kimetszések vannak. A lécvégeknek lejebb vagy följebb helyezésével tetszetős alakzatokat állítanak össze. (649—652). Tolnában a tornác torkolatában elhelyezett kis kapukat külön kimetszett deszkarátétekkel díszítik. A tarkán mázolt kiskapuk a fehérre meszelt házakon díszesek (653).

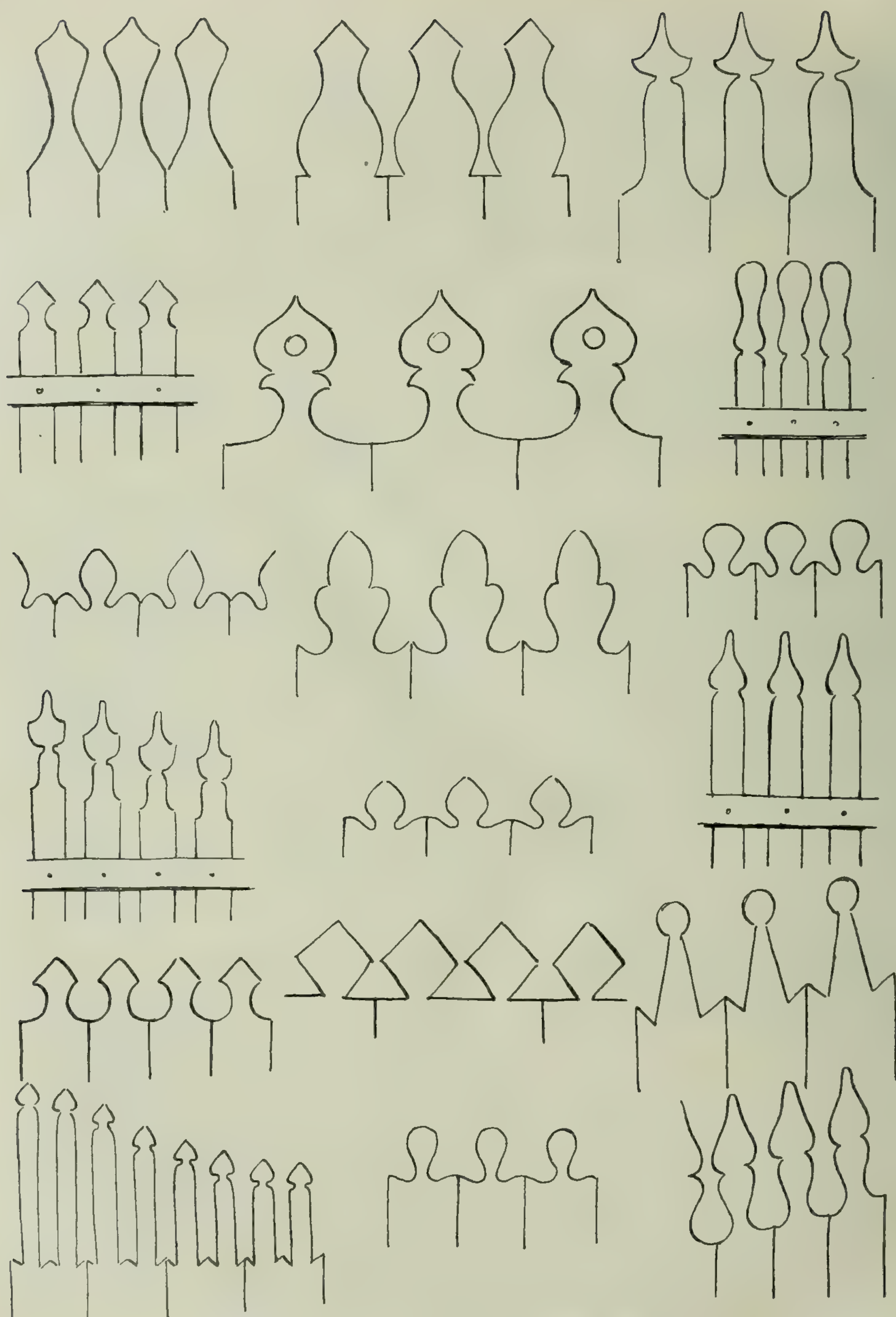
A dunántuli falvak javarészt hasonlítanak egymáshoz. Azok a szép fehér falvak ! . . . (622, 640) Mert meszelik a házat, kívül-belül s ez tiszta, egészséges ; de a fehér hamar piszkul, ezért kénytelen a gazdasszony évenkint kétszer-háromszor meszelni. Nagy ünnepek előtt egyebet sem lát az ember, mint meszelő asszonyokat. Göcsejben még az állatok épületeit is meszelik. Nem csoda, ha a kocsiján kiáltozó meszes zsidó olyan elmaradhatlan tartozéka a falunak. Hazánk mészkő-gazdagságát jól ki is aknázzák a mészégető-telepek. A sümegi mészégetőnél ötven-hatvan meszes zsidó is várakozik, hogy széthordja a meszet a megyékbe.

Ott, ahol tűz nem pusztított, ahol nincs az építkezésben haladás, a házak meglepően egyformák, mintha egy kéz egyszerre építette volna valamennyit. Természetesen, sok kivétel is van (654, 656), Szentgálon az utcafelőli részt elhanyagolják, inkább az udvari részt fejlesztik; különösen a régi házakon alig van ablak; a nagy pincebejárás esik inkább az utca felől. (Hasonlóan a bortermelő Szekszárdon is.) Itt a pince nagy szerepet vitt a jómódú, mulatós nemes emberek életében. Sok ember a ház oldalát ablaktalanul építi az utcára, azért, hogy ne nézegessenek be hozzá (655).

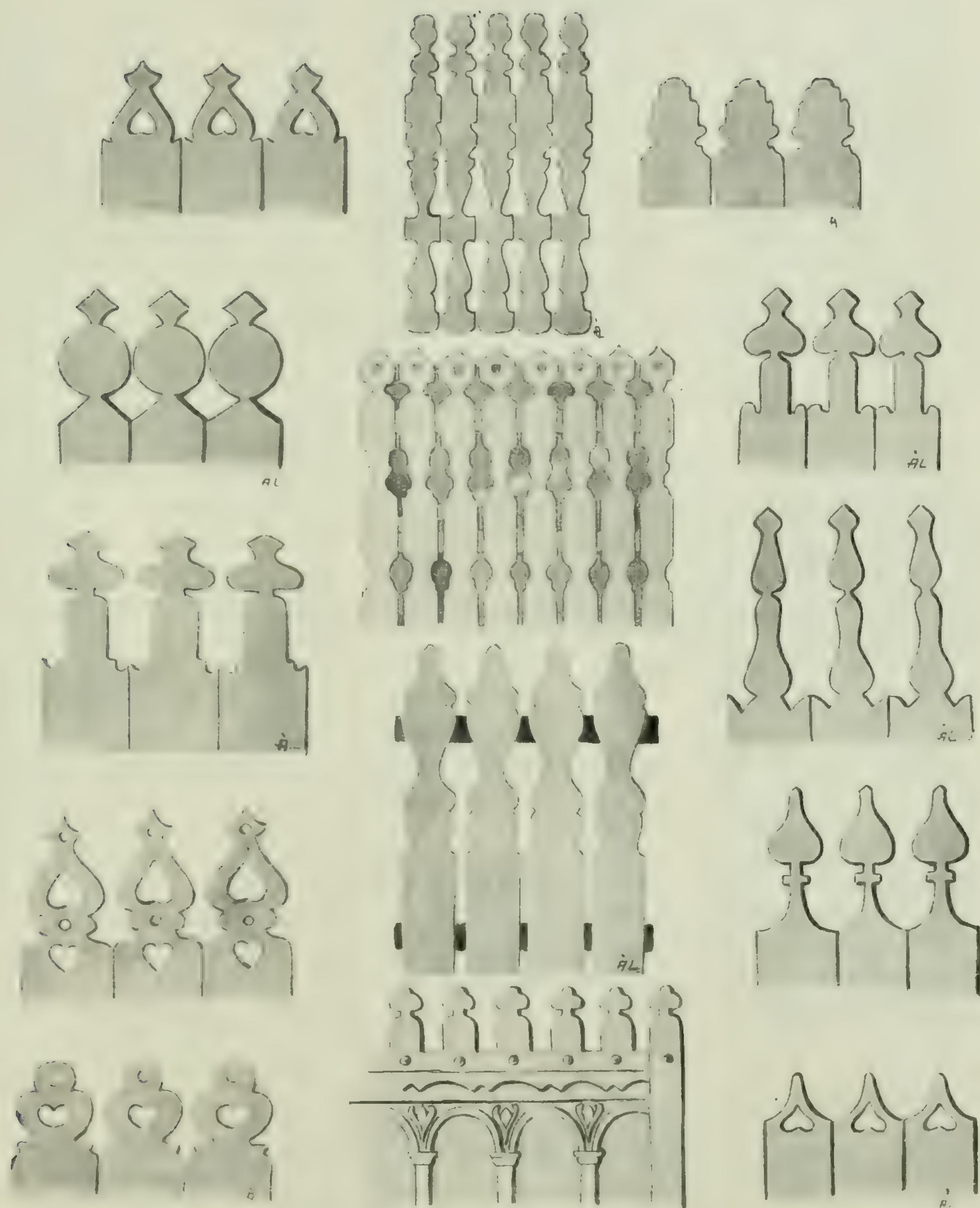
Egyes falvakban, de ez ritkább, az útnak csak egyik felét építették be, például a tolnamegyei Várongon. Itt nem tanácsos az odavaló embertől megkérdezni, hogy *melyik soron lakik a biró ?*

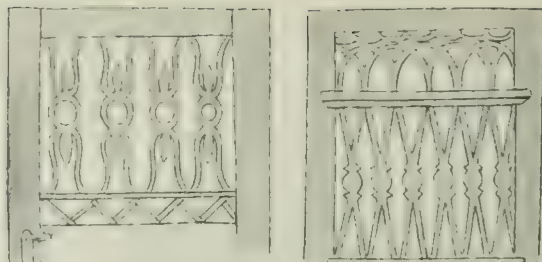
AJTÓSZÁR ADERJÁSRÓL. (648)

SÁRKÖZI KERITÉS ÉS KAPUDÍSZÍTÉSEK. (649)

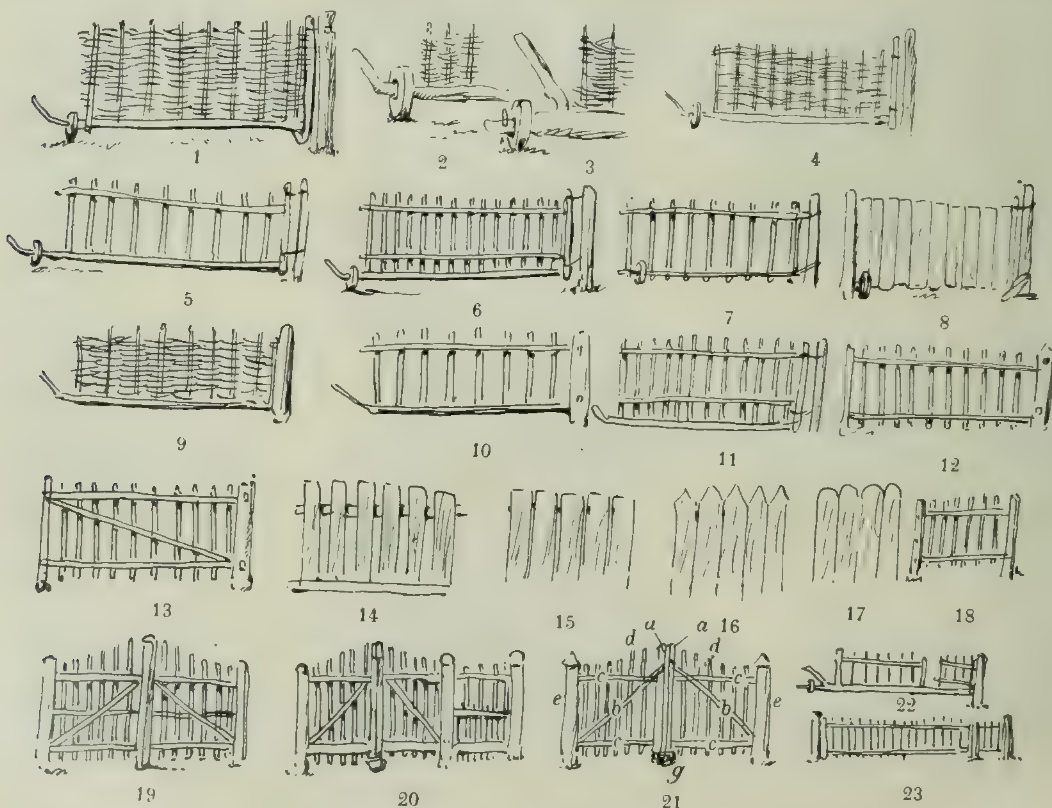
KAPU- ÉS KERITÉSDISZÍTÉSEK, SÁRKÖZBŐL. (650)

SÁRKÖZI CSERÉNYEK. (651)

Egyik-másik néprajzi író a házak egyforma sorakozásából ismét összegezésre csábító elméleteket olvas ki. Friedrich Hellvald, Lipcsében megjelent könyvében ezt írja: «A magyar falura vetett egyetlen pillantás reátanít e nép eredetére. Nyomban felötlik a harcos vándor nép, mely immár megtelepedett. Egy hosszú, széles utca, amit alacsony házak alkotnak meg, melyek arcvonala egyenes és egyenes közökkel áttörött, az egésznek a tábor képét adja. Az a benyomásunk támad, mintha itt egy adott jelre föl kellene szedni a sátorfát, hogy a lakosság lóra kapván, más, jobb területet hódítson.» Ez a képzelődés, a magyar soros falu, még hazai etnografusok lelkében is felidézte a száguldó, harcos, lovas népek sátortáborait, azoknak taktikai sorakozását.

Nagyon természetes, hogy a községeket a főútvonalakra építették. Az is természetes, hogy az együvé tartozás érzése s a rendszeretet az utak mindkét felét beépítette. A telkek a térképen azért mutatnak olyan egymás mellé sorakozó egyforma elhelyezkedést, mert a falu népe jobbágy volt, az uraság egyformán osztotta ki a telkeket s így az idegenből betelepítettek telkeit is csak egységesen jelölhették ki. A házak sorakozása tehát nem a harcos magyarok sátor-táborait, hanem az uradalmi mérnök mértékét juttatja az eszünkbe.

KAPUK A BALATON MELLÉKÉRŐL. (652)

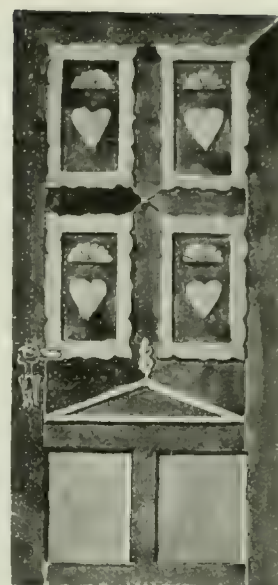
1 2. 4 kerekes kapuk sövényfonattal: 3. ugyanaz kétágú talpfával; 5. karós kapu; 13. léces kapu 14–17. deszkás kapu; 13 -15. kétszárnyú kapu. (Jankó János dr. után.)

A házak azért vannak közel egymáshoz, azért adják tábor képét, mert a telkek csak hosszúkásak lehettek, amiknek keskenyebb széle esett az utca felé. Négyzetalakú, vagy hosszúságukkal az utcára néző telkek tulságosan szertefektették volna a falut, ez pedig senkinek sem lehetett érdeke.

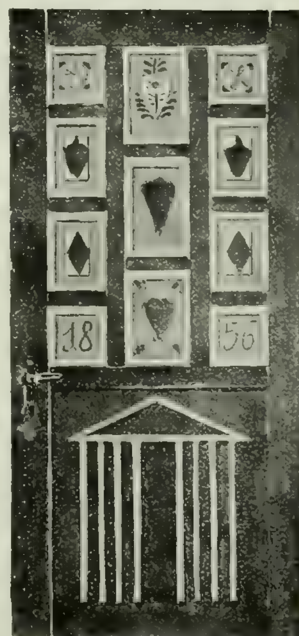
A házak egyformaságát megmagyarázza az, hogy eleinte egyiken sem volt kémény, három helyiségnél többre egy gazdának sem volt szüksége, az egyforma telken egyforma nagynak kellett lenni a háznak is; ahol vizes a vidék, ott náddal fedhettek, másütt csak zsupp juthatott. Azt se hallgassuk el, hogy telepítések alkalmával már Bécsből meghatározták a ház terjedelmének legkisebb nagyságát, sőt magát a házformát is.

Kék, sárga, piros.

Kék.

Sárga, zöld, kék, piros

Zöld, kék, rózsaszinű.

SZINES UTCAI KIS AJTÓK, NYÉKEN. (653)

A ház, s a falu formáját kérlelhetlen külső okok szabták meg, csupán a díszítés fakadt a nép lelkéből, érzéséből, anélkül, hogy ezt akár az időjárás, akár a mérnök, akár a bezirker ráparancsolta volna. Ez a mi díszítésű készségünk, ez a mi igazi ősi kincsünk. A falvak utcáit járva, borus érzéssel tapasztaljuk, hogy bizony falvaink magyar jellege is veszendőnek indult már; az ősi sort megtöri a betelepedett boltos, a patikus, orvos, ügyvéd, a jómódú gazda «vasutmenti», pallérizlésű új háza. Ezek tetején szines eternit-pala cifrálkodik, már a tornác is piktorozva van, a falakon mindenféle érthetetlen gipszfigura, sőt szines, aranyozott zománcos egetett cseréplapocskák. Mi sem sajnáljuk a régi földes szobájú, kisablakos, alacsony, sokszor bizony egészségtelen ősi házak pusztulását s örömmel üdvözöljük a modern, tágas, világos, egészségesebb új házakat, — csak azt sajnáljuk, hogy a házak pusztulásával pusztulnak az ősi építkezési formák és díszítések s ezeket építőink sem iparkodnak az új házakra átvinni.

Végig járván a falut, szinte minden gazda lelkünkre kötötte: «Azután tekintetes uram, legyen ám szíves megtisztelni a pincében.»

KIVÉTELES HÁZALAK VÖRÖSBERÉNYBŐL. (654)

KESZTHELYI ŐSI NÁDASHÁZ. (655)
Oldalával az utcára épitve.

NÁDFÖDELES ÚJABB ÉPÜLET BAKONYBÉLBEN. (656)

Elfogadjuk a szíves meghívást.

A pincék építésében, vidékenkint nagy a változatosság (657—669), itt már nem ismétlődnek olyan következetesen a formák. A pince, a szőlőhegyi hajlék távol esik a világtól s a régibb építkezési formákat ott még inkább megtaláljuk.

A népi romantikában nagy szerep jut Túladunán az útszéli csárdának is (671—674), amelyhez sok betyár-történet fűződik. A csárda az utas ember enyhítő oázisa. Maga az épület a közelébe eső falu építkezéséhez illeszkedik. Az udvaron jellegzetes a négylábon álló nyitott kocsiszin. Ez alá állítják a fogatokat, míg odabenn a gazdák ősi szokás szerint isszák az áldomást azért, mert a vásáron eladták, megvették az ökröt, a lovat.

Hazánk folyókban, patakokban nagyon gazdag. Alig van Dunántúl falu, amelynek határában ott ne csobogna legalább egy kis ér vize. E vizek partjára malmokat építettek (672—679). A régi malmok legnagyobb része alacsony épület, egy-két *garattal,* őrlőkővel.

Ősi soron megy itt is még minden. Aratás után a gabonát viszik a malomba, ahol a molnár *vámért,* a liszt egy részéért őröl; lám, itt még nem a pénz, hanem a termény a munka jutalma.

SZŐLŐTANYÁK A SZEKSZÁRDI KIS IVÁN VÖLGYBEN. (657)

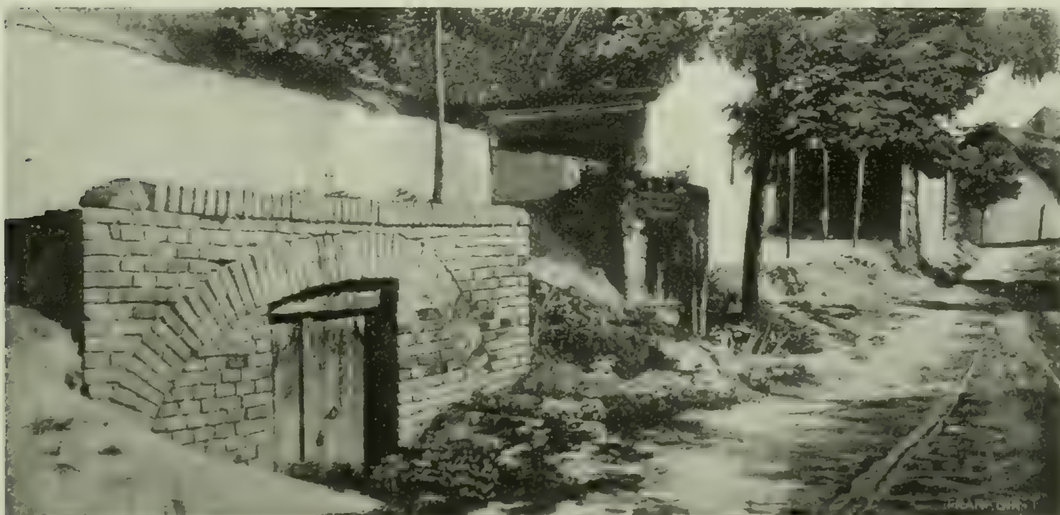
TIHANYI JELLEGZETES PINCE. (658)

LYUKASPINCE A HAZ ELŐTT (SZEKSZÁRD). (659)

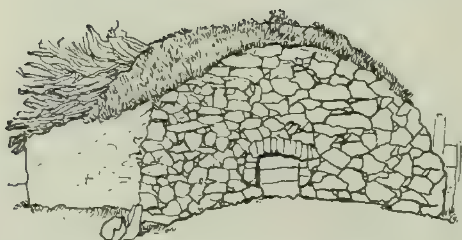
SZEKSZÁRDI LYUKASPINCÉK FALHOMLOKZATTAL. (660)

PINCE A LAKÓHÁZ ALATT, A SZEKSZÁRDI KADARKA-UTCÁBAN. (661)

BALATONMELLÉKI PINCE (662)

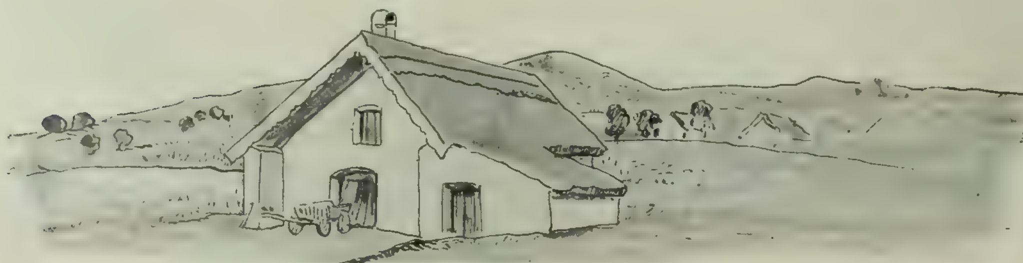
PINCE FOKSZABADIBAN. (663)

KISFALUDY SÁNDOR SÜMEGI SZŐLŐJÉNEK HAJLÉKA. (664)

BALATONMELLÉKI NÁDASPINCE. (665)

PINCE A BALATONFÜREDI HATÁRBAN. (666)

BUS JÁNOS KURDI (TOLNAM.) ASZTALOS FESTETT BUTORA. (XXXIX. lb.)

SZEKSZÁRDI SZŐLŐTANYA. (668)

PINCE A BALATONKÖVESDI HATÁRBAN. (667)

SZEKSZÁRD-KISIVANVÖLGYI SZŐLŐTANYA. (669)

SZŐLŐTANYA SZEKSZÁRDON. (670)

A GYÖGYÖSI CSÁRDA A REZI-HATÁRBAN (ZALA). (671)

A FELSŐ KISFALUDY SÁNDOR NÁDASHÁZA, AZ ALSÓ SZEGEDY RÓZÁÉK TORNÁCOSHÁZA BADACSONYBAN. (672)

A BECSALI CSÁRDA ALSÓPÁHOKON, ZALA MEGYE. (673)

KOCSISZÍN A BAKONYBÉLI FOGADÓ UDVARÁN. (674)

A malom földesúri juss volt, ma is inkább még az uraság, a község, a közbirtokosság tulajdona, a molnár csak bérlő. Egyik molnártól meg kérdeztük, mennyi bért fizet? Azt felelte: «Négy kant tartok, meg az adót fizetem.» Bér fejében a község két tenyészbikáját és két disznóját táplálja a jó ember.

A MIKEFAI MALOM (GÖCSEJ). (675)

AZ ASZÓFŐI MALOM. (676)

A ZALASZÁNTÓI MALOM A PUPOSHEGY ALATT. (677)

VIZESMALOM, MELY FŰRÉSZMALOM IS. (678)

A malmok adományozás tárgyai is voltak. Ismerjük Sennyey István veszprémi püspök 1669-ben kelt adománylevelét, amely így beszél:

«Meghtekintvén Eöregh Érsek János és Érsek Mártonnak és jövendőbeli hozzánk való hüvsiges Szolgálattyokat: ott minimű Malmot Tapolczaj határban lévőt elfoglaltattunk volt, bizonyos okokért most ismét vissza engedtük töllyül említett Ersek Jánosnak és Ersek Mártonnak ily Conditióval, hogy Annuatim azon malomról tartozzanak Eöt-EötKöből buzával.»

Szélmalom ismeretlen a Dunántúl. Van vízi-malom és *száraz*-malom. Az utóbbit motor, gőzgép hajtja. Nyár idején, ha apad a kis patak, a molnár is tétlenül, szárazon marad; ma már legtöbbje gépet állít be s így segít magán, amikor vize nincsen.

A patak vizét csatornába szorítják, felduzzasztják, hogy nagyobb erővel essék a kerékre. A kereket s a malmot hajtó gépezetet is maguk készítik a molnárok. E téren egyik-másik ügyes ember valóságos gépészmérnöki tervezéseket végez. Hazánk malomipara ma is igen erőteljes, a malomóriások, a gőzmalmok, a műmalmok mellett a kicsiny falusi malmok még virágkorukat élik. Hogy mi minden kell a malomban? Ezt magyarázza el nékünk, a zalaszántói határban öreg molnár Patyi István, a lombborított Puposhegy (677) alatt, amely mellett Kisfaludy Sándor járt le Sümegről valaha a Balaton partjára.

Ott a szájberázó (rostarázó), a szitarázó s a triungli; a rostarázó tengelyen a zsáktartó; ott a korpaláda meg a lisztláda, a hengerszita és a rázószita; vámszedő-*finak* ma már nincsen, a *finak* kora ma már lemult, a vámot is mázsaszámra szedjük.

Maga az őrlő-malom: alkő, forgókő és a kőborító. Ez a legősibb masinák egyike. A molnár csákánnyal vágja meg a követ, szalvassal emeli s kell hozzá a kurungvas, mely a keresztvasba szolgál; az alsó tengelye pedig a dobzásban forog.

A TAPOLCAI TÓ A MALOMMAL. (679)

KÉTHELY (SOMOGY). A VÁROSIASODÓ FALU. (680)

Panaszkodik az öreg, hogy nyárról-nyárra szomorúbb a molnárság, – a jó Isten vize is elapad!

Hogy a vízzel mint bánik?...

A zugóba leeresztik a vadvizet, s így a jó víz a malomfejbe gyűlik; ott a bürü a két malomfalon; három araglábon áll a süvegfa s az araglábak benne állanak a fejfában; az araglábak között megyen ki a két zsilip, amelynek van teneke, oldala; a zsilipről esik le a víz a kerékre. A magyar kerék pedig felülcsapó kerék; a zsilip a vályutartón nyugszik. A keréknek van tengelye, aminek a magyar neve gerendöl; van négy küllője, keresztfája; a küllőn a kerékperec; a két perec között kívül vagyon az anyalapicka, belül a filapicka, legbelül pedig, ott a kerékfenék. A gerendöl vége megvan abrincsolva erős singgel, van benne egy csap, amin forog; a csapágy az öreg vánkosba van fektetve. Az öreg vánkosban a fivánkos s az öreg vánkos a két kerékszéken fekszik; a kerékszék négy földbevert cölömpön áll; a gerendéluk a malomfalba (vízfalba) szolgál s bent a malomházban fogaskerék forgatja a malomkö-kurungot. Ne feledkezzünk meg a kullök mellett lévő lajtékekről, amiket megszorít a záváros ék. Két nagy kereke van a malomnak: az egyik kerék négyfertályos, a másik hatfertályos.

Harmincnégy esztendeje ügyeli a két kerék forgását öreg Patyi István, kivánjuk is néki: adjon az Isten bő vizet még vagy harmincnégy esztendeig.

— Isten ments! Én már úgyis nagyon hetvenkedem, ha még harmincnégy, igen öreg gyerek lennék. Hanem azért egy kis epret együnk tekintetes uram!... Epren élünk, messze van ide a mészárszék!

Térjünk most át házat látni az ősi Göcsejbe, ahol érdemes munkatársunk, *Borbély* György vezet bennünket.

ZALAEGERSZEG. (681)

JELLEGZETES RÉGI HÁZ KUSTÁNSZEGEN. (682)

A régi vár négyszöghomloképületét már lehordották: a trágyadomb sincs az udvar közepén. Utolsó maradványa a régi göcseji «kerítéses ház»-nak.

A NÉGYSZÖGLETŰ VÁRHÁZ MARADVÁNYA GÖCSEJBEN. (683)

GÖCSEJI HÁZ. A RÉGI NÉGYSZÖGLETŰ VÁRHÁZ MARADVÁNYA. (684)

Göcsej, néprajzi tekintetben Magyarországnak egyik legklasszikusabb, legérintetlenebb vidéke, amelynek nyelvjárása rendkívülien eredeti s az ősmagyarság számos maradványát őrzi. Göcsejnek nevezik a Zalaegerszegtől délfelé hosszúkás négyszögalakban elhúzódó hegyes, völgyes vidéket; középpontja Nova, nyugati határa a Kerka-folyó. Göcsejt az elmaradottság példájának emlegetik, ahol az utakat fenyőfaágakkal «kavicsozzák.» Sokszor furcsának tetsző szavaik, kiejtéseik miatt sokat tréfálnak velük. Ezért nem szívesen veszik az odavalók, ha göcseji voltukat emlegetik. Azt mondják: az ember sohasem lehet Göcsejben, mert ha befelé megy, minden faluban azt mondják az ottaniak, hogy még nem ért be Göcsejbe, ha pedig beljebb megyen, akkor meg azt mondják, hogy már kiért belőle.

Községeit igen kedves, jóindulatú nép lakja; házuktája sok eredetiséget mutat.

Göcsejben régente a négyszögben való építkezés volt szokásos. A lakóház és melléképületek az egész belső udvart körülfogták. Valóságos vár volt az ilyen ház s a vár egyik oldalát a lakóház tette, másik oldalát a *rakács* (bejáró kapu és gyalog ajtó) és a hidas; harmadik oldalát az istálók, negyediket a pajta. (Lábaspajta, cséplőpajta, szürpajta 682—684.) A göcseji ember csakugyan elmondhatta; «Az én házam, az én váram.» Még a gyalogos és szekeres bejárású kapu is teljesen födél alatt volt.

Szilvágyon, Göcsej kellős közepében betértünk Bécs Jánoshoz, az értelmes biróhoz. Feleségével rakja a szénát. Megkérdezzük: miért építettek négyszögben?

— Azért kérem, mert régen sok volt a zsivány.

Egy-egy félreeső faluban még láthatjuk ezt az építkezést.

Most már nincs zsivány, de pusztít a tűzveszedelem. Ha a szomszéd egészen porrá égett, a sok szomorú tapasztalat miatt a házak felét elhagyták, úgy hogy ma már pipaalakúak

RÉGI HÁZ PAIZSSZEGEN (GÖCSEJ). (685)

A mellekepuletek egy végben.

a régi házak (684, 686), amelyeket másutt *könyökös*, Sárkozben *fordításos* háznak neveznek; túlsó felén még látszik a másik pipahelye. Ez az építkezés hasonló a zalamegyei rendekihez. A goeseji ember megszokta a várszerű építkezésnél, hogy állataival egy födél alatt legyen s ha épített, a gazdasági épületeket szintén házával egy födél alá vette (685) utóbb is. Az újabb cserépzsindelyes építkezésnél már külön építik a melléképületeket. Göcsejben tehát másmilyen viszonyokhoz alkalmazkodott az építkezés, így tehát egészen eltérő a házfejlődés története is. Ezért bajos az egész országot egyazon házfejlődési elmélet kaptájára vonni!

Itt a házak oromdísze különösen gazdag. Az oromfalból kiugró gerendákat bemetszésekkel díszítik (690—695). Az oromfal deszkáját itt nemcsak bemetszésekkel ékesítik, de tulipánt, liliomot, sáslevelet piros, fehér, zöld és kék színnel mázolnak is rá.

Különösen szép Solomváron: Göde József 1813-ban épült háza.

A ház négyszogbe épült, de a szája vagott. Szív, tulipán is védő vara volt a magyarnak. Lebomlott vagy leégett a négyfalu várház. Szűkebb térre szorul a szívalak, lemosódik

GÖCSEJBŐL. (686)

KERESZTSZEG (GÖCSEJ). (687)

a tulipán s a védelmi jelvények pusztulása közben a Göde Józsefek kezdenek kiköltözni a virágos házból . . .

Térjünk be egy-egy göcseji házba, s ereszkedjünk szóba a háziakkal.

Gyeneséék, Csonkahegyháton, azt tartják, hogy Dionisiusból lett a nevök, tehát olasz származásuak. De igen régen lehetett az, amikor olasz volt Gyeneséék valamelyik ősapja. Mindig jómódban éltek. Az öreg Gyenesének is gazdag répa- s krumpliszürete van mindjárt a belső telek mellett a határon s szinte harapófogóval kell kihúzni belőle a szót; apránkint bevallja, hogy ez a nagy lábaspajta nem sokba került néki, bár nem maga faragta ki hozzá a fákat. Ezelőtt 30 évvel építtette. Néki van erdeje, fája, szalmája, az ács egy pár hét alatt összefaragta s punktum. Közből van a négy pár láb. Az «allát» egy méternyire nem faragják meg. Ez a «tusakja» belemegy a földbe. Teteje beleillik a kivésett két gerendába; ezek itt elől és hátúl szemben a koszorúfák. Néha három koszorú is van. A koszorúfákon keresztbe jő az ollóláb vagy kötőgerenda. A kötőgerendákba vésve az ollószár; a két szárat is összeköti egy kis gerenda ; négy ollónak a tetején végig nyúlik a *szelemen.* A szelemen a «pöcsnél» érinti az ollószárak tetejét. Az ollók oldalain is végig nyúlik még egy-egy oldal vagy vendégszelemen, másként *hónal.* Itt meg a «kölök» gerenda - kis ékalaku fácska — fogja a szelement az ollószárhoz. A koszorúfák s a szelemenek tartják a *szalufákat* (szarú), másképen : a *ragokat.* Nagyobb építkezéseknél, ha sulyosabb terhet emelnek, például zsindelyfedelet : *szalufának* hijják ; szalmás tető alatt csak *ragok.* Előbbiek faragatlan, gömbölyű s nagyobb gerendák ; utóbbiak négyélre faragott kisebb gerendák. A ragokra kerülnek a lécek. A lécekre a «zsupszaóma», vagy fa- vagy cserépzsindely. Ez szaómával födött, de kettőzött zsuppal. Hogyan lesz a kettőzött zsup ? Saját szalmájából kötelet csavar, összeköti az ölszalmát s megvan egy zsup; ezt két egyenlő részre osztja,

JELLEGZETES GÖCSEJI GABONÁS KÁSTÉL BARABÁSSZEGEN. (188)

LÁSZLÓ GYÖRGY KUSTÁNSZEGI UDVARA (GÖCSEJ). (189)
Kástél és hasovány-kerités.

megcsavarintja, a kötél dereka egymásra nyomul s két kisebb zsup lesz ugyanegy kötélbe szorítva; a zsupokat, a kötés irányában, a léere teszi, a zsupból egy új tincset kiválaszt, ezzel a léchez szorítja, a másikat melléje s így tovább, úgy, hogy saját szalmájával kötözi föl az egészet ; a zsupok kalászos fejjükkel lefelé feküsznek, csupán a legalsó sor van megfordítva s ezt a legalsó sort «*kancának*» hivják. A tetőt «*katonásan*» rakják. Egyenesen állanak a zsupok, mint a katona. Ez a ház *tora* vagy taréja. Az egész tetőzetet mintha az *állószék* tartaná. A koszorúfák és a rajtok nyugvó szalúfák között levő talapzat, mintegy széke a szalúfáknak. E lábaspajtának öt rekesze van, a lábak száma szerint, és tartanak benne csépeletlen gabonát, szénát, szalmát s egyéb takarmányt; ott a szekér, és ott vannak a gazdasági eszközök. Padlózatja nincs, mennyezete sincs deszkázva. Külön épült, maga áll az udvar közepén.

GÖCSI J. (690)

GÖCSI J. (691)

Ragyogó szeptemberi délután, férfiember mind künt a munkán, az egész faluban csak az asszonynép : Salamon Józsefné azonban épen olyan helyesen elbeszéli a házépítést, mint akármelyik ember. Nekünk széket hoz elé, maga leül a *pitor-tapra* s szoptat, mert van hálistennek öt gyereke. A nyáron is járt itt három pesti úr s «pedegrafálták» a házat. Elérántjuk zsebünkből a képet : Eza ? — Hű ! na né ! e biza ! pedig nem

GÖCSI J. (692 — 694)

RÓZSASZEG. (695)
Kékre van a ház eleje mázolva.

formázta elég jól. De itt ez a másik, ez a Pais Károly új háza, már betetőzték; ez a Kránicz Mihály régi-régi háza; ez a Pingyónéjé, ez a szomszéd Salamon Gergőé! Né, itt van Juliska is a borzos fejével, amint sepregetett. Ez a Ferenczy Imre tikóla! — s egyszeribe odaszaladnak a szomszédból Kránicz Lujza, a kis Salamon Juliska is, aki nagyon szégyelli, hogy akkor olyan borzas volt; odajön a legszebb leány, Ferenczy Kati is. Na jöjjön közelebb maga is, idevaló leány!... De nem kell azt megkegyelmezni! — mondja az anyja, — csak úgy parasztosan kell neki mondani, hogy: te Böske, vagy te Örzse!

Nohát, hozz egy zsup-szalmát Örzse!... És Salamon Józsefné megmutatta, mint lesz a *kettőzött zsúp*, megmagyarázta, hogyan rakják a tetőfedelet *katonásan*. S így jutunk lefelé, a földszintig. Megtudjuk ismét, hogy a szalmazsupokat tartják a lécek, a léceket a ragok, a ragokat a szelemenek, a szelemeneket az ollószárak, s az ollószárak a kötőgerendán nyugszanak, a kötőgerendák pedig a koszorúgerendákba vannak róva; a hosszan nyúló homlokgerendák a *koszorúfák;* a keresztbemenő gerendák a *kötőgerendák.*

E háromszobás ház tetőzetjét három pár ollófa tartja; a negyedik olló a pajta födelét emeli, mely egybe van építve a lakóházzal. Vagy több, vagy kevesebb az olló, de a tetőzetnek ugyanez a szerkesztésmódja egész Göcsejben, amint azt a csonkahegyháti *Gyenesének* lábaspajtájánál láttuk.

A szoba mennyezete deszkázat, felül, a *hél* (hiu) felől sárral megsikálva; alól a *fűgerendák* (fő) s ezek alatt a mestergerenda. De mestergerenda már csak ritka helyt van. A gerendák a ház falán kivülre is kinyúlnak a pitarig, a tornácig s *kieresztő gerendának* nevezik az olyant.

Ez a ház boronaház, vagyis boronákból van fölrakva az oldala. Még pedig régi módi szerint. Mert az újabban épített boronaházaknál a szögleteken oszlopfák, «szöglábak» vannak a földbe eresztve mintegy egy méter mélységre, s e lábakba vésik vagy zsilipelik a kereszt- és oldalboronákat. De Salamon József házánál semmi sem megy a földbe, a szögleteken nincsenek álló szöglábak, hanem a kereszt- és oldalboronákat «*egygyé ótják*», «egygyű» kapcsolják. Vagyis a végeket összerójják s így lesz szegelet. A felrakott boronák teszik a házoldalát. A legalsó nagy, széles, erős a *tap* (talp), vagy: *tőfa.* Az oldal és kereszttapot szintén csak egygyé ótják, a földszintre téve. Fundamentum nincs. A boronák régebben lehettek gömbölyüek, de mostanában kissé megfaragják *négyélre,* inkább laposas négyszögre. Aztán «szaómás sárre megdobállák, megsározzák». Marad mindig a boronák közt annyi hasadék, hogy a sár beléfogódzék. Van úgyis, hogy a boronákba *galhelt* (ék), kis fapeckeket szúrnak hogy az a sarat

GÖCSEJ (AZ ASSZONY A HÁZ TALPÁN ÜL). (696)

megfogja. A szómás sár után *pelvás sárre* sikálják meg, azután jö a homokos «mesz», végre a tiszta mesz.

A szoba földjét is sározzák. A mezöröl hoznak voros földet, leginkább vakandoktúrást; vízzel s polyvával összekeverik, ezzel sikárolják a földet. Némely ugyesebb leány homokos poronddal is meghinti, hogy hamarébb száradjon s a csizma ne szedje föl a mocskot.

A göcseji háznak ez a fölépitése, tetőtöltalpig. És mindenik ilyen.

KUSTÁN DAVID GÁBOR HÁZA KUSTÁNSZEGEN (697)
Utolso maradványa a régi göcseji «kerítéses» háznak.

Egyeznek abban is, hogy rendesen három szoba van. Ez a hasonlatosság azonban Göcsejen túlra is kiterjed. Göcsejben a szölöhegyeken a présházak, az úgynevezett «hajlékok» is mind ilyen hármasberendezésnek. Az első a *szoba*, a középső *présház*, a harmadik a *pince*. A községeken kivül álló némely szegény mezei házak csak kettos osztásuak: egy lakószobácska s a konyha, vagy pitorféle, mint amilyenben Milejegyházszeg végén lakik Ártán Gyuri.

Az udvarra léces kapu s egy kis utcaajtó nyilik. A haz irányában kis léces kert. A házig egy pár lépésnyi térség: az *ablak alla*. Itt vagy kis fapad van, vagy sárból s köböl raknak kis ülö padfélét, nyári vasárnap délutánonként ide ülnek ki kártyázni, beszélgetni. Salamon Józsefnének kis virágos kertje ott van az ablak alla és az udvar között az utca felöl.

A három szoba közul az elsö, az utca felöli az *első szoba*, közbül a *konyha*, másik végén a *hátulsó szoba*. (Az erdélyi parasztházban: *nagyház, pitar, kisház.)* Az első szobában három kis ablak, mindenik hat-hat kis szemre, ritkán négy szemre. Két ablak az utca felől, egy az udvar felől. Ez is általános, nemcsak Göcsejben, de szinte az egész magyar parasztságnál. A szegényes mezei kis gunyhóknál, melyekről azt mondottuk, hogy csak két szobájuk van, ott a szoba ablaka is csak kettő: egyik az utcára másik az udvarra,

GÖCSEJ. (698)

«PELVÁTA» (ÁRNYÉKSZÉK) MAJOSFÁN (GÖCSEJ). (699)

Salamon József háza a szegényebb rendű falusi házakhoz tartozik, de három ablaka van az első szobában.

A berendezés? . . . Egy vetett ágy ; három hálóágy, egy-egy fej-vánkossal, egy-egy lepedővel, alatta *szómaböd́öc,* (erdélyiesen : *surgyé),* egyiken van dunyha is takarónak ; paplanja nincs a szegény ember gyerekinek ; egy bölcső, benne a szalma s egy gyermek. Egy egyszerü pad s egy «karpad». Az asztalt, azt mondja, «vászon abrossze szokjuk beterítni, de nem a magunk szöttesével, mert fonyást fonyunk, de szőnyi, a takács sző». Abroszt a vásáron vesznek. Az asztal körül két-három karosszék. Egy kis petroleumlámpa s egy kis mécses. Egy asztalszerü *felnyitó* és *fiókos sublat.* A felsőben a lányka ruhája ; a kihuzó fiókban holmi apróság. Egy kisebb láda. Homorú, kékszinű «szemes kálha, a novai kálhás csinálja», másképen tólos kálhának is híjják. A kályha tövében korsó. De ezt Kebelében csinálják. Bugyogós korsót is készítnek ott, s azt nyáron a mezőre használják. A kályhában van *regli* vagy *redli,* mert ezt parasztosan csak így híjjuk. Urasan *rehennek* mondják. Ez inkább csak azért van, hogy a meleget jobban beadja; benne krumplit se szeretnek sütni, mert szagos. A kályhát túlról fűtik, a konyhából. A gerendára kötve függ két csomó vaóma (vadalma). A kályha felőli szögletben a gerendára madzaggal felkötve vékony rúd, a *ruhatartó rúd,* rajta ruhaféle s egy pár csizma.

A konyhába kettőstábláju ajtó nyílik egymás fölött : felső és alsó ajtó. Csak úgy mondjuk : «Tedd be Bözsi az alsó ajtót, bejőnek a tíkok». A felsőt pedig befelé kell ki nyitni, mert megöli az embert a füst. Itt van ugyan egy kis füstlik, de nem azon jár ki a füst, hanem rendes helyén : az ajtón. Az első és hátulsó szobának kályháiba itt fűtenek ; lehet kenyérsütés is a nagy sárkemencében, ugyanekkor lehet pállás (párolás) a vasfazékban (üst), a *katlanban,* s lehet tűz az ebédfőző *tüszelen* is. Egyszerre öt helyről omlik a füst ebbe a középső helyiségbe s az mind az ajtón jut ki a szabadba. Az ajtót tehát nyitva kell tartani, legalább is a felső felit. A füst erősen megfogja a padlást és gerendát ; hetenként, havonként megmeszelik sárga földdel ; néha le is vakarják, de se a kályhán kürtő, se a kemencén kémény nincsen. Miért nem csináltatnak? «Hát kiérem azért, me szegény az ember gyereke.» A kenyérsütő nagykemencét s a pálló kiskemencét, a tüszelt is maguk csinálják, sárból. Kenyérsütéskor az asszony *szenvonyóval* kihuzza a parazsat, a *lapáttal* beveti a kenyeret. Főzéskor a szenet *séroklive* bolygatja (Hakl). Egy pipaalaku vas az egész. Van szénhordó vaslapát és csipő vagy csiptetővas is, amit Erdélyben egyszerüen *fogónak* hívnak. A fel és letolható vaskarika kitágítja s összeszorítja. Ez is kezdetleges cigány-csinálta eszköz, de igen alkalmas és teljesen fölöslegessé teszi a *séroklit,* mely nevével együtt idegenből került vagy maradt itt és sokkal haszontalanabb szerszám, mint az eredeti magyar *fogó.*

A konyhában szintén van egy pár bútordarab : láda, szék, karpad, sajtár, sajtárpad; a falon «edényes», néha egy-egy ágy is ; minthogy az asszony itt forgolódik, a kisebb gyerekek is itt akadékoskodnak. Hogy az egyesztendős gyermek állni tanuljon, van egy sajátságos *állópad :* hosszú, súlyos tölgyfából, négy lábbal, közepén négyszögü lyuk, amibe a gyermek áll s föl nem boríthatja és maga sem borulhat föl. A lyuk azonban «kerekes» szokott lenni, hogy a gyermeket ne sértse.

A hátulsó szobát Salamon Józsefék s más ilyen egyszerübb szegény emberek, nem is használják lakásra, csak kamarának ; krumplit s egyéb lim-lomot tartanak benne.

A ház folytatása, véle egybe ragasztva : a *cséplőpajta* (lábas), nyilt elejű, s ott a *gabonapajta.*

Salamon Józseffel szemben lakik Kránicz Mihály és Salamon Gergő régi, régi házban mind a ketten, amiket nemcsak két, hanem talán négyszáz esztendővel ezelőtt építhettek, talán még az «ótestamentumban» ; nem is tudják, mikor? Épitkezés, külső-belső berendezés csak olyan, mint a kissé fiatalabb Salamon József-féle telken. Sőt itt a szoba belsejében modernebb dolgokat is látunk. Talán, mert kissé módosabb, mert kissé urasabb természetű a család. Kránicz Lujza kisasszonyos, noha maga sikálja a szoba földjét vörös

VIRÁGTARTÓK. (700)

Mocsolád, Táska, Alsóörs. A virágokat magasra helyezik, «hogy a tikok ki ne vágják».

agyaggal, amibe pelyvát gyúrt. A tiszta szobában két sifonér, vetett ágy, óra, varrógép, tukor; a sublaton egy-egy figura s üvegek; már van «fogas» is, rajta asszonyi ruhák. A régi szemes kályha piros színű volt, most fejérre meszelték; nincs a földig rakva tüszellyel, hanem két lábon áll, belső két lábát a fal helyettesíti. Az ablak párkánya és talpa, mélyedése is meg van rakva házi holmival: borotváló csésze, kalendárium, szentelt gyertyák, kis üvegek; csészék, dísztök (lopótök) s több ilyes van ott.

A lakóházzal szintén egy födél alatt az istálló, benne két szarvasmarha, két ló; a jószág alatt «leveles» (száraz falevelekből alom). Folytatása az egyfiókos lábaspajta: a szekérnek és a takarmánynak. Végül a sertésól s annak tetején a tíkól. Azontúl a «sziács»-kert (szilváskert) . . . A göndörhajú kis Salamon Juliska pedig ott áll az öregház pitor tapán s bámulja az urakat, kik a fotografáló masinával egyszeribe csak lekapták.

A szomszédban lakik Pais Károly is feleségével és nyolc gyermekével. Szegény ember, de vígan tréfál; most építé föl új boronaházát, azonban csak szedett-vedett, már használt fából. Vasárnap délután lévén, nem veti meg a zsidót sem; most is onnan kellett haza csalogatni, hogy vendég került a házhoz . . . Hát Pais uram! a rézangyalát! Csak ennyi az ősi magyar vendégszeretet, be se akar vinni a házba? . . ,

De csak tessék! Isten éltesse, sokáig, míg a tenger nem ér bokáig!

No, lám, illik is, hogy jókedvü legyen. Fölépítette a házát. Építsük föl még egyszer. Hiszen elég fiatal, lám a bajusza tiszta fekete. «Hja! az azért van, vágja vissza kifogyhatatlan derültséggel, mert a bajszom húsz évvel fiatalabb, mint én».

Építsünk! . . . Lerakjuk a talpfát. Hát aztán mi jön? «Mi gyün? Hát kéne gyünie százezer forintnak!» Feleli Pais Károly.

A régi ház, az tömés volt, — az új ház már boronaház és «keresztre» van építve. Ez tehát *keresztépítés*. Mert *kapocsba* vágjuk a boronákat, végeik keresztbe rójják egymást. A fundamentumot *törzsökök* teszik, amelyek bemennek a földbe, mintegy métermélységre. Erre jő nagy, erős, széles tölgyfagerenda: *talpfának* (696). Erre a fenyőboronák, a szögleteken egymásba róva, vagyis *szeglábra*. Ahol szöglet nincs, ott az álló gerendába vésik a végeket. A boronákat magok ácsolják, de csak két lapra. A *koszorúfák* hosszában s közbeközbe a *pallásszorítók*, két végén a *kötőgerendák* keresztül, szintén nagy boronák. (A keresztbejáró gerendákat egyszóval mind *kötőgerendának* is hívják). Ezekre a tetőzet. E tizenhatméteres épületen négypár ollószár van, amelyek a kötőgerendákra támaszkodnak. A koszorúfákra támaszkodik a harmincnégy *szalufa*. Itt *szalufa* van s nem *rag*, mert cserépzsindelyes a ház. Az ollószárak tetején nyúlik végig a *szelemenfa* s ezzel párhuzamban kétfelől a két *vendégszelemen*. A szelemenekre kerülnek a koszorúfákon nyugvó szalufák. A szalufákra feküsznek keresztül, vagyis a ház hosszában: a *lécek* s ezekre sorakozik a *cserépzsindely*. Az eddigi famunkát maguk végezték. Itt van *kéményhely* is, ahol a füst kimegyen s nem lesz füstös a konyha. Ezt már kőműves csinálja. *Tornácos is a ház*; a tetőzeten belől, vagyis a kis előszobát hívják tornácnak. A pallás felett van a *hél* (hijú). Azután az oldalát kisározzák, előbb szómás sárral, azután pelyvás sárre sikálják, majd homokos mésszel, végül tiszta mésszel meszelik meg. A hasadások megfogják a sarat. Az öreg Novák belevagdalt a boronákba a fejszével, hogy jobban odaragadjon a sár.

Az öreg Gergő háza talán négyszáz esztendős is megvan már. Fenyőfája zsiros és sárga színű. Erről a vidékről ki is pusztult már az a fa. Szilvágyon most is terem még ilyen. Százszorta jobban tart az! Egy ilyen régi darab fenyőfából kitört öreg Gergő egy kis forgácsot s megszagoltuk: fenyőpálinka illata van, tapintása zsiros, színe sárga. Azért olyan tartós!

Régi házában a *tálas kálha* Sümegen készült. Alja téglából van rakva: tüszelnek. Maga ez a régi ház *mór-ház*, nem *borona*. Persze, mert a házfalát, jobban mondva: az oldalát, többféle anyagból többféleképen készítik, ugye? . . .

Tudni kell, mifajták a házak Göcsejben?

NÁDARATÁS A BALATON JEGÉN. (701)

Van *sövényoldalu ház.* A szegleteken s ajtófélfánál nagyobb gerendát állítnak *tusakjával* a földbe, aztán hosszban és keresztben karókat szúrnak, nem a földbe, hanem a lefektetett nagy gerendába, a talpfába, tőfába s font szintén «belepászolnak» a karók a koszorúfába és kötőgerendába. A karók közé vízszintesen vesszőt fonnak, nyírágból, fűzágból, mogyorófából stb., megsározzák, meszelik. A sövényház azonban ezen a vidéken ritkaság.

Fecskerakás már ismertebb. Be vannak állitva a szegletgerendák s a tap (talpfa), és egy sor karó, 25 – 30 cm. távolságra. Ezek a *sár-karók.* Fönt a koszorú és kötőgerendák még nincsenek a helyükön, mert ha ott volnának : nem lehetne elvégezni a fecskerakást, ami annyi, hogy a szalmás sarat vellával nagy csomókban belevagdossák a karó tetejébe s onnan le egészen a tövéig. És így lesz a ház oldala. Majd megfaragják, az így halmozott falat, hogy egyenes legyen. A külső és koszorúgerendákat csak ezután teszik föl, s azokat *sárgerendáknak* hívják.

Harmadik a *mórház vagy gombóc. A mórzás* is sárral van, de nincs se karó, se tap : 70 – 80 cm. szélességben rakják a szalmássarat s csak földszintre, néha 5 – 6 coll mélyre. Előbb «madzagge vaj kapáve» meghúzzák a határvonalat. Mikor megszáradt, lefaragják az oldalát ásóval, fejszével. Sokszor egy hétig is szárad egy sor, csak azután kerül rá a másik sor.

Göcsejben a tömés a leggyakoribb, legismertebb; a tömött-ház legmelegebb s legerősebb ; némileg hasonlít a mórzáshoz. Olyan széles lesz ez a házoldal is. Ennek sincs tópa. De fundamentumként bemegyen a földbe maga a leendő földfal. Ujabban kőből, téglából is csinálják a fundamentumát. De fődolog az, hogy nem szabadon rakják a falat, hanem *kaloda* között ; elébb deszkából fölrakják a széleit, amit kalodának hívnak; a szegleteken és közbe-közbe a deszkákat *keresztpálcákkal* összekötik, végibe faszeget dugnak s ezt *igának* nevezik. Jön közből a tömés, szárazfölddel; legjobb a vörösföld, amit szalmával vagy pelyvával vegyítenek, de legjobb erre a *borosán,* vagyis az apró borókafenyő, «búsfenyő», mely legjobban összetartja a földet. «Ú vvan, — mondja az ő legényfia Paisnak mert a tárgyaláson részt vesznek

SARLÓVAL VÁGJÁK A NÁDAT A BALATON JEGÉN. (702)

a szomszédok s Paisnak a felesége, meg a fiai is, — uvvan, édes apám, de a mégsem uvvan, mint mikó az ember tanulta. A borosánt csak a szegeletre teszik, hogy összetartsa a sárt. Néha vízzel is locsolja és súlyokkal üti-veri az ember gyereke, hogy ollan lesz, mint a kőszikla.» Végre a kalodát leveszik s jő a sikállás, meszelés.

Boronaház, amit már mutattunk, Pais Károlyéké. Ez már csak a régi fajta, mondja, Milejegyházon Bödör János. Régen több volt az erdő, nem voltak ilyen szegények az emberek. Erdőből, fából jutott is, maradt is. Nem úgy van már, mint volt régen!... Bizony most már csak földből építünk. Az van elég. Az nem fogy el.

A boronaház is kétféle. Pais házánál kapocsba rótták a boronák végeit, de másütt az álló gerendába bezsilipelik, mint rakácsnál a kapufélfába.

A kőház?!... Lehet valakinek itt-ott, afajta nagy urnak, de nem tudunk példát rá. Ezen a vidéken a kő ritkaság.

A téglaház legújabbi dolog. Akinek van pénze és mással építtet, annak jó: Göcsej csak földből és sárból épít.

Boronaháza van Paisszeg végin Szabó Józsefnének is, Lukács Rozáliának («Szabó Klára néni háza»), így azonban nem ismerik, hanem csak úgy, hogy *Pingyóné*.

Az öreg ájtatos, vallásos asszony, örökké olvasóval jár. Most is bucsún van. Csak kivülről nézzük meg a házát, mely nem régen, de teljesen régi módon épült boronából: szoba, konyha, hátulsó szoba s folytatólag megint egy szoba s egy konyha, egy más család számára. Végén még ugyanazon födél alatt a cséplő pajta. Ennek hátulján rakácsmódra van az oldala, vagy is a szegletboronán vésés van s az oldalboronák belepászolnak, egymásra rakva. De azért ez nem «rakács». Rakácsnak, mondottuk már, a kapubejárót hívják, inkább csak hívták, mert ez is régen volt. Mindkét konyhán kettős ajtó van. Kémény nincs. A pitorban kinyúló kieresztő gerendák vannak. A *hél*-ban szénát s efféle takarmányt tartanak. A feljáró és szénaberakóhely nem a hosszúház végén van, — mert az épület «*lefarazott*», vagyis egész az üstökig födve van szómával kereken, — hanem elől az udvar felől; közbül van egy ajtó a pallásra vagy *hélba* s ezt az ajtót hijják egész Göcsejben *herkeliknek*, néhol: herkelúk s itt *aknaliknak* is. Rendesen az épületnek egyik vagy másik végén szokott lenni ez a herkelik, akár ház, akár istálló az az épület.

Megjárjuk a tőszomszéd, Ferenczy Imre házát is. Mint a többié egyebütt, olyan ennek a háznak a berendezése s építkezése is. Ott a konyhában a százesztendős láda, szökrénynek is hijják. A falon a tálas. Itt a tüszejen ég a tűz s átmelegíti a kályhát a másik szobába. A sütőkemencének csak a feneke tégla, a többi csupa agyag. A lábast a vaslábra teszik s a vaslábat a szénre. Az üstöt nem ismerik, azt *vasfazéknak* hívják, ruhát pálolnak benne, a katlanban. Hogy kormos ne legyen a konyha, «sárga fődde kisikálluk a falát is, a pallását is, me nem szeretjük, ha kormos.» A küszöb mellett a kölestörő-mozsár, egy nagy fakupa, s benne a nagy fa-ütő. A szobában szemes kályha, s egyebeken kívül *sráglás pad*, vagyis a karpadnak nem egyszerű deszkaháta van, hanem saroglyaszerűen pálcikákból a háta, mint Barabásszegen a gazdag Baánéknál. Megvan a rendes három kis ablak, ott a vetett ágy, a sublat és a sublatos láda; az asztal födelét félrehúzzák s ez az *asztal alla*, ahol sok mindenfélét tartanak; ez alatt van az *asztal fia*, amit kihúznak, s abban még több apróbb vacak, de kenyér is. A ruhatartó rúdon rámás csizmák lógnak. Az ablakon kívül is, belül is van hely, s ott is mindenféle holmi: könyv, szappan, sótartó, borotva, piócás üveg, pálinkás kupica, tintás üveg, kalendárium, óma, üres üvegek stb. A szoba földjét Kati is csak «sárre sikálla be», vakondok túrást vizzel s pelyvával vegyít. A hátulsó szobát kamarának használják: folytatva ugyane födél alatt az istálló, s a lábas, vagy cséplő pajta, benne kukoricaszár, azontúl a *szivácsos* (szilvás kert).

Nó, hát milyen magoknál az *ötös ól?* Nem tudom, azt mondja, miért mondják ötösnek, mert nincs benne öt rekesz. Tessék megnézni! Itt az udvaron, szemben az istállóval. Egyszerű boronából készült disznóól, fölötte tikól, egyik végiben szín, az eső elől teszünk ide holmit, másik végiben kamara, benne polyvát tartunk a marháknak télire.

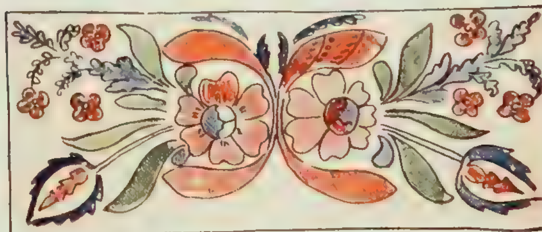
1.

2.

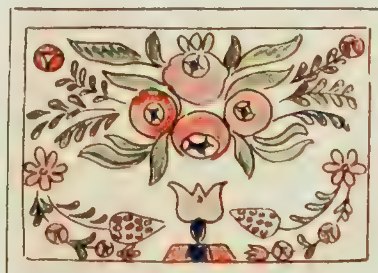
3.

4.

5.

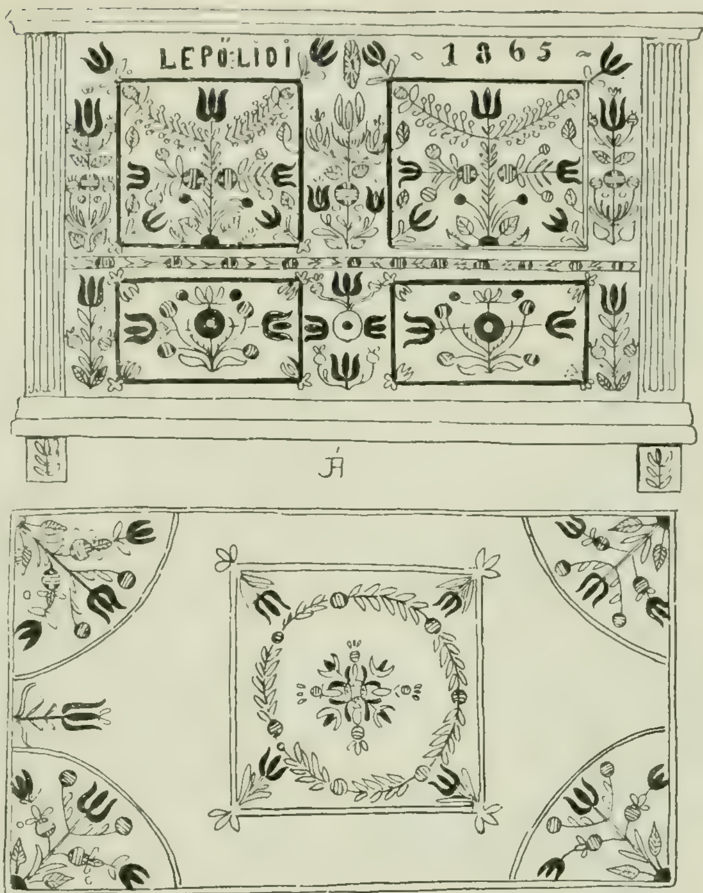

6.

BUTOR-DÍSZITÉS. (XL. lb.)

1 Bonnya. — 2-5. Törökkoppány — 6. Nagylengyel

ÖCSÉNYI TULIPÁNOS LÁDÁK. (703)

Ez csak négy; hacsaknem az ól héjját mondják ötödiknek? . . . Ebben semmit sem tartunk. A födele tarajas szómafödél. Igy magyarázta ezt a Kati s Göcsejben legszebb leány Ferenczy Kati. Középtermetű, egészséges, piros, de nem vadszínű. Nem húzódozik, de nem is közeledik. Szeme nemcsak azért van, hogy nézzen és lásson, hanem hogy lássák is azt. Falusiasan beszél és okosan. Tenyere feltöredezett a sok munkától. Arca, mint a májusi hajnalodás! . . .

A gazdag Baánok közül való Baán István is, Barabásszegen. Vasárnap sincsenek otthon. Az erdőn akadt valami dolguk: fát adnak el, vagy erdőt vesznek . . . Az öt Baán közül csak egyik van odahaza, de ez aztán nincs is otthon, hanem a zsidónál van. Meg is vette tőle egész telkét, házát a szomszédja, s jó, hogy ez a szomszédja, maga István, a testvére, akinek most mindkét telke terjedelmes nagy telek. A nagy udvart léces kert keríti az utca felől, benne egy száradt almafa és zöld eperfa, de több gyümölcsoltovány a védő lécek között, s a nagy kerekes kut, mely kétezer koronába került. Hátul istállók és pajták, ezeken túl a széna-, szalmakazlak s még odébb a szilvás, gyümölcsös kert. A lakóház úrias külsejű, cserépzsindellyel s kettős tornáccal. A külső tornác közepén, a bejáró előtt, négyszögű kis fedett hely, tégla- (máshelyt fa-) oszlopok között. Ellentétben a végignyúló nyilt *pitarral*. (Erdélyben ez elnevezések teljesen megfordítva. Különben Göcsej némely helyén ugyanazt nevezik pitornak is, ternácnak is; valószínű, hogy régebben csak inkább a pitor elnevezés volt, újabban kezd a tornác elnevezés szerepelni.) A második vagy belső tornác belül van, az ereszen belől. Ebből a belső tornácból lépünk jobbra az első szobába, balra a hátulsó szobába, egyenest pedig a konyhába. Ez a harmas szobarendszer tehát megmaradt a régiből. De amint bővülve látjuk a házat kívül a kettős tornáccal, úgy bővül bent is még két szobával: az első szobának is van még egy oldalszobája, *benyiló* néven, s a hátulsó szobának is; ez utóbbit azonban itt egybevágták. Ilyen benyiló oldalszobákat találunk más jobbmódú földmívesportán is.

A házat téglából építették, cserépzsindellyel födték. Régen a téglaépítkezésekre olaszokat hívtak minden egyes alkalommal, hogy téglát vessenek, például templomépítéskor; most már vannak téglagyárak egyes falvakban.

A berendezésben csak annyi a különbség, hogy több a modern bútor: padozat, képek, tükör stb.; divány és szekrények, újmódi székek; a táblás kályhákat szintén a konyháról fűtik. A hátulsó szobában is karpad, még pedig *sráglás* pad. Függöny (firhang) és rácsos ablakok. A belső tornácban: a sajtáros padon sajtár, amit rúdra téve, két ember szokott vinni.

Legősibb, legérdekesebb göcseji községek: Kustánszeg, Pálfiszeg, Milejegyházszeg és Rózsásszeg. Lehetetlenül görbe oldalakon nyúlnak el, jobbra-balra. Meredek utak föl és alá. Csunya úton, «*Horgoson*» kell kimászni Milej felé. A falunak három hosszú ága van. Egyik ágát azonban Rózsásszeg teszi. Eggyé forrott falvak, mind az oldalokon. Csupán egy kut, két híd s Bödör János háza van közbül, lent a völgyben; Rózsásszeghez tartozik.

Régebben, ismételjük az összes építkezések fából, boronából történtek s a várak is favárak voltak, szalmafödéllel, cifraság nélkül, vagyis *lefarazott* alakban. Minden régebbi ház *lefarolt,* vagyis egész *üstökig,* az *allig* fedve kereken a koszorú és kötőgerendákig, az ilyen ház főfészke nemcsak Göcsej, hanem egész Dunántúl. Ujabban tűzfalas deszkázással építik a ház végét (690), kivált az utcafelőli végét. Ha a kötő gerenda fölött csak egy kis tűzfalas deszkázás van, az ilyet *csonka ollú*-nak hívják. (Talán: csonka allú = alju.) Az ősi kapu a *rakács* volt. A két kapufélfát kivésték tetőtől az aljig. A boronákat beletették, egymásra minden este. Reggel kiszedték, de ha nem volt mitől félni, sokszor hetekig ott henteregtek félredobva. A lopók nem is annyira itt akartak bejutni, mint inkább hátul, valahol a *rössen* (rés). Bács József kerítéses házának födött bejáró kapuja van Szilvágyon. A pitorrendszer elmaradhatatlan volt a kerítéses házaknál, ha egyéb semmi nem is volt ez, csupán egy hosszú gerenda végig fektetve a ház előtt. Ez a pitor tapa. Hívják itt ternácnak is, de mint mondottuk, ma már inkább pitornak.

Kémény miért nincs? Mondtuk már azt is: szegény az ember gyereke. Van azonban *fekvő kémény,* mely elvezeti a füstöt. Bödör János értelmes elüljáró ember. Tele az asztala könyvvel, papirral. Tejszövetkezetnek a pénztárnoka. Szobája falán Kossuth Lajos képe. Régifajta kályhája öntött vasból van; kivülről fűtik egy kis emelvényen; kászli, sublat stb., a mestergerenda nem olyan füstös, mint más házaknál. Nem a tüszejen főznek, hanem a sporhelen. Van egy jó kétszáz esztendős egyszerű kecskelábú asztal is a szobában, az asztalfiában kenyér és kés. A tálast stelázsinak híjja, a reent sütőnek, a katlanba ő is vasfazékot tesz.

A házzal szemben van a lábas pajta. Kisebb és egyszerűbb, mint a csonkahegyháti Gyenese pipaformán álló pajtája. Csak egy koszorúfája van s nem szalufák, csak rogok tartják a léceket. Csak egy nagy rekesze van. A végiben van egy fa-szín is. A ház pipáját teszik az istállók; közelebb az apróbb állatok istállója: disznóknak, tyúkoknak. S azután a tehenek.

Azért még benézünk a hátulsó szobába is. Látja Bödörné, s mi tudjuk, mire való ott a gerendába szegezve az a kis, kétujjnyi szíjj. A vetőszeget állítják ide a szoba közepébe, úgy-é bizony? . . . Nem az, azt mondja, hanem a *linga* megyen abba. Mi a csoda az? . . . Hát az allára tesznek igát. Most még úgy sem tudjuk, mi az. «Ejnye, hát hogy megmutassuk, de tűzre tették ezek, me má nincs kis gyermek. Halom (hanem) van Osváthéknál, tessék megnézni.» S lélekszakadva rojtattunk föl a hegyen. Persze itt is csak Osváth Lajosné van itthon. Mi ez itt? Linga, feleli.

A gerendába egy kis bőr van szegezve, annyi, hogy egy rúdszár belémegyen; a rúdszár alsó vége a szoba földjén van, lyukat váj oda s forog; az «allán» iga van, szintén fából. Az egy és másfél éves gyermek beleáll az igába, a linga forog s a gyermek «ummegy, csakúgy villog!» Igen jeles magyar «kompináció» ez is! A Salamon Józsefék házában az *állópad* állani tanítja a gyermeket, ez az igás linga pedig járni tanítja meg.

Salamon Józsefet azomban Dankó Jóskának híjják, mert mindenkinek van itt egy-két tréfás neve is; egyik szomszédja Fonnyadt Mari, a másik Naffarú Juli, a harmadik Ragos Ferkó. Dankó is szegény ember, csak lovai vannak, s lábas pajtája külön, távol a háztól, mert ő fél a tűztől. Háza is, istállója is fecskerakás. Ez a legolcsóbb. Cserépzsindelyes, modern, csinos külsejű ház. Ott elől azt a pitarnak és tornácnak is nevezett részt, tréfából és gúnyból «*kódis állás*»-nak híjják itt az emberek. Esőtől védetten áll és vár ott alamizsnára s kéregető.

SÁRPILISI TULIPÁNOS LÁDÁK. (704–706)

Vörös Péter jómódú, józan, becsületes ember. Pipaalakú régi házban lakik, mely régebben kerítéses ház volt. Lefarazott szalmafedelü boronaház. Hosszan nyúlik a pitar tapa. Derékszögben a szintén fejérre meszelt istálló. Külön födpince, a pincetorka is tele krumplival. Odabb a szivás telek. Szobájában ősi magyar szék van, mint Szilvágyon és Pusztaapátiban. Két karpad, végében ómárium. Felesége a *dörgölő lapickával* (mángorló) van elfoglalva. Feleség! add ide az ómáriumból azt az üveg bort! . . . A lágy kenyér már az asztalon. Hát látom, élhető állapotban vannak. «Ajjé! mondja a gazda. Meg tudunk élni a magunk emberségéből; ha nem óhétozunk magasobbra. A paraszt legyen paraszt, az úr legyen úr. Utálatosak azok a parasztok, akik *dullák* az urukat. Az én lábamon sohasem volt pantalló, s cipő stóbbeffèle vacak. Csúnya dolog az! Az apám is szittya magyar volt. A mi asztalunkon van kenyér, bor, néha egyéb is, ami kell. Nyári világban gatya, téli világban nadrág, csizma; cipő sohasincs. Az urizálás, meg a kocsmázás megemészti az embert. Nekünk nem kő zsidó. Kirojtattuk innen a faluból.»

A disznóól emeletes. Ez az emelet a *kástél*, amit mar emlegettünk; csak a tótságban híjják *kástu*-nak.

Ez egyszerűbb *kástél*; nagyobb gazdáknak nagyobb és gazdagabb kástéluk van.

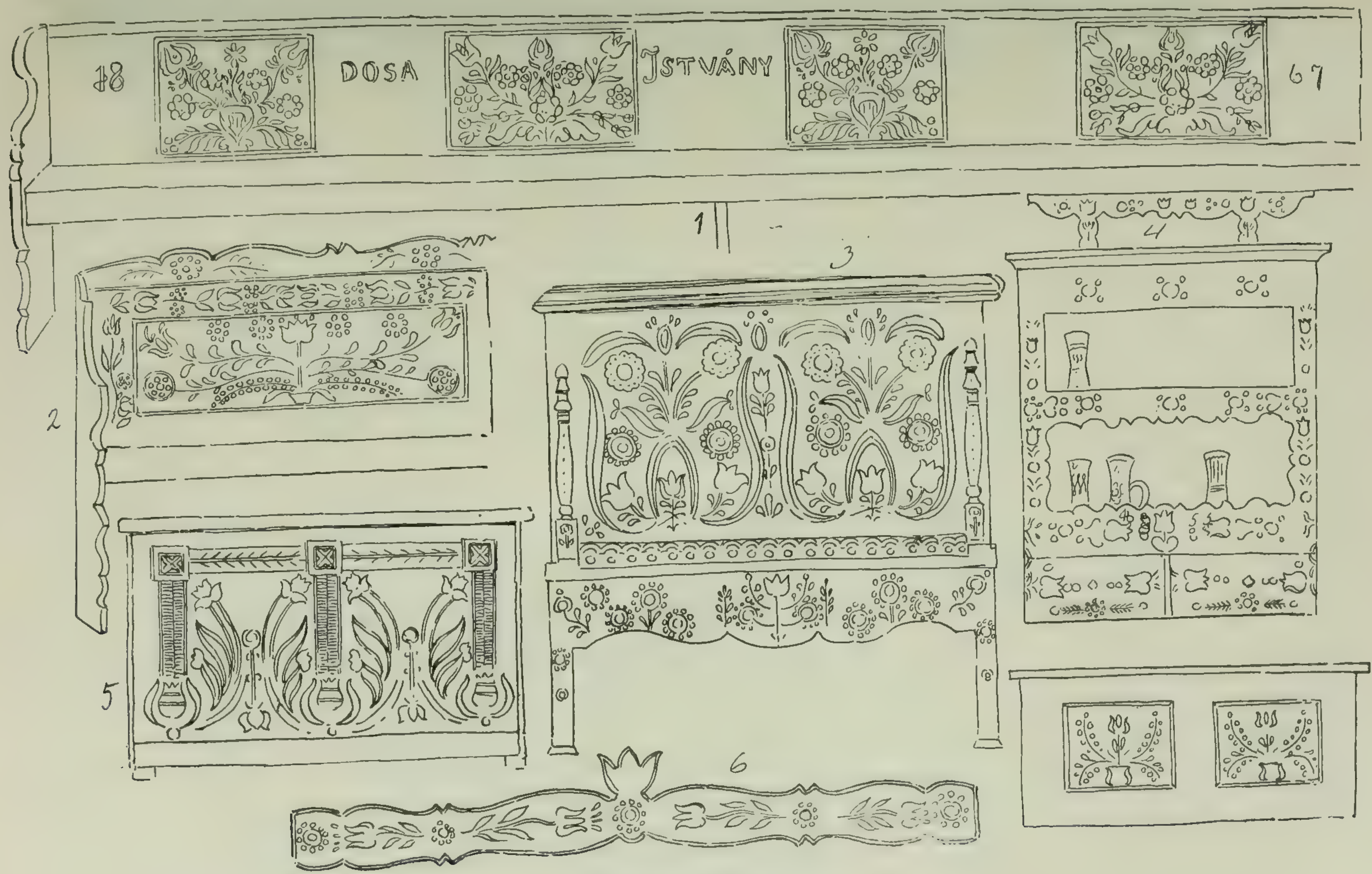
E nagy telken a régi nagy lakóház, többi épületeivel együtt, ősiségre vall. Már az utca felől mindjárt a «hasovány» ezt mutatja. A kerítésnek ez az első, kezdetleges, igen ősi módja. Laposra *hasogatott* mosdatlan tölgyfatönkoket embermagasságra egymás mellé dugdosnak le a földbe s megvan a kerítés, mely százesztendőkig eltart. Itt, Milejben, Rózsásszegen, Barabásszegen s főleg Pálfiszegben van több ilyen hasovány-kerítés. Az már haladás, ha a tönkök végét vesszővel átfonják.

Újabbkori a *fonyás*, a fonott kerítés. A földbe szúrt karók közit tetőtől talpig vízszintesen haladva nyírfa-, fűzfa-, mogyorófaágakkal befonják. De rendszeres, támaszos és lészás kertet, mint Erdélyben, itt nem találunk. Ott a megfont kertet szalmával még be is tetőzik, úgy, hogy az utcán szorúlt emberek alája menekülnek az eső elől; az a kerítés-teto, az a *lésza*.

Harmadik fajta a léckerítés. Ez teljesen modern.

Ősi és mindig újnak is marad a negyedik kerítési mód: az *élő kert*. Cserjék, leginkább tövisbokrok alkotják a falat. Ilyen kerítése van a barabásszegi temetőnek is. Bent a községekben ez nem általános, de több helyt láttuk.

Lefarazott régi borona ház, magos pitorral, a Lászlóék ősrégi kerített háza. Ennek végén kis ajtó, a pitari ajtó. Itt az üstök alatt rudakon kukorica szárad. Ugyanitt füstö-

DÍSZES BUTOR. (707)

A szekszárdi muzeum sárközi szobájából.

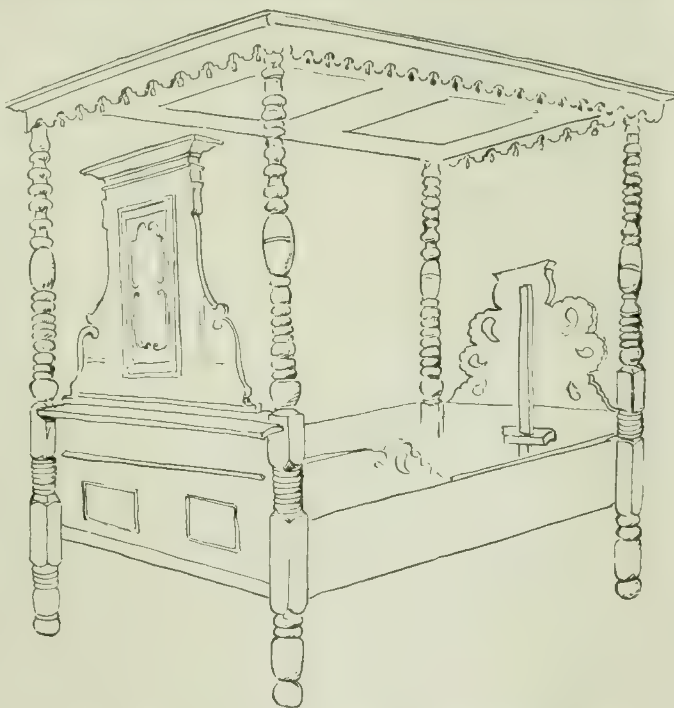
lődik a disznóhús is, mielőtt a kástélba jutna. A mestergerendás házban ruhatartó spárga (rúd helyett); zöldszínű régi táblás kályha, csempéin virágalakok; maga a kályha fölfelé keskenyedik s gombban végződik. Egyebekben, mint a többi ház: három ablak, s ugyanolyan bútorzat. A pipa-sorral szemben külön nagy disznóólak hosszú sorban, mert László Györgynek s minden falamiájának úgy dukált. A hidasok tetején tikólok s végében a kis *fiaház*, a lúd-ól. Félrébb «szómakazalok» s a lábas pajta; hátrább a szivás kert. Elől a szegleten önállóan a *kástél*, melyről előbb szóltunk. Az udvaron nagy sereg liba gágog. Teljesen kerített ház volt ez régen. Még a *rakács*-nak is megvan a helye.

Minden épület tiszta fa. Erős, tartós nagy szálfákból.

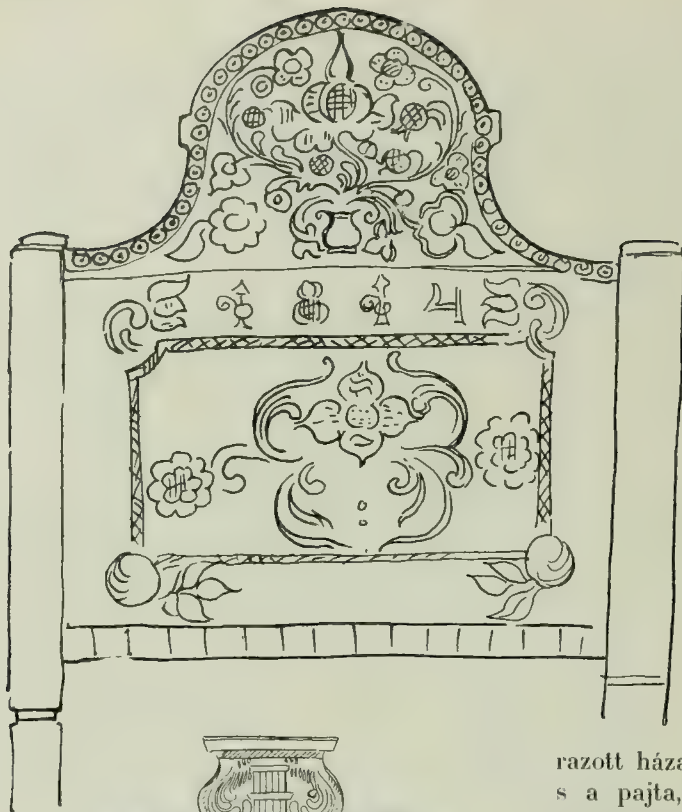
Itt-ott gazdasági eszközök hevernek az udvaron. Mi a ménkő az ott? kérdjük, a hengerre mutatva. Hát *gurgó*. S mi az a gurgó? «Hát mikor paragára (parlag) fölszántjuk a földet (Erdélyben: ugarolni), azután brännáve (borona) lehordozzuk s megint fölszántjuk (keverés), azután *gurgózzuk* a gurgóval.» Hengerelik.

Az öreg Györffy Sándor tanító magyarázza, hogy Kustánszeg a birtokos nevétől vette nevét, ő látta ezt régi írásban. Még pedig *Kustanton* volt az ember neve (Konstántin). Ez tehát nem ősi magyar eredetű, valamint Gyenese sem (Dionisius), akik magok is olasz származásúaknak tartják magukat.

Ahol most a kustánszegi templom van, egy szép dombon, szántóföld volt s Tikkhegynek hívták. Az *Fgyed* családot Tikkhegyieknek nevezték. A szomszéd dombon volt *Szentiván község*. Ezek költöztek ide s alapították Kustánszeget, természetesen a Kustánton családja, cselédjei. A régi Szentiván helyén ma szántanak, vetnek.

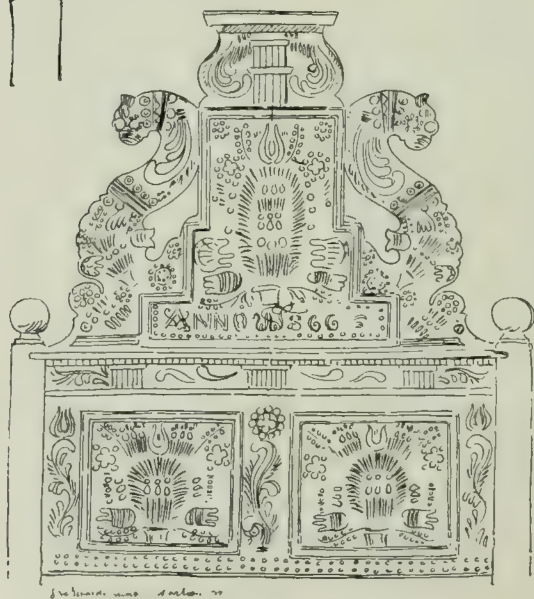

MENYEZETES ÁGY ALSÓÖRSRŐL (BALATONPART). (708)

László Jánosné házában lánya, Német Józsefné lakik, urát közönségesen Kakuk Jóskának nevezik. Szegény asszony megdöbbent és elsáppadt, amikor azt hallotta, hogy ezt a házat lefotografálták. Azt értette, hogy lefoglalták. Alig tudtunk lelket verni belé. Félig lefarazott a ház, tehát *csonka ollu*, s ez is csak félig van bedeszkázva. Félig lyukas, és ez az aknalik, vagy herkelik. Van egy kis «ablak alla», mellette a kis virágos kert fonyással; elől a pitor tapa. Az utcakapu léces. Előbb a konyhába megyünk be közből, mert legtöbbet itt tartózkodnak, hol szembe van a sárkemence, tüszellel, katlannal, ebben a vasfazék; a tüszelen vaslábon a lábas, egy fazékban répa fő a disznóknak, másikban krumpli ebédre, mert épen vasárnap van; egy ágyban szalma s ezen egy csurdé gyermek fetreng, másik az anyja ölében szopik; odább egy hordó, ecet van benne, a másik kis hordóban mesz; fa-mozsár, sótörő-bot fából, tálas a falon, megannyi házikészités; emit egy zsák vadkörte, ami megfőzve jó. «A kormot le szokom meszelni, azt mondja, fejér föddel.» Az első szobában a rendes három kis ablak, láda, asztal, sublatos láda (a *láda* legegyszerűbb holmi, több a *sublatos láda*, de legszebb, nagyobb és drágább a *sublat*, Erdélyben: *kaszten*), Régi épitkezésű ház, de szegényes család, öt gyermekkel. Van ebben az első szobában még két szék, egy ágy, páró- (pároló)

sajtár; a szómazsákot behozta a gyerek: itt van nyanya, azt mondja. Továbbá egy bölcsö, még egy kis hitvány láda; kád, benne bab; font kosár szómából, amit *kópic*-nak hívnak s benne korpa; törekrosta; megint egy hordó, benne búza; egy paraszt tarisznya. Az ablak tapán egy abc-és könyv s egy zsótár. «Nem győzi őket az ember ruháve. Pedig nagyobb részén nincs is ruha.» A lakóházzal egyben folytatásul tikól, disznóól. A házzal szemben: egyben az istálló és szűrpajta (szérűs pajta) egy rekesszel. A két tehén még nincs ez új pajtában, még a régi helyén van, a házzal egy födél alatt. Az új pajta és istálló is boronaépület, négy ollóval.

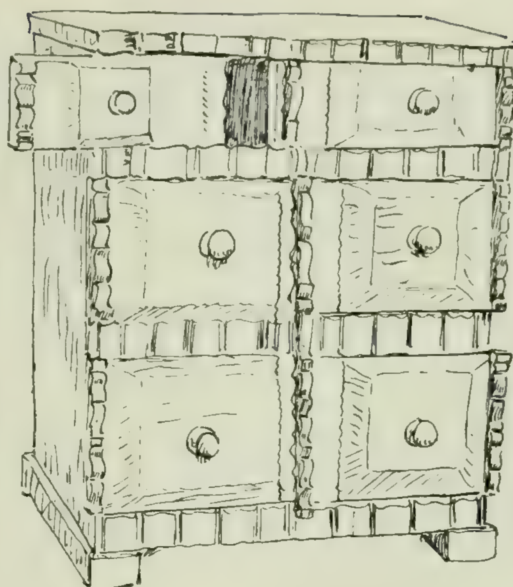
Kovács István Hajas lefarazott háza telkén külön van jobbra az istálló s a pajta, vagyis a *cséplő szür*. Külön a disznóól két rekesztékkel, tetején a tikól; a keresztben levőrúd a *tikülő* (Erdélyben kakasülő); vagy evégre tették oda, vagy az ollószárnak keresztgerendáját használják erre a tikok. E mellett van a szegletben a takarmányos kis kert, zöldségtermesztésre. Fonyott kert is van, léces kert is van. Oda van támasztva a teherhordásra való srágla és a *cságla,* tűzvész esetére. (Nagy farúd, végén vas-szigony, amivel az égő födelet rángatják le.) Az udvar közepén a tüzi farakás, ezelőtt a favágó törzsök; ott a *faragó bak,* vagy *faragó szék,* amin babkarót, szőlőkarót hegyeznek fejszével, vagy egyéb szerszámfát faragnak. Odább a vonyó, vagy *szíjó szék,* a *fejes ükemével*, s rajta a *szíjó* vagy vonyó kés, amit *felém rángatónak* is neveznek tréfásan, s olyan hűen, mint a fejszét *éles igyekezetnek* s a kaszát *görbe igyekezetnek* híjják szintén tréfásan. A cséplő szérü előtt a kerek asztag, mert a szegény ember már csak így rakja a buzát kerek asztagba, s nem hosszúkás négyszögbe, mint ahol annyi gabona terem, hogy azt sem tudják, hová tegyék. Ezt is, azt is Göcsejben olyan ügyesen rakják és simán födik, tetejezik be magával a gabonakévével, hogy eső ellen biztosítva van, mert az eső *lesuhad* róla. Nagyobb biztonság okáért némely ember mégis meghinti a tetejezést egy kis szalmával is. S hogy a szalmát el ne hordja a szél, megnyomtatják nehány pár nyirfapóznával. A két karvastagságú nyírfát vékony végeiknél egybegúzsolják s úgy

SÁRKÖZI ÁGYAK. (709 710)

vetik keresztül az asztagon. Ma már külön vannak ezek az épületek, de hogy valaha négy szögű várház volt ez is, bizonyítja a pipaalak helyén a még most is ott heverő pitari tap.

A zsuppos lakóház lefarazott fedésű. Ragtartó a koszorúfa. A gerendák végei a pitor felett *kieresztők*, teljesen az üstökig érnek ki. Kovácsné a pitori tapon ül, szoptat s gondolkozik: vajjon miért kérdezősködünk mi ott? . . . De urának bizalmas nyugodtsága megnyugtatja. Az első szobában már maga is magyaráz. Itt csak két ablak van, egyik az utca felől, másik az udvar felől. Falon a tálas vagy táltartó *póca*. Vannak fogasok is; két karpad, asztal, székek, bölcső, vetett ágy s egy kisebb; sublat, rajta szép csészék, s apró tükrök; a falon olvasók lógnak s egy nagyobb fajta tükör. Sublatos láda; szemes kályha pirosra festve, kívülről a konyháról fűtik; közel hozzá rendes helyén a gerendóra akasztva a ruhatartó rúd, rajta ruha s egy pár csizma keresztbe vetve; egy-egy kosár a szegeletben. A föld tapasztott; mint minden régi házban, itt is megvan még a mestergerenda. Amint minden régi ház fából épült, úgy ez is faboronaház, ha szegény is a mostani lakója. «Hiszen kérem itt volt helyben az erdő, ahol most a szilvás kertem van, ott volt a tölgyes, itt vágták, faragták s építettek; mindent tölgyfából építettek; azért olyan tartós; azt a *fa-bogár* (a szulybogár) nem bántja. Amint az erdő s a fa fogy, úgy fogy a jó mód is.» A szobafalak belseje feketés, de nem a füsttől, hanem hogy fekete szenyporral meszeli az asszony. A harmadik szobát kamarának használják.

SZEKRÉNY DUNÁNTÚLRÓL. (711)

Kustán Dániel háza szintén régi kerítéses göcseji ház volt. Most az istálló «összütt a disznóóllal» szemközt van. Az istállón kettős ajtók. Az udvar közepén a trágyadomb s a kis szekerek, mert Göcsejben különben a hosszú derekú szekerek divatosak. Osiségre vall a hasovány-kerítés is. A ház csonka allú, ott járnak bé a hélba. (A herkelik igazabban az a lyuk, ahol a szénát a hélból leadják a jászolba.)

A lakás a rendes három osztás (első szoba, konyha, hátulsó szoba), azután jő a kamra, s ugyancsak egyvégben egy födél alatt a pajta s a pajtafia. Mestergerendás, háromablakos elsőszoba. Valamennyi boronaépítkezés. Hornyolás mindenütt a kötőgerendákon, néhol piros-fejér színnel mázolva. A szomszéd Gerát Istvánné házán s a másik, a Gyenese Áron új házán kék-piros szinűek a hornyolások. Ez a két név nem ősi magyar, s a kék-piros színt is idegenből hozhatták.

Az istálló is mestergerendás. Két jászol van két felől, egyik az ökröknek, másik a lovaknak. Szemben, középből van a *kerek jászol*, két részre osztva egy kis terület a földszinten. Azt gondoltuk: ez csikóknak, kis bornyúknak való hely. Nem, hanem szénatartó egy-két napra, hogy kéznél legyen a koszt. S mert *elkerített* hely, azért *kerek jászol*. Egyik felében a lovak eledele, másikban az ökröké. A lovak helye ki van padolva, az ökröké nincs. Az istállóból fa-csatornán kifolyik a gané-lé az udvarra, ahol a trágyadomb is van. A disznóól és rajta a tikol, zárt kamarában az istállóval egyberagasztva, mint rendesen. A tyúkoknak rudak vannak az emeleten; ez a *tikülő*. Kakasülőt nem ismernek. Ragasztékul, a szegletben, kis libaól. A farakás az utca felől van, mintegy harmadik oldalaként az építkezésnek. Az udvaron kerekeskút, s a faluban is van több

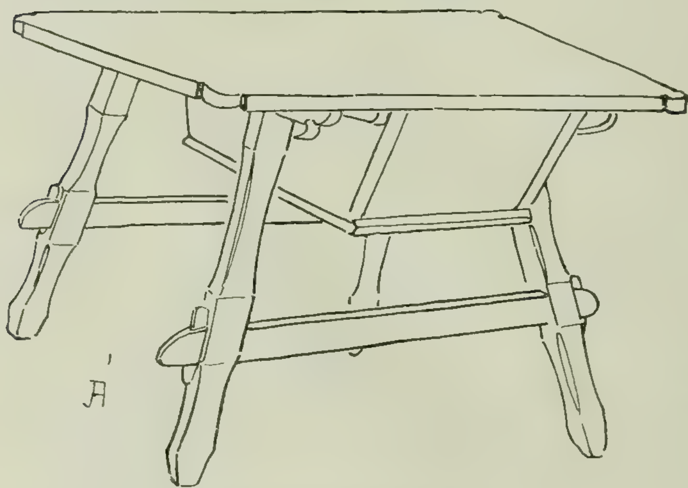

CSÖKÖLYI FALI-SZEKRÉNY. (712)

még. Kustánszeg is magas helyen épült, a kutak mélyek. Több és mélyebb a kerekes kut Barabásszegen. Az udvaron a valúból esznek-isznak a disznók.

Megnéztük Simon Kálmán házát is, Kustánszegen ; terjedelmes az udvara s építkezései jó módra vallanak. Szintén régies «kerített» ház volt. A szobákban már modern bútor van, csak a hátulsó szobában maradt meg a régies tálas kályha. A ruhatartó rúd a mestergerendára nem madzaggal van akasztva, hanem két lapickával. Felső végét fa-szeg fogja a gerendához, alsó végeiken lyuk van s azokba megy belé a rúd. A háznak félig lefarazottan újabb módi fedélzete van. A kapu mellett a ház szegeletje irányában deszkaajtó, bejárónak. Az utca felől a pinceajtó; nagy tölgylépesökön megyünk a pincébe, melynek oldalai is nagy boronákkal valának kirakva régen, tavaly azonban kővel pótolták ki.

A ház előtt oszlopos pitor nyúlik végig. Ezelőtt 20 évvel rakták téglából az oszlopokat ; alól métermagasságig téglafal ; az a *tornácfal*. Ez is, az oszlopok is fejérre meszelve. Ezenkívül van még egy kis keskeny pitor, a kispitor, léccel elkerítve. Simonné a hátulsó szobában fekszik, elragadták a lovak a szekeret s eltört a lába. Értelmes asszony, szobáiban rend, tisztaság, falusi előkelőség. A harmadik szoba után a kamara, ebben a sorban s azután evvel derékszögben az istállósor. A pipaszeglet megint *kis pitor,* vagy hidlás, *alsó ajtóval* a ház hátulja felé. Nagy deszkákkal van bepadolva, mert az istállóból a gané-lé az alatt jön ki az udvarra facsatornán. Ebben a hidlás pitorban van egy nagy *disznóbontó* szék, s több apró holmi. Az istálló fedele alatt három nagy elkülönített rekesz, rendes boronafalakkal, ökrök, lovak tehenek számára külön-külön. A másodiknak és harmadiknak kettős ajtója van. Jövőre — mondja az asszony — elszóratjuk azt az istálló részt s külön építjük. Az istállóval szemben nagy sor boronadisznóól, külön rekeszekkel. Az emelet tikol. Elől galambduc. Istálló és ól között a trágyadomb.

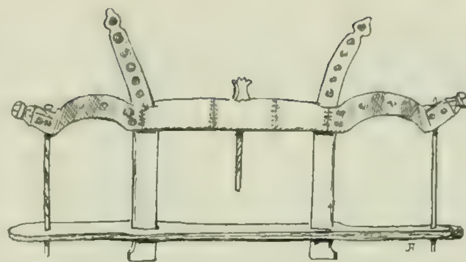
ASZTAL DÖBRÉTÉRŐL. (713)

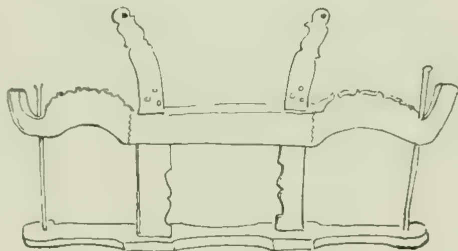
Egy kis község, telekkönyvileg *Majosfa*, különben *Salomfa* végén: Novák István háza és lábaspajtája. Az udvar be sincs kerítve, belévész a messzeterülő, szép gyepes domboldalba. Az utca felől egy kis újmódi ház s ennek a hátulsórésze a lábaspajta. A látható négy láb közül csak három a valódi s hátul is a megfelelő három láb; a negyedik csak *segédláb*, vagy *pótláb*, mert ott a koszorúfa is meg van toldva, a végén levő kocsiszín számára. A lábaspajta hátulja be van deszkázva; építkezése ugyanaz, mint Csonkahegyhátou a Gyenese pajtájáé. A láb tusakja vastagon hagyva, faragatlanul megyen a földbe egy méternyire. A kisebbszerű épületen csak a kisebbszerű, gömbölyű ragok tartják a léceket s nem a nagyobb négyszögű szalufák.

Szóllanunk kell az árnyékszékről, a *pelvátáról* is (699). Régi ember nem épített effélét. Göcsej községeiben is ritka. Csupán a papnak, tanítónak s egy-egy úrnak az udvarán van ilyesmi. Majosfán épen nincs az egész faluban. Ami itt a képen látható, a faluvégen egy előkelő külsejű háznak az udvarán, tulajdonképen disznóól és tikól egyszerű boronarakással. Ennek a végibe leütöttek még három-három hasoványt, ez a két oldal a pelváta építkezése, mert a harmadik oldalt már a disznóól szolgáltatja s a negyedik oldal, elől, üres; ez a bejáró; tetejére hánytak néhány vella szalmát; a belsejében, ha ott a dolga,

elférhet egy ember s punktum. Ha előkelőbb pelvátát akarnak: az előbb leírt épületbe szúrnak még két cöveket, rátesznek egy deszkát ülesnek s megvan.

Emlékezzünk meg külön a *nádfödésről*, amit olyan ügyesen, formásan végeznek dunántúli magyarjaink. Dunántúl sok a víz, sok a nád, kulönösen a Balaton, zalai és veszprémi mélyebb oldalán, s az egész Kis-Balaton környékén. A Balatonon télen vágják a nádat a jég hátán (701, 702). Az uraságok felében adták ki a nádvágást. A vidék «nádszedő» népe seregestől megy a Balaton hátára, s ott sarlóval, tolókaszával vágja a nádat; kévékbe köti, felét az uraságnak szállítja be, felét pedig haza szekerezi. A balatonmenti gazdák udvarából elmaradhatlan a nádkúp. Ott, ahol nád van, a házakat nem födik szalmával, mert a nád tartósabb, még melegebben, nyáron még hűvösebben tartja a lakást A nádazást gyakorlottabb földmíves emberek végzik, akiknek ehhez szerszám-készségük van.

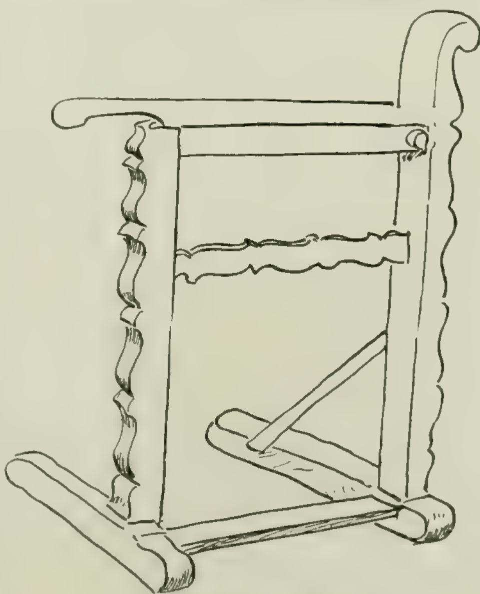

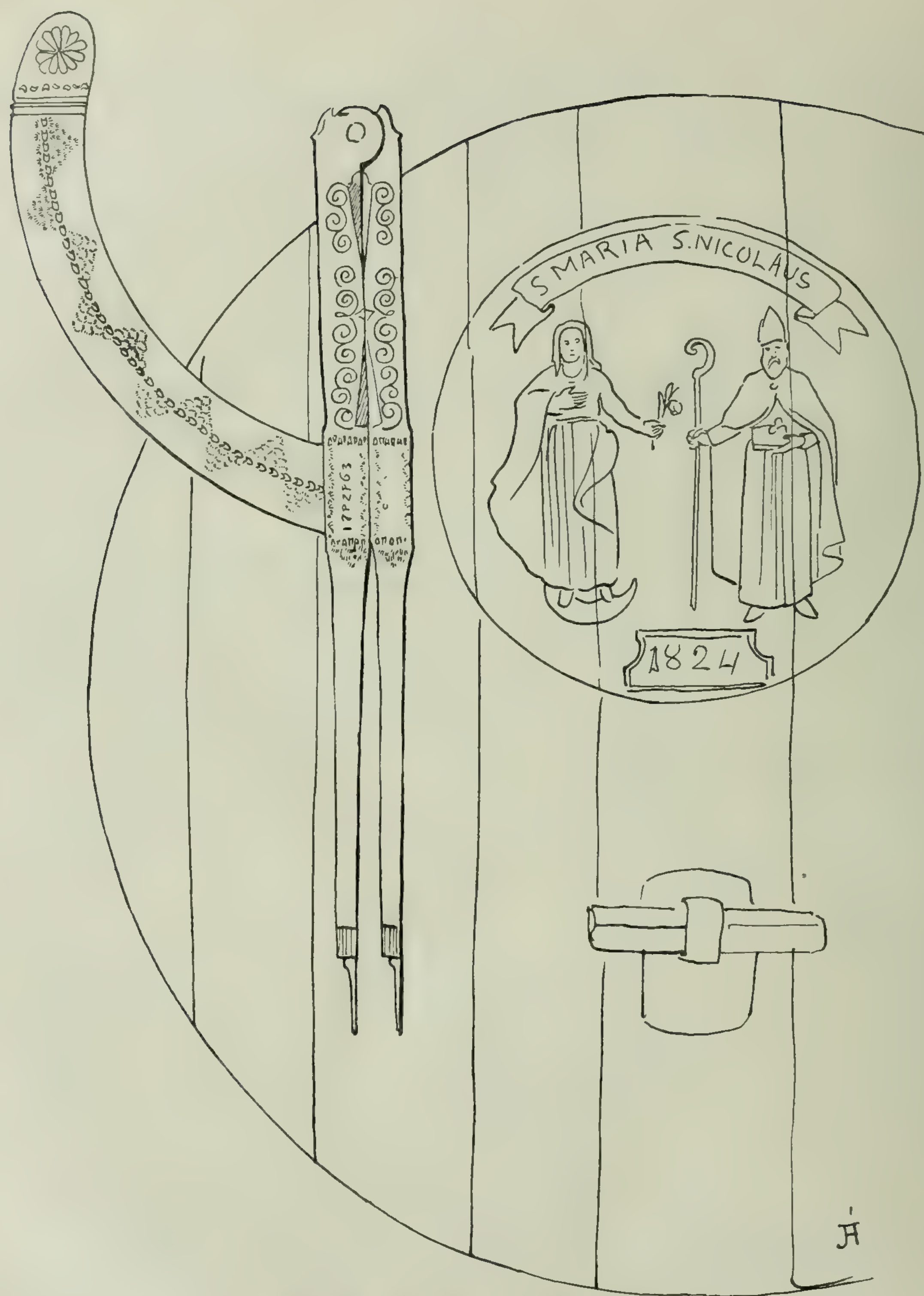
DÍSZÍTETT IGÁK (ZALAMEGYE) (714—715).

Ha a tetőzet faalkatrészeit már fölállították, jönnek a nádazók. A nádazáshoz legalább is két ember kell. Először is megkérdezik, hogy milyen vastagon akarják a házat fedetni: 30, 40, 50 centiméter a szokásos vastagság. A nádkupból elöszedik a kévéket, fölbontják s földre fektetett dorongokon, gerendákon szétterítik, az alkalmas szálakat kiválogatják. Legjobb a hosszú, vékony, egyenes nádszál. Ezután egy-egy tetővastagságnak megfelelő kévét *felölelnek* és nem szorosan szalmakötéllel összekötik a kévét, fölállítják, a földhöz zöcskölik, hogy egyenletes legyen. A Balaton mentén a kötőanyag inkább a sás. Ezzel kötözik a szőlőt is. A zöcskölés után ismét lefektetik a kévét és szorosabbra húzzák a kötést. Így készítik elő a szükséges mennyiséget.

Ezután összeácsolják az *állást*. Ehhez két darab 6—8 m hosszú, 8—10 cm vastag, gömbölyű *állásfa*, két darab 4 m hosszú, 8—14 cm vastag *állásfa-tartó* dorong kell. A tető két végébe odaerősítik az állástartókat s ezekre keresztbe fektetik az állásfát, először az eresz, az üstök, isztergya alsó vonalán. Az állásfákat kötelekkel erősítik az állásfatartókhoz. A nádkévéket a házhoz támasztott létrán fölviszik a tetőre úgy fektetik el ott, hogy a kéve töve, *tussa* az állásfára támaszkodjék. Az állásfa célja tehát az, hogy a kévét a lecsuszástól megóvja; a kévéket, egymás mellé illesztik, s vékony dróttal a tető felső felére, a raghoz, léchez erősítik. E célra a fúróvas szolgál, aminek egyik része laposra késszerűen van kialakítva, hogy könnyen hatoljon keresztül; a közepén lyuk s felső kampós része hengerded. A drótot a lyukba fűzik, a fúróvasat a nádkévén keresztül szúrják. Mikor a vas átért, a tető belső felén az így átvezetett drótot kihuzzák s a tetőfához hurkolják. Most felteszik a második állásfát, az elsőtől 60—80—100 centiméterrel följebb. Erre jő a második sor kéve. Ezt is odakötözik. A második sor alja lépcsőzetet képez. Ezért ezt a nádverő-kalapáccsal fokozatosan beverik, hogy a tetőnek egyenlő síma felülete legyen. A kalapács talpa vas. A nád még

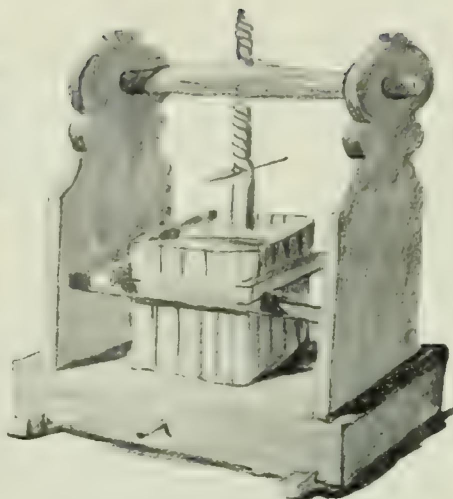

KENDERTILOLÓ. (716)

DÍSZÍTETT KÁDÁR-KÖRZŐ ÉS HORDÓFENÉK. (717)

Az eredeti 1 méter 90 cm. magas. — 170 akós hordó feneke. (A veszprémi muzeumból.)

SZŐLŐPRÉS. (718)

lazán áll: össze kell szorítani s a tetőfához véglegesen hozzáerősíteni. Erre való a feszítődorong és a húzó kampó. A feszítődorong 1 m hosszú, 4–6 cm vastag gömbölyű fa, amire fogakat metszenek. A végét vaskarika foglalja be s ebből egy vashegy áll ki. A húzókampó lapos részét felülről keresztül szúrják a nádon s kampóját beleakasztják alul a tetőfába. A feszítődorongot kívül a kampóba dugják, náddal leszorítják és dróttal véglegesen a tetőfához erősítik. A tető most már tömör és vízhatlan.

A tető megrendelt vastagságához mérten a leírt módon többszörösen raknak egymásra kévéket, míg föl nem érkeznek így a tetőgerincig; amikor az utolsó sor kéve fele már túlnyúlik a gerincen: a kévét ott megtörik s a födél tulsó lejtőjére hajlítják át. E lehajlított részre viszont túloldalon fektetik rá a kévét és annak kiálló részét pedig eminnen hajtják le.

Ezek után a gerincen következik a *szegés*. Egyik munkáslovagló-ülésben a gerincre ül, a másik marokszám adogatja neki a nádat. A tető oldalán a nádazó, macska segélyével tud megállani. Ez egy kis létra, amelynek két végén hosszú, hegyes szeg van, ezt belenyomják a nádba s a munkás biztosan állhat a macskán.

A fennülő ember a feladott két marék nádat két vékonyabb végével összecsavarja, ráteszi a gerincre úgy, hogy két vége kétfelől a tetőre fekszik. A szorosan egymás mellé helyezett markokat végül a szegőléccel a tetőre szorítják s azt szintén dróttal a tetőfához erősítik. A nád összecsavarása a tetőn tetszetős csipkét alkot.

A nádazó végső munkája az, hogy az üstököt a *lapickával* szépen, egyenesen tömi s a tetőről a hulladékot lesöpri.

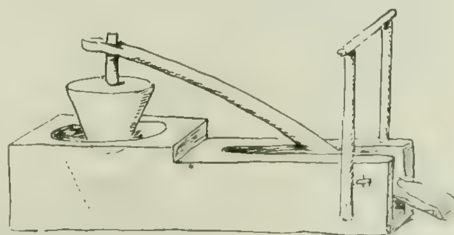
A nádtető javítása kétféle. A kisebb javítás, a *megverés* úgy történik, hogy a munkás a nádkéve vastagabb részéből egy méter hosszúságot levág. A kötegeket felviszi a tetőre, a nádazó-macskát a tetőbe szúrja, rátelepszik s a nádat marékszám a nádazó-kalapáccsal a hiányos tetőbe veri. A nagyobb javítás: *borítás*. Ennél már nagyobb kévéket helyeznek a megvékonyodott tetőre. A leírt eszközökön kívül a nádazónak van fűrésze, drótfogója, favágó-szekercéje s közönséges kötele. A nádazók mesterszava tiszta magyar.

Szólanunk kell még a ház berendezéséről.

A *dunántúli szobák berendezése* nagyon egyszerű (XXV). Népies művészkedésre leginkább a régi tulipános ládákon (704—707, XXXVI—XL tábla) találunk, amiket a menyasszony részére csináltattak. A régi asztalosok remekeltek ezekkel a ládákkal, ma már tünedeznek. A bútor elvárosiasodik s tulipános ládát maholnap már csak a padláson találunk, porlepetten.

A ládák elején két négyszögletes mező rendesen a láda alapszínétől eltérő színben. Az ezeket körülvevő részeket gazdag, változatos virágdíszek töltik ki, s legtöbbször megtaláljuk köztük a láda készítésének évszámát (XXXVI). Ha nagyobb a láda, a két négyszögletű terület alá két kisebb hasonló kockát festenek. Így a fődíszek követhetik a láda vízszintes alakját s nem zavarják az összhangot a lefelé nyúló hosszúkás formák (XXXVI). A ládák tetejét és oldalait is dúsan díszítik (XXXVIII).

Itt-ott még ragaszkodik a nép a színes bútorhoz, a föstött díszítéshez. Bus János asztalos, a tolnamegyei Kurdon, ha nincs mezőgazdaságával elfog-

HAJDINA-TÖRŐ SZEPETNEKRŐL. (719)

lalva, még mindig nagymennyiségben fösti a bútort (XXXIX). A falu lakosságának fele magyar, fele pedig német.

Érdekes, hogy a tulipános bútort inkább csak németek rendelik, — mert ők jobbmódúak s a drágább festett bútort jobban megfizethetik. A magyaros bútorra gótbetűkkel írják rá a megrendelő nevét: Josef Kurz, Barbara Schweiger.

Régente kedvelték a menyezetes nyoszolyákat (708); a tornyoságyakat sok helyen megtaláljuk ma is. (710, XXXVI). Régente a változatos körvonalú hátas széket, az asztalt, a szekrényeket (711), falszekrényeket (712) maga tervezte a gazda. Kifűrészelte, kifaragta évszázadig szolgáló keményfából. A szoba falán a gyujtótartó, szenteltvíztartó, mind a gazda kezemunkája volt. Ma már a bútort vásárban veszik; szeretik a keményfából készült, pulitérozott *sublatot*, *sifonért*. Szegényebb ember a sárgára és barnára erezett (fladerozott) bútort veszi, de nincs is már azokon semmi népies.

NÉMET GÁBOR ZALAEGERSZEGI KÁLYHÁSMESTER MŰHELYE AZ AGYAGGÖDRÖKKEL. (720)

A *gazdasági eszközöket*, az igát, kendertilolót (714—716), amennyire használatuk a díszítést megengedi, Dunántúl is szeretik díszíteni.

Már a malomnál említettük, hogy az egyszerű falusi ember milyen ügyes az ősi gépezetek szerkesztésében; nemcsak a malomban, de a gazdaságban is kellenek a faragáshoz, a tökmagütéshez, a szőlő kipréseléséhez (718) gépezetek, amiket a régi világban maga talált ki s maga készített népünk.

A Zala megyében lévő Szepezden magyarok, németek, horvátok laknak. Szorgalmas és takarékos jó gazda mindenik. Főfoglalkozás természetesen a földmívelés. A kevesebb földdel bírók azonban egyébbel is foglalkoznak. Van mintegy 250—300 ember ott, akik «drótosok». Egy-két hónapig ezek csakúgy távol vannak hazulról, mint a felvidéki drótostótok. Visznek magukkal tápláléknak: rántást, vöröshagymát, hajdinát, — de nem fazekat drótoznak ám, hanem az országot drótozzák, távirda-, telefon-fákat állítanak s ezekre

húzzák a drótot. Szanaszét az országba ezek a szepetneki drótosok végzik ezt a mesterséget s csinosan módosodik a falu. Van úgy, hogy havonkint hazavisznek jó 30 ezer koronát. Mert egy napszám 4 korona, s 250 embernek jut 1000 korona egy nap; 30 nap pedig 30,000 korona. Rendesen folváltva, négy hetet otthon, négy hetet tavol toltenek, de úgy intézik, hogy aratáskor, vagy egyéb munka idején otthon legyenek. Ha arattak, megint «mennek a dróthoz». Hathónapi drótozassal osszeszednek így évenként 180–200 ezer koronát.

E munkás nép táplálkozásában fontos szerepe van a hajdinának. Nem épen valami úri étel biz ez, de kis helyt elfér belőle jó sok; igazi utasnak való eledel, mint a tarhonya.

De hát tudjuk-e, hogy mi az a *hajdinatörő?* (7+9), kérdi a plébános. Hogyne tudnók! Hát a malomkő, mert bizonyosan csak megőrlik azt, mint a többi gabonát, mondjuk. Megőrlik, meg; de más a hajdinatörő. No, ha más, akkor dehogy ismerjük. Magát a hajdinát ismerjük. Nevezik *hajdinának, pohánkának*, néha *tatárkának* is. Erdélyben *haricskának* hivják. Tavaszi gabona; törpe szalmája, kékesfejér virága van és kevés az igénye. Furcsa a magja: háromszegletű, síma s nincs eset rá, hogy első fogaiddal elharapjad. A lisztjéből készült puliszka nem olyan sárga s nem olyan édes, mint a kukorica-liszt keveréke; barnás, mint a búzalisztből készült, de túróval kirakva, vagy tejjel kanalazva elég jó s igen alkalmas a fogatlan vén embereknek. Hazánk keleti részén, a csóki hegyek között most is termelnek még, épen úgy a nyugati hegyek tövében; itt-ott lehet látni Zalában és Göcsejben, bővebben terem Vas megyében, az Őrségben. Különös, hogy épen itt Szepetneken nem terem, holott itt szerepe van neki — a drótosok érdekében — sőt kifejlesztett egy sajátságos és talán egész országban csak itt űzött házi ipart: a *hajdinatörést.*

NÉMET GÁBOR ZALAMEGYEI KÁLYHAMESTER, KÁLYHAFIÓKJAI. (721)

Mi hát az a hajdinatörő s mi a hajdinatörés? Menjünk el Verona nénihez.

Kamraszerű kisebbik szobájában két ormótlan szerszám van. Irdatlan nagy négyszögű faalapzat, amilyenek a szölosajtoló alapok. Egyik végén nagy lyuk vájva, mint egy üst. Ebbe öntik a háromszegletű hajdinamagot, amit előbb langyos vízben megáztattak s félig megszárították. A mérleg alapelve szerint fölötte van egy szerkezet, melynek hatsó végére, a deszkára lép az ember s az első rész, mint egy medveorr, felemelkedik; amint lábunkat levesszük a deszkáról: a medveorr belehull az üstbe, de nem töri meg, csak leduhasztja a hajdina bőrét. A munkálkodó egy karfába fogódzik s lépkedi a deszkát hol a ballábával, hol a jobblábával, mintha csondes lépő táncot járna. Az ősi gép jár és

zakatol. Nem töri meg tehát a magot *törő* nevének ellenére sem: csak meghámozzza. Lehántás után a belső szem immár nem háromszögletű, hanem olyan, mint a rizskása. Dunántúl a hajdinakását kolbászba is töltik.

A vasmegyei Őrségben terem s a nagykanizsai boltokból vásárolja a Szepetneken lakó Verona néni 100 literenként 18 koronájával, a hajdinát, de a *tokaccsal* (gép) a hoszpától megtisztítva, 40 koronáért adja el a vásárokon.

E kezdetleges gépet magok a háziak csinálják. Büszke is erre Verona néni, erre a szepetneki törőre. Nincs ilyen a világon! Mert járt a nagyvilágban. Járt Pesten is. Van egy fia, nagy-nagy úr Pesten: leveleket hord ki a postáról... A fiu pénzt küldött Verona

KAPOSVÁRI FAZEKAS KEMENCÉJE. (722)
«Ég benne az edény.»

néninek, hogy ránduljon föl hozzá, abba a Pestbe!... Meg is hordozta anyját a nagyvárosban s Verona néni látott mindent, ami a világon van, — csak egyet nem látott, az még Pesten sincs! És sóhajtva és büszkeséggel mondá a fiának: «Látod fiam, itt minden van, de *hajdinatörő* még itt sincs. Pedig, nekem van!...»

*

Következik a *cserépnemü*.

A dunántúli fehérnép is nagyon szereti a szines, szépen kivirágozott cserépedényt. A konyha falát régi és új edénnyel díszítik. A nagyszülőkről maradt edényt kegyelettel őrzik s nem használják, csak a konyha díszítésére. A zománcozott pléhedények egy időben nagyon kiszorították a cserépnemüt, újabban azonban ismét a cserépedény lett népszerűbb, mert olcsóbb és azt tartják, hogy jobbízűvé fől meg benne az étel. A cserépedényből húsz fillérért olyan nagyságut adnak, mint a zománcosból egy koronáért.

Az edény díszitését Dunántúl talán a legszebben végzik még Sümegen (731), ahol sok fazekascsalád égeti az edényt. A díszités az asszonyok, leányok dolga. A színes festéket kis ecsettel vagy *cifrázó gurgulával* viszik az edényre, ahogy azt első kötetünkben apróra leírtuk. A sümegi fazekasoknak olyan sok a dolguk, hogy maguk nem is járnak vásárra, kereskedők ott helyben hordják el tőlük az edényt. Ezek a kereskedők a népből kerülnek ki. Nagyon érdekes, hogy a cserekereskedés az edényekkel még javában divik. A kereskedő kirakja az edényeket a falu közepén s a nép búzát, árpát, rozsot visz oda, megtölti vele az edényt (726): azután az edény az övé, a gabona a kereskedőé lesz. A nép a város hetivásáraira, országos vásáraira is elhozza a gabonát, hogy érte edényt vihessen haza.

Régente a virág elmaradhatlan volt az edényekről. Ma már sok fazekascsalád nem cifraz. Az edényt befecskendezi, egy-két vonallal meghuzgálja. A virágozással több a babra s azt az időt nem igen fizetik meg. Keszthelyen például már jó-

NÉMET GÁBOR KÁLYHÁSMESTER ÉGETŐ-KEMENCÉJE ZALAEGERSZEGEN. (723)

TAPOLCAI FAZEKASOK KEMENCÉI. (721)

KESZTHELYI FAZEKASOK A HETI VÁSÁRBAN. (725)

ideje nem cifráznak a fazekasok. Kaposvárott csak egy fazekas felesége cifráz. Ez a család is csak nemrég, faluhelyről költözött be Kaposvárra. Amelyik parasztasszony nem sajnálja a pénzt, annak bizony mégis a virágos edény felé húz a szive. Az edényeket minden helyen más szinekkel, más virágokkal díszítik s a formák titkát a család őrzi. Vásárokon a sümegi edény jellegzetes, szépen kifejlesztett, eredeti mintáit messziről megismerjük. Ott minden család egyforma virágokat rajzol, de az edények minősége szerint a virágok váltakoznak. A sümegi edény szinezése kétféle: sötétvörös és fehéralapú. Az előbbi dísze túlnyomóan fehér, szeretik a kéket is, de más szinekkel is tarkáznak. Világos alapon kék

A KAPOSVÁRI VÁSÁRBAN. (726)
A nép annyi gabonát ád az edényért, a mennyi belefér.

SÜMEGI CSERÉPEDÉNYEK. (XLI. tb.)

SÜMEGI CSERÉPEDÉNYEK. (XLII. tb.)

A kozepso cifrazó «gurgula»

SÁRKÖZI TÁNYÉROK. (XLIII. tb.)

(A szarvasdíszes kályhacsempe.)

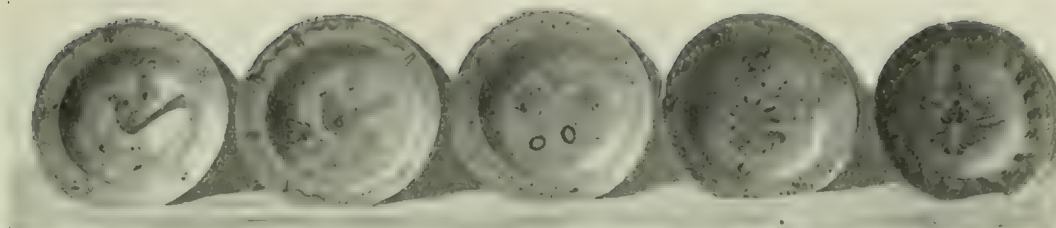

SÁRKÖZBŐL. (XLIV. tb.)

A felső baloldali edény ma már elvétve található; a mult száz év közepe táján készültek Móragyon. A felső jobboldali és a jobb alsó kettő kályhacsempe.

RÉGI TÁNYÉROK. (727)

zöld és sárga a virág. A falra akasztható tálak közepét állóvirág, többnyire tulipán foglalja le; a tányérok széleit körülfutó dísszel látják el. Idevalók a tiszta fekete színű edények; ezeket lefojtott füsttel feketítik.

CSERÉPEDÉNY A BALATONI MUZEUMBÓL. (728)
A középső két alsó csutora.

A dunantúli szobákban ritkán hiányzik a cserépkályha (735–738), amelyet a konyhából fűtenek. A kályhákat négyszögletes bemélyedő *szemekből*, *tányérokból*, *kupákból* (739, 742) állítják, sározzák össze. Itt az erdélyies *csempe* elnevezés ismeretlen. A kályhákat is

RÉGI KORSÓK A BALATONI MUZEUMBÓL. (729)

RÉGI EDÉNYEK A BALATONI MUZEUMBÓL. (730)

SÜMEGI EDÉNYEK. (731)

leginkább vásárban veszi a nép. Egész kocsit megtöltenek a kályha alkatrészei. A *szemek* tányérszerűen bemélyednek s az ilyeneken nincs is díszítés; a díszítés a lapos négyszegletes szemekre kerül, amelyek a kályha alsó részét, talpazatát, sarkait képezik. A kályha felső peremét, párkányát (740) is díszítik csipkés kimetszésekkel. A díszítés formákkal történik; a nyers agyagot a minta negatívját feltüntető formákba nyomkodják bele s azután égetik ki. Kis városokban s módosabb polgároknál a régi fajta svédkályha (745) otthonos. Ennek készítésében Németh Gábor zalaegerszegi kályhás nagy mester.

Nézzünk el udvarába (720), tekintsünk be műhelyébe, mi mindent csinál Dunántúl, a népnek dolgozó kályhásiparos?

A VESZPRÉMI MUZEUMBÓL. (732)

A falon kályha-csempék, kék festő-minták, a polcon céh-korsók, a földön céh-ládák.

A műhely előtt van négy *agyaggödör*, azokban négy különfajtájú föld.

Az I. agyaggödörben bedegovcsinai agyag, Horvátországból. Ebből készül a legfinomabb munka. Fehér, palaszinű, zsiros tapintású s fehér, ha megég is; tűzmentes, legerősebben ellenáll a tűznek, nem reped meg. Vasúton szállítják. 100 métermázsát 80 koronáért vesz, házhoz szállítva 170 koronába kerül s lesz belőle 25–30 kályha. Egy kályha 180–200 korona. Külön-külön mind a három fajta földből készül kályha, de vegyítve is csinálják, hol kettőt, hol három fajtát is összekevernek. Ha csak a bedegovcsinaiból csinál valamit, abba még vegyít törött cserepet is, amit vasmozsárban egy napszámossal töret össze a kályhás. Ez a cseréppliszt még erősebben tűzmentessé teszi.

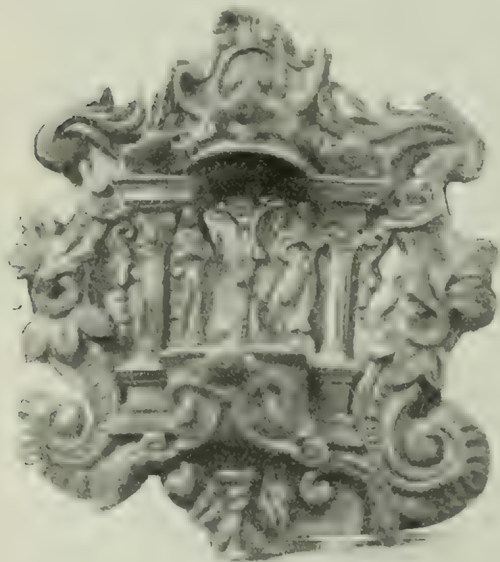

CÉHKORSÓK A SZEKSZÁRDI MUZEUMBÓL. (733)

A II. agyaggödörben göcseji sár van. Ez is palaszinű, fehér. Ez is tűzmentes, de *sikeres*, sikos, iszaptartalmú. Ehez használunk kvarcos éles agyagot; ilyen homok van elég Zalaegerszegen is az Alsóerdőn, a Budai-völgyben, a téglaszín mellett. Evvel a homokkal felesen keverik. Zalaegerszegtől 15 kilóméterre, Csonkahegyhát határán négyen vásároltak egy birtokot s onnan hordják ezt a göcseji agyagot. Csak a fuvart fizeti Németh mester, egy szekérrel 6 korona. Ebből a barna sötétszinű (kissé pirosas) sima kályha lesz. Ezt a göcsejit, ha a csákberényi agyaggal vegyíti, szines kályhát kap. A középosztálynak ebből készül leginkább a kályha.

A III. agyaggödörben is csonkahegyháti, szintén göcseji föld van, de az meg sárgás, fehérföld. A göcsejivel vegyítve szines kályhát csinál belőle a mester, 160 koronáért. Az egész barna kályha 120 korona. A csákberényi (Fejérm.) fehér földet használja a II. és III.-hoz színezésre. Van még tűzmentes agyag Zsalucsánban, Gömörmegyében is.

A IV. gödörben kályharakáshoz szükséges agyagos, homokosföld van összekeverve. Ebből csak virágcserepeket gyárt a segéd. Semmiféle más fazekat Németh mester nem csinál. Árúit inkább távolabbra hordják el: Nagykanizsára, Csáktornyára, Varasdra; Somogymegyébe is előkelő házakhoz dolgozik.

KUDARI JÓZSEF ZÖLDMÁZAS CSERÉP-SZENTELTVÍZTARTÓJA. 150 ÉVES. TÖRÖKKOPPÁNY. (734)

«Rövidesen mondva — így szól — ez a három magyar kályha a szemesen kivül. Mert az a magyar kályha, amelyiknek egyenes sima felületje van, egyszerű, kevés dísszel, egy-egy magyar virággal és zárlevéllel. Csinálja az ember, ahogy tudja, a maga gusztusára. Még az is magyar a kályhán, hogy terjedelmes széles válla legyen, felső része kupolával, toronyalakkal; az erősen kiálló párkányzat azért kell, hogy dísztárgyakat vagy egyebet lehessen odarakni. Ez teszi meg, hogy magyaros». «Az ámpír inkább gótis.»

Az edényeket, kályhákat mázzal színesítik. Mi a máz? A fazekasok nyelvén: *Glätte*. «Van ólomglätte, vagy ólompír. Ezt homokkal s kvarccal vegyítik s fehér színt ád. Ha barnakövet teszünk bele, barnafekete lesz; ha rézhamút hozzá, zöld lesz; ha kék színre van szükség, *kékényüveget* (Schmalte) vegyítenek bele; ha sárgát akarunk,

sárga kő jön hozzá. E mázakat külön *téglikben* megégetve, megtörve, őrölve finomabb mázat kapunk. Ha még finomabb kell: 2 kiló *ménium*, egy kiló olvasztó borax, egy kiló kvarc, tégliben megőrölve s a legfinomabb fehér átlátszó zománc lesz. Az ólmot és cint megolvasztjuk téglikben, hamuját leszedjük, megint leszedjük, szóval az egészet hamuvá égetjük (flimmeljük): ebből cin és ólomhamú lesz; veszünk 2 kiló méniumot, 2 kiló kvarcot, 1 kiló boraxot, 1 kiló hamuzsirt, 20 gramm arzenikumot, a kemencében *homokpadot* csinálunk, összekeverve és olvasztva megégetjük s ha kivesszük, olyan lesz, mint az *akszfalt*: a homokot *lepucoljuk*, *leráspolluk*, mozsárban megtörve, megszitálva, malomkövön *leőlve*: porcellanfehér zománcot kapunk.»

SZEMES ZÖLD KÁLYHA, GÖCSEJ. (735)

Hogy lesz hát már az a kemence, vagyis a kályha? *

Úgy lesz, hogy a már megöntözött agyaggodrökből egy szekérderéknyi sarat egy- halomban betesznek a műhelybe, — *sulyokkal* összeverik, dongolik, *lesarlózzák*, vízzel áztatják, aztán két legény lábbal tiporja három órahosszat. Az asztalon plattnikat *(kakli)* csinálnak a kidolgozott sárból s ebből a mekkora szükséges akkora táblát belenyomnak a gipszmintába. Németh Gábor mintát is csinál. A mintából rögtön kiveszik s megvan a kályhaszem.

Érdekes, hogy a városias izlésű kályhákat a nép erre *rogogó*-nak mondja, de azért a díszítések között megkivánja a tulipánt, a sast, a magyar motivumokat. A kályhaszemeket a pallásra teszik, ott megkeményszik, egy-két napig vagy a napon szárítják, vagy a *lézsa*-fán: az erős napsütéstől a gyöngébbje megrepedezik. A mi agyagunk a napon hirtelen szárad s megrepedezik, mert sok benne a nedvesség, iszapos. A bedegovcsinai állja a napot. Azután jön a kemencébe való *berakás*.

A kemence két részből áll: a tüzelő, amit *kékellinek* vagy *kikellinek* hívnak, ahol a fa ég, ahonnan a meleg apró lyukakon átmegyen a második részbe, az *égetőbe*. «Sok izéje van itt ennek a berakásnak. Sárból épít az ember egy talapzatot. Aztán egy rend *zsindelyt* rak, amit csak a téglagyárból hozat s rá egy rend kályhaszemet, de úgy építve, mint a kőműves a kőkertet, közbe-közbe kér a fiától egy-egy *ceklit*, *ék*, erősítésül cserépzsindelyforgács vagy cseréptörmeket, hogy közben legyen jó *cirkulácio*. Sokszor olyanmunkát végzett, hogy maga is nevette; mert addig verd a vasat, míg meleg. Sok rejlik a belszerkezettől, t. i. a cirkulálástól, a *füstjárástól*, hogy a *fundamentumtól* cirkuláljon egyenletesen; akkor a meleg nem futhat ki belőle.» (Közbe-közbe a kezébefogott kályhaszemet magyarázza, hogy ez a barokk-

KUDARI JÓZSEF ZÖLD KÁLYHÁJA, TOROKKOPPÁNY. (736)

* Az erdélyi ember mind kemencének hívja azt, amiben tűz ég főzésre, sütésre vagy szobamelegítésre. Erdélyben a *kályha* csak egyik laposan rakott *szeme* a kemencének s azért *kályhakemence*.

KÖCSÖGSZEMES BANYAKÁLYHA DECSEN. (737)

diszités hajlott, s a szegelet tompa. A *rogogó*-nál is tompák és hajlottak a diszítések).

Kilenc óráig tart az égetés 980 fok melegben. Ennyi kell a barna munkához. A közönséges fejérnek csak 900 fok kell.

Ezt az első égetést *fonnyasztónak* hívják. Kiszedve: a napon egy napig szárad, a palláson egy napig keményszik: másnap *megpucolják, faragják* (az érdes részektől megsimítják) s ha nem kell rája szinezés, száradni teszik tovább. Bevonják mázzal vagy zománcolvadékkal, a tálban levő festéket a nagy kalánnyal ráöntögetik s az ezután következő másodszori égetés a *zománc-beégetés*. Ezt a mázt *ólomgelétnek* híjja a fazekas; fele *ólomgelét,* fële kvarc és fekete kö. Ez a barnamáz s második égetés után barnapiros meggyszínű lesz tőle a kályhaszem, amilyet leggyakrabban lehet látni e vidéken. «A tálban a mázt a kalánnyal mindig kevernyi kő. Végigöntésnél az első kalánnyal csinálja az első *szimzt.* Az alsó párkányon van az első *szimz,* vagyis kiálló része az alkotmánynak. Inkább a fölső párkányzat a *szimz,* de erről nevezik a többit is. A második égetés után még mindig van, mit *lefaragni* róla, egy kis simítást most csinálnak rajta. S megvan. A helyszinére szállítva ott egy kőműves vagy akár egy gyermek is *megépitheti* vagy *fölrakhatja* a kemencét. A szemek úgy paszolnak egymásra, mintha onnan nőttek volna ki. Azonban egy kis agyaggal ragasztják össze a szemeket, — aztán szobát melegítnek vele vagy krumplit sütnek benne.»

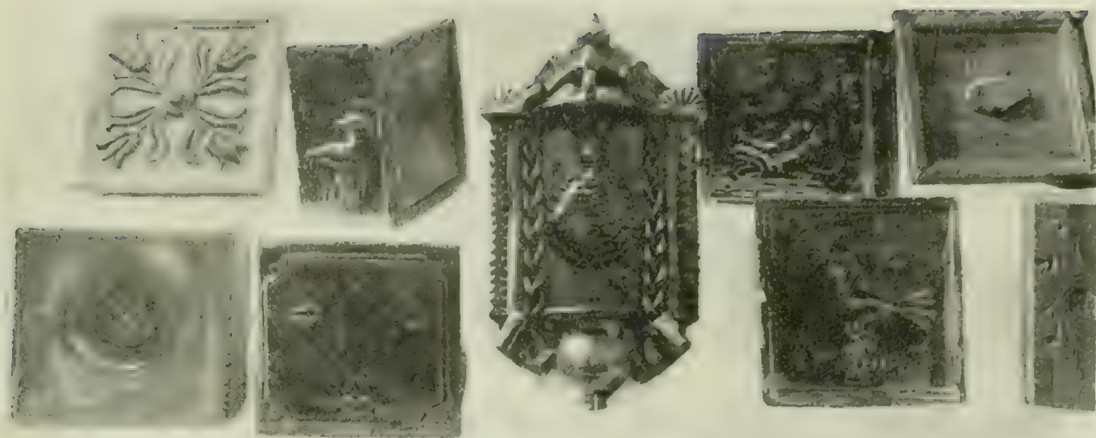
VÁRDOMBI KÁLYHA (SZEKSZÁRDI MÚZEUM). (738)

Jól van Gábor, te óvod, melengeted és véded a világot a megfagyástól! . . .

Az égetőkemencék a fazekas, kályhás módjához képest kisebbek-nagyobbak. A 722. sz. képünk egy kaposvári szegény fazekas kemencéjét mutatja. Ágról szakadt ember, aki néhány koronával kezdette mesterségét. A kemence a legősibb, legkezdetlegesebb típus. Ilyen lehetett ezer esztendőkkel ezelőtt is az égetőkemence. Tapolcán a fazekasok mind egy helyre, a város közepére építették a kemencéket (754).

Ne hagyjuk azonban még el Németh Gábort, gyerünk át abba a másik helyiségébe, ahol egy legény rugdalja jobb lábával a *korongtalpat* s csinálja a kalyhaszemet és virágcserepet. Egyet rúg s forog az alkotmány; ekkor egy kis *bőrdarabot* fogva kezébe s korongra csapott anyagot *kiszorítja* s egyszeribe kialakul az edény. Most egy másik kisebb bőrdarabbal simítja, tisztogatja. A harmadik fogás az, hogy egy *sárgadróttal,* mely nem rozsdásodik, a felső haszontalan sárrészt lenyisszenti.

A fazékkorong alkatrészei: *a tustányér,* ebben áll a négyszögü vasrúd; a korongtalpat rugdalja a fazekas, aki a deszkaülésen foglal helyet. A rúdon van a *korongfej,* efölött a *rámadeszka,* ezen áll a sár.

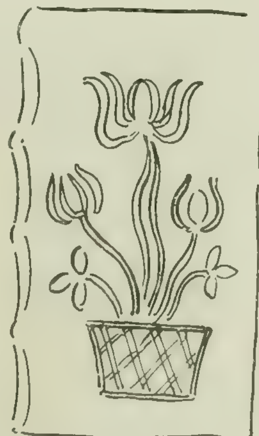
KÁLYHASZEMEK A KESZTHELYI JÁRÁSBÓL. (739)
A középső szenteltvíz-tartó, Zalaapátiból.

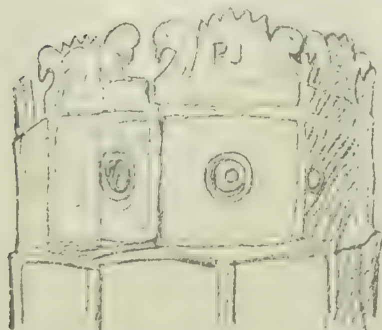

amiből az edényt alakítják. A korongfejet le lehet venni s ha nagyobb edényt akarnak csinalni, nagyobb fejet tesznek rá. A korong mellett van a sártartó pad. Az agyaggödrökből egy szekérderéknyi földet beraknak a közvetetlen közelben levő műhelynek kellős közepébe, megáztatják, megaprított cseréptörmeléket hintenek belé (samut), ami ellentállóbbá teszi a tűzzel szemben. Enélkül kibír 1000 foku meleget, evvel pedig, például a bedegovesinai föld kibír 2000 fokot.

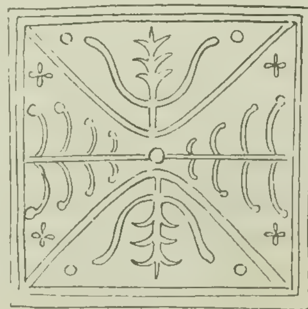
A legények táncolnak rajta három-négy órahosszat s meggyúrják lábukkal, mint a tésztát; azután következik a *sárlózás*. A görbe éles késsel nyesegetik a halmazt, papirvékonyságu lemezeket szeldelnek le róla s így rátalalnak, ha valahol kövecs vagy egyéb szemét van benne s azt kidobják. A nyesedékekből *sárpogácsák* lesznek, 50–100 kilogrammosok. Ezeket még irgalmatlanul *megsulykolják* a sulyokbotokkal. A kisebb pogácsát egy sulykolja, majd összetesznek két-három ilyen sárpogácsát és sulykolják ketten-hárman, majd odavetik a deszkaasztalra s ezekből a sárpogácsákból lesz meg a kályha.

Ősi holmi a céh-korsó is! (732–733).

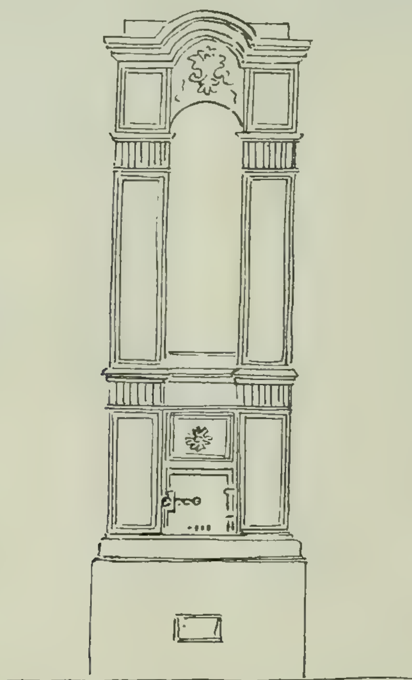
KEMENCE (KÁLYHA) BAKONYBÉLBŐL. (740)

KÁLYHA-CSEMPE DÖBRÉTÉRŐL. (741)

SZENTGÁLI KÁLYHA-CSEMPÉK. (742)

Az inas felszabadulásakor ebből itták az áldomást. A rendetlenkedőknek büntetésből tele kellett hozatni a korsót, de fogadásokból, szives barátság révén is sokszor megtelt biz az! A fazekasok ezekkel a korsókkal remekeltek, szépen kidíszítették, felirásokkal, versekkel látták el. A céhmester, atyamester, bemondómester és a többi céhbeli méltóság nevét, mindenféle jót kivánó mondatok mellett, bevésték. A céhnek, a mesterségnek jelvényeit, az ollót, vetélőt, csizmát, gyalut, ácsszekercét, kereket is ott találjuk a korsón úgy, hogy legtöbbször már messziről megállapíthatjuk, melyik céhé volt a korsó.

NÉMET GÁBOR ZALAEGERSZEGI KÁLYHÁS RAJZA. (743)

TEMETŐ.

A SOMOGYVISONTAI REFORMÁTUS TEMETŐ. (714)

Valaki meghal Göcsejben: jelentik a papnak, harangoztassa ki. Ha férfi halt meg: nagy haranggal konditanak hármat; ha fiúgyermek halt meg: kis haranggal csenditenek hármat: asszony halálára: a nagyharanggal konditanak kettőt, lánygyermeknek a kisharanggal kettőt csenditenek s azután húzzák összutt mindkét harangot. Ez az első *kiharangozás*, «szaggatas.» Napjában háromszor, néha négyszer is harangoznak a temetésig. Néha nyolcszor is, duplán, kivánságra, de ezt duplán is fizetik meg a harangozónak. A virrasztóban kártyáznak s egy kis ital mellett halotti énekeket énekelnek az énekes könyvből, mindig alkalmiakat, pl.:

«Mint sok virág elvész bimbó korában,
A rágó férgeknek esvén utjában:
Így hervad el e gyermekkor virága,
Mihelyt a halál férge azt megrágja.»

Temetés előtt a halottas házhoz «gyújtót» csenditenek. A kantor a közönséggel együtt elénekel egy halottas éneket, azután a pap imát, gyászbeszédet és Miatyánkot mond.

Amikor a tetemet az udvarból kiviszik: az istállóból kiverik az állatokat az udvarra, mert így nem pusztulnak gazdájuk után.

Mig a temetőbe érnek, *kisérőt* harangoznak, s a kantor énekel. Néha a templomba beviszik a halottat, de ritkán, csak nevezetesebb embert, vagy ha külön kivánság. A tanító búcsúztatót is mond, vagy a háznál, vagy a sírnál; ma csak könyvből olvassa fel, a régiek versben mondták, ilyenformán:

«Negyvenig délelott van,
Negyven után délután
S aztán lehanyatlik
A nap.»

Hantolás közben is énekelnek mindvégig.

«Nincs már szivem félelmére
Nézni sirom fenekére.»

A pap rendesen beszél is a sírnál: «Elérkeztünk ide az

ZALALOVŐI FELÁSOTT KUNHALOM. (715)

Szegletes kőből rakott koporsó.

GÁLOSFA (SOMOGY). (746)

enyészet országába, a temetőbe.» stb. Mindenki egy-egy hantot vet a sírra. Valamelyik ember a gyászoló család nevében, kis formás beszédben megköszöni a közönségnek, hogy kikisérték ide a halottat. Fejfát tűznek, ezzel a felírással: Itt nyugszik az Urban boldogult N. N. — s jő a nagy halotti tor, a nagy vacsora, mely épen olyan, mint lakodalomkor. Van: tikhúsleves; tikhús, martással; nagy tál káposzta dagadóval, disznóhússal; foghagymás pecsenye; rétes; közbeközbe bor és fekete kávé.

Barabásszeg község református és katolikus családjainak közös temetőjük van a falu végin élőfákkal kerített gyepes lankáson. A temető jobboldali felébe temetkeznek a reformátusok. A fejfára faragva egy szomorú fűz. Balfelől, amint a keresztek is mutatják, katolikusok nyugosznak. A szomorúfüzes fejfán ez az írás:

«Itt várom BoldoG FEltámadásom
Takó Mári élt 4 évet meghalt 1906
évben.»

Odább:

«E gyászsirhalom alatt nyugszik Bán Márton meghalt 1905 élt 83 évet.
Bán Ferencz meghalt 1875 63 évet élt.
Béke és áldás hamvaikon.»

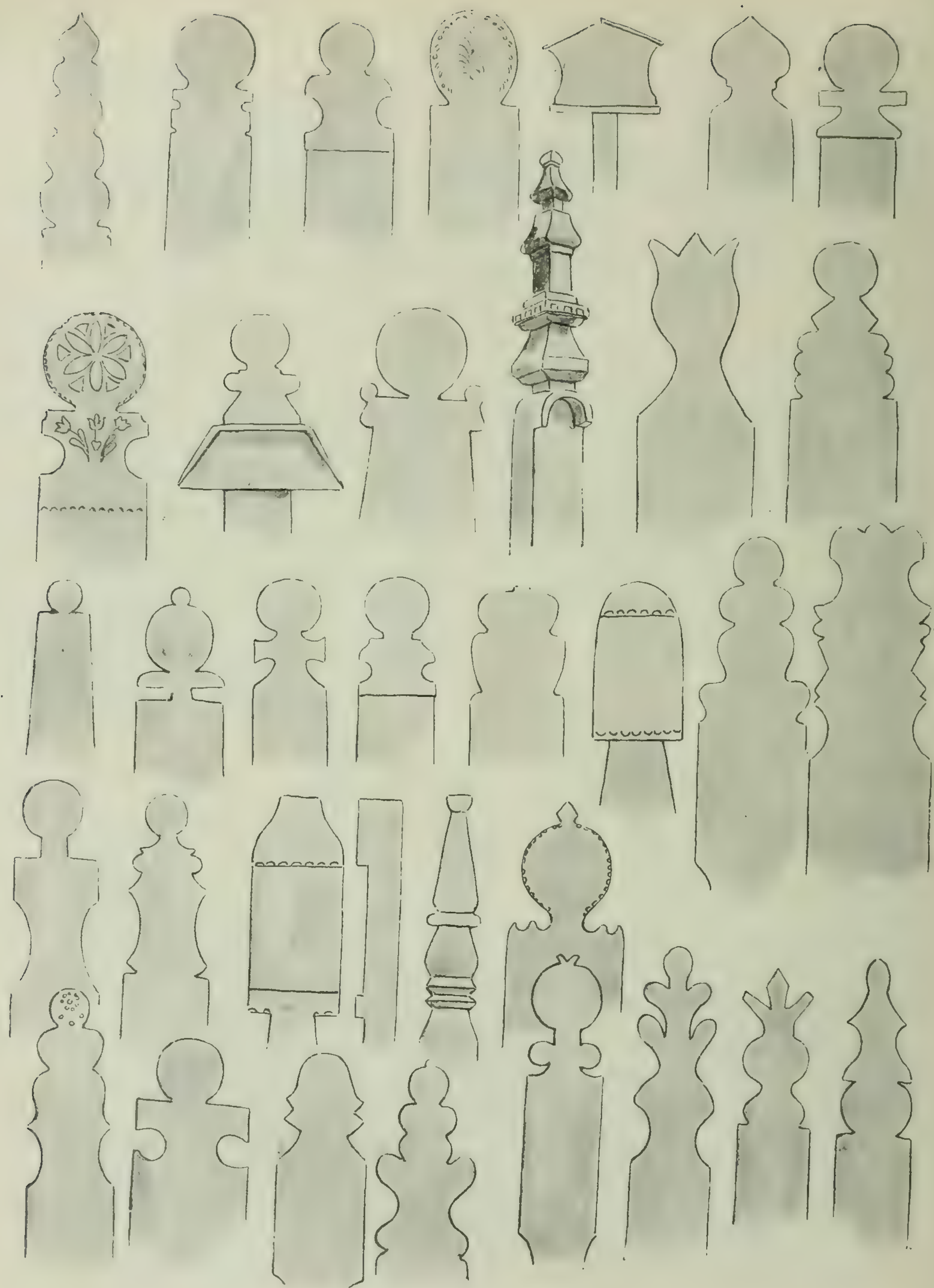
A református résznek túlsó szegletjén egy kis négyszögű térségen a zsidó temető Benne egy sírhalom, ebben egy kis gyermek. A katolikus résznek innenső szegletjében is

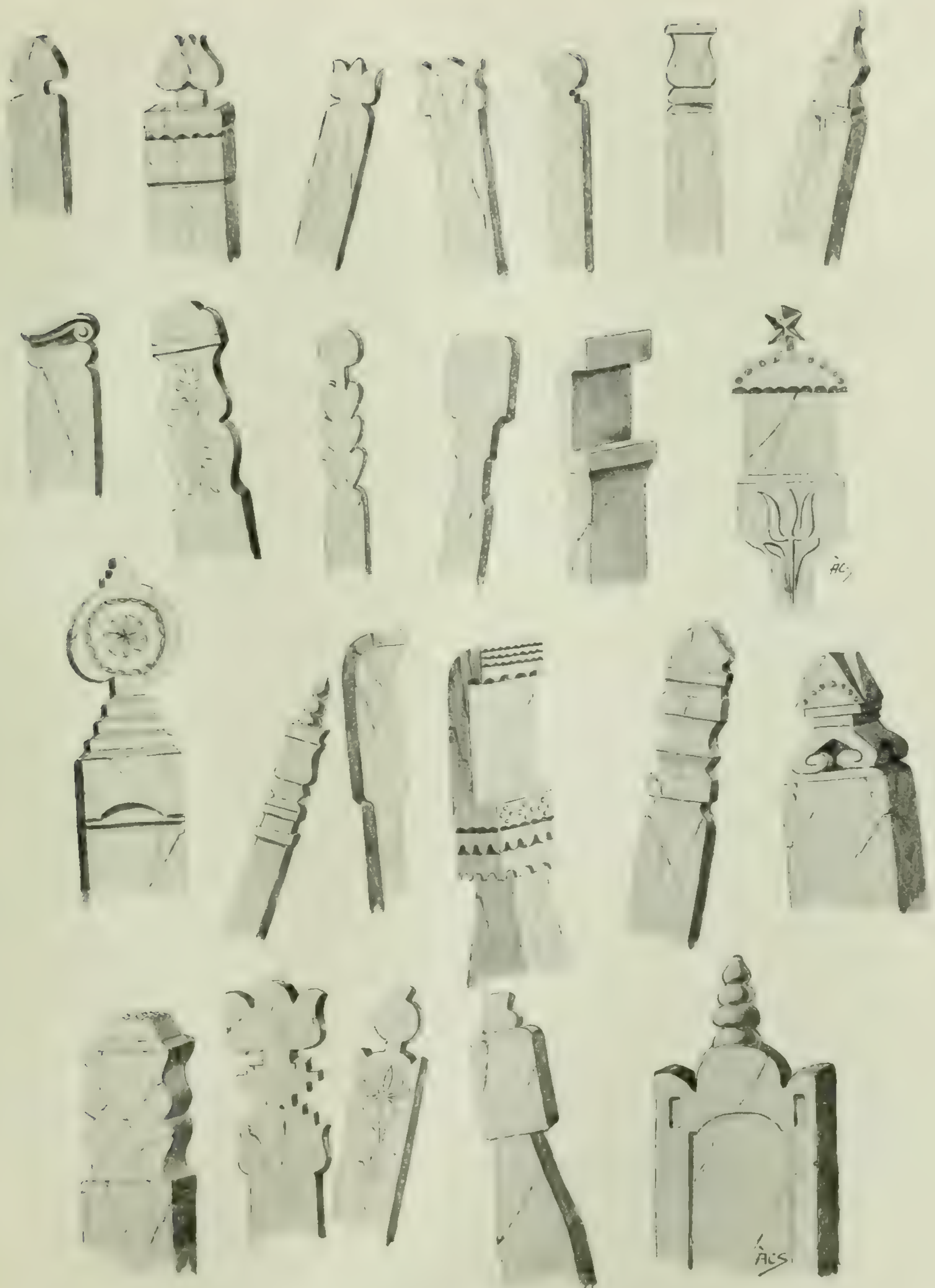
A HALÁPI TEMETŐ. (747)
(Háttérben a szép halápi hegy.)

FEJFÁK KÉMESBŐL (ORMÁNSÁG). (718)

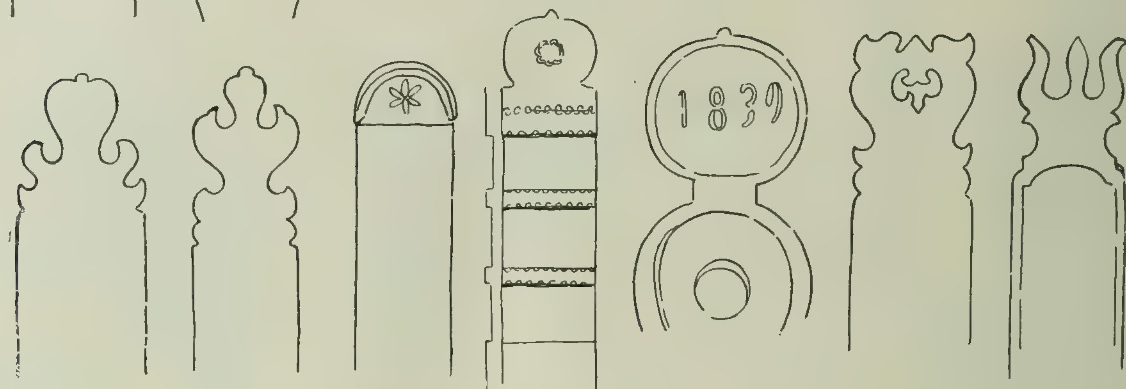

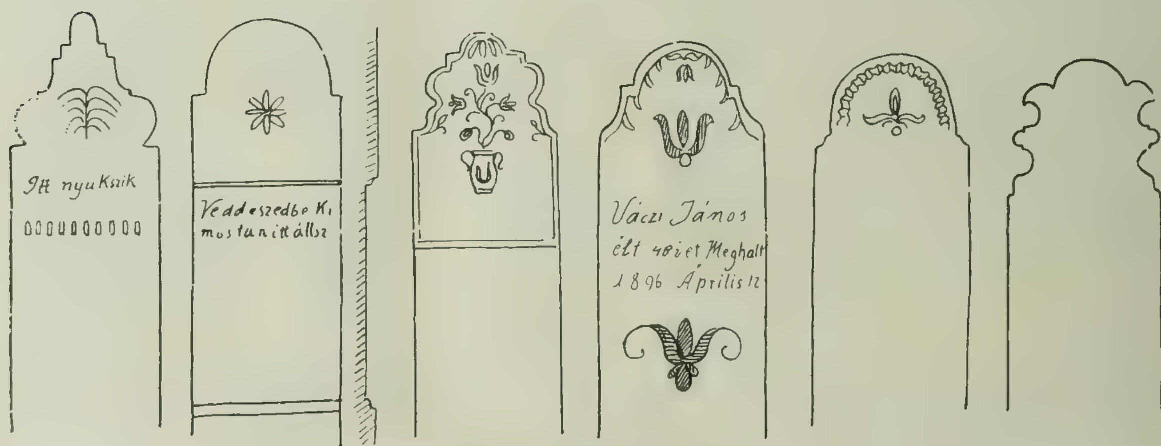
RINYAUJLAKI FEJFÁK. (749)

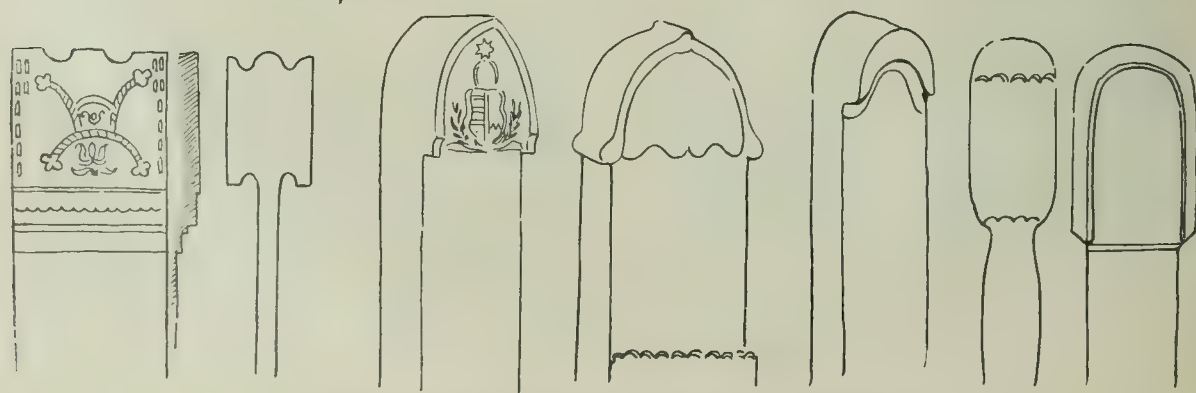

A SÁRKÖZI FEJFÁK TIPUSAI. (750)

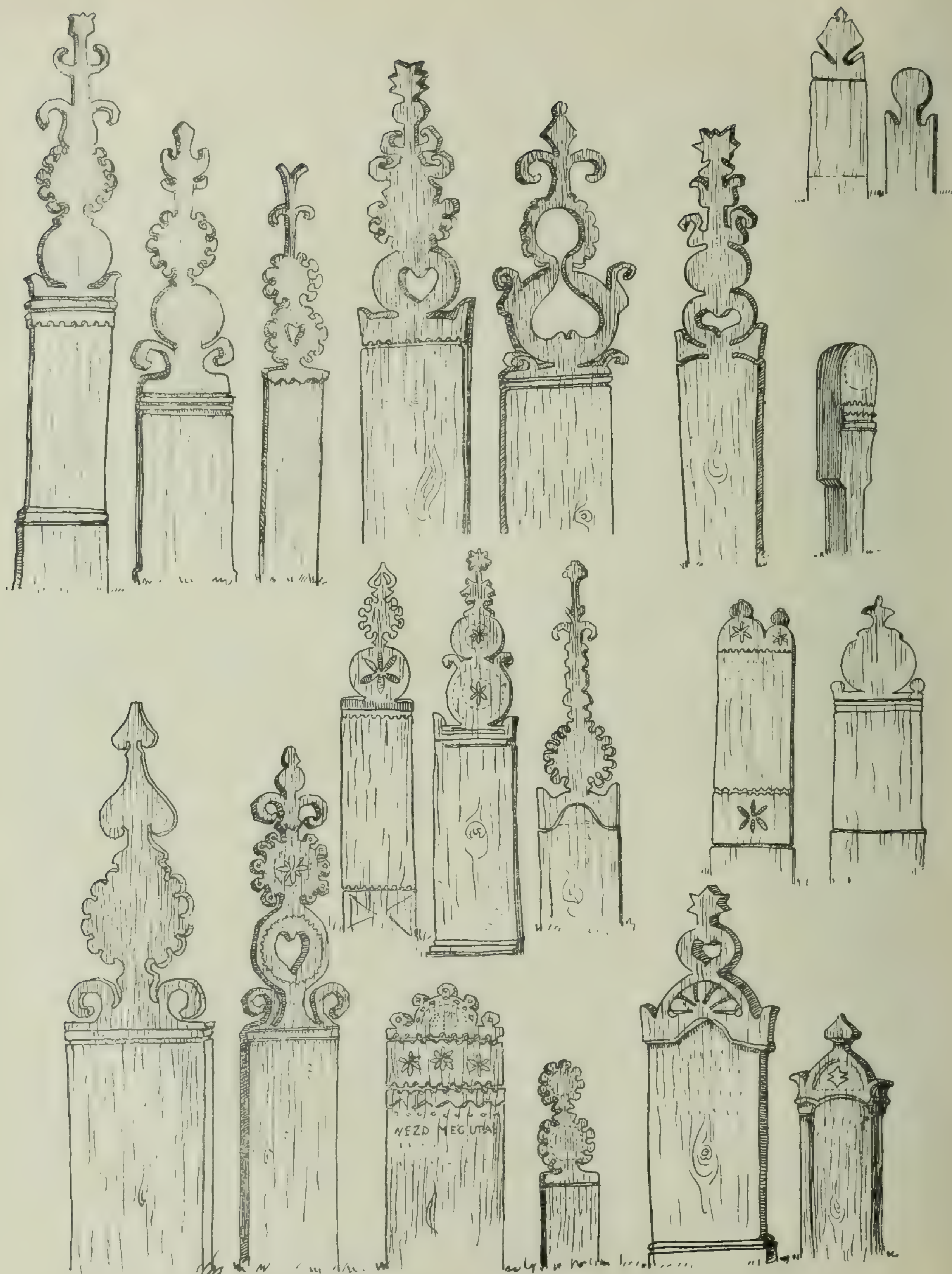
FEJFÁK AZ ORMÁNSÁGBÓL (OSZRÓ, VANYISZLÓ, HIDVÉG). (751)

A RINYAUJLAKI REFORMÁTUS TEMETŐ (XLV. lb.)

FEJFÁK SZENNÁRÓL (SOMOGY). (752)

FEJFÁK BARANYÁBÓL. (753)

van egy sírhalom. Belé van szúrva egy vastag dorong s azon tenyérnyi deszka keresztbe téve és ráírva ácsplajbásszal ez a nekrologus:

> «Itt Nyukszik Voltfer
> István Volt iparos vándor
> Élt 42 évet meghalt 1908
> Évi Apr. hó 22-én.»

Ki és mi volt ez, hogy csak «Volt iparos?» Ország-világ, ahol megakadt — mondják — ott élt. «Odaragadt a bot a kezébe.» Ide is elvetődött a tavasszal, de sokat talált inni s belefulladt egy kis mocsár-patakba, de csak sáncnak mondták azt régen, a neve «Rókaszegi patak». Katolikus volt s keresztet is tettek neki, de csak a magunk vallásfelekezete szerint temettük el, mondja a református pap, azért talán üdvezül! . . . Szóval tehát vándorló legény volt. Hát a mestersége? Kalaposlegény lett volna, mondja a pap. Mi volt a mestersége? — vág közbe Németh Ferenc dévajul: «Hát télen aratott, nyáron havat hányt, állandóan pedig *kellincs nyomdász* volt.»

A BARABÁSSZEGI TEMETŐ (GÖCSEJ). (754)

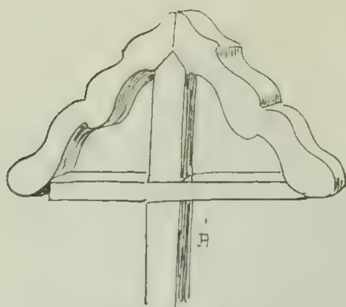
Kéregetvén, a kilincset nyomogatta szegény s igen szerette a korcsmárost, — végre is a rókaszegi patakba feküdt el. Sírja körül almafa, vadvackorfa és tövis; szilvafa, cseresznyefa, tölgycserje és kecskerágító, sírja jó illatú az epertől, a kakukfűtől és a vadpetrezselyemtől. És épen olyan édesen alszik, mint a többi.

Zalaegerszegen e két szó: «Vargák temetője», régen előkelőséget jelentett. Most ott a «szegények temetője». Zalaegerszegnek *Ola* külvárosa régen külön önálló kisközség volt. Mindenkinek volt italmérési jussa, minden második házban bort mértek. És hogy teljes legyen a mód: mészáros-hentes volt a legtöbb ember, s egyúttal földművelő-kisbirtokosok valának; legnagyobb számmal a csizmadiák, akiket akkor vargáknak hívtak. Nem engedtek a tekintélyből sem! Sőt a céh vezetői, az előkelőbb vargák, a kis temetőben is külön kápolnát építettek magoknak s odatemetkeztek. Mások oda nem temetkezhettek. Ott nyugszik a gazdag Ugor József, Rozner Vince . . . Ezt a kis területet a veszprémi püspökség adta a céhnek. Évenként kétszer: Anna-napkor, július huszonhatodikán és Keresztjáró napkor: pünkösd előtt háromháromnapi misét tartanak még most is a kápolnában. A jelenlévőktől begyül a kis perselybe 8—10 korona, az a pap fizetése. Ami több marad, azt félreteszik, még gyűjtenek is hozzá s abból tatarozzák a kápolna tetejét. Nemrégiben is megfedték. Most, igaz, hogy megszűnt a céhrendszer, nincsenek már egyesülésben, de a régi tagok közül még vannak valami hatan. Az egyiknél van a céhláda, s benne Mária Terézia kutyabőrös okmánya. Ők hatan még

A ZALAVÁRI TEMETŐ. (755)

tartanak egymás közt némi kapcsolatot a régi világnak emlékéül s néha-néha gyűléseznek, hogy a kápolnát fentartsák. Ujabban Zalaegerszeghez csatolták — mintegy 30 éve — ezt a kis Ola községet; temetője megmaradt, a vargák kápolnája is ott van, de a zalaegerszegi nagy temetővel szemben mindakettő együtt most már a «szegények temetője». A kápolnának sincs már új lakója, mert az előkelő «suszterek» immár Zalaegerszegen laknak s a nagy temetőbe temetkeznek.

A ZALAVÁRI TEMETŐBŐL. (756)

Dunántúl is a katolikusok feje fölé keresztet (747), a reformátusok pedig faragott fejfát tűznek (746) a síron.

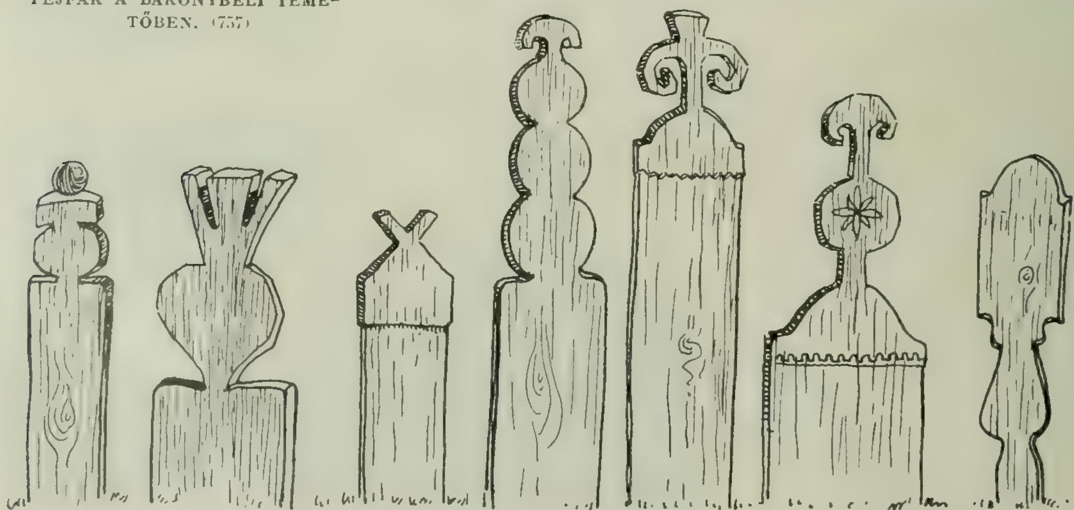
E kőben gazdag vidékeken «kükeresztet» állíttat a valamivel jobbmódú család is (760). E kereszteket a városi kőfaragó tartja raktáron. Népies ízlést nem mutatnak a keresztek. A városokban egyre szaporodnak a «hatóságilag engedélyezett» temetkezési vállalatok, amelyek a koporsókat raktáron tartják a keresztekkel, szemfödőkkel együtt. A koporsókat Bécsben készült cifrasággal: dombornyomású, aranyozott kéreg-papirral díszítik. Ahol ilyen cifraság nincs elterjedve, az asztalos a koporsót szines festésekkel szépen kicifrázza, még ma is. Különösen a kis koporsókon szereti a nép a tarka díszítést, a rózsakoszorúkat.

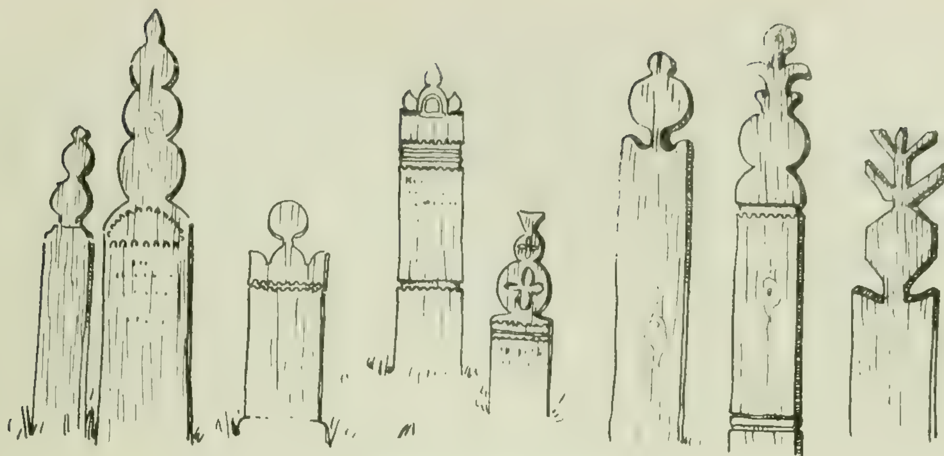
FEJFÁK A BAKONYBÉLI TEMETŐBEN. (757)

A bolti szemfödél nagyobbrészt organtinból készül. A régibb emberek inkább *pergált* vesznek. A pergál fehér gyolcsból készül, szélét lyukasztó vassal cifrázzák. A pergál utánzata azoknak a szemfödőknek, amelyeket a nép maga szövött.

A városban vásárolt sírkereszt megannyi tucatmunka. Annál szebbek errefelé is a reformátusok fejfái (748—753).

BARANYAI FEJFÁK (758)

BARANYAI FEJFÁK. (759)

A református falvakban mindig van egy-egy faragóember, aki különösen ügyes a fejfák faragásában; udvarán a kiszemelt szép egyenes fát, vaskapcsokkal megerősíti, szekercével lenagyolja négy oldalát, meggyalulja, azután művésziesen kiformálja. Nem mindig folyamodnak azonban a fejfa-készítőhöz, mert hisz az egyes családokban is értenek jól a faragáshoz. Nem is kell ehhez más, mint szekerce, gyalu, fűrész és véső, a többit tudja mindenki!

Dunántúl is még igen sok temető rejtegeti az ősi és művészi fejfákat, amelyek azonban nem oly határozott jellegűek, mint amilyeneket a székelyeknél és Kalotaszegen láttunk. Ugyanabban a temetőben különféle fejfákat találunk (749). Látszik rajtuk, hogy mindenki külön faragja a maga módja, ízlése és a rendelkezésre álló anyag szerint.

A VONYARCI «SZENT KERESZT» KÁPOLNA. (760)
Körülötte a temető sok kökereszttel (Balatonpart).

Alakjuk laposan deszkaszerű (748) vagy olyan vastagabb faoszlop, aminek keresztmetszete tégla- vagy négyzetalakú (750). Az első két csoportnál csak a keskeny oldalt cifrázzák, fűrészelik, míg az utóbbiakon a bemetszések mind a négy oldalt körülfutják. Vannak tagozatlan fejfák, melyeknek két oldala síma, csak a felső rész van lekerekítve.

Van két tagozású. Ennél a fa felső részét egy bemetszés két részre osztja: a fejre és lábra (750. táblán az első öt). A három tagozásúaknál a felső tagozó vonal alatt van még egy, úgy, hogy a fának van feje, lába s ezek közé esik a díszített törzs (757, alsó).

A törzs tulipánformát, fogazatokat, csipkézeteket mutat arányos vonalakkal. A 749. sz. táblán a felülről számított második sor első és harmadik fája, a harmadik sor második, harmadik és negyedik fája, az alsó sor második fája emberalakot, babaformát mutat, két kinyúló karral. Visontán, Csokonyán beszélték: ilyen alakú fejfák — melyeknek formája, jelentősége, ázsiai származása fölött a néprajzi irodalom vitázik — ott valamikor divatban, voltak, ma már azonban eltűntek.

A négyzetes keresztmetszésű fejfa legtöbbnyire itt is csillagban végződik. A csillag képzése úgy történik, hogy a fán először hosszában, azután keresztben V-alakú mélyedést vésnek. Az ilyen fejfákon nagyon gazdag a tagozás. Két párhuzamos vonalat hol merőlegesen, hol ferdén befűrészelnek, ezek közepét vésővel kiszedik, az éleket megformázzák, kicsipkézik. Képeink minden száraz részletezésnél jobban mutatják, milyen kifogyhatlan a nép e formák megalkotásában.

Feltűnő a 753., 758. sz. alatti baranyai fejfákon a gazdag profilozás, a karcsú forma s az áttört, szinte csipkefinomságú díszítés. Ez a gazdagság a tartósság rovására van, talán ezért nem olyan nagy az ilyen fejfák elterjedése.

A fejfák síkdíszítésekben általában nem gazdagok, a temetésig tartó egy-két napra elég dolgot ád maga a fa külső formáinak kitalálása, megfaragása. A díszítés mindig mélyített, sohasem kidomborított.

A várostól félrébb eső falvak temetőiben sok sírfeliratra találunk. A sajnálkozás, a szeretet szól hozzánk a naiv, sokszor különös helyesírással írt sorokból. A feliratok különösen az elköltözött kis gyermeket siratják legmeghatóbban, az öreg emberek fejfájáról a természetes végben való bölcs megnyugvás szól.

A decsi temetőből:

Itt nyugszik Istenben boldogult
elfelejthetetlen jó leányunk
Ignácz Andrásné
szül. Kalán Erzsébet.
Született 1885. jun hó 15.
megh. 1905. márc. hó 2.
Életének 20-ik évében
Boldog házasságának 5-ik évében.

Gyöngyöt, éket, drága ércet
Rejt e földnek kebele,
Gyöngynél drágább gyermekünket
Temettük mi el bele.
Hőn szeretett kedves leányunk
Oh, mily korán távozál
Bút, bánatot hagytál ránk
Édes leányunk elhagyál. —
Szorgalmatos, kedves leányunk
Aludj, aludj csendesen,
Míg életre hívó kürtnek
Hangja majdan megrezzen,
Hogy álmaidból felkeltsen.
A béke angyala őrizze drága poraidat.

Mint zord vész, mely ledönti a tolgyet ifjú kornak elején
Ugy tipott le féktelenül a halál, ki büszke
Erősségünk voltál, hogy sírba tünél,
De szivunkből soha el nem fog envészni nyomod
Legyen könnyű neked a föld és áldott minden porod.

Mélyen gyászolják szeretett szülei
Kalán István és felesége Döme Erzsébet
valamint nagyszülei
Döme Pál és felesége Püsök Erzsébet.

*

E gyászos sírhalomba
Életem legszebb korában
Szálltam e föld porába.
Pörnyi Judit volt a nevem,
Nagyon rövid volt életem
Husz évet éltem.
1903-ik évben aug. 1-én
Hozattam e gyászos temetőbe.
Már én nekem el kellett mennem,
De te hü kedvesem
Elmaradtál tőlem.
Kedves férjem Bajnok István,
Kivel boldog házasságban
Éltem 3 és fél évet.
Utánam maradt árva hű fiam,
Kinek neve volt Bajnok Istvánka, de már
Most itt takar mindkettőnket gyászos
sírhant

(Itt kovetkezik a családi sírban lévő valamennyi eltemetett neve, kora.)

*

Kedves feleségem Porkoláb Erzsébet,
Kivel az életben tölték számos évet.
Ne felejtkezzél el rólam kedves feleségem,
Tudod, hogy te voltál míg éltem mindenem.
Számos évekig éltünk boldogságban,
De az úr elhívott a dicső hazában.
Özvegyen hagytalak gyermekid körében
Mióta is el nem jutsz én hozzám az égben.
Én meg kedves feleségem kérem Istenemet,
Hogy szomorú életedet vigasztalja meg,
Addig kedves feleségem Isten legyen veled.

A földi életnek utolsó jutalma
Ez a megásott sír csendes nyugodalma.

Az öcsényi temetőből:

Cseh János, élt 6 évet
megh. 1891. aug. 9.
Bús temető sötét sírok éjszakája
Mely sok szülö reményeit alá ásta, itt pihen egy
Szelid jó kis fiúcska, kit szülei számtalanszor elsiratja
Elporladó drága kincsünk légy megáldva
A mennyeknek megdicsőült szent honába
Adig dulja kesergeti szivünket az emléked
Mig majd végre holtunk után egyesülni fog véled.

*

Megláthatjuk egymást majd idők fogytával
Ide fent a dicső menyei hazában
Kedves jó leányom jó Paprika Sára
Gondolj néha rám nevelő atyádra
Látogasd meg gyakran a temetőkertet
Hullass értem könyet tőled megérdemlem
Te néked mit szóljak kedves kis unokám
Kedvességben nevelt Paprika Sárikám
Tartson meg az Isten anyád örömére
Majd időd végével eljuthatnod az égbe.

Az «urasabb» hangzású verseket a kántor, «a mester úr» cselekszi megfelelő tiszteletdíjért. (Egy akó bor, süldő, malac.)

A városi hatás a falusi temetőkbe is benyomul. Sármelléken minden kereszten így kezdődött a felirat: «Itt nyugszik...» Mikor a nép a városban kezdte vásárolni a keresztet, látta, hogy «a koporsócsináló tislér» csak a nevet írta a keresztre. Felszólaltak, hogy azt is írja oda: «Itt nyugszik.» Az asztalos nagy logikával jegyezte meg: «Ugyis tudja mindenki, kedves János bátyám, hogy a felesége most már nem táncol oda lenn.» Az érv hatott. Igy került le a város mellett a keresztről még az a kis fölirat is.

Sárközben a fejfák mellé *istenfát* illatos, seprős sutát ültetnek, amiből esküvő s nászéjszaka előtt a menyasszony is rejt egy-egy ágat kebelébe... Az istenfát a kis kertben termesztik. Ha meghal valaki, felássák a növényt, s másnap kiviszik a sírjára.

A temető sírhalmain a falu kedves virágai nyiladoznak.

A GÖCSEJI TEMETŐBŐL. (761)

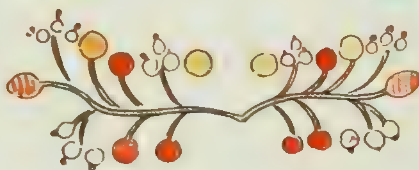

ANNO 1856

ÁGY-DÍSZÍTÉSEK. (XLVI. tb.)

E IV. kötethez

java munkájukkal járultak dolgozótársaim, írók és művészek:

SÁGI JÁNOS író,
a fényképfölvételek nagy részét ő teljesitette,

JUHÁSZ ÁRPÁD
rajzoló-művész

az egész munka folyamán;

továbbá

ÁCS LIPÓT és KOVÁCH ALADÁR

a tolnamegyei Sárközben,

BORBÉLY GYÖRGY

göcseji kutatásainkban,

MIHALIK GYULA

Somogyban.

TARTALOM.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Külön mellékletek.

Egyszínűek.

Többszínűek.

FRANKLIN-TÁRSULAT
KÖNYVKÖTÉSZETE

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 12 21 04 008 2